

STUDIA
ROSSICA
GEDANENSIA

9/2022

Studia Rossica Gedanensia

9

Redakcja / Edited by
Zbigniew Kaźmierczyk, Katarzyna Wojan

REDAKTOR NACZELNY / EDITOR-IN-CHIEF

Katarzyna Wojan (Uniwersytet Gdański, Polska / University of Gdańsk, Poland)

ZASTĘPCA REDAKTORA NACZELNEGO / DEPUTY EDITOR-IN-CHIEF

Zbigniew Kaźmierczyk (Uniwersytet Gdański, Polska / University of Gdańsk, Poland)

ZESPÓŁ REDAKCYJNY / EDITORIAL TEAM

Ewa Konefał (Uniwersytet Gdański, Polska / University of Gdańsk, Poland) – sekretarz / Assistant Editor; redaktor merytoryczny (przekładoznawstwo, naukoznawstwo) / Content Editor (Translation Studies, Science)

Karolina Rudnicka (Uniwersytet Gdański, Polska / University of Gdańsk, Poland) – zastępca sekretarza / Deputy Assistant Editor; redaktor statystyczny / Statistical Editor; redaktor strony internetowej / Website Editor / Webleader

Zbigniew Kaźmierczyk (Uniwersytet Gdański, Polska / University of Gdańsk, Poland) – redaktor merytoryczny (literaturoznawstwo, filozofia, historia) / Content Editor (Literary Studies, Philosophy, History)

Siarhei Padsasonny (Uniwersytet Warszawski, Polska / University of Warsaw, Poland) – redaktor merytoryczny (literaturoznawstwo, kulturoznawstwo, komparatyka) / Content Editor (Literary Studies, Cultural Studies, Comparative Studies)

Żanna Śladkiewicz (Uniwersytet Gdański, Polska / University of Gdańsk, Poland) – redaktor merytoryczny (językoznawstwo) / Content Editor (Linguistics)

Marta Noińska (Uniwersytet Gdański, Polska / University of Gdańsk, Poland) – redaktor merytoryczny (językoznawstwo diachroniczne) / Content Editor (Diachronic Linguistics)

Aneta Lica (Uniwersytet Gdański, Polska / University of Gdańsk, Poland) – redaktor językowy, język polski / Language Editor, Polish

Olga Makarowska (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Polska / Adam Mickiewicz University, Poland) – redaktor językowy, język rosyjski / Language Editor, Russian

Leszek Szymański (Uniwersytet Zielonogórski, Polska / University of Zielona Góra, Poland) – redaktor językowy, język angielski / Language Editor, English

Projekt graficzny okładki / Cover design: Maksymilian Biniakiewicz

Na okładce: fragment obrazu *Oplakiwanie* Grzegorza Ojcewicza (2013), farby akrylowe na płótnie, 90 x 90 cm / On the cover: a detail of the painting titled *Bewailing* by Grzegorz Ojcewicz (2013), acrylic paint on canvas, 90 x 90 cm) [Zbiory prywatne / Private collection]

Skład i łamanie w systemie InDesign / Typesetting and tekst makeup in the InDesign system: Maksymilian Biniakiewicz

ISSN 2392-3644 (online); ISSN 2449-6715 (print)

Wszystkie artykuły w „Studia Rossica Gedanensia” (SRG) wydawane są na licencji Creative Commons Uznanie autorstwa-Na tych samych warunkach 4.0 Międzynarodowe. / All articles in ”Studia Rossica Gedanensia” (SRG) are published on Creative Common licence CC BY-SA 4.0

Autorzy zgadzają się na warunki niniejszej informacji o prawach autorskich, która będzie miała zastosowanie do publikacji w tym czasopiśmie. / The authors agree to the terms of this Copyright Notice, which will apply to this submission if and when it is published in this journal.

Copyright © 2022 SRG and the Authors

Publikacja sfinansowana ze środków na utrzymanie potencjału badawczego Wydziału Filologicznego Uniwersytetu Gdańskiego. / This publication was financially supported with the research potential funds of the Faculty of Languages, University of Gdańsk.

ADRES REDAKCJI / EDITORIAL BOARD OFFICE

Redakcja *Studia Rossica Gedanensia*, Wydział Filologiczny, Uniwersytet Gdański
ul. Wita Stwosza 51, PL 80-308 Gdańsk, Poland
Tel. / Phone +48 58 523 31 65
E-mail: srg@ug.edu.pl

DRUK I OPRAWA / PRINTING AND BINDING

Zakład Poligrafii / Printing Plant, Uniwersytet Gdański / University of Gdańsk
ul. Armii Krajowej 119/121, PL 81-824 Sopot, Poland
Tel. / Phone +48 58 523 14 49; +48 58 523 13 50; Fax: +48 58 551 05 32

Interdyscyplinarne czasopismo naukowe rusycystyczne i rosjoznawcze. Podejmuje zagadnienia związane z językiem, literaturą, kulturą, historią Rosji, a także komparatystyką. Ukazuje się raz w roku w wersji elektronicznej i drukowanej. Wersją referencyjną jest wersja elektroniczna. Do druku przyjmowane są teksty w języku polskim, rosyjskim i angielskim. Redakcja zastrzega sobie prawo redagowania tekstów. Wszystkie prace nadesłane do redakcji są poddawane anonimowej procedurze recenzyjnej. Prace należy przesłać zgodnie z *Wytycznymi dla autorów* umieszczonymi na stronie internetowej naszego rocznika.

An interdisciplinary scientific journal published by scholars in Russian studies in Gdańsk. It deals with issues connected with the Russian language, literature, culture and history, as well as with comparative studies. The journal is published once a year in print and online. The online version is the primary one. Papers in Polish, Russian and English are accepted. The Editorial Board reserves the right to have the texts edited. Each paper submitted to the Editorial Board is subject to an anonymous review process. Papers are to be submitted in accordance with the *Guidelines for Authors* listed on the periodical's website.

Uniwersyteckie Czasopisma Naukowe / Academic Scientific Journals

<https://czasopisma.bg.ug.edu.pl/index.php/srg/index>

CZASOPISMO REFEROWANE I INDEKSOWANE W BAZACH / ABSTRACTED IN THE FOLLOWING INTERNATIONAL DATABASES:

ARIANTA (Naukowe i Branżowe Polskie Czasopisma Elektroniczne)

BazHum (Baza Humanistyczna)

Baza Wiedzy Uniwersytetu Gdańskiego

Brill: Linguistic Bibliography

CEJSH (The Central European Journal of Social Sciences and Humanities)

CEON Biblioteka Nauki (Centrum Otwartej Nauki, Interdyscyplinarne Centrum Modelowania

Matematycznego i Komputerowego, Uniwersytet Warszawski)

EBSCO Publishing

ERIH Plus (European Reference Index for the Humanities and Social Sciences)

eLIBRARY.RU (Научная электронная библиотека)

Google Scholar Citations

Index Copernicus International – ICI Journals Master List

INFONA (Portal Komunikacji Naukowej)

MOST Wiedzy (Multidyscyplinarny Otwarty System Transferu Wiedzy)

PBN/POL-Index (Polska Bibliografia Naukowa / Polish Scholarly Bibliography)

Semantic Scholar

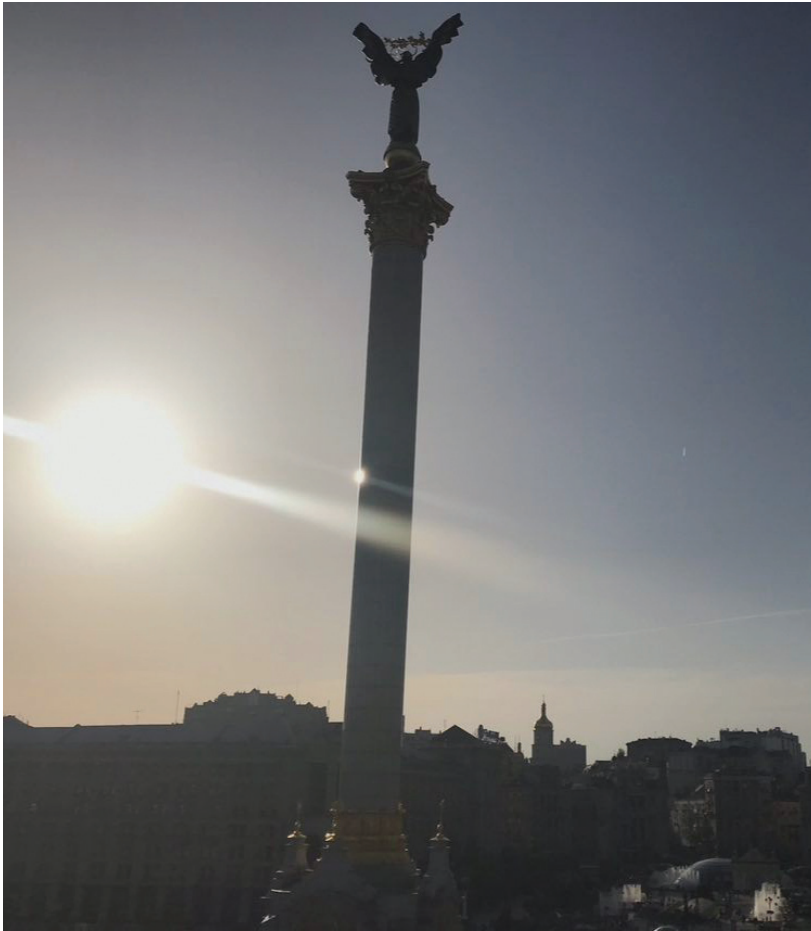
The Norwegian Register for Scientific Journals, Series and Publishers

WorldCat OCLC

Projekt finansowany w ramach programu Ministerstwa Edukacji i Nauki pod nazwą „Rozwój czasopism naukowych” na lata 2022-2023, nr umowy RCN/SP/0210/2021/1, kwota finansowania 31 000 zł.

The project has been financed under the program of the Ministry of Education and Science titled “Development of scientific journals” for 2022-2023, contract number RCN/SP/0210/2021/1, funding amount 31,000 PLN.

Kolumna z Berehynią (słowiańskim bóstwem chroniącym) na Placu Niepodległości w Kijowie symbolizująca niezależność Ukrainy
Fot. Siarhei Padsasonny

UNIwersytet Gdański • Wydział Filologiczny

University of Gdańsk • Faculty of Languages

Studia Rossica Gedanensia

ROCZNIK / ANNUAL

9

Redakcja / Edited by
Zbigniew Kaźmierczyk, Katarzyna Wojan

Tom wydany we współpracy
z Towarzystwem Literackim imienia Adama Mickiewicza –
Oddziałem Gdańskim
Published in cooperation with Adam Mickiewicz Literary Society –
the Gdańsk branch

Gdańsk 2022

RADA NAUKOWA / ADVISORY EDITORIAL BOARD

Marcelina Grabska (Uniwersytet Gdański, Polska / University of Gdańsk, Poland) – przewodnicząca / chair

Valentina N. Avramova / Валентина Н. Аврамова (Uniwersytet Konstantyna Preslawskiego w Szumen, Bułgaria / Шуменски университет “Епископ Константин Преславски», България / University of Shumen Episkop Konstantin Preslavski, Bulgaria)

Andrzej Bogusławski (Uniwersytet Warszawski; Polska Akademia Umiejętności, Polska / University of Warsaw; Polish Academy of Arts and Sciences, Poland)

Volodymyr V. Dubichynsky / Владимир В. Дубичинский (Uniwersytet Warszawski, Polska / University of Warsaw, Poland)

Yongdeog Kim (Koreański Uniwersytet Języków Obcych, Seul, Korea Południowa / Hankuk University of Foreign Studies, Seoul, South Korea)

Jelisaveta-Kaarina Kostandi (Uniwersytet w Tartu, Estonia / Tartu Ülikool, Eesti / University of Tartu, Estonia)

Hubert Łaskiewicz (Studium Europy Wschodniej Uniwersytetu Warszawskiego, Polska / Centre for East European Studies University of Warsaw, Poland)

Ludmiła Łucewicz (Uniwersytet Warszawski, Polska / University of Warsaw, Poland)

Viktorija Makarova (Uniwersytet Wileński, Litwa / Vilniaus Universitetas, Lietuva / Vilnius University, Lithuania)

Tadashi Nakamura (Uniwersytet w Kioto, Japonia / Kyoto University, Japan)

Tilmann Reuther (Alpen-Adria-Universität Klagenfurt, Österreich / University of Klagenfurt, Austria)

Karolína Skwarska (Instytut Słowiański Akademii Nauk Republiki Czeskiej, Praga, Czechy / Slovanský ústav AV ČR, Praha, Czech Republic)

Dorota Urbanek (Uniwersytet Warszawski, Polska / University of Warsaw, Poland)

Natalya Ushakova / Наталія Ігорівна Ушакова (Charkowski Uniwersytet Narodowy im. Wasyla Karazina, Ukraina / Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Україна / V. N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine)

Bogusław Żyłko (Akademia Humanistyczno-Ekonomiczna w Łodzi, Polska / University of Humanities and Economics in Lodz, Poland)

RECENZENCI / REVIEWERS

Anastasija Belovodskaja (Uniwersytet Wileński, Litwa / Vilniaus Universitetas, Lietuva / Vilnius University, Lithuania)

Rafał Beszterda (Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Polska / Nicolaus Copernicus University in Toruń, Poland)

Jolanta Brzykcy (Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Polska / Nicolaus Copernicus University in Toruń, Poland)

Halina Chodurska (Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie, Polska / Pedagogical University in Cracow, Poland)

Magdalena Dąbrowska (Uniwersytet Warszawski, Polska / University of Warsaw, Poland)

Jolanta Józwiak (Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, Polska / Kazimierz Wielki University in Bydgoszcz, Poland)

Jelena Konickaja (Uniwersytet Wileński, Litwa / Vilniaus Universitetas, Lietuva / Vilnius University, Lithuania)

Tetyana Kosmeda / Тетяна Космеда (Doniecki Uniwersytet Narodowy im. Wasyla Stusa, Winnica, Ukraina / Донецький національний університет імені Василя Стуса, Вінниця, Україна / Vasył Stus Donetsk National University, Vinnytsia, Ukraine)

Birgit Menzel (Uniwersytet Jana Gutenberga w Moguncji, Niemcy / Johannes Gutenberg-Universität Mainz, Deutschland / Johannes Gutenberg University Mainz, Germany)

Marina Navalna / Марина Іванівна Навальна (Narodowy Uniwersytet Biozasobów i Zarządzania Naturą Ukrainy, Ukraina / Національний університет біоресурсів і природокористування України, Україна / National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Ukraine)

Grzegorz Ojcewicz (Polska / Poland)

Péter Pátrovics (Uniwersytet Loránda Eötvösa, Węgry / Eötvös Loránd Tudományegyetem, Magyarország / Eötvös Loránd University ELTE, Hungary)

Angelika Popović (Narodowy Uniwersytet w Kamieńcu Podolskim im. Iwana Ohijienka, Ukraina / Кам'янець-Подільський Національний Університет імені Івана Огієнка, Україна / Kamianets-Podilsky Ivan Ohienko National University, Ukraine)

Dominika Skrzypek (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Polska / Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland)

Andrzej Szubert (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Polska / Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland)

Justyna Tymieniecka-Suchanek (Uniwersytet Śląski w Katowicach, Polska / University of Silesia in Katowice, Poland)

Przemysław Wywiół (Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie, Polska / Pedagogical University in Cracow, Poland)

SPIS TREŚCI

OD REDAKTORÓW	17
I. STUDIA I ARTYKUŁY	
LITERATUROZNAWSTWO	
ZBIGNIEW KAŻMIERCZYK ODWIECZNY MODEL DZIEJÓW ROSJI	29
MAGDALENA DĄBROWSKA BEATE BARBARA JULIANE VON KRÜDENER O PODRÓŻACH I W PODRÓŻACH PO EUROPIE	40
GRZEGORZ OJCEWICZ WOKÓŁ DZIENNIKA PODRÓŻY EKOTEOLÓŻKI TATIANY GORICZEWEJ CZŁOWIEK USTAWICZNIE SZUKA SZCZĘŚCIA	53
JĘZYKOZNAWSTWO	
DANIEL DZIENISIEWICZ FINALNE FORMUŁY EPISTOLARNE W POLSKO- I ROSYJSKOJĘZYCZNEJ KORRESPONDENCJI PRYWATNEJ (NA MATERIALE WIADOMOŚCI PRZESYŁANYCH NA KARTACH POCZTOWYCH).....	81
MARIA DZIENISIEWICZ ОСОБЕННОСТИ ЭПИТЕТАЦИИ В МУЗЫКАЛЬНЫХ РЕЦЕНЗИЯХ	104
DAIKI HORIGUCHI (ДАИКИ ХОРИГУТИ) РУССКИЙ ЯЗЫК В ПЕРВОМ СЕМЕСТРЕ 2022 УЧЕБНОГО ГОДА В ЯПОНИИ	117
NAUKI O KOMUNIKACJI SPOŁECZNEJ I MEDIACH	
IRYNA IVANOVA ПОТЕРЯ Я-УНИКАЛЬНОСТИ КАК ЭЛЕМЕНТ ПРОПАГАНДЫ В ЯЗЫКЕ СОВЕТСКОЙ ПУБЛИЦИСТИКИ	133
JÓZEF JAROSZ STRATEGIE KOMUNIKACYJNE W NAGŁÓWKACH PRASOWYCH O WOJNIE W UKRAINIE W DUŃSKIM DZIENNIKU „POLITIKEN” (Z PERSPEKTYWY ODBIORCY).....	144
ЭЛЕОНОРА ШЕСТАКОВА / ELEONORA SHESTAKOVA ПРИКЛЮЧЕНИЯ ЭСТЕТИЧЕСКОЙ ФУНКЦИИ В КУЛИНАРНОМ МЕДИАТЕКСТЕ.....	157

HISTORIA I NAUKI O BEZPIECZEŃSTWIE

MARCIN SKŁADANOWSKI

- FROM AN IDEOLOGICAL WAR TO AN IDEOLOGY OF WAR:
ALEKSANDR DUGIN'S ASSUMPTIONS OF NEO-EURASIANISM AND THEIR APPLICATION
TO RUSSIAN PREPARATIONS FOR THE WAR AGAINST UKRAINE 175

PRZEMYSŁAW WAINGERTNER

- ROSJA SOWIECKA I ZWIĄZEK SOWIECKI W REFLEKSJI POLITYCZNEJ
RUCHU ZETOWEGO W DRUGIEJ RZECZYPOSPOLITEJ 187

II. LEKSYKOLOGRAFIA I BIBLIOGRAFIE

KATARZYNA WOJAN

- Z POLSKIEJ LEKSYKOLOGRAFII BIOGRAFICZNEJ, NEKROLOGICZNEJ
I KOMEMORATYWNEJ. ROSJA I ZSRS A POLSKA – OFIARY ANTYCYWILIZACJI.
(BIBLIOGRAFIA PRAC Z LAT 1832–2021 – W WYBORZE) 201

III. RECENZJE, OMÓWIENIA I POLEMIKI

JOLANTA BRZYKCY

- „PORZUCIĆE WSZELKĄ NADZIEJĘ, KTÓRZY TU WCHODZICIE”.
GIEORGIJ EFRON. *68 LISTÓW Z PIEKŁA SOWIECKIEGO RAJU: 1940–1944*.
Przekład z rosyjskiego, redakcja i opracowanie naukowe Grzegorz Ojcewicz.
Szczytno: Wydawnictwo Greg-Art, 2022, 436 s. 251

MAGDALENA DĄBROWSKA

- POLSKA – ROSJA: SZTUKA DIALOGU, DIALOG SZTUKI
(*Польская художественная культура в историческом и современном контексте*.
Отв. ред. с российской стороны И. Светлов. Отв. ред.
с польской стороны И. Люба. Москва: Гнозис, 2021, 624 с.) 255

MAGDALENA DĄBROWSKA

- OŚWIECENIE I MY
(*Oświecenie, czyli tu i teraz*. Pod red. Łukasza Rondudy i Tomasza Szerszenia.
Kraków–Warszawa: Wydawnictwo Karakter;
Muzeum Sztuki Nowoczesnej w Warszawie, 2021, 320 s.) 263

IV. PRZEKŁADY

GRZEGORZ OJCEWICZ

- GIEORGIJ EFRON, *Z ZAPISKÓW PARYŻANINA* 273

BOGUSŁAW ŻYŁKO

- ROMAN JAKOBSON, KRYSZYNA POMORSKA, *POEZJA I GRAMATYKA* 289

GRZEGORZ OJCEWICZ

- TIMUR MUCURAJEW, *ROSYJSKI ŻOŁNIERZ* 299

V. KRONIKA
NEKROLOGI I WSPOMNIENIA

PIOTR WIERZCHOŃ

WSTRZELIŁ SIĘ MIĘDZY SONDY, CZYLI O TYM, JAK WOJCIECH CHLEBDA KOSMICZNIE ZREWOLUCJONIZOWAŁ FRAZEOGRAFIĘ (POLSKĄ).....	307
--	-----

GALERIA SZTUKI

GRZEGORZ OJCEWICZ

„CYKL UKRAIŃSKI: KRONIKA WOJENNA” (obrazy ze zbiorów prywatnych).....	357
---	-----

O AUTORACH	367
------------------	-----

CONTENS

FROM THE EDITORS	21
I. STUDIES AND ARTICLES	
LITERARY STUDIES	
ZBIGNIEW KAŻMIERCZYK THE ETERNAL MODEL OF RUSSIA'S HISTORY	29
MAGDALENA DĄBROWSKA BEATE BARBARA JULIANE VON KRÜDENER ABOUT JOURNEYS AND ON JOURNEYS ACROSS EUROPE	40
GRZEGORZ OJCEWICZ ON <i>MAN CEASELESSLY SEEKS HAPPINESS</i> , A TRAVEL DIARY OF AN ECO-THEOLOGIAN TATIANA GORICHEVA	53
LINGUISTICS	
DANIEL DZIENISIEWICZ CLOSING EPISTOLARY FORMULAE IN POLISH AND RUSSIAN PRIVATE CORRESPONDENCE (EXEMPLIFIED WITH POSTCARD MESSAGES)	81
MARIA DZIENISIEWICZ THE PHENOMENON OF EPITHETIZATION IN MUSIC REVIEWS	104
ДАЙКИ ХОРИГУТИ (DAIKI HORIGUCHI) THE RUSSIAN LANGUAGE IN THE FIRST SEMESTER OF THE 2022 ACADEMIC YEAR IN JAPAN	117
COMMUNICATION AND MEDIA STUDIES	
IRYNA IVANOVA THE LOSS OF SELF-UNIQUENESS AS A PROPAGANDA ELEMENT IN THE LANGUAGE OF SOVIET JOURNALISM	133
JÓZEF JAROSZ COMMUNICATIVE STRATEGIES IN HEADLINES ABOUT THE WAR IN UKRAINE IN THE DANISH DAILY "POLITIKEN" (FROM THE READER'S PERSPECTIVE)	144
ELEONORA SHESTAKOVA A DEVELOPMENT OF THE AESTHETIC FUNCTION IN CULINARY MEDIA TEXT	157

HISTORY AND SECURITY STUDIES

MARCIN SKŁADANOWSKI

- FROM AN IDEOLOGICAL WAR TO AN IDEOLOGY OF WAR:
ALEKSANDR DUGIN'S ASSUMPTIONS OF NEO-EURASIANISM AND THEIR APPLICATION
IN RUSSIAN PREPARATIONS FOR WAR AGAINST UKRAINE 175

PRZEMYSŁAW WAINGERTNER

- SOVIET RUSSIA AND THE SOVIET UNION IN THE POLITICAL REFLECTION
OF THE "ZET"-MOVEMENT IN THE SECOND REPUBLIC OF POLAND 187

II. LEXICOGRAPHY AND BIBLIOGRAPHIES

KATARZYNA WOJAN

- FROM POLISH BIOGRAPHICAL, OBITUARY AND COMMEMORATIVE LEXICOGRAPHY.
RUSSIA AND THE USSR VERSUS POLAND – VICTIMS OF ANTI-CIVILIZATION.
(A BIBLIOGRAPHY OF SELECTED WORKS FROM 1832–2021) 201

III. REVIEWS, OVERVIEWS AND POLEMICS

JOLANTA BRZYKCY

- "ABANDON HOPE ALL YE WHO ENTER HERE"
GIEORGIJ EFRON. *68 LISTÓW Z PIEKŁA SOWIECKIEGO RAJU: 1940–1944.*
Przekład z rosyjskiego, redakcja i opracowanie naukowe Grzegorz Ojcewicz.
Szczytno: Wydawnictwo Greg-Art, 2022, 436 s. 251

MAGDALENA DĄBROWSKA

- POLAND AND RUSSIA: THE ART OF DIALOGUE, THE DIALOGUE OF ART
(*Польская художественная культура в историческом и современном контексте.*
Отв. ред. с российской стороны И. Светлов. Отв. ред. с польской стороны И. Люба.
Москва: Гнозис, 2021, 624 c.) 255

MAGDALENA DĄBROWSKA

- THE ENLIGHTENMENT AND US
(*Oświecenie, czyli tu i teraz.* Pod red. Łukasza Rondudy i Tomasza Szerszenia. Kraków–Warszawa: Wydaw-
nictwo Karakter; Muzeum Sztuki Nowoczesnej w Warszawie, 2021, 320 s.) 263

IV. TRANSLATIONS

- GEORGII EFRON. *FROM THE NOTES OF A PARISIAN (AN EXCERPT)*
TRANSLATED BY GRZEGORZ OJCEWICZ 273

- ROMAN JAKOBSON, KRYSZYNA POMORSKA. *POETRY AND GRAMMAR.*
TRANSLATED BY BOGUSŁAW ŻYŁKO 289

- TIMUR MUTSURAEV. *RUSSIAN SOLDIER (РУССКИЙ СОЛДАТ).*
TRANSL. BY GRZEGORZ OJCEWICZ 299

V. CHRONICLE

OBITUARIES AND REMINISCENCES

PIOTR WIERZCHOŃ

- HE FIT HIMSELF AMONG THE PROBES, THAT IS ON WOJCIECH CHLEBDA'S
UNEARTHLY REVOLUTION OF (POLISH) PHRASEOLOGY 307

ART GALLERY

GRZEGORZ OJCEWICZ

“THE UKRAINIAN CYCLE: THE WAR CHRONICLE” (paintings) 357

ABOUT THE AUTHORS 367

OD REDAKTORÓW

Nowy tom „Studia Rossica Gedanensia” w kilku tekstach odnosi się do niesamowitości najazdu Rosji na Ukrainę 24 lutego 2022 roku. Okrucieństwo tego zaboru jawi się autorom „Studiów” romantycznie. W ich wypowiedziach, podobnie jak w obrazach Grzegorza Ojcewicza, uchwytana jest tradycja przedstawiania Rosji jako ewokacji zbiorowych mitów i podświadomych napięć psychicznych wyrażanych w romantyzmie pod postaciami upiórów, wampirów i lykantropii. W ten sposób romantyzm zapoczątkował sposoby nazywania tego co inne – dzikie, okrutne, niszczycielskie w tradycji państwowości rosyjskiej – co stanowi jej rdzeń i przeznaczenie, imperialną entelechię narodu w państwie wcielonego wampiryzmu, czyli w państwie kolonizującym swych obywateli i – aby tę kolonizację niezawodnie skutecznić – kolonizującym sąsiadów, traktującym wojny zaborcze jako remedium na wewnętrzne implozje.

W sumie dziewięć tom „Studia Rossica Gedanensia” oferuje czytelnikom dziewiętnaście tekstów autorów polskich i zagranicznych, tj. dwanaście artykułów badawczych, w tym jeden o charakterze monografii bibliograficznej, trzy artykuły recenzyjne, trzy pierwodruki przekładów (dwóch literackich i jednego naukowego). W „Kronice” zaś zawarliśmy wspomnienie o Profesorze Wojciechu Chlebdzie utrzymane w konwencji retrospektywnego spotkania naukowego, nadesłane przez Piotra Wierzchonia.

Prezentujemy obrazy Grzegorza Ojcewicza składające się na „Cykl Ukraiński: Kronika Wojenna”, powstałe w okresie 24 lutego – 21 listopada 2022. Twórcy wyrażamy wdzięczność za ich udostępnienie.

Tegoroczny numer rozpoczynają literaturoznawcze rozważania Zbigniewa Kaźmierczyka, Magdaleny Dąbrowskiej i Grzegorza Ojcewicza. Zbigniew Kaźmierczyk przedstawił zagadnienie niszczycielskiej panfobii jako rdzennej tradycji Rosji w ujęciach romantyków i autorów późniejszych pod kątem niesamowitości nekrokracji pławiącej się w niszczycielstwie, wkraczającej na Ukrainę z zasiewem śmierci, pasją patroszenia ludzi, zwierząt i domów.

W drugim z zaprezentowanych artykułów warszawska rusycystka przeprowadza na podstawie tekstów dokumentalnych i literackich wnikliwą rekonstrukcję intelektualnych peregrynacji po Europie, urodzonej w Rydze francuskojęzycznej baronowej, Beate Barbary Juliane von Krüdener, późniejszej doradczynie Aleksandra I, stawiając pytanie o tożsamość kulturową pisarki.

Mający już stałe miejsce w periodyku, Grzegorz Ojcewicz, którego tym razem dociekania wpisują się w nurt emigrantologiczny literatury rosyjskiej, dokonuje „ca-

łościowego oglądu”, powstałego w latach 90. XX wieku, dziennika podróży *Człowiek ustawicznie szuka szczęścia* Tatiany Goriczewej, najsłynniejszej rosyjskiej ekoteolożki i obrończyni praw zwierząt; badacza interesuje w szczególności jej interpretacja „chrześcijaństwa i wiary”.

Kontynuując z kolei nowatorskie eksploracje ego-diarystyki literackiej Georgija Efrona Ojcewicz po raz pierwszy udostępnia naszym czytelnikom przekład fragmentu *Zapisków paryżanina*, jednocześnie uzmysławiając, że próby literackie dziewiętnastoletniego syna Mariny Cwietajewej nie są szeroko znane ani w jego ojczyźnie, ani tym bardziej w Polsce. Przekład jest wzbogacony o filologiczne glosy do egodokumentu. Znakomitym komentarzem do monograficznych badań nad epistolografią Efrona jest artykuł Jolanty Brzykcy pod wymownym tytułem „*Porzućcie wszelką nadzieję, którzy tu wchodzić*”. Jest odniesieniem do tegorocznej publikacji *68 listów z piekła sowieckiego rajy: 1940–1944* Georgija Efrona w tłumaczeniu, redakcji i opracowaniu naukowym Ojcewicza.

W części prezentującej sztukę translatorską zamieściliśmy – w przekładzie Ojcewicza – ponadczasowy, przejmujący utwór *Rosyjski żołnierz* (*Русский солдат*) czecheńskiego barda świadomie tworzącego „w języku wroga” – Timura Mucurajewa. Pieśń przywołuje silne skojarzenia z dzisiejszą wojną w Ukrainie z woli jednego agresora – Kremla.

Dwie ważne refleksje naukowe na temat Rosji – obecnej neoimperialistycznej oraz Sowieckiej – autorstwa wybitnych polskich specjalistów mieszczą się w części poświęconej historii i bezpieczeństwu. Artykuł ks. Marcina Składanowskiego *Od wojny ideologicznej do ideologii wojny: Założenia neoeurazjatyizmu Dugina i ich zastosowanie w rosyjskich przygotowaniach do wojny przeciwko Ukrainie* przynosi odpowiedź na nurtujące pytanie, czy „neoeurazjatycka ideologia jest rzeczywistą podstawą rosyjskiej polityki neoimperialistycznej, czy też jest ona tylko użyteczną fasadą propagandową”. Z kolei Przemysław Waingertner w zaproponowanym rusycystom mini-wykładzie *Rosja Sowiecka i Związek Sowiecki w refleksji politycznej ruchu zetowego w Drugiej Rzeczypospolitej* wyjaśnia koncepcje polityki zagranicznej jednego z konspiracyjnych, najbardziej niezwykłych intelektualnych ruchów polityczno-społecznych w Polsce XX wieku, opierające się na „postulacie osłabienia »czerwonego Kremla«, definiowanego jako zdeklarowany przeciwnik niepodległej Polski”.

W części prezentującej polskie leksykografie zawarta jest mała monografia bibliograficzna Katarzyny Wojan pt. *Z polskiej leksykografii biograficznej, nekrologicznej i komemoratywnej. Rosja i ZSRS a Polska – ofiary antycywilizacji. (Bibliografia prac z lat 1832–2021 – w wyborze)*. Kluczem do stworzenia wykazu bibliograficznego były fakty historyczne, takie jak zabory rosyjskie, zesłania, deportacje, mordy dokonywane przez sowieckie wojska, ofiary stalinizmu, ofiary NKWD, zbrodnia Katyńska, a także pobyty (przymusowe i nie tylko) i działalność Polaków na terenie Rosji itd. Ważne miejsce mają tu listy katyńskie oraz wydawnictwa z serii Indeks Represjonowanych przygotowane przez Ośrodek Karta oraz Instytut Pamięci Narodowej w ścisłej współpracy z Centrum Przechowywania Zbiorów Historyczno-Dokumentalnych – Ośrodek Badań, Informacji i Upowszechniania (NIPC) „Memoriał” – Stowarzyszenia, będącego tegorocznym, zasłużonym ze wszech miar, jednym z trzech laureatów Pokojowej

Nagrody Nobla. Zebrana bibliografia poprzedzona jest mottem *Pamięć nie dała się zgładzić...* – cytatem z wiersza Feliksa Konarskiego *Katyń* (1965).

Teksty z zakresu literaturoznawstwa dopełniają dwa omówienia ubiegłorocznych wydań książek nadesłane przez Magdalenę Dąbrowską. Przedmiotem uwagi są monografie wieloautorskie. Pierwsza, *Польская художественная культура в историческом и современном контексте* (2021) pod redakcją Igora Swietłowa i Iwony Luby, zawiera prace trzydziestu dwóch polskich i rosyjskich uczonych poświęcone sztuce polskiej i jej analogiom w kulturze rosyjskiej; druga, składająca się z siedmiu esejów, *Oświecenie, czyli tu i teraz* pod redakcją Łukasza Rondudy i Tomasza Szerszenia (2021), ukazuje związki Oświecenia z obecnym stuleciem.

Przekraczanie granic dzielących językoznawstwo i naukę o literaturze stanowi przedmiot intelektualnej rozmowy Romana Jakobsona i Krystyny Pomorskiej, której fragment *Poezja i gramatyka* przetłumaczył Bogusław Żyłko. Przekład jest ogłaszany po raz pierwszy.

Dział językoznawczy otwiera studium porównawcze Daniela Dzienisiewicza *Finalne formuły epistolarne w polsko- i rosyjskojęzycznej korespondencji prywatnej (na materiale wiadomości przesyłanych na kartach pocztowych)* z autorskiej serii monograficznej z zakresu współczesnej pragmatyki. Autor na obszernym materiale faktograficznym (trzech tysięcy polsko- i tysiąca rosyjskojęzycznych pocztówek antykwarycznych oraz wyekscerpowanych z internetu), pochodzącym z drugiej połowy XX wieku oraz dwóch dekad obecnego, analizuje wybrane komponenty przesyłanych krótkich wiadomości przez pryzmat etykiety językowej i uzusu zwyczajowego Polaków i Rosjan, ukazując kulturowe podobieństwa i niewielkie różnice. Analizę zjawiska epitetyzacji idiolektalnej w tekstach rosyjskich z gatunku krytyki muzycznej prezentuje młoda poznańska badaczka – Maria Dzienisiewicz, włączając w zasięg nowoczesne formy ogłaszania recenzji, takie jak np. blogi, fora, portale krytyki muzycznej i strony domowe instytucji kulturalnych (opery, filharmonii i in.).

Artykuł autorstwa Daiki Horiguchiego przynosi interesujące wyniki badań empirycznych przeprowadzonych na Uniwersytecie w Kioto wśród kursantów języka rosyjskiego (różnych poziomów edukacji) w pierwszym semestrze roku akademickiego 2022 roku (trwającym w Japonii od kwietnia do lipca). Dokonana w końcu akademickiego półroczna ankietyzacja japońskich studentów, której celem było ustalenie motywacji wyboru języka obcego w sytuacji agresji zbrojnej Rosji na Ukrainie, ujawniła ich zaniepokojenie stygmatyzacją języka rosyjskiego.

W części poświęconej komunikacji społecznej i medioznawstwu znalazły się trzy teksty. Iryna Ivanova z uniwersytetu w Charkowie w artykule *Потеря Я-уникальности как элемент пропаганды в языке советской публицистики* ukazuje polityczne działania rusyfikacyjne lat 30.–40. ubiegłego stulecia, mające na celu wyniszczenie narodu ukraińskiego, i rozpatruje je w kontekście językობójstwa (*linguistic genocide*). *Strategie komunikacyjne w nagłówkach prasowych o wojnie w Ukrainie w duńskim dzienniku „Politiken” (z perspektywy odbiorcy)* to tytuł przyczynku zaproponowany przez Józefa Jarosza, reprezentującego środowisko wrocławskich skandynawistów. Sposoby przekazu bieżących informacji o sytuacji na froncie wojennym przez zachodnich publicystów mogą stanowić dobry punkt wyjścia do przeprowadzenia prasoznawczych analiz komparatystycznych. Z kolei Eleonora Shestakova, niezależna uczona z Doniecka,

skupia się na rozwoju funkcji estetycznej w kulinarnym mediatekście, sytuując swoje badania w obszarze socjohumanistyki.

Zapraszamy do lektury!

*Zbigniew Kaźmierczyk
Katarzyna Wojan*

FROM THE EDITORS

The new volume of “*Studia Rossica Gedanensia*” addresses the eeriness of Russia’s invasion of Ukraine on February 24, 2022, in several texts. The cruelty of this invasion seems romantic to the authors of “*Studia Rossica Gedanensia*”. Their papers, similarly to Grzegorz Ojcewicz’s paintings, capture the tradition of presenting Russia as an evocation of collective myths and subconscious mental tensions expressed in Romanticism in the form of ghosts, vampires and lycanthropes. In this way, Romanticism initiated ways of naming what is different – wild, cruel, destructive in the tradition of Russian statehood – which is its core and destiny, the imperial entelechy of the nation in the state of incarnate vampirism, i.e. in a state colonizing its citizens and – in order to reliably effect this colonization – colonizing its neighbors, treating partition wars as a remedy to prevent internal implosion.

In sum, the ninth volume of “*Studia Rossica Gedanensia*” offers its readers 19 texts by Polish and foreign authors, i.e. 12 research articles, including one bibliographic monograph, three review articles, three first editions of translations (two literary and one scientific). “The Chronicle” includes a memory of Professor Wojciech Chlebda, maintained in the convention of a retrospective scientific meeting, sent in by Piotr Wierzchoń.

We present Grzegorz Ojcewicz’s paintings that make up the “The Ukrainian Cycle: The War Chronicle”, created from February 24 to November 21, 2022. We are grateful to the Author for making them available.

This year’s volume begins with Zbigniew Kaźmierczyk’s, Magdalena Dąbrowska’s and Grzegorz Ojcewicz’s literary reflections. Zbigniew Kaźmierczyk presents the issue of a destructive panphobia as an indigenous tradition of Russia in the views of the Romantics and later authors in terms of the eeriness of necrocracy wallowing in destructiveness, entering Ukraine with the seed of death, the passion for disemboweling people, animals and houses.

In the second of the articles, the Warsaw Russianist uses documentary and literary texts to conduct an in-depth reconstruction of the intellectual peregrinations around Europe of Riga-born French-speaking Baroness Beate Barbara Juliane von Krüdener, a later advisor to Alexander I, posing a question about the cultural identity of the writer.

Grzegorz Ojcewicz, who has already had a permanent place in our journal, whose inquiries this time are part of the *émigré* trend in Russian literature, makes a “comprehensive review” the travel diary *Człowiek ustawicznie szuka szczęścia* [Man Constantly

Seeks Happiness], published in the 1990s, by Tatiana Goricheva, the most famous Russian ecotheologist and defender of animal rights; the researcher is particularly interested in her interpretation of “Christianity and faith”.

Continuing the innovative explorations of Georgi Efron’s literary ego-diarists, Ojcewicz provides our readers with a translation of an excerpt from *Zapiski paryżanina* [The Notes of a Parisian] for the first time, at the same time making it clear that the literary attempts of Marina Tsvetaeva’s 19-year-old son are not widely known in his homeland, let alone in Poland. The translation is enriched with philological glosses to the ego-document. An excellent commentary on the monographic research on Efron’s epistolography is an article by Jolanta Brzykcy under the meaningful title *Porzućcie wszelką nadzieję, którzy tu wchodzić* [Abandon all hope, you who enter here]. It refers to this year’s publication of *68 listów z piekła sowieckiego raju: 1940–1944* [68 letters from the hell of the Soviet paradise: 1940–1944] by Georgi Efron, translated and edited by Ojcewicz.

The part presenting the art of translation includes a timeless, poignant work *Rosyjski żołnierz* (Русский солдат) [Russian Soldier] by a Chechen bard consciously creating “in the language of the enemy” – Timur Mutsuraev, translated by Ojcewicz. The song evokes strong associations with today’s war in Ukraine at the behest of one aggressor – the Kremlin.

The history and security section includes two important scientific reflections on Russia - the current neo-imperialist one and the Soviet one – by outstanding Polish specialists. The paper by Rev. Marcin Składanowski *From an Ideological War to an Ideology of War: The Assumptions of Dugin’s Neo-Eurasianism and Their Application in Russia’s Preparations for the War Against Ukraine* answers the question of whether “the neo-Eurasian ideology is the real basis of the Russian neo-imperialist policy, or whether it is just a useful propaganda facade.” In turn, Przemysław Waingertner, in a mini-lecture proposed to Russicists, entitled *Rosja Sowiecka i Związek Sowiecki w refleksji politycznej ruchu zetowego w Drugiej Rzeczypospolitej* [Soviet Russia and the Soviet Union in the political reflection of the Zet movement in the Second Polish Republic], explains the foreign policy concepts of one of the most unusual intellectual political and social movements in Poland of the 20th century, based on the “postulate of weakening »the red Kremlin«, defined as a declared opponent of independent Poland”.

The part presenting Polish lexicographies includes a small bibliographic monograph by Katarzyna Wojan entitled *Z polskiej leksykografii biograficznej, nekrologicznej i komemoratywnej. Rosja i ZSRS a Polska – ofiary antycywilizacji. (Bibliografia prac z lat 1832–2021 – w wyborze)* [From Polish biographical, obituary and commemorative lexicography. Russia and the USSR versus Poland – victims of anti-civilization. (A bibliography of selected works from 1832–2021)]. The key to build the bibliographic list were historical facts, such as the Russian partitions, exiles, deportations, murders by the Soviet army, victims of Stalinism, victims of the NKVD, the Katyn massacre, as well as stays (forced and not only) and activities of Poles in Russia, etc. Of critical importance here are the Katyn lists and publications from *The Index of the Repressed* series prepared by the “Karta” Center and the Institute of National Remembrance in close cooperation with the Center for the Storage of Historical and Documentary Collections – “Memorial” Center for Research, Information and Dissemina-

tion (NIPC) – a association, which is this year’s well-deserved by all means, one of the three winners of the Nobel Peace Prize. The collected bibliography is preceded by the motto: *Pamięć nie dała się zgładzić...* [Memory has not been destroyed...] – a quote from Feliks Konarski’s (1965) poem *Katyń*.

The texts in the field of literary studies are complemented by two reviews of last year’s editions of books sent in by Magdalena Dąbrowska. The subject of attention are multi-authored monographs. The first one, *Польская художественная культура в историческом и современном контексте* (2021), edited by Igor Svetlov and Iwona Luba, contains works by 32 Polish and Russian scholars devoted to Polish art and its analogues in Russian culture. The second one, consisting of seven essays, *Oświecenie, czyli tu i teraz* [The Enlightenment, or here and now], edited by Łukasz Ronduda and Tomasz Szerszeń (2021), shows the connections between the Enlightenment and the current century.

The theme of Roman Jakobson and Krystyna Pomorska’s intellectual discussion is crossing the boundaries between linguistics and literary studies. Its part titled *Poezja i gramatyka* [Poetry and Grammar] has been translated by Bogusław Żyłko. This translation is published for the first time.

The linguistics section opens with Daniel Dzienisiewicz’s comparative study titled *Finalne formuły epistolarne w polsko- i rosyjskojęzycznej korespondencji prywatnej (na materiale wiadomości przesyłanych na kartach pocztowych)* [Final epistolary formulas in Polish- and Russian-language private correspondence (on the material of messages sent on postcards)] from the author’s monographic series in the field of contemporary pragmalinguistics. The author analyzes selected components of the sent short postcard messages through the prism of language etiquette and customary usage by Poles and Russians, showing cultural similarities and slight differences, based on extensive authentic materials (3,000 Polish- and 1,000 Russian-language antiquarian and retrieved from the Internet postcards), from the second half of the 20th and two decades of the 21st centuries. Maria Dzienisiewicz, a young researcher from Poznań, presents an analysis of the phenomenon of idiolectal epithetization in Russian music criticism texts. She includes modern forms of publishing reviews, such as blogs, forums, music criticism portals and websites of cultural institutions (operas, philharmonics, etc.).

The article by Daiki Horiguchi provides interesting results of his empirical research conducted at the Kyoto University among Russian language learners (at different levels of education) in the first semester of the 2022 academic year (lasting in Japan from April to July). A survey of Japanese students carried out at the end of the semester, whose purpose was to determine the motivation for choosing a foreign language in the event of Russian armed aggression in Ukraine, revealed their concern about the stigmatization of the Russian language.

The social communication and media studies section includes three texts. Iryna Ivanova, of the University of Kharkiv, in her article titled *Потеря Я-уникальности как элемент пропаганды в языке советской публицистики* shows the political Russification activities of the 1930s–1940s aimed at the destruction of the Ukrainian nation, and she considers them in the context of a linguistic genocide. *Strategie komunikacyjne w nagłówkach prasowych o wojnie w Ukrainie w duńskim dzienniku „Politiken” (z perspektywy odbiorcy)* [Communication strategies in press headlines about the war

in Ukraine in the Danish daily “Politiken” (from the viewer’s perspective) is the title of a contribution proposed by Józef Jarosz, representing the Scandinavian community in Wrocław. The methods of presenting current information about the situation on the war front by Western journalists may be a good starting point for conducting comparative press studies. In turn, Eleonora Shestakova, an independent scholar from Donetsk, focuses on the development of the aesthetic function in the culinary media text, placing her research in the field of socio-humanities.

Feel invited to read the papers!

Zbigniew Kaźmierczyk
Katarzyna Wojan

I. STUDIA I ARTYKUŁY
STUDIES AND ARTICLES

LITERATUROZNAWSTWO
LITERARY STUDIES

Article No. 271

DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2022.9.01>

Artykuł badawczy / Research article

Dziedzina nauk humanistycznych / Humanities

Dyscyplina naukowa: literaturoznawstwo / Discipline of science: literary studies

Copyright © 2022 SRG and Z. Kaźmierczyk¹

Citation:

Kaźmierczyk, Z. (2022). Odwieczny model dziejów Rosji. *Studia Rossica Gedanensia*, 9: 29–39. DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2022.9.01>

ODWIECZNY MODEL DZIEJÓW ROSJI

ZBIGNIEW KAŻMIERCZYK

Uniwersytet Gdański / University of Gdańsk

Wydział Filologiczny / Faculty of Languages

Instytut Filologii Polskiej / Institute of Institute of Polish Language and Literature

Zakład Historii Literatury Polskiej / Polish Literary History Division

ul. Wita Stwosza 55, 80-308 Gdańsk, Polska / Wita Stwosza str. 55, 80-308 Gdańsk, Poland

Corresponding Author e-mail: zbigniew.kazmierczyk@ug.edu.pl

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7716-3911>

(nadesłano / received 1.10.2022; zaakceptowano / accepted 18.10.2022)

Abstract

The eternal model of Russia's history

The article discusses a dual model of the history of Russia presented in the speeches of Polish Romantics included in the Russian studies texts of the following epochs and in the works of Russian authors, e.g. Yuri Lotman and Boris Uspensky. The author proves that the Gnostic-Manichean influence on the religiousness of Russians is the source of their accumulation of rebellion against the world and the human fate predicted in it. This rebellion on the basis of a radical anti-world dualism gives rise to the destruc-

---

¹ This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0 <https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>) which permits use, distribution, and reproduction in any medium, provided that the article is properly cited, the use is non-commercial, and no modifications or adaptations are made. Publisher: University of Gdańsk. Faculty of Languages [Wydawca: Uniwersytet Gdański. Wydział Filologiczny].

tive desires of Russians, which explode in various forms of historical destruction. They push the Russians into wars, partitions, revolutions and invasions.

Keywords: Russia, cultural dynamics, binary model, destructiveness, necrocracy.

Abstrakt

Artykuł przedstawia dualny model dziejów Rosji w wystąpieniach romantyków polskich w tekstach rosjoznawczych epok następnych oraz w pracach autorów rosyjskich, m.in. Jurija Łotmana i Borysa Uspińskiego. Autor dowodzi, iż gnostycko-manichejskie wpływy na religijności Rosjan są źródłem ich akumulacji buntu przeciw światu i przewidzianemu w nim losowi człowieka. Ten bunt na podłożu radykalnego dualizmu antyświatowego rodzi niszczycielskie pragnienia Rosjan, które wybuchają w rozmaitych formach niszczycielstwa historycznego. Popychają Rosjan do wojen, zaborów, rewolucji i najazdów.

Słowa kluczowe: Rosja, dynamika kultury, model binarny, niszczycielstwo, nekrokracja.

Kamienie sołowieckie

Rosjanom działającym w Stowarzyszeniu „Memoriał”, uhonorowanym w bieżącym roku – wraz z ukraińskim Centrum Wolności Obywatelskich oraz z białoruskim opozycjonistą, szefem Centrum Praw Człowieka „Wiasna”, Alesiem Białackim – Pokojową Nagrodą Nobla, udało się przenieść z Wysp Sołowieckich dwa kamienie i postawić je przed gmachem Federalnej Służby Bezpieczeństwa na Placu Łubiańskim w Moskwie (odsłonięty 30. października 1990 r.) oraz na Placu św. Trójcy w Petersburgu (tu kamień z pierwszego obozu na Sołowkach, który stał się wzorem radzieckiego systemu GUŁag odsłonięty został 4. września 2002 r. naprzeciw Domu Więźniów Politycznych). Kamień w stolicy dzisiejszej Rosji, „ku pamięci ofiar reżimu totalitarnego”, stanął naprzeciw centrum sowieckiego terroru i zarządzania bezprawiem w całym Związku Socjalistycznym Republik Radzieckich oraz – przy pomocy kolaborantów – w krajach tak zwanej demokracji ludowej. Tak więc na wprost gmachu aparatu wykonawczego Kremla, którego ofiarą padło kilkadziesiąt milionów obywateli Rosji sowieckiej i setki tysięcy mieszkańców „demoludów”, przed okna gmachu tortur i śmierci przybył kamień upamiętnienia i pamięci. Twardy jak kamienne prawa łagrów. Ciężki i wieczysty jak jarzmo rosyjskiego świata. Postawiony został z intencją uwiecznienia wolności wydobytej z pęt łagrowej niewoli. Z cichą nadzieją, że społeczeństwo uzna go za aksjologiczny kierunkowskaz w życiu społecznym i będzie pielęgnować wartości gwarantujące Rosjanom wolności obywatelskie. Według członków „Memoriału” miał to być kamień węgielny ustroju demokratycznego w Rosji (wolnorynkowego i wielopartyjnego – w dosłownym znaczeniu). Jako taki byłby to kamień, który ogniskuje dzieje rosyjskiego terroru i przemienia Rosjan, a przemieniwszy rosyjskie umysły, stanie się kamieniem węgielnym narodowej *metanoi*. W ten sposób pogrzebie trady-

cje sowieckiego ucisku, wybujała zwłaszcza w instytucjach policji politycznej Cze-Ka, NKWD, KGB, FSB i innych. Takie znaczenie miał (i ma?) kamień sołowiecki – świadek zagłady w najgłębszych kręgach komunistycznego piekła, które pochłonęło albo odmieniło życie setek milionów zamieszkujących przestrzeń totalitarnego eksperymentu stworzenia nowego człowieka podług kolektywnych wzorców inżynierii ideologicznej. Dziś widzimy, że ten kamień to tyleż śmiała, co desperacka próba nadania sensu trwodze uwięzienia i przesłuchań, udręczeń na etapach do obozów pracy, konania z zimna i głodu, od bicia czy od kul w łagrach w całym *Archipelagu GUŁ-ag* opisanym przez Aleksandra Sołżenicyna (trzytomowe dzieło, przemyczone w 1973 roku na Zachód, wprowadziło lewicowo-liberalną inteligencję w konfuzję ideologiczną i ułatwiło po kilku latach przyjmowanie się nazwy ZSRR: imperium zła), uwiecznionym przez Władysława Szalamowa we wstrząsających *Opowiadaniach kołymskich* (1954–1973), a także przez innych autorów.

Jak wiadomo nie od dziś, łagry na Wyspach Sołowieckich były polem doświadczalnym komunistycznego totalitaryzmu, który pracował nad efektywnym modelem takiej organizacji całego systemu penitencjarnego, aby wyzyskiwał on pracę ludzką do cna aż do ostatecznego wycieńczenia więźnia. W modelu tym doceniono fasadowość celu reedukacyjnego. Decydenci na Sołowkach uznali, że głoszenie postulatów poprawy więźnia w łagrze ma mylić opinię publiczną, i dlatego był on równie kłamliwy, jak później w niemieckich obozach koncentracyjnych kłamliwe było hasło „Praca czyni wolnym”. Aleksander Wat (2011: 318) wspomina w pamiętniku mówionym *Mój wiek* napisany w wyrytych przez więźnia na deskach w obozowym wychodku: „Przeklęty, kto łagry nazywa obozami poprawczymi”, w których „następuje *pieriekowka* duszy”, czyli jej socjalna przemiana. Przeklęty, kto zmienia znaków desygnaty, bo legitymizuje założycielskie kłamstwo GUŁ-ów skrywające mordercze cele nekrokracji komunistycznej. Na Sołowkach model carskiej katorgi, upamiętnionej m.in. przez Fiodora Dostojewskiego we *Wspomnieniach z domu umarłych*, został zaprzeczony przez połączenie w państwie dyktatury proletariatu dwóch celów niewyznaczonych przez carat na katordze i nieosiągalnych w kapitalizmie: wyzysku i biologicznej zagłady milionów więźniów w morderczej pracy. Na Północy ustalone zostały najtańsze sposoby transportu i utrzymania skazanych – wyżywienia, ubioru, dachu nad głową, dezynsekcji, konserwacji narzędzi zatrudnienia, itp. Skorelowane zostały normy pracy i żywienia. Spisano katalog przewin i kar pod kątem realizacji obozowych planów gospodarczych. Tu rozwijano pomysł propagandowy wydzielenia strefy znośnego życia więźniów i zapraszania do niej pisarzy sowieckich (typu Maksym Gorki) i zagranicznych – chętnie zaprzęgniętych do pług obozowej propagandy i zachwalania obozów jako niwy pracy socjalistycznej dla świetlanej przyszłości komunizmu.

W świetle tego, czym stała się Rosja postsowiecka w XXI wieku, widzimy znikomość usiłowań elitarnych stowarzyszeń – nawet tak szacownych jak „Memoriał”. Kamień sołowiecki nie stał się znakiem zbiorowej wyobraźni Rosjan. Nie skłonił zbiorowości do stanowczych wystąpień przeciw wojnie z Ukrainą rozpoczętej 24. lutego bieżącego roku, przeciw deportacjom, łagrom, terrorowi, torturom, przeciw państwu policyjnemu, ideologii totalitarnej rasyzmu, przemocy umysłowej wprowadzanej w mediach i poprzez media. Kamień z Sołówek nie stał się, wedle intencji „Memoriału”, uchmem igielnym przenicowania tradycji rosyjskiego i radzieckiego despotyzmu – drakońskich

kar za podnoszenie głosów sprzeciwu wobec polityki totalitarnego państwa – w ustrój respektujący prawa człowieka i obywatela za sprawą obywateli. Wygląda na to, że – jak powiedziane jest w *Ewangelii* – prędzej wielbłąd przejdzie przez ucho igielne, niż rosyjskie tradycje tyranii (kolonizacji wewnętrznej i zewnętrznej) ulegną oddolnej przemianie i doprowadzą do transformacji ustrojowej. Jak mało prawdopodobny to proces – sygnalizowali już romantycy.

Klucz Mickiewicza

Spośród romantyków polskich i europejskich najcelniejszą diagnozę historyczno-fizyczne postawił Adam Mickiewicz. Nakreślił on przekonujący obraz Rosji jako państwa samorodnej autokracji, a więc istniejącej w Rosji od zarania jej dziejów, a zatem wieczystej. Odwołując się do powstania Rusi w wyniku kolonizacji Słowian przez Normanów i ukonstytuowania się państwa na podstawie kolonizacji wewnętrznej wyjaśnił, dlaczego carat jest nieuchronnie despotyczny. W artykule *O partii polskiej* (1833) stwierdził, że despotyzm rosyjski jest inny od starych despotyzmów światowych, ponieważ one, gdy chciały, potrafiły ułożyć się z sąsiednimi republikami, były zdolne do ich tolerowania. Carat zaś jest despotyzmem czynnym, niezdolnym do pokojowego sąsiedztwa z ustrojami przedstawicielskimi.

Despotyzm jest stary, caryzm jest nowy i oryginalny systemat. Despotyzm ograniczał się na cięgnięciu poddanych i często bywał w zgodzie z sąsiadami republikańskimi; caryzm jest połączony z propagandą, z natury swojej musi podbijać i rozszerzać się. Despotyzm bywał często ciemnością tylko bierną, niedostatkiem światła; caryzm jest ciemnością czynną, jest prawdziwym szatanem politycznym.

(Adam Mickiewicz, *Pisma filomackie. Pisma polityczne z lat 1832–1834*
[Mickiewicz 2000: 228])

Jego entelechia streszcza się w imperatywie najazdu, zwłaszcza na sąsiadów urządzonych społecznie i politycznie w duchu tradycji republikańskich i cieszących się instytucjami państwa demokratycznego. W prelekcjach paryskich Mickiewicz wyjaśnił, że podbój jest przeznaczeniem autokracji rosyjskiej, gdyż pozostawanie w ustalonych granicach grozi buntami przeciw kolonizacji wewnętrznej, która jest początkiem i istotą carskiego samodzierżawia. Zdaniem zesłanego w głąb Rosji romantyka, zaniechanie ekspansjonizmu terytorialnego groziłoby imperium implozją i zawaleniem się budowli autokratycznego państwa. Czesław Miłosz (1990: 155) porównał *Dziady* drezdeńskie (1832) Mickiewicza z *Listami z Rosji* 1839 Astolphe'a de Custine'a, „bo jest on w stu procentach zgodny z polskimi autorami XIX wieku”, i stwierdził aktualność rozpoznania obu pisarzy. Zdecydowała otwartość umysłu. Francuski podróżnik jechał do Rosji wiedziony propagandą encyklopedystów i francuskich rusofilów (m.in. Voltera, Denisa Diderota, Jana Jakuba Rousseau), która głosiła, że Rosja jest państwem oświeconego absolutyzmu, kwitnie w niej racjonalizm, dla postępu pracują nauka i kultura. Chciał zwiedzić imperium przyszłości. Umysł nie tyle błyskotliwy, co otwarty na prawdę, pozwolił mu dojrzeć fatalizm w poddaństwie Rosjanina wobec instytucji państwa autokratycznego, odkryć „że najjaskrawsze nawet rozpasania zemsty zdają się być poddane pewnej dyscyplinie. Kalkulowanego morderstwa dokonuje się rytmicz-

nie. Ludzie zadają śmierć innym ludziom na sposób wojskowy, religijny, bez gniewu, bez emocji, bez słów, ze spokojem straszliwszym niż szal nienawiści” (Miłosz 1990: 155). Mickiewicz miał z kolei wobec Rosji powody do resentymentów, ale zachował podobną otwartość poznawczą, również nie uległ wstępnym założeniom lub uprzedzeniom. Podziw Miłosza jest nieklamany. Romantyk wiedział o Rosji z domu i od przyjaciół filomatów. Pewne treści na wykładach w Uniwersytecie Stefana Batorego, przemianowanym na Imperatorski Uniwersytet Wileński, przemyślał Joachim Lelewel. Romantyczny poeta, jak jego rówieśnicy, znał przebieg rozbiorów, poczynając od konfederacji barskiej zawiązanej 29 lutego 1768 roku, czyli wojny z Rosją zakończoną pierwszym rozbiorem Polski w 1772 roku. Dzieje walki w obronie wiary i wolności opowiadali w dworach szlacheckich dziadkowie, insurekcję Kościuszkowską wywołaną w 1794 roku wspominali ojcowie, o kampanii napoleońskiej 1812 mówili już starsi bracia romantyków. Ojciec poety, Mikołaj Mickiewicz, służył pod dowództwem podziwianego Tadeusza Kościuszki i z nadzieją oczekiwał nadejścia Wielkiej Armii (której liczbę „do boju liczono na 410.000” (Kukiel 1937: 22)² po przekroczeniu Bugu i Niemna w czerwcu 1812 roku) w marszu na Moskwę. Roman Koropeckij przypominał, że jej upiorny odwrót nie zraził Adama ani do Kościuszki, ani do Napoleona. Ujrzał w trupach – opartych o ściany budynków publicznych i czekających miesiącami na wiosenne odtajanie ziemi i pochówek – rycerzy wolności, równości i braterstwa. „Niedługo potem Adam dodał sobie drugie imię Napoleon, a z czasem jego fascynacja postacią Bonapartego urosła” (Koropeckij 2013: 19), pomimo tego, że carat na jego oczach po raz czwarty wdzierał się do Rzeczypospolitej Obojga Narodów – tym razem jako pogromca porewolucyjnej Francji i Księstwa Warszawskiego – reprezentowany okrucieństwem m.in. kozackich zagonów. Mickiewicz przybrał imię znaczące, zawierające wytyczną losu, zwłaszcza że nie zanośliło się na wycofanie pretotalitarnej autokracji wschodniego typu z obszarów ekspansji rozbiorowej. Litwa znalazła się wśród ziem zabranych i została bezpośrednio wcielona w skład państwa carskiego wraz z jego jurysdykcją i – w przeciwieństwie do Królestwa Kongresowego utworzonego na Kongresie Wiedeńskim (1815) – nie cieszyła się instytucjami monarchii konstytucyjnej. Proces (1823–1824) członków założonego w roku 1817 Towarzystwa Filomatów ukazał romantikom kuriozalną zasadę prawa rosyjskiego: braku rozdzielności stron procesowych i stał się kanwą fabularną III części *Dziadów*. Sądownictwo uświadomiło Mickiewiczowi i jego rówieśnikom zasadę udzielności władzy carskiej jako algorytmu strukturalnego całego państwa. Zasadę udzielności – to znaczy niedopuszczalności w strukturze pretotalitarnego ustroju jakiegokolwiek jednostki niezależnej. Bezprawie pod fasadą carskiej jurysdykcji personifikował w oczach wilnian Mikołaj Nowosilcow, *de facto* śledczy, prokurator i sędzia w jednej osobie. Zesłanie w głąb Rosji i pobyt głównie w Petersburgu, Moskwie i Odessie w latach 1824–1829, a następnie ucieczka na Zachód w roku 1829, zapewniły możliwość wypowiedzenia wtajemniczeń ustro-

² W ogóle Bug i Niemen we wczesnej fazie kampanii przekroczyło „przeszło 430.000 oficerów i żołnierzy” (Kukiel 1937: 497), a wraz z drugim rzutem wkroczyło „na terytorium rosyjskie najmniej 545.000” żołnierzy (idem: 498). „Nie wróciło 400.000 żołnierzy” (idem: 499). Ogólna liczba wielkiej armii Napoleona, łącznie z oddziałami pozostałymi w Europie była większa, bo wynosiła „prawie 675.000, w czym prawie 620.000 obecnych pod bronią” (idem: 497).

jowych w warunkach wolności słowa. Lektura tekstów tego romantyka uderza ich aktualnością, gdyż wypowiedział w nich doświadczenie odmienności cywilizacyjnej państwa carów. W artykule *Rosja* (1849) wskazał, że dyplomacja pojmwana jest w imperium jako sztuka wprowadzania adwersarzy w błąd: „Cesarz zapewnia, że ze wszystkich monarchów najdalszy jest od wszelkich myśli zaborczych” (Mickiewicz 1997: 53). Inność Rosji, ale niepodszyta w jej obrazowaniu serwilistyczną rusofilią autorów dawnych i współczesnych, chętnie okładających wnikliwych analityków ustroju rosyjskiego niedorzecznym zarzutem rusofobii, nieustannie Mickiewicza absorbowowała, więc dociekał jej genezy. Specyfikę imperium dostrzegł w III części *Dziadów* w braku na jej obszarze warunków psychomachii, czyli możliwości walki cnoty i występku o dusze ludzkie. Ta struktura jest w sztuce europejskiej emanacją aksjologii chrześcijańskiej i, poczynając od średniowiecza, stanowi przewodni motyw wielu dzieł literatury, teatru, malarstwa, muzyki i innych sztuk. W Rosji ukazanej w arcydramacie brak jest warunków walki dobra ze złem – w wyniku pacyfikacji umysłów carskich dworaków i bierności ludu. Brak struktury binarnej ujawniają sny. Dusze Rosjan śniących kuszone są i zdobywane przez diabły pod nieobecność aniołów. Do Aleksandra I, który dawniej „tak zły nie był, był nawet człowiekiem” (Mickiewicz 1995: 303), pod wpływem działania despotycznych tradycji urzędu oraz nadwornego ducha imperiologii nie dociera już głos Boży. Car jest poza jego zasięgiem. Ślepotę na dotkliwość niewolniczego losu poddanych towarzyszy głuchota. Jedynowładca chłonie fluidy demonizmu przyrody i dziejów i sam staje się swą rolą cara, fantomem władzy ukazującym maskę twarzy.

W pierwszej części *Ustępu* zatytułowanej *Droga do Rosji*, stanowiącej w III części *Dziadów* geo-poetycki obraz caratu, narratora reprezentującego Konrada nurtuje pytanie, czy karty jej dziejów pisze Bóg biorąc za zgłoski ludzi miłości i wolności, czy „Boga nieprzyjaciel stary” biorąc ludzi pod przemoc knuta? W formie poetyckiej pytanie to brzmi z wielką siłą:

Czyli też Boga nieprzyjaciel stary
Przyjdzie i w księdze tej wyrwie mieczem,
Że ród człowieczy ma być w więzy kuty,
Że trofeami ludzkości są: knuty?

(A. Mickiewicz, *Dziady*, cz. III [Mickiewicz 1995: 266])

Każdy kolejny krok upewnia otwartego poznawczo podróżnego z Polski – jak za kilka lat upewniał będzie pisarza francuskiego – że dzieje są tu we władaniu cara „knu-towładnego”, który jest medium demona, diabła politycznego, biesa. Mickiewicz, jako autor *Pierwszych wieków historii polskiej* (1838 – rok wyd. 1868) i prelekcji paryskich (1840–1844) mówi: dzieje są tu we władaniu Czarnego Boga Słowian. Heroizm niewoli, jakim wykazują się poddani cara, umacnia tylko jego szatańską władzę. Powódź w Petersburgu w listopadzie roku 1824 nie jest w III części *Dziadów* – jak pragnąłby bogobojny Oleszkiewicz – aktem biblijnej kary wyznaczonej przez Boga caratowi za nieludzkie traktowanie poddanych. Pod piórem Mickiewicza – narratora i Konrada jest to po prostu potop wywołany zbieszeniem się żywiołów powietrza, wody i błotnej ziemi pod dymami miasta, gdyż w zonie udzielnego zła dzieje i natura mają diabelski charakter i są w permanentnej wojnie. Jej szczególnym obrazem – despotycznego, śmiercionośnego ujarzmania poddanych – jest *Przeгляд wojska*, po którym służby

carskie zbierają dwadzieścia trupów żołnierzy rozjechanych przez koła dział, stratowanych przez kopyta koni albo uśmierconych kolbą, gdy któryś zmylił krok w zaordynowanym przez cara szyku:

Wszyscy odeszli: widze i akторы.
 Na placu pustym, samotnym zostało
 Dwadzieścia trupów: ten ubrany biało,
 Żołnierz od jazdy; tamtego ubiory
 Nie zgadniesz jakie, tak do śniegu wbity
 I stratowany końskimi kopyty.

(A. Mickiewicz, *Dziady*, cz. III [Mickiewicz 1995; 295])

A przeglądy na placu Marsowym odbywają się na pożytek wewnętrzny i na pokaz ambasadorom, dyplomatom i wszelkim gościom z zagranicy codziennie o dziesiątej. Jurij Łotman stwierdził, że składnikiem rosyjskiego *inferna* politycznego jest ekscentryczność, czyli działanie całego aparatu państwa na pokaz centrum usytuowanym na zewnątrz Rosji, gdzieś na Zachodzie i w całym świecie. „Poczucie widza – obserwatora – którego nie należy zauważać – towarzyszy wszystkim rytualnym ceremoniom, wypełniającym porządek dnia <<militarnej stolicy>>” (Łotman 2008: 302). *Jeździec Miedziany* (1833) Puszkina wyjaśnia tę ekscentryczność dalekowzrocznością woli Piotra I (i jego następców) „grożenia Szwedowi”, sąsiadom i całej Europie. Na pewno w ukształtowaniu się ekscentryzmu kultury rosyjskiej istotną rolę, obok innych czynników, odgrywa *oikofobia* manifestująca się w ukazach Piotra I i utrzymująca się w kolejnych wiekach – tyleż w kręgach rosyjskiego dworu, co zbuntowanej inteligencji, ale to już jest inny temat. Tu, powiedzmy tyle, że imperiolodzy rosyjscy – Mikołaj Karamzin, Aleksander Puszkina, Fiodor Dostojewski i wielu innych, z obecnym ideologiem Kremla Aleksandrem Duginem włącznie – uważają wojnę w arsenale polityki rosyjskiej za nieodzowny środek do osiągnięcia celów historycznych, a w związku z tym traktują ekspansywny militarizm jako manifestowanie gotowości do stosowania przez Rosję pełnego spektrum dostępnych jej sposobów uprawiania walki o sukcesy państwowej zaborczości.

Tu tylko dygresja: według Dugina wojenne najazdy, podboje i rozbiory uzasadnia „geograficzno-sakralny rozwój Rosji”. Ten rozwój jest wystarczającą przesłanką decyzji dotyczącej istnienia lub nieistnienia sąsiednich państw narodowych. Marcin Składanowski zauważył, iż podstawą tej sakralizacji według kremlowskiego imperiologa jest mesjanistyczna koncepcja „bogoności” narodu rosyjskiego, co znaczy, że „świętość wspólnoty odzwierciedla się w świętości ziemi zamieszkiwanej przez tę wspólnotę” i „obejmuje ona wszystkie ziemie ruskie, również te, które w danym czasie nie są częścią rosyjskiego terytorium” (Składanowski 2019: 123). Dugin, zdumiewająco konsekwentny i logiczny w swoich wywodach, jak człowiek, który posiadał historyczną *gnosis*, a więc wiedzę tajemną i pewną, dostępną wybranym, jak gnostycy leniniści XX wieku, chwali pakt Ribbentrop–Mołotow jako wymierzony w anglosaską cywilizację morską przez cywilizację lądową Rosji, Niemiec i euroazjatyckich akolitów. Ubolewa tylko nad niedotrzymaniem paktu z 23 sierpnia 1939 roku, czyli... ubolewa nad zdradą tego paktu przez Hitlera. Dugin nie potępia przesłanek totalitaryzmów europejskich rasy i klasy, lecz ze zdumiewającą siłą głosi ich pochwałę jako zgodnych

z przeznaczeniem cywilizacji rosyjskiej. Ta zawrotna inwersja biegunów aksjologii europejskiej jest istotą jego długich wywodów. Ma o czym mówić umysł pragnący przewartościować – jak Fryderyk Nietzsche – wszystkie wartości chrześcijańskie pod kątem dominacji prawosławnego, ruskiego miru. Niestety pozimnowojenna polityka gospodarcza Niemiec dostarcza zachętę do rozwijania politologicznej ideologii „duginizmu” – legalizuje podstawy ideologii rasyzmu (podobnie marksizm dawał podstawy nowej wiary komunizmu) oraz legitymizuje ideę osi Berlin–Moskwa jako surowcowego, energetycznego, a – co za tym idzie – politycznego kondominium; daje ideologiczną motywację do euroazjatyckiej i światowej ekspansji „Ruskiego miru”. Od polityki gospodarczej Niemiec jeszcze bardziej brzemienne w skutkach jest ich państwowa strategia ideologiczna odwracania oczu od historii europejskich totalitaryzmów ku tematami drugorzędnym; od faktu, że Europa jest ich kolebką. Wypchnięcie z pola świadomości sztuki i nauk humanistycznych „totalitarogenności” kultury niemieckiej, zwolnienie się z odpowiedzialności za ideologie rasy i klasy przynosi straszliwe konsekwencje i pozwala na zawrotne postępy nowych doktryn totalitarnych, ergo na fanatyzację życia umysłowego. Według autora *Podstaw geopolityki*, obowiązujących na licznych uczelniach w Rosji i chętnie czytanych przez miliony wykształconych Rosjan, tłumaczonej (jak wiele prac Dugina) na języki europejskie, przestrzenna i życiodajna ekspansja jest historyczną koniecznością Rosji, jest procesem geopolitycznym, który w jego wywodach ukazany jest jakby to był ruch płyt tektonicznych. „Zdaniem Dugina wojna jest trwale wszczepiona w rosyjską historię i stanowi konieczność” (Składanowski 2019: 129). Jego doktrynę moglibyśmy nazwać zarówno biohistoriozofią pozytywną, bo jest rasistowska i pozytywnie natchniona darwinizmem (w przeciwieństwie do biohistoriozofii na przykład Miłozza, która odrzuca ideologie akceptujące darwinizm). Zapowiada zagładę narodom m.in. ukraińskiemu i polskiemu. Tę doktrynę można by też nazwać geohistoriozofią pozytywną, gdyż zapowiada nieuchronność (konieczność) tej zagłady – jak nieuchronne są procesy opisane w geologii powegenerowskiej.

Nieczytany w Europie wnikliwie Mickiewicz, zdolny do idyllicznego portretowania wybranych Rosjan, nawet w *Panu Tadeuszu* (portret inteligentnego i poczciwego polonofila kapitana Rykowa) zachował w mówieniu o autokracji kanwę reliktoowego modelu dualizmu teologicznego, wedle którego kolizja obu krajów słowiańskich ma wymiar metafizyczny i jest wynikiem permanentnych zmagania Boga i diabła, przy czym nieomnipotentny Bóg sprzyja Polsce i Litwie, a równie mocny i suwerenny diabeł patronuje Rosji i dąży do rozbicia jednoczącej oba kraje dobrowolnej unii. Gerwazy i Protazy zgadzają się co do tego, że unia obu krajów jest wynikiem woli Bożej, jej rozbijanie zaś jest robotą diabła, „Wszak to jak małżonków dwoje! / Bóg złączył, a czart dzieli, Bóg swoje, czart swoje” (A. Mickiewicz, *Pan Tadeusz* [Mickiewicz 1994: 496]). Reliktowość tego pradawnego modelu teologii polega na równorzędności Antagonistów, która nasuwa się Mickiewiczowi wtedy, gdy myśli on o Rosji. Epopeja przedstawia rok, w którym okresowo zwycięża Bóg, bo Napoleon idzie na Moskwę... Podobnie w III części *Dziadów* romantyk zawiesił myśl o prawosławiu rosyjskim jako religii monoteistycznej i kształtującej dzieje Rosji. Osiem lat później w prelekcjach paryskich przedstawił prawosławie jako człon cesaropapizmu, czyli polityczny filar caratu oraz religijny blichtr na aktywnych pokładach prasłowiańskiego pogaństwa. Jego matrycą światopoglądową jest dualizm teologiczny Białego Boga i Czarnego Boga, przy czym –

zgodnie z naleciałościami orientalnymi – w Rosji zwycięża lokowanie Boga Białego daleko (jak dobrego wysoko) i oddawanie rzeczywistości ziemskiej w pacht Złego: czarta, biesa, czyli następców Czarnego Boga. Mickiewicz, który już w *Konradzie Wallenrodzie* (1828) zarzucił zaborcom apostazję, uważał, że dzieje Rosji implikowane są przez ten dualizm. Twierdził, że podłoże wierzeń prasłowiańskich wywiera o wiele większy wpływ na rosyjską myśl i uczuciowość i ewokuje bieg dziejów rosyjskich podług fatalizmu, który oddaje cześć Złemu, ergo: Czarnemu Bogu Słowian. Z jego wykładów paryskich wynika, że religijność jest rezerwuarem wierzeń, które mają potencjał profetyczny, to znaczy: są samosprawdzającymi się przepowiedniami. Jeżeli świat jest zły, w złu leży, i jest ono jego koniecznością, cóż pozostaje na ziemi, prócz posługiwania się materią zła – praw natury, dziejów, społeczeństw, stosunków indywidualnych i międzynarodowych? Ten światopoglądowy fatalizm jest źródłem rosyjskiego heroizmu niewoli i implikuje niezdolność do tworzenia politycznych instytucji znośnego życia, do czynienia także w wymiarze organizacji społecznej i politycznej ziemi sobie poddaną. Autokracja despotyczna jest według Mickiewicza jaskrawym wynikiem i dowodem tych niezdolności – cywilizacyjnego upośledzenia w wysiłkach opanowywania świata materii, czyli praw natury. Despotyzm w ujęciu romantyka jest ustrojem porażenia woli życia i twórczych energii poddanych, które mogłyby uczynić znośniejszym życie ziemskie: ekonomiczne, społeczno-polityczne, osobiste. Ciekawą figurą relikтового dualizmu, którego aktywność w dziejach Rosji obrazuje Mickiewicz, jest wampir. Carowie opętani tradycjami woluntaryzmu absolutnego dotkliwie cierpią z powodu niedoskonałości państwa jako mechanizmu nie dość sterylne. Utopijnie dążą do absolutnej jedności duchowej poddanych z władcą jako ich Słońcem, Chrystusem Surowego Oka, Bogiem i przemożnie dążą do rozciągnięcia swej władzy na odległe krainy. W istocie – jak na obrazie Ojcewicza stanowiącym okładkę tego numeru – są krwiopicjami w locie nad globową przestrzenią Czarnego Boga, wysysającymi krew poddanych. Budzą grozę i strach przed okrucieństwem, ale w Rosji okrucieństwo wilczych praw jest charyzmatem władzy, więc tylko sprzyja jej potędze. Struchlenie jest właściwą postawą uwewnętrznionego przebóstwienia, jaką winni są poddani Samowładcy. Wampir może przemienić się w wilka i uczynić świat domeną lykantropii wywołującej drżenie i religijną unizoność poddanych. Pokąsani także stają się wampirami, wilkami, widmami człowieczeństwa zamieszkującymi państwo wilczych praw, praw lykantropii. Znakomicie ten aspekt autokracji – zupełnie zgodnie z Mickiewiczem – przedstawił Paweł Łungin w filmie *Car* (2009).

Dziś możemy stwierdzić, że reliktowy dualizm teologiczny jako kanwa historiozofii Mickiewicza ujawnił walor dalekowzroczości. Romantyk widział znikomą możliwość ustrojowych przemian w Rosji w wyniku procesów oddolnych. Nie prorokował niszczycielskiego przebiegu rewolucji bolszewickiej jako wyładowania antyświatowych energii dualizmu, który przebrał się w nową wiarę ideologiczną pod sztandarem walki klas pozwalającej na totalne unicestwienie grup społecznych rzekomo skazanych na niebyt w ewolucyjnym procesie postępu dziejowego. Nikłą szansę na przemianę widział także w procesie odgórnym, na mocy ukazów autokraty, do którego warto słać memoriały z postulatami przemian ustrojowych. Nie doczekał się dziewiętnastowiecznego cara reformatora, jakim w wieku XX okazał się gensek Michaił Gorbaczow. Zmarł w tym samym roku co despotyczny Mikołaj I (1855). Po trzecie,

Mickiewicz łączył nadzieje na obalenie despotyzmu rosyjskiego w wyniku wojny wypowiedzianej jej przez sojusz Francji i Polski. Nadał kolizji polsko-rosyjskiej wymiar starcia cywilizacyjnego, którego stawką w całej Słowiańszczyźnie i w Europie jest panowanie politycznego modelu ustrojowego: despotyzmu lub republiki. Dziś widzimy, że niestety te geopolityczne rozpoznania nie utraciły aktualności. Zmienił się fortunnie jeden wektor ustrojowych zmagają strategicznych na geopolitycznej mapie romantyka. Nadziei Mickiewicza na pokonanie Rosji, rozbudzonych przez wojnę krymską (1853–1855), nie ziściły Francja, Anglia w sojuszu z Turcją. Dziś w Mickiewiczowskiej strategii ustrojowej walki despotyzmu i republik, czyli niewoli knuta i wolności, ustabilizowanej na podstawie elementarnych praw człowieka, wystarczy w miejsce Francji postawić Amerykę, a w miejsce Polski – Ukrainę, aby stwierdzić, że plan profesora w Collège de France ujawnił wymiar profetyczny, bo realizuje się nareszcie pomyślnie na naszych oczach. W ustrojowym *theatrum mundi* na terenie Słowiańszczyzny zmieniło się dwóch aktorów, ale stawka pozostała ta sama, z tą przełomową w historii Polski zmianą, że przybył potężny (i niezawodny?) sojusznik zza Oceanu, a „Boże igrzysko”, którego terenem – jak wszechstronnie udowodnił Norman Davies – była już Rzeczpospolita Obojga Narodów, czyli arena zmagają w człowieku i dziejach sił wolności i niewoli przesunęła się na naszych oczach, z obszaru dzisiejszej Polski na Wschód, za Bug, częściowo na Białoruś, militarnie na Ukrainę.

Dzięki temu spełnia się, jak dotąd, biblijne prorocтво dotyczące Polski zawarte w napisie wykonanym na początku lat osiemdziesiątych na murze Stoczni Gdańskiej w tłumaczeniu Miłosza: „Pan da siłę swojemu ludowi, Pan da swojemu ludowi błogosławieństwo pokoju”.

Bibliografia / References

- Koropeczyk, R. (2013). *Adam Mickiewicz. Życie romantyka*. Przeł. M. Glasenapp. Warszawa: Wydawnictwo WAB – Grupa Wydawnicza Foksal.
- Kukiel M. (1999). *Wojna 1812 roku*. T. 2. Wstęp M. Zgórniak. Polska Akademia Umiejętności. Poznań: Wydawnictwo Kurpisz.
- Łotman, J. (2008). *Uniwersum umysłu. Semiotyczna teoria kultury*. Przekład i przedmowa B. Żyłko. Seria Literatura i Okolice. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Mickiewicz, A. (1994). *Pan Tadeusz czyli ostatni zajazd na Litwie. Historia szlachecka z roku 1811 i 1812 we dwunastu księgach wierszem*. Oprac. S. Pigoń. Aneks oprac. J. Maślanka. Biblioteka Narodowa. Seria 1. Nr 83. Wyd. 10. Wrocław [etc.]: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo.
- Mickiewicz, A. (1995). *Dziady*. Cz. III. W: *Dramaty*. [Tom oprac. Z. Stefanowska. Fragm. fr. przeł. z rpsu przez A. Górskiego przejrz. i popr. J. Parvi. Towarzystwo Literackie im. Adama Mickiewicza]. Seria Dzieła / Adam Mickiewicz, t. 3. Wydanie rocznicowe 1798–1998 pod wysokim patronatem Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej. Warszawa: Spółdzielnia Wydawnicza „Czytelnik”.
- Mickiewicz, A. (1997). *Rosja*. W: *Legion Polski; Trybuna ludów*. [Tom oprac. S. Kieniewicz. Przeł. Leon Płoszewski, A. Górski, S. Towarzystwo Literackie im. Adama Mickiewicza]. Seria Dzieła / Adam Mickiewicz, t. 12. Wydanie rocznicowe 1798–1998 pod wysokim patronatem Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej. Warszawa: Spółdzielnia Wydawnicza „Czytelnik”.

- Mickiewicz, A. (2000). *Pisma Filomackie; Pisma polityczne z lat 1832–1834*. Seria Dzieła / Adam Mickiewicz, t. 6. Wydanie rocznicowe 1798–1998 pod wysokim patronatem Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej. Warszawa: Spółdzielnia Wydawnicza „Czytelnik”.
- Miłosz, Cz. (1990). *Rodzinna Europa*. Warszawa: Spółdzielnia Wydawnicza „Czytelnik”.
- Składanowski, M. (2019). *Cywilizacja rosyjska według Aleksandra Dugina*. *Studia historiozoficzno-antropologiczne*. Seria Źródła i Monografie / Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, 492. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II.
- Wat, A. (2011). *Mój wiek. Pamiętnik mówiony*. T. 1. Oprac. nauk. R. Habielski. Kraków: Universitatis.

Competing interests: The author declares that he has no competing interests.

Article No. 272

DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2022.9.02>

Artykuł badawczy / Research article

Dziedzina nauk humanistycznych / Humanities

Dyscyplina naukowa: literaturoznawstwo / Discipline of science: literary studies

Copyright © 2022 SRG and M. Dąbrowska¹

Citation:

Dąbrowska, M. (2022). Beate Barbara Juliane von Krüdener o podróżach i w podróżach po Europie. *Studia Rossica Gedanensia*, 9: 40–52. DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2022.9.02>

BEATE BARBARA JULIANE VON KRÜDENER O PODRÓŻACH I W PODRÓŻACH PO EUROPIE

MAGDALENA DĄBROWSKA

Uniwersytet Warszawski / University of Warsaw

Wydział Lingwistyki Stosowanej / Faculty of Applied Linguistics

Katedra Rusycystyki / Institute of Russian Studies

ul. Krakowskie Przedmieście 26/28, PL-00-927 Warszawa, Polska / Krakowskie Przedmieście St.

26/28, PL-00-927 Warsaw, Poland

Corresponding Author e-mail: m.dabrowska@uw.edu.pl

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4014-4725>

(nadesłano / received 21.07.2022; zaakceptowano / accepted 5.08.2022)

Abstract

Beate Barbara Juliane von Krüdener about journeys and on journeys across Europe

The paper presents the problem of travelling on the basis of the novel *Valérie* and the volume *The Memories of Childhood and Youth* by Beate Barbara Juliane von Krüdener (1764–1824). Krüdener was a French-language writer, born in Riga, belonging to the

---

¹ This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0 <https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>) which permits use, distribution, and reproduction in any medium, provided that the article is properly cited, the use is non-commercial, and no modifications or adaptations are made. Publisher: University of Gdańsk. Faculty of Languages [Wydawca: Uniwersytet Gdański. Wydział Filologiczny].

honourable family of Baltic Germans, who, at the end of her life, was an advisor to Alexander I. The paper consists of five parts: "Who was she?" (the writer's biography) "On the Baltic Sea" (a picture of Denmark in *Valérie* and Livonia in the memories), "In Saint Petersburg" (a picture of Russian tsars), "Towards the West" (a picture of Denmark and Italy in *Valérie* and Germany, France, England in the memories) and "The Conclusion" (the concept of a "Russian European"). Krüdener's journeys were of intellectual type (meeting with political and cultural elites of Europe, participation in cultural life). Northern Europe (cold and melancholic) is contrasted with southern Europe (warm and cheerful).

Keywords: Barbara Juliane von Krüdener, journey, Riga, Russia, Europe, culture, identity, *Valérie*, *The Memories of Childhood and Youth*.

Abstrakt

Artykuł zawiera omówienie problemu podróży na podstawie powieści *Waleria* i tomu *Wspomnienia o dzieciństwie i młodości* Beate Barbary Juliane von Krüdener (1764–1824). Krüdener to francuskojęzyczna pisarka, urodzona w Rydze, pochodząca z zasłużonego rodu Niemców bałtyckich, pod koniec życia doradczyni Aleksandra I. Artykuł składa się z pięciu części: „Kim była?” (biografia pisarki), „Nad Bałtykiem” (obraz Danii w *Walerii* i Liwonii we wspomnieniach), „W Petersburgu” (obraz carów rosyjskich), „W kierunku zachodnim” (obraz Danii i Włoch w *Walerii* oraz Niemiec, Francji, Anglii we wspomnieniach) i „Zakończenie” (koncepcja „Europejki rosyjskiej”). Podróże Krüdener miały charakter intelektualny (spotkania z elitami politycznymi i kulturalnymi Europy, udział w życiu kulturalnym). Europa Północna (zimna, melancholijna) zostaje skontrastowana z południową (ciepła, radosna).

Słowa kluczowe: Barbara Juliana von Krüdener, podróż, Ryga, Rosja, Europa, kultura, tożsamość, *Waleria*, *Wspomnienia o dzieciństwie i młodości*.

Kim była?

Według słów Larry'go Wolffa, Johann Gottfried Herder dostrzegł w Rydze „zawiasy łączący z jednej strony Niemcy, Francję i Anglię, a z drugiej strony Polskę, Rosję i Kurlandię, czyli Europę Zachodnią i Wschodnią”, a kiedy jego statek „żeglował po Bałtyku na zachód, filozof zostawił Europę Wschodnią za sobą w sensie geograficznym, ale uznał, że w sensie cywilizacyjnym region ten nie może «pozostać w tyle»” (Wolff 2020: 491). W mieście nad Dźwiną niemiecki filozof i pisarz, jeden z klasyków weimarskich, mieszkał i pracował w latach 1764–1769. Wcześniej odbywał studia w Königsbergu, dokąd przybył z rodzinnego wschodniopruskiego miasta Mohrunen (Morąg). Po opuszczeniu Rygi udał się w podróż do Nantes, tworząc po drodze *Dziennik mojej podróży w 1769 roku*. W przyszłości odbędzie jeszcze wiele podróży po Europie. Podobnie – jako łącznik między Europą Wschodnią i Zachodnią – postrzegali miasto nad Dźwiną nie tylko, jak Herder, przybysze z zewnątrz, ale również osoby w nim

urodzone, zwłaszcza gdy dzięki częstym podróżom miały możliwość porównywania poszczególnych krajów oraz regionów i określenia własnego miejsca w Europie. Jedną z nich była Beate Barbara Juliane von Krüdener (z domu von Vietinghoff), urodzona w Rydze w 1764 roku i zmarła w 1824 roku w Karasubazarze na Krymie. Celem niniejszego artykułu jest odtworzenie jej szlaków podróżniczych na podstawie tekstów dokumentalnych i literackich, prowadzące do odpowiedzi na pytanie o tożsamość kulturową pisarki oraz ocenę poznanych miejsc na mapie Europy. Słowo „podróże” nie oddaje przy tym – w przypadku Krüdener – istoty rzeczy, gdyż niesłusznie sugeruje przejściowość, krótkoterminowość pobytów w poszczególnych miejscach, podczas gdy trwały one wiele lat, czasem były niewiele krótsze niż pobyt Herdera w Rydze. Alternatywą wobec porównania Rygi do „zawiasu” łączącego Zachód i Wschód Europy jest użycie określenia „nie Zachód, nie Wschód”, którym posłużył się Bernhard Struck w odniesieniu do Polski i Francji widzianej przez niemieckich podróżnych XVIII i XIX stulecia (zob. Struck 2012).

Krüdener to francuskojęzyczna pisarka mająca wśród przodków Niemców i Duńczyków, poddana cara rosyjskiego, doradczynie Aleksandra I w epoce Świętego Przymierza, mistyczka, baronowa utrzymująca kontakty z królową Luizą Pruską (właśc. Luiza Augusta Wilhelmina Amalia Mecklemburg-Strelitz), żoną Fryderyka Wilhelma III, oraz pisarką panią de Staël (właśc. Anne-Louise Germaine Necker, baronowa de Staël-Holstein). Jej pradziadkiem ze strony matki był Burckhard Christoph Münnich, zawodowy wojskowy służący w różnych armiach europejskich, w tym – ze zmiennym szczęściem – rosyjskiej, ojciec to Otto Hermann von Vietinghoff-Scheel, początkowo także wojskowy, potem przedsiębiorca i inicjator życia kulturalnego w Rydze, mężem – poślubionym w 1782 roku – został Burckhard Alexis Constantin baron de Krüdener (1746–1802), dwadzieścia lat starszy od niej dyplomata, w 1784 roku mianowany przez Katarzynę II ambasadorem w Wenecji, potem pełniący obowiązki w Kopenhadze. Miejskami pobytu pisarki – po rozstaniu z mężem w 1792 roku – stały się Francja, Szwajcaria i Niemcy i znowu Ryga. Życie Krüdener jawi się jako długie pasmo przyjazdów i wyjazdów, pobytów w różnych miejscach i powrotów do Rygi. Najpierw inicjatorami podróży byli rodzice, potem współtowarzyszyła ona mężowi, ażeby w końcu zdecydować o nich sama. W znacznym stopniu podróżowanie stało się dla niej sposobem na życie, charakterystycznym dla elit arystokratycznych Europy tych czasów.

Główne dzieło literackie Krüdener stanowi powieść *Waleria, czyli listy Gustawa de Linar do Ernesta de G...* (*Valérie ou Lettres de Gustave de Linar à Ernest de G...*), powstała w latach 1802–1803 i po raz pierwszy wydana anonimowo w 1803 roku (z datą 1804), a następnie wielokrotnie, już z nazwiskiem autorki i w różnych językach, w tym w tłumaczeniu polskim Wandy Maleckiej w roku 1822 (Krüdener 1822). Drugi polski przekład – Marii Ciostek – ukazał się w 2017 roku (Krüdener 2017). We wstępnym komentarzu do *Walerii* współczesna polska tłumaczka usytuowała ją w kontekście literatury niemieckiej (*Cierpienia młodego Wertera* Johanna Wolfganga Goethego), francuskiej (*Paweł i Wirginia* Jacquesa-Henri Bernardina de Saint-Pierre'a, *Delfina* pani de Staël i *René* François-René de Chateaubrianda) oraz polskiej (*Halina i Firlej, czyli niebezpieczne zapaly* Józefa Lipińskiego i *Dziady* Adama Mickiewicza) (zob. Ciostek 2017: 39–91). *Waleria* widniała na liście ksiązek, o których przysłał Mickiewicz prosił Józefa Jeżowskiego w liście z Kowna z 30 września (12 października) 1820 roku:

„Werter, Kłopszok, *Faust* Goethego, *Walerie*, tom Heyna z pierwszą księgą *Eneidy*, z parą ód wykładanych z Horacjusza” (Mickiewicz 1998: 144). Utwór wykazuje związek z sentymentalizmem i romantyzmem. Jest powieścią o tematyce miłosnej, której zasadniczy zrąb stanowi wymiana listów z różnych miejsc w Europie przez tytułowych Gustawa i Ernesta, wspominających w nich – poczynając do listu pierwszego, zarysowującego konteksty zdarzeniowe i psychologiczne – zamężną Walerię. Wraz ze schyłkiem panowania w literaturze konwencji sentymentalnej i romantycznej *Waleria*, początkowo ciesząca się dużą poczytnością, zaczęła odchodzić w zapomnienie i dziś sytuowana jest przez badaczy w tle takich arcydzieł epoki jak *Cierpienia młodego Wertera* Goethego. Do najważniejszych tekstów autobiograficznych Krüdener należą *Wspomnienia o dzieciństwie i młodości* (najszerzej znane w przekładzie rosyjskim Jeleny Greczanej pod tytułem *Воспоминания о детстве и юности*), napisane w latach 1818–1824, ale odnoszące się, zgodnie z tytułem, do początkowych kilkunastu lat jej życia w rodzinnej Rydze, wyjazdów do Petersburga oraz już wtedy bardzo licznych pobytów w miastach Europy Zachodniej.

Powieść *Waleria i Wspomnienia o dzieciństwie i młodości* stanowią podstawę materiałową niniejszego artykułu. Uwzględnienie dwojakiego rodzaju w materiale egzemplifikacyjnym – literatury pięknej oraz literatury dokumentu osobistego – zostało zaznaczone już w jego tytule: określenie „o podróżach” odnosi się do kreacji artystycznych w powieści, człon „w podróżach” dotyczy zapisów wspomnieniowych autorki. Jednak nawet kiedy mowa jest o kreacjach powieściowych, można szukać ich źródeł w biografii – zdarzeniowej i psychicznej – samej Krüdener. W życiorysie autorki zakorzenione są przy tym nie tylko powieściowe epizody podróżnicze, ale także – na co zwraca uwagę Ciostek – imię postaci: „Krüdener używała swojego drugiego [właśc. trzeciego – M.D.] imienia Juliana, a na pierwsze miała Barbara, (...) w języku rosyjskim Barbara brzmi Warwara; w tym przypadku imię Waleria byłoby nieco zmienioną wersją pierwszego imienia autorki”, której „powieść jest oparta na wątkach autobiograficznych” (Ciostek 2017: 64). Można dodać, że autorka odziedziczyła imiona po prababci ze strony matki Barbarze i Juliannie Auguście von Mengden, damie dworu, przyjaciółce regentki Anny Leopoldowny, o czym zresztą pisze we *Wspomnieniach o dzieciństwie i młodości* (zob. Krüdener 2000: 281)². Strukturę niniejszego artykułu określi jednak kryterium nie tyle genologiczne, ile geograficzne: w jego skład wejdą części poświęcone obrazom rodzinnych stron Krüdener i obrzeży Morza Bałtyckiego, stolicy Rosji (w niej mogą być uwzględnione tylko wspomnienia) oraz Europy Zachodniej.

Działalność Krüdener stawała się już od XIX wieku przedmiotem zainteresowań zachodnich uczonych, głównie z perspektywy biograficznej (Eynard 1849; Knapton 1939; Ley 1962) i komparatystycznej (Ley 1967)³. Jej najważniejszą współczesną rosyj-

² Tu i dalej, o ile nie podano inaczej, przekład z języka rosyjskiego własny – M.D.

³ Opracowania wymienionych badaczy posłużyły za główne źródło wiedzy o pisarce, chociaż mają różną wartość merytoryczną. Ich oceny dokonała Iwona Puchalska na marginesie studium o Krüdener i Mickiewiczu, wskazując na „zaangażowane stanowisko (...) autorów, skłaniające ich do bardzo stronniczej (zazwyczaj apologetycznej) prezentacji postaci pani de Krüdener i interpretacji faktów z jej życia”, w szczególności zaś Charles’a Eynarda, którego biografię pisarki „nazywa „hagiograficzną,

ską badaczką jest Jelena Greczanaja, tłumaczka i komentatorka *Walerii, Wspomnień o dzieciństwie i młodości* oraz kilku innych tekstów literackich i dokumentalnych w wydaniu z 2000 roku (Krüdener 2000: passim) oraz autorka monografii pod wymownym tytułem *Kiedy Rosja mówiła po francusku: literatura rosyjska w języku francuskim (XVIII – pierwsza połowa XIX wieku)* z 2010 roku, w której Krüdener zaistniała obok Wasilija Triediakowskiego, Katarzyny II, Wasilija Puszkina, Natalii Gołowki, Zinaidy Wołkońskiej i in. (Grečanaâ 2010). Należy podkreślić, że wieki XVIII i XIX były czasem, gdy w Rosji nie tylko mówiło się po francusku, ale także gdy pewna część elit – także politycznych – miała niemieckie korzenie narodowe i kulturowe. Podobnie jak za granicą zainteresowanie rosyjskich badaczy Krüdener rozpoczęło się również już w XIX stuleciu i wiązało się przede wszystkim z przygotowaniem słowników rosyjskich kobiet pióra. Notka o Krüdener pojawiła się w *Słowniku bibliograficznym pisarek rosyjskich (Библиографический словарь русских писательниц)* Nikołaja Golicyna (Golicyn 1889: 296). W szkicu Siergieja Ponomariowa *Nasze pisarki (Наши писательницы)*, pomyślanym jako recenzja i omówienie słownika Golicyna, notka o niej została zamieszczona wśród biogramów czternastu obywaterek Rosji, które pisały w języku innym niż rosyjski (Ponomarev 1891: 76)⁴. Na XIX wiek przypadły także pierwsze próby zapoznawania odbiorców rosyjskich z samymi tekstami Krüdener. Przykładem jest tłumaczenie listu XXXV z *Walerii*, opublikowane w czasopiśmie Władimira Izmajłowa „Patriot” ([Krüdener] 1804: 348–356) bez nazwisk autorki i tłumacza, którym przypuszczalnie był sam jego redaktor, oraz z błędnym oznaczeniem nadawcy i odbiorcy (por. Krüdener 2010: 420). Informacje o Krüdener znajdujemy w dawnych i współczesnych wydawnictwach encyklopedycznych, przy czym nie tylko w artykułach jej poświęconych, ale również – w kontekście jej działalności religijnej – w haśle „Aleksander I” (zob. Britannica, online). Jako mistyczka Krüdener znalazła miejsce w zarysach dziejów chrześcijaństwa (zob. Johnson 1993: 468).

Powyższe wstępne rozważania rozpoczęła uwaga Wolffa o postrzeganiu Rygi jako łącznika między Europą Wschodnią i Europą Zachodnią, może zakończyć je zaś cytat z *Walerii*, także wyrosły z poszukiwania w Europie miejsc scalających różne obszary kulturowe:

(...) krok po kroku handel zawładnął tym przejściem, które w prosty sposób łączyło Orient z Europą, i Wenecja stała się łańcuchem, który złączył zwyczajnie innej części świata z Włochami; od tej chwili te różnorodne kolory, pomieszane wyznania, ubrania, języki, nadały niezwykle oblicze temu miastu i stopiły koloryt lokalny z wyjątkowym połączeniem dwudziestu różnych ludów (Krüdener 2017: 142).

(...) pisaną z wyraźną intencją stworzenia dzieła budującego w duchu chrześcijańskim” (Puchalska 2007: 169).

⁴ Przegląd literatury o autorce *Walerii* wypada zakończyć zwróceniem uwagi na rozbieżności zapisów danych personalnych jej oraz osób z nią związanych, np. Juliana / Juliane, von / de Krüdener, Aleksander Stakiew / Stackhieff / Stackhieff (przyjaciół pisarki). Przez Greczaną pomijane jest pierwsze imię pisarki – Beate (zob. Grečanaâ 2000: 317), podobnie zresztą jak przez Ciostek (zob. Ciostek 2017: 64). Należy wiązać je nie tyle z niestarannością bibliograficzną, ile z funkcjonowaniem opisywanych osób oraz ich badaczy w różnych kręgach językowo-kulturowych, zwłaszcza z odmiennymi zasadami transliteracji.

Określenia „różnorodność” i „połączenie” – z repertuaru terminologicznego badań z zakresu dialogu kultur – jawią się jako słowa kluczowe biografii i spuścizny Krüdener, francuskojęzycznej pisarki z miasta zamieszkałego w znacznym stopniu przez Niemców, ale należącego do państwa rosyjskiego, ochrzczonej w obrządku lutezańskim, bywalczyni salonów arystokratycznych w całej Europie oraz członkini otoczenia cara Rosji.

Nad Bałtykiem

Pierwszy kraj, który został wymieniony w *Walerii*, to Dania. Wzmianka o niej odnosi się nie tyle do bohaterów powieści, ile do sprawczyni jej powstania, która – jak czytamy – „kilka lat temu znalazła się w jednej z najpiękniejszych prowincji Danii – natura, raz dzika, a raz malownicza, często wzniosła, rozpościerała się we wspaniałym krajobrazie, który lubiła podziwiać, tam wysokie lasy, tu spokojne jeziora”; dalej czytamy, że „w oddaleniu Morze Północne i Morze Bałtyckie toczyły swoje szerokie fale” (Krüdener 2017: 101). Okolice te wprowadzały w stan melancholii i skłaniały do refleksji o skandynawskiej starożytności, po której ostały się „groby (...) położone według pradawnych zwyczajów (...) w rozrzuconych na równinie dolinach i kopcach”, oraz o „porażającym pięknie” Szekspirowskiego *Hamleta* (Krüdener 2017: 101). Wstęp, z którego pochodzą przytoczone cytaty, powstał z myślą o uwiarygodnieniu powstania powieści: autorka utrzymuje, że usłyszała historię pewnego „wysoko urodzonego młodego Szweda”, weszła w posiadanie jego zapisków i otrzymała zgodę na ich wydanie, co uczyniła po zmianie „imion, miejsc i czasu” oraz „uzupełnieniu luk” przez siebie w warstwie zdarzeniowej (Krüdener 2017: 101, 102). Pisarka zastosowała więc zabieg rozpowszechniony w literaturze swoich czasów. Prawdopodobnie mają wydać się czytelnikom nie tylko wydarzenia, ale przede wszystkim rys psychologiczny postaci. Powieść tworzą listy tytułowych bohaterów, wysłane z różnych miejsc w Europie, uzupełnione dziennikiem.

Szwecja jest reprezentowana w *Walerii* przez Sztokholm, cieśninę bałtycką oddzielającą Szwecję od Danii Sund oraz Skanię, przedstawioną jako mglista, obłana „zimnymi brzegami morskimi” i smagana „zmrożonymi podmuchami”, zabudowana zamkami i kojarząca się z duchem rycerskim (Krüdener 2017: 179). Należy zaznaczyć, że opis Szwecji nie pochodzi od bohatera, który w niej przebywa, ale który ją wspomina we włoskich Alpach – jak zauważa – „nad Brentą” (Krüdener 2017: 179). W powieści znajduje zastosowanie bowiem jeszcze jeden zabieg ze stałego repertuaru literackiego epoki, mianowicie przedstawianie przyrody w korelacji ze stanem psychicznym człowieka. Tytułowy Gustaw zali się Ernestowi, jak na niego „źle (...) działa to odurzające włoskie powietrze” i tylko klimat północny może zgasić „ogień”, który go „pożera” (Krüdener 2017: 179). Północny chłód jest przeciwstawiony południowemu gorącu, przy czym chodzi jednocześnie – dosłownie – o klimat oraz – przenośnie – temperament ludzi.

Podobne przeciwstawienie zawierają *Wspomnienia o dzieciństwie i młodości*. Zachodnia Europa jawi się w nich jako wielki gwarny świat, Liwonia to ciche, odludne miejsce. Kontrast między nimi stał się dla Krüdener szczególnie wyrazisty, gdy wróciła

do Rygi zimą: w obliczu „pozbawionej życia przyrody” i „całkowitego braku rozrywek” poczuła „straszliwą pustkę”, mróz wprowadził ją w stan odrętwienia (Krüdener 2000: 279). Pisarka zaznacza, że miała wtedy trzynaście lat, ale ważniejsza niż jej wiek wydaje się pora roku, potęgująca wrażenie smutku i bezruchu. W innym miejscu wspomnień Krüdener wyraża się o tym jeszcze dobitniej: „zimy w mojej ojczyźnie były zbyt surowe dla mojego delikatnego organizmu; pokryte śniegiem wnioski i pustynie lodowe Liwonii tworzyły kontrast względem tego, do czego przywykłam” (Krüdener 2000: 313–314). Gdy nie podróżowała po Europie, oddawała się – zwłaszcza w podrzyjskiej posiadłości rodziny – marzeniom o wyjazdach do ciepłych Włoch i Grecji. W rodzinnych okolicach znajdowała jednak coś, co wyróżniało nie tylko je, ale całą północną Europę, mianowicie długie jasne noce wczesnym latem, gdy „słońce zachodzi za horyzont tylko po to, by zdrzemnąć się kilka chwil w łoży z róż” (Krüdener 2000: 289). Życie w Liwonii stało się dla niej szkołą wrażliwości na przyrodę. Północne pochodzenie okazało się też magnesem przyciągającym do niej ludzi z Zachodu (zob. Krüdener 2000: 300).

Najważniejszy z punktu widzenia obrazu rodzinnego kraju i stosunku do niego fragment *Wspomnień o dzieciństwie i młodości* zaczyna się od typowej dla narracji autodokumentalnej deklaracji: „urodziłam się w Rydze” (Krüdener 2000: 281). Zaraz po niej wybrzmiewają słowa o znanych krewniaczkach, po których autorka odziedziczyła imiona. Wychowana w atmosferze pamięci dla przodków i ich „rycerskiego ducha” Krüdener osadza samą siebie w kręgu tradycji templariuszy (Zakon Ubogich Rycerzy Chrystusa i Świątyni Salomona), którzy kojarzyli jej się z „tymi krainami, w których się urodziła” (Krüdener 2000: 281). Krüdener identyfikuje się z kulturą zachodnią i w jej kręgu jednoznacznie sytuuje swoje rodzinne strony. Wychowanie domowe w kulcie „rycerskiego ducha” musiało być skuteczne, w czasie podróży pisarka będzie szukać go bowiem w innych zakątkach Europy (zob. Krüdener 2000: 302).

Skoro mowa jest o rządcach rodzinnych stron autorki *Walerii*, należy dodać, że należał do nich jej ojciec, którego we wspomnieniach przedstawiała jako zajmującego „jedno z pierwszych miejsc w kierowaniu prowincją”, a także filantropa, rozdającego potrzebującym w czasie nieurodzaju zboże, oraz mecenasa kultury, założyciela ryzykownego teatru (Krüdener 2000: 287, 291). Rodzicom pisarka i jej rodzeństwo zawdzięczają religijność i wewnętrzne zdyscyplinowanie, otrzymane wychowanie określa jako surowe i znajduje na to liczne dowody zarówno w ryskim okresie życia, jak i w czasie wyjazdów zagranicznych, poczynając od kształtowania odporności na ból fizyczny, przez proste meble i wyposażenie pokoju, a skończywszy na myciu się w zimnej wodzie i spożywaniu niewyszukanych naturalnych potraw (Krüdener 2000: 285, 286, 297 i in.). Matka dbała o to, by córka nie była rozpieszczona, a córka miała tego świadomość. Krąg osób z ryzykownego otoczenia dopełniała francuska guwernantka, szwedzka mamka i służące, osoby z różnych kręgów językowych i kulturowych.

W Petersburgu

We wspomnieniach Krüdener nie przestrzega porządku chronologicznego, nie posługuje się oznaczeniami czasu, co najwyżej informuje, że coś zdarzyło się, gdy miała

tyle i tyle lat. Z wyjazdów do Petersburga najszerzej opisała ten, który odbyła z matką jako siedmiolatka. Gdy matkę pochłonęło życie towarzyskie, ona spędzała całe dnie w wielkim domu dziadka, ojca matki, tylko ze służącą, bo guwernantka i nauczycielka zostały w Rydze. Pobyt w Petersburgu kojarzy się jej z samotnością i strachem przez zamieszkałymi na ulicy. Z rodzinnych przekazów wiedziała o „przewrotach, które wstrząsnęły Rosją” i które odbiły się na członkach rodziny (Krüdener 2000: 281). Przodkowie pisarki doświadczali w Rosji zmiennych kolei losu, zawsze zależnych od władzy carskiej. We wspomnieniach wymienieni są Piotr I, Piotr III i Katarzyna I, urodzona w Inflantach jako Marta Helena Skowrońska, druga żona Piotra I, cesarzowa Rosji. *Wspomnienia o dzieciństwie i młodości* poświadczają obecność przybyszów z zachodniego brzegu Morza Bałtyckiego w kręgu władz państwa rosyjskiego. Skojarzenie z władzami carskimi jest najważniejszym, jeżeli nie jedynym, które w ich autorce wywołuje Petersburg.

Na podstawie wspomnień Krüdener można odnieść wrażenie, że o ile Ryga jest miastem zorientowanym na Zachód, o tyle Petersburg przynależy do Wschodu. Wschodnie zakorzenie miasta nad Newą wynika właśnie z tego, że mają tu siedzibę władze imperium sięgającego daleko na Wschód, którego znaczne terytorium stanowi Syberia. Wzmianki o Syberii są obecne w jej wspomnieniach, przy czym w kontekście bynajmniej nie geograficznym, ale politycznym, jako symboliczne miejsce pobytu osób niepożądanych przez władze Rosji (por. Krüdener 2000: 281).

W kierunku zachodnim

Jeśli mapę miejsc pobytu bohaterów *Walerii* odtwarzać na podstawie samych nagłówków ich listów, to znajdują się na niej przede wszystkim miasta austriackie i włoskie. Wśród ostatnich najczęściej widnieje Wenecja. W istocie jest ich więcej, gdyż – jak już wiemy – korespondencja zawiera wypowiedzi o minionych albo przyszłych pobytach, by jako przykład wymienić listy z Wenecji ze wzmianką o Florencji (zob. Krüdener 2017: 129) albo – o czym była już mowa – z przywołaniem Szwecji.

Pobyt w Austrii jest przedstawiony w powieści jako obfitujący w kontakty towarzyskie, zarówno na prowincji, jak i w Wiedniu. W austriackim miasteczku „kilka młodych dziewcząt przyszło zobaczyć, jak pani domu tańczy walca”, goście bawili się „widząc ich radość i prowincjonalną zalotność” (Krüdener 2017: 114). W Wiedniu Gustaw czuł „zmęczenie pomieszane z ochotą do zabawy”, był „na balach, kolacjach, przedstawieniach, spacerach”, ale doświadczał „samotności przyjąć” i uważał ją za „jałową”, w przeciwieństwie do „samotności natury”, pozwalającej „wydobyć z duszy coś zadowalającego” (Krüdener 2017: 119). *Waleria* jest powieścią o zderzeniu konwencji obyczajowej z ludzką indywidualnością.

Najszerzej opisanym krajem w powieści są Włochy. Wenecja jawi się jako „miasto, które wznosi się z łona morza”, „siedziba ospałości i próżniactwa”, w której „śpi się w gondolach, (...) śpi się w łóżkach, (...) przesypia się część dnia, a w nocy chodzi się albo do opery, albo do tak zwanych tutaj *casins*”, miasto „zgiełku bulwarów”, gwaru na placu św. Marka, który „nocą jest salonem dobrego towarzystwa, a za dnia miejscem zbierania się ludu”, przede wszystkim jednak dzieł sztuki autorstwa Tycjana, Paola Ve-

roneseo, Jacopa Tintoretta, Andrei Palladia (Krüdener 2017: 141, 142–143). W powieści spotykamy się z „etykietowaniem” miast włoskich, odwoływaniem się w ich opisie do skojarzeń personalnych (tworzący w nich słynni architekci czy malarze) albo instytucjonalnych (teatr operowy La Fenice w Wenecji, galeria Uffizi we Florencji). W tym samym kluczu można rozpatrywać „ogrody, w których medytował Cyceron, ścieżki, którymi przechadzał się Pliniusz” (Krüdener 2017: 169). Podróżowanie to zawsze podążanie śladami kogoś. „Ach, przynajmniej wy pozostaniecie cały czas we Włoszech, a podróżny będzie szukał waszych śladów i je odnajdzie” – takimi słowami kończy Ernest fragment o Cyceronie i Pliniuszu (Krüdener 2017: 169). Włochy kojarzą się ze spuścizną starożytną i renesansową, także literacką. Powieściowemu bohaterowie postrzegają Włochy jako kraj kontrastów, dochodząc do takiego wniosku zarówno przy oglądzie jego jako całości (doliny i wysokie góry), jak i spojrzeniu na poszczególne elementy (jasne niebo i „antyczna czerń monumentów”; zob. Krüdener 2017: 142). Włochy to kraj „magicznej dali” – Alp Tyrolskich, tkających „dywan, który słońce złoci” i Adriatyku, którego fale „choć (...) są ścieśnione, to nadal pozostają córami morza”, niekiedy zlewającej się w jedną całość – „słońce (...) zacerwieniło morze, tak samo jak Alpy Tyrolskie, a ziemia wydawała się odmładzać na naszych oczach i była piękna jak nadzieje...” (Krüdener 2017: 143, 152). Autorka wykorzystuje w opisach Włoch efekty kolorystyczne i dźwiękowe, posługuje się też intertekstami literackimi, by wymienić zawarte we wstępie odwołanie do *Pawła i Wirginii* de Saint-Pierre’a oraz słowa z powieści Chateaubrianda *René* o „poetyckim szesnastoletnim sercu” (Krüdener 2017: 101).

W oparciu o *Walerię* można stwierdzić, że Krüdener bliskie było metaforyczne ujmowanie podróży jako życia ludzkiego, również rozpowszechnione w literaturze tamtych czasów. Ślady takiego myślenia zawiera passus z pierwszego listu, w którym Gustaw opisuje niemieckie „ogromne lasy”, przywołujące mu na myśl miłe skojarzenie z rodzinnym krajem. Takie jak te urokliwe dni podróży porównuje on do „wystawnego przyjęcia”, a ich koniec – „tak jak koniec życia” – ma w sobie, w jego przekonaniu, „coś wzruszającego i uroczystego” (Krüdener 2017: 105).

Wspomniany brak datowania poszczególnych zdarzeń we *Wspomnieniach o dzieciństwie i młodości* utrudnia, ale nie uniemożliwia osadzenia w czasie podróży Krüdener po Europie. Najszerzej zrelacjonowana jest w nich podróż prawdopodobnie z lat 1776–1777, prowadząca przez ziemie polskie i niemieckie, Niderlandy, Francję i Anglię. Krüdener pisze o sobie wtedy jako o dziesięcioletniej dziewczynce. Początek podróży przypadł na zimę: podczas przeprawy przez Niemen odmroziła sobie ręce, na co lekarstwem stało się nacieranie śniegiem. Ziemie polskie również zaliczyła zatem do krain o surowym klimacie. Wprawdzie we wspomnieniach zapisuje, że wraz z opuszczeniem Warszawy, przez którą będzie wracać też do Rygi, skończył się dla niej czas nieprzerwanych zabaw, to jednak również na dworach niemieckich, w Spa i w Londynie doświadczyła wielu przyjemności. W Weimarze widziała Johanna Wolfganga Goethego, w Anglii spotkała się z „panią de Staël, wówczas dziewczynką” w wieku niej samej, nie przypuszczając, że – jak pisze dalej – po latach staną się rywalkami na polu literackim (Krüdener 2000: 307). O Spa napisała, że zjechało się tu „pół Europy” (Krüdener 2000: 300). Czas wypełniały jej zarówno dziecięce zabawy, jak i nauka języka angielskiego, lektury, bynajmniej nieprzeznaczone dla dzieci, doskonalenie

się w sztuce deklamacyjnej i tanecznej. Do najbardziej urozmaiconych należał pobyt w Anglii, do najdłuższych – okres francuski. Z goszczeniem w Paryżu było podobnie jak z pobytem w rodzinnej Rydze: podróż ułożyła się w ciąg wyjazdów z tego miasta i powrotów do niego. Anglia przywitała pisarkę zadbanymi drogami i majestatyczną Tamizą, odwiedziła tu operę i parlament. O tej ostatniej wizycie napisała: „dziecko z obcego kraju (...) w centrum parlamentu, podczas gdy pozostali widzowie siedzieli na galerii, stanowiło dość niezwykły widok” (Krüdener 2000: 309). Opis pobytu w Anglii zakończyła słowami, którymi mogłaby podsumować całą podróż po Europie: „widziałam, jak na scenie wielkiego świata odgrywane były wszelkie możliwe role” (Krüdener 2000: 309).

Zakończenie

Z zaproponowanego omówienia „partii” podróżniczych *Walerii* oraz *Wspomnień o dzieciństwie i młodości* można wysnuć dwa wnioski, przyjmując za punkt wyjścia stwierdzenia ze wstępu do powieści.

Pierwszym jest metaforyczne nazwanie tytułowego Gustawa „cudzoziemcem w świecie” (Krüdener 2017: 102). Sugeruje ono jego wyobcowanie, inność, nieprzystosowanie do życia, a przynajmniej problemy adaptacyjne. Do samej Krüdener określenie to przystaje nie do końca. Jednym ze słów, którym autorka najczęściej opisuje samą siebie, jest próżność: od wczesnych lat życia czuła silną potrzebę wyróżniania się w towarzystwie, którą – z racji wysokiego statusu społecznego i materialnego, przynależności do elit społecznych oraz wrodzonych przymiot intelektualnych i charakterologicznych – udało jej się łatwo zaspokoić. Skrępowania czy wyobcowania nie czuła ani w towarzystwie spotkanych w czasie podróży dyplomatów, ani przed obliczem koronowanych głów. Warto dodać, że wśród spotkanych przez Krüdener wysoko postawionych osób znaleźli się król Stanisław August Poniatowski i (prawdopodobnie) Stanisław Szczerbowski (Feliks) Potocki, polski polityk o prorosyjskiej orientacji; obu poznajemy w sytuacji, gdy urządzili dziesięcioletniej przybyszce z Rygi bal dziecięcy (zob. Krüdener 2000: 299). Z drugiej strony jednak, Krüdener zdarzało się doświadczać samotności i wpadać w melancholię, doznawać zmiennych stanów emocjonalnych⁵. Pod tym względem wpisywała się w koloryt obyczajowo-mentalny swojej epoki i ten sam rys nadała bohaterom powieści. Z *Walerii* wynika, że autorka dopuszczała możliwość „samotności w towarzystwie”, otaczającej człowieka „taką masą przedmiotów, że nie może zająć się sobą” (Krüdener 2017: 119) Świat emocjonalny Krüdener jawi się więc jako „głęboki”, zabarwiony intensywnością, ale jednocześnie „szeroki”, wypełniony różnymi treściami, pisała ona o sobie: „krańcowa twardość łączyła się w mej duszy z największą miękkością” (Krüdener 2000: 285). We wspomnieniach przedstawiła siebie jako osobę pozostającą w ciągłym ruchu, stale w drodze, doświadczającą poroiama-

⁵ Na ten temat autorka niniejszego artykułu wygłosiła referat pt. „*Niewyobrażalne dla tego, kto nie umie tak głęboko czuć...*” *Baronowa Barbara Juliane von Krüdener i jej świat emocjonalny* na międzynarodowej konferencji naukowej „Szkoly uczuć. Płeć w historycznych procesach kształtowania emocji”, zorganizowanej przez Komisję Historii Kobiet PAN (Warszawa, 23–24 czerwca 2022 r.).

nię, w tym samym kluczu – zmienności i płynności – zaprezentowała również swój świat emocjonalny.

Gdy pada słowo „cudzoziemiec”, myślimy przeważnie jednak o przynależności kogoś do narodu i państwa. Wspomniany „samotny Gustaw, cudzoziemiec w świecie” był Szwedem, a ludy Północy – jak czytamy we wstępie do *Walerii* – są „bardziej związane z przyrodą – dłużej ją obserwują i być może bardziej kochają” (Krüdener 2017: 102). We *Wspomnieniach o dzieciństwie i młodości* Krüdener zadeklarowała identyfikowanie się z zachodnim kręgiem kulturowym, uosabianym, w jej postrzeganiu, przez tradycję templariuszy. W tym kontekście warto przypomnieć określenia „rosyjski Europejczyk” i „rosyjski europeizm”, używane w odniesieniu do Rosjan – najczęściej Rosjan odbywających podróże po Europie w XVIII–XIX wieku – zdomowionych w świecie zachodnim, nieodczuwających obcości w nim, zdolnych do obiektywnej oceny świata za granicą (zob. Kuz'mina 2018; Kantor 2001). Powstaje pytanie, czy w świetle przytoczonej deklaracji można Krüdener rozpatrywać w kategoriach tej postawy, mającej w Rosji wybitnych przedstawicieli w osobach, dla przykładu, Nikołaja Karamzina czy Aleksandra Hercena? W odniesieniu do niej zasadne wydaje się zmodyfikowanie przywołanej formuły, oparcie jej na innym rozłożeniu akcentów: nie „rosyjska Europejka”, lecz „Europejka rosyjska”, czyli osoba o innej niż rosyjska narodowości, a – co za tym idzie – w znacznym stopniu o odmiennym od Rosjan zapleczu kulturowym, ale żyjąca w państwie rosyjskim.

Drugie sformułowanie ze wstępu do *Walerii* to zapowiedź autorki, że chce „wiernie oddać wszystkie (...) obrazy”, gdyż „nawet jeśli namiętności są takie same we wszystkich krajach, to sposób mówienia o nich jest inny, zawsze wyczuwa się w nim obyczaje i przyzwyczajenia danego ludu” (Krüdener 2017: 102). Wskazywanie różnic między poszczególnymi narodami, ich indywidualnych cech, rzeczywiście należy do celów, który stawia sobie pisarka. Jeden z przykładów – Szwedzi jako naród odczuwający szczególną więź z przyrodą – był już podany wcześniej. Oprócz niego można przywołać wiele innych, także na podstawie *Walerii*: czytamy tu o obawie Francuzów przed śmiesznością, zamiłowaniu Niemców do muzyki, o „nerwowych ludziach” we Włoszech, którzy „nazywają miłością wszystko, co porusza ich zmysły, i opadają z sił pośród tych stale ponawiających się przyjemności, które stępia powtarzalność” (zob. Krüdener 2017: 102, 114, 126). Zarówno jako powieściopisarka, jak i memuarystka Krüdener jawi się jako spostrzegawcza obserwatorka życia europejskiego i jego aktywna uczestniczka. Podróże wyostrzyły jej zdolności obserwacyjne i poszerzyły możliwości kontaktów w świecie. Zarówno do jej podróży, jak i do podróży bohaterów *Walerii* pasuje określenie „intelektualne”.

Życie towarzyskie i kulturalne arystokracji europejskiej na przełomie XVIII i XIX wieku, którego stałym składnikiem było podróżowanie, należy do tych zagadnień, do których rozpatrzenia spuścizna dokumentarna i literacka Krüdener stanowi cenny, barwny i wciąż niewyzyskany materiał. Odpowiedź na pytanie o powody sięgania dziś do jej pisarstwa zależy właśnie od podjętego problemu badawczego, którym równie dobrze jak teoria i praktyka podróżowania elit arystokratycznych może być – jeśli pozostać wśród zasygnalizowanych w niniejszym artykule – związek z pisarzami francuskimi (por. Efros 1939) czy wychowanie i seksualność (por. Belova 2007; Kostúhina 2017; Puškareva, Belova, Micúk 2021).

Bibliografia / References

- Belova, A.V. (2007). Russkaâ devuška-dvorânka: seksual'nost' i gendernaâ identičnost'. *Novyj istoričeskij vestnik*, 2(16): 3–18. (Online) <https://cyberleninka.ru/article/n/russkaya-devushka-dvoryanka-seksualnost-i-gendernaya-identichnost-xviii-pervaya-polovina-xix-vv/viewer> (dostęp 26.07.2022) [Белова, А. В. (2007). Русская девушка-дворянка: сексуальность и гендерная идентичность. *Новый исторический вестник*, 2(16): 3–18, <https://cyberleninka.ru/article/n/russkaya-devushka-dvoryanka-seksualnost-i-gendernaya-identichnost-xviii-pervaya-polovina-xix-vv/viewer> (доступ 26.07.2022)].
- Britannica (b.r.w.). (Online) <https://www.britannica.com/biography/Barbara-Juliane-Freifrau-von-Krüdener> (dostęp 26.07.2022).
- Ciostek, M. (2017). *Wstęp*. W: B.J. de Krüdener. *Waleria, czyli listy Gustawa de Linar do Ernesta de G...* Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego: 9–97.
- Dąbrowska, M. (2022). „*Niewyobrażalne dla tego, kto nie umie tak głęboko czuć...*” *Baronowa Barbara Juliane von Krüdener i jej świat emocjonalny*. Niepublikowany referat wygłoszony podczas międzynarodowej konferencji naukowej „Szkoly uczuć. Płeć w historycznych procesach kształtowania emocji”, zorganizowanej przez Komisję Historii Kobiet PAN, Warszawa, 23–24 czerwca 2022 r. [Program: online, https://ihpan.edu.pl/wp-content/uploads/2022/06/Program_Schools-of-feelings.pdf (dostęp 27.07.2022)].
- Efros, A. (1939). Yuliâ Krüdener i francuzskie pisateli. Neizdannye piś'ma Bernardena de Sen-P'era, g-ži de Stał', Šatobrâna i Benžamena Konstana v krüdenerovskom arhive. *Литературное наследство*. Т. 33–34. Moskva: Izd-vo AN SSSR. (Online) http://old.old.imli.ru/litnasledstvo/Tom%2033-34/4_vol%2033-34_%D0%AE%D0%BB%D0%B8.pdf (dostęp 26.07.2022) [Эфрос, А. (1939). Юлия Крюденер и французские писатели. Неизданные письма Бернарден де Сен-Пьера, г-жи де Сталь, Шатобриана и Бенжамена Констан в крюденеровском архиве. *Литературное наследство*. Т. 33–34. Москва: Изд-во АН СССР. (Online) http://old.old.imli.ru/litnasledstvo/Tom%2033-34/4_vol%2033-34_%D0%AE%D0%BB%D0%B8.pdf (доступ 26.07.2022)].
- Eynard, Ch (1849). *Vie de Madame de Krüdener*. Paris: Cherbuliez.
- Golicyn, N.N. (1889). *Bibliografičeskij slovar' russkih pisatel'nic*. Sankt-Peterburg: Tipografiâ V.S. Balaševa [Голицын, Н.Н. (1889). *Библиографический словарь русских писательниц*. Санкт-Петербург: Типография В. С. Балашева].
- Grečanaâ, E.P. (2000). *Û Krüdener i ego roman*. V: Krüdener, Û. *Valeri, ili Piś'ma Gustava de Linari Ernestu de G...* Perv. E.P. Grečanaâ. Moskva: Nauka: 316–391 [Гречаная, Е.П. (2000). Ю. Крюденер и ее роман. В: Крюденер, Ю. *Воспоминания о детстве и юности*. В: Крюденер, Ю. *Валери или письма Густава де Линара Эрнесту де Г.* Москва: Наука].
- Grečanaâ, E.P. (2010). *Kogda Rossiâ govorila po-francuzski: russkaâ literatura na francuzskom âzyke (XVIII – pervaâ polovina XIX veka)*. Moskva: Institut mirovoj literatury imeni A.M. Gor'kogo RAN [Гречаная, Е.П. (2010). *Когда Россия говорила по-французски: русская литература на французском языке: XVIII – первая половина XIX века*. Москва: Институт мировой литературы имени А.М. Горького РАН].
- Johnson, P. (1993). *Historia chrześcijanstwa*. Przekł. L. Engelking et al. Gdańsk: Wydawnictwo ATEXT.
- Kantor, V.K. (2001). *Russkij evropeec kak âvlenie kul'tury (filosofsko-istoričeskij analiz)*. Moskva: Izdatel'stvo Političeskaâ ênciklopediâ (ROSSPEEN) [Кантор, В.К. (2001). *Русский европеец как явление культуры (философско-исторический анализ)*. Москва: Издательство «Политическая энциклопедия» (РОССПЭН)].

- Knapton, E.J. (1939). *The lady of the Holy Alliance: the life of Julie de Krüdener*. New York: Columbia University Press.
- Kostúhina, M. (2017). *Zapiski kukly. Modnoe vospitanie v literature dlâ devic konca XVIII – načala XIX veka*. Moskva: Novoe Literaturnoe Obozrenie [Костюхина, М. (2017). *Записки куклы. Модное воспитание в литературе для девиц конца XVIII – начала XIX века*. Москва: Новое Литературное Обозрение].
- Krüdener, Ū. (1804). Otryvok iz Valerii. *Patriot: Žurnal vospitaniâ, izdavaemyj Vladimirom Izmajlovym*. Т. 2, otd. 3, iún': 348–356 [Крюденер, Ю. (1804). Отрывок из Валерии. *Патриот: Журнал воспитания, издаваемый Владимиром Измайловым*. Т. 2, отд. 3, июнь: 348–356].
- Krüdener, Ū. (2000). *Vospominaniâ o detstve i únosti*. V: Krüdener, Ū. *Valeri, ili Pi's'ma Gustava de Linari Ernestu de G...* Perev. E.P. Grečanaâ. Moskva: Nauka: 277–314 [Крюденер, Ю. *Воспоминания о детстве и юности*. В: Крюденер, Ю. *Валери или письма Густава де Линара Эрнесту де Г.* Москва: Наука: 277–314].
- Krüdener, B.J. de (1822). *Walerya, czyli Listy Gustawa Linar, do Ernesta G****. Z dzieł baronowej *Kruedener*. Т. 1–2. Przekł. W. Malecka. Warszawa: [s.n].
- Krüdener, B.J. de (2017). *Waleria, czyli listy Gustawa de Linar do Ernesta de G...* Przekład, wstęp i opracowanie krytyczne M. Ciostek. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Kuz'mina, M.D. (2018). *Russkij evropeizm v zerkale literatury. Ot drevnerusskikh hoždenij k „Bylomu i dumam” A. I. Gercena*. Sankt-Peterburg: Izdatel'stvo Rostok [Кузьмина, М.Д. (2018). *Русский европеизм в зеркале литературы. От древнерусских хождений к «Былому и думам» А. И. Герцена*. Санкт-Петербург: Издательство Росток].
- Ley, F. (1962). *Madame de Krüdener et son temps: 1764–1824*. Paris: Plon.
- Ley, F. (1867). *Bernardin de Saint-Pierre, Madame de Staël, Chateaubriand, Benjamin Constant et Madame de Krüdener*. Paris: Éditions Mouton.
- Mickiewicz, A. (1998). *Dzieła*. Т. 14 (*Listy*. Cz. 1: 1815–1829). Warszawa: Spółdzielnia Wydawnicza „Czytelnik”.
- Ponomarev, S.I. (1891). *Naši pisatel'nicy. Bibliografičeskij slovar' russkikh pisatel'nic, knâzâ N.N. Golicyna*. SPb. 1889, VI i 308. Sankt-Peterburg: Tipografiâ Imperatorskoj Akademii Nauk [Пономарев, С.И. (1891). *Наши писательницы. Библиографический словарь русских писательниц, князя Н.Н. Голицына*. СПб 1889, VI и 308. Санкт-Петербург: Типография Императорской Академии Наук].
- Puchalska, I. (2007). *Mickiewicz i pani de Krüdener*. W: Cieśla-Korytowska, M. (Red.). *Archipelag porównań. Szkice komparatystyczne*. Kraków: Universitas: 167–196.
- Puškareva, N., Belova, A.V., Micûk, N. (2021). *Smetaâ zaprety: očerki russkoj seksual'noj kul'tury XI–XX vekov*. Moskva: Novoe Literaturnoe Obozrenie [Пушкарева, Н., Белова, А.В., Мицюк, Н. (2021). *Сметая запреты: очерки русской сексуальной культуры XI–XX веков*. Москва: Новое Литературное Обозрение].
- Struck, B. (2012). *Nie Zachód, nie Wschód. Francja i Polska w oczach niemieckich podróżnych w latach 1750–1850*. Przekł. Z. Owczarek, R. Zielnik Kołodzińska. Red. nauk. I. Kąkolewski, B. Rutkowska. Warszawa: Wydawnictwo Neriton; Muzeum Historii Polski.
- Wolff, L. (2020). *Wynalezienie Europy Wschodniej. Mapa cywilizacji w dobie Oświecenia*. Przekł. T. Bieroń. Kraków: Międzynarodowe Centrum Kultury.

Competing interests: The author declares that he has no competing interests.
Magdalena Dąbrowska is a reviewer in this issue of the journal.

Article No. 273

DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2022.9.03>

Artykuł badawczy / Research article

Dziedzina nauk humanistycznych / Humanities

Dyscyplina naukowa: literaturoznawstwo / Discipline of science: literary studies

Copyright © 2022 SRG and G. Ojcewicz¹

Citation:

Ojcewicz, G. (2022). Wokół dziennika podróży ekoteolożki Tatiany Goriczewej *Człowiek ustawicznie szuka szczęścia*. *Studia Rossica Gedanensia*, 9: 53–78. DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2022.9.03>

WOKÓŁ DZIENNIKA PODRÓŻY EKOTEOLOŻKI TATIANY GORICZEWEJ *CZŁOWIEK USTAWICZNIE SZUKA SZCZĘŚCIA*

GRZEGORZ OJCEWICZ

Szczytno, Polska / Poland

Corresponding Author e-mail: grzegorz.ojcewicz@uwm.edu.pl

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5909-270X>,

(*nadesłano / received 27.01.2022; zaakceptowano / accepted 27.03.2022*)

Abstract

On Man ceaselessly seeks happiness, a travel diary of an eco-theologist Tatiana Goricheva

The author faces the main task of a comprehensive – to its possible extent – overview of *Man ceaselessly seeks happiness*. He approaches the text from the perspective of its genre and the subject matter. By taking into consideration the main thought behind the title of the book, he examines what the search for happiness means to the writer. The notions of poetics intersect with remarks on the essay-like narration of the diary, in which the writer shares her thoughts on religions and cultures of the West, the East,

---

¹ This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0 <https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>) which permits use, distribution, and reproduction in any medium, provided that the article is properly cited, the use is non-commercial, and no modifications or adaptations are made. Publisher: University of Gdańsk. Faculty of Languages [Wydawca: Uniwersytet Gdański. Wydział Filologiczny].

South Asia, Russian migrants scattered around the world, the contemporary state of the Church and Christians in Europe and outside it, individual and collective ways of searching for God or human approach towards animals. The author reaches a conclusion that *Man ceaselessly seeks happiness* is not a traditional travel diary and Tatiana Goricheva's musings present a deeply individual outlook on the notions of Christianity and faith.

Keywords: Orthodox Church, conversion, search for God, the West vs the East, Hinduism, ecotheology.

Abstrakt

Autor postawił przed sobą zadanie główne polegające na w miarę całościowym oglądzie utworu *Człowiek ustawicznie szuka szczęścia*. Spojrzał na ten tekst od strony gatunku i jego problematyki. Uwzględniając myśl zawartą w tytule książki, sprawdził, na czym, zdaniem piszącej, polega poszukiwanie szczęścia. Kwestie poetyki krzyżowały się tutaj z uwagami na temat eseistycznej narracji dziennika, w której pisarka podzieliła się przede wszystkim refleksjami religijno-kulturowymi o Zachodzie, Wschodzie i Azji Południowej, rosyjskich emigrantach rozsypanych po różnych zakątkach świata, kondycji współczesnego Kościoła i chrześcijan w Europie oraz poza nią, indywidualnych i zbiorowych ścieżkach poszukiwania Boga, stosunku człowieka do zwierząt. Autor doszedł do wniosku, że utwór *Człowiek ustawicznie szuka szczęścia* nie jest przykładem klasycznego dziennika podróży, a refleksje Tatiany Goriczewej cechuje bardzo indywidualne spojrzenie na kwestie chrześcijaństwa i wiary.

Słowa kluczowe: prawosławie, nawrócenie, poszukiwanie Boga, Zachód a Wschód, hinduizm, ekoteologia.

*Ciesz się drobiazgami, bo któregoś dnia możesz spojrzeć za siebie
i zobaczyć, że były to rzeczy wielkie.*

Robert Brault (2022)

Kwestia poszukiwania przez człowieka szczęścia jest chyba równie stara jak idea nieśmiertelności. Obydwa pojęcia mają wiele definicji zmodyfikowanych niekiedy nawet radykalnie przez kolejne epoki historyczne (od antyku po współczesność), w których wyraźnie przeważał duch nad materią lub materia nad duchem. Dlatego przyjrzenie się egodokumentowi rosyjskiej emigrantki, powstałemu w specyficznych okolicznościach, gdyż napisanemu przez gorliwą neofitkę, jaka nawróciła się na prawosławie w sowieckim programowo zateizowanym państwie, zasługuje według mnie na literaturoznawczy ogląd i interpretację jako przypadek indywidualny, ale mający

też cechy wspólne z innymi ludźmi przebudzonymi wtedy z duchowej zapaści i powołanymi do udziału w chrześcijaństwie.

Utwór Tatiany Goriczewej *Człowiek ustawicznie szuka szczęścia*, najbardziej znanej obecnie w Rosji ekoteolożki i obrończyni praw zwierząt, został określony przez autorkę jako dziennik podróży. Tekst powstał w latach 90. XX wieku na przymusowej emigracji i miał być z założenia zapisem wrażeń, jakie towarzyszyły prawosławnej chrześcijance podczas zwiedzania wybranych miejsc w Europie i na świecie, w których spotykała się z wieloma różnymi ludźmi, szukając indywidualnej drogi do pogłębienia wiary i konfrontując własne wyobrażenia o chrześcijaństwie z tym, co zastawała w określonych miastach i poza nimi. Książka jest wartościowym źródłem obserwacji wykształconej w ZSRR, Niemczech i Paryżu Rosjanki, dla której zderzenie z Zachodem przyniosło nie tylko fizyczną i psychiczną radość bliską niekiedy egzaltacji, ale było także powodem do głębokiej zadumy nad kondycją zmaturalizowanej Europy i jej sztucznej, pozbawionej naturalnej duchowości, religijności. Dziennik zawiera ponadto gorzkie spostrzeżenia o rosyjskich emigrantach od dawna zamieszkujących poza granicami ojczyzny, którzy straciwszy kontakt z krajem, zmarginalizowali również kwestie prawosławnego wyznania. Przyjrzenie się temu diariuszowi po ponad trzydziestu latach od jego ukazania się w Polsce (1991) stwarza interesującą perspektywę badawczą, pozwalającą dostrzec w egodokumencie nie tylko to, co jest do dzisiaj stałe w światopoglądzie Goriczewej, lecz także to, co zmieniło się w rzeczywistości Wschodu i Zachodu po 1990 roku wraz z upadkiem destrukcyjnego systemu komunistycznego.

Stawiam zatem przed sobą zadanie główne polegające na w miarę całościowym oglądzie utworu *Człowiek ustawicznie szuka szczęścia*. Chcę spojrzeć na ten tekst od strony gatunku i jego problematyki. To jest przecież z założenia dziennik podróży, a więc należy się w nim spodziewać realizacji podstawowych chociażby wyznaczników strukturalnych diariusza. Uwzględniając zaś myśl zawartą w tytule książki Goriczewej, sprawdzę, na czym, zdaniem autorki, polega poszukiwanie szczęścia. Kwestie poetyki będą się więc krzyżować z uwagami na temat eseistycznej narracji autorki, w której dzieli się ona przede wszystkim refleksjami religijno-kulturowymi o Zachodzie, Wschodzie i Azji Południowej, rosyjskich emigrantach rozsianych po różnych zakątkach świata, kondycji Kościoła i chrześcijan w Europie i poza nią, indywidualnych i zbiorowych ścieżkach poszukiwania Boga, stosunku człowieka do zwierząt.

Na początek, tytułem wprowadzenia, słów kilka o samej Tatianie Goriczewej, ponieważ polskie środowisko literaturoznawcze, nawet rusycystyczne, jeszcze jej szeroko nie zna. I pewnie stan taki utrzymywałby się dłużej, gdyby nie rozwijająca się od prawie dziesięciu lat prężna katowicka linia w ramach *animal studies*, która jest kojarzona przede wszystkim z badawczymi dokonaniem Justyny Tymienieckiej-Suchanek z Uniwersytetu Śląskiego i jej prekursorską monografią z 2013 roku (wznowienie 2020)². W ostatnich latach także inni śląscy badacze odwołują się zwłaszcza do ekoteologicznych tekstów Goriczewej, aby przedstawić problematykę „świętej zwierzęcości” na świecie i w Rosji³.

² Tymieniecka-Suchanek (2020).

³ Zob. np. Mitek-Dziemba (2017).

Tatiana Goriczewa (Татьяна Михайловна Горичева) urodziła się w Związku Radzieckim, we wtorek 12 sierpnia 1947 roku w Leningradzie (obecnie Petersburg). Jest nazywana rosyjską filozofką chrześcijańską i aktywną obrończynią praw zwierząt. Świadomie stosuje żeńskie odpowiedniki – filozofka, obrończyni – ponieważ Goriczewa ma za sobą nieepizodyczną przeszłość feministyczną z lat 80. XX wieku i chociaż dzisiaj pierwotny radykalizm w kwestii kobiecej zanikł w niej samej i w Rosji, należy, jak sądzę, uszanować wcześniejsze poglądy autorki przez zastosowanie odpowiednich rodzajów gramatycznych.

Goriczewa ukończyła najpierw przyzakładowe technikum radiowe (Радиополитехникум) i uzyskała dyplom tłumacza technicznego z niemieckiego. Znajomość tego języka, jak i angielskiego, miała się jej później bardzo przydać, o czym wtedy jeszcze młoda dziewczyna nie mogła wiedzieć. Zafascynowana filozofią wstąpiła potem na Wydział Filozoficzny Leningradzkiego Uniwersytetu Państwowego, który w jakimś stopniu wciąż kontynuował, ale w nowych, komunistycznych, warunkach tradycję uniwersytetu petersburskiego sprzed 1917 roku. Od samego początku ciągnęło Goriczewą do owoców zakazanych – prac wielkich filozofów, ochrzczonych wspólnym – pejoratywnym w warunkach sowieckiej ideologii – mianem przedstawicieli filozofii burżuazyjnej, jak na przykład Arthur Schopenhauer, Wilhelm Dilthey, Max Scheler, Edmund Husserl, Martin Heidegger. Już ta wstępna lista wybitnych niemieckich filozofów, kulturologów i socjologów o światowej sławie budzi we mnie uzasadniony respekt dla młodej adeptki filozofii, która musiała studiować według indywidualnego programu nauczania i w konsekwencji zdawać wiele dodatkowych egzaminów, których uniknęłaby, gdyby szła tzw. standardowym trybem uniwersyteckim. W 1974 roku Goriczewa udała się do Moskwy na Wszechzwiązkowy Kongres Hegłowski i tam poznała przyjaciół Martina Heideggera. Po przekazaniu przez nich (przez dawne NRD) listu do niemieckiego filozofa, wywiązała się między nim i radziecką filozofką korespondencja. W jednym z przedśmiertnych listów Heidegger przysłał jej swe późne wiersze, nigdzie dotąd niepublikowane. W wywiadach udzielanych rosyjskim dziennikarzom Goriczewa cytuje niekiedy fragmenty tych utworów – w oryginale i we własnym tłumaczeniu – i za każdym razem jego i jej słowa wywierają na odbiorcy spore wrażenie⁴.

W Leningradzie w mieszkaniu nr 37 przy ulicy Kurlandzkiej razem z Wiktorem Kriwulinem (1944–2001), poetą, prozaikiem i eseistą należącym do literackiego undergroundu, prowadzili cotygodniowe seminaria religijne i wydawali samizdatowskie religijno-filozoficzno-kulturalne czasopismo „37”. Spotkania seminaryjne trwały w sumie przez dziesięć lat i były kontynuowane nawet po przymusowym opuszczeniu przez Goriczewą ZSRR.

W 1979 roku kilka leningradzkich intelektualistek-feministek – Julia Wozniesienska (1940–2015), Natalia Małachowska (1947–), Tatiana Mamonowa (1943–) i Tatiana Goriczewa – wydały pierwsze niezależne czasopismo kobiece „Kobieta i Rosja” («Женщина и Россия»), następnie „Maria” («Мария»), które z uwagi na radykalny feministyczny charakter szybko zyskały spory rozgłos poza granicami Kraju Rad. Fakt ten nie mógł być, oczywiście, w smak radzieckiemu rządowi, zwłaszcza służbom KGB. Rozpoczęły się więc prześladowania uczestników i uczestniczek nowego ruchu

⁴ Zob. np. Lučenko (2014).

na rzecz prawdziwego relacjonowania sytuacji kobiety radzieckiej, dalekiego od oficjalnej demagogicznej propagandy. Zwolenniczki feminizmu tradycyjnie, jak w epoce stalinowskiej, były z zaskoczenia wyłapywane wprost z ulicy i wywożone w nieznanym kierunku, aresztowane, szybko sądzone i równie prędko osadzone w więzieniach lub zamkniętych zakładach psychiatrycznych (tzw. psychuszkach⁵). Ówczesny szef KGB, którym w latach 1967–1982 był Jurij Andropow (1914–1984), organicznie nienawdził wszystkich dysydentów, zwłaszcza Aleksandra Sołżenicyna (1918–2008), i uważał ich za swych osobistych wrogów, a każde wydalenie opozycjonisty z ZSRR przyjmował z ekstatycznym wręcz entuzjazmem⁶. W tak niesprzyjającej politycznie atmosferze z inicjatywy tegoż Andropowa doszło 20 lipca 1980 roku do przymusowego wyjazdu ze sfalszowanymi paszportami Goriczewej⁷, Małachowskiej i Mamonowej z Kraju Rad. Kobietom postawiono ultimatum: więzienie lub wydalenie. Wybrały życie. Szef KGB zadbał również o to, by w krótkim czasie wytępić radziecki ruch feministyczny jako działalność wrogą Krajowi Rad⁸.

Do Wiednia Goriczewa przybyła samolotem na koszt sowieckiego państwa 20 lipca 1980 roku. Ważne są, jak sądzę, jej najświeższe wrażenia z pierwszego kontaktu z Zachodem, z Austrią, jako punktem tranzytowym w drodze przez Berlin do Paryża. Będzie przecież odtąd stale konfrontować Wschód z Europą Zachodnią, a potem Ameryką Południową w poszukiwaniu dla siebie miejsca jako feministki i prawosławnej wyznawczyni Chrystusa. Emigrantka napisała wtedy:

Przybyłam do Wiednia. Co odczuwałam? Czy było to uczucie wolności? Nie. Wolna byłam również w Rosji. Wolność jest darem Boga. To jest zobowiązanie, ale nie prawo. Miałam odczucie, że znalazłam się w świecie form. Wszystko w tym świecie znajdowało swój wyraz, każda idea miała swoje wytworne opakowanie. Wszystkie rzeczy chciały się tu podobać, śpieszyły się, aby w jakiś sposób służyć człowiekowi. Sposób charakterystyczny dla zachodniego ładu, stawiania człowieka w samym centrum. Forma antropomorfizmu, co wprawiało mnie w zdumienie.

⁵ W sowieckich zakładach psychiatrycznych „pacjenci”-dysydenci byli poddawani przemocy fizyczno-psychicznej i „zabiegom medycznym” polegającym np. na trzydziestokrotnym wywoływaniu w ich organizmie wyniszczającego szoku insulinowego. Niepokornym wstrzykiwano insulinę, która powodowała nagłą hipoglikemię i w konsekwencji śpiączkę. Nie zawsze jednak udawało się wyprowadzić „leczzonego” z tego stanu i procedura kończyła się wtedy zejściem śmiertelnym człowieka. Pisze o tym także Tatiana Goriczewa (Goryczewa 1991: 31). I jeszcze tam: „Szczególnie wstrząsające było opowiadanie o pracy tego towarzystwa w jednej z klinik psychiatrycznych dla przewlekłe chorych, których się trzyma tam jak bydło. W takich klinikach pracują często skończeni sadyści. Wyśmiewają chorych, drwią z nich i biją”. Tamże, s. 155.

⁶ Wiele szokujących wręcz informacji na ten temat można znaleźć w demaskatorskim dziele Andrew, Mitrochin (2001). Zob. jeszcze Ojcewicz (2019b).

⁷ Tatiana Goriczewa w jednym z wywiadów powiedziała, że miała tzw. paszport żydowski. Wynikało z niego np., że jej ojcem nie był Michaił, lecz Abram Goriczew; *21 век будет мистическим* (2017).

⁸ Podjęta 29 grudnia 2021 roku przez Sąd Najwyższy Rosji decyzja o rozwiązaniu wielce zastrzeżonej w demaskowaniu zbrodni stalinowskich organizacji „Memoriał” jest przykładem żywotności totalitarnych praktyk o unicestwianiu niewygodnych dla władzy instytucji-świadków historycznej prawdy.

Kiedy w Rosji co najmniej połowę naszych sił życiowych musieliśmy zużywać, aby przetrwać ciężką przesiadkę, związanych z bezsensownym i uciążliwym sposobem życia: hałas na ulicach, ścisk w przedsiębiorstwach, ogonki przed sklepami żywnościowymi, walka o miejsce w publicznych środkach komunikacji, powszechne grubiaństwo, rozdrażnienie itd. – to podobne trudności tu nie istnieją. Ale są inne, istnieje tak wiele pięknych rzeczy. Rzeczy, które czasem porywają – jeśli się nie jest dostatecznie ukierunkowanym na niebo. Ziemia może cię tu na zawsze do siebie przyciągnąć (Goryczewa 1990: 110–111).

Na emigracji Goryczewa przebywała osiem lat: od 1980 do 1988 roku. I pewnie czuła ta wydłużyłaby się znacznie, gdyby nie dwie ważne okoliczności. Pierwsza to ciężka choroba jej matki⁹, a druga – okres pieriestrojki i rządów Michaiła Gorbaczowa (1931–2022), jakże odmiennych od betonowej epoki poprzedników: Leonida Breżniewa (1906–1982), Jurija Andropowa, który z szefa KGB awansował na sekretarza generalnego KPZR, i Konstantina Czernienki (1911–1985). Otrzymałszy wizę ważną dwa miesiące, Goryczewa przyleciała do Leningradu bez większej nadziei, że jednak pozostanie w swym mieście i w ojczyźnie na zawsze.

W Europie w czasie przymusowego wydalenia Goryczewa nie tylko uzupełniła edukację teologiczną najpierw w niemieckiej jezuickiej (!) Filozoficzno-Teologicznej Szkole Wyższej im. św. Jerzego (*Philosophisch-Theologische Hochschule Sankt Georgen*) we Frankfurcie nad Menem, następnie w słynnym paryskim prawosławnym Instytucie Teologicznym Świętego Siergija i na Sorbonie, lecz przede wszystkim dużo podróżowała, pisała książki. Znajomość niemieckiego i angielskiego pomagała w działalności, której celem był nie tylko duchowy samorozwój, lecz także odsłanianie przed światem prawdziwego oblicza ZSRR, sytuacji ludzi wierzących i losów radzieckich kobiet. Brała udział w spotkaniach wielowyznaniowych organizowanych przez katolików, prawosławnych, protestantów. Występowała z wykładami w wielu uniwersytetach i na forach religijnych nie tylko w Europie Zachodniej, ale również na przykład w Brazylii, Chile, Ekwadorze, Korei Południowej, Kanadzie, Indiach, Nepalu. W Niemczech powstał nawet spontaniczny ruch o nazwie Sekretariat Tatiany Goryczewej, którego celem była zorganizowana materialna i duchowa pomoc dla obywateli Kraju Rad. Do ZSRR trafiały nieodpłatnie m.in. księgi teologiczne i liturgiczne, prawosławne katechizmy, pisma Starców. Ze środków Sekretariatu wspomagano odbudowę zdewastowanych w czasach stalinowskich klasztorów i cerkwi, wspierano charytatywnie parafie i potrzebujących pomocy ludzi. Z własnych pieniędzy emigrantka założyła religijno-filozoficzne wydawnictwo „Rozmowa” («Беседа»), publikując pod tym samym tytułem trzy numery czasopisma¹⁰.

⁹ Przed samą śmiercią matka Tatiany Goryczewej ujawniła córce, że z dziada pradziada pochodzi ona z rodziny prawosławnych duchownych, a jej dziadek był kapłanem w położonym w obwodzie leningradzkim, w odległości 180 km w linii prostej od Petersburga, męskim klasztorze w Tichwinie. Klasztor ten został zamknięty przez bolszewików w latach 20. XX w. Świątynię reaktywowano w 1995 roku.

¹⁰ W wydawnictwie „Rozmowa” ukazywały się utwory autorów nienależących do Związku Pisarzy Radzieckich, np. Jeleny Szwarz (1948–2010), Wiktora Kriwulina, Olega Ochapkina (1944–2008), Borisa Grojsa (1947–).

Po powrocie do ZSRR i możliwości pozostania w ojczyźnie-Rosji Goriczewa osiadła ponownie w Leningradzie, który po trzech latach, 6 września 1991 roku, przemianowano na Petersburg. W nowych uwarunkowaniach społeczno-politycznych była już emigrantka kontynuowała poprzednią prochrześcijańską działalność, poszerzając jej zasięg o Rosję. Nadal wydawała własne stare książki i pisała nowe. Skupiała wokół siebie przedstawicieli najrozmaitszych kręgów religijnych i twórczych, organizowała panele i konferencje. Wszędzie starała się wypowiedzieć o własnym, w duchu prawosławia, odczytaniu prac współczesnych zachodnich teologów oraz filozofów i przeprowadzić analizę najnowszych zjawisk kultury. W ostatnich dekadach zmieniła jednak główny kierunek aktywności przez zwrócenie się do problematyki niszowej w rzeczywistości postsowieckiej, jakim jest ekologia, zwłaszcza zaś ekologiczne i etyczne kwestie dotyczące statusu zwierząt w Rosji. Goriczewa pełni funkcję wiceprezydenta Rosyjsko-Francuskiego Towarzystwa Ochrony Zwierząt. Jest autorką znaczących publikacji poświęconych ekoetyce i ekoteologii.

Do 26. roku życia Tatiana Goriczewa nie była chrześcijanką. Szukała swojej drogi, studiując systemy transcendentne, praktykując jogę. Autentycznego objawienia doznała dopiero w 1973 roku podczas czytania modlitwy *Ojciec nasz*. Przyjęła wtedy pod Rygą prawosławny chrzest. Był to moment przełomowy w jej życiu, któremu podporządkowała odtąd całą swoją przyszłą działalność. Można powiedzieć, że jej droga od ateizmu do prawosławia została przebyta dramatycznie w ułamku sekundy. „Każdą podróż jest jak zwierciadło. Winna stawać się wtajemniczeniem, wejściem w samego siebie, a nie ucieczką” – twierdzi Goriczewa (Goriczewa 1991: 5). Ta myśl z lustrem w roli głównej nie do końca jednak mnie przekonuje, ponieważ zignorowano w niej istotną właściwość zwierciadła, tę mianowicie, że zachowuje się ono niczym oko kamery: jest absolutnie obiektywne, zimne i nie odsłania ani wtajemniczenia, ani wejścia w siebie, ani nie zawsze wyzwała chęć do rzucenia się w przeciwną stronę; po prostu rejestruje widziane. Dlatego każda podróż, która miałaby być tylko zwierciadłem, nie może być, według mnie, w pełni udaną wyprawą duchową do własnego wnętrza. Bardziej przemawiają do mnie słowa, zgodnie z którymi pewne rzeczy widzi się oczyma, a inne sercem. Połączenie tych dwóch jakości gwarantuje znalezienie szczęścia, którego tak nieustannie poszukiwała autorka dziennika.

Nie chciałbym, aby polski czytelnik po tych słowach wstępnych odbierał Goriczewą tylko w przedstawionym planie, tj. osoby okaleczonej przez system totalitarny. Na tym etapie badań, aby lepiej zrozumieć przemyślenia zawarte w dzienniku podróży, potrzebna jest według mnie jeszcze autocharakterystyka piszącej, w której samoobnażenie sięgnęło zenitu. W tym skrajnym ekshibicjonizmie duchowym – w czasie pierwszej spowiedzi poprzedzającej chrzest – była już ateistka ujawniła najskrytsze zakamarki swej biografii. Na własnym przykładzie pokazała w pewnym sensie w przekroju całe zdemoralizowane bezbożne społeczeństwo radzieckie tamtego okresu – swe wycemypowane rówieśniczki przede wszystkim, ale też i cynicznych rówieśników. W książce *Mówić o Bogu to niebezpieczne* Goriczewa wyznała:

[Ojciec Tawron (Batozski) – G.O.] zaczyna wypytywać mnie o najstraszliwsze, największe grzechy w moim życiu i muszę mu opowiedzieć całą biografię: życie oparte na dumie i szukaniu sławy, na aroganckiej pogardzie wobec ludzi. **Opowiadam o moim alkoholizmie i o moim roz-**

pustnym życiu seksualnym, o moich nieszczęśliwych związkach małżeńskich, przerwanych ciężach i niezdolności kochania kogokolwiek (pogr. – G.O.). Opowiadam też o kolejnym odcinku mego życia: o zajmowaniu się jogą i pragnieniu „samoziszczenia się”, by stać się jako Bóg, bez miłości, bez skruchy. Mówię długo, z trudem. Wstyd powstrzymuje mnie, lzy tamują mi oddech. W końcu przychodzi to jakby samo z siebie: „Chcę pokutować za wszystkie moje grzechy, być z nich oczyszczona, przynajmniej trochę. Dajcie mi, proszę rozgrzeszenie!” (Goryczewa 1990: 30–31).

Bez tego katartycznego wyznania, pokuty i duchowego odrodzenia nie byłoby, jak sądzę, dzisiejszej ekoteolożki Goryczewej. Wydaje się, że wszystkie jej książki – te z czasów emigracji i te powstałe po powrocie do ojczyzny – są dla niej szczególnie, bo intymną i ujętą w eseistyczne kształty okazją do utrwalania w sobie duchowej zdobyczy, która powstała w 1973 roku dzięki zwyczajnemu „ruchowi ręki” kapłana. Formalnie grzechy zostały przed Bogiem unieważnione, ale czy do cna zostały wypalone w duszy neofitki? Starcy rosyjscy mówili: „Nie myślcie już więcej o tym [tj. o popełnionych grzechach – G.O.]. Jeśli obecnie ciągle jeszcze o tym myślicie, grzeszycie tylko od nowa” (Goryczewa 1990: 32).

Nieco wcześniejszą na rynku polskim w stosunku do utworu *Człowiek ustawicznie szuka szczęścia* była książka *Mówić o Bogu to niebezpieczne*. Co charakterystyczne, obie publikacje miały w Polsce wspólnego edytora: Wydawnictwo Wrocławskiej Księgarni Archidiecezjalnej we Wrocławiu. Miały również tego samego tłumacza – Karola Lewickiego i zostały przyswojone polszczyźnie z oryginałów niemieckojęzycznych, odpowiednio z lat 1989 i 1988. Fakty te świadczą o bardzo szybkiej reakcji rodzimych środowisk katolickich na teksty Tatiany Goryczewej. Dużą rolę w propagowaniu jej prawosławnych idei odegrała wówczas, jak sądzę, specyfika przełomu epok, bo „odrodzeniowa”, antykremlowska aura, która najmocniej oddziaływała na rzeczywistość społeczno-polityczną w Europie w pierwszych latach po upadku systemu komunistycznego, była wciąż bardzo żywa i ożywcza także w Polsce.

Na marginesie. Tłumacz *Unaufhörlich sucht der Mensch das Glück* oddał niemiecki przysłówek *unaufhörlich* jako „ustawicznie”, chociaż w pierwszej kolejności przychodzi na myśl inne odpowiedniki, jak: *nieustannie*, *nieprzerwanie*, *bezustannie*, *permanentnie*, *stale*, *ciągle*. Polski przysłówek „ustawicznie” zwyczajowo wiąże się z kontekstami obciążonymi pewną negatywną konotacją i tworzy najczęściej zwroty: *ustawicznie narzekać / martwić się / niepokoić się / być zmęczonym* oraz wyrażenia: *ustawiczna praca*, *ustawiczne kłopoty / zmartwienia / walki*, *ustawiczni malkontenci*. Dlatego w moim odczuciu wybór translatorski Karola Lewickiego nie jest właściwy, bo – w świetle ojczystej tradycji stylistycznej – sugeruje, że poszukiwanie szczęścia wiąże się z wysiłkiem, który nie musi być człowiekowi miły. Myślę, że któryś z wariantów tytułu *Unaufhörlich sucht der Mensch das Glück* w postaci *Człowiek nieustannie / ciągle / stale szuka szczęścia* byłby lepszym rozwiązaniem przekładowym¹¹.

Pamięć o kolejności powstania tych dwóch tekstów – *Mówić o Bogu to niebezpieczne* i *Człowiek ustawicznie szuka szczęścia* – zapobiega popełnieniu błędu w for-

¹¹ Nie znam motywacji, która spowodowała, że tłumacz wybrał „twardy” wariant pisowni nazwiska autorki: Goryczewa zamiast ortograficznego Goriczewa. Swą decyzją wprowadził pewne zamieszanie i odtąd obok nazwiska Goryczewa występuje w polskim obiegu naukowym inna forma – Goriczewa.

mie wniosku, że utwór *Mówić o Bogu to niebezpieczne* byłby świetnym uzupełnieniem dziennika *Człowiek ustawicznie szuka szczęścia*. Jest dokładnie na odwrót. Owszem, obydwa teksty mogą funkcjonować niezależnie od siebie, ale by nie powstawały określone luki narracyjne w okresie 1985–1988, należałoby w tym przypadku lekturę książek Goriczewej rozpocząć jednak od *Von Gott zu reden ist gefährlich. Meine Erfahrungen im Osten und im Westen*, przy czym poprawniejsza stylistycznie byłaby według mnie postać po polsku *Mówienie o Bogu jest niebezpieczne*, aniżeli *Mówić o Bogu to niebezpieczne*.

Czas na aspekt z obszaru poetyki i rozpatrzenie analizowanego tekstu jako przedstawiciela określonego gatunku literackiego. Od samego początku zderzam się tutaj z pewnym paradoksem teoretycznym. Polega on na tym, że z jednej strony słowniki terminologii literackiej zawierają hasło „dziennik”, co jednoznacznie sugeruje jego przynależność do obszaru sztuki słowa, wyodrębniają ponadto jego szczególną postać – „dziennik podróży”, z drugiej zaś można się spotkać z zastrzeżeniem, że „Dziennikowi nie przyznaje się statusu literatury” (*Słownik rodzajów i gatunków literackich...* 2006: 191). Zarówno strukturalna opcja liberalna, jak i represyjna w stosunku do dziennika – może być on tekstem literackim lub nie może za taki uchodzić – rodzi pewne konsekwencje interpretacyjne głównie w planie kompozycyjno-treściowym, co daje się także prześledzić na przykładzie przywołanego w tytule artykułu utworu Goriczewej.

W najbardziej znanych w literaturoznawstwie polskim definicjach dziennika podróży określa się go jako „sprawozdanie z podróży w formie datowanych notatek zawierających opisy zwiedzanych miejsc, wrażeń, i przygód autora” (Sierotwiński 1986: 63) lub – bardzo podobnie – jako „zapisy sporządzane w czasie podróży, z zaznaczeniem miejsca i daty powstania; odmiana podróży” (Głowiński i in. 2002: 71). I jeszcze: „Zespół zapisów prowadzonych na bieżąco, najczęściej z dnia na dzień. Ich zakres tematyczny oscyluje od ściśle sprawozdawczych, aż do obecności form eseistycznych czy felietonów” (*Słownik rodzajów i gatunków...* 2006: 191). Datowanie zapisów i prowadzenie ich na bieżąco, w skrajnym przypadku – z dnia na dzień – stanowi o nadrzędnym formalnym kryterium rozpoznawczym tego typu tekstu. Jego cechą szczególną jest więc konsekwentne następstwo dat: niedopuszczalne są zatem sztuczne skoki w czasie i przestrzeni, nie może być tak, że pomiędzy np. notatkami z maja i czerwca pojawiają się zapisy z grudnia tego samego roku. Zburzenie narracyjnej prawidłowości każe przypuszczać, że w tekście określonym przez autorkę jako dziennik podróży doszło do świadomej manipulacji, że nie mamy jednak do czynienia z diariuszem w klasycznej jego postaci gatunkowej. Stąd pierwszy ważny wniosek, w myśl którego utwór Goriczewej *Człowiek ustawicznie szuka szczęścia. Dziennik z podróży*¹² nie jest tradycyjnym egodokumentem, ponieważ nie powstawał na bieżąco, dystans zaś między odnotowanymi zdarzeniami a ich utrwalaniem nie jest wcale minimalny i bardzo często przekracza jedną dobę¹³.

¹² W literaturoznawstwie polskim utrwalaona jest postać dopełnieniowa: dziennik podróży, a nie przyimkowa: dziennik z podróży.

¹³ Por. *Słownik rodzajów i gatunków...* (2006: 191).

Dowodów wprost na słusność powyższego wniosku dostarcza ścieżka przestrzenno-chronologiczna utrwalona w analizowanym utworze. Podaję ją w całości, od lata 1985 do 28 września 1988 roku, odzwierciedlając zapisy i podział formalny występujący w tekście Goriczewej (zaburzenia w przebiegu chronologicznym zaznaczam przez pogrubienie): Patmos, lato 1985 → Tinos, wrzesień 1985 → Mostar, październik 1985 → Paryż, 15 stycznia 1986 → **Besançon, 5 września 1986** → **Paryż, 10 lipca 1986** → **Rio de Janeiro, 30 listopada 1986** → **Salwador, 9 października** → W Niemczech, 5 lutego 1987 → Znowu w Patmos, kwiecień 1987 → Londyn, 12 czerwca 1987 → Z Vézelay do Venasque → Taizé, 18 sierpnia 1987 → Barrou, 19 sierpnia 1987 → Indie, 2 grudnia 1987 → Nepal, 15 grudnia → Baktapur, 20 grudnia 1987 → Waranasi, 22 grudnia 1987 → Leningrad, 4 lipca 1988 → Peczory, 6 września 88 → Leningrad, 24 września 88. Gdy z kolei prześlę tę ścieżkę w czasie i przestrzeni pod kątem państw, jakie odwiedziła wtedy Goriczewa, otrzymam następujący ciąg geograficzny: Grecja → Jugosławia → Francja → Brazylia → Salwador → Niemcy → Grecja → Wielka Brytania → Francja → Indie → Nepal → Indie → Rosja (ZSRR). A w układzie kontynentalnym: Europa Południowa → Europa Zachodnia → Ameryka Południowa → Ameryka Północna → Europa Zachodnia → Europa Południowa → Europa Północna → Europa Zachodnia → Azja Południowa → Europa Wschodnia.

Z tych trzech zestawień wynika m.in., że rosyjska emigrantka w okresie od lata 1985 do chwili powrotu do ojczyzny preferowała odwiedziny i pobyt w określonych miejscach przede wszystkim w Europie Zachodniej i Europie Południowej. Wiązało się to zapewne z tym, że mieszkała wtedy najdłużej w Paryżu i ta europejska stolica „najstarszej córki Kościoła” stała się nie tylko domem dla autorki diariusza, ale także punktem, z którego wyruszała w świat w poszukiwaniu szczęścia. Charakterystyczne w tym harmonogramie są powroty na Patmos i chęć maksymalnego fizyczno-duchowego przybliżenia się do Janowej tajemnicy. Zaburzenie kompozycyjne polegające na niezachowaniu chronologii (**Besançon, 5 września 1986** → **Paryż, 10 lipca 1986** → **Rio de Janeiro, 30 listopada 1986** → **Salwador, 9 października**) może świadczyć o świadomym tasowaniu narracji przez autorkę, co stało się ostatecznie kryterium organizującym cały diariusz, a nie, czego się należało spodziewać po dzienniku – aspekt konsekwentnego następstwa czasowego. Nie zawsze również znajdujemy w tym egodokumencie dokładne datowania: dzień, miesiąc, rok. Zdarzają się dane nieścisłe w postaci przywołania tylko miesiąca, bywa i tak, że pora roku wskazuje na moment sporządzania notatek, a niekiedy nie ma żadnego odniesienia chronologicznego. Uwagi te wzmocniają wniosek, że nie mamy tutaj do czynienia z klasycznym diariuszem.

Znacznie ważniejszy dla interpretacji danego utworu nie jest jednak jego aspekt formalny, lecz podjęta w nim problematyka i językowy sposób jej ujęcia. Da się tutaj wyróżnić kilka głównych płaszczyzn narracyjnych, w których autorka zawarła swe przemyślenia na następujące tematy: Zachód – Wschód – Ameryka Południowa, chrześcijaństwo a hinduizm, kondycja duchowa emigracji rosyjskiej, kwestie animalne. Od strony językowej szczególną uwagę zwraca skłonność piszącej do posługiwania się głównie paradoksami oraz lokalnym uwzniośleniem wypowiedzi, co kieruje autorkę niekiedy ku egzaltacji, zwłaszcza wtedy, gdy gloryfikuje ona prawosławie. Refleksjom i uogólnieniom o charakterze religijno-kulturowo-filozoficznym towarzyszą skromne objętościowo opisy przyrody, która od zawsze towarzyszy człowiekowi i łączy

się w jakiś mistyczny sposób z uświęconym miejscem, jak np. pieczara św. Jana Apostoła z niebem nad wyspą Patmos: „Pan Bóg modeluje te skały każdego dnia od nowa, użycza im czystych, mocnych kolorów. Niebo jest ciemnoniebieskie, morze ciemnoniebieskie, żółto błyszczą stoki gór. A jasne, czyste i świecące kościoły przywodzą na myśl białe draperie Apokalipsy” (Goriczewa 1991: 7). W zaznaczonym powyżej porządku przyjrę się teraz trzem najważniejszym płaszczyznom tematycznym; wątki mniej istotne – z konieczności – pomijam.

Zachód – Wschód – Ameryka Południowa

Można chyba założyć, że problematyka Zachodu pojawiła się na poważnie w polu zainteresowania Goriczewej już w czasie jej studiów. Wtedy skupiła ona zapewne uwagę na wielkich myślicielach, których światopoglądy następnie skrupulatnie weryfikowała. Za takim podejściem przemawia ogromne odczytanie młodej adeptki filozofii i pozostawienie śladów lektur w swoich książkach. Niewykluczone, że w wypowiedziach obcych, nieradzieckich, luminarzy szukała wyrażenia stosunku do Boga i Kościoła, a więc do czegoś, co w zateizowanym sowieckim państwie było nie tylko owocem niedostępnym, ale także zakazanym. W pierwszym realnym zderzeniu się z Zachodem nie pojawiły się jednak ogromne wzruszenia, lecz skromne emocje trzydziestotrzyletniej kobiety. Najprawdopodobniej było to zarazem pierwsze otrzeźwienie. Tam też pod wpływem otoczenia przybyła z Rosji feministka straciła spontaniczność, przestała być dzieckiem na wzór Greków, którzy – odmiennie od zimnych umysłów obywateli niemieckich czy francuskich – cieszyli się wciąż swym dziecięctwem, życiową mądrością, wiarą. Grecja odczuwana przez Goriczewą w połowie lat 90. XX wieku pachniała niezmiennie wschodnim kadzidłem, panował w niej „ten sam maksymalizm, ta sama ukryta mądrość i podobne, otwarcie okazywane szaleństwo, jak u nas...” [18]¹⁴.

Wystarczyło zaledwie kilka lat pobytu w nowych środowiskach narodowych, aby dojść do wniosku, zgodnie z którym we Francji, Niemczech, Szwajcarii i Anglii cywilizacja miała kwitnąć, lecz kultura została z nich wyparta prawie całkowicie. Umiejętność czytania gazet i wypełniania formularzy bankowych były, zdaniem Goriczewej, jedynymi jaskrawymi przykładami pozostałości po wielki oświeceniu. W ocenie emigrantki Zachód zagubił bojaźliwą czystość życia i szczęście płynące z poznawania rzeczywistości. Inne też były tutaj relacje międzyludzkie:

Na Zachodzie zdobyłam doświadczenie, że można przez całe lata mieć znajomego, można w obejściu z nim być miłą i uprzejmą, ale to nie czyni cię gotową, by go poznać! Bowiem on tego nie chce (a może nie może) i ty również nie. Na Zachodzie wszystko jest nazbyt dobrze zorganizowane, doskonale uformowane, by pozostawała jeszcze wolna przestrzeń dla osoby. Wszyscy śpieszą, by pracować, by produkować. Jest bardzo mało tych, którzy są zdolni po prostu żyć. Dlatego na Zachodzie najstraszniejsza jest samotność [19].

¹⁴ Tu i dalej po cytatach podaję w nawiasach kwadratowych strony, skąd pochodzą przytoczenia zawarte w książce Goriczewa (1991). Zachowuję też konsekwentnie zapisy zgodne z ich postacią w tłumaczeniu. Podkreślam to, ponieważ miejscami nie są one zgodne z obecnie obowiązującą ortografią polską.

Uważne bezpośrednio studiowanie wszystkimi zmysłami Zachodu, jego przeszłości i terażniejszości, sprowokowało Goriczewą do odwołania się do przeszłych epok historycznych, aby skonstatować, że „Związek Radziecki reprezentuje (...) nowe średniowiecze. Połyka człowieka, w złym znaczeniu tego słowa – ideologia, państwo, Gułag” [20]. Emigrantka dostrzegła spore różnice w stopniu zideologizowania społeczeństw zachodnich i sowieckiego, co nie znaczy, że poza ZSRR nie znano sposobów uwalniania się od ludzi. Autorka stwierdziła, że na Zachodzie człowieka „Wypycha się (...) nieznacznie, nie zaprasza się go wcale. Pod płaszczykiem milczenia oddala się go i nic nie może temu przeciwdziałać” [20]. Ponadto nie zauważyła, by związki nieformalne rozwinęły się w Europie Zachodniej w takim stopniu, jak to się działo na masową skalę w Rosji – tam miały prawie nie istnieć.

Goriczewej najbardziej rzuciła się w oczy możliwość prowadzenia działalności społecznej w imię Zbawiciela, która była całkowicie zakazana w Kraju Rad od 1929 roku. Komunistyczne państwo zaspokajało przecież wszystkie elementarne potrzeby swoich obywateli i – z ideologicznych pobudek – pomoc Cerkwi oceniało jaką zbędną. Dlatego entuzjastycznie napisała: „Dopiero tu, na Zachodzie, zobaczyłam, jakie cuda może zdziałać zewnętrznie wolny Kościół. Gdybyż nam darowano więcej wolności!” [40]. Niewykluczone, że właśnie pod wpływem tej smutnej obserwacji autorka negatywnie oceniła politykę ZSRR, a także nieszanowanie praw człowieka i zwierząt: „Praktyka naszego państwa odrzuca wszystkie normy prawne i wszystkie kodeksy świata, od rzymskiego do napoleońskiego oraz wszystkie pozostałe” [42]. Taka postawa, typowa dla ateistycznego państwa, sprawia, że „zło stara się być nieprzeniknione” i że mocnym „pancerzem otacza człowieka – i nie pozostawia żadnego przystępu do jego duszy” [43]. Dlatego – konstatuje Goriczewa – „Prawdopodobnie tylko w Rosji rozumie się, że demagogia jest beznadziejna i nudna oraz to, że zabija ducha” [67]. Nie można się jednak zgodzić ze stanowiskiem autorki, która uważa, że „Zachód nie ma swego własnego doświadczenia zła” [43]. Sądzę, że historia chociażby pierwszej połowy XX wieku, zdominowana przez totalitaryzmy, wystarczająco oddala ten jednoznaczny sąd pisarki.

Goriczewej nigdy nie był, jak sądzę, obojętny los ludzi, przede wszystkim jednak – ludzi młodych, do których od zawsze należała inicjatywa kreowania świata – w tym zachowań kulturowo-religijnych. Przy czym nie tyle nawet młodych fizycznie, ile duchowo. Przecież Starcy i Ojcowie, o których tak często wspomina w swym diariuszu, byli ludźmi w podeszłym wieku, a jednak duchowo wciąż energiczni. Zdaniem emigrantki takich uduchowionych osób nie spotyka się często. Zachód wydał się jej „stary, ponieważ utylitaryzm i wyrachowanie są właściwościami bojaźliwego, podeszłego wieku” [91]. To na Zachodzie dostrzegła wiele niespokojnych, a do tego pozbawionych emocji twarzy młodych ludzi. Pod wpływem codziennych wrażeń, spotkań z mieszkańcami Europy Zachodniej, Goriczewa doszła do wniosku, że „W Rosji nie spotyka się tylu młodych ludzi wewnętrznie pustych” [96].

Przebywając w Niemczech i Francji rosyjską emigrantkę zajmowała także kwestia motywacji łączenia się chrześcijan w określone zrzeszenia. Szukała impulsów, które powodowały, że osoby zwłaszcza przed trzydziestym rokiem życia aktywnie uczestniczyły w życiu Kościoła, a potem z ruchów młodzieżowych nagle odchodziły. Zdaniem Goriczewej łączenie się chrześcijan na Zachodzie odbywało się bardziej na zasadzie

obojętności niż wiary, przy czym „Większość tych powstałych przez połączenie się grup i wspólnot wydaje mi się dzisiaj sztuczna, nieautentyczna. Prawdziwe chrześcijaństwo wyrasta z gleby jak drzewo, trawa, jak katedra w Chartres” [99]. Młodzi ludzie wstępowali do organizacji kościelnych, ponieważ byli najczęściej samotni, a tam zawsze witano ich przyjaźnie. Jednak po znalezieniu w strukturach organizacyjnych partnera życiowego, zwykle opuszczali zrzeszenia, wybierając mieszczańską drogę rozwoju w klasycznym układzie: dom, rodzina, praca.

Z kolei w czasie pobytu w Brazylii szczególną uwagę Goriczewej zwróciła kondycja nie tyle wiernych, ile tamtejszych kapłanów i urzędników zajmujących się sprawami Kościoła. To, co ją zdziwiło i zapewne przygnębiło, to fizyczna zbieżność osób tego typu na obydwu kontynentach. Autorka skonstatowała: „Widziałam także «żywą kadrę», gdy mi pokazano posiedzenie urzędników kościelnych, ludzi, których oblicza i ruchy nie różniły się niczym od twarzy i gestów naszych [tj. sowieckich – G.O.] biurokratów” [61]. Brazylijscy duchowni zdradzali ogromne podobieństwo do pasterzy z Europy: ten sam rodzaj prowincjonalizmu i izolowania się od otoczenia, identyczne zaślepienie i moralna głuchota. Brazylia poderwała na moment serce i umysł rosyjskiej emigrantki, lecz nie na długo, pojawiło się bowiem w jej umyśle przekonanie, że ten kraj nie przypomina ani Europy, ani Azji. Owszem, jest chrześcijaństwo i chrześcijanie, ale ich duchowe barwy bardzo miały się różnić od kolorystyk Zachodu i Wschodu. W ocenie Goriczewej w Brazylii zachował się i funkcjonował „szczególny *astral*. Tu przetrwało coś z bajkowej epoki Atlantydy (...) Naturalnie, ten raj nie jest monotony. Jest dwuznaczny, niebezpieczny, ale w każdym razie lepszy, niż odrętwiały świat bogatych krajów” [70].

Zachód, Wschód i Ameryka Południowa stały się dla autorki punktem wielu odniesień w sprawach wiary i codziennego życia. Bezpośrednio doświadczyła ona wpływu trzech różnych światów, jakże odmiennych pod względem poziomu rozwoju materialnego i duchowego, mentalności i sposobów oceny zjawisk, rzeczy widzialnych i niewidzialnych. Z perspektywy ponad trzydziestu lat od tamtych dni można powiedzieć, że do dzisiaj nie dokonał się jakościowy skok w żadnej z wymienionych sfer ludzkiej aktywności, by mógł gwałtownie wzrosnąć optymizm Goriczewej i utwierdzenie się w przekonaniu, że wszystko na ziemi biegnie we właściwym, dobrym kierunku.

Chrześcijaństwo a hinduizm

Na chrześcijaństwo i hinduizm patrzy Goriczewa z perspektywy Europejczyka, dla którego kontakt z katolicyzmem, prawosławiem i protestantyzmem jest już czymś zwyczajnym, ponieważ od czasu wewnętrznych rozłamów upłynęło kilka stuleci, a Kościół katolicki, nie pokonawszy zwolenników Marcina Lutera, chcąc nie chcąc, musiał w końcu uznać istnienie heretyków za nieodwracalny fakt. Wszystkie odłamy chrześcijaństwa istnieją dziś wewnątrz jednego łona Kościoła, chociaż odmiennie patrzą na niektóre dogmaty, kwestię hierarchii kościelnej i sposób osiągnięcia zbawienia.

Autorka dziennika najczęściej i najchętniej odwołuje się do prawosławia, z którym zetknęła się w Rosji i Grecji. Szuka między dwiema liturgiami podobieństw i różnic, zwracając szczególną uwagę na wiernych w obu państwach. Dostrzega bowiem, że

w Grecji „zna się jeszcze wartość życia, wartość radości. Tu ciało nie jest jeszcze bezsilne, buntuje się przeciw duchowi, robi wrażenie, kusi. Podobnie jak w Rosji” [23]. Goriczewa zwraca uwagę na śpiew w cerkwiach, zachowanie się wiernych nabożnie uczestniczących we mszach i wyłapuje wzrokiem tych, którzy jedynie odwiedzają kościoł w godzinach trwania nabożeństwa, nie angażując się w misterium eucharystii. Twierdzi, że „każde chrześcijańskie słowo winno godzić ludzi ze światem, pocieszać i pozostawiać nadzieję” [144]. Podkreśla, że zgodnie z prawosławnym zwyczajem wokół Starca powstawał klasztor i że tradycja ta niestety zanika nie tylko w jej ojczyźnie. Ubolewa nad brakiem ojca duchowego, który pozostał w Leningradzie, bo od lat musi być – za Adamem Mickiewiczem – sama „sobie sterem, żeglarzem, okrętem” na falach zachodnioeuropejskiego zeświecczenia. Zastanawia się nie tylko nad przyczynami zaniechania postów przez chrześcijan we Francji i Niemczech, lecz także ich zniechęcenia do pogłębionego poznawania patrystyki. Ze smutkiem przyznaje, że „nawet w ateistycznej Rosji atmosfera ufego spoglądania w górę jest o wiele silniejsza i bardziej odczuwalna niż na Zachodzie” [112].

Pod koniec lat 90. XX wieku Goriczewa stwierdziła, że „Chrześcijaństwo zostało na Wschodzie i na Zachodzie znowu odkryte i to przebiega na Zachodzie z jeszcze większymi trudnościami niż u nas, ponieważ ludzie, żyjący niejako od dzieciństwa w chrześcijańskiej tradycji, są mocno przekonani, że wiedzą już wszystko o sprawach wiary” [27]. Poza tym, w „Europie panuje nie nasza *radzas* (namiętność, energia, upór), lecz *tamas* (śmierć, entropia, brak sił)” [23]. Autorka diariusza wyraźnie akcentuje inność prawosławia, co prowadzi ją do wyznania, że przedkłada „kościół prawosławny ponad wszystkie inne świątynie. (...) W kościele prawosławnym (...) cała przestrzeń jest poświęcona w jednakowy sposób” [103–104], a prawosławni zamiast katolickich objawień mają ikony i „pojęcie pokory jest ciągle najważniejszą myślą w prawosławiu” [84]. W pewnym momencie Goriczewa utożsamia się nawet ze wszystkimi rosyjskimi wyznawcami Chrystusa, gdy użyła postaci zaimka „my” w następującym zdaniu: „My, prawosławni, potrzebujemy dni świątecznych, nadmiaru piękna, ażeby nie pozostawiać miejsca dla zwątpienia i obojętności” [104]. Doszła do wniosku, że „zewnątrznej *pieriestrojce* i upolitycznieniu trzeba przeciwstawiać rozwój duchowy człowieka” [142]¹⁵.

Autorka dziennika dostrzegła nie tylko dokonywanie się przełomu ustrojowego, prowadzącego w konsekwencji do upadku komunizmu, lecz także pewne zadziwiające cechy charakteru duchownych prawosławnych, co mogło mieć bezpośredni związek z poprzednimi dziesięcioleciami przebywania duszpasterzy w skrajnie ateistycznym środowisku sowieckim. Goriczewa podkreśliła, że pomimo niekorzystnych okoliczności zewnętrznych „Znużenie nie jest właściwością nowoczesnego rosyjskiego kapłana, ponieważ zmęczenie stanowi grzech, ponieważ oddziela jego osobę od ludzi i świadczy o tym, że nasza miłość jest niedoskonała” [147]. Wątpiących pocieszyła: „w Kościele wszystko postępuje powoli, o wiele wolniej niż w świecie. Za to jednak jest trwalsze, głębsze i na zawsze” [152]. I wskazała na pewne zagrożenia, jakie płynęły z protestanckiej Ameryki: „Jest jednak kilka aspektów amerykańskiej pobożności, które pozostają

¹⁵ Zaktualizowany filozoficzny punkt widzenia na rosyjski byt Tatiana Goriczewa wraz z Jurijem Mamlejewem przedstawili w niedawno opublikowanej książce Goričeva, Mamleev (2020).

dla mnie nie tylko obce. Wydają mi się one wprost przeciwstawne chrześcijaństwu” [71]. Charyzmatykami byli dla niej zarówno katolicy, jak i protestanci, lecz nie prawosławni. I to wyłącznie w tych dwóch Kościołach – katolickim i protestanckim – zauważyła potrzebę oderwania się od skostniałych struktur oraz przewyciężenia monotonii.

Kontakt z Indiami i Nepalem wywołał w umyśle Goriczewej wiele rozmaitych reakcji: i zachwyt, i zamęt, i potrzebę dokonania kolejnych ocen w kwestiach wiary w jedyne oraz w wielu bogów. Zdaniem emigrantki, „Rosjanie są wobec historii równie obojętni jak Hindusi” [109], co musi rodzić określone, wcale nieidentyczne, konsekwencje w postawach życiowych. Autorce dziennika podróży najbardziej rzuciły się w oczy dwie sprawy: eschatologia mieszkańców Indii oraz ich pełen szacunku stosunek do zwierząt. W Azji Południowej przekonała się, że „Siła życia jest tak wielka, że również śmierć nie wydaje się być śmiercią. Przeciwnie, śmierć panuje wszędzie, dlatego życie również nie ma końca. Fale narodzin, fale umierania” [106]¹⁶. A w najbliższej jej doświadczeniu osobistym Europie „pozostaje w nas, chrześcijanach, strach przed śmiercią, bowiem dane nam zostało tylko jedno życie. (...) Po tamtej stronie nie będzie już wolności wyboru między dobrem a złem. Hindus natomiast może zawsze mieć nadzieję «poprawy» w następnym wcieleniu” [134–135]¹⁷.

Tam też zobaczyła, że „Im mocniejszy, bardziej hierarchiczny i stłoczony jest świat bogów, tym bardziej jest widoczna anarchia w życiu ludzi” [108]. Czy to oznacza – przez zaprzeczenie – że im słabszy, mniej zhierarchizowany i ściśniony jest świat bogów, tym mniej uwidacznia się anarchia w życiu ludzi? Na to pytanie nie znalazłem odpowiedzi w analizowanym diariuszu, lecz przeczytałem coś, co do niej pośrednio prowadzi. Goriczewa twierdzi bowiem, że „chrześcijaństwo jest bardziej podatne na sekularyzację niż hinduizm. Tylko Rosja pozostaje jeszcze «buddyjską krową», jak wyraził się Friedrich Nietzsche” [108]. Ta sama Rosja, odznaczająca się z jednej strony surową świadomością zhierarchizowanego kościelnego życia, ściśle uporządkowanego według wielu rang, z drugiej zaś – tryskająca bezgraniczną wolnością kojarzoną tradycyjnie z szeroką słowiańską naturą. Zdaniem autorki egodokumentu mamy tutaj do czynienia w dwiema skrajnościami.

W ocenie rosyjskiej emigrantki tym, co łączy Hindusa z prawosławnym chrześcijaninem, jest zwiążanie ludzkiego życia ze służbą Bogu, traktowanie go w kategorii uroczystej codziennej liturgii. Odmiennie miały się rzeczy w chrześcijaństwie zachodnim, gdzie, zdaniem Goriczewej, „działanie stoi zwykle w centrum; aktywność i praktykowanie są sprawą istotną, a życie wewnętrzne lokuje się albo na końcu skali

¹⁶ O tym samym z prawosławnego punktu widzenia pisała dużo wcześniej przed Tatianą Goriczewą św. Matka Maria (Skobcowa). Zob. Ojcewicz (2019a).

¹⁷ Autorka przemilcza jednak fakt, że również przez prawie sześć wieków chrześcijaństwa nie negowano idei reinkarnacji, a odstępianie od jej propagowania nie było dziełem Boskim, lecz ludzkim. Na przykład w gnostycyzmie lub nestorianizmie występowały elementy wiary w powtórne wcielenie, lecz po V Soborze Powszechnym w Konstantynopolu (553 r.) odrzucono to stanowisko w całości, tworząc dogmat, w myśl którego zbawienie duszy ludzkiej następuje tylko raz i dzieje się to tuż po śmierci człowieka. W *Starym Testamencie* oraz w *Nowym Przymierzu* znajdują się miejsca nawiązujące do reinkarnacji (np. Mt 11:14; 11:25–26, 26:24; J 3:1–10, J 9:1–3, Ga 6:7–9). Zob. u T. Goriczewej; „Przed Bogiem jesteś jedyna w swoim rodzaju, jesteś Jego największym skarbem, najukochańszym dzieckiem, nie może istnieć twoje powtórzenie” Goriczewa (1991:162).

wartości, lub w ogóle nie jest znane” [109]. Ta i inne obserwacje poczynione w czasie pobytu w kilku miastach Azji Południowej doprowadziły pisarkę do wniosku, że zasadnicza różnica między chrześcijaństwem a hinduizmem sprowadza się do osobistego spojrzenia na rzeczywistość: „(...) nasz Bóg stał się właśnie człowiekiem. Natomiast w hinduizmie do elementu osobistego dochodzi, jako jeszcze silniejsza realność, element nieosobisty” [110]. Ponadto podejście do zagadnienia wiary nigdy nie polegało w Indiach na zrozumieniu, co jest typowe dla chrześcijan, lecz na pojmowaniu – pojmowanie to jednak odmienny proces mentalny od logiki zrozumienia. W Indiach, jakże odmiennie niż w Europie, doświadcza się „misterium jedności, gdzie człowiek, kosmos i bogowie jako równi stoją obok siebie” [114]. Zakładam, że taka odwieczna indyjska perspektywa partnerstwa między Bogiem/Bogami a człowiekiem długo jeszcze nie będzie do zaakceptowania przez hierarchów Kościołów chrześcijańskich. Moją wątpliwość potwierdza Goriczewska, gdy konstatuje: „Świadomość Europejczyka jest nazbyt ciasna, by rozumieć świat Wschodu. Tutaj wraca się jakby do zaprzepaszczonej całości” [118]. Europejczycy mają raczej świadomość tego zaprzepaszczenia, lecz brakuje im sił, aby usunąć się znad duchowej przepaści. Autorka diariusza całkiem poważnie pisze: „Jakże prawdziwe jest spojrzenie krowy na cywilizację: wszystko jest iluzją, welonem Mai” [120].

Na podstawie dokonanego przeglądu stanowiska Goriczewej wobec chrześcijaństwa i hinduizmu trudno odmówić jej postawie cech tolerancyjności oraz szczerzej otwartości na różnorodne ścieżki, które ostatecznie doprowadzają do tego samego szczytu zamieszkałego przez Boga. Z tej perspektywy mogłoby się wydawać, że ekumenizm byłby dla autorki dziennika najwłaściwszą drogą wiodącą ku jej stałemu religijnemu rozwojowi i wzrastaniu w chrześcijańskim duchu. Jest to jednak założenie błędne w świetle takiego na przykład twierdzenia:

Wymagany dziś „ekumenizm” jest przede wszystkim miłością własnej tradycji, w której miliony wierzących przez wieki widziały swoją nadzieję. (...) Dla prawosławnego chrześcijanina absurdem jest celebrowanie Mszy świętej według własnych, subiektywnych wyobrażeń. Eksperymenty na tym polu są nie tylko nonsensem, lecz również szkodliwe – zabijają duchowe życie. Nie mamy sił, aby zwłoki pobudzić do życia. Dlatego uczestniczenie w nowoczesnych, katolickich nabożeństwach często nic mi nie daje [102].

Ekumenizm lat 80. i 90. XX wieku różnił się jednak od jego postaci w dwudziestym pierwszym stuleciu, chociaż niezasadnie byłoby chyba sądzić, że jest on dzisiaj postawą dominującą w kościołach chrześcijańskich. Ekumenizm to wciąż potencjalna opcja, po którą sięga się zwykle tylko okazjnie, być może nawet jedynie na pokaz dla świata. Nikt nie potrafi przewidzieć, kiedy spełnią się słowa wypowiediane podczas nabożeństwa katolickiego, gdy kapłan mówi:

Panie Jezu Chryste, Ty powiedziałeś swoim Apostołom: Pokój wam zostawiam, pokój mój wam daję. Prosimy Cię, nie zważaj na grzechy nasze, lecz na wiarę swojego Kościoła i zgodnie z Twoją wolą napełniaj go pokojem i doprowadź do pełnej jedności. Który żyjesz i królujesz na wieki wieków.¹⁸

¹⁸ *Dar pokoju* (2022).

Ponieważ chrześcijan wciąż więcej dzieli niż łączy, słusznie zatem zauważyła Goriczewa, która napisała o preferowaniu własnej tradycji, jak w jej przypadku – miłowaniu prawosławia nad inne odłamy chrystianizmu. Taki „lokalny religijny patriotyzm”, o jakim wspomniała autorka diariusza, oddala jednak wiernych od „pełnej jedności” Kościoła.

Kondycja duchowa emigracji rosyjskiej

Bardzo wcześnie, bo już 2 maja 1981 roku, a więc po niecałym roku przebywania na emigracji, Goriczewa sformułowała sąd o swych rodakach przebywających od dłuższego już czasu poza granicami ojczyzny. Była to opinia przygnębiająca, lecz niewykluczone, że wypływające z niej całkowicie trafne rozpoznanie stało się ostatecznie cenną przestrogą dla samej autorki, namacalnym ostrzeżeniem przed tym, czego może sama wkrótce doświadczyć. W *Dzienniczku emigrantki* zapisała wtedy znamienne słowa:

Widzę, że wielu rosyjskich emigrantów, wczorajszych dysydentów, gorących, dzielnych, intensywnych – tu na zachodzie stało się ludźmi przegranymi, przygnębnionymi, zniszczonymi. Kiedy wyzbyli się oporu przeciw zewnętrznemu otoczeniu – zaniknął i zapal wewnętrzny. To jest cecha właściwa tylko bohaterskim ludziom: do życia potrzebują przeciwnika, potrzebują sytuacji granicznej, ryzyka, pozostawania na krawędzi. Ja także to kochałam, ale równocześnie wstydziłam się, ponieważ zdałam się na Boga, z sercem oczyszczonym z namietności. Bóg – „to ciche światło”. Nietzsche mówi: „wszystko co wielkie, rodzi się w ciszy” (Goriczewa 1990: 124).¹⁹

I nieco dalej:

Emigracja stawia ludzi przed decyzją albo upadek w zupełną pustkę (o, jakże wielu istnieje na emigracji nieszczęśliwych ludzi, nawet samobójców!), lub przewyciężenie nihilizmu przez miłość. Zauważyłam, że jeśli mam w sercu ciszę i światło, to wszystko jest wokół mnie znowu żywe i uduchowione. Nawet kamienne frankfurckie drapacze chmur zaczynają oddychać, odżywają w nowej i śmiałej dynamice. Nawet z nimi mogę prowadzić dialog (Goriczewa 1990: 125).

W kolejnej publikacji – o człowieku nieustannie szukającym Pana – nie znalazłem pogłębienia powyższej obserwacji. Poza ZSRR każdy wdech i wydech sprawiał autorce egodokumentu trudność. Kilka lat później Goriczewa uznała, że „Największym problemem emigracji jest sprawa stosunków międzyludzkich” [31] oraz przekształceń mentalnościowych: Zachód nie mógł nie wpłynąć na zmianę wartości prawosławnych uchodźców, nawet tych bardzo wykształconych. Wprawdzie nie potępiła ich wprost, ale też i nie pochwaliła, gdy skonstatowała, że „Już pierwsza generacja emigrantów na Zachodzie wniosła ten «protestancki duch». Prawie żaden z profesorów kościoła św. Sergiusza nie był nigdy w Atos; nie czynią również żadnych przygotowań, by wybrać się tam w podróż” [81].

Najprawdopodobniej to dojmujące i długotrwałe zawieszenie między bezpośrednim doświadczeniem chrześcijanki zdobywanym w Europie a własnymi wyobrażeniami na temat ortodoksyjnego prawosławia sprawiło, że Goriczewa ze swymi poglądami czuła się bliżej prawicy w rozumieniu zachodnim, a gdy przebywała na antypodach, skłaniała się bardziej ku lewicowcom. Swe wewnętrzne rozdarcie ujęła lapidarnie:

¹⁹ Pisownia oryginalna.

„Ciężko jest być emigrantką” [67]. Raziło ją również nieokazywanie estymy Starcom, których tak bardzo szanowali rosyjscy wierni. Tę obojętność wobec nich dostrzegła na przykład podczas pobytu w Anglii w prawosławnym klasztorze św. Jana Chrzyciela, gdzie żył wtedy jeszcze ojciec Sofronij. Zdumiewała ją także niechęć ówczesnych duchownych, wykładowców Prawosławnego Instytutu Teologicznego w Paryżu do tradycyjnego życia klasztornego²⁰.

Po powrocie w 1988 roku do Leningradu autorka zauważyła, że nie ma w jej mieście „osamotnienia ani chwili stagnacji, jak to się działo na emigracji, gdzie każdy tak absurdalnie, tak nieszczęśliwie cierpiał, nie mogąc ani razu opowiedzieć o tym, pragnąc bodaj raz wyrazić swój ból” [137]. Nowym i miłym zaskoczeniem był dla niej powrót średniej generacji, pokolenia jej rodziców, do Cerkwi i Boga. Wcześniej przerażeni matka i ojciec odwozili własne nowo nawrócone dzieci do klinik psychiatrycznych, bo fascynacja ich potomstwa chrześcijaństwem wywoływała w umysłach dorosłych prawdziwy szok. Jednak nie wszyscy emigranci rosyjscy mieli możliwość powrotu do ojczyzny w okresie pieriestrojki. Z nadarżającej się okazji i korzystnego zbiegu okoliczności skwapliwie skorzystała Goriczewa. Po upadku komunizmu wytworzyła się nowa jakość w relacjach państwa z Kościołem prawosławnym. I pewnie dlatego zapadła decyzja autorki o powrocie na stałe już nie do ZSRR, lecz Rosji.

Kwestie animalne

Problematyka zwierzęca nie dominuje w analizowanym diariuszu Goriczewej, ale jest w nim obecna. To zaledwie zwiastuny tego, co znajdzie kontynuację i rozwinięcie w kolejnych jej książkach czy wywiadach, jak chociażby *Święte zwierzęta* (*Святые животные*), *Prawy jest człek, który i o bydło się troszczy* (*Блажен иже и скоты милует*), *Milczenie zwierząt* (*Молчание животных*) czy *Mówiące „tak”* (*Говорящие «да»*)²¹. Ale nawet czynione przygodnie przez emigrantkę i reemigrantkę obserwacje flory i fauny prowadzą do wniosku, że problematyka przyrodnicza jest żywa w światopoglądzie autorki, że stale towarzyszy jej zastanawianie się nad relacją człowieka do świata roślin i zwierząt, zwłaszcza tych ostatnich. Wyrosła w konkretnych warunkach geograficznych i mentalnościowych, pisarka zdaje sobie sprawę z podstaw odmiennego traktowania przedstawicieli fauny na różnych kontynentach. Przeważa jednak w jej odruchach na los zwierząt tradycyjna chrześcijańska wrażliwość, być może nawet typowa dla empatii Słowian jako plemienia: Zachodnich, Wschodnich i Południowych. Ale im bliżej Grecji czy Turcji znajdowała się Goriczewa, im bliżej była wyznawców

²⁰ Szkoda, że autorka nie rozwinęła tej myśli. Być może dotarłaby wtedy do wypracowanego w latach 40. XX wieku w Paryżu pewnego modelu liturgii pozaświątynnej (внехрамовая литургия), którą uprawiała konsekwentnie i z powodzeniem św. Matka Maria (Skobcowa), narażając się z tego powodu swym ortodoksyjnym zwierzchnikom. Warunkiem powodzenia tego typu liturgii było wychodzenie mnichów z klasztorów, aby nieść potrzebującym Chrystusa w codziennym życiu przez zapewnienie stawy duchowej i cielesnej oraz ratowanie ludzi znad egzystencjalnych przepaści. Więcej zob. np. Ojcewicz (2020); Laszczak (2015).

²¹ Goričeva (1993b); Goričeva (2010a); Goričeva (2008a); Goričeva (2020). Zob. jeszcze Goričeva (2005).

islam, tym wyrazistsza stawała się obserwacja, że „we wszystkich biednych krajach, nie poświęca się zwierzętom szczególnej uwagi. Jednakże one, chude i lęдлиwe, wywołują stale moje współczucie. To może być chorobliwe. Jako emigrantka solidaryzuję się z tymi kotami, z ich milczącym światem” (...) [21].

Podczas odbywanych podróży po całym świecie autorka nigdy nie pozostawała obojętna na widok dróg usłanych nie tylko martwym listowiem, ale także niezwykłymi zwierzętami, które dostawały się pod koła szybko mknących pojazdów. Tak ginęły najczęściej ptaki, psy, zające. Ich nagłe zgony określiła Goriczewa jako „małe śmiertelne wypadki”, obok których ludzie przejeżdżają, nie zastanawiając się najczęściej nad nimi. „– Niech pani nie będzie sentymentalna, Tatiano – słyszę brzącający jak metal, sprężysty głos pana M. – One są winne, że dostały się pod koła” [87].

W ocenie pisarki podejście do zwierząt znacznie różni się w krajach europejskich od ich traktowania na Bliskim Wschodzie czy w Azji Południowej, dokąd dotarła. Jeśli w Europie do kwestii ochrony fauny rządy większości państw odniosły się poważnie, w Rosji w latach 90. XX wieku, o jakich pisała wtedy Goriczewa, nieraz nie uważano zwierząt za istoty żywe istoty. Słusznie zauważyła ponadto, że „na wskroś pozytywne zainteresowanie zwierzętami idzie w Europie Północnej w parze z utratą duchowości, z religijną obojętnością” [22]. Zasadniczą różnicę dostrzegła dopiero podczas pobytu w Indiach i Nepalu. Tam przedstawiciele fauny mieli zdaniem autorki „własne życie, równoprawne z ludźmi” [106]. Chętnie też powoływała się na stanowisko Ghandiego, który uważał, że gdy odmawia się zabijania zwierząt, w ten sposób można się solidaryzować z „cierpiącymi w milczeniu stworzeniami” [107].

Po lekturze książki *Człowiek ustawicznie szuka szczęścia* doszedłem i do takiego wniosku, że wypowiedzi autorki cechuje skłonność do egzaltacji oraz dydaktyzm pokrewny moralizatorskiej twórczości Fiodora Dostojewskiego. To uwznioślenie ducha Goriczewej można na pewno tłumaczyć autentycznym przeżywaniem swego nawrócenia, naturalną radością wypływającą z przynależności do prawosławnej społeczności i intymnego kontaktu ze Stwórcą. Stąd nadwrażliwość na dźwięki i obrazy, jaką odnalazłem na przykład w poniższych słowach: „Dzisiaj nastąpił jeden z tych niezwykłych dla mnie dni. Przyszedł ojciec Renè. Swoim przybyciem rozjaśnił nasze mieszkanie. Jego oblicze promieniuje jak słońce. Wszystko wokół staje się ożywione, ludzie wstępują w strefę promieniowania jego ciepła i czują się bezpieczni, jak na piersi Chrystusa” [35]. Być może dzisiaj, w trzecim dziesięcioleciu XXI wieku, pisarka tak samo uważa, jak przed laty, gdy otwarcie twierdziła, że „Jest za mało miłości (we mnie przede wszystkim), co powoduje, że istnieje tak mało inwencji, pomocy. Trzeba spalać się płomieniem! Ale brak nam fantazji, nie możemy uczynić nic szalonego, wszystko jest nazbyt normalne” [68]. Być może nadal podtrzymuje ona pogląd, zgodnie z którym „Nawet w tym, co jest przypadkowe, nie ma żadnej przypadkowości. Przypadek – tylko na pozór jest nieważny – w rzeczywistości dany jest nam po to, aby Bóg mógł nam objawić swą wolę, abyśmy nie podejmowali próby włączenia Go w nasze schematy i wyobrażenia” [83]. Być może wciąż ma w sobie to samo przekonanie, że jako ludzie wierzący „Musimy sobie ciągle uprzytomniać, że jesteśmy ograniczeni, że możemy tylko tu żyć, gdzie stoimy. Ja sama, jako rosyjska, prawosławna chrześcijanka jestem bardzo ograniczona. Ale Bóg darował mi tę tradycję, poznałam ją, przyjąłem i pokochołam Nie powinno się ukrywać własnej tradycji” [98]. Niewykluczone, że właśnie

z powodu przywiązania do prawosławnej tradycji Goriczewa oceniła, że w azjatyckich klasztorach nigdy nie modliła się jak w cerkwi. Liturgia buddyjska nie chwytała jej za serce, nie przemieniała go wewnątrz, nie dostarczała duchowego pokarmu. Czy w tym świetle twierdzenie autorki, że „w kościele jak w klinice, wszyscy przebywający tu jesteśmy chorzy w podobny sposób, dźwigamy wszyscy nasz krzyż, chodzimy wszyscy na skraju przepaści” [170] może mieć pełne odniesienie także do religii niechrześcijańskiej?

W utworze *Człowiek ustawicznie szuka szczęścia* mówi nie tylko Goriczewa w tym sensie, że odwołuje się ona do myśli innych osób, które pozostawiły trwałe ślady przede wszystkim w mentalności Europejczyków. Są wśród nich m.in. psychologowie, psychiatry, filozofowie, antropolodzy, matematycy, teologowie, pisarze XIX i XX wieku, mistycy, papież, zakonnicy i zakonnice, których poglądy miały moc kulturotwórczą i do dzisiaj oddziałują na odbiór i losy świata: św. Jan Paweł II, św. Matka Teresa z Kalkuty, Mistrz Eckhart, Mahatma Gandhi, Roland Barthes, Erich Fromm, Carl Gustav Jung, Georg W.F. Hegel, Jacques Lacan, Friedrich Nietzsche, Blaise Pascal, Karl Rahner, Jean-Paul Sartre, Claude Lévi-Strauss, Nikołaj Bierdiajew, Siergij Bułhakow, Fiodor Dostojewski, Paweł Fłoriński, Nikołaj Klujew, Osip Mandelsztam. Występują również liczne imiona wielkich świętych Rosji oraz Starców znanych powszechnie z prawosławnej tradycji grecko-rosyjskiej. Nigdzie nie natrafiłem jednak na najkrótszą nawet wzmiankę o św. Matce Marii (Skobcowej, 1891–1945), rosyjskiej emigrantce pierwszej fali, mieszkającej i działającej w stolicy Francji, mniszce, o której autorka musiała słyszeć, jeśli żyła w Paryżu i ukończyła ten sam instytut teologiczny, co jej wielka prawosławna poprzedniczka.

Pomimo ogromnej śmiałości i otwartości analizowanego utworu, Goriczewa, czyli „maksymalistka ze skłonnością do eschatologii i anarchizmu” [34], z sobie tylko wiadomych powodów nie o wszystkich bohaterach pisze z podaniem ich pełnych imion i nazwisk czy nazw miejscowości. Niektóre postacie zostały oznaczone tylko jedną wielką literą z kropką, jeszcze inne mają imię i skróconą postać nazwiska, co można chyba wytłumaczyć obawami piszącej, by zaszyfrowane w ten sposób osoby powinny być upublicznione. Zdarza się nawet, że Goriczewa świadomie zmienia imiona starców, jakby rozciągała nad nimi parasol ochronny, zbyt bowiem silne było ich oddziaływanie na rosyjski lub prawosławny, by nie interesowało się duchowymi KGB (ojcowie Hermogen i Jakub). Na pewno były określone powody, by ograniczyć znaki rozpoznawcze do przykładowych danych: starzec W., ojciec I., Wołodia F., biskup N.; byłem w D., jadę z M.

Diariuszowa narracja Goriczewej obiektywnie odzwierciedliła jej skłonność do stałego KONFRONTOWANIA zdobywanych w różnych miejscach kuli ziemskiej rozmaitych wrażeń, do porównywania Zachodu ze Wschodem, Ameryką Południową i Azją Południową nie tylko pod względem tradycji oraz praktyk religijno-kulturowych, ale także pod kątem oferty zdobycia doczesnego szczęścia, zaspokojenia duchowych pragnień człowieka. Z tych subiektywnych mimo wszystko przeciwstawię obronną ręką, jeśli chodzi o chrześcijaństwo, wyszło według mnie tylko rosyjskie prawosławie: wobec katolicyzmu autorka zachowywała najczęściej wstrzemięźliwość, co nie znaczy, że nie pojawiały się w tym egodokumencie pozytywne oraz negatywne opinie o Koście-

le katolickim, jego kapłanach, obrządkach²². Podobnie Goriczewa zdystansowała się w jeszcze większym stopniu względem protestantyzmu, jakby z obawy, że pozytywne myślenie i pisanie o tych dwóch odłamach chrześcijaństwa miałyby ją grzesznie oddalić od prawosławia, byłoby swego rodzaju zdradą wybranej przez siebie religii²³.

Tatiana Goriczewa, jak zostało to ujęte w tytule jednego z wywiadów²⁴, w ekspresowym tempie przebyła drogę od Komsomołu do egzystencjalizmu. Fakt ten, jak i jej skomplikowana moralnie biografia do 1973 roku, wywołują więc określone reperkusje interpretacyjne. Zamieszczone w analizowanym diariuszu obserwacje i przemyślenia neofitki wyrosły ze zwierzęcego wręcz głodu poznania Boga, a przez Niego – doczesnego szczęścia, jakże odmiennego i dalekiego od ideologicznej oferty sowieckiego państwa. Goriczewa wstąpiła na ścieżkę prawosławia bez religijnego zaplecza duchowego i praktycznego, a to, co wiedziała o nim z literatury, nie mogło w odpowiadać kanonom obiektywizmu, skoro po 1917 roku było poddawane radzieckiej cenzurze polityczno-etycznej. „Szczęście” płynące z „wolności”, która stała się przedmiotem pierwszej spowiedzi, wyewoluowało w całkiem nową jakość: duchowego bogactwa, bezinteresownej aktywności, utożsamianych odtąd z osobistym szczęściem.

Ale w książce Goriczewej znalazłem też miejsca, które, delikatnie mówiąc, nie napawają optymizmem i nie wiodą ku powszechnym wyobrażeniom o ludzkim szczęściu. Podam reprezentatywny przykład. Autorka z pełną powagą pisze:

Doprawdy wielu Rosjan przyzwyczało się do tego [że w Rosji nie można być wolnym – G.O.]. Przyzwyczaili się, ale to nie oznacza, że się z tym pogodzili; nie mogą być wolni w warunkach, kiedy **demonom została oddana pełnia władzy** (tylko Kościół nie został im oddany: „Bramy piekła nie przemogą go”) (Goriczewa 1991: 41; pogr. G.O.).

A jeśli tak, można wydedukować, że każda władza bez względu na epokę historyczną może mieć konszachty z ciemnymi siłami i to one w głównej mierze odpowiadają za niesprawiedliwość, wojny, okrucieństwo, rządzący zaś politycy są jedynie ich ślepyimi, niekiedy nadgorliwymi wykonawcami. Charakterystyczny pod tym względem jest przypadek Adolfa Hitlera (1889–1945), który w 1932 roku zawarł ponoć z diabłem pakt, na którego mocy przez 13 kolejnych lat rósł w potęgę, wywołał II wojnę światową, ogrom ludzkich nieszczęść oraz zniszczeń w mieniu na obszarach objętych działaniami militarnymi. W 1945 roku pakt wygasł, a twórca III Rzeszy popełnił prawdopodobnie samobójstwo²⁵. Dokładne przyjrzenie się chociażby tragicznym losom Europy XX wieku, zwłaszcza w okresie panowania sowieckiego totalitaryzmu, stalinowskiej przemocy, ateizmu, masowych prześladowań i zbrodni prowadzi do jednoznacznego wniosku, że za złem tego świata na pewno nie stoi Stwórca.

W miarę całościowym oglądzie książki *Człowiek ustawicznie szuka szczęścia* nie do pominięcia są również uogólnienia Goriczewej przyjmujące nierzadko postać aforyzmów oraz paradoksów. W ich najpełniej wyraża się ponadczasowa postawa teolożki i filozofki, dla której czteroelementowy układ Bóg–człowiek–zwierzę–przyroda sta-

²² Zob. np. Goriczewa (1991); Goritcheva (1983).

²³ Zob. np. Goričeva (2015a).

²⁴ Lučenko (2014).

²⁵ Więcej o powiązaniach polityków, świętych, papieży, artystów z siłami nieczystymi zob. np. Hevin (2021: 225–233).

nowi podstawowy punkt odniesienia w wartościowaniu duchowej i materialnej oferty doczesnego świata. Nie sposób przytoczyć w tym miejscu wszystkich złotych myśli obecnych w analizowanym dzienniku, lecz w celach ilustracyjnych zacytuję chociaż charakterystyczne dla poetyki tej pisarki wypowiedzi:

Przeciwieństwem ubóstwa nie jest bogactwo, lecz ubóstwo, które wchłonęło w siebie dal nieba i głębię morza, tajemnice wszechświata i objawienie dni ostatecznych [8].

Światło i świętość mają te same korzenie [15].

W ogóle starcy są dziećmi raju, a w raju „wilk leży obok jagnięcia”, a wszelkie stworzenie dobrowolnie służy człowiekowi [22].

(...) nie wyobcowanie, lecz terror stanowi znak czasu [23].

Tam, gdzie Bóg przemawia, otwiera się też człowiek, tam człowiek odczuwa pragnienie, by powiedzieć o sobie całą prawdę, całkowicie się przemienić i odnowić, znowu połączyć się z Bogiem [26].

Świat wokół nas skostniał, utracił swą sól. Tylko Bóg może wyczerpać światło słońca, dusz i rzeczy; od Niego pochodzi światło gwiazd i ciepło rzeczy. Musimy zwrócić Bogu nie tylko nasze serca i nasz rozum, ale także nasze ciała i cały świat wokół nas [30].

Tylko Bóg nie zadaje nam żadnych ran; podobnie jak spowiednik. A również nikt, czyja miłość przewyższa wiedzę [33].

Świętym człowiekiem jest ten, kto widzi drugiego lepiej niż siebie samego, kto myśli tylko o innych [36].

Oblicze świętego nie tylko nie zabija, lecz przeciwnie – przynosi życie [38].

Z absolutnym złem można prowadzić walkę tylko z pomocą absolutnego dobra. Wtedy można, nawet jeśli otaczają nas demony, żyć w raju [43].

Wyzdrowienie człowieka postępuje od wewnątrz [45].

Najwyższe zdrowie duchowe i anormalność zbiegają się razem. (...) chorym jest łatwiej stawać się świętymi, a święci czują się bliżsi chorych. Wszyscy razem są jak dzieci, bezbronni i nie do pokonania [46].

Żaden ateista nie upadnie w swej obłudzie tak nisko, jak może to uczynić chrześcijanin [73].

Świętość nie lubi pośpiechu. Żyje teraźniejszością i chwilą [109].

Najdoskonalszy wszechświat jest bliski chaosu. Boski porządek opiera się na tajemnicy i na czymś niepoznawalnym [124].

(...) również w chrześcijaństwie sądzi się, że śmierć jest tylko „nacięciem” w paśmie bytu [134].

Do trosk nastawionych na naprawę biosfery Goriczeva włączyła w ostatnim okresie ekoteologię, by zdynamizować i wyeksponować problematykę nierówności pomiędzy człowiekiem i jego młodszymi braćmi²⁶. Czas pokaże, czy autentyczne zaangażowanie prawie osiemdziesięcioletniej kobiety na rzecz poprawy losu zwierząt w Rosji przyniesie oczekiwane rezultaty. Moja znajomość historii Rosji i ZSRR każe mocno wątpić w powodzenie tej animalnej misji ekoteologicznej, nie da się bowiem w ciągu kil-

²⁶ Zob. np. Goritschewa (1993); Goričeva (2005); Goričeva (2010a).

ku czy kilkunastu lat naprawić tego, co przed wiekami zostało świadomie w przyrodzie zdeformowane i przez stulecia utrwalane w mentalności Rosjan jako normalne. W tym ekoteologicznym przypadku przebiegająca błyskawicznie komputerowa opcja *aktualizuj-pobierz-instaluj* nie ma według mnie najmniejszej racji bytu. Lecz swym egodokumentem oraz wieloma innymi publikacjami Tatiana Goriczewa dowiodła prawdziwości aforyzmu Roberta Braulta: dziś jest przekonana, że z emigracyjnych i poemigracyjnych drobiazgów powstały w końcu rzeczy wielkie, które nadal trzeba starannie duchowo pielęgnować i bezinteresownie dzielić się ich owocami z łaknącymi chrześcijańskiego szczęścia ludźmi. „(...) Serce każdego człowieka szuka Boga (...)” (Goryczewa 1991: 97) – twierdzi autorka i w akapicie wieńczącym jej utwór dodaje: „Tylko przez cierpienie można dojść do prawdy, tylko w cierpliwości odkrywamy, jakie są Boskie zamierzenia wobec nas. W Rosji dowiedziałam się, że szczęście istnieje. Ale jak długa jest doń droga! A ja zaczęłam właśnie tę drogę lubić; po raz pierwszy wiem, co to jest duchowa dojrzałość” (Goryczewa 1991: 179).

Dziś, z perspektywy kilku dziesięcioleci, wiele z tego, o czym pisała w emocjonalnych i intymnych esejach Goriczewa, nie pozbawiając ich aspektu publicystycznego, zmieniło się w sposób naturalny: niektórzy żywi w jej dziennikach bohaterowie (kapłani, znajomi, przyjaciele) odeszli do wieczności, starych kardynałów i księży zastąpili nowi duchowni, Zachód jeszcze bardziej okrzepł w religijnym marazmie i nasilił się komercjalizm nawet w wielkich centrach pielgrzymkowych jak na przykład w Medjugorju²⁷, wtedy jeszcze ascetycznych pod względem handlowej infrastruktury. Przybyło wiele nowych świątyń jako zewnętrznych znaków krzewienia chrześcijaństwa i miejsc na świecie, w których rozwinęła się pomoc misjonarzy. W samej Rosji dokonały się także po 1990 roku głębokie przekształcenia społeczno-religijno-polityczne zmuszające obecnie, w XXI wieku, inteligentów do ponownego stawiania pytań o dziedzictwo pieriestrojki i realność oraz skutki zagrożeń, jakie w XXI wieku niesie ze sobą imperialna polityka Kremla. Ale po upływie ponad trzydziestu lat od opublikowania w Polsce tego tekstu nie zmienił się stosunek autorki nietypowego dziennika do spraw boskich, rosyjskiego prawosławia, pojmowania sensu chrześcijańskiej bezinteresownej ofiary i konieczności ciągłego poszukiwania Boga w codziennym życiu. Wydaje się, że trwająca od ponad dwóch lata pandemia pod złowrogim kryptonimem „Covid-19” skryształizowała postawy wielu ludzi wobec Stwórcy i doczesnego świata: jednych umocniła w wierze, innych od niej gwałtownie odcięła.

²⁷ Dzisiaj po ascetycznym polu w Medjugorju, o którym pisze Tatiana Goriczewa, nie pozostał żaden ślad. Na całym świecie w pobliżu większości znanych ośrodków kultu i centrów pielgrzymkowych wyrosły nie tylko świątynie, ale także miejsca handlowe z zapleczem pamiątkarsko-żywieniowo-noclegowym. Np. w Medjugorju wybudowano kościół parafialny, a w 1991 roku postawiono za kościołem ołtarz do odprawiania nabożeństw na wolnym powietrzu i 20 konfesjonałów. Wzniesiono ponadto kaplicę do adoracji eucharystycznej i salą na spotkania publiczne (wykłady, rozmowy). Stoją też dwa namioty przeznaczone na spotkania wiernych. Zob. np. *Ruch pielgrzymkowy w Medjugorju* (2021).

Bibliografia / References

- 21 vek budet mističeskim. Besedu vedët Vladimir Semënov. (2017). (Online) https://www.youtube.com/watch?V=Xx1XW_1Kf9Q (dostęp 18.01.2022) [21 век будет мистическим. Беседу ведët Владимир Семëнов. (2017). (Online) https://www.youtube.com/watch?v=XX1xW_1Kf9Q (доступ 18.01.2022)].
- Andrew, Ch., Mitrochin, W. (2001). *Archiwum Mitrochina*. Warszawa: Warszawskie Wydawnictwo Literackie MUZA SA.
- Brault, R. (2022). *Wybrane aforyzmy, złote myśli, cytaty*. (2022). (Online) <http://www.aforyzmy.com.pl/radosc-i-smutek/ciesz-sie-w-zyciu-drobiazgam-bo-ktoregos-dnia-mozesz-spojrzec-zasiebie-i-zobaczyc-ze-byly-to-rzeczy-wielkie> (dostęp 01.01.2022).
- Dar pokoju* (2022). (Online) <http://mateusz.pl/mt/wj/fz/27.asp> (dostęp 12.01.2022).
- Głowiński, M., Kostkiewiczowa, T., Okopień-Sławińska, A., Sławiński, J. (2002). *Podręczny słownik terminów literackich*. Warszawa: OPEN.
- Goričeva, T. (1991). *Pravoslavie i postmodernizm*. Leningrad: LGU. (Online) (2012) https://web.archive.org/web/20121029114521/http://www.academia.edu/887765/_._ (do-stup 28.12.2021) [Горичева, Т. (1991). *Православие и постмодернизм*. Ленинград: ЛГУ. (Online) (2012) https://web.archive.org/web/20121029114521/http://www.academia.edu/887765/_._ (доступ 28.12.2021)].
- Goričeva, T. (1992). *Dočeri Iova. Hristianstvo i feminizm*. Sankt-Peterburg: «Alga-Fond»; ТПО «Stupeni» [Горичева, Т. (1992). *Дочери Иова. Христианство и феминизм*. Санкт-Петербург: «Алга-Фонд»; ТПО «Ступени»].
- Goričeva, T. (1993a). *Dnevnik putešestvij*. Sankt-Peterburg: Stupeni [Горичева, Т. (1993a). *Дневник путешествий*. Санкт-Петербург: Ступени].
- Goričeva, T. (1993b). *Svätые životnye*. Sankt-Peterburg: Izdatel'stvo vyssšaä religiozno-filosofskaä škola. (Online) (2016) <https://web.archive.org/web/20160304222035/http://spb-dvornijaka.ru/news/goricheva-190611/> (dostęp 29.12.2021) [Горичева, Т. (1993). *Святые животные*. Санкт-Петербург: Издательство Высшая религиозно-философская школа. (Online) (2016) <https://web.archive.org/web/20160304222035/http://spb-dvornijaka.ru/news/goricheva-190611/> (доступ 29.12.2021)].
- Goričeva, T. (1996). *Hristianstvo i sovremennij mir*. Sankt-Peterburg: Aletejā, Stupeni [Горичева, Т. (1996). *Христианство и современный мир*. Санкт-Петербург: Алетейя, Ступени].
- Goričeva, T. (2005). *Beseda o životnyh s Lúdmiloj Il'üninoj*. (Online) <http://rusk.ru/st.php?idar=103503> (dostęp 29.12.2021) [Горичева, Т. (2005). *Беседа о животных с Людмилой Ильиной*. (Online) <http://rusk.ru/st.php?idar=103503> (доступ 29.12.2021)].
- Goričeva, T. (2006). *Tol'ko v Rossii est' vesna! O tragedii sovremennogo Zapada. Dnevniky 1980–2003*. Moskva: Russkij Hronograf [Горичева, Т. (2006). *Только в России есть весна! О трагедии современного Запада. Дневники 1980–2003*. Москва: Русский Хронограф].
- Goričeva, T. (2008a). *Molčanie životnyh* (samizdat). Sankt-Peterburg [Горичева, Т. (2008a). *Молчание животных* (самиздат). Санкт-Петербург].
- Goričeva, T. (2008b). *Putešestvie iz Rossii v mir* (Interv'ù M. Nefedovoj). *Neskučnyj sad*, 5(34). (Online) <http://www.nsad.ru/articles/puteshestvie-iz-rossii-v-mir> (dostęp 29.12.2021) [Горичева, Т. (2008b). Путешествие из России в мир (интервью М. Нефедовой). *Нескучный сад*, 5(34). (Online) <http://www.nsad.ru/articles/puteshestvie-iz-rossii-v-mir> (доступ 29.12.2021)].
- Goričeva, T. (2008c). *Sobrat' ves' svet na liturgii*. (Online) <http://www.rodon.org/relig-081119124235> (dostęp 29.12.2021) [Горичева, Т. (2008c). *Собрать весь свет на литургию*. (Online) <http://www.rodon.org/relig-081119124235> (доступ 29.12.2021)].
- Goričeva, T. (2010a). *Blažen iže i skotymiluet*. Lúblána: LOGOS [Горичева, Т. (2010a). *Блажен иже и скоты милует*. Люблина: LOGOS].

- Goričeva, T. (2010b). *Žit' v tradicii* (interv'ù A. Nilogovu). *Zavtra*, 13(854), 31 marta. (Online) <https://web.archive.org/web/20111019201723/http://zavtra.ru/cgi/veil/data/zavtra/10/854/62.html> (dostęp 29.12.2021) [Горичева, Т. (2010b). *Жить в традиции* (интервью А. Нилогову). *Завтра*, 13 (854), 31 марта. (Online) <https://web.archive.org/web/20111019201723/http://zavtra.ru/cgi/veil/data/zavtra/10/854/62.html> (дostęp 29.12.2021)].
- Goričeva, T. (2015a). *Neverno opisuvat' mój put', kak put' «raskaâvšegosâ liberala»* (interv'ù A. Golubickoj). (Online) <http://www.pravmir.ru/zhenshhina-i-tserkov-kak-mesto-svobodyi/> (dostęp 29.12.2021) [Горичева, Т. (2015a). *Неверно описывать мой путь, как путь «раскаявшегося либерала»* (интервью А. Голубицкой). (Online) <http://www.pravmir.ru/zhenshhina-i-tserkov-kak-mesto-svobodyi/> (дostęp 29.12.2021)].
- Goričeva, T. (2015b). *Sobranie sočinenij v odnom tome: o svâšennom bezumii. Hristianstvo v sovremennom mire*. Sankt-Peterburg: Aletejâ [Горичева, Т. (2015b). *Собрание сочинений в одном томе: о священном безумии. Христианство в современном мире*. Санкт-Петербург: Алетея].
- Goričeva, T. (2020). *Govorâšie «da»*. Moskva: Izdatel'stvo Èkologičeskaâ palata Rossii [Горичева, Т. (2020). *Говорящие «да»*. Москва: Издательство Экологическая палата России].
- Goričeva, T., Ivanov, N., Orlov, D., Sekackij, A. (2003). *Užas real'nogo*. Sankt--Peterburg: Aletejâ [Горичева, Т., Иванов, Н., Орлов, Д., Секацкий, А. (2003). *Ужас реального*. Санкт-Петербург: Алетея].
- Goričeva, T., Kuznecova, A. (1998). *Pis'ma o Lûbvi*. Sankt-Peterburg: Aletejâ, Stupeni [Горичева, Т., Кузнецова, А. (1998). *Письма о Любви*. Санкт-Петербург: Алетея, Ступени].
- Goričeva, T., Mamleev, Ū. (2020). *Novyj Grad Kitež: filosofskij analiz russkogo bytiâ*. Moskva: Tradiciâ [Горичева, Т., Мамлеев, Ю. (2020). *Новый град Китеж: философский анализ русского бытия*. Москва: Традиция].
- Goričeva, T., Orlov, D., Sekackij, A. (2001). *Ot Èdipa k Narcissu. Besedy*. Sankt-Peterburg: Aletejâ [Горичева, Т., Орлов, Д., Секацкий, А. (2001). *От Эдипа к Нарциссу. Беседы*. Санкт-Петербург: Алетея].
- Goricheva, T. (1986). *Talking about God is Dangerous*. London: SCM.
- Goriczewa, T. (1991). *Nawrócenie*. List do przyjaciółki na Zachodzie. Tłum. M. Tymowska *Nasza Rodzina*, 6(561): 24–27. (Online) <https://www.recogito.eu/nawrocenie/> (dostęp 27.12.2021).
- Goritschewa, T. (1983). *Nous, convertis d'Union Sovietique*. Paris: Nouvelle cite.
- Goritschewa, T. (1984). *Von Gott zu reden ist gefährlich. Meine Erfahrungen im Osten und im Westen*. Freiburg: Herder Verlag.
- Goritschewa, T. (1988). *Die Kraft der Ohnmächtigen — Weisheit aus dem Leiden*. London: SCM R. Brockhaus.
- Goritschewa, T. (1989). *Unaufhörlich sucht der Mensch das Glück*. Freiburg: Herder Verlag.
- Goritschewa, T. (1990). *Nadjeschda heißt Hoffnung*. Freiburg: Herder.
- Goritschewa, T. (1993). *Heilige Mutter Erde*. Berlin: Kösel.
- Goryczewa, T. (1990). *Mówić o Bogu to niebezpieczne. Moje doświadczenia na Wschodzie i na Zachodzie*. Tłum. K. Lewicki. Wrocław: Wydawnictwo Wrocławskiej Księgarni Archidiecezjalnej.
- Goryczewa, T. (1991). *Człowiek ustawicznie szuka szczęścia. Dziennik z podróży*. Tłum. K. Lewicki. Wrocław: Wydawnictwo Wrocławskiej Księgarni Archidiecezjalnej.
- Helvin, N. (2021). *Rosyjska czarna magia*. Tłum. M. Lewiński. Białystok: Wydawnictwo Kobiece.
- Laszczak, W. (2015). *W kręgu kultury Bogoczłowieczeństwa. Studia zebrane o świętej Matce Marii (Skobcowej)*. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
- Lučenko, K. (2014). *Taťâna Goričeva: iz komsomola v êkzistencializm*. (Online) <https://www.pravmir.ru/tatyana-goricheva-iz-komsomola-v-ekzistencializm/> (dostęp 28. 12.2021) [Луценко, К.

- (2014). *Татьяна Горичева: из комсомола в экзистенциализм*. (Online) <https://www.pravmir.ru/tatyana-goricheva-iz-komsomola-v-ekszistencjalizm/> (доступ 28.12.2021)].
- Mendrela, K. (2018). *Zmiany społeczno-polityczne w ZSRR i Federacji Rosyjskiej a społeczna rola i obraz kobiety*. Katowice: Uniwersytet Śląski. (Online) https://rebus.us.edu.pl/bitstream/20.500.12128/8280/1/Mendrela_Zmiany_spoeczno-polityczne_w_ZSRR.pdf [praca doktorska] (dostęp 13.02.2022).
- Mitek-Dziemba, A. (2017). „Święta zwierzęcość”: Tatiany Goriczewej przyczynek do prawosławnej ekoteologii. *Zoophilologica: Polish Journal of Animals Studies*, 3: 57–67.
- Ojcewicz, G. (2019a). Narodziny w śmierci św. Matki Marii (Skobcowej) jako paradoksalna koncepcja duchowej i cielesnej transformacji człowieka. *Acta Polono-Ruthenica*, 24(2): 25–41.
- Ojcewicz, G. (2019b). Z filologii śledczej. Pisarze rosyjscy w „Archiwum Wasilija Mitrochina”. *Studia Rossica Gedanensia*, 6: 157–182.
- Ojcewicz, G. (2020). *Nie byłam Jonaszem? Chryścijaństwo i społeczeństwo w światopoglądzie św. Matki Marii (Skobcowej)*. Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego.
- Radzik, A. (1991/1990). Tatiana Goriczewa. Karta z dziejów współczesnego odrodzenia religijnego w Związku Radzieckim. *Slavia Orientalis*, 39(1–2): 177–181.
- Ruch pielgrzymkowy w Medziugorju*. (2021). (Online) <http://www.medjugorje.hr/pl/objawienia-medziugorskie/ruch-pielgrzymkowy/> (dostęp 27.12.2021).
- Sierotwiński, S. (1986). *Słownik terminów literackich*. Wrocław: Ossolineum.
- Słownik rodzajów i gatunków literackich* (2006). Red. G. Gazda, S. Tynecka-Makowska. Kraków: Universitas.
- Tymieniecka-Suchanek, J. (2015). Prawosławna „teologia zwierząt” wobec tradycyjnej humanistyki. Przypadek Tatiany Goriczewej. *Akcent*, 4(142): 143–150.
- Tymieniecka-Suchanek, J. (2020). *Literatura rosyjska wobec upodmiotowienia zwierząt. W kręgu zagadnień ekofilozoficznych*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

Competing interests: The author declares that he has no competing interests.

Grzegorz Ojcewicz is a reviewer in this issue of the journal.

JĘZYKOZNAWSTWO
LINGUISTICS

Article No. 274

DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2022.9.04>

Artykuł badawczy / Research article

Dziedzina nauk humanistycznych / Humanities

Dyscyplina naukowa: językoznawstwo / Discipline of science: linguistics

Copyright © 2022 SRG and D. Dzienisiewicz¹

Citation:

Dzienisiewicz, D. (2022). Finalne formuły epistolarne w polsko- i rosyjskojęzycznej korespondencji prywatnej (na materiale wiadomości przesyłanych na kartach pocztowych). *Studia Rossica Gedanensia*, 9: 81–103.

DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2022.9.04>

FINALNE FORMUŁY EPISTOLARNE W POLSKO- I ROSYJSKOJĘZycznej KORESPONDENCJI PRYWATNEJ (NA MATERIALE WIADOMOŚCI PRZESYŁANYCH NA KARTACH POCZTOWYCH)

DANIEL DZIENISIEWICZ

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu / Adam Mickiewicz University

Wydział Neofilologii / Faculty of Modern Languages and Literatures

Instytut Etnolingwistyki / Institute of Ethnolinguistics

Al. Niepodległości 4, 61-874 Poznań, Polska / Al. Niepodległości 4, 61-874 Poznań, Poland

Corresponding Author e-mail: dzenis@amu.edu.pl

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0400-5143>

(nadesłano / received 2.07.2022; zaakceptowano / accepted 5.09.2022)

Abstract

Closing epistolary formulae in Polish and Russian private correspondence (exemplified with postcard messages)

The article presents an analysis of the closing formulae used in Polish and Russian letters written on postcards in the second half of the twentieth century and at the be-

---

¹ This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0 <https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>) which permits use, distribution, and reproduction in any medium, provided that the article is properly cited, the use is non-commercial, and no modifications or adaptations are made. Publisher: University of Gdańsk. Faculty of Languages [Wydawca: Uniwersytet Gdański. Wydział Filologiczny].

ginning of the twenty-first century. The study aims to characterize and compare the structure and pragmatic characteristics of this component of the epistolary text, as well as to discuss its functions. The analysis proves that there exists a similarity of the final formulae in both languages as well as a similarity to the formulae used in traditional letters.

Keywords: postcards, Polish, Russian, pragmatics, linguistic politeness, epistolography, speech acts.

Резюме

Заключительные эпистолярные формулы в личных письмах на польском и русском языках (на материале текстов, написанных на открытках)

В статье представлен анализ заключительных эпистолярных формул, почерпнутых из текстов, написанных на открытках на польском и русском языках во второй половине XX века и в начале XXI века. Цель исследования – охарактеризовать и сравнить структуру и прагмалингвистические особенности анализируемого компонента эпистолярного текста, а также обсудить его функции в открытом письме. Анализ приводит к выводу о сходстве заключительных формул в сравниваемых языках и об их схожести с заключительными формулами, используемыми в традиционных письмах.

Ключевые слова: открытки, польский язык, русский язык, прагмалингвистика, речевой этикет, эпистолография, речевые акты.

Wprowadzenie

Celem poniższych rozważań jest analiza finalnych formuł epistolarnych wykorzystywanych w polsko- i rosyjskojęzycznych wiadomościach przesyłanych na kartach pocztowych. Na wstępie należy zaznaczyć, że zagadnienie formuł końcowych stosowanych w korespondencji było już wielokrotnie poruszane przez badaczy. Problematyka ta stała się przedmiotem zainteresowania m.in. Małgorzaty Marcjanik, Beaty Jezierskiej i Agnieszki Norwy, które analizowały normatywne aspekty form grzecznościowych umieszczanych w zakończeniach listów tradycyjnych i elektronicznych (zob. Marcjanik 2006; 2013: 86; Jezierska 2013; Norwa 2014). Dorota Mazan (1994) dokonała natomiast porównania grzecznościowych formuł inicjalnych i finalnych występujących w polskojęzycznych listach prywatnych pisanych przez kobiety i mężczyzn.

W kontekście podejmowanej tu analizy szczególnie interesujące wydają się jednak opracowania poświęcone aktom mowy konstytuującym treść finalnych formuł epistolarnych. W pracy dotyczącej struktury składniowej listu Anna Kałkowska (1982: 63) stwierdza, że formuły końcowe można podzielić na trzy kategorie semantyczne, których tekstowe realizacje mogą być stosowane autonomicznie bądź współwystępować

w granicach jednej formuły. Klasyfikacja uwzględnia: formuły informujące o zakończeniu czynności pisania, pozdrowienia oraz zapewnienia o przyjaźni, szacunku bądź uczuciach żywionych względem odbiorcy.

Omawiając osiemnastowieczne finalne formuły epistolarne w języku polskim, Katarzyna Sicińska (2021) wskazuje natomiast, że końcowym elementem listów pisanych w tym okresie był podpis (subskrypcja), który poprzedzały niekiedy różne rodzaje formuł finalnych, takie jak wyrazy przychylności, wierności, wdzięczności i uniżoności.

Anita Pawłowska (2014) prowadziła w swoim czasie badania nad polskojęzycznymi formułami pożegnalnymi stosowanymi w rozmowach i listach okresu nowopolskiego (od połowy XVIII wieku do lat 60. XIX wieku) i w efekcie wyodrębniła następujące ich typy: 1) formuły pochodzące od fraz zawierających formy 2. lub 3. osoby trybu rozkazującego typu *bądź zdrow; dobranoc; idź / jedź / bądź z Bogiem; niech Bóg prowadzi; żegnaj; niech będzie pochwalony Jezus Chrystus; przyjmij / racz przyjąć / proszę przyjąć* i in.; 2) formuły pochodzące od fraz zawierających formy 1. osoby trybu oznajmującego typu *żegnam (się); kłaniam (się); upadam do nóg / stóp; całuję; ściskam; służę uniżonym; najniższym służę; podnóżkiem; zostaję z...; życzę; pozdrawiam; polecam się / mię; oddaję mnie* i in.; 3) formy *do zobaczenia; do widzenia (się)* itp. Uczona zauważa, że korespondencję doby nowopolskiej cechowała większa swoboda w zakresie użycia formuł finalnych w porównaniu z epoką średniopolską. Formuły o pierwotnie ceremonialnym charakterze oraz te, które były typowe dla wyższych stanów, utraciły wówczas swój podniosły styl i zaczęły być szeroko stosowane przez niższe warstwy społeczeństwa. W omawianym okresie upowszechniły się m.in. słowne sygnały gestyczne typu *całuję cię* i *ściskam* (Pawłowska 2014: 49–92).

Interesujące spostrzeżenia zostały również przedstawione przez Elżbietę Książek w pracy *Tekst epistolarny w świetle etykiety językowej*. Badaczka wyodrębniła siedem komponentów struktury formuł finalnych występujących w tekstach epistolarnych autorstwa pisarzy rosyjskich XIX i XX wieku. Zaliczyła do nich formułę pożegnalną, słowny sygnał gestyczny, prośbę, formułę pozdrawiająco-życzącą, formułę błogosławieństwa, formułę komunikującą uczucia i podpis (Książek 2008: 92)².

Podobnie jak Książek, Jelena K. Kuwarowa (Kuvarova 2011) na podstawie analizy korespondencji wybranych rosyjskich pisarzy XIX i XX wieku dochodzi do wniosku, że końcową formułę etykietalną (ros. *заключительная этикетная формула*) mogą tworzyć zróżnicowane komponenty, m.in. zwroty *Ваш; С уважением; Преданный Вам*; wypowiedzi komunikujące uczucia, życzenia czy pozdrowienia³ (w tej kwestii por. także artykuły Kuvarova 2012 i Podoprigora 2019).

Powyższy przegląd literatury przedmiotu ujawnia, że nie badano dotąd formuł finalnych spotykanych *stricte* w listach przesyłanych za pośrednictwem pocztówek.

² Podstawą dalszych rozważań jest klasyfikacja autorstwa Książek, ponieważ została ona uznana za najbardziej adekwatną w odniesieniu do rozpatrywanego materiału tekstowego (zob. dalej).

³ Na potrzeby niniejszego tekstu finalna formuła epistolarna rozumiana będzie jako formuła będąca delimitatorem końca listu, która w zależności od konkretnej sytuacji komunikacyjnej (m.in. stopnia zażyłości partnerów, asymetrii statusowej, wieku i in.) może przybierać zróżnicowaną formę zewnętrzną (tzn. przyjmować postać różnych aktów mowy) oraz (zależnie od kontekstu) pełnić w treści wiadomości inne, sekundarne funkcje.

Dlatego też poniżej przedstawiona zostanie charakterystyka formuł końcowych udokumentowanych w polsko- i rosyjskojęzycznych listach pocztówkowych napisanych w drugiej połowie XX oraz na początku XXI wieku. Rozpatrywany materiał badawczy składa się z trzech tysięcy polsko- i tysiąca rosyjskojęzycznych wiadomości pozyskanych od kolekcjonerów pocztówek za pośrednictwem Internetu oraz antykwariatów⁴ (Dzienisiewicz, Wierzchón 2017). Na użytek badań ze zgromadzonych tekstów wyodrębniono 2610 polsko- oraz 1289 rosyjskojęzycznych komponentów⁵ formuł finalnych, które następnie – w ślad za Książek – sklasyfikowano w obrębie formuł pożegnalnych, słownych sygnałów gestycznych, próśb, formuł pozdrawiająco-życzących, formuł komunikujących uczucia oraz podpisów⁶ (Książek 2008). Ponadto wyodrębniono też inne akty mowy pełniące funkcję formuł finalnych bądź stanowiące obudowę etykietalną formuł pożegnania, m.in. podziękowania, obietnice i zaproszenia. Przeprowadzona analiza ma na celu charakterystykę struktury, cech pragmatycznej językowych i funkcji pełnionych przez formuły finalne w listach pocztówkowych pisanych w rozpatrywanych językach. Omówione zostały również kombinacje aktów mowy współwystępujących w granicach badanych formuł⁷.

Analiza formuł finalnych

Formuły pożegnalne

Akty pożegnania informują o zainicjowaniu zakończenia kontaktu przez nadawcę (Marcjanik 2000: 243). Również w kontekście korespondencji listowej formuła pożegnalna jest „jednym z wyznaczników końca tekstu epistolarnego” (Książek 2008: 93). Językoznawcy odnotowują, że listowne formuły pożegnalne mogą realizować wiele różnych funkcji. Przede wszystkim wymieniłyby tutaj funkcję fatyczną, polegającą na przerywaniu bądź kończeniu kontaktu przy jednoczesnym podtrzymywaniu grzecznościowej atmosfery dialogu⁸. Zastosowanie określonej formuły pożegnalnej

⁴ Należy nadmienić, że korpus listów pocztówkowych był tworzony w sposób masowy, co wpłynęło na jego częściowo oportunistyczny charakter. Przykładem nierównoważenia korpusu jest fakt, iż większość zgromadzonych wiadomości została napisana przez kobiety, podczas gdy liczba męskich listów jest stosunkowo niewielka. Oprócz tego w przypadku licznych wiadomości nie da się określić (jeśli taka informacja nie pojawia się bezpośrednio w treści listu), jaka relacja łączyła nadawców i odbiorców, w jakim byli wieku, jakie było ich pochodzenie, wykształcenie itd. (informacje na ten temat zob. również w artykułach Dzienisiewicz 2022a; 2022b; 2022c).

⁵ Sformułowanie „komponenty formuł finalnych” jest stosowane na określenie poszczególnych aktów mowy, które mogą współtworzyć treść formuł końcowych, m.in. formuł pożegnalnych, słownych sygnałów gestycznych, próśb, pozdrowień i innych (zob. dalej).

⁶ Nie uwzględniono natomiast formuł błogosławieństwa, również wyodrębnionych przez Książek w rezultacie badań nad korespondencją rosyjskich pisarzy, gdyż nie pojawiają się one w rozpatrywanych listach.

⁷ Badanie stanowi kontynuację dociekań nad komponentami treści polsko- i rosyjskojęzycznych powojennych wiadomości pocztówkowych. Dotąd przeanalizowano akty podziękowania, zaproszenia, prośby i zaproszenia (Dzienisiewicz 2021; 2022a; 2022b; 2022c).

⁸ Zob.: „Owa fatyczność związana jest (...) ze stwarzaniem atmosfery grzecznościowej między uczestnikami dialogu epistolarnego. Trzeba bowiem tak wygasić kontakt, aby adresat nie poczuł się

może ponadto informować o rodzaju relacji łączącej korespondentów, tj. o zażyłości bądź dystansie konwersacyjnym. Wreszcie pożegnanie jako jeden z komponentów końcowej ramy kompozycyjnej listu pełni funkcję delimitacyjną, gdyż stanowi sygnał zakończenia tekstu i sprawia, że nabiera on spójności (Książek 2008: 94).

Formuły pożegnalne w listach polskojęzycznych

Ogółem w polskojęzycznym materiale tekstowym wykorzystano 178 formuł pożegnalnych. Najczęściej przybierają one formę wyrażenia *do zobaczenia*⁹. W treści 37 listów formuła końcowa składa się wyłącznie ze słów *do zobaczenia*, a incydentalnie grzecznościowy charakter aktów w tej formie jest uwydatniany za pomocą przymiotnika *miły*, znamionującego serdeczność stosunków łączących partnerów interakcji, zob.: *do miłego zobaczenia*. W części analizowanych wiadomości omawianemu wyrażeniu towarzyszą lokalizatory miejsca określające miejscowość, w której planowane jest kolejne spotkanie partnerów (27 poświadczeń), zob. np.: *Do zobaczenia w Poznaniu; Do zobaczenia w Kielcach!*. Dwunastokrotnie werbalizacji ulega natomiast czas, w którym ma dojść do spotkania korespondentów. Lokalizatory czasowe mogą zawierać konkretną informację o dniu, miesiącu i roku lub wyrażać nadzieję na szybkie spotkanie, którego termin nie został określony w treści formuły pożegnalnej, zob. np.: *Do zobaczenia w dniu 22.2.1975 r.; Do zobaczenia po 11.07; Do zobaczenia wkrótce; Do rychłego zobaczenia; Do szybkiego zobaczenia*.

Rzadziej spotykana jest familiarna forma *pa* (47; zob. np.: *PA!; Pa!!!; Pa*)¹⁰, charakterystyczna zwłaszcza dla wiadomości autorstwa kobiet połączonych z adresatami bliskimi stosunkami. Niekiedy omawiany wykrzyknik ulega podwojeniu lub potrojeniu w celu wzmocnienia siły illokucyjnej aktu pożegnania (13), zob. np.: *Pa, Pa...; Pa, Pa; Pa! Pa! Pa!*. Innym sposobem zakończenia kontaktu, typowym dla korespondentów pozostających w relacji na ty¹¹, jest forma *cześć* (19), zob. np.: *Cześć; Cześć!; Cześć!!!*. Poza tym w treści sześciu wiadomości pożegnanie przyjmuje postać wykrzyknika *hej*, zob. np.: *Hej Beata*¹².

W dwóch listach pożegnanie przybiera formę wyrażenia *do usłyszenia*, zob.: *Do usłyszenia po powrocie Janka; Do usłyszenia!*. Warto byłoby odnotować, iż pierwotnie wyrażenie to stosowane było wyłącznie w sytuacji rozmowy telefonicznej, jednak z czasem zaczęto używać go w funkcji wyrażenia *do widzenia* i *do zobaczenia* również

---

urazony, by tym łatwiej było nawiązać następny” (Książek 2008: 94).

⁹ Wyrażenie to określane jest jako „forma pożegnania stosowanego w równorzędnych kontaktach bezpośrednich” lub jako „forma pożegnania stosowana przez osobę wyższej rangi pragmatycznej w kontakcie z osobą niższej rangi”. Pożegnanie w tej formie jest jednak niestosowne w sytuacji, gdy nadawca zajmuje niższą pozycję niż odbiorca i partnerzy zwracają się do siebie na pan (Marcjanik 2015: 348–349).

¹⁰ Cytowane sformułowania są przytaczane w oryginalnej formie graficznej.

¹¹ Jak zauważa Marcjanik, polska norma grzecznościowa dopuszcza również stosowanie wykrzyknika *cześć* przez partnera o wyższej randze wobec osoby niższej rangi, jednak nie jest dopuszczalna sytuacja odwrotna (Marcjanik 2015: 47).

¹² Forma ta została upowszechniona w latach 90. XX wieku i jest charakterystyczna dla komunikacji młodzieży (Marcjanik 2015: 50).

w kontaktach bezpośrednich w celu zasygnalizowania, że kolejne kontakty partnerów będą miały formę rozmowy telefonicznej (Marcjanik 2015: 347).

Pozostałe formuły pożegnalne cechują się incydentalnością użycia, zob. np.: *Do miłego kiedyś spotkania; No to na razie!!; Bywaj; Czuwaj; Ciao!; Do urlopu w najgorszym wypadku; Ahoj!*¹³; *Żegnam więc teraz bardzo gorąco (...)*¹⁴. Większość powyższych sformułowań wskazuje na symetryczny i bliski kontakt partnerów interakcji.

Niekiedy (17 poświadczeń) funkcję pożegnania pełnią także akty komunikujące zamiar zakończenia kontaktu listowego (opis analogicznej grupy formuł zob. w pracy Książek 2008: 94). Informują one o końcu aktu pisania zarówno w sposób eksplicytny, za pomocą czasownika *kończę* (13), jak i implicytnie, za pomocą zaimka *tyle* (4), zob. np.: *Kończę już, życząc ci równie udanych ferii, a nawet bardziej; To ja już kończę; Kończę, ściskam wszystkich; Kończę już i całuję Ciebie Halu i Twoje dziewczynki; Tyle na razie, życząc dobrego wypoczynku i całuję serdecznie; Tyle aktualności z M-zdrojów; Na razie tyle, całujemy Was wszyscy i Małgosia*. Książek konstatuje, że tego typu formuły zawierają ukryty metatekst *‘Kończę, bo napisałem wszystko, co w danym momencie chciałem Ci przekazać’*, tj. służą do zakończenia kontaktu ze względu na brak innych spraw, o których nadawca pragnąłby poinformować odbiorcę. Poza tym sygnały końca pełnią funkcję delimitacyjną, gdyż poprzez bezpośrednie komunikowanie rzeczywistej czynności zakończenia pisania wyznaczają granice listu, wprowadzając tym samym spójność do kompozycji tekstu (Książek 2008: 94, 98; por. Dobrzyńska 1978: 103).

Należy nadmienić, że formuły pożegnalne mogą być uzupełniane innymi aktami mowy o tej samej funkcji komunikacyjnej w celu zwiększenia mocy illokucyjnej komunikatu. Zatem omówione powyżej formy pożegnalne mogą łączyć się w obrębie jednej formuły finalnej m.in. z sygnałami gestycznymi (15), zob. np.: *Całuję was mocno, do zobaczenia; Całujemy Was serdecznie. Do zobaczenia w Łodzi; Pa, całuję Was*. Spotykane są ponadto przypadki nagromadzenia kilku form pożegnalnych w obrębie jednej formuły finalnej (10; zob. np.: *pa i do zobaczenia; do zobaczenia. Pa!; Pa do zobaczenia się z wami*), a także łączenia form pożegnania z pozdrowieniami (8; zob. np.: *Serdeczne pozdrowienia. Pa pa; Serdecznie pozdrawiam i do zobaczenia*). Niekiedy po pożegnaniu następuje również lakoniczna wypowiedź konstatywna, która informuje o aktualnym stanie nadawcy¹⁵ (3), zob. np.: *Cześć. (Aha) Jestem zdrowa*. Pozostałe 22 formuły stanowiące kumulację kilku form pełniących funkcję pożegnania tworzą połączenia okazjonalne lub incydentalne.

¹³ Zob. charakterystykę formy *Ahoj!*: „powitanie i pożegnanie stosowane w Polsce przez ludzi morza (marynarzy, żeglarzy itp.), żartobliwie używane przez młodzież; jest to również czeskie powitanie i pożegnanie, odpowiadające polskiej formie *Cześć!*, przenoszone nieraz na grunt języka polskiego zwłaszcza przez ludzi młodych” (Marcjanik 2015: 55).

¹⁴ Zwrot *Żegnam* został tutaj użyty w funkcji zwrotu *do widzenia*. W niektórych kontekstach może on jednak również sygnalizować definitywne zakończenie kontaktu (Książek 2008: 96).

¹⁵ Komunikaty w tej formie wykazują podobieństwo do postscriptum zawierającego informacje, o których nadawca przypomniał sobie dopiero po zakończeniu pisania tekstu głównego. Wydaje się, że trafności powyższej analogii może dowodzić fakt graficznego wyodrębnienia w zacytowanej wiadomości wykrzyknika *Aha* na wzór skrótowca *PS*.

Formuły pożegnalne w listach rosyjskojęzycznych

W porównaniu do polskojęzycznych wiadomości w rosyjskojęzycznym materiale tekstowym zaobserwowano niewielką liczbę formuł pożegnalnych (25 poświadczeń), które cechują się mniejszą różnorodnością formalną. Analogicznie do często stosowanej w polskich listach formy *Do zobaczenia*, w rosyjskojęzycznych wiadomościach dominuje charakterystyczna dla komunikacji bezpośredniej¹⁶, szablonoowa forma *До свидания* (18). Należy jednak odnotować, że pomimo jej szerokiego zastosowania w kontaktach równorzędnych i ekspresywnej neutralności, badacze utrzymują, że w przeciwieństwie do formy *Do zobaczenia* ma ona charakter oficjalny (zob. np. Formanovskaâ 1984: 81). Znaczenie komponentów leksykalnych składających się na przytoczoną formułę sugeruje, że nie stanowi ona kategoriycznego sposobu zakończenia kontaktu, lecz zapowiada kolejne kontakty w przyszłości (Formanovskaâ 1984: 84). W siedmiu wiadomościach omawiane wyrażenie jest jedynym komponentem formuły pożegnalnej, a w pozostałych jedenastu wypadkach łączy się ono z innymi aktami mowy, takimi jak sygnały gestyczne (5; zob. np.: *До свидания, целуем; До свидания. Целую*), pozdrowienia (4; zob. np.: *До свидания. С новым годом приветом; до свидания, с приветом к Вам*) i prośby (3; zob. np.: *До свидания. Пишите; До свидания. Пиши*).

W dwóch listach użyto sformułowania *До скорой встречи*, zob.: *До скорой встречи; До скорой встречи, которая, как всегда, может быть только неожиданной*. Jego stałym elementem jest ogólny lokalizator czasowy *до скорой*, odnoszący się do kolejnego, możliwie nieodległego w czasie spotkania¹⁷. Poza tym ostatnia z przywołanych formuł została rozbudowana o komunikat presuponujący wiedzę partnerów o ich wcześniejszych kontaktach.

Zaledwie w jednym wypadku odnotowano zaś formę *пока*, charakterystyczną dla komunikacji osób połączonych bliskimi stosunkami, zob.: *Пока, до свидания*. Obserwacja ta prowadzi do wniosku, że formuły pożegnalne stosowane w listach rosyjskojęzycznych z reguły wyrażają większy dystans między partnerami interakcji aniżeli ich polskojęzyczne odpowiedniki.

Podobnie jak ma to miejsce w języku polskim, cztery wiadomości zawierają także akty komunikujące zamiar zakończenia kontaktu (zob. np.: *Пока все; Ну пока все; На этом до свидания*), które występują w połączeniu z wyrażeniem *до свидания*, pozdrowieniami oraz prośbą o kontakt listowy (zob. np.: *Пока все. До свидания, с приветом к вам (...); На этом до свидания с большим приветом (...); Ну пока все. До свидания. Пишите*).

Słowne sygnały gestyczne

Jak utrzymują badacze: „Pożegnaniom towarzyszy szczególnie dużo zachowań pozawerbalnych związanych z szeregiem czynności charakterystycznych dla kontaktu bezpośredniego. Są to przede wszystkim: pocałunek, uścisk oraz ukłon” (Książek 2008: 99). Na ten stan rzeczy wpływa fakt, że w komunikacji bezpośredniej kod gestycz-

¹⁶ Książek uważa, że wykorzystywanie w korespondencji środków typowych dla rozmowy ma na celu stworzenie wrażenia większej bezpośredniości komunikatu (Książek 2008: 95).

¹⁷ W kwestii lokalizatorów czasowych zob. pracę Pintarić 1991.

ny ściśle wiąże się z komunikatami językowymi (Wilkoń 2000: 38–39). W przypadku tekstów epistolarnych czynności gestyczne bywają zastępowane słowami wyrażającymi gesty, co sprawia, że listy upodobniają się do dialogu bezpośredniego. Według Książek (2008: 99), pożegnania wyrażane formułami gestycznymi mogą występować w treści listu autonomicznie lub obudowywać inne akty pełniące funkcję zakończenia kontaktu. Autorka uważa, że takie zwroty, jak *обнимаю, целую* i *кланяюсь* są pod względem funkcjonalnym konstatywami, tj. wypowiedziami, których głównym zadaniem jest przekazywanie informacji. Jako performatywy mogą być one rozpatrywane wyłącznie od strony formalnej, ponieważ *de facto* nie prowokują żadnego działania i nie towarzyszy im nawet imitacja określanego przez nie gestu (Książek 2008: 99–100; por. Arutúnova 1990: 373). Romuald Huszcza wskazuje na zróżnicowany ładunek emocjonalny słownych sygnałów gestycznych, który może być odmienny w zależności od charakteru listu – jeśli nadawca nie jest blisko związany z odbiorcą, pełni one wyłącznie funkcję grzecznościową; w przypadku relacji intymnych formuła gestyczna kreuje natomiast wrażenie emocjonalnej bliskości (Książek 2008: 100 za: Huszcza 1996: 222–229).

Użycie słownych sygnałów gestycznych w treści formuł końcowych tworzy wrażenie bezpośredniości kontaktu:

Kreowanie owej bezpośredniości kontaktu jest o tyle istotne, gdyż zmniejsza rozpiętość czasową i przestrzenną między nadawcą a odbiorcą, zbliżając tym samym tekst epistolarny do komunikacji typu *face to face*. Autor stara się stworzyć wrażenie braku dystansu, co sprzyja pośrednio umocnieniu kontaktu (Książek 2008: 100).

Zdaniem Marcjanik, słowne sygnały gestyczne są rzadko używane w komunikacji i z reguły posługują się nimi ludzie młodzi. Badaczka wskazuje także na ich zróżnicowaną łączliwość składniową. Przykładowo, z formą *buzka* nie mogą sąsiadować formy adresatywne i formy dopełnienia nazywające adresata, mogą ją niekiedy poprzedzać przydawki, np. *duża*. Forma *klaniam się* łączy się natomiast z przysłówkami, np. *pięknie* czy *nisko*, a także z adresatywami i dopełnieniami, które wskazują na odbiorcę (Marcjanik 2000: 250–251).

Słowne sygnały gestyczne w listach polskojęzycznych

W polskojęzycznych wiadomościach odnotowano łącznie 317 formuł gestycznych. Najczęściej bywają one wyrażane za pomocą zwrotów *całuję*, *ucałowania*, *całusy* i *buzi*, które stanowią językowe odzwierciedlenie fizycznego aktu całowania przy pożegnaniu¹⁸ (268 poświadczeń). Słowne sygnały gestyczne mogą stanowić autonomiczną formułę pełniącą funkcję zakończenia kontaktu lub poprzedzać podpis jako komponent bardziej rozbudowanej formuły finalnej (74), zob. np.: *Całuję; Całuję, Teśka; Całuję, Beata; Całujemy; Ucałowania; Ucałowanie, Janka; Buzi, Zocha*. Nieco rzadziej formuły zawierające w swojej treści czasownik *całować* oraz jego derywaty łączą się z dopełnieniem nazywającym adresata, wyrażonym zaimkiem osobowym, imieniem lub terminem pokrewieństwa (58), zob. np.: *Całuję cię; Całuję Was; Całujemy i Januszów*

¹⁸ Formy te mogą być stosowane wyłącznie przez osoby pozostające w bliskich stosunkach (zob. Marcjanik 2015: 342, 344, 345, 388).

i Jaśków i Stefanów; Całuję Cię, wnusiu!; Całujemy Babcię i Tatusia; Ucałowanie dla Was i dla Mamusi; całujemy Ninkę i Ciebie. Niekiedy po czasowniku *całować* następuje forma zaimka *wszystkich*, informująca, że wyrazy czułości przekazywane są całej rodzinie (8), zob. np.: *Całuję wszystkich; Całuję wszystkich Ewa.* Okazjonalnie tego typu zwroty bywają twórczo modyfikowane w celu nadania wypowiedzi bardziej indywidualnego, niekiedy wręcz humorystycznego charakteru, świadczącego o bliskich stosunkach korespondentów, zob. np.: *Całuję wszystkich razem i każdego z osobna; Serdecznie Cię pozdrawiam i całuję w czubek nosa.*

W wielu wypadkach wyrazy *całuję* i *ucałowania* stosuje się w połączeniu z modyfikatorami przysłówkowymi intensyfikującymi moc uprzejmości (110). Z reguły realizowany jest model *całuję* (+ dopełnienie nazywające adresata / forma adresatywna) (+ *bardzo*) + *mocno* (71), zob. np.: *Całuję mocno; Mocno całuję; Całuję Was bardzo mocno; Całujemy Was Kochani bardzo mocno; Całuję Was b. b. b. mocno; Całuję mocno te moje malutkie Rysie i te duże; CAŁUJEMY CIĘ MOCNO; Ciumamy mocno*¹⁹. Nieco rzadziej formuła końcowa aktualizuje schemat: *całuję* (+ dopełnienie nazywające adresata) (+ *bardzo*) + *serdecznie* (39), zob. np.: *Całuję Cię bardzo serdecznie; Serdecznie całujemy; Całujemy Cię serdecznie; Całuję Dziadziusia i Babcię serdecznie; Całujemy Panią serdecznie.* W jednym wypadku w charakterze określenia wyrazu *ucałowania* zastosowana została przydawka przymiotna *serdeczne*, zob.: *Serdeczne ucałowania.* Funkcję zwiększania siły illokucyjnej komunikatu pełnią również takie wyrazy i wyrażenia, jak *moc, wiele, duża, naj naj*, zob.: *Moc całusów; Duża buźka* (2); *Wiele ucałowań przesyła Dzidek; Całuję naj naj.* Intensyfikacji komunikatu służy ponadto powtórzenie formuły gestycznej, sygnalizowane za pomocą sformułowania *jeszcze raz* (3), zob.: *Jeszcze raz Was całujemy; Całuję jeszcze raz; Jeszcze raz mocno całuję.* Interesującą formą jest ponadto zwrot *całuję rączki* oraz różne jego modyfikacje²⁰ (3), zob.: *Serdecznie całuję rączki; Stąd więc przesyłam ukłony, ucałowania rąk i pozdrowienia dla Córki, która już chyba jest na miejscu; Całuję rączki Pani, do zobaczenia w Warszawie.*

Omówione powyżej akty z wyrazami *całuję, ucałowania, całusy* i in. w treści licznych listów sąsiadują w granicach formuły finalnej z innymi aktami mowy (114). Odnotowano m.in. wypadki łączenia ich z pozdrowieniami (47; np.: *Pozdrowienia i ucałowania; Łączę ucałowania i pozdrowienia; Pozdrowienia i całusy Ania; Całuję Cię mocno mocno, wszystkich pozdrawiam*), formułami pożegnalnymi (15; np.: *Pa, całuję Was; Duża buźka! Pa!; Całuję Cię mocno i do zobaczenia; Pa całusów*²¹; *Pa, pa, cium, cium*), innymi formułami gestycznymi fundowanymi przez wyrazy *ściskam* i *uściski* (10; np.: *Uściski, ucałowania; Całujemy i ściskamy; Ściskam i całuję Wszystkich; Ściskam Was i całuję mocno*), prośbami o kontakt (6; np.: *Ewa z córkami i Mamusia całują was i czekam na list; Całuję Was mocno i czekam na parę słów*) oraz wypowiedziami informującymi o zakończeniu kontaktu z czasownikiem *kończy* i sformułowaniem *na*

¹⁹ Wyraz *ciumać* pochodzi z gwary lwowskiej, w której używany był w znaczeniu 'całować' (więcej na ten temat zob. w pracy Kurzowa 1983).

²⁰ Forma ta jest obecnie postrzegana jako przestarzała i z reguły używana jest w sposób żartobliwy (Marcjanik 2015: 46–47).

²¹ Marcjanik (2015: 351) utrzymuje, że jest to „głównie dziecięca forma pożegnania, spopularyzowana przez program telewizyjny dla dzieci «Ciuchcia»”.

razie tyle (6; np.: *Tymczasem kończę, całuję Panie serdecznie; Kończę już i całuję Ciebie Hali i Twoje dziewczynki; Na razie tyle, całujemy Was wszyscy i Małgosia; Tyle narazie, całuję Ciocię i wujka Ewa*). Pozostałe formuły złożone z kilku aktów mowy spotyka się sporadycznie.

Kolejnym typem słownych sygnałów gestycznych używanych w obrębie formuły finalnej są zwroty *ściskam* i *uściski* (łącznie 43). Mogą one stanowić jedyny komponent formuły końcowej (14; np.: *Ściskamy; Ściskam; Uściski*) bądź występować w połączeniu z dopełnieniami określającymi odbiorców (14; np.: *Ściskam Cię; Ściskam Gwiazdeczkę; ściskam Panią i Pana Edwarda*), modyfikatorami przysłówkowymi (14; np.: *Ściskam Was bardzo serdecznie; Ściskamy serdecznie całą czwórkę; Ściskam serdecznie; Ściskam Cię serdecznie; Mocno ściskam; Gorąco Cię ściskam i całuję*) czy wyrazem *tymczasem*, informującym o okresowym przerwaniu kontaktu (1; zob.: *Tymczasem ściskamy Cię*). Tak jak ma to miejsce w przypadku formuł z wyrazami *całuję* i *ucałowania*, niekiedy sąsiadują one z innymi aktami mowy w obrębie formuły finalnej, m.in. z omówionymi wcześniej zwrotami *całuję* i *ucałowania* (10) bądź pozdrowieniami (8), zob. np.: *Ściskam i pozdrawiam; Ściskam i najserdeczniej pozdrawiam; Przesyłamy Wam wraz z uściskami moc serdecznych pozdrowień; Ściskam i najserdeczniej pozdrawiam*. Pozostałe 17 kombinacji aktów mowy odnotowano w pojedynczych wiadomościach.

Najrzadziej wykorzystywane bywają formuły, w których składzie leksykalnym występuje rzeczownik *ukłony* (6), zob. np.: *Ukłony dla Męża; Ukłony!*²². Należy zauważyć, że pierwszy z przywołanych przykładów jest *de facto* prośbą o przekazanie ukłonów mężowi adresatki. Formuły należące do tej grupy łączą się z innymi aktami mowy: aktem wyrażającym nadzieję na spotkanie (zob.: *Mam nadzieję, że niedługo się zobaczymy – ukłony dla Bliźnich*), ucałowaniem (zob.: *łączę serdeczne ukłony i ucałowania Ania*) i pozdrowieniami (2; zob.: *Stąd więc przesyłam ukłony, ucałowania rąk i pozdrowienia dla Córki; Łączę wiele serdeczności i piękne ukłony dla Solenizanta i Jego Mateńki*).

Słowne sygnały gestyczne w listach rosyjskojęzycznych

Ogółem w rosyjskojęzycznym materiale tekstowym zaobserwowano 199 słownych sygnałów gestycznych, których analiza prowadzi do wniosku o dużym podobieństwie do analogicznej grupy formuł stosowanych w języku polskim. Dominują wśród nich akty zawierające w swojej treści czasownik *целую* (163). Jak odnotowuje Anatolij G. Bałakaj, forma *целую* (*Вас, тебя*) stanowi „Выражение нежных чувств при прощании, реже – при приветствии” i z reguły jest to „Форма прощания в письмах родственникам, друзьям, близким знакомым” (Bałakaj 2001: 563). W 124 wypadkach czasownik *целовать* jest jedynym komponentem formuły końcowej (zob. np.: *Целуем; Целую*), podczas gdy w 23 wiadomościach towarzyszy mu dopełnienie wskazujące na adresata (zob. np.: *целую тебя; целуем вас; Целуем Вас обоих*). W jedenaśtu przypadkach siła illokucyjna komunikatu została wzmocniona przez użycie przymiotnika *крепко*, zob. np.: *Крепко целуем; целую крепко; Целуем крепко, крепко*.

²² Skrótowa forma *ukłony* wywodzi się od zwrotu *łączę ukłony*, który jest uznawany za eleganckie zakończenie kontaktu pośredniego, wyrażające szacunek do odbiorcy, z reguły stosowane przez mężczyzn w kontaktach asymetrycznych (Marcjanik 2015: 386–389).

Intensyfikator *крепко* okazjonalnie stosowany bywa również w połączeniu z dopełnieniem określającym odbiorcę, wyrażonym zaimkiem bądź konstrukcją atrybutywną (5), zob. np.: *Крепко тебя целую; Крепко Вас целуем дорогие друзья*. Jednocześnie zaobserwowano natomiast zwrot *Целуем в щечку*, odzwierciedlający zażyłe kontakty osób biorących udział w komunikacji. W 39 wiadomościach forma *целую / целуем* stosowana jest w połączeniu z innymi aktami mowy w rodzaju różnego typu słownych sygnałów gestycznych (20; zob. np.: *Целуем и обнимаем; Целую обнимаю; Крепко обнимаю, целую; целую Вас и жму Ваши ручки*), pozdrowień (13; zob. np.: *Привет Косте Целуем; С приветом вся наша семья целую; с приветом. Целуем*), formuł pożegnania (4; zob. np.: *До свидания, целую; До свидания. Целуем*), wypowiedzi informujących o uczuciach wobec adresatów (1; zob.: *целуем вас, всех любим*) i wyrazów szacunku (1; zob.: *Целуем, уважаем*).

Kolejny rodzaj formuł gestycznych – odpowiadający omówionym wcześniej polskojęzycznym aktom z wyrazem *ściskać* – stanowią zwroty *обнимаю* oraz *обнимаем* (31)²³. Najczęściej są one tworzone wyłącznie przy użyciu form osobowych czasownika *обнимать*, jednak w kilku wypadkach towarzyszą im zaimki określające odbiorców (3; zob.: *Обнимаем Вас; Обнимаем Вас всех; Обнимаю Вас всех*) oraz przymiotnik *крепко* (3; zob.: *крепко обнимаем (2); Крепко обнимаю*). W większości listów (25) omawiane zwroty w obrębie formuły finalnej sąsiadują z innymi aktami mowy, takimi jak ucałowania (19; zob. np.: *Целуем, обнимаем; Обнимаю, целую; Крепко обнимаю и целую*), pozdrowienia (4; zob. np.: *Обнимаю тебя с приветом; Обнимаю тебя, моя хорошая. Привет Косте; С сердечным приветом, обнимаем; С новогодним приветом, обнимаю и целую*) czy też wyrazy szacunku (2; zob. np.: *Обнимаю. С уважением*).

Szczególnie ciekawy typ rosyjskojęzycznych słownych sygnałów gestycznych, nieobecnych w polskojęzycznych tekstach, stanowi forma *Жму руку* (4), zob.: *целую Вас и жму Ваши руки; Крепко жмем В/руки; Крепко жмем руку!; Жмем крепко руки и ждем к себе*. Zwrot ten ma przyjacielski charakter i jest typowy dla męskiej komunikacji pisemnej prowadzonej na odległość (Balakaj 2001: 175). Jak wskazują powyższe cytaty, w dwóch wypadkach omawianej tu formie towarzyszą inne sygnały gestyczne oraz pośredni akt zaproszenia (por.: (...) *ждем к себе*).

Analogicznie do polskojęzycznych formuł gestycznych z wyrazem *ukłony*, w treści jednego listu pojawia się także wyrażenie *низкий поклон*, użyte w połączeniu z formą pożegnania *до свидания*, zob.: *Низкий вам поклон от нас. До свидания*. Jak zauważa Bałakaj, wyraz *поклон* pełni w tekście epistolarnym funkcję uprzejmego pozdrowienia (Balakaj 2001: 370). Tradycyjnie wyrażał on jednak również podległość wobec adresata (Książek 2008: 101).

Formuły prośby

Prośby uznaje się na ogół za akty dyrektywne, mające na celu nakłonienie odbiorcy do spełnienia życzenia nadawcy (Komorowska 2008: 24). Jednakże w przeciwieństwie do innych rodzajów dyrektywów (rozkazów lub nakazów) niewykonanie prośby nie

²³ Pożegnanie to określane w literaturze jako „Форма прощания в письмах адресату, с которым пишущий находится в близких, дружеских отношениях” (Balakaj 2001: 323).

jest z reguły obwarowane negatywnymi skutkami²⁴. Poza tym celem prośby jest realizacja pragnienia nadawcy, co znacząco różni ją m.in. od rady, wypowiedzianej w interesie odbiorcy, a także od propozycji, dotyczącej zarówno nadawcy, jak i odbiorcy (zob. Komorowska 2002: 371; Awdiejew 1987: 128; informacje te zostały także zamieszczone w artykule Dzienisiewicz 2022b). Zdaniem Książek (2008: 106), prośby występujące w listach mogą mieć czysto grzecznościowy charakter, jeśli związane są z przyszłym kontaktem partnerów, niekiedy jednak ich przedmiotem stają się rzeczywiste przysługi. W pierwszym wypadku prośby realizują funkcję fatyczną, w drugim – impresywną (nakłaniającą). Poza tym obecność prośby w formule finalnej może akcentować jej rangę. Niekiedy – w przypadku listów o charakterze „strumienia świadomości” – prośby umiejscawiane w treści formuł końcowych upodobniają się funkcjonalnie do *postscriptum*²⁵.

Prośby w listach polskojęzycznych

W polskojęzycznych wiadomościach odnotowano 29 aktów prośby zamieszczonych w treści formuł finalnych. Zaledwie w dwu wypadkach zaobserwowano akty zawierające performatyw *proszę*, który uwydatnia grzecznościowy charakter próśb, zob.: *proszę o liścik co u Ciebie; Pozdrawiam Ciebie i Andrzeja proszę przekaż ukłony Rodzicom*. Najczęściej jednak (w 16 wypadkach) prośby są wyrażane za pomocą imperatywnej formy czasownika, zob. np.: *Pozdrów wszystkich; Pozdrów Rodzinę i ucałuj Irminkę; (...) pocałuj ode mnie Mamę (...); Odpisz; napisz; (...) Daj znać o sobie*. Stanowczość aktów zawierających imperativus czasownika bywa niwelowana przez wypowiedzenia podrzędne warunkowe (3), zob.: *Jeśli możesz, napisz słów parę; napisz do nas jak będziesz mogła; Jeśli będziesz mógł to jeszcze napisz*. Jedenaście aktów prośby ma jednak zdecydowanie implicytny charakter, w ich treści nie występują bowiem wykładniki grzeczności ani charakterystyczne dla polskojęzycznych próśb formy trybu rozkazującego czasownika. Prośby te przybierają postać zdań oznajmujących z czasownikiem *czekać*, który ma na celu pobudzenie adresatów do listowego kontaktu z nadawcami, zob. np.: *Całuję Was mocno i czekam na parę słów; Tęsknimy, pisz często, całujemy Cię mocno i czekamy na Twoją kartkę*. Tematyka analizowanych formuł, obejmująca kontynuowanie korespondencji oraz pozdrowienie osoby trzeciej w imieniu nadawców, świadczy o ich fatycznym charakterze. Warto byłoby również zauważyć, że bezpośrednia i stanowcza forma licznych próśb dowodzi bliskich kontaktów między partnerami.

Omówione powyżej prośby występują z reguły w obrębie formuły finalnej w połączeniu z innymi aktami mowy, m.in. sygnałami gestycznymi (9; np. *Całuję Cię i pisz co u Was; Czekam na wieści – ściskam serdecznie*), pozdrowieniami (4; np. *Czekam na wieści i bardzo serdecznie pozdrawiam*) oraz formułami pożegnalnymi (2; np. *Do zobaczenia. Daj znać o sobie*).

²⁴ W przypadku próśb o kontakt brak reakcji na prośbę może jednak prowadzić do utraty „twarzy” odbiorcy, w rezultacie doprowadzając do wstrzymania kontaktu między partnerami (Książek 2008: 105).

²⁵ Książek następująco eksplikuje intencję tego typu próśb: „Zanim Cię pożegnaj, to jeszcze chciałbym, abys dla mnie coś zrobił” (Książek 2008: 106–107).

Prośby w listach rosyjskojęzycznych

W formułach końcowych wiadomości rosyjskojęzycznych prośby spotykane są wyłącznie okazjonalnie (5) i cechują się – w porównaniu z polskojęzycznymi odpowiednikami – niewielkim zróżnicowaniem strukturalnym. W treści jednego z listów zaobserwowano niebezpośrednią prośbę o odpowiedź wyrażoną za pomocą formy zależnej czasownika *ждать*, zob.: *Ждем ответа*²⁶. Skład leksykalny tego komunikatu wykazuje podobieństwo do opisanych wcześniej polskich próśb z wyrazem *czekać*. Podobnie jak ma to miejsce w polskojęzycznych aktach prośby, pozostałe rosyjskojęzyczne prośby zawierają w swojej treści formę imperatiwu czasownika (4). Ich przedmiotem jest również odpowiedź na wiadomość oraz przekazanie życzeń osobom trzecim i w większości wypadków łączą się one z wyrażeniem *до свидания*, zob. np.: *До свидания. Пиши*²⁷; *До свидания. Пишите*; *Поздравь от меня всех наших с праздником*. Podobnie jak w tekstach polskojęzycznych, rosyjskojęzyczne akty prośby przybierają z reguły formę lakoniczną, bezpośrednią i nie są obudowywane intensyfikatorami grzeczności, co świadczy o zażyłych relacjach uczestników korespondencyjnego dialogu. Taka forma próśb może być jednak również wynikiem konieczności kondensacji treści z uwagi na niewielkie rozmiary pocztówek.

Formuły pozdrawiająco-życzące

W analizowanych listach pozycję formuły finalnej zajmują również pozdrowienia oraz życzenia. Badacze korespondencji utrzymują, że życzenia bądź pełnią funkcję pożegnania, bądź stanowią obudowę pożegnalnej formuły. Najczęściej przyjmują one postać szablonów, które mogą być poszerzane w sytuacji, gdy partnerów łączą bliższe relacje (Książek 2008: 115). Książek zauważa, że pod względem komunikacyjnym życzenia i pozdrowienia wykazują wzajemne podobieństwo, gdyż pozdrowienia stanowią dowód pamięci, a życzenia – wyraz pragnienia dobra dla adresata²⁸. Zdaniem badaczki formuły życzeń i pozdrowień w treści listów bywają często łączone, ponieważ zawierają wspólny komponent semantyczny mówienia o czymś dobrym dotyczącym odbiorcy (Książek 2008: 115).

Zadaniem formuł pozdrawiająco-życzących umieszczanych w zakończeniu tekstu epistolarnego jest przede wszystkim podtrzymywanie więzi fatycznej między uczestnikami aktu komunikacji. Sam fakt, iż nadawca życzy odbiorcy czegoś, co jest przez niego uznawane za dobre, sprawia bowiem, że życzenia stają się fortunne i przyczyniają się do podtrzymania kontaktu między partnerami. Powodem umieszczenia życzeń

²⁶ Formy *Жду (Вашего, твоего) ответа* są określane w literaturze jako „заклучит. формулы прощания в письмах к родственникам, друзьям или близким знакомым” (Балакай 2001: 168).

²⁷ Zwrot *Пиши/те* określane bywa jako: „Этикетная просьба не забывать, чаще писать письма. Употр. обычно по отношению к родственникам, приятелям, а также знакомым, равным или низшим по положению, в заключит. Части письма, при расставании надолго, при невозможности регулярно видеться” (Balakaj 2001: 351–352). Według Książek, zastosowanie tej formy służy do pobudzenia adresata do udzielenia odpowiedzi (Książek 2008: 107).

²⁸ Por. eksplikację aktu pozdrowień zaproponowaną przez Annę Wierzbicką (1973: 216): ‘Mówię to, bo chcę spowodować, żebyś wiedział, że będąc z daleka od ciebie, myślę o tobie; wiedząc, że nie mogę, mówiąc to, spowodować, aby się to stało; mówię: chcę, żeby ci było dobrze.’

i pozdrowień w treści listów może być także myślenie magiczne, którego podstawę stanowi przekonanie, że wypowiedzenie określonych słów może doprowadzić do ich urzeczywistnienia (Książek 2008: 116–117; Wierzbicka 1973: 217).

Formuły pozdrawiająco-życzące w listach polskojęzycznych

Formuły pozdrowień

W tekstach polskojęzycznych zaobserwowano 151 formuł pozdrowień zamieszczonych w pozycji terminalnej listu. Formuły te cechuje duża liczba wariantów formalnych, przy czym najczęściej (39 poświadczeń) realizują one schemat *pozdrawiam* (+ dopełnienie nazywające adresata)²⁹, zob. np.: *Tęsknię. Pozdrawiam Cię!*; *Pozdrawiam Anka*; *Pozdrawiamy i całujemy*; *ściskam i pozdrawiam Władka*. Rzadziej powyższej formie pozdrowień towarzyszą przysłowki intensyfikujące, takie jak *serdecznie*, *najserdeczniej* czy *bardzo* (23), zob. np.: *Serdecznie pozdrawiamy*; *Serdecznie Cię pozdrawiam (...)*; *serdecznie Panią pozdrawiam (...)*. W analizowanym materiale spotykany jest również rzeczownik *pozdrowienia* (21), zob. np.: *Pozdrowienia i całusy*; *Pozdrowienia wszystkim*. Forma ta może łączyć się z czasownikiem *przesyłać* i/lub dopełnieniem określającym odbiorcę i/lub przymiotnikiem *serdeczne*³⁰ (20), zob. np.: *Przesyłam pozdrowienia*; *Przesyłam serdeczne pozdrowienia*; *Przesyłam Panu i Państwu Szewczykowi serdeczne pozdrowienia*. W części listów zaobserwować można także kombinacje rzeczownika *pozdrowienia* z czasownikami *łączę*, *załączam* i *dołączam*³¹ (13), zob. np.: *Łączę pozdrowienia dla całej rodzinki!*; *Załączam pozdrowienia dla całej rodziny*; *Dołączam pozdrowienia dla Rodziców i Andrzejęw*. Niekiedy formuła pozdrowień przyjmuje postać konstrukcji atrybutywnej *serdeczne pozdrowienia* (13), zob. np.: *Serdeczne pozdrowienia dla p. Hanki i p. Halinki*; *Serdeczne pozdrowienia i ucałowania dla całej Rodziny*; *Serdeczne pozdrowienia*. Do okazjonalnie napotykaných zwrotów można byłoby natomiast zaliczyć sformułowania *zasyłam pozdrowienia* (5; np.: *Zasyłam pozdrowienia*; *Zasyłam serdeczne pozdrowienia*), *jeszcze raz pozdrawiam* (5; forma ta stanowi powtórzenie pozdrowień umieszczonych w zasadniczej części tekstu, służące niewątpliwie zwiększeniu ich siły illokucyjnej, np.: *Jeszcze raz pozdrawiam*; *Jeszcze raz Was pozdrawiam i całuję wszystkich*), *ślę pozdrowienia* (2; np.: *Ślę pozdrowienia*), *moc pozdrowień* (2; np.: *Moc pozdrowień dla was i dla babci przesyłają Jacek i Jarek*) i *mocno pozdrawiam* (2; np.: *Na razie mocno Was pozdrawiam do szybkiego zobaczenia się z Wami w Lutczy*). Pozostałe warianty odnotowane zostały tylko w pojedynczych wiadomościach.

Trzykrotnie w analizowanych tekstach użyto natomiast leksemu *serdeczności*, który jest charakterystyczny dla zakończeń listów pisanych przez osoby połączone bliską

²⁹ Pozdrowienia w tej postaci charakteryzowane są jako „forma stosowana z reguły w końcowej części kontaktu niebezpośredniego (...)” (Marcjanik 2015: 321).

³⁰ Marcjanik stwierdza, że jest to „tradycyjna forma zakończenia listu, także listu elektronicznego, możliwa do zastosowania zarówno w relacji na pan/pani (występuje częściej), jak i w relacji na ty” (Marcjanik 2015: 323).

³¹ Zwrot *Łączę (serdeczne) pozdrowienia* określany jest jako „tradycyjna forma zakończenia listu (przez młode pokolenie odbierana jako nieco przestarzała), także obecnie listu elektronicznego, mówiąca o relacji raczej niesymetrycznej ze względu na wiek czy stanowisko” (Marcjanik 2015: 321).

relacją, zob.: *Wiele serdeczności; Z serdecznościami wszelkimi; Moc serdeczności zasyla Barbara*. Forma ta z reguły stosowana bywa przez przedstawicieli średniego i starszego pokolenia (Marcjanik 2015: 324).

Nie od rzeczy byłoby odnotować, że w 88 wiadomościach pozdrowienia w obrębie formuły finalnej sąsiadują z innymi sygnałami zakończenia kontaktu, przede wszystkim zaś z formułami gestycznymi (np.: *Póki co przesyłamy pozdrowienia z nad [sic!] morza i ucałowania; Pozdrowienia, całusy; Ściskam i pozdrawiam; Ściskam i najserdeczniej pozdrawiam*), aktami pożegnania (np.: *Serdeczne pozdrowienia. Pa pa; Serdecznie pozdrawiam i do zobaczenia; Do zobaczenia. Pozdrowienia dla Calej Rodzinki*) i prośbami (np.: *Pozdrawiam Cię serdecznie, wraz z całą rodziną. Jeśli będziesz mógł to jeszcze napisz*).

Formuły życzeń

Formuły życzeń są zdecydowanie rzadszym elementem polskojęzycznych listów niż pozdrowienia (11). Jednakże podobnie jak pozdrowienia mogą one stanowić jedyny komponent formuł finalnych (4; zob. np.: *Składam życzenia; Życzę wszystkiego najlepszego; Trzymaj się zdrowo*³²) bądź współtworzyć je wraz z innymi aktami mowy, m.in. z formułą pożegnalną (zob.: *Pa kochanie, trzymaj się zdrowo*), pozdrowieniami (zob.: *Tymczasem pozdrawiam wszystkich życząc pomyślności w Nowym Roku*) i słownymi sygnałami gestycznymi (zob.: *Tymczasem serdecznie całuję. Trzymaj się zdrowo; Bądź zdrowa, całuję Cię; Wszystkich mocno całuję i życzę mało udarów; Życzę dobrego wypoczynku i całuję serdecznie*). Powyższe przykłady dowodzą, że przedmiotem polskojęzycznych życzeń jest najczęściej szeroko pojęte dobro, zdrowie, pomyślność i dobry wypoczynek, choć spotykane są także formuły nieprecyzyjne wartości będących przedmiotem życzeń.

Formuły pozdrawiająco-życzące w listach rosyjskojęzycznych

Formuły pozdrowień

W rosyjskojęzycznym materiale empirycznym formuły pozdrowień odnotowano w zakończeniach 79 wiadomości. Porównując pozdrowienia dostrzeżone w listach napisanych w języku rosyjskim z ich polskojęzycznymi odpowiednikami, można dojść do wniosku, że forma wyrażen rosyjskojęzycznych charakteryzuje się większą szablonowością. Zatem w 34 listach podpis poprzedza sformułowanie *С приветом*³³, zob. np.: *С приветом; c/n.; c пуб.; С np.* Bardziej rozbudowaną formę *С приветом к вам*, identyfikującą odbiorcę pozdrowień, spotykamy jedynie w pięciu wiadomościach, podczas gdy dwukrotnie zaobserwowano formy *С приветаму* oraz *Привет*. Wyrażenie *С приветом* bywa niekiedy poszerzane o intensyfikatory przymiotnikowe, zwiększające siłę illokucyjną komunikatu, zob.: *С сердечным приветом* (4); *С большим*

³² Marcjanik konstatuje, że jest to „zwrot będący pierwotnie formą życzeń, dziś częściej używany w funkcji pożegnania; kumuluje w sobie dwie funkcje grzecznościowe: życzeń i pożegnania; jeżeli używany jest na zakończenie kontaktu jako jedyny zwrot grzecznościowy, wówczas pełni funkcję pożegnania, jeżeli towarzyszy pożegnaniu, wówczas należy go interpretować jako życzenia (...)” (Marcjanik 2015: 352).

³³ Bałakaj wskazuje, że jest to typowa formuła kończąca list (Bałakaj 2001: 405).

новогодним приветом (2); С огромным приветом; С горячим приветом; Большой привет мужчинам; с большим приветом; С новогодним приветом (3)). W treści czterech wiadomości pojawia się wyrażenie *привет от*, mówiące o chęci przekazania pozdrowień od osób trzecich, zob. np.: *Привет от Харламовых; Привет от Тани и Толи*. W siedemnastu wypadkach zaobserwowano prośby o przekazanie pozdrowień osobom trzecim, niebędącym bezpośrednimi odbiorcami listów, zob. np.: *Привет Коле; Привет вашему супругу; Привет Нине*. W pojedynczych listach odnotowano ponadto takie formuły pozdrowienia, jak *Наши привет* i *С дружеским приветом и уважением*. Pozdrowienia łączą się z innymi aktami mowy w obrębie formuły finalnej 25 razy: w tej liczbie znalazły się m.in. sygnały gestyczne (17; zob. np.: *С приветом. Целую; Обнимаю тебя, с приветом*), życzenia (2; zob. np.: *привет им и поздравляю их с праздником*), wyrazy szacunku (2; zob. np.: *Большой привет мужчинам. С уважением*) i formuły pożegnalne (4; zob. np.: *до свидания с приветом к Вам*).

Formuły życzeń

Podobnie jak ma to miejsce w formułach końcowych polskojęzycznych tekstów epistolarnych, w zakończeniach listów autorstwa Rosjan formuły życzeń umieszczone bywają okazjonalnie (5). Życzenia przybierają formę szablonu, a ich przedmiot staje się szeroko rozumiane szczęście (zob.: *Желаю счастья*) oraz dobro (zob.: *Всего доброго*). W większości przypadków przyczyna składania życzeń nie jest precyzowana – tylko w jednym wypadku treść powinszowań ujawnia, że dotyczą one Dnia Kobiet (zob.: *привет женщинам и поздравляю их с праздником*). W pozostałych dwóch formułach przedmiot życzeń nie został zwerbalizowany, zob.: *с поздравлением; Привет и поздравления Вашим мужчинам от нас*. Jak można zaobserwować, przywołane życzenia dwukrotnie łączą się z pozdrowieniami, zob.: *привет женщинам и поздравляю их с праздником; Привет и поздравления Вашим мужчинам от нас*.

Formuły komunikujące uczucia

Dotychczasowe badania nad korespondencją listową wykazały, że opisy uczuć nadawcy mogą stanowić zarówno komponent formuł inicjalnych, jak i finalnych (Książek 2008: 126). Badacze utrzymują, że wyrażanie uczuć za pomocą języka jest skomplikowane, gdyż nie stanowi ono bynajmniej podstawowej funkcji środków językowych – spostrzeżenie to dotyczy w szczególności kodu pisanego (przykłady zob. Wierzbicka 1971: 30). Jak informuje nazwa omawianej grupy formuł, ich podstawową funkcją jest wyrażanie emocji – w przypadku tekstów epistolarnych nie można tu jednak mówić wyłącznie o emocjach odczuwanych przez nadawcę, lecz o emocjach właściwych dla całokształtu relacji łączącej partnerów. Co więcej, badacze odnotowują, że sprecyzowanie i ujawnienie uczuć nadawcy wobec adresata prowokuje odbiorcę do ich odwzajemnienia i w tym mechanizmie realizowana jest kolejna funkcja omawianych formuł, tj. podtrzymywanie dialogu i umacnianie kontaktu partnerów (Książek 2008: 127).

Formuły komunikujące uczucia w listach polskojęzycznych

W polskojęzycznym materiale badawczym można byłoby wyodrębnić dwa rodzaje formuł wyrażających uczucia: zapewnienia o miłości oraz o tęsknocie. Wyznanie miłosne udokumentowane zostało dwa razy w wiadomościach autorstwa kobiet połączonych z adresatkami więzami krwi, zob.: *Kocham Cię; Kocham Cię całym sercem*. Przytoczonych zakończeń listów nie obudowano innymi aktami mowy. Zapewnienia o tęsknocie nie pojawiają się jednak w analizowanych formułach samodzielnie, bo towarzyszą im słowne sygnały gestyczne, prośby i pozdrowienia (4), zob.: *Tęsknimy, całujemy i ściskamy Zbych; Całuję mocno, ściskam i tęsknię; Tęsknimy, pisz często, całujemy Cię mocno i czekamy na Twoją kartkę; Tęsknię. Pozdrawiam Cię!*. Akty mówiące o tęsknocie niekiedy (poza wskazaną wcześniej funkcją emocjonalną) mogą również realizować funkcję impresywną, intensyfikując następującą po nich prośbę (zob.: *Tęsknimy, pisz często, całujemy Cię mocno i czekamy na Twoją kartkę*)³⁴.

Formuły komunikujące uczucia w listach rosyjskojęzycznych

W tekstach rosyjskojęzycznych odnaleziono zaledwie dwie wiadomości, w których treści nadawcy wyrażają miłość do adresatów. W jednym wypadku wyznanie miłosne uzupełnia formułę gestyczną (zob.: *целуем вас, всех любим*); w drugim liście konwencjonalna formuła *С уважением* została natomiast poszerzona o zapewnienie o miłości do odbiorcy (zob.: *С любовью и уважением*). W przeciwieństwie do analogicznej grupy tekstów polskich rosyjskojęzyczne formuły komunikujące uczucia pełnią wyłącznie funkcję emocjonalną i nie wykazują cech impresywności.

Podpisy

Ostatnim (często: jedynym) elementem formuły końcowej jest podpis³⁵. Jak twierdzą badacze, o wyborze określonej formy podpisu decydują uwarunkowania społeczne, psychologiczne i pragmatyczne, m.in. bliskość stosunków partnerów (Książek 2008: 133–134). Najważniejszą funkcją podpisu w tekście epistolarnym jest delimitacja końca wiadomości, dzięki której list zyskuje spójność. Ponadto podpis ma na celu identyfikowanie nadawcy. W przypadku rozbudowanych podpisów zawierających charakterystykę nadawców można również mówić o funkcji określania relacji panujących między partnerami, np. zażyłości, przyjaźni, oddania, zaufania, szacunku bądź poważania, a także o funkcji komunikowania emocji, która przyczynia się do podtrzymania kontaktu między partnerami (Książek 2008: 134).

³⁴ Wypada zauważyć, że zdaniem badaczy uczucia miłości i tęsknoty są ze sobą ściśle powiązane, gdyż tęsknota, podobnie jak smutek, może wynikać z miłości (Nowakowska-Kempna 1986: 187; por. Książek 2008: 128). W świetle tych ustaleń nie dziwi obecność w rozpatrywanych formułach werbalizacji konkretnie tych uczuć.

³⁵ Warto odnotować, że stosowanie podpisu w listach ma wielowiekową tradycję: początki umieszczania *petitio* na końcu wiadomości datuje się na okres średniowiecza, wcześniej (w starożytności) funkcjonował tzw. nadpis, który umieszczano na początku listu (Skwarczyńska 1937: 216, 228).

Podpisy w polsko- i rosyjskojęzycznych formułach finalnych

Łącznie w tekstach napisanych w obu językach wyodrębniono ok. 3000 podpisów. W przeważającej części – niezależnie od języka, w którym został napisany list – przyjmują one postać imion i/lub nazwisk, określeń stopnia pokrewieństwa nadawców względem odbiorców oraz pseudonimów, zob. np.: *Lysiowa; Mirek; Ewa i Wojtek Pawlakowie; Stefcia, Staś i dzieci; „Fiński Domek”;* *Оля Бурлачук; Дедушка. Пана. Коля; Алеша, Света; Сурины*. Wybór konkretnej formy z reguły zależy od stopnia zażyłości korespondentów: imiona bądź pseudonimy, często przybierające formę deminutywną, są charakterystyczne dla bliskich kontaktów³⁶, natomiast imiona w połączeniu z nazwiskami świadczą o większym dystansie między uczestnikami aktu komunikacji.

W polskojęzycznych wiadomościach utarte formuły korespondencyjne poprzedzają podpis w sześciu wypadkach. W trzech listach zastosowano wyrazy poważania mające cechy oficjalności i świadczące o dystansie między partnerami bądź o asymetryczności łączących ich stosunków³⁷, zob.: *Z poważaniem* (2); *Łączę wyrazy poważania*. W pozostałych wiadomościach wyrazy szacunku sąsiadują bezpośrednio z pozdrowieniami oraz wyrazami sympatii, zob. np.: *Łączę pozdrowienia dla Marii Czarnobrewej. Z wyrazami szacunku; Łączę wyrazy szacunku i wyrazy sympatii*.

Podpis poprzedzony szablonową formułą korespondencyjną częściej bywa spotykany w tekstach rosyjskojęzycznych (87 poświadczeń). W większości wiadomości (63) odnotowano formułę *С уважением*, sygnalizującą większy niż w przypadku listów napisanych po polsku dystans konwersacyjny między korespondentami, zob. np.: *С уважением; с уваж.; С ув.* W 11 wypadkach pojawiło się natomiast sformułowanie *С уважением к вам* określające adresata, a siedmiokrotnie – forma poszerzona o intensyfikatory *искренний*, zob.: *С искренним уважением*. Pozostałe cztery możliwości pojawiają się incydentalnie, zob.: *Уваж. Вас* (2); *с искр. уважением к Вам; С глубоким уважением к Вам*. Poza tym podpis dwukrotnie poprzedzony został formą *Искренне Ваш* (zob.: *Искренне Ваш; Искренне Ваша*), wyrażającą oddanie i uniżoność wobec odbiorcy. Formuły komunikujące szacunek bywają łączone z pozdrowieniami (2; zob. np.: *С дружеским приветом и уважением*), słownymi sygnałami gestycznymi (1; zob.: *С уважением. Целую*) oraz wyrazami miłości (1; zob.: *С любовью и уважением*).

Pozostałe akty mowy konstytuujące treść formuł finalnych

Oprócz wymienionych aktów mowy w treści listów sporadycznie warto byłoby wyodrębnić również inne akty współtworzące formuły końcowe. Sam fakt terminalnej lokalizacji tych elementów treści sprawia, że „przejmują” one niejako funkcję formuł pożegnalnych, zyskując charakter delimitatorów końca.

³⁶ Zdaniem Książek (2008: 134), podpis złożony wyłącznie z imienia „traci swoją funkcję identyfikacji nadawcy, staje się on elementem «szyfru intymnego»”.

³⁷ Wyrażenie *Z poważaniem* charakteryzowane jest w literaturze przedmiotu jako „forma kończąca oficjalną formę korespondencji (tradycyjnej lub mailowej); forma odczuwana jako wyrażająca niezbędne minimum grzeczności, świadcząca o urzędowym dystansie między korespondentami” (Marcjanik 2015: 389).

Wiadomości polskojęzyczne

W listach pisanych po polsku do tej grupy należą przede wszystkim wypowiedzi informacyjno-sprawozdawcze, których umiejscowienie w treści formuł finalnych upodabnia je do postscriptum (5), zob. np.: *Kończę już, życząc ci równie udanych ferii, a nawet bardziej. Szybko wracam do zdrowia; Będę kończyła – wracam tak jak mówiłam – w czwartek w nocy. Całuję; Niezadługo wracam, tymczasem ściskam serdecznie; Cześć. (Aha) Jestem zdrowa.*

Trzykrotnie w funkcji pożegnania użyto aktów wyrażających nadzieję na kolejne spotkanie oraz dalszą współpracę, zob.: *Liczę na dalszą współpracę; Mam nadzieję, że niedługo się zobaczymy* (2). Ich zadaniem jest oddziaływanie na odbiorcę w taki sposób, aby utrzymany został dalszy kontakt partnerów. Umieszczenie tego typu komunikatów w końcowej części wiadomości ma niewątpliwie na celu ich wyeksponowanie.

Również w trzech listach w obrębie formuły finalnej wystąpiły akty podziękowania, zob.: *dziękuję za kartkę i ściskam Cię bardzo; Całuję serdecznie i dziękuję, Hanka; Żegnaj więc teraz bardzo gorąco, całuję mocno i bardzo dziękuję za upominki.* Pozostałe elementy spotkać można w pojedynczych tekstach; należą do nich: obietnica (zob.: *Śię pozdrowienia... i znowu napiszę*), wyrazy sympatii (zob.: *Łączę wyrazy szacunku i wyrazy sympatii*), skarga na zły stan zdrowia (zob.: *Synu ucałuj Pawełka i Maciusia i powiedz że to od babki. Całuję was wszystkich mocno, tak chciałabym dojść do zdrowia, tak mi ciężko żyć*), słowa otuchy (zob.: *Trzymaj się dzielnie. Maryśko jesteśmy z Tobą*), okazywanie radości z nadchodzącego spotkania (zob.: *Cieszę się na spotkanie, a tymczasem serdecznie całuję*) oraz zapewnienie o poleceniu adresata Bogu (zob.: *Całuję i ściskam. Bogu polecam*).

Wiadomości rosyjskojęzyczne

W rosyjskojęzycznych formułach finalnych odnotowano zaledwie trzy pośrednie akty zaproszeń, zob.: *приезжайте к нам; Ждем Вас в Ростов; Ждем крепко руки и ждем к себе.* W jednym wypadku podpis poprzedza formuła wyrażająca wdzięczność wobec odbiorcy, zob.: *С чувством благодарности (...).*

Wnioski

Poniższa tabela ukazuje udział poszczególnych komponentów treści w przeanalizowanych formułach finalnych:

Tabela 1. Udział komponentów treści w przeanalizowanych formułach finalnych

Typ formuły	Udział w treści listów polskojęzycznych	Udział w treści listów rosyjskojęzycznych
Podpis	72,8%	75,3%
Słowny sygnał gestyczny	12,1%	15,4%
Formuła pożegnalna	6,8%	1,9%
Formuła pozdrawiająco-życząca	6,2%	6,5%
Prośba	1,1%	0,4%
Formuła komunikująca uczucia	0,2%	0,2%
Inne akty mowy	0,7%	0,3%

Źródło: opracowanie własne.

Jak wynika z obserwacji, najczęstszym elementem formuł końcowych w listach pisanych w obu językach, stanowiącym ok. 75% wszystkich rozpatrywanych elementów treści, jest podpis. Jest on najbardziej zwięzłą formą zakończenia kontaktu i zazwyczaj ogranicza się do imienia nadawcy. Zjawisko to można wytłumaczyć faktem, iż niewielkie rozmiary kart pocztowych wymuszają kondensację treści listu, dlatego w większości wiadomości to właśnie podpis stanowi jedyny delimitator końca. Pozostałe elementy formuł końcowych cechuje niewielki udział w materiale badawczym. Na drugim miejscu w listach napisanych w obu językach plasują się formuły gestyczne. W polskojęzycznych tekstach trzecie miejsce pod względem frekwencji zajmują formuły pożegnalne, czwarte zaś – formuły pozdrawiająco-życzące. W rosyjskojęzycznym materiale dostrzegamy różnicę w udziale tych dwóch elementów treści, gdyż formuły pozdrawiająco-życzące są stosowane częściej niż formuły pożegnań. Najbardziej spotykanymi aktami mowy w tekstach epistolarnych pisanych w obu językach są prośby, formuły komunikujące uczucia oraz inne, okazjonalnie stosowane akty mowy.

W ramach podsumowania powyższych rozważań warto byłoby porównać formę i treść poszczególnych komponentów tekstu formuł finalnych. Tak więc w przypadku słownych sygnałów gestycznych, zarówno w tekstach polsko-, jak i w rosyjskojęzycznych, dominują ucałowania, rzadziej przywoływane bywają uściski i ukłony. Ta ostatnia tendencja stanowi dowód prymarnie symetrycznych i bliskich (niekiedy intymnych) stosunków korespondentów. Duże podobieństwo formalne cechuje także prośby, które w obu językach zazwyczaj wyrażane są przy użyciu form trybu rozkazującego czasownika bądź zdań oznajmujących z czasownikami *czekamy / ждём*. Przedmiotem formuł komunikujących uczucia, zarówno w listach polskich, jak i rosyjskich, jest miłość, przy czym w materiale polskojęzycznym sporadycznie spotykane są także wiadomości mówiące o tęsknocie. W listach napisanych w obu językach można zresztą dostrzec wyraźniejsze różnice, np. w formie aktów pożegnania, które w polskojęzycznych wiadomościach z reguły przyjmują postać wyrażen świadczących o równorzędnych i serdecznych relacjach łączących partnerów, podczas gdy Rosjanie częściej sięgają po formuły sygnalizujące dystans konwersacyjny. Pozostałe elementy formuł finalnych, które nie zostały sklasyfikowane w ramach powyższych kategorii, cechują się większą różnorodnością w tekstach polskojęzycznych. Obejmują one bowiem wypowiedzi informacyjno-sprawozdawcze, akty wyrażające nadzieję na spotkanie, podziękowania, obietnice, wyrazy sympatii, skargi, akty wyrażające radość i otuchę, a także akty polecające adresata Boskiej opiece. Należałoby przy tym zauważyć, że wypowiedzi o charakterze religijnym nie występują w listach rosyjskich wskutek programowego propagowania ateizmu jako oficjalnej ideologii państwowej w Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich.

Warto zrekapitulować także obserwacje odnoszące się do funkcji poszczególnych komponentów formuł finalnych. Przeprowadzone badania potwierdzają w zasadzie wcześniejsze ustalenia Elżbiety Książek dotyczące roli elementów formuł końcowych w tekście epistolarnym. Wykazano bowiem, że formuła pożegnalna stanowi wyznacznik końca listu oraz pełni funkcję fatyczną, sygnalizując w uprzejmy sposób przerwanie lub zakończenie kontaktu (por. Książek 2008). Poza tym jest ona nośnikiem informacji o charakterze kontaktu między partnerami, tj. ich bliskich relacjach bądź dystansie. Zadaniem sygnałów gestycznych jest natomiast tworzenie wrażenia kontak-

tu bezpośredniego, również świadczące o fatycznym charakterze tego rodzaju aktów mowy. Formuły pozdrawiająco-życzące stanowią dowód pamięci o odbiorcy i kreują życzliwą atmosferę komunikacji, sprzyjającą zacieśnianiu więzi między partnerami. Mogą one ponadto pełnić funkcję impresywną, ponieważ bywają wykorzystywane do wpływania na dobrostan nadawców. Funkcja impresywna, wyrażająca się w chęci nakłonienia odbiorcy do działania, jest również charakterystyczna dla prośb, nie mniej istotna jest jednak także ich warstwa fatyczna, ponieważ przedmiotem aktów prośby często staje się kontakt z odbiorcami. Formuły komunikujące uczucia mają wszak na celu wyrażenie emocji nadawców wobec odbiorców i wzmacniają w ten sposób kontakt korespondentów, co także nadaje tego typu wypowiedziom końcowym rys fatyczny. Z kolei podpis pełni funkcję delimitacyjną poprzez sygnalizowanie końca wiadomości, a nadto służy identyfikowaniu nadawcy. W przypadku podpisów rozbudowanych można mówić również o funkcji informacyjnej dotyczącej całokształtu relacji między osobami biorącymi udział w komunikacji: m.in. zażyłości, wzajemnym szacunku partnerów i ich statusie. Ważnym aspektem podpisu jest ponadto walor emocjonalny, ujawniający się w stosowaniu określeń deminutywnych i hipokorystycznych. Przedstawione spostrzeżenia prowadzą do wniosku, że spośród omówionych funkcji formuł końcowych na pierwszy plan wysuwa się funkcja delimitacyjna oraz fatyczna, podczas gdy funkcje impresywna, emocjonalna, identyfikująca i informacyjna z reguły pełnią rolę sekundarną.

Wyniki przeprowadzonej tu analizy oraz ich porównanie z rezultatami dotychczasowych badań (Książek 2008) pozwalają na konstatację, że forma, treść i funkcje polsko- i rosyjskojęzycznych formuł finalnych używanych w wiadomościach pocztówkowych nie różnią się zbytnio od analogicznych zakończeń tradycyjnych listów. Wydaje się, że najistotniejszą różnicę w porównaniu z listem stanowi większa zwięzłość tekstu umieszczanego na pocztówce, przejawiająca się m.in. w częstym stosowaniu podpisu jako jedyne elementu formuły końcowej. Praktyka ta niewątpliwie podyktowana jest niewielkim formatem przekaźnika.

Bibliografia / References

- Arutúnova, N.L. (1990). *Performativ*. V: Ârceva, V.N. (Red.). *Lingvističeskij ênciklopedičeskij slovar'*. Moskva: Sovetskaâ ênciklopediâ: 372–373 [Арутюнова, Н.Л. (1990). *Перформатив*. В: Ярцева, В.Н. (Ред.). *Лингвистический энциклопедический словарь*. Москва: Советская энциклопедия: 372–373].
- Awdiejew, A. (1987). *Pragmatyczne podstawy interpretacji wypowiedzi*. Kraków: Uniwersytet Jagielloński.
- Balakaj, A.G. (2001). *Slovar' ruskogo rečevogo êtiketa*. Moskva: AST-Press [Балакай, А.Г. (2001). *Словарь русского речевого этикета*. Москва: АСТ-Пресс].
- Dobrzyńska, T. (1978). *Delimitacja tekstu pisanego i mówionego*. W: Mayenowa, M.R. (Red.). *Tekst. Język. Poetyka*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich: 101–118.
- Dzienisiewicz, D. (2021). Akty podziękowania w treści polsko- i rosyjskojęzycznych wiadomości przesyłanych na kartach pocztowych. *Studia Rossica Gedanensia*, 8: 47–65.
- Dzienisiewicz, D. (2022a). Akty przeproszenia w polsko- i rosyjskojęzycznych wiadomościach przesyłanych na kartach pocztowych. *Półrocznik Językoznawczy Tertium*, 7(1) (w druku).

- Dzienisiewicz, D. (2022b). Akty prośby w polsko- i rosyjskojęzycznych wiadomościach przesyłanych na kartach pocztowych. *Studia Slavica*, 26(1) (w druku).
- Dzienisiewicz, D. (2022c). Akty zaproszeń w polsko- i rosyjskojęzycznych wiadomościach przesyłanych na kartach pocztowych. *Przegląd Rusycystyczny*, 3(178) (w druku).
- Dzienisiewicz, D., Wierchoń, P. (2017). Z prac nad korpusem polsko- oraz rosyjskojęzycznych wiadomości przesyłanych na kartach pocztowych w drugiej połowie XX w. Zagadnienia transkrypcji i anotowania. *Napis*, 23: 277–301.
- Formanovskaâ N.I. (1984). *Upotreblenie russkogo rečevogo ètiketa*. Moskva: Russkij âzyk [Формановская Н.И. 1984. Употребление русского речевого этикета. Москва: Русский язык].
- Huszcza, R. (1996). *Honoryfikatywność. Gramatyka. Pragmatyka. Typologia*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Jezierska, B. (2013). Korespondencyjne formuły grzecznościowe w e-mailach. *Kwartalnik Językoznawczy*, 2(14): 1–12.
- Kalkowska, A. (1982). *Struktura składniowa listu*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Komorowska, E. (2002). *Prośba niejedno ma imię, czyli o wykładnikach prośby w języku rosyjskim i polskim*. W: Szpila, G. (Red.). *Język trzeciego tysiąclecia II: Nowe oblicza komunikacji we współczesnej polszczyźnie*. Kraków: Krakowskie Towarzystwo Popularyzowania Wiedzy o Komunikacji Językowej Tertium: 347–363.
- Komorowska, E. (2008). *Pragmatyka dyrektywnych aktów mowy w języku polskim*. Szczecin – Ros-tock: Print Group Sp. z o. o.
- Książek, E. (2008). *Tekst epistolarny w świetle etykiety językowej*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej.
- Kurzowa, Z. (1983). *Polszczyzna Lwowa i Kresów Południowo–Wschodnich do 1939 roku*. Warszawa – Kraków: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Kuvarova, E.K. (2011). Zaključitel'naâ ètiketnaâ formula v pi's'me kak rečevom proizvedenii. *Učenyje zapiski Tavričeskogo nacional'nogo universiteta im. V.I. Vernadskogo. Serii «Filologija. Social'nye komunikacii»*, 24(63): 289–295 [Куварова, Е.К. (2011). Заключительная этикетная формула в письме как речевом произведении. *Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации»*, 24(63): 289–295].
- Kuvarova, E.K. (2012). Funkcional'no-semantičeskie typy zaključitel'nyh ètiketnyh formul russkogo pi's'ma. *Mova*, 17: 202–205 [Куварова, Е.К. (2012). Функционально-семантические типы заключительных этикетных формул русского письма. *Мова*, 17: 202–205].
- Marcjanik, M. (2000). *Polska grzeczność językowa*. Kielce: Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Jana Kochanowskiego.
- Marcjanik, M. (2006). *ABC grzeczności językowej*. W: Bańko, M. (Red.). *Polszczyzna na co dzień*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN: 294–295
- Marcjanik, M. (2013). *Grzeczność w komunikacji językowej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Marcjanik M. (2015). *Słownik językowego savoir-vivre'u*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Mazan, D. (1994). *Nierównouprawnienie płci w etykiecie (na materiale korespondencji prywatnej)*. W: Anusiewicz, J., Handke, K. (Red.). *Język a kultura*. T. 9: *Płeć w języku i kulturze*. Wrocław: Wiedza o Kulturze: 173–179.
- Norwa, A. (2014). Formuły grzecznościowe w korespondencji elektronicznej studentów do pracowników uniwersytetu. *Media – Kultura – Komunikacja Społeczna*, 3: 11–27.
- Nowakowska-Kempna, I. (1986). *Konstrukcje zdaniowe z leksykalnymi wykładnikami predykatów uczuć*. Katowice: Uniwersytet Śląski.

- Pawłowska, A. (2014). *Formuły werbalne polskiej etykiety językowej od połowy XVIII do lat sześćdziesiątych XIX wieku. Analiza socjolingwistyczna*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Pintarić, N. (1991). *Gestosłowy pozdrowieniowe w języku chorwackim i polskim*. W: Świdziński, J., Zdancewicz, T. (Red.). *Język, literatura, kultura Słowian dawniej i dziś*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk: 151–164.
- Podoprigora, A.M. (2019). Leksiko-grammatičeskie osobennosti zaključitel'nyh ètiketnyh formul v russkich piś'mah XVIII veka. *Problemy obšego i slavânskogo âzykoznanîâ*, 3: 117–124 [Подопригора, А.М. (2019). Лексико-грамматические особенности заключительных этикетных формул в русских письмах XVIII века. *Проблемы общего и славянского языкознания*, 3: 117–124].
- Skwarczyńska, S. (1937). *Teoria listu*. Lwów: Towarzystwo Naukowe.
- Wierzbicka, A. (1971). *Kocha, lubi, szanuje. Medytacje semantyczne*. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Wierzbicka, A. (1973). *Akty mowy*. W: Mayenowa, M. R. (Red.). *Semiotyka i struktura tekstu. Studia poświęcone VII Międzynarodowemu Kongresowi Sławistów*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich: 201–219.
- Wilkoń, A. (2000). *Typologia odmian językowych współczesnej polszczyzny*. Katowice: Uniwersytet Śląski.

Competing interests: The author declares that he has no competing interests.

Article No. 275

DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2022.9.05>

Artykuł badawczy / Research article

Dziedzina nauk humanistycznych / Humanities

Dyscyplina naukowa: językoznawstwo / Discipline of science: linguistics

Copyright © 2022 SRG and M. Dzienisiewicz¹

Citation:

Dzienisiewicz, M. (2022). Особенности эпитетации в музыкальных рецензиях. *Studia Rossica Gedanensia*, 9: 104–116. DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2022.9.05>

ОСОБЕННОСТИ ЭПИТЕТАЦИИ В МУЗЫКАЛЬНЫХ РЕЦЕНЗИЯХ

MARIA DZIENISIEWICZ

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu / Adam Mickiewicz University

Wydział Neofilologii / Faculty of Modern Languages and Literatures

Instytut Filologii Wschodniosłowiańskich / Institute of East Slavic Philology

Al. Niepodległości 4, 61-874 Poznań, Polska / Al. Niepodległości 4, 61-874 Poznań, Poland

Corresponding Author e-mail: maria.w.dzienisiewicz@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6140-6889>

(*nadesłano / received 15.01.2022; zaakceptowano / accepted 1.03.2022*)

Abstract

The phenomenon of epithetization in music reviews

The article presents the types of epithets characteristic of music reviews, which are rich in means of artistic expression. Epithets with the meaning of evaluation, epithets which denote feelings, epithets referring to sound and its properties, epithets derived from the names of composers and conductors, as well as epithets that are the names of musical works have been retrieved from Russian-language texts of music criticism.

---

¹ This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0 <https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>) which permits use, distribution, and reproduction in any medium, provided that the article is properly cited, the use is non-commercial, and no modifications or adaptations are made. Publisher: University of Gdańsk. Faculty of Languages [Wydawca: Uniwersytet Gdański. Wydział Filologiczny].

The presented examples show that the genre of music review is characterized by original, individual epithets, often referring to a metaphor, as well as of various origins in terms of parts of speech.

Keywords: review, epithet, classical music, rhetorical terms, musical critic.

Abstrakt

Zjawisko epitetyzacji w recenzjach muzycznych

Niniejszy artykuł prezentuje typy epitetów charakterystycznych dla recenzji muzycznych, obfitujących w środki wyrazu artystycznego. Z rosyjskojęzycznych tekstów krytyki muzycznej wyodrębnione zostały epitety z semantyką oceny, epitety z semantyką uczuć, epitety odnoszące się do dźwięku i jego właściwości, epitety utworzone od nazwisk kompozytorów i dyrygentów, a także epitety będące nazwami utworów muzycznych. Z przedstawionych przykładów wynika, że gatunek recenzji muzycznej cechuje użycie epitetów autorskich, indywidualnych, nierzadko odwołujących się do metafory, a także o różnorodnym pochodzeniu w zakresie części mowy.

Słowa kluczowe: recenzja, epitet, muzyka klasyczna, środki stylistyczne, krytyka muzyczna.

Введение

Латинское *recensio* в переводе означает „просмотр, сообщение, оценку, отзыв о чем-либо”. В *Издательском словаре-справочнике* жанр рецензии объясняется как „критическое сочинение, в котором содержится разбор и оценка произведения” (Мильчин 2003). На протяжении веков рецензия приобретала различные формы: вначале это были заметки и краткие сообщения о событиях музыкальной жизни, а также развернутые статьи, авторами которых являлись композиторы (напр., Петр Чайковский). Постепенно журналистов-музыкантов заменили журналисты-профессионалы, т.е. лица, обладающие музыковедческими знаниями. Обсуждая процесс становления образа автора рецензий в России, Аделина Эдуардовна Семенова перечисляет следующие ипостаси музыкального критика: журналист-музыкант, журналист-критик, журналист-идеолог, журналист-исследователь и, наконец (в современной музыкальной критике), журналист-информатор (Семенова 2014: 130).

Современные тексты музыкальной критики публикуются как в традиционном, печатном виде, так и в электронном. Последние приобретают различные формы: 1) клонов, т. е. электронных копий рецензий, опубликованных в печатном виде; 2) блогов – интернет-сайтов, которые ведут определенные музыкальные критики; 3) форумов, точнее, интернет-форумов, на которых обсуждаются текущие музыкальные события, напр. конкурсы; 4) пресс-румов или пресс-центров, т. е. виртуальных центров печатной информации и рецензий, которые помещаются на сайтах филармонии, оперы и других культурных цен-

тров; 5) интернет-сайтов, на которых бесплатно помещаются публикации как опытных критиков, так и новичков в этой области, не имеющие печатной версии (Kienik 2012). Материалом в настоящем исследовании послужили тексты музыкальных критиков, размещенные в Интернете в форме копии печатных рецензий (т. е. 'клоны') и в форме публикаций, не имеющих печатной версии (интернет-сайты).

В отношении способа отображения действительности, рецензию характеризует аналитизм, сущность которого заключается „в проникновении в суть явлений” и в выявлении „скрытых взаимосвязей предмета отображения” (Тертычный, online). Данное замечание в особенности относится к музыкальным рецензиям, в которых эти взаимосвязи выявляются на многих уровнях (оценки произведения, его интерпретации, воздействия на публику и ее реакции и т.д.). От музыкального критика требуется широкий кругозор, охватывающий не только материю слушаемой музыки, но и музыковедческую перспективу, учитывающую исторический фон, эстетический вкус, понимание всех слоев интерпретации, а также умение привлечь внимание читателей. По мнению Владимира Владимировича Богданова, авторитетность критика должна основываться „на его энциклопедической доминации, лингвистической компетенции и коммуникативном лидерстве” (Богданов 1990). Энциклопедическая доминация, в свою очередь, опирается на знания в области музыковедения, т.е. истории музыки, музыкальных процессов, музыкальных кодов, эстетики музыки и т.д. Наряду с лингвистической компетенцией, проявляющейся в убедительном описании, ясном высказывании оценки, употреблении средств художественной выразительности, эти качества вызывают доверие со стороны читателя и понимание передаваемых критиком кодов, что обуславливает его коммуникативное лидерство.

Индивидуализирующую и субъективно-оценочную функции усиливают в рецензиях средства художественной выразительности, к которым относятся: эпитет, метафора – особенно ее синестетическая (ср. Dzienisiewicz 2018; 2021) и пространственная разновидности, сравнение, персонификация, ирония и др. В данной статье анализируются эпитеты, характерные для текстов музыкальной критики.

Определить понятие эпитета (от гр. *epitheton* – ‘приложенное’) пытались многие авторы, начиная с античности и заканчивая современностью. Исследователи вопроса эпитетации, то есть сути эпитета и его функций, указывают на наличие разновидностей данного тропа с учетом различных (семантических, прагматических, грамматических) факторов. К примеру, авторы *Словаря эпитетов русского литературного языка* (Горбачевич 1979: 134) перечисляют три вида этого художественного приема:

1. Общеязыковые эпитеты, характеризующиеся относительной устойчивостью «связи между определяющим и определяемым, воспроизводимостью подобных словосочетаний, неоднократностью употребления в литературном языке» (напр., *трескучий мороз, молниеносный взгляд*). По мнению авторов словаря, этот тип эпитетов наиболее многочислен.

2. Народно-поэтические эпитеты, характеризующиеся постоянством и ограниченностью „сочетаний определяющего с определяемым” (напр., *чистое поле, буйный ветер*).
3. „Редкие (индивидуально-авторские) эпитеты”, которые базируются на неповторимых смысловых ассоциациях, в силу чего являются окказиональными. В некоторых случаях они могут, однако, „перейти в разряд общеязыковых”, поэтому „граница между общеязыковыми и индивидуально-авторскими эпитетами условна и подвижна”.

Так как изучаемые нами тексты рецензий описывают впечатления от музыки – явления неуловимого, с одной стороны, трудного в описании, с другой, дающего неограниченные возможности интерпретации, приведенные ниже эпитеты в большинстве случаев следует отнести к индивидуально-авторским, иногда общеязыковым.

С грамматической точки зрения эпитетами в первую очередь являются имена прилагательные и наречия. В расширенном понимании эпитетации могут подвергаться и другие части речи, напр., имена существительные, причастия, деепричастия, что и отражается в текстах музыкальной критики.

Обобщая обзор дефиниций эпитета в работах российских лингвистов, Наталья Петровна Булахова и Александр Петрович Сковородников (Булахова, Сковородников 2017: 123–126) перечисляют следующие типы дефиниций эпитета, в которых:

- 1) отсутствует указание на тропеичность эпитета, им признается „любое определение, способное быть средством пояснения или характеристики какого-либо предмета, качества, действия и т.д.”;
- 2) не учитывается способность эпитета к художественному описанию и принадлежность к тропам, однако это может отражаться в иллюстрациях;
- 3) в определении эпитета подчеркивается „указание на его способность выполнять эстетическую, художественно-изобразительную функцию”. Такого мнения придерживались многие авторы на протяжении веков, начиная с античности (Марк Фабий Квинтилиан, Гермоген и др.), средних веков² (Матье де Ванд, Жоффруа де Винсоф, Кервэ де Мелкло, Жан де Гарланд и др.), по классицизм (Ломоносов) и современность (Голуб, Квятковский, Горте и др.);
- 4) эпитет характеризуется как образное (художественное) определение, при этом указаны части речи, которыми оно может быть выражено, преимуще-

---

² Интересные наблюдения находятся в работах Беда Достопочтенного, Учителя Церкви, живущего в Нортумбрии на протяжении VII и VIII веков. По его мнению, с одной стороны, эпитет „раскрывает некое качество, отражающее скрытую сущность определяемого предмета, то есть неизменное, вечное (определение, качественный эпитет – *epitheton necessarium*); с другой, используется для украшения повествования, обогащая его в эмоциональном и смысловом отношении и создавая настроение, которое должна вызывать у читателя описываемая в данный момент ситуация, то есть отражает сиюминутное, преходящее (собственно эпитет, изобразительный эпитет – *epitheton ornans*)”. Следовательно, бенедиктинским монахом указана двойственность функций эпитета, так как „при помощи этого тропа мы «либо являем» что-то (качественный эпитет), «либо украшаем» (изобразительный эпитет)” (Ненарокова, online).

ственно прилагательным, наречием, именем существительным, числительным, глаголом³;

- 5) эпитет рассматривается как средство, обладающее художественной функцией (троп), при этом также указывается на „возможность выражения эпитетом эмоционально-оценочного отношения”;
- 6) выделяются контекстуальные эпитеты, „то есть такие, которые приобретают свойства выразительности только в определенном контексте”.

На наш взгляд, эпитеты, почерпнутые из музыкальных рецензий, обладают такими функциями, как эстетическая, художественно-изобразительная, а также эмоциональная и оценочная.

Эпитеты в музыкальных рецензиях

Анализ не претендует на полное раскрытие явления эпитетации в музыкальных рецензиях. Цель исследования – указать некоторые особенности эпитета, характерные для текстов музыкальной критики. Анализу подверглось 72 эпитета, почерпнутых из 37 современных рецензий на музыкальные события, размещенных на сайтах colta.ru, kommersant.ru, teacrit.ru, classicalmusicnews.ru, musiccritics.ru и др. На наш взгляд, наиболее распространенные разновидности эпитета это: 1) эпитеты с семантикой оценки, 2) эпитеты с семантикой чувств, 3) эпитеты, относящиеся к звуку и его свойствам, 4) эпитеты, образованные от фамилий композиторов, 5) эпитеты, образованные от фамилий дирижеров, 6) эпитеты, называющие музыкальные произведения.

1. Эпитеты с семантикой оценки

- 1) *А вот излучаемое удовольствие от исполняемой музыки – это действительно **великолепный** местный оркестровый специалитет* [2];
- 2) *В ГМИИ им. А.С. Пушкина прошел один из самых **интересных** концертов нынешнего цикла „Декабрьские вечера”* [3];
- 3) *В этот раз он предложил порассуждать на тему **высочайшей** простоты, поглощающей великую сложность* [4];
- 4) *Странности, иногда просто **ошеломительные**, например тема ля-мажорной фуги начинается fortissimo, а продолжается piano, действительно стоят в нотах* [5];
- 5) *Любимов играл **рационально и антиромантически** в пору владычества авангардного структурализма* [5];

³ Стоит привести мнение Валерии Андреевны Эрман и Анны Витальевны Ермаковой, которые определяют следующие языковые средства, служащие воспроизведению „рецензентом невербального кода музыкального события”: 1) прилагательные и причастия „с семантикой чувств и настроения”; 2) глаголы „с семантикой звуков”; 3) глаголы „с семантикой движения”; 4) глаголы „с семантикой манеры исполнения”; 5) метафоры, которые часто являются „неологизмами рецензента, указывающими исключительно на его индивидуальное восприятие музыкального события” (Эрман, Ермакова, 2018: 88–91).

- 6) на сцену Малого зала вышел ровесник Бруно Филиппа, молодой и **удивительно талантливый** музыкант из Румынии [6];
- 7) Вместе с **замечательно чутким** оркестром он словно отошел на полиага в сторону от шаблонов прокофьевской выразительности [7];
- 8) Еще одним **нетривиальным** моментом концерта, где эпизоды соревновались в важности друг с другом без всяких скидок, стала мировая премьера специально написанного сочинения Александра Вустина [7];
- 9) На протяжении конкурса Божанов показывал **удивительные** вещи [37];
- 10) В Зале Чайковского состоялся один из самых **совершенных** концертов сезона [10];
- 11) После **экстремально** медленно сыгранной Второй симфонии „Прометей” прозвучал таким же сдержанным по движению филигранным оркестровым упражнением на силу воли [11];
- 12) те в свою очередь проявили невиданное в здешних местах мастерство – и **выдающийся** кларнет, и валторны, валторновые тубы, тромбоны [12];
- 13) Слушать его Четырнадцатую **непривычно** и по первости даже **тяжело**: *Musica Aeterna* в прямом смысле режет слух [35].

Оценочный фактор является одним из главных элементов текста рецензии. Музыкальные критики прибегают к оценивающим эпитетам, описывая как впечатления от исполнения (**выдающийся** кларнет, в данном случае также использован прием метонимии), события (один из самых **совершенных** концертов сезона), так и самого произведения (**нетривиальным** моментом концерта (...) стала мировая премьера специально написанного сочинения Александра Вустина) и его элементов (После **экстремально** медленно сыгранной Второй симфонии). Подобранные примеры указывают как положительные мнения (Бруно Филиппа, молодой и **удивительно талантливый** музыкант из Румынии), так и неблагоприятные (Слушать его Четырнадцатую **непривычно** и по первости даже **тяжело**). Иногда для подчеркивания особенно сильного воздействия музыки, рецензенты используют превосходную степень прилагательного (он предложил порассуждать на тему **высочайшей простоты**). Следует отметить также наличие средств, придающих убедительность высказанной оценки (**действительно великолепный; просто ошеломительные**).

2. Эпитеты с семантикой чувств

- 1) дирижировал **увлеченно** без экзальтации, глубоко без навязчивости [1];
- 2) **восхищаясь** глубиной и свободой игры Соколова [24];
- 3) вдруг выходит исполнитель, от чьей игры у тебя открываются глаза, по-настоящему новое дыхание, и ты **восторженно** внимаешь тому, что делает он или она [25];
- 4) финал скрипичного концерта – виртуозный, подытоживающий сказанное прежде, **торжествующий** [26];
- 5) **трепетный** струнный лиризм и маестозная убедительность баховской музыки [27];
- 6) рафинированная ирония и **жутковатый** холод моторики (...) все превратило Концерт в кульминацию вечера [7];

- 7) в случае с Чайковским Плетневу удается ухватить чрезвычайно важный и, пожалуй, даже **пугающий** аспект [28];
- 8) **истерическая** виртуозность скерцо оставляла для него так же мало проблем [29];
- 9) сливались в **нежнейший** женский дуэт, окутываемый орнаментом сопровождения трех солирующих флейт [30];
- 10) **празднично-приподнятый** тонус оратории напомнил об искрящейся радости „Магнификата” Баха [31];
- 11) концерт не потерял своего **взволнованно-ликующего** настроения, но предстал неожиданно плавным и мягким [32];
- 12) негромкая опера, явно рассчитанная на зал не крупнее Малого, прозвучала в Большом **глуховато-застенчиво**, чуть музейно [33].

Эмоциональный аспект подчеркивает индивидуализирующую функцию рецензии. Как материя музыки, так и материя чувств и эмоций вызывает трудности в вербализации. Стоит добавить, что, по словам эмотиолога, Виктора Шаховского, психологи насчитывают 5000 эмоций, большинство из которых не имеет лингвистической номинации (Шаховский 2016: 12)⁴. Вербализации эмоциональных состояний в рецензиях могут относиться к музыкальному событию (концерт не потерял своего **взволнованно-ликующего** настроения), исполнению (дирижировал **увлеченно** без экзальтации), произведению (финал скрипичного концерта – виртуозный, подытоживающий сказанное прежде, **торжествующий**) и его элементам (**истерическая** виртуозность скерцо). Дефисные примеры наречно-именных конструкций указывают на сложность в описании восприятия музыки и отзыва на нее во внутреннем мире человека (**празднично-приподнятый** тонус оратории).

3. Эпитеты, относящиеся к звуку и его свойствам

- 1) **призрачно-инопланетный** саунд и гротесковые цитаты и аллюзии – спасение от жути [34];
- 2) Все сыграно *al fresco* – **грубо, батально броско, наотмашь** – и изрядно сдобрено **жирно-густым** вибрато [35];
- 3) Пабло Феррандес, блеснувший в первом туре, фактически сыграл ту же программу, что и Эльшенбройх, только, может с большей страстностью и не таким **роскошным, „бархатным”,** звуком [6];
- 4) безупречная, пластичная фразировка, глубокий и ясный баланс, не **пышный, но многомерный** звук [7];
- 5) худо-бедно, **безвибранный** звук и прочие особенности исторически достоверного исполнительства сами по себе уже не являются у нас чем-то сверхъестественным [10];

⁴ Людмила Григорьевна Бабенко утверждает, что список основных эмоций еще открыт как для психологов, так и для физиологов, причем психологи фиксируют более пятисот эмоций (Бабенко 1989: 7).

- 6) *О слипшихся деталях и **нахрапистом** форте, которых стоит бояться в подобных многолюдных проектах, даже и не вспоминалось всевозможных диапазонов* [36];
- 7) *Кое-кто решил, что **пряная** красота звучаний мало соответствует церковному статусу сочинений* [3].

Эпитеты, относящиеся к звуку, составляют интересную с точки зрения семантики группу. Для передачи собственных впечатлений от музыки, музыкальные критики иногда прибегают к механизму синестезии (от гр.: *syn* – вместе и *aisthēsis* – восприятие, чувствовать)⁵. Таким образом звук определяется в категориях зрения (напр., **призрачно-инопланетный саунд**), осязания (напр., *изрядно сдобрено **жирно-густым** вибрато*), вкуса (напр., **пряная красота** звучаний). Отмечены также случаи пространственной (**многомерный** звук) и тактильной (**бархатный** звук) метафоры (ср. Dzieńsiewicz 2021).

4. Эпитеты, образованные от фамилий композиторов

- 1) *Если бы дирижировал модельный **вагнеровский** дирижер, недостижимый титан, я бы на такие мелочи, конечно, не отвлекся* [1];
- 2) *750 музыкантов, которые, по легенде, были на **шенберговской** премьере в 1913 году; будь то **поствагнеровское** томление в первой половине сочинения или выпуклые тембровые смелости во второй* [2];
- 3) *многие и не нашли на страницах забытых **листовских** партитур желаемых открытий* [3];
- 4) *Второе **бетховенское** отделение музыкант выстроил из двух двухчастных сонат – Двадцать седьмой и Тридцать второй* [4];
- 5) *Тридцать же вторая соната и вовсе стала парадоксальным зеркальным отражением **моцартовской** драматургии* [4];
- 6) *Начавшись с риторического остро диссонантного вопроса в до-миноре, напомнимшего уже **баховско-генделевские** барочные формулы, последняя соната Бетховена завершилась в До-мажоре небесными далями, молитвенным „благорастворением воздухов”* [4];
- 7) *Бах исполнялся на романтическом фортепиано **последбетховенских** времен* [5];
- 8) *аутентизм выдвинул на сцену оригинальные инструменты **баховского** времени* [5];
- 9) *Болезненная темнота **скрябинского** экстаза присутствовала скорее как тема, нежели как суть* [5];
- 10) ***Прокофьевская** соната была сыграна скорее в **брамсовском** ключе, в духе рапсодий-сказаний, что в целом не противоречило характеру этой музыки* [6];

⁵ Зузанна Козловска добавляет, что механизм синестезии опирается на принципе межчувственного восприятия (Kozłowska 2015: 110–111) как художественного средства, основанного на смешении чувств, обычно двух (хотя известны случаи трех- и четырехсенсорной синестезии).

- 11) следовал за всеми душевными порывами в светлом и хрупком **шубертовском** музыкальном мире [6];
- 12) *Партитура окончательной **малеровской** версии „Героической”* была издана в 2010 году [7];
- 13) *мастер, тонко объединяющий в неэклетичном творчестве художественную силу разных течений, от **поствебернианских** до неофольклорных* [7];
- 14) *„Песнь” порадовала строгостью формы, ясностью пуантилистского языка и **вебернианской** краткостью* [7];
- 15) *Программа к **шумановской** дате по структуре оказалась похожа на **мендельсоновскую**, и не менее оригинальна* [8];
- 16) *Впервые **шопеновский** конкурс состоялся в 1927 году* [9];
- 17) *А открыл абонемент **генделевский** „Мессия”* [10];
- 18) *исполнительские концепции двух **скрябинских** „Прометеев” одного Госоркестр* [11];
- 19) ***Малерианская** программа Юровского также стала упражнением для оркестра и слушателей, но уже совсем буквально* [11];
- 20) *Нагано спрямил линии многоэтажного **брукнеровского** здания* [12].

Среди приведенных цитат можно перечислить несколько типов. Во-первых, эпитеты являются именами прилагательными, образованными от фамилий композиторов (***Прокофьевская** соната была сыграна скорее в **брамсовском** ключе*). В этой группе привлекают внимание два способа образования таких прилагательных в случае с Густавом Малером (***малерианская** программа и **партитура окончательной малеровской** версии*). Суффикс *-ианский* обнаруживается также в описании, касающемся Антона Веберна (*ясностью пуантилистского языка и **вебернианской** краткостью*). Во-вторых, для указания на время деятельности и влияние композитора на последователей, критики иногда используют префикс *пост-* (***поствагнеровское** томление в первой половине сочинения*) и *после-* (***фортепиано послебетховенских** времен*). Такой прием подчеркивает важность достижений данного композитора в истории музыки. В-третьих, критики образуют дефисные конструкции фамилий композиторов, живших в одну эпоху, творчество которых характеризовали похожие решения в плане гармонии и ритма (***баховско-генделевские** барочные формулы*).

5. Эпитеты, образованные от фамилий дирижеров

- 1) *обобщенная ворожба **мариинского** исполнения просто не сопоставима со свободой мысли, чувства, тембра и отношения к пластике сюжета, с точностью переживания формы и рельефностью счастья и горя в **баварско-нагановской** версии* [12];
- 2) *8 мая в концертно-зрелищном центре „Миллениум” состоялась мировая премьера оперы-оратории Александра Чайковского «Хроники Александра Невского», объединившая **баиметовский** оркестр «Новая Россия»* [14];
- 3) ***гергиевский** оркестр играл просто превосходно: заглубленные, рокочущие басы и сочные тембры скрипок и альтов расширяли звуковое пространство вагнеровской партитуры* [15];
- 4) ***Рудинский** оркестр вообще довольно регулярно отмечает значимые даты* [8].

Небольшая группа эпитетов – относительных прилагательных – главным образом касается оркестра под руководством определенного дирижера (*гергиевский оркестр*), а также основателя данного коллектива (*башметовский оркестр «Новая Россия»*). В конструкции в *баварско-нагановской версии* рецензент подчеркнул совместную работу „баварцев” (Симфонического оркестра Баварского радио) и их главного дирижера, Кента Нагано.

6. Эпитеты, называющие музыкальные произведения

- 1) *Его визитной карточкой* являются сочинения Рахманинова и *Гольдберг-вариации* Баха [16];
- 2) *Под влиянием этих обстоятельств открывающий вечер „Полонез-фантазия”* оказывается чуть ли не самым спорным номером из всех [17];
- 3) В любом случае *„Ракоци-марш”* стал международным символом Венгрии так же, как «Финляндия» Сибелиуса [18];
- 4) В программе концерта сонаты Скарлатти, Бетховена и Скрябина, баллада Шопена и *„Мефисто-вальс”* Листа [19];
- 5) *„Гассенхауэр-трио”* Бетховена с участием Бориса Андрианова, снова Брамс, Вариации на тему Гайдна, грандиозно очаровательный Септет для трубы и струнных Сен-Санса с трубачом Владиславом Лавриком во главе ансамбля [21];
- 6) Среди них и работы Васильева, например „Элегия” на музыку Сергея Рахманинова, *„Вальс-фантазия”* Михаила Глинки и *„Анюта”* Валерия Гаврилина [22];
- 7) *Хаффнер-симфония*, зрелый шедевр, богата лаконическими речениями и очень сжата по форме [23].

В данной группе эпитетов привлекают внимание те, которые ссылаются на фамилию или имя собственное в названии произведения. Вкратце объясним их происхождение. Так, *Гассенхауэр-трио* получило свое название по третьей части, которая содержит вариации на тему популярной во многих переулках (от нем. *Gassen*) Вены мелодии. Слово *гассенхауэр* означает обычно простую мелодию, которую многие люди (в Гассене) подхватывают и поют, или же насвистывают для себя. В свою очередь, *Хаффнер-симфония* была заказана известной зальцбургской семьей Хаффнеров Вольфгангу Амадею Моцарту по случаю возведения в дворянство Зигмунда Хаффнера Младшего. Что касается *Гольдберг-вариации*, этот цикл был написан по заказу российского посланника в Саксонии Германа Карла фон Кейзерлинга и свое известное название получил по имени личного музыканта Кейзерлинга, клавесиниста Иоганна Готлиба Гольдберга. Наконец, *Ракоци-марш* связан с именем Франциска II Ракоци, лидера восстания в Венгрии 1703–1711 гг., во время которого марш приобрел популярность (belcanto.ru, online).

Отдельную группу составляют названия произведений, принадлежащих к так называемой программной музыке, которая сопровождается на свое содержание словесным указанием, т.е. названием сочинения, указывающим на какое-либо явление действительности, произведение литературы, визуального искусства, природу. В случае эпитетации названия сочинений программной

музыки подчеркивают изобразительность данного эпитета (*Мефисто-вальс*). В анализируемом материале отмечены и дефисные конструкции, компонентом которых являются названия музыкальных форм, напр., *Полонез-фантазия* и *Вальс-фантазия*.

Заключение

Музыкальные рецензии изобилуют художественными средствами, которые подчеркивают индивидуальный стиль автора. Разнообразие языковых средств, особенно различных эпитетов, свидетельствует также о богатом внутреннем мире переживаний музыкального критика. Явление эпитетации, наблюдающееся в текстах музыкальной критики, можно определить следующими качествами: изобразительность, оценочность, эмоциональность, индивидуализм. Данный художественный прием служит описанию всех уровней музыкального события, таких, как произведение и его отдельные элементы, исполнение, манера исполнения, поведение музыкантов, реакции зрительного зала и др. Существенным и неотъемлемым для жанра рецензии элементом являются эпитеты с семантикой оценки (*удивительно талантливый музыкант*), а также эпитеты-вербализации эмоций (*истерическая виртуозность*). Эмоционально наполненная лексика проявляется в рецензиях на музыкальные события на всех уровнях языка как результат вопроса эмоциональности в музыке, существующего с античности до наших дней. Следует заметить, что приему эпитетации часто сопутствует прием метафоры, особенно ее синестетической (а также синестетической эмотивной) разновидности, что прежде всего нашло отражение среди цитат, касающихся звука (*бархатный звук*) (ср. Dzienisiewicz 2021).

В плане словообразования, для более четкого, выразительного описания употребляется префиксация (*поствагнеровское томление*) и суффиксация (*малерианская программа* и *малеровская версия*). Если рассматривать эпитеты с точки зрения принадлежности к частям речи, то в текстах музыкальной критики преобладают имена прилагательные (*прокофьевская соната*), иногда в превосходной степени (*высочайшая простота*), наречия (*экстремально медленно*), причастия (*пугающий аспект*) и деепричастия (*восхищаясь глубиной*). Особенную группу представляют дефисные наречно-именные конструкции (*призрачно-инопланетный*), а также субстантивно-субстантивные конструкции, называющие музыкальные произведения („*Полонез-фантазия*”).

Библиография / References

- Babenco, L.G. (1989). *Leksičeskie sredstva oboznačeniâ èmocij v russkom âzyke*. Sverdlovsk: Izdatel'stvo Ural'skogo universiteta [Бабенко, Л.Г. (1989). *Лексические средства обозначения эмоций в русском языке*. Свердловск: Издательство Уральского университета].
- Belcanto.ru. (Online) <https://www.belcanto.ru> (доступ 23.07.2022)
- Bogdanov, V.V. (1990). *Kommunikativnaâ kompetenciâ i kommunikativnoe liderstvo*. V: *Âzyk, diskurs, ličnost': mežvuz. sb. nauč. tr.* Tver': Tverskoj gosudarstvennyj universitet: 26–31 [Богданов, В.В.

- (1990). *Коммуникативная компетенция и коммуникативное лидерство*. В: *Язык, дискурс, личность: межвуз. сб. науч. тр.* Тверь: Тверской государственной университет: 26–31].
- Bulahova, N.P., Skovorodnikov, A.P. (2017). K opredeleniû ponâtiâ èpitet (predugotovlenie k funkcional'noj harakteristike). *Èkologiâ âzyka i kommunikativnââ praktika*, 2: 122–143 [Булахова, Н.П., Сквородников, А.П. (2017). К определению понятия эпитет (предуподготовка к функциональной характеристике). *Экология языка и коммуникативная практика*, 2: 122–143].
- Dzieniaiewicz, M. (2018). Metafora synestezyjna w rosyjskich tekstach krytyki muzycznej. *Acta Polono-Ruthenica*, 23(3): 31–44.
- Dzieniaiewicz, M. (2021). Językowy obraz dźwięku (na materiale polsko- i rosyjskojęzycznych recenzji muzycznych). *Studia Rossica Posnaniensia*, 46(2): 243–255.
- Èrman, V.A., Ermakova, A.V. (2018). Muzykal'nââ recenziâ kak interdiskursivnyj tekst. *Crede Experto: transport, obšestvo, obrazovanie, âzyk*, 1(16): 85–94 [Эрман, В.А., Ермакова, А.В. (2018). Музыкальная рецензия как интердискурсивный текст. *Crede Experto: транспорт, общество, образование, язык*, 1(16): 85–94].
- Gorbačevič, K.S. (1979). *Slovar' èpitetov russkogo literaturnogo âzyka*. Leningrad: Nauka [Горбачевич, К.С. (1979). *Словарь эпитетов русского литературного языка*. Ленинград: Наука].
- Kienik, T. (2012). *Internetowe oblicza krytyki muzycznej*. W: Bristiger, M., Ciesielski, R. (Red.). *Krytyka Muzyczna. Krytyka czy krytyki?*. Zielona Góra: Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego: 53–64.
- Kozłowska, Z. (2015). Synestezja. *Forum Poetyki*, 1: 110–119.
- Mil'čin A.È. (2003). *Izdatel'skij slovar'-spravočnik*. Moskva: Olma-Press [Мильчин, А.Э. (2003). *Издательский словарь-справочник*. Москва: Олма-Пресс].
- Nenarokova, M.R. (2003). *Dostočtimyj Beda – ritor, agiograf, propovednik*. Moskva: IMLI RAN. (Online) https://azbyka.ru/otechnik/Beda_Dostopochtennyj/dostochtimyj-beda-ritor-agiograf-propovednik/2_5 (dostêp 15.07.2022) [Ненарокова М.Р. (2003). *Достоцитимый Беда – ритор, агиограф, проповедник*. Москва: ИМЛИ РАН. (Online) https://azbyka.ru/otechnik/Beda_Dostopochtennyj/dostochtimyj-beda-ritor-agiograf-propovednik/2_5 (доступ 15.07.2022)].
- Semenova, A.È. (2014). Tendencii razvitiâ muzykal'noj žurnalistiki v Rossii konca XIX načala XXI veka. *Učenyje zapiski Kazanskogo universiteta. Seriâ Gumanitarnye nauki*. T. 156, kn. 6: 120–131 [Семенова, А.Э. (2014). Тенденции развития музыкальной журналистики в России конца XIX начала XXI века. *Ученые записки Казанского университета. Серия Гуманитарные науки*. Т. 156, кн. 6: 120–131].
- Šahovskij, V.I. (2016). *Èmocii. Dolingvistika, lingvistika, lingvokul'turologiâ*. Moskva: Librokom [Шаховский, В.И. (2016). *Эмоции. Долингвистика, лингвистика, лингвокультурология*. Москва: Либроком].
- Tertyčnyj, A.A. (2000). *Žanry periodičeskoj pečati. Učebnoe posobie*. Moskva: Aspekt Press. (Online) <http://evartist.narod.ru/text2/01.htm> (dostêp 15.07.2022) [Тертычный, А.А. (2000). *Жанры периодической печати. Учебное пособие*. Москва: Аспект Пресс. (Online) <http://evartist.narod.ru/text2/01.htm> (доступ 15.07.2022)].

Приложение / Appendix

- [1] <http://musiccritics.ru/index.php?readfull=5704>
- [2] http://os.colta.ru/music_classic/events/details/13204/?expand=yes
- [3] <https://www.kommersant.ru/doc/98351>
- [4] <https://rg.ru/2017/04/20/pochemu-vydaishchij-sia-pianist-grigorij-sokolov-nikогда-nepriezhaet-vmoskvu.html>
- [5] <https://www.kommersant.ru/doc/128383>

- [6] <https://rg.ru/2015/06/22/grincello-site.html>
- [7] <https://www.kommersant.ru/doc/3111920>
- [8] <http://yarcen.ru/articles/culture/music/tsep-i-nit-28726/>
- [9] http://os.colta.ru/music_classic/events/details/18404/?expand=yes
- [10] http://os.colta.ru/music_classic/events/details/8205/
- [11] <https://www.kommersant.ru/doc/3328703>
- [12] <http://archive.gazetaigraem.ru/a11201612>
- [13] <https://www.classicalmusicnews.ru/reports/neizvestnaya-simfoniya-sviridova/>
- [14] <https://portal-kultura.ru/articles/music/332858-yuriy-bashmet-o-muzykalnom-festivale-v-yaroslavle-eto-nastolko-krasivo-chto-dolzno-byt-uslyshano-lyu/>
- [15] <https://www.classicalmusicnews.ru/reports/muzyka-o-lyubvi-i-smerti/>
- [16] https://www.colta.ru/articles/music_classic/7753-bratya-po-muzyke
- [17] https://www.colta.ru/articles/music_classic/29320-anton-svetlichnyy-festival-dyagilev-plus-2021-perm
- [18] <https://www.colta.ru/articles/society/7938-slova-i-muzyka-natsionalizma-vostochnoy-evropy>
- [19] <https://www.colta.ru/news/8084-lyuka-debarg-vystupit-v-bolshom-zale-moskovskoy-konservatorii>
- [20] <http://teacrit.ru/?readfull=3132>
- [21] <https://www.kommersant.ru/doc/2645861?9f476940?9f476940>
- [22] <https://www.rewizor.ru/news/v-bolshom-teatre-sostoitsya-gala-kontsert-v-chest-80-letiya-sodnya-rojdeniya-ekateriny-maksimovoy/>
- [23] <http://teacrit.ru/?readfull=3816>
- [24] <https://www.kommersant.ru/doc/175412>
- [25] <https://rg.ru/2015/06/18/pianist-site.html>
- [26] <http://www.vremya.ru/2009/186/10/239173.html>
- [27] <http://www.vremya.ru/2009/53/10/226042.html>
- [28] <https://www.kommersant.ru/doc/11803>
- [29] <https://www.kommersant.ru/doc/240597>
- [30] <https://www.kommersant.ru/doc/3089438>
- [31] <https://rg.ru/2016/11/10/v-moskve-proshyol-festival-aktualnoj-muzyki-drugoe-prostranstvo.html>
- [32] <http://classicalforum.ru/index.php?topic=1959.25>
- [33] <http://teacrit.ru/?readfull=3808>
- [34] http://os.colta.ru/music_classic/events/details/10234/
- [35] http://os.colta.ru/music_classic/projects/82/details/17603/?expand=yes
- [36] http://os.colta.ru/music_classic/events/details/13204/
- [37] http://os.colta.ru/music_classic/events/details/18404/?expand=yes

Competing interests: The author declares that he has no competing interests.

Article No. 276

DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2022.9.06>

Artykuł badawczy / Research article

Dziedzina nauk humanistycznych / Humanities

Dyscyplina naukowa: językoznawstwo / Discipline of science: linguistics

Copyright © 2022 SRG and D. Horiguchi¹

Citation:

Horiguchi, D. (2022). Русский язык в первом семестре 2022 учебного года в Японии. *Studia Rossica Gedanensia*, 9: 117–129. DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2022.9.06>

РУССКИЙ ЯЗЫК В ПЕРВОМ СЕМЕСТРЕ 2022 УЧЕБНОГО ГОДА В ЯПОНИИ

DAIKI HORIGUCHI (ДАИКИ ХОРИГУТИ)

Киотский университет (Япония) / Kyoto University

Faculty of Integrated Human Studies

Graduate School of Human and Environmental Studies

Department of Human Coexistence

Sakyo-ku Yoshidahonmachi, Kyoto, 606-8501, Japan

Corresponding Author e-mail: horiguchi.daiki.6x@kyoto-u.ac.jp

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0724-6209>

(получено / received 13.09.2022; принято / accepted 1.10.2022)

Abstract

The Russian language in the first semester of the 2022 academic year in Japan

This article analyzes the results of a survey carried out among Japanese students who start and continue to learn Russian alongside their majors at the Kyoto University. Due to the Russian invasion of Ukraine which started on February 24th, 2022, Russian

---

¹ This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0 <https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>) which permits use, distribution, and reproduction in any medium, provided that the article is properly cited, the use is non-commercial, and no modifications or adaptations are made. Publisher: University of Gdańsk. Faculty of Languages [Wydawca: Uniwersytet Gdański. Wydział Filologiczny].

as a foreign language has been experiencing new challenges. In Japan, the academic year begins in April. Thus, the first semester (April through July) shows in the real time what the students think of learning the Russian language. Some students explain their choice of Russian with a great degree of attention paid to Russia in the media. Most students agree that learning a language broadens their worldview. Compared with the beginning of the semester, more students state their concerns regarding the stigmatization of the Russian language and its learners themselves. For Russian language teachers, revisiting the philosophy of their work is a vital task to reduce the students' anxiety.

Keywords: Russian, foreign language, motivation, Japan, Russian invasion of Ukraine.

Резюме

В статье анализируются результаты опроса японских студентов, начинающих и продолжающих изучать русский язык, помимо своей специальности, в Киотском университете. Из-за военных действий России в Украине, начавшихся 24 февраля 2022 года, русский язык как иностранный поставлен перед новыми вызовами. В Японии учебный год начинается в апреле, поэтому первый семестр 2022 года (апрель–июль) отражает актуальное состояние размышлений студентов по поводу изучения русского языка. Некоторые студенты объясняют выбор русского языка большой степенью освещаемости событий, связанных с российской агрессией, в мировых СМИ. Большинство студентов сходятся во мнении, что изучение языка расширяет их мировоззрение. По сравнению с началом семестра, в его конце большинство студентов отмечают обеспокоенность по поводу стигматизации русского языка и самих его изучающих, что является насущной проблемой для преподавателей русского языка и заставляет переосмыслить философию работы, чтобы уменьшить беспокойство студентов.

Ключевые слова: русский язык, иностранный язык, мотивация, Япония, вторжение России в Украину.

1. Вводные замечания

Изучение, преподавание и исследование русского языка в Японии имеют 230-летнюю историю, претерпевшую несколько волн японо-русской отношений. Первый бум русского языка в Японии пришелся на 60-е годы прошлого века благодаря полету Гагарина в космос и утверждению образа СССР как державы, где процветают естественные науки. Этот бум несколько затмило вторжение советских войск в Чехословакию в 1968 году (Japanese Association for the Study of Russian Language and Literature 2000: 242). Русский язык во второй раз обрел популярность среди японцев в начале перестройки (Japanese Association for the Study of Russian Language and Literature 2000: 254). Сегодня на фоне военных действий России в Украине русский язык как иностранный сталкивает-

ся с новыми испытаниями. В Японии первые месяцы после вторжения России в Украину проходило отвержение многого, что связано с Россией и русской культурой. Большой резонанс по поводу восприятия самого русского языка вызвал случай с русскоязычным указателем на одной из железнодорожных станций Токио, который по просьбе неопределенного количества пассажиров закрыли белой бумагой, но затем вернули после критики в адрес самой станции (Известия: 15.04.2022).

С конца февраля 2022 года японские научные организации, а также кафедры русского языка нескольких вузов одна за другой опубликовали заявления против российских военных действий в Украине (Токийский университет международных исследований 2022, online; Японская Ассоциация Русистов 2022a, online и др.). Японская Ассоциация Русистов, крупнейшее общество японских русистов, обратилось с открытым письмом к тем, кто изучает или собирается изучать русский язык. Суть обращения состоит в том, что изучение русского языка, литературы и культуры не означает поддержку российских военных действий, и оно необходимо для того, чтобы не прерывать диалог с носителями русского языка и деятелями русской литературы и культуры (Японская Ассоциация Русистов 2022b, online). С учетом того, что популярность и выбор иностранных языков определяются несколькими факторами, в том числе глобальной обстановкой в мире, японские русисты обеспокоены тем, что сократится число изучающих русский язык, а в долгосрочной перспективе также и кадров-русистов. Специалисты также опасаются стигматизации изучающих русский язык. Несколько студентов-русистов в Университете иностранных языков города Кобэ в телевизионном интервью так высказывают свое мнение: *«Не хочется говорить друзьям, что я изучаю русский язык; Я боялся, что среди педагогов найдутся те, которые оправдывают российскую позицию, но узнав, что русские педагоги тоже против войны, я успокоился»* (ABC NEWS: 19.04.2022). Следует отметить, что для студентов самым близким, порой первым, «живым» говорящим на изучаемом языке является их преподаватель, поэтому отношение этого преподавателя к происходящему, вероятно, может волновать не только интервьюируемого студента.

Изучение языка обычно обусловлено не отрицательным, а скорее положительным, или как минимум нейтральным отношением изучающего к культуре и стране, с которыми связан данный язык. Такое отношение имеется у индивида до начала изучения иностранного языка или постепенно формируется при овладении им, в процессе познания связанных с этим языком явлений и говорящих на нем людей. Именно поэтому усвоение языка отнюдь не ограничивается заучиванием учебного материала – при этом происходит что-то более глубокое. Изучение языка, как отмечалось, соотносится с отношением к стране, с которой он связан. Например, несмотря на политическое напряжение между Японией и Южной Кореей, японские студенты, изучающие корейский язык, более положительно относятся к Южной Корее, чем те, которые ему не обучаются (Ogoshi 2006: 28). И по сравнению с теми, кто изучает корейский язык не как специализацию, будущие специалисты имеют еще более положительное отношение к стране изучаемого языка (Ogoshi 2019: 29).

В Японии учебный год начинается в апреле. В японских вузах первый семестр длится с начала апреля до конца июля, а второй семестр – с начала октября до начала февраля. На большую часть февраля и весь март приходятся весенние каникулы. События в Украине не могли не отразиться на японских студентах, изучающих русский язык в первом семестре после начала военных действий России в Украине.

В данной статье рассматриваются результаты опроса студентов, начинающих и продолжающих изучать русский язык не для специализации в одном из японских вузов – Киотском университете в первом семестре 2022 учебного года.

2. Изучение русского языка в Японии

2.1. Русский язык как предмет неспециализации в японских вузах

Во многих японских вузах существуют межфакультетские предметы *liberal arts* или общеобразовательные предметы, предназначенные для студентов всех факультетов, в противопоставление предметам специализации. Для всестороннего интеллектуального развития и расширения знаний студенты, помимо своей специализации, должны выборочно, но в определенном объеме изучать предметы, которые не обязательно связанные с ней. Чаще всего это происходит на первом курсе. Например, из ряда предметов *liberal arts* будущий химик выбирает предметы «японская литература», «международное право» или «психология». В рамках предметов *liberal arts* независимо от профиля обучения иностранные языки нередко изучаются в обязательном порядке.

Проблемы, возникающие в процессе преподавания иностранных языков как предметов *liberal arts*, гораздо сложнее по сравнению с занятиями по языку как специализации. Студенты изучают язык только раз или два раза в неделю; их количество в одной группе порой может достигать до 40 человек, что серьезно затрудняет развитие практических навыков у студентов. Возможности для того, чтобы добиться хороших результатов в данной ситуации крайне ограничены и приходится смириться с тем, что для неспециалистов само изучение иностранного языка может сводиться к «опыту» или «памяти о студенческих годах» после окончания вуза.

В результате опроса японских студентов, активно изучающих шесть иностранных языков (кроме английского, это такие языки, как немецкий, французский, испанский, китайский, корейский и русский), проведенного на основе теории самоопределения, выявлено, что изучающие корейский и русский языки показывают самый высокий уровень внутренней мотивации, а самый низкий уровень обнаруживается у изучающих китайский и немецкий языки. Наоборот, если китайский язык занимает первое место по практической значимости для изучающих, то русский замыкает рейтинг (Oki 2014, online). Относительно высокий уровень внутренней мотивации у изучающих русский язык в Японии подтверждается и другими исследованиями (Miyashita, Yokoi, Hayashida 2014a: 6). В то же время обучающиеся осознают трудность и нагрузку, которую

они испытывают при изучении русского языка: он им интересен, но дается тяжело (Miyashita, Yokoi, Hayashida 2014b: 17).

2.2. Изучение русского языка в Киотском университете

В Киотском университете, помимо английского языка, студенты должны изучать как минимум один иностранный язык в течение одного года (для факультетов точных наук) или в течение двух лет (для социально-гуманитарных факультетов). Изучается 8 иностранных языков на двух уровнях (первый год и второй год). Количество предлагаемых групп в 2022 году выглядит следующим образом: немецкий (176 групп), китайский (166), французский (108), испанский (72), русский (16), итальянский (16), корейский (16) и арабский (16). Для первых четырех языков каждая группа предназначена для конкретных факультетов. Что касается остальных языков, то студенты разных факультетов обучаются в одной группе. Студенты первого курса избирают изучаемый язык при подаче документов для поступления в первой половине марта, то есть еще до начала семестра. Студенты старших курсов записываются на занятия в течение первых двух недель апреля.

Для первого года обучения студенты, в основном первого курса, выбирающие русский язык, занимаются в трех группах. Студенты второго года обучения работают в одной группе. Большинство из них получают образование на факультетах социально-гуманитарных профилей. Предлагаются занятия по грамматике и практике (говорению), и студенты обычно изучают их вместе. За преподавание грамматики «отвечает» японский преподаватель, а за практику – русский. Занятия открыты для студентов всех факультетов, большинство из которых составляют не-русисты. Поэтому цель занятий заключается в том, чтобы обучить «элементарным азам» русского языка и в то же время ознакомить студентов со страноведческими аспектами. Количество занятий – 15 (продолжительность одного – 90 минут) – не позволяет студентам первого года обучения пройти все падежи русского языка за первый семестр первого года. В таком рабочем объеме студенты, изучающие русский язык второй год, с трудом успевают пройти всю элементарную грамматику, тем не менее во втором семестре второго года стараются справляться с чтением и пониманием русских текстов при помощи словаря.

Что касается количества записавшихся на занятия русского языка студентов в 2022 году, то по сравнению с прошлым годом оно особо не изменилось: первый год обучения в трех группах – 83 студента против 94, второй год в одной группе – 25 против 18.

3. Опрос студентов, изучающих русский язык в Киотском университете

Проведен опрос студентов, изучающих русский язык в Киотском университете, в начале и в конце первого семестра 2022 года: в трех группах первого года обучения (в начале семестра – 78 студентов, в конце семестра – 69 студентов);

в одной группе второго года обучения (в начале семестра – 23 студента, в конце семестра – 25 студентов). Цель опроса заключалась в том, чтобы определить мотивы выбора русского языка и отношение к его изучению с учетом происходящего в мире.

Специализация играет немаловажную роль в мотивации студента к изучению языка и имеет определенные тенденции. Опрос японских студентов, изучающих русский язык, показывает, что более мотивированы студенты факультетов искусств, педагогики и иностранных языков, а менее мотивированы медицинского и естественнонаучного профилей (Kaneko 2014: 34). При нашем опросе студенты не указывали факультет, поэтому в данной статье не учитывается специфика профилей студентов. В опросе отсутствуют такие показатели, как пол и курс опрошенных. Для русской филологии как специализации существует кафедра славянской филологии на филологическом факультете. Однако наш опрос не охватывает студентов русской филологии.

3.1. Первый опрос (в начале семестра)

Первый опрос проводился в начале апреля 2022 года. Для студентов первого года обучения опрос проводился в форме ежегодной анкеты, в которой студенты отвечали на такие вопросы, как: «Почему вы выбрали русский язык?» и «Что вы знаете о России и русских (пусть и стереотипно)?». В этом разделе анализируются мотивы выбора русского языка на фоне военных действий России в Украине. Студентам второго года обучения был задан такой вопрос: «Что вы думаете про изучение русского языка в сегодняшнем контексте?».

3.1.1. Первый опрос студентов первого года обучения

Опрос начинающих изучать русский язык показывает, что 16 из 78 студентов объясняют выбор русского языка большой освещаемостью России в СМИ. Это может быть единственная причина (8), или одна из причин (8). Они позитивно настроены на изучение русского языка и надеются, что знание русского языка даст более широкие возможности для осознания мира: *Мировое сообщество осуждает Россию, но если я не знаю русского языка, то мне трудно понять русскую культуру и россиян, а также рассуждать о России самостоятельно; Захотел полюбить русскую культуру, не поддаваясь русофобской волне; В Японии существует информационный дисбаланс: освещают события только с западной точки зрения. Изучение русского языка – самый короткий путь к пониманию культуры и истории России, оно позволяет увидеть события по-новому.* Выбор русского языка, несомненно, имеет определенную актуальность, но в то же время представляет случайный характер для некоторых студентов: *Не было языка, который я особо хотел изучать. Но в свете последних новостей подумал, что было бы хорошо знать русский.* Студент говорит, что знание русского языка поможет оказывать помощь украинским беженцам в Японии: *Киото является городом-побратимом Киева и будет расти необходимость в оказании гуманитарной помощи украинским беженцам. Если буду заниматься волонтерством и знать русский, то сразу смогу быть полезным.*

Остальные ответы не отличаются от тех, которые даются каждый год, то есть это интерес к самому языку, культуре, истории. Большинство студентов называют «положительные» стороны России в качестве мотива для изучения. Обобщая стереотипы о стране, складывается образ России как «страны контрастов» или «страны с крайностями» – культура (искусство, литература) и агрессия (война, военная техника), богатство (природные ресурсы, олигархи) и нищета, добро и зло. Сегодняшние события в Украине, разворачивающиеся на наших глазах, заставляют некоторых студентов взглянуть на Россию иначе, с неким испугом, ср.: *Для меня Россия, несмотря на свои грандиозные достижения в космосе и спорте, имеет темную сторону, много интриг и тайных обществ. Именно этим она меня привлекала, и я с некой романтикой смотрела на Россию. Но сегодня мне кажется, что все это в конце концов рождается при милитаристской и тоталитарной государственной власти. Никакая это не романтика – это реальность. Я пересматриваю свое отношение к России.* С одной стороны, военные действия России в Украине, несомненно, ухудшают имидж страны, возникает риск сокращения количества желающих изучать русский язык. С другой стороны, частотность обращений к фактам жизни России в СМИ стала поводом для того, чтобы некоторые захотели изучать русский язык именно сегодня.

3.1.2. Первый опрос студентов второго года обучения

Что касается студентов, продолжающих изучать русский язык, то 17 из 23 утверждают, что довольны тем, что в прошлом году изучали русский язык и не жалеют об этом, поскольку увеличилась актуальность изучения русского языка. Изучение языка позволяет расширить кругозор и точнее воспринимать текущие события: *Благодаря тому, что я изучал русский язык, историю и культуру, смог избавиться от предрассудков о России. В новостях, где слышен и виден русский язык, могу понимать отдельные слова и предложения. Я доволен, что изучал и изучаю русский.* Когда неспециалисты изучают иностранный язык как предмет *liberal arts*, они не ощущают актуальности этого языка, необходимости владения им, поскольку сталкиваются с ним только на занятиях. Для таких студентов активная освещаемость всего, что связано с Россией в СМИ актуализирует потребность знания русского языка. В высказывании одной из студенток прослеживается осознание противостояния «Россия – Украина», но частичная русскоязычность Украины (украинцев) освободила ее от опасения, что изучение русского языка связано с поддержкой России: *В начале я подумала, что изучение русского языка означает поддержку России. Но узнав, что есть украинцы, которые говорят по-русски, я осознала необходимость изучать русский; Решение одного руководителя страны в одну эпоху не бросает тень на конкретный язык. Ненависть к русскому языку сегодня можно сравнить с отказом от английского языка в Японии во время Второй мировой войны. Это паранойя и глупость.* Отказ от русского языка этот студент сравнивает с запретом на английский язык как «язык врага» в милитаристкой Японии 30-40-х годов прошлого века. Тогдашнее вытеснение английского языка сегодня оценивается как нерациональный поступок. Особенно это очевидно при сравнении с США, где активно готовили агентов с высоким уровнем знания японского языка, что

определило поражение Японии на информационном фронте (Oishi 2007: 220). В этой связи изучение русского языка позволяет критически воспринимать российскую информацию: *Один японец – любитель России – не окажет влияния на решения российского правительства. Но активное изучение русского языка в Японии может оказаться неудобным для них. Чем больше людей понимают российские СМИ непосредственно на русском языке, тем больше людей осознает специфику их пропаганды.*

Три студента поделились негативными чувствами, которые оказывают влияние на их мотивацию. Они считают, что «политика одно, а народ – другое», но приходится учитывать тот факт, что более 70 % россиян так или иначе поддерживают действия России в Украине (Левада Центр: 01.08.2022). Один из студентов высказывает чувства горечи, ср.: *Военные действия России в Украине могут негативно влиять на мою мотивацию. Она заключается в том, чтобы общаться с носителями русского языка. Но грустно представить, что мой будущий собеседник может оказаться сторонником военных действий.* У другой студентки факт вторжения России в Украину стал точкой отсчета для переосмысления ее отношения к изучению русского языка, ср.: *Если честно, я засомневалась, смогу ли я дальше заниматься русским, как прежде. У меня просыпается некое чувство вины от того, что занимаюсь русским языком так наивно, только потому, что мне это интересно. Политику и культуру с языком нужно разделять, но это не так просто. (...) но не хочется думать, что изучать русский и Россию – это плохо.* Несколько студентов отметили повышенное (нежелательное) внимание со стороны окружающих, ср.: *Я переживаю, что родители обеспокоены; Мои друзья любопытствуют о моем изучении русского языка.* Подобное беспокойство озвучено и во втором опросе, проведенном в конце семестра.

3.2. Второй опрос студентов

Второй опрос проводился в конце семестра в июле 2022 года. В нем участвовали 94 студента: 69 студентов первого года обучения и 25 студентов из группы второго года обучения. Следует отметить, что в этот раз в опросе впервые был упомянут факт вторжения России в Украину студентам первого года обучения, завершающим 4-месячное изучение русского языка.

На вопрос о том, заставляет ли изучение русского языка воспринимать происходящее в Украине ближе, ответы студентов разделились в зависимости от года обучения. Заинтересованность в событиях соотносится с продолжительностью изучения языка.

Таблица 1. Результат ответов на вопрос: «Заставляет ли изучение русского языка воспринимать происходящее в Украине ближе?»

	воспринимают ближе	не изменилось
первый год обучения	25 (36.2%)	44 (63.7%)
второй год обучения	18 (72%)	7 (28%)
Итого:	43 (45.7%)	51 (54.2%)

Ответы студентов на вопрос о том, повлияло ли вторжение России в Украину на ваш выбор русского языка?, выглядят следующим образом.

Таблица 2: Результат ответов на вопрос: «Повлияло ли вторжение России в Украину на ваш выбор русского языка?»

	повлияло	не повлияло
первый год обучения	29 (42.0%)	40 (57.9%)
второй год обучения	1 (4.0 %)	24 (96.0%)
итого	30 (31.9%)	64 (68.0%)

Для студентов первого года обучения данный вопрос фактически позволяет объяснить мотивы их выбора русского языка. Для некоторых студентов вторжение не стало поводом отказа от изучения русского языка, так как они собирались изучать русский язык или интересовались Россией еще до этого события, ср.: *Даже если бы не было войны, я бы выбрал русский; Язык и международная обстановка – разные вещи.* Поскольку опрошенные не являются студентами русской филологии, для них характерно отсутствие намерения связывать свое будущее или студенческую жизнь с русским языком, ср.: *Я выбрал русский, но не собираюсь учиться в России или иметь дело с русскими* (заводить русских друзей или работать с русскими – примечание автора), *поэтому не обращал внимание на мировую обстановку.*

Студенты, ответившие, что вторжение повлияло на выбор русского языка, объясняют, что этот факт вызвал у них интерес к России, Украине и самим событиям, а также к русскому языку, ср.: *Вторжение России в Украину – горячая, актуальная тема; В новостях о вторжении чаще вижу надписи на русском языке и у меня появился интерес к кириллице.* Студенты надеются, что, даже изучая азы русского языка, их кругозор станет шире, ср.: *У меня была мысль, что если буду знать немного русский или украинский и смотреть новости, мое восприятие событий обогатится; Перед тем как по инерции осуждать вторжение, хотелось составить свое мнение, изучая Россию.* Студенты с оптимизмом относятся к своему выбору, ср.: *У меня был интерес к русскому языку, и я подумал, что изучать русский в Японии сегодня после вторжения – ценный опыт; Подумал, что в Японии в будущем меньше будет возможностей узнать Россию и изучать русский язык, поэтому это редкий шанс.* В последнем высказывании студент намекает, что русский язык в Японии ждет не очень светлое будущее.

Среди студентов, ответивших на вопрос утвердительно, есть такие, которые представили возражения окружающих, в том числе родителей, ср.: *Из-за ухудшения имиджа России я немного колебался в выборе русского; Еще до вторжения в Украину я планировал выбрать русский язык, но мои родители возражали; Я выбрал русский язык с учетом того, что я хочу исследовать в будущем. Но вся моя семья возражала и уговаривала выбрать китайский.* Возможно, такие ответы давали студенты первого курса, у которых еще до поступления родители в той или иной мере были вовлечены в подготовку к университетской жизни своего ребенка.

Студенты второго года обучения продолжили изучать русский язык несмотря на факт вторжения. Их ответы не отличаются от ответов тех студентов первого года обучения, которые не учитывали факт вторжения при выборе изучаемого языка. 4 студента сослались на практическую причину, состоящую в том, что смена изучаемых языков предполагает покупку новых учебников и словарей, а также корректировку учебного расписания.

Отвечая на вопрос о том, повлияло ли вторжение России в Украину на вашу мотивацию изучения русского языка на протяжении семестра, студенты отрицают факт такого влияния.

Таблица 3. Ответы на вопрос: «Повлияло ли вторжение России в Украину на вашу мотивацию изучения русского языка на протяжении семестра?»

	положительно повлияло (повышение мотивации)	отрицательно повлияло (снижение мотивации)	не повлияло	другие факторы повышения мотивации	другие факторы снижения мотивации
первый год обучения	17* (24.6%)	3* (4.3%)	42 (60.8%)	8 (11.5%)	0
второй год обучения	3 (12%)	0	18 (72%)	3 (12%)	1 (4%)
Итого	18 (19.1%)	2 (2.1%)	54 (57.4%)	11 (11.7%)	0

*один студент отметил оба фактора

Студенты, которых мотивировали политические события, отмечают желание глубже узнать о них и осваивать информацию непосредственно на русском языке, ср.: *В соцсетях чаще вижу русский и украинский. Когда хоть немного понимаю, что там написано, чувствую свой прогресс. Хочу больше изучать русский язык и узнавать, какой пропагандой занимается Россия.* Студенты, которых демотивирует вторжение России в Украину, объясняют это повышенным к себе вниманием окружающих, ср.: *Когда говорю, что изучаю русский язык, люди реагируют не так, как на другие языки.* Подобное высказывание также указывает на стигматизацию изучения русского языка, которая отражается в ответах на следующий вопрос.

Последний вопрос о том, какие позитивные и негативные аспекты вы рассматриваете, изучая русский язык, предполагал свободную форму ответа. В этом случае автор классифицирует ответы по двум аспектам – положительному и отрицательному.

Позитивные аспекты: знание русского языка может обогатить взгляд на происходящее (18), в СМИ больше возможностей видеть и слышать русский язык (3), можно применять знания на практике (3). Студенты указывают на увеличение значимости русского языка из-за ожидаемо небольшого количества знающих русский язык (3). Позитивное мнение студента таково: *Изучать русский язык будет меньше людей. Это будет выделять нас.* Другие аспекты: возможность высказываться на русском языке о происходящем (1), повышенный ин-

терес к русскому языку (1), возможность быть мостом между Японией и Россией (1).

Студенты чаще всего обеспокоены стигматизацией русского языка и изучающих его (13), ср.: *Люди думают, что если ты изучаешь русский язык, то ты поддерживаешь действия России (у меня и был такой случай)*. Как высказались студенты второго года обучения в начале семестра, в конце семестра студенты первого года обучения также признались, что чувствуют повышенное внимание окружающих, когда те узнают, что они изучают русский язык. Это может быть семья, сокурсники, незнакомые люди. Изучаемый иностранный язык может являться одной из часто обсуждаемых между студентами тем университетской жизни, поэтому здесь чаще всего имеются ввиду сокурсники, ср.: *Знаю друга, в адрес которого как-то высказались плохо, потому что он выбрал русский язык в разгар вторжения России в Украину; Допустим, что после окончания университета меня спросят, какой язык я изучал в университете, и я скажу, что русский, буду чувствовать себя неловко; Когда еду на автобусе, стараюсь не открывать учебник русского языка; Я не знаю, какая будет реакция людей на мое изучение русского языка (не думаю, что изучение русского языка и поддержка России – совсем разные вещи), поэтому не сообщаю активно об этом*. Последнее высказывание студента еще раз демонстрирует, что изучение языка подразумевает симпатию к стране и посредством образом может привести к оправданию всего, что делает данная страна.

Студентов беспокоит усиление русофобии (11): *Обстановка настолько нагнетенная, что можно говорить о России только как об угрозе*. Студенты также указали на другие отрицательные аспекты: дестабилизация мировой обстановки (6), снижение возможности практики на русском языке (5), затруднение поездки в Россию как с целью стажировки, так и для туризма (4), дискриминация русских и русскоязычных (2). У студентов инженерного факультета русский язык по-прежнему ассоциируется с космосом. Обучающегося волнует возможное снижение мирового статуса России в области космонавтики, которое может снизить значимость русского языка.

4. Выводы

Первый семестр после российского вторжения в Украину показывает, как политическая ситуация в мире может влиять на студентов в Японии. Несмотря на опасение сокращения желающих изучать русский язык, в нашем вузе ситуация в количественном плане особо не изменилась. В качественном – большая частотность и упоминаемость России в СМИ, пусть не с лучшей стороны, повышает интерес к России и к русскому языку. Однако этот интерес может быть кратковременным и нестабильным, и в долгосрочной перспективе популярность, а также значимость русского языка может колебаться в сторону снижения. С одной стороны, сокращение числа изучающих русский язык может привести к сокращению занятий и породить соответствующие негативные последствия, например, регресс японской русистики. С другой стороны, как ни

парадоксально, взамен количественного убытка студентов может увеличиться число высокомотивированных.

Обеспокоенность студентов по поводу стигматизации изучения русского языка является сложной проблемой. Анализ результатов нашего опроса не позволяет утверждать, что реакция окружающих и общества непосредственно демотивирует студентов, так как во втором опросе так ответило только три студента. Однако русский язык вместе с русской культурой является важнейшей составляющей «мягкой силы» России, как это наглядно пропагандирует фонд «Русский мир» в последние годы. Сами студенты убеждены, что изучение языка отнюдь не означает поддержку каких-либо политических действий страны. Тем не менее актуальной представляется задача преподавателя беречь студентов от социального давления и поддерживать мотивацию студентов разными способами.

В данной статье рассматривалось мнение студентов-нерусистов, которые параллельно своей специальности изучают русский язык из интереса. Они оптимистически настроены на изучение русского языка в короткие сроки. Иначе могут обстоять дела со студентами-русистами, у которых русский язык непосредственно связан с их 4-летним студенчеством и дальнейшей карьерой. Необходимо сопоставление мнений студентов-русистов и нерусистов. Впрочем, если русисты относятся к достаточно узкому кругу студентов, наш опрос нерусистов в большей степени раскрывает отношение среднестатистического японского студента к изучению русского языка в сегодняшних обстоятельствах.

Библиография / References

- Japanese Association for the Study of Russian Language and Literature. (2000). *The Japanese and Russian language*. Tokyo: Nauka (in Japanese).
- Kaneko, Y. (2014). Why do you learn Russian? – Voices of learners of Russian coming from the survey of all-Japanese universities' students of six foreign languages in 2012. *Roshiago Kyoiku Kenkyuu*, 5: 21–41 (in Japanese).
- Miyamoto, Y., Yokoi, S., Hayashida, R. (2014a). Japanese learners' motivation to learn Russian: Results from a nation-wide survey across six foreign languages. *Roshiago Kyoiku Kenkyuu*, 5: 1–12 (in Japanese).
- Miyamoto, Y., Yokoi, S., Hayashida, R. (2014b). Japanese learners' motivation to learn Russian: An application of the expectancy-value model. *Roshiago Kyoiku Kenkyuu*, 5: 13–20 (in Japanese).
- Ogoshi, N. (2006). Image of Korea and Learning of Korean Language. *Language, Information, Text*, 13(1): 27–41 (in Japanese).
- Ogoshi, N. (2019). The Relationship between Korean Language Learning and Image of Korea: The Present State and Changes based on Questionnaire Surveys of Korean learners of Japanese university students. *Language, Information, Text*, 26: 27–40 (in Japanese).
- Oishi, I. (2007). *Prohibit English*. Tokyo: Goma Shobo (in Japanese).
- Oki, M. (2014). Characteristics of motivations across the foreign languages and summary of the research. *Gengo Kyoiku EXPO* (in Japanese). (Online) <http://www.waseda.jp/assoc-jacetedu/expo2014.pdf> (access: 13.09.2022).

Электронные источники / Internet sources

- ABC NEWS. (2022). *Interview of students of Kobe City University of Foreign Studies*. (Online) https://www.asahi.co.jp/webnews/pages/abc_14741.html (доступ: 13.09.2022).
- Åronská associaciá Rusistov. (2022a). *Ob'ávlenie protesta protiv vtorženiâ rossijskih vojsk v Ukraínu*. (Online) <https://yaar.jp.org/?p=369> (доступ: 13.09.2022) [Японская Ассоциация Русистов. (2022a). *Объявление протеста против вторжения российских войск в Украину*. (Online) <https://yaar.jp.org/?p=369> (доступ: 13.09.2022)].
- Åronská associaciá Rusistov. (2022b). *Otkrytoe pi's'mo tem, kto izučali ili sobiraetsâ izučat' russkij*. (Online) <https://yaar.jp.org/?p=94> (доступ: 13.09.2022) [Японская Ассоциация Русистов. 2022b. *Открытое письмо тем, кто изучали или собирается изучать русский язык*. (15.03.2022) (Online) <https://yaar.jp.org/?p=94> (доступ: 13.09.2022)].
- Izvestiâ. (2022). *Ukazatel' na russkom âzyke vernuli na stancii metro v Tokio*. (Online) <https://iz.ru/1320976/2022-04-15/ukazatel-na-russkom-iazyke-vernuli-na-stantciiu-metro-v-tokio> (доступ: 13.09.2022) [Известия. (2022). *Указатель на русском языке вернули на станции метро в Токио*. (Online) <https://iz.ru/1320976/2022-04-15/ukazatel-na-russkom-iazyke-vernuli-na-stantciiu-metro-v-tokio> (доступ: 13.09.2022)].
- Levada Centr. (2022). *Konflikt s Ukraínoj. Avgust 2022 goda*. (Online) <https://www.levada.ru/2022/09/01/konflikt-s-ukrainoj-avgust-2022-goda/> (доступ: 13.09.2022) [Левада Центр. (2022). *Конфликт с Украиной. Август 2022 года*. (Online) <https://www.levada.ru/2022/09/01/konflikt-s-ukrainoj-avgust-2022-goda/> (доступ: 13.09.2022)].
- Tokijskij universitet meždunarodnyh issledovanij. (2022). *Otkrytoe obrašenie s protestom protiv vtorženiâ rossijskih vojsk v Ukraínu*. (Online) http://www.tufs.ac.jp/NEWS/notice/220307_1.html (доступ: 13.09.2022) [Токийский Университет международных исследований. (2022). *Открытое обращение с протестом против вторжения российских войск в Украину*. (Online) http://www.tufs.ac.jp/NEWS/notice/220307_1.html (доступ: 13.09.2022)].

Competing interests: The author declares that he has no competing interests.

NAUKI O KOMUNIKACJI
SPOŁECZNEJ I MEDIACH
COMMUNICATION AND
MEDIA STUDIES

Article No. 277

DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2022.9.07>

Artykuł badawczy / Research article

Dziedzina nauk społecznych / Social sciences

Dyscyplina naukowa: nauki o komunikacji społecznej i mediach /

Discipline of science: communication and media studies

Copyright © 2022 SRG and I. Ivanova¹

Citation:

Ivanova, I. (2022). Потеря Я-уникальности как элемент пропаганды в языке советской публицистики.

Studia Rossica Gedanensia, 9: 133–143. DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2022.9.07>

ПОТЕРЯ Я-УНИКАЛЬНОСТИ КАК ЭЛЕМЕНТ ПРОПАГАНДЫ В ЯЗЫКЕ СОВЕТСКОЙ ПУБЛИЦИСТИКИ

IRYNA IVANOVA

Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics

Faculty of International Relations and Journalism

Department of Management of Social Communications

Nauki Ave. 9A, UA-61166, Kharkiv, Ukraine

Corresponding Author e-mail: vlad-7@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4786-4979>

(получено / received 25.07.2022; принято / accepted 16.08.2022)

Abstract

The loss of SELF-uniqueness as a propaganda element in the language of Soviet journalism

The article describes the process of planned influence on people's psyche by means of verbal manipulation, propaganda tactics taken from advertising tradition, as well as its various forms aimed at controlling consumer awareness in the Soviet reality of the

---

¹ This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0 <https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>) which permits use, distribution, and reproduction in any medium, provided that the article is properly cited, the use is non-commercial, and no modifications or adaptations are made. Publisher: University of Gdańsk. Faculty of Languages [Wydawca: Uniwersytet Gdański. Wydział Filologiczny].

1930s and 1940s. A comprehensive methodological approach was used in the study, combining various methods (inductive and deductive as well as descriptive and interpretative).

The study has proved that the tendentious and trite model of suggestive advertising texts as a combination of propaganda goals and consumer information, rejecting any creativity and individuality, caused the destruction of social consciousness and dehumanization of a man enslaved by the Soviet totalitarian system. The paper shows political Russification activities aimed at the destruction of the Ukrainian nation, emphasizing the description of the linguistic genocide situation.

It has been observed that Ukrainian intellectuals' attitude towards the Ukrainian culture and language was not always responsible. Negative effects of the mechanisms creating a new social unit, indifferent to the cultural property and art of their own nation, as well as constituting a new mythology have been noticed. It has been found that some of the then Ukrainian activists saw an opportunity to counter the influence of the Soviet propaganda in the restitution of SELF-uniqueness, national awareness and return to national cultural traditions. The conducted analysis has also revealed the quasi-polemical nature the language of Soviet journalism, which designed a parallel reality.

Keywords: self-uniqueness, myth, manipulative techniques, advertising text, totalitarianism.

Abstrakt

Utrata JA-unikalności jako element propagandy w języku sowieckiej publicystyki

W artykule opisano proces planowego oddziaływania na psychikę ludzi za pomocą manipulacji słownych, taktyk propagandowych zaczerpniętych z tradycji reklamy, a także różnych jej form służących sterowaniu świadomością konsumenta w rzeczywistości sowieckiej lat 30.–40. XX wieku. W badaniach zastosowano kompleksowe podejście metodologiczne, łączące różne metody (indukcyjne i dedukcyjne oraz opisowe i interpretacyjne).

W pracy dowiedziono, że tendencyjny i szablonowy model sugestywnych tekstów reklamowych jako kombinacji celów propagandowych i informacji konsumenckich, odrzucający wszelką kreatywność i indywidualność, powodował destrukcję świadomości społecznej oraz dehumanizację człowieka zniewolonego przez sowiecki system totalitarny. Ukazano polityczne działania rusyfikacyjne zmierzające do wyniszczenia narodu ukraińskiego, kładąc nacisk na opis sytuacji językobójstwa (*linguistic genocide*).

Zauważono, że stosunek ukraińskich intelektualistów do kultury i języka ukraińskiego nie zawsze był odpowiedzialny. Dostrzeżono negatywne skutki mechanizmów kreowania nowej jednostki społecznej, zubożającej na dobrą kulturę i sztuki własnego narodu, oraz konstytuowania nowej mitologii. Stwierdzono, że część ówczesnych działaczy ukraińskich w restytucji JA-unikalności, świadomości narodowej i powro-

cie do narodowych tradycji kulturowych dostrzegała szansę na przeciwstawienie się wpływowi propagandy sowieckiej. Przeprowadzona analiza ujawniła również quasi-polemizację języka sowieckiej publicystyki, projektującą rzeczywistość równoległą.

Słowa kluczowe: JA-unikalność, mit, techniki manipulacyjne, tekst reklamowy, totalitaryzm.

Введение

Значительный рост доли манипулятивных технологий в европейском медиа-пространстве ведет к необходимости тщательного анализа рекламных по своей сути техник оперирования сознанием аудитории. Отсутствие должного внимания к факторам, которые способны существенно трансформировать систему ценностей общества и модели мира, приводит к трагическим и тяжелыми последствиям, становится причиной опасных социальных изменений.

Именно в такой ситуации обесценивание индивидуального, личностного начала на вербальном уровне ведет к утрате национальной идентичности, падению престижности национального языка и культуры, в конце концов к формированию ущербного общества, неполноценной личности, опасной социальной формации. Одним из признаков создания такой социальной системы является лингвоцид.

Проблема лингвоцида как отдельное направление в лингвистике рассматривалась достаточно давно, еще в XIX веке. Термин «лингвоцид» означает целенаправленный запрет или ущемление прав национального языка с целью его уничтожения и ассимиляции, рассматривается как целенаправленная политика правительства.

Одним из исследователей лингвоцида как государственной политики являлся Ю. Шевелев (1908–2002) – лингвист, прежде всего известный работами по истории языка, литературоведческими исследованиями, педагогической и общественной деятельностью. По нашему мнению, следует внимательно проанализировать работы крупного ученого, написанные в жанрах мемуаристики, научной критики, научной журналистики. В данных работах поднимаются вопросы языка, его уникальности, способов уничтожения вербального наследия нации и шагов к выживанию такового, что обуславливает постановку исследовательских задач и проблематику статьи.

Отдельно рассмотрим также работы Ю. Шевелева. А точнее – Гр. Шевчука, под таким псевдонимом писал ученый свои публицистические, критические статьи и мемуары. Статьи исследователя интересны тем, что отличались большим литературным талантом, чувством стиля (Шевельов 2014; Вакуленко 2018). Ценность таких текстов среди прочего в том, что они фиксируют те изменения и трансформации в обществе, ментальности, которые обозначая переход к советской тоталитарной системе, представляют государственную политику лингвоцида.

Ю. Шевелев описывает в публицистике и мемуарах алгоритмы формирования параметров советского типа мышления, особенностей трансформации Я-идентичности в условиях существования человека в атмосфере «советчины» – одного из этапов принятия идеологии тоталитаризма. Эти алгоритмы позднее будут взяты на вооружение бизнес-структурами разного уровня, равно как и спецслужбами, в виде инструмента пропаганды определенного типа поведения, стиля жизни.

Теоретико-методологические основы

Прежде всего необходимо рассмотреть ту часть исследований, посвященных феномену советских медиа и рекламы в них, как формы пропаганды и государственной политики лингвоцида (Демська-Кульчицька 2005). Процесс уничтожения предпринимательской индивидуальности сочетался с творением новой советской мифологии, которая продолжает и далее быть элементом пропаганды тоталитарной идеологии.

Эффективность и особенности такого типа агитации, вплетенной в советскую действительность, исследователи рассматривали опосредованно (Хазагеров 2002; Непийвода 2003; Владимирська, Владимирський 2009; Зирка 2012). Например, характерной чертой коммерческих, на первый взгляд, рекламных текстов являлось их активное участие в пропаганде советского образа жизни как самого наилучшего (Владимирська, Владимирський 2009: 9). Во времена культа личности и позднее реклама уже перестала предлагать сделать выбор – выбора не было, она пропагандировала, прививала образ жизни, мышления, правила и нормы поведения «истинного советского человека». С этого времени не много изменилось в рекламных текстах такого типа (Хазагеров 2002). И поэтому основными характеристиками языка рекламы стали клишированность, тематическое однообразие и простота, сосредоточенность на «титულном» языке – русском.

Господствующая идеология сформировала главную рекламную идею – советское лучшее, качественно отличное. Например: «летайте самолетами аэрофлота»; «бутылка молока нейтрализует яд трех папирос»; «вкусно и питательно: требуйте мороженое киевского молкомбината».

В Украине советская реклама в 30–40-е годы выходила на русском и украинском языках, однако тогда уже начиналась политика лингвоцида и пропаганды «титульной» нации – советского народа.

Изучение языковых особенностей в рекламе и периодике в таком аспекте представляет большой исследовательский интерес; это способ понять как работает информационно-пропагандистская машина, почему она эффективна даже в условиях достаточного доступа к источникам открытой информации. Именно поэтому для исследований такого типа важны свидетельства известных ученых-лингвистов, которые с языковых и идеологических позиций могут дать ответ на поставленные вопросы. Тем более, что собственный лингвистический анализ представляет крупный языковед и публицист.

Внимание к публицистике и мемуарам свидетелей становления тоталитарных режимов в Европе в Украине стало достаточно новым явлением. Только за последние 20 лет в Украине были опубликованы собрания мемуаров, публицистика, переписка известных ученых-эмигрантов, которые вынуждены были покинуть свою страну и приостановить деятельность из-за угрозы репрессий тоталитарными режимами Германии и СССР.

Так, воспоминания и публицистику Ю. Шевелева долгое время игнорировали, поскольку созданные работой советских спецслужб трудности, дезинформация, травля, организованная ученому даже в свободном мире, мешали вслушиваться в его голос, не давали возможности публиковать его работы на территории всего постсоветского пространства (Титаренко 2006: 228–229). Особенное сопротивление встретила именно публикация так называемого «харьковского периода». Периоды оккупации Украины, о которых писали и ученые, тщательно скрывались, засекречивались и замалчивались, если позиция автора не совпадала с официальной советской версией.

В данной работе в анализе пропагандистских технологий внимание будет сконцентрировано не только на рекламе, но и на рецензиях, воспоминаниях, комментариях, которые были опубликованные под псевдонимом Г. Шевчук. Псевдоним выбран Ю. Шевелевым как вызов советской репрессивной машине – это имя известного лингвиста А. Шевчука, который был осужденный в 30-е годы. Под этим именем автор планировал обличать те ужасы, которые несет тоталитарный режим, рецензия и статья в периодике – являются проявлением морали и своеобразной мести за те несчастья, которые принесла украинской интеллигенции советская власть (Титаренко 2006: 228–229).

Г. Шевчук тщательно и четко описывает реалии жизни в немецкой оккупации и до нее, способ мышления советского человека, целенаправленное уничтожение национального своеобразия, ментальных установок украинцев. А далее не менее четко и последовательно даны этапы создания способа мышления советского человека, как нового типа самосознания. Инструменты языковой манипуляции в качестве способа формирования психологии советского человека, политика лингвоцида, поддерживаемая тоталитарными режимами являются основой для предлагаемого исследования. Материалом для анализа стали рекламные слоганы, а также серия статей, опубликованная в газете «Новая Украина», и журналах «Свит», «Украинский засив». Эти журналы выходили в период немецко-фашистской оккупации Харькова и дали некоторую свободу в описании происходящего и того, что было при советском режиме.

Основной целью настоящей статьи является описание алгоритма формирования советского человека, утраты Я-индивидуальности как результата работы манипулятивных технологий, вербальных приемов влияния на самосознание человека.

Особенности формирования советских идеологем в рекламном и журнальном тексте 30–40 гг. XX ст.

Прежде всего стиль и язык советской периодики и рекламы принимает на вооружение те языковые приемы, сложные слова и словосочетания, которые не могут быть приемлемы и удобны для употребления. Они трудно запоминались, были избыточными и неинформативными.

В советской рекламе популярность сложносокращенных слов и аббревиатур берет начало в модернистских исканиях поэтов серебряного века. Однако со временем эта традиция стала частью советской системы репрезентации сферы науки, обслуживания и торговли, производства и образования. Эти названия были подчас так замысловаты, что понять их значение мог только знающий реалии советского быта человек. Так появились «Военторг», «Коопторг», «Днипрельстан», «Химзавод им. Сталина» и т.п.

В советской действительности не только имена существительные использовались в торговле и рекламе, не менее популярными были метафорические названия, метафоры, эпитеты, эргонимы, часто обозначающие целые сети магазинов, распространенных по всему СССР. Поэтому такие тропы быстро теряли свою образность, становились затертыми и обезличенными: «Весна», «Детский мир», «Сделай сам», «Березка», «Поэзия», «Пельменная» и т.д.

Именно такой была политика советской власти: происходила потеря имени собственного, уникального названия, которое привлекало бы потребителя. Кроме давления государственной машины, каждый предприниматель и продавец испытывал страх перед его названием, идентификацией, никто не хотел привлечь к себе излишнее внимание власти. Индивидуальность хотела раствориться в толпе, в море безличных названий и лозунгов. Ю. Шевелев вспоминал:

В «советской» действительности личное имя пропало. Были Станкострой и ХТЗ, Киевторги и Гастрономы. Были директора и завмаги – в общем. Серийные и безыменные. Эти люди отвечали серийно и безименно. Потом пришла немецкая оккупация. Вылезли недобитые остатки частного торгового класса. На базарах росли киоски... Открывались первые магазины. Вывесок они избегали. Не лучше ли просто выложить свои товары – приходи и покупай? Власть приказала: должны быть вывески, на каждой вывеске должна стоять фамилия предпринимателя. Но власть не предусмотрела размер надписи. Фамилии на вывесках нарисованы наименьшими. Техникой миниатюры. Совсем микроскопически. Предприниматель не хотел быть известным. Фирмы не хотели рекламировать себя. Они хотели быть безыменными. Эпоха индивидуальности умерла. Царила эпоха автоматического функционирования (цит. по Шерех 1949: 46).

Контрастом к такому положению было отношение к собственному имени в рекламе и торговле, уважительное отношение к индивидуальности продавца как гарантии честности и качества, существовавшие в независимой от Советов Украине 20-х годов. Ю. Шевелев описывает стилистику и эстетику вывески 20-х годов, досоветского и раннего советского времени:

Было время, когда каждая фирма метровыми буквами выписывала свое название. Везде: на вывесках магазинов, о газетных объявлениях, на каждой фабрике. И это было время

индивидуальной инициативы. Практика вывесок и реклам соответствовала идеологии философии сверхчеловека Ницше и теория борьбы видов за существование Дарвина (цит. по Шерех 1949: 46).

Действительно, в мемуарах и на страницах периодики того времени можно было встретить вывески и описания украинской рекламы, целые репортажи посвящались стилистике вывесок. Например, в журнале «Уж» за август 1929 года можно увидеть фотографии киевских вывесок: «Перекураня Є.В. Семенко»; «Ленінградська фабряня та хемічне чищення. Щ.М. Серий»; «Щіткаряня майстерня»; «Своя праця І.М. Щетіна»; «Спеціаліст упаковщик Речицький приймаю до упаковки різні меблі, піяніно та посуд» (Už 1929).

В 30-е годы имена исчезают с вывесок. Это реакция на репрессии, высмеивание индивидуального начала, личностного роста. Уничтожение инициативы и творчества, умерщвление национальной идеи и притеснение культур и национальностей в СССР привели к невозможности создания свободной идеи, нельзя было реализовать цель в слове, стремление к уникальности. Все эти смыслы в переработанном под нужды тоталитарной системы виде переключались в пропагандистскую область и стали инструментом насаждения власти.

Во времена позднего СССР такая тенденция проявилась наиболее ярко в языке публицистики; продолжала царить квазиполемика и квазикомплимент. Сознательная фальшь и искусственный пафос были присущи всему советскому медиапространству, рекламе, торговле. Вся территория СССР была наполнена однообразными названиями магазинов: «Аптека», «Ткани», «Кондизделия», «Продмаг» – простыми, узнаваемыми и примитивными («Хлеб», «Зоотехника», «Одежда», «Обувь»). Исключением не были помпезные сооружения и их однообразные названия, разницу составляли топонимы в составе сложносокращённых слов – «Хармаг», «Держпром». Были даже такие названия, которые вошли в общеупотребительную лексику, например, лексема «автодор».

Традиционализм и однообразие торгового названия привели к тому, что оно воспринималось автоматически, отражая типичность и однообразие существования советского человека. И этот процесс не мог не отобразиться в языке – слова стали только техническим малым инструментом для строительства тоталитарного государства 40-х годов. Советская реклама чаще всего несла информативный характер и пропагандистские настроения. Граждане получали короткие, часто запутанные торговые имена, слоганы, понятные далеко не всем. Креативность и разнообразие не поощрялись, везде царила универсальность посредственности. Например, названия сети магазинов, распространенных по всей стране, складывались из одного сложносокращенного слова «Универмаг», «Промтовары», «Сельторг», «Продторг» и т.д. Когда была необходимость представить более узкие специализации в торговле, тогда использовались имена существительные или субстантивы. На просторах всего СССР можно было встретить исключительно «Ковры», «Килими» (в Украине), «Ювелирный», «Посуда», «Книги», «Столовая» и т.д. Эти названия, полностью лишённые Я-уникальности, ничего не говорили потребителю, не было ни цели, ни реализации мечты, ни настроения, ни высокого качества. Существительные во множественном числе

информировали о товаре, о его количестве. Вопрос о том, как отличить один магазин от другого был решен просто и также безлично: каждому магазину присвоен номер. Тематическое поле внешней вывески, рекламы, текста передовицы в газете отличалось однообразием и безликостью; оно полностью соответствовало реалиям существования в тоталитарном обществе, было пропитано страхом выделиться, назвать и услышать свое имя.

Основные аспекты утраты Я-уникальности в период 30–40 гг. XX ст.

В периодике, письмах, а позднее в мемуарах, серии научных исследований послевоенного периода (Шевельов 2014: 47) описана большевистская и фашистская система, направленная на уничтожение национального самосознания украинцев и утрата восприятия себя как отдельной личности, ценной для общества индивидуальности с собственным самосознанием и гражданской позицией. Именно наличие Я-уникальности у членов общества предполагало создание имиджа страны, нации и социума; потеря уникальности привела к ущербности в представлении о национальной идентичности, собственной ценности.

Такие потери происходили и на языковом уровне, значительно обеднел словарный состав текстов советской прессы, научной публицистики, рекламы, рушилось языковое пространство личности:

Нужно было не ограничиться только этим, нужно было не только снаружи преследовать и уничтожать украинскую культуру – надо было извратить ее, разложить изнутри. К этой подлой, тройне иезуитской тактике и прибегают большевики (Шевельов 2014: 47).

Именно в таком контексте остро звучит вопрос лингвоцида.

В советском языкознании 30–40-х годов активно продвигалась идея пролетарского интернационализма, сближения наций и языков. Со временем она стала пропагандистским лозунгом, непоколебимой аксиомой. Ее упростили и регулярно публиковали в советской прессе, представляли в языковедческих работах (Демська-Кульчицька 2005). Как результат, целенаправленная политика уничтожения языковой культуры стала причиной значительного обеднения лексического состава украинского языка.

Советское государство предприняло ряд шагов по уничтожению человека в державе. Кроме политики лингвоцида, при которой сознательно и последовательно угнетались языки национальных меньшинств, покоренных советской властью народов. Снижалась ценность языка, уничтожению украинской интеллигенции сопутствовала работа по формированию представлений об украинском языке как малозначимом, второсортном, пригодном только для бытового употребления.

Параллельно с лингвоцидом проходит «русификация из середины»: начались притеснения прессы, которая выходила на украинском языке; расстрелы и ссылки представителей украинской культуры; давление власти на все аспекты жизни людей.

Такой процесс описывался в украинской периодике:

Большевики отчасти добились своего. Газеты печатались такой ужасной русско-украинской мешаниной, что переставали быть понятными для украинцев. И кто-то отшатнулся от такой украинской прессы, а большевикам это и надо было (Шевельов 2014: 47).

К системному уничтожению украинской интеллигенции, политиков и гражданских активистов прибавились репрессии, направленные против ученых, представителей искусства. Украинский язык также становится репрессированным: «При большевиках разговаривать по-украински означало привлечь внимание НКВД, а что значило это внимание – ну, это хорошо знал каждый» (Шевельов 2014: 49). Яркой деталью стало отношение советской власти к собственно украинским военным терминам, которые уничтожались безжалостно.

Пропаганда советского образа жизни, изоляция общества, запрет на собственную индивидуальность, национальность, репрессии и притеснения оказали серьезное влияние на личность человека. Даже самые сильные духом, с высоким уровнем критического мышления люди, знающие и понимающие работу этого механизма специалисты, попадали под влияние манипуляций общественным сознанием. Пропагандистские технологии обладали тотальным проникновением, они управляли сознанием.

В воспоминаниях Ю. Шевелева про встречи с Е. Маланюком упоминается о «подсоветчиках», людях, которые неосознанно поддерживали советское:

А про отравление советскими испарениями он (Евгений Маланюк) говорил святую правду. На самом деле, должен был пройти не один год, пока я смог избавиться от них. И хотя не осознавал этого, они продолжались в моем сознании и в годы МУРа, хотя политически я полностью был антисоветским (цит. по Шевельов (Шерех) 2001: 63).

Противодействием влияния советской пропаганде часть украинских деятелей того времени (Хаззагеров 2002) видели в восстановлении Я-индивидуальности, национального самосознания, возвращение к национальным культурным традициям (Шевельов 2014).

Выводы

Пропитанное пропагандой постсоветское наследие, доставшееся многим европейским государствам, стало пространством, где создается новая мифология, формируются новаторские имиджевые позиции. Так конструируются универсальные модели личностей, мифологемы и эталоны национального характера, это возможность сложить культурно-национальную картину мира, дать каждому найти себя и свое место в обществе. Сформировать систему эталонов и стереотипов, которые будут свидетельствовать о наличии самобытной культуры и традиций, позволит именно присутствие Я-уникальности в общественном сознании.

Не каждому народу на постсоветском пространстве это удалось, многие продолжают тонуть в пропагандистских лозунгах времен мировых войн, вновь отходит на второй план ценность личности, возвращается комплекс неполно-

ценности. Утрата своего самостоятельного пути в мире начинается с утраты национального языка, культуры и науки, проведения политики сознательного и последовательного лингвоцида. Далее у народа отбирают историю, самосознание, качество жизни, а после начинают «загружать» новый тип мышления – агрессивного, примитивного имперца, говорящего только на «титульном» языке.

Во времена Второй мировой войны было уже описано и осознано то уничтожающее пропагандистское влияние, которое создавала и укрепляла советская власть. В серии работ были охарактеризованы тактики осуществления лингвоцида как технологии уничтожения национально-культурного сознания украинцев и замещение его имперским сознанием.

Всеобщая русификация, безответственное отношение к своей культуре, недостаток образования, отказ под давлением от национальной идентичности – все это подготавливало сознание человека к пропагандистскому давлению, уничтожало индивидуальность. Именно текст в медиа и рекламе, его качество и уровень исполнения, является ярким показателем уровня развития общества, языка и его смыслов. Отсутствие ярких примеров рекламного текста, при засилье пропагандистских лозунгов – свидетельство болезни общества. Так, рекламный текст советского периода представлял собой сочетание информационной составляющей (товар есть) и идеологического наполнения (советское – лучшее).

Каждая всеохватывающая пропагандистская кампания, царящая в обществе, создает параллельную реальность, в которой желаемое настойчиво выдается за действительное, а действительное упорно замалчивается и игнорируется. Таким образом рождается и продолжает свое тлетворное влияние квазиполемичность языка советской журналистики, рекламы, советского образа жизни.

Bibliografia / References

- Dems'ka-Kul'čic'ka, O. (2005). Reëstr represovanih sliv. *Ukraïns'ka mova u XX storičči: istoriâ lingvocidu: dokumenti i materialy*. Uporyad. L. Masenko ta in. Kiïv: Vid. dim «Kiëvo-Mogilâns'ka akademiâ» [Демська-Кульчицька, О. (2005). Реєстр репресованих слів. *Українська мова у XX сторіччі: історія лінгвоциду: документи і матеріали*. Упоряд. Л. Масенко та ін. Київ: Вид. дім «Кієво-Могилянська академія»].
- Gal'kevič, T., Donec', M. (2014). *Ukraïns'kij drukovaniy plakat 1950–1992 rokiv z Fondiv nacional'noi biblioteki Ukraïni im. V.Ī. Vernads'kogo: katalog: u 3 vip.* Vip. 1: *Ukraïns'kij drukovaniy plakat 1950–1964 rokiv z fondiv Nacional'noi biblioteki Ukraïni im. V.Ī. Vernads'kogo*. Kiïv: Vid-vo Nac. b-ki Ukraïni im. V.Ī. Vernads'kogo [Галькевич, Т., Донець, М. (2014). *Український друкований плакат 1950–1992 років з фондів Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського: каталог: у 3 вип.* Вип. 1: *Український друкований плакат 1950–1964 років з фондів Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського*. Київ: Вид-во Нац. б-ки України ім. В.І. Вернадського].
- Hazagerov, G. (2002). *Političeskaâ ritorika*. Moskva: Nikkolo-Media [Хазагеров, Г. (2002). *Политическая риторика*. Москва: Никколо-Медиа].
- Nepijyoda, N. (2003). Īnteraktivna stilistika. *Stil' Stil' i tekst*, 4: 6–18 [Непийвода, Н. (2003). Інтерактивна стилістика. *Стиль і текст*, 4: 6–18].

- Šereh, Ū. (1949). *Dumki proti tečii*. [Ul'm]: Ukraïna [Шерех, Ю. (1949). *Думки проти течії*. [Ульм]: Україна].
- Ševel'ov (Šereh), Ū. (2001). *Ā – mene – meni ... (i dovkругi)*. Т. 2: *V Ukraïni*. Harkiv – N'ŭ-Jork: Vidannâ časopisu «Berezil»; Vidavnicтво М.Р. Кос' [Шевельов (Шерех), Ю. (2001). *Я – мене – мені ... (і довкруги)*. Т. 2: *В Україні*. Харків – Нью-Йорк: Видання часопису «Березиль»; Видавництво М.П. Коць].
- Ševel'ov, Ū. (2014). *Dorogou vidradânšennâ: publicistični ta naukovî teksti 1941–1943 rr. (Harkivs'kij period)*. Harkiv: Harkivs'ke istoriko-filologične tovaristvo [Шевельов, Ю. (2014). *Дорогою відрадящення: публіцистичні та наукові тексти 1941–1943 рр. (Харківський період)*. Харків: Харківське історико-філологічне товариство].
- Titarenko D. (2006) *Lŭds'kij faktor v okupacijnij periodičnij presî Shidnoï Ukraïni (1941–1943 rr.)*. *Naukovî zapiski Nacional'nogo universitetu «Ostroz'ka akademiâ»*. Ostrog: Vidavnicтво Nacional'nogo universitetu «Ostroz'ka akademiâ»: 228–229 [Титаренко, Д. (2006). Людський фактор в окупаційній періодичній пресі Східної України (1941–1943 рр.). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія»: 228–229].
- Už (Universal'nij žurnal)*. (1929). Harkiv: bagatoil. lit.-hudož. univers. žurnal [Уж (Універсальний журнал) (1929). Харків: багатоіл. літ.-худож. універс. журнал].
- Vakulenko, S. (2018). *Prekrasnodušnist' posered žahittâ*. (Online) <https://savchook.com/wp-content/uploads/2018/02/Sh1vybrane.pdf> (dostup 1.07.2022) [Вакуленко, С. (2018). *Прекраснодушність посеред жахиття*. (Online) <https://savchook.com/wp-content/uploads/2018/02/Sh1vybrane.pdf> (доступ 1.07.2022)].
- Vladimirs'ka, G.O., Vladimirs'kij, P.O. (2009). *Reklama: navč. posib*. Kïiv: Kondor [Владимирська, Г.О., Владимирський, П.О. (2009). *Реклама: навч. посіб*. Київ: Кондор].
- Zirka, V.V. (2012). *Slovo v reklame: lingvostilističeskij aspekt*. Dnipropetrovs'k: Universitet imeni Al'freda Nobelâ [Зірка, В.В. (2012). *Слово в рекламі: лінгвостилістический аспект*. Дніпропетровськ: Університет імені Альфреда Нобеля].

Competing interests: The author declares that he has no competing interests.

Article No. 278

DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2022.9.08>

Artykuł badawczy / Research article

Dziedzina nauk humanistycznych / Humanities

Dyscyplina naukowa: językoznawstwo / Discipline of science: linguistics

Copyright © 2022 SRG and J. Jarosz¹

Citation:

Jarosz, J. (2022). Strategie komunikacyjne w nagłówkach prasowych o wojnie w Ukrainie w duńskim dzienniku „Politiken” (z perspektywy odbiorcy). *Studia Rossica Gedanensia*, 9: 144–156.

DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2022.9.08>

STRATEGIE KOMUNIKACYJNE W NAGŁÓWKACH PRASOWYCH O WOJNIE W UKRAINIE W DUŃSKIM DZIENNIKU „POLITIKEN” (Z PERSPEKTYWY ODBIORCY)

JÓZEF JAROSZ

Uniwersytet Wrocławski / University of Wrocław

Wydział Filologiczny / Faculty of Letters

Instytut Filologii Germańskiej / Institute of German Philology

Pracownia Skandynawistyki / Laboratory for Scandinavian Studies

Pl. Nankiera 15 B, 54-140 Wrocław, Polska / Pl. Nankiera 15 B, 54-140 Wrocław, Poland

Corresponding Author e-mail: jozef.jarosz@uwr.edu.pl

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7820-667X>

(nadesłano / received 11.10.2022; zaakceptowano / accepted 8.11.2022)

---

¹ This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0 <https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>) which permits use, distribution, and reproduction in any medium, provided that the article is properly cited, the use is non-commercial, and no modifications or adaptations are made. Publisher: University of Gdańsk. Faculty of Languages [Wydawca: Uniwersytet Gdański. Wydział Filologiczny].

Abstract

Communicative strategies in headlines about the war in Ukraine in the Danish daily “Politiken” (from the reader’s perspective)

The aim of the article is to present informative strategies applied in the headlines about the war in Ukraine in the Danish daily “Politiken”. The study covered 26 headlines from two thematic sections of the journal. A comparative analysis has showed differences in the structure and organization of information, the use of stylistic and emotive means, and the way the war is presented. The contrasts result from the fact that the texts belong to different press genres: informational or journalistic texts. Interconnecting them with hyperlinks creates an internal mini-discourse and gives a more complete picture of the presented events.

Keywords: Danish press, headline, information, journalism, linguistic genology.

Abstrakt

Treścią artykułu jest przedstawienie strategii komunikacyjnych w nagłówkach prasowych o wojnie w Ukrainie w duńskim dzienniku „Politiken”. Badanie dotyczyło 26 nagłówków z dwóch działów tematycznych dziennika. Analiza porównawcza wykazała różnice w strukturze, organizacji informacji, użyciu środków stylistycznych, emotywnych oraz sposobie przedstawienia wojny. Kontrasty wynikają z przynależności tekstów do odmiennych gatunków prasowych: tekstów informacyjnych i publicystycznych. Połączenie obu typów tekstów linkami tworzy wewnętrzny mini-dyskurs i daje pełniejszy obraz przedstawianych wydarzeń.

Słowa kluczowe: duńska prasa, nagłówek prasowy, informacja, publicystyka, genologia lingwistyczna.

Wprowadzenie

Wydarzenia w Ukrainie po rosyjskiej agresji w dniu 24 lutego 2022 roku natychmiast weszły na stałe do prasy światowej. Początkowo były to pojedyncze artykuły, z czasem pojawiły się – zarówno w wydaniach drukowanych, jak i cyfrowych – osobne rubryki czy wręcz podstrony tematyczne, gromadzące rozmaite materiały prasowe. Formę dziennika mają codzienne doniesienia dotyczące sytuacji w Ukrainie w internetowym wydaniu „Rzeczpospolitej” („Wojna Rosji z Ukrainą: Dzień 157”)², specjalne podstrony tematyczne powstały m.in. w „Gazecie Wyborczej” („Wojna w Ukrainie”)³,

² <https://www.rp.pl/swiat/art36787611-wojna-rosji-z-ukraina-dzien-157>.

³ <https://wyborcza.pl/0,128956.html?tag=wojna+w+Ukrainie#nav-menu>.

tygodniku „Wprost” („Wojna w Ukrainie”)⁴, austriackim dzienniku „Der Standard”⁵ czy niemieckim tygodniku „Der Spiegel” („Ruslands Krieg gegen die Ukraine”)⁶.

Tematem niniejszego opracowania jest przedstawienie sposobu zorganizowania zasobów prasowych oraz organizacji treści przekazów o rosyjskiej agresji w Ukrainie w internetowym wydaniu duńskiego dziennika „Politiken” na przykładzie nagłówków tekstów. Dziennik „Politiken” (duń. “Dagbladet Politiken”) jest częścią krajobrazu medialnego Danii od 1 października 1884 roku i należy obecnie wraz z „Berlingske Tidende” i „Jyllands-Posten” do największych gazet porannych (z nakładem prawie 92 000 egz. w 2013 roku)⁷. Edycja „Politiken” w wersji online funkcjonuje od 1998 roku pod adresem www.politiken.dk.

Założenia metodologiczne

Niniejszy wywód napisany jest z perspektywy procesu recepcji tekstów prasowych w wydaniach online, co ma swoje konsekwencje w porządkowaniu informacji w dalszej części artykułu, który przebiega od omówienia faktów językowych zawartych w przykładach do ich osadzenia w kryteriach genologii lingwistycznej i kryteriach prasoznawczych.

Celem opracowania jest identyfikacja strategii komunikacyjnych w nagłówkach prasowych tekstów o wojnie w Ukrainie oraz wykazanie ich potencjału w budowaniu przekazu medialnego w codziennej praktyce czytelniczej⁸. W szczególności analizie porównawczej zostaną poddane dwa zbiory nagłówków pochodzące z „Politiken” z okresu 26.03.–24.08.2022. Pierwszy z nich obejmuje nagłówki tekstów prasowych, które znajdują się na stronie tytułowej dziennika, na której regularnie, niemal codziennie, pojawiają się aktualne doniesienia. W przestrzeni hipertekstu zostały one przyporządkowane do działu wiadomości o wydarzeniach zagranicznych „Internationalt”, co jest każdorazowo zaznaczane pod tekstem.

Druga część materiału przykładowego zawiera tytuły tekstów z podstrony „Politikens samlinger” (pol. Kolekcje dziennika „Politiken”), która w dziale tematycznym „Russlands angreb på Ukraine” (pol. Inwazja Rosji na Ukrainę) udostępnia materiał dziennikarski traktujący o różnych aspektach życia w Ukrainie w czasie wojny. Zbiór tekstów drugiej grupy jest dosyć stabilny, jednak nie zamknięty, bowiem materiały multimodalne dodawane są z częstotliwością dwa razy na miesiąc⁹.

Z perspektywy czytelnika kluczowym aspektem jest usieciwienie materiałów prasowych obu grup. Teksty o wojnie w Ukrainie znajdujące się na stronie tytułowej

⁴ <https://www.wprost.pl/wojna-na-ukrainie>.

⁵ <https://www.derstandard.at/international/europa/ukraine>.

⁶ https://www.spiegel.de/thema/ukraine_konflikt/.

⁷ <https://denstoredanske.lex.dk/Politiken>. Historię gazety omawia szczegółowo Dwornik (2020).

⁸ Zadaniem opracowania nie jest zbadanie nawyków czytelniczych, a wykazanie pewnego potencjału analizowanej praktyki dziennikarskiej, która te nawyki kształtuje.

⁹ Wykorzystany tu materiał przykładowy, wprawdzie skromny, obejmuje jednak wszystkie nagłówki z wymienionego działu tematycznego, które opublikowano w momencie ukończenia niniejszego opracowania i jest wystarczający, by zilustrować koncepcję oferty prasowej badanego dziennika.

opatrzone są bowiem linkiem do działu tematycznego „Russlands angreb på Ukraine” i zawartych w nim dalszych publikacji spójnych tematycznie, co umożliwia zainteresowanemu czytelnikowi bezpośrednią recepcję i konfrontację tekstów z obu zbiorów, np. w trakcie jednej sesji czytelniczej.

Autorami tekstów są korespondenci zagraniczni, komentatorzy wydarzeń międzynarodowych, których nazwiska zostały podane w materiale empirycznym. Korpus przykładów obejmuje również teksty opracowane przez pracowników agencji prasowej i te zostały opatrzone jej nazwą (Ritzau)¹⁰ zgodnie z informacją podaną w dzienniku pod tekstem.

Kluczowym pojęciem niniejszego badania jest pojęcie strategii, którą można rozumieć jako „umiejętność kreatywnego połączenia w spójny sposób wielu wzajemnie powiązanych w czasie i przestrzeni oraz współzależnych działań prowadzących do realizacji celu ostatecznego” (Kolczyński 2008: 34). Identyfikacja strategii komunikacyjnej w badanych przykładach odbędzie się w oparciu o typologię Kolczyńskiego, zgodnie z którą według kryterium celu działań komunikacyjnych różni się strategie perswazyjne, informacyjne i ekspresyjne (Kolczyński 2008: 45).

Celem ustalenia strategii komunikacyjnej badaniu zostanie poddany dobór informacji oraz sposób ich organizacji, jak i dobór środków językowych w obu grupach tytułów prasowych. Oznacza to, że realizacja zamiaru badawczego jest wieloaspektowa i obejmuje w pierwszym rzędzie analizę cech strukturalnych, tj. formy językowej obu grup nagłówków. W planie treści przedmiotem badania będzie ocena potencjału informacyjnego w konstruowaniu u odbiorcy obrazu wojny i jej skutków, następnie charakterystyka semantyczno-pragmatyczna oraz stylistyczna komponentów leksykalnych wypowiedzi z uwzględnieniem użytych figur retorycznych, jak i emotywnych składników tekstu. Pozyskane dane, odrębnie dla obu grup nagłówków, będą podstawą do przeprowadzenia analizy kontrastywnej w zakresie kształtowania obrazu przedstawianych wydarzeń w obu grupach materiału przykładowego i tym samym pozwolą ustalić ich rolę w budowaniu przekazu prasowego w przedmiotowym zakresie, który tworzy u odbiorcy określony obraz tragicznych wydarzeń w Ukrainie.

Tytuł jako przedmiot badań filologicznych

Tytuły (nagłówki)¹¹ są przedmiotem badań titrologicznych¹², których rozwój, początkowo w obszarze literaturoznawstwa, obserwuje się od lat siedemdziesiątych minionego wieku, a znaczną intensyfikację odnotowuje po publikacji m.in. trzech opracowań monograficznych *La marque du titre* (Leo H. Hoek, 1981), *Der literarische Titel* (Arnold Rothe, 1986) und *Seuils* (Gérard Genette, 1987). Współczesne badania

¹⁰ Ritzau jest największą duńską agencją prasową z tradycją sięgającą 2. poł. XIX w.

¹¹ W niniejszym opracowaniu obydwa określenia występują zamiennie, w oparciu o wyjaśnienie Wojtak (2010: 17): „Relacje pomiędzy nazwami nagłówek i tytuł nie są w literaturze prasoznawczej precyzyjnie ustalone. Termin nagłówek może oznaczać tytuł główny lub odnosić się do tytułu złożonego”.

¹² Określenie *titrologiczny* jest próbą adaptacji niemieckiego terminu *Titrologie*, który zapożyczono z badań romanistycznych nad tytułami.

nad tytułami prowadzone są w co najmniej czterech obszarach, w zakresie których – w zależności od celu badania oraz osadzenia wywodu w konkretnej bazie teoretycznej i metodologicznej (por. Wojtak 2006: 35) – przypisuje się im rozmaity status. Tytuły traktuje się jako onimiczne jednostki tekstu, stąd stanowią przedmiot zainteresowania w analizach onomastycznych (por. Gajda 1987; Nübling, Fahlbusch, Heuser 2015). Rozpowszechnione jest również podejście tekstologiczne, zgodnie z którym tytuł jest samodzielnym gatunkiem (niem. *Textsorte*), tworzącym liczne relacje z tekstem właściwym, do którego się odnosi (por. Hellwig 1984; Nord 1993). Osobnym polem badawczym dysponuje przekładoznawstwo, w ramach którego powstało wiele opracowań, w tym monografii książkowych, podejmujących analizę tytułów rozmaitych wytworów kultury, np. filmów czy utworów muzycznych (np. Bouchehri 2012). Wreszcie tytuł bywa rozpatrywany jako obiekt analiz prasoznawczych (np. Pisarek 1967; Ślowska 2008; 2017).

Jednym z aspektów, a niekiedy kluczowym elementem w badaniach nad tytułami, jest jego charakterystyka funkcjonalna. By nadmiernie nie rozbudowywać tej części artykułu, można w uproszczeniu przyjąć, że jako nazwa własna tytuł spełnia funkcję identyfikującą i indywidualizującą (Nübling, Fahlbusch, Heuser 2015: 20), jako tekst, realizuje tytuł funkcje informacyjne i pozainformacyjne, w tym funkcję nakłaniającą, ekspresywną i kreatywną (poetycką) (Grzegorzczkowska 1991: 26), w ramach których możliwe są dalsze, uwarunkowane kontekstowo, mikrofunkcje w tekstach prasowych (Tkaczewski 2001; Sadowska 2007).

W niniejszym opracowaniu nagłówek traktowany jest jako początkowy element materiału dziennikarskiego w prasie, który funkcjonuje jako względnie samodzielny byt tekstowy i którego recepcja przebiega często bez tekstu zasadniczego (por. Bogusewicz 2010).

Część empiryczna

Nagłówki tekstów z działu „Internationalt”

Pierwsza część materiału empirycznego pochodzi ze stron tytułowych poszczególnych wydań dziennika, na których jednostką funkcjonalną jest nagłówek artykułu, tekst, zdjęcie związane z treścią doniesienia, nazwa działu „Internationalt” (Zagranica) oraz link do podstrony z dalszymi tekstami o wojnie w Ukrainie. Ta część korpusu liczy 14 tytułów o następującej treści¹³:

(1) *Rusland bomber den smukke havneby Odesa og bremses Ukraines vigtige korneksport* (Rosja bombarduje piękne miasto portowe Odessę i wstrzymuje ważny eksport zboża Ukrainy; Jesper Thobo-Carlsen, 10.05.2022);

(2) *Flere russiske soldater nægter at deltage i krigen* (Kolejni rosyjscy żołnierze odmawiają udziału w wojnie; Torben Benner, 13.05.2022);

(3) *Putin har i stor stil forvandlet prorussere i Kherson til russerhadere* (Putin zmienił w wielkim stylu prorosyjskich mieszkańców Chersonia w nienawistników Rosji; Kjeld Hybel, 14.05.2022);

¹³ Przekładu nagłówek dokonał autor artykułu – JJ.

- (4) *Nyt angreb på ukrainske civile* (Nowy atak na ukraińską ludność cywilną; Ritzau, 17.05.2022);
- (5) *Overblik: To russiske soldater er idømt fængsel* (Przegląd: Dwóch rosyjskich żołnierzy skazanych na karę więzienia; Ritzau, 31.05.2022);
- (6) *Ukrainerne løber tør for ammunition, og kampgejsten svigter* (Ukraińcom kończy się amunicja i słabnie duch walki; Lars Dahlager, 11.06.2022);
- (7) *Overblik: Flere russiske soldater og to generaler dræbt ved angreb på militærbaser, siger ukrainerne* (Przegląd: Liczni rosyjscy żołnierze i dwaj generałowie zabici w ataku na bazy wojskowe, donoszą Ukraińcy; Ritzau, 11.06.2022);
- (8) *Overblik: Russerne fortsætter med at angribe den ene by, men bliver trængt af ukrainerne i en anden* (Przegląd: Rosjanie nadal atakują jedno miasto, ale w innym są wypierani przez Ukraińców; Ritzau, 15.06.2022);
- (9) *Overblik: Rusland kan få problemer med at tage kontrollen med Lysytjansk* (Przegląd: Rosja może mieć problemy z przejęciem kontroli nad Lisiczańskim; Ritzau, 29.06.2022);
- (10) *Overblik: Nu trækker russerne sig fra Slangeøen* (Przegląd: Teraz Rosjanie wycofują się z Wyspy Węży; Ritzau, 30.06.2022);
- (11) *Ukrainerne slår russerne tilbage i strategisk vigtig by* (Ukraińcy kontratakują Rosjan w mieście ważnym strategicznie; Ritzau, 8.07.2022);
- (12) *Zelenskyj vil have hundredtusinder evakueret fra kampzone* (Zelenski chce ewakuacji setek tysięcy osób ze strefy walki; Ritzau, 30.07.2022);
- (13) *Zelenskyj advarer mod 'pseudoafstemninger'* (Zelenski ostrzega przed „pseudoreferendami”; Ritzau, 8.08.2022);
- (14) *Russiske styrker bombes langt fra frontlinjer* (Siły rosyjskie [są] bombardowane daleko od linii frontu; Ritzau, 20.08.2022).

Wstępna analiza pozwala stwierdzić pewien schematyzm w strukturze formalnej wypowiedzi: dziewięć nagłówków ma formę zdania pojedynczego, przykład czwarty ma postać frazy imiennej, natomiast w przykładzie siódmym wypowiedź zdaniowa została uszczuplona o formę fleksyjną czasownika posiłkowego i tym samym wypowiedź zredukowana została do równoważnika zdania. Pozostałe trzy przykłady to zdania złożone parataktycznie (1, 6) ze spójnikiem łącznym *og* (pol. i) oraz przeciwstawnym *men* (pol. ale, lecz), nr 8. Przykład siódmy nosi cechy doniesienia relacjonowanego w oparciu o zasłyszane wypowiedzi osoby trzeciej, z ujętym postpozycyjnie, poza strukturą zdania, dopowiedzeniem charakterystycznym dla mowy niezależnej, zawierającym czasownik z grupy *verba dicendi siger ukrainerne* (pol. mówią Ukraińcy). Zauważalna jest powtarzalność w organizacji inicjalnej części zdania, tj. w obrębie pierwszego i drugiego miejsca w strukturze wypowiedzi, która jest reprodukowana w większości przykładów według porządku linearnego: podmiot + orzeczenie, cechującego styl neutralny.

Wybór formy pełnozdaniowej dla nagłówków sprawia, że wprowadzają czytelnika już momencie recepcji w narrację tekstu. Nagłówek pełni zatem funkcję jej inicjatora *par excellence*.

Schematyzm strukturalny sprzężony jest ze stabilną organizacją informacji w omawianych nagłówkach. Składniową funkcję podmiotu realizują w zasadzie rzeczowniki

lub grupy imienne pochodzące z dwóch pól semantycznych. Pierwsze pole wypełniają wyrażenia jedno- i wielowyrazowe, dla których wspólnym denotatem jest agresor, nazwany bezpośrednio lub metonimicznie (*Rusland, russiske soldater, Putin*). Drugie pole semantyczne, z którego wywodzą się określenia pełniące funkcję podmiotu, reprezentują leksemy lub grupy składniowe określające Ukrainę lub Ukraińców: *264 ukrainske soldater, Ukraine, Zelenskyj*. Trudno się dziwić takiej organizacji semantycznej w obrębie członu zdaniowego podmiotu, ponieważ nagłówki odnoszą się niezmiennie do jednej sytuacji z dwoma aktorami, stąd ich obecność na eksponowanym miejscu w strukturze nagłówków jest oczywista, wręcz nieunikniona. Zaprezentowane realizacje językowe nie układają się w rozpatrywanym materiale zupełnie symetrycznie pod względem ilościowym – określenia agresora wyraźnie dominują w roli podmiotu (dziewięć przykładów). Takie semantyczne obciążenie podmiotu zdań wyraźnie wskazuje na dominantę informacyjną. Przeniesienie punktu ciężkości w nagłówkach na stronę rosyjską może wynikać z faktu, że na początku wojny wojska rosyjskie wykazywały się działaniem ofensywnym, a ponadto w sposób naturalny obserwuje się agresora i jego zachowanie (wyrażone w zdaniach w stronie czynnej), względnie to, czego doznaje w działaniach wojennych (oddane w zdaniach w stronie biernej). Inną cechą charakterystyczną w treści nagłówków jest obecność okoliczników miejsca, w tym konstrukcji zawierających toponimy (np. *Odessa, Kherson*), w celu oddania dynamiki działań zbrojnych.

O spójności analizowanych wypowiedzi można ponadto mówić w odniesieniu do predykatów i ich form gramatycznych. W nagłówkach manifestuje się przyjęcie określonej postawy modalnej nadawcy i wynikający z niej wybór odpowiedniego jej wykładnika. Czasowniki w funkcji orzeczenia użyto w czasie teraźniejszym (siedem przykładów), w trybie oznajmującym. Czasownik modalny w przykładzie (12) jest wykładnikiem modalności obiektywnej (deontycznej), jedynie przykład (9) zawiera czasownik modalny użyty w celu wyrażenia przez nadawcę przypuszczenia odnośnie treści zawartej w wypowiedzi. Taki dobór form czasownika sprzyja budowaniu obiektywnego przekazu prasowego.

Nagłówki formułowane są według schematów składniowych konotujących co najmniej jednego aktanta, częściej dwóch lub trzech, z czasownikami oznaczającymi czynności skierowane na obiekt lub określających stan po ukończeniu czynności, np. *dræbt, evakueret* (pol. zabici, ewakuowani), lub ustaniu okoliczności. Tego typu rozwiązanie formalne wynika z opisywanej rzeczywistości: działania wojenne to zwykle sekwencja czynności, skierowanych na innych uczestników lub obiekty. Trudno oczekiwać schematów opartych na tzw. czasownikach niewłaściwych, blokujących podmiot (Grzegorzczukowa 2007: 113), np. *Świta*. Przytoczone tytuły są w pewnym sensie skrótem informacji, relacji, sprawozdania bądź opisu wydarzenia, które bardziej szczegółowo przybliży tekst artykułu, który również nie jest obszerny (ok. 300–400 wyrazów). Informacyjny charakter tekstów sygnalizuje rzeczownik wprowadzający tytuł *overblik* (pol. przegląd).

Tak ukonstruowane składniowo i leksykalnie nagłówki cechują się rzeczowym przedstawieniem faktów (np. atak, bombardowanie, kontratak, wycofywanie się). Brak leksyki wartościującej oraz neutralna postawa nadawcy o stopniu pewności względem treści wypowiedzi pozwalają wnioskować, że czytelnik odbiera je jako obiektywne

przekaz prasowy. Dominuje w nich funkcja informująca, zaś komponenty emotywnie, choć obecne ze względu na temat, nie są eksponowane poprzez użycie wykładników leksykalnych.

Nagłówki tekstów z podstrony „Politikens Samlinger”

Na drugą część materiału przykładowego składa się dwanaście nagłówków z podstrony tematycznej „Ruslands angreb på Ukraine”, która formalnie należy do działu dziennika „Politikens Samlinger”. Treścią podstrony jest multimodalny zbiór materiałów prasowych będący kombinacją tekstu i towarzyszących mu fotografii reporterskich:

(15) *Fotograf Jan Grarup: »Jeg havde frygtet og forventet netop det, baseret på min dækning af andre krige, Rusland har været involveret i«* (Fotograf Jan Grarup: „Właśnie tego się obawiałem i tego spodziewałem, opierając się na moich relacjach z innych wojen, w które zaangażowana była Rosja”; Jens Bostrup, 26.03.2022);

(16) *En chokeret verden ser på billederne af det, der tyder på en russisk massakre* (Wstrząśnięty świat patrzy na obrazy, które świadczą o rosyjskiej masakrze; Jacob Svendsen, 3. 04. 2022);

(17) *De er 21 år, og deres hverdag er geopolitik, TikTok, tv-serier, Stinger-missiler og at grine af fyre, der sender latterlige beskeder* (Mają 21 lat, a ich dzień powszedni to geopolityka, TikTok, seriale telewizyjne, rakiety Stinger i żarty z facetów, którzy wysyłają żenujące wiadomości; Sille Westphal/Lisa Seidelin, 14.04.2022);

(18) *Da han rejste sig op, var den lejlighed, han flyttede ind i som dreng for 69 år siden, ikke længere hans hjem* (Kiedy wstał, mieszkanie, do którego wprowadził się jako chłopiec 69 lat temu, nie było już jego domem; Bo Søndergaard, 26.04.2022);

(19) *»Nu forstår det ukrainske folk, hvad Rusland er. Nu hvor der falder bomber i vores baghaver, ved alle, hvad det handler om«* („Teraz naród ukraiński rozumie, czym jest Rosja. Teraz, gdy bomby spadają na nasze podwórka, wszyscy wiedzą, o co chodzi”; Bo Søndergaard, 29.04.2022);

(20) *Ukrainsk by befriet: »Det har været sindssygt. De seneste dage er der døde så mange i byen«* (Ukraińskie miasto wyzwolone: „To było szaleństwo. W ostatnich dniach tak wiele osób zginęło w mieście”; Bo Søndergaard, 2.05.2022);

(21) *Ivan forstår det ikke. Han er ellers en gammel mand, der fatter det meste* (Ivan tego nie rozumie. Jest starym człowiekiem, który raczej rozumie większość rzeczy; Bo Søndergaard, 9.05.2022);

(22) *Under jorden står toget og tiden stille på perronen, hvor alle venter og venter og venter* (Pod ziemią pociąg i czas stoją w ciszy na peronie, gdzie wszyscy czekają, czekają i czekają; Bo Søndergaard, 12.05.2022);

(23) *Det, der gør størst indtryk på fotografen og mig er, at de alle virker så nervøse* (Największe wrażenie na fotografe i na mnie robi to, że wszyscy wydają się tak nerwowi; Kjeld Hybel, 1.06.2022);

(24) *Det er disse soldater, de sårede, som er de heldige* (To właśnie ci żołnierze, ci ranni, są szczęściarzami; Kjeld Hybel, 5.06.2022);

(25) *Ukrainsk superwoman er rasende på Zelenskyj: »Efter min mening begår vores regering en stor fejl«* (Ukraińska superwoman jest wściekła na Zelenskiego: „Moim zdaniem nasz rząd popełnia wielki błąd”; Kjeld Hybel, 7.06.2022);

(26) *Michael Jarlner: Her er fem ting, som Ruslands krig har forandret i verden* (Michael Jarlner: Oto pięć rzeczy, które wojna Rosji zmieniła na świecie; Michael Jarlner, 24.08.2022).

W konstrukcjach nagłówków drugiej grupy dostrzec należy przede wszystkim bardziej rozbudowane wypowiedzi, które cechuje szerszy asortyment środków składniowych, choć wciąż można wykazać powtarzalność wzorców strukturalnych, do których należą: sekwencja dwóch lub trzech zdań pojedynczych (20, 25) oraz zdania podrzędnie złożone różnego typu: dopełnieniowe, względne, okolicznikowe czasu, miejsca, przyczyny (pozostałe przykłady). Parataktycznie zestawione zdania częstkowe komunikują związki przyczynowo-skutkowe, relacje temporalne (sekwencje wydarzeń), dookreślają wydarzenia i osoby wymienione w zdaniu nadrzędnym. Pewną innowacją składniową na tle pozostałych przykładów jest zdanie wtrącone (23), przydawka postpozycyjna (24), częściej pojawiają się struktury z cytatami (15, 19, 20, 25, 26). Wypowiedzi cechuje styl werbalny, który sprzyja zainicjowaniu i budowaniu narracji. Niektóre z nagłówków są fragmentami tekstu, które pełnią funkcję nagłówka. Rozbudowanym i niekiedy wyszukany strukturore składniowym nie zawsze odpowiada wysoki stopień informatywności wypowiedzi. W treści niektórych nagłówków próżno szukać kondensacji informacji, nagromadzenia faktów czy bezpośrednich odniesień do wydarzeń na froncie; jest ona bardzo ogólna, względnie mocno osadzona w treści tekstu, przez to intryguje i budzi zainteresowanie (np. 23, 26).

Czytelna jest również strategia organizacji treści nagłówków pod kątem kreowania obrazu wojny. Cechą powtarzalną tej grupy nagłówków jest przekazywanie obrazu wojny z perspektywy pojedynczych wydarzeń lub pojedynczych osób. Tak obrany cel realizowany jest poprzez indywidualizację treści poszczególnych nagłówków, zawarty w nich subiektywny ogląd rzeczywistości oraz wyraźne nacechowanie emocjonalne wypowiedzi. W przykładach (15–26) trudno doszukać się na płaszczyźnie treści wspólnej problematyki. Choć wszystkie nagłówki pochodzą z tekstów dotyczących życia w kraju objętym wojną, nie zawsze tematyka wojny jest wyrazista (np. 23, 25), ponieważ punkt ciężkości spoczywa na rozmaitych wątkach, których związki z wojną naświetlone są w tekście. Indywidualizacja treści i subiektywny ogląd rzeczywistości w poszczególnych tytułach manifestuje się w dwojaki sposób: poprzez wprowadzenie do wypowiedzi nazwiska autora (aspekt produkcji tekstu, 15, 26) lub poprzez skonstruowanie nagłówka z wykorzystaniem wypowiedzi protagonisty (płaszczyzna treści tekstu, 25). Autorska perspektywa przekazu jest ukazana eksplicitnie poprzez nazwanie autora/współautora materiału prasowego (fotograf, 23; nazwisko autora, 26). Subiektywizm drugiego typu realizowany jest kilkoma metodami: poprzez nazwanie autora wypowiedzi (*Ivan*, 21; *superwoman*, 25) lub przytoczenie słów osób anonimowych, z jednoznacznym zasygnalizowaniem za pomocą cudzysłowu mowy niezależnej (np. 19, 20), użycie zaimek *vores* (pol. nasz, 19) oraz konstrukcji eksplicitnie wyrażających pogląd narratora *efter min mening* (pol. moim zdaniem, 25). Eksponowanie nadawcy wypowiedzi w treści nagłówka implikuje obecność jego sądu, oceny, przedstawienia faktów z indywidualnego punktu widzenia (23).

Cechą wyróżniającą tę grupę przykładów jest ich emocjonalność. Na nacechowanie emocyjne wypowiedzi mają wpływ zarówno temat (czynnik treściowy), który już sam w sobie jest mocnym bodźcem wywołującym reakcje u odbiorcy, oraz czynnik

subiektywny w tekście, tj. emocje doznawane lub kreowane przez autora lub protagonistę. Indykatorami emotywnymi są leksemy denotujące stany emocjonalne, np. *rasende, chokeret, frygte, nervøs* (pol. wściekły, zszokowany, bać się, nerwowy), leksemy o mocnych konotacjach negatywnych *massakre* (pol. masakra, 16) oraz konstrukcje wywołujące emocje, jak np. *ikke længere hans hjem* (pl. już nie [było] jego domem, 18).

Styl nagłówków drugiej grupy wyróżnia się ponadto obecnością figur retorycznych, które nadają wypowiedziom subtelnej poetyckości, delikatnej ekspresji, przez co przyciągają uwagę i skłaniają do refleksji. W badanym materiale występują aliteracje, np. *frygtet og forventet* (15), *toget og tiden* (22), powtórzenie, np. *venter og venter og venter*, anafora, np. *nu ... nu ...* (19), metafora, np. *stå toget og tiden stille på perronen* (22), paradoks, np. *de sårede, som er de heldige* (24), enumeracja, np. *geopolitik, TikTok, tv-serier, Stinger-missiler og at grine* (17). Innym zabiegiem w konstruowaniu treści, który budzi ciekawość i stymuluje wyobraźnię, jest użycie ogólnych stwierdzeń o charakterze niedopowiedzeń lub zapowiedzi pewnych treści (25, 26), których rozwinięcie nastąpi w tekście.

Dodatковым czynnikiem o charakterze emotywnym jest materiał wizualny towarzyszący tekstom drugiej grupy. Obszerne czarno-białe fotografie ukazujące zniszczenia wojenne, ludzkie cierpienie i rozpacz uzupełniają i wzmacniają przekaz, wywołują i intensyfikują emocje.

Podsumowanie i wnioski

Celem niniejszego opracowania było ukazanie dwóch sposobów organizacji semantycznej nagłówków prasowych i tym samym strategii komunikacyjnych, w ramach których publikowane i połączone linkami teksty – tematycznie jednolite, gatunkowo, stylistycznie i funkcjonalnie rozmaite – oferują czytelnikowi pogłębiony obraz sytuacji politycznej, militarnej, społecznej i humanitarnej w okupowanej Ukrainie. Materiał prasowy poświęcony wojnie w Ukrainie w dzienniku „Politiken” jest przykładem dobrze zaplanowanej i zorganizowanej sieci tekstów.

Nagłówki artykułów publikowanych na stronie tytułowej „Politiken” (przykłady 1–14) to dosyć spójne strukturalnie minirelacje z obszarów objętymi działaniami zbrojnymi, a ich treść można sprowadzić do opisu kolejnych wydarzeń, względnie reakcji lub decyzji przywódców obu państw. Nagłówki są krótkie, rzeczowa narracja ogranicza się do przekazania aktualnych wydarzeń, treść tytułów pozwala tym samym na bieżące śledzenie przebiegu wojny, a jej medialny obraz powstaje głównie poprzez użycie środków werbalnych i cechuje się obiektywizmem. Przekaz tekstowy wspierany jest wprawdzie materiałem wizualnym, ten ogranicza się jednak do jednego barwnego zdjęcia o raczej neutralnym emocjonalnie przekazie (np. zdjęcia prezydenta Ukrainy na tle zabudowy miejskiej).

Odmienne cechy strukturalne nagłówków drugiej grupy (15–24) idą w parze z bardziej zróżnicowanym asortymentem użytych środków językowych, w tym figur retorycznych. Selektywny dobór treści, skierowanie uwagi na konkretne wydarzenia lub los pojedynczych osób skutkuje wprowadzeniem komponentów emocjonalnych. Ukazując dramat jednostki, autorzy reportaży apelują do odbiorców, angażują ich emocjo-

nalnie, wzbudzają empatię, smutek czy nawet bunt i złość wobec barbarzyństwa oraz własnej bezsilności. Sylwetki protagonistów są tak dobrane, by uzmysłowić rozmiar destrukcji spowodowanej wojną. Subiektywna wizja świata przedstawionego jest sugestywna i przekonująca, ale i intrygująca.

Kontrastywne zestawienie powyższych obserwacji i faktów językowych nasuwa szereg refleksji i umożliwia sformułowanie następujących wniosków. Przekaz prasowy o wojnie w Ukrainie ma w „Politiken” charakter dychotomiczny i jest kompilacją strategii informacyjnej w nagłówkach i tekstach dostępnych na stronie tytułowej dziennika oraz strategii ekspresyjnej realizowanej w nagłówkach i tekstach z działu tematycznego „Russlands angreb på Ukraine”. Obie strategie budowania obrazu wojny nie są dla siebie ani konkurencją, ani nie wykluczają się wzajemnie, pozostają raczej w relacji komplementarnej, gdyż różnią się w zasadzie sposobem przedstawienia: dominująca informacyjność nagłówków w pierwszej grupie ustępuje publicystyczności (Wojtak 2004) nagłówków drugiej grupy. I w tym miejscu dotykamy genologii lingwistycznej, jako że analizowane nagłówki reprezentują dwa gatunki tekstów prasowych, mianowicie: wiadomość prasową i artykuł publicystyczny. Odmienne cechy językowe omawianych tytułów wynikają z różnic gatunkowych i funkcjonalnych tekstów, do których się odnoszą. Fakty i zdarzenia dominują w nagłówkach tekstów informacyjnych, przedstawienie sądów i opinii jest treścią nagłówków w tekstach publicystycznych. Czytelnikom oferuje się zatem kombinację pisarstwa informacyjnego i pisarstwa publicystycznego.

Dodać należy, że wymienione strategie komunikacyjne materiału przykładowego wspierane są dodatkowo na płaszczyźnie semiotycznej w postaci komponentów wizualnych o rozmaitych walorach estetycznych i dyskursywnych. Ze względu na rozmiary artykułu ich obecność została jedynie zasygnalizowana, zaś pogłębiona analiza relacji tekst-obraz oraz wkład obu kodów w budowaniu przekazu może być przedmiotem oddzielnego opracowania.

Niniejsza praca pokazuje pewną praktykę medialną dziennika „Politiken”, polegającą na takiej organizacji materiału prasowego, by w wielotematycznej gazecie stworzyć – za pomocą usieciowienia tekstów jednolitych tematycznie – wewnętrzny mini-dyskurs. Tak skonstruowana oferta prasowa może być pożyteczna z dwóch powodów: służy ona kreowaniu pewnych nawyków czytelniczych (od faktów do opinii), zaś przede wszystkim przekazuje bardziej złożony i tym samym pełniejszy obraz wydarzeń, które pozostają w pamięci nie tylko poprzez systematycznie przekazywane i uporządkowane fakty w tekstach informacyjnych, ale poprzez wgląd w jednostkowe dramaty protagonistów w tekstach publicystycznych, co wywołuje emocje, budzi empatię, i – nie zawaham się sięgnięcia po lekko patetyczne określenie – wzbogaca. Atrakcyjność tak skonstruowanej praktyki komunikacyjnej zawiera się – z punktu widzenia czytelnika – w różnorodności gatunkowej, językowo-pragmatycznej oraz wizualno-emocjonalnej, która hołduje starej zasadzie *Variatio delectat*. Owa kompilacja poetyk gatunkowych, tj. poetyki publicystycznej oraz poetyki informacyjnej i reportażowej (terminy za Pisarek 2002), jest nawet wskazana z punktu widzenia sterowania procesem recepcji, transferem wiedzy i informacji i tym samym kształtowania opinii publicznej.

Bibliografia / References

- Boguszewicz, T. (2010). Internautom wystarczają nagłówki. *Rzeczpospolita*. 28.01.2010. 04:06 (Online) <https://www.rp.pl/artykul/425945-Internautom-wystarczaja-naglowki.html> (dostęp 20.08.2022).
- Bouchehri, R. (2012). *Translation von Medien-Titeln: Der interkulturelle Transfer von Titeln in Literatur, Theater, Film und Bildender Kunst*. Berlin: Frank & Timme.
- Dwornik, M. (2020): Politiken. Historia „żywej gazety” z Danii. *Reporterzy.info: media i dziennikarstwo*. 27.07.2020. (Online) <https://reporterzy.info/3969,politiken-historia-zywej-gazety-z-danii.html> (dostęp 20.08.2022).
- Gajda, S. (1987). Społeczne determinacje nazw własnych (tytułów). *Socjolingwistyka*, 6: 79–89.
- Genette, G. (1987). *Seuils*. Paris: Éditions du Seuil.
- Grzegorzczkova, R. (1991). Problem funkcji języka i tekstu w świetle teorii aktów mowy. *Język a kultura 4. Funkcje języka i wypowiedzi*: 11–28.
- Grzegorzczkova, R. (2007). *Wstęp do językoznawstwa*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Hellwig, P. (1984). Titulus oder über den Zusammenhang von Titeln und Texten. Titel sind ein Schlüssel zur Textkonstitution. *Zeitschrift für germanistische Linguistik*, 12: 1–20.
- Hoek, L. H. (1981). *La marque du titre. Dispositifs sémiotiques d'une pratique textuelle*. La Haye; Paris; New York: Mouton.
- Kolczyński, M. (2008). *Strategie komunikowania politycznego*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Nord, Ch. (1993). *Einführung in das funktionale Übersetzen: Am Beispiel von Titeln und Überschriften*. Tübingen und Basel: Francke.
- Nübling, D., Fahlbusch, F., Heuser, R. (2015). *Namen. Eine Einführung in die Onomastik*. Tübingen: Narr Francke Attempto Verlag.
- Pisarek, W. (1967). *Poznać prasę po nagłówkach! Nagłówek wypowiedzi prasowej w oświetleniu lingwistycznym*. Kraków: RSW Prasa – Książka – Ruch.
- Pisarek, W. (2002). *Nowa retoryka dziennikarska, Cz. 2: Działanie*. Kraków: Universitas.
- Rothe, A. (1986). *Der literarische Titel. Funktionen, Formen, Geschichte*. Frankfurt/Main: Vittorio Klostermann.
- Sadowska, A. (2007). Tytuły prasowe – ich budowa i funkcja. *Folia Litteraria Polonica*, 9: 401–413.
- Ślawska, M. (2008). Tytuł: najmniejszy tekst prasowy. *Rocznik Prasoznawczy*, R. 2: 117–126.
- Ślawska, M. (2017). Typologie gatunków medialnych – przegląd stanowisk. *Forum lingwistyczne*, 4: 15–29.
- Tkaczewski, D. (2001). *Charakterystyka funkcjonalna, leksykalna i stylistyczna czeskich tytułów prasowych*. W: Fontański, H, Straś, E. (Red.). *Języki słowiańskie dziś: nowe fakty, nowe spojrzenia*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego: 151–166.
- Wojtak, M. (2004). *Gatunki prasowe*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Wojtak, M. (2006). Analiza gatunków prasowych: zręby teorii i elementy praktyki. *Media, Kultura, Społeczeństwo*, 1: 29–39.
- Wojtak, M. (2010). *Analiza gatunków prasowych*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.

Źródła internetowe / Internet Sources

- <https://denstoredanske.lex.dk/Politiken> (dostęp 30.07.2022).
- <https://www.derstandard.at/international/europa/ukraine> (dostęp 30.07.2022).
- <https://www.rp.pl/swiat/art36787611-wojna-rosji-z-ukraina-dzien-157> (dostęp 30.07.2022).
- https://www.spiegel.de/thema/ukraine_konflikt/ (dostęp 30.07.2022).
- <https://www.wprost.pl/wojna-na-ukrainie> (dostęp 30.07.2022).

<https://wyborcza.pl/0,128956.html?tag=wojna+w+Ukrainie#nav-menu> (dostęp 30.07.2022).
www.politiken.dk (dostęp 30.09.2022).

Competing interests: The author declares that he has no competing interests.

Article No. 279

DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2022.9.09>

Artykuł badawczy / Research article

Dziedzina nauk społecznych / Social sciences

Dyscyplina naukowa: nauki o komunikacji społecznej i mediach /

Discipline of science: communication and media studies

Copyright © 2022 SRG and E. Shestakova¹

Citation:

Shestakova, E. (2022). Приключения эстетической функции в кулинарном медиатексте. *Studia Rossica Gedanensia*, 9: 157–171. DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2022.9.09>

ПРИКЛЮЧЕНИЯ ЭСТЕТИЧЕСКОЙ ФУНКЦИИ В КУЛИНАРНОМ МЕДИАТЕКСТЕ

ЭЛЕОНОРА ШЕСТАКОВА / ELEONORA SHESTAKOVA

Донецк, Украина / Donetsk, Ukraine

Corresponding Author e-mail: shestakovanora2016@gmail.com.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2000-9208>

(получено / received 10.09.2022; принято / accepted 2.11.2022)

Abstract

Adventures of the aesthetic function in culinary media text

The paper formulates and substantiates the importance of distinguishing food photo as a new independent type of text and a genre of culinary media text, as well as its genre variant – a photo of a thematic dessert. Food photo, as a culinary media text, has a special «mass-media-gastronomic» language. In the thematic dessert photo, the aesthetic wholeness and function are tightly fused with other functions and address the practice and objectivity of social-home reality and leisure time. In food photography it is not important to play with food, as in food art, but it is important to use familiar

---

¹ This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0 <https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>) which permits use, distribution, and reproduction in any medium, provided that the article is properly cited, the use is non-commercial, and no modifications or adaptations are made. Publisher: University of Gdańsk. Faculty of Languages [Wydawca: Uniwersytet Gdański. Wydział Filologiczny].

sweetness and its images with many purposes, including changes of behavior in leisure and mass-media.

Keywords: culinary media text, edible image, aesthetic function, food photo, food art, digital food activism, media communications.

Резюме

Формулируется и обосновывается правомерность выделения food фото в качестве нового самостоятельного типа текста и жанра кулинарного медиатекста, а также его жанрового варианта – фото тематического десерта. Food фото, как кулинарному медиатексту, присущ особый «массмедийно-гастрономический» язык. В фото тематического десерта эстетическое целое и функция плотно сращены с другими функциями и обращены к практике, объективности социально-бытовой реальности и досугу. В food фото не важна игра с едой, как в food art, а использование привычной сладости, ее изображения со многими целями, включая смены поведения в досуге и массмедийные.

Ключевые слова: кулинарный медиатекст, съедобный образ, эстетическая функция, food фото, food art, цифровой пищевой активизм, медиакommunikации.

Введение

Кулинарный медиатекст в нашем столетии – один из востребованных предметов изучения для исследователей социогуманитарной сферы (См. об этом Шестакова 2020). Оказавшись любопытным, полезным материалом для различных социоментальных страт, он привлекает внимание и массмедиа, специализирующиеся на научно-популярной, развлекательной проблематике, качественной аналитике. Им профессионально занимаются PR-специалисты, рекламисты, дизайнеры, блогеры, фотографы, в том числе работающие с food фото. Один из объединяющих и научных, и массмедийные публикации моментов – важность сращения разнородных, от политических до повседневно-бытовых, коммуникаций, образующих целостность современного кулинарного медиатекста. Акцент делается и на том, что кулинарный медиатекст корреспондирует с открытиями, возможностями культуры визуального поворота и цифровой революции. В связи с этим он соотносится с понятиями *food style*, *food art*, *цифровая еда*, *цифровой пищевой активизм*, *съедобный образ*, *food телевидение*, *политика питания*. Специалисты в области маркетинга, рекламы, PR последовательно используют кулинарный медиатекст в этом направлении, превращая поваров, кондитеров в художников, дизайнеров, целенаправленно внедряя такой образ в культурное сознание и формируя вполне предсказуемые эффекты прайминга (Is Food Art? 2017; Bröcker 2017; Meulen van der, Wiesel 2017; Butler 2017; Lewis 2018; Food

Photography... 2019; Edible food art 2020; Food is an old 2021; How food photography 2021; Deroy 2021; All ages: Food Writing 2022; Сибидло 2022).

Одним из первых в новейшее время игра в оборотничество искусства и гастрономической культуры затеял в начале XX в. Филиппо Томмазо Маринетти, издавший шутивную *Футуристскую Поваренную книгу* –

одну из «лучших художественных шуток века», (...) это и безумная кулинарная книга, и манифест футуриста, и провокационное произведение об искусстве, замаскированное под легко читаемую поваренную книгу² (Marinetti 2015).

С различных точек зрения сращение искусства и еды, удовольствия и прекрасного, образа и объективной реальности стали целенаправленно и использоваться, и исследовать в нашем веке (Marrone 2016; Bottinelli, D'Ayala Valva 2017; Perullo 2018; Dürschmidt, Kautt 2019; Raviv 2020). Одно из ключевых направлений развития кулинарного медиатекста в его соединении с другими сферами – «эстетическая гастрономия», выработавшая и развивающая свой «массмедийно-гастрономический» язык, который давно перешагнул границы высокой культуры. Владение этим языком стало почти обязательным для активных пользователей новых массмедиа и особенно социальных сетей. Как отмечает Christoph Kristandl, делая обзор модных в области гастрономической культуры аналитиков, критиков:

Когда художники и дизайнеры сосредотачиваются на еде, ум также получает питание. (...) «Художники и дизайнеры вносят все более важные вклады в проектирование и трансформацию пищевого производства и культуры питания», – пишет эксперт Ханни Рютцлер в своем *Food Report 2020*. «Эстетика служит им средствами связи, чтобы привлечь внимание к обидам и выразить визуально впечатляющую критику». (...) «Экспериментируя с едой и трансформируя ее как в сенсорном, так и в визуальном плане, они не только создают образы для осознания привычек питания и кулинарных условностей, но и подвергают их сомнению», – пишет Рютцлер о поварах-художниках. (...) «Когда 3-звездочный шеф-повар Ален Пассар вызовет в воображении ягненка-голубя для художественного журнала *Beaux Arts*, в центре внимания – эстетика и недоумение» (Kristandl 2020).

Эстетическое начало рассматривается и публицистически убедительно интерпретируется для читательской аудитории, относящейся к обществам *духовного контура Запада* (Юрген Хабермас), сквозь призму единства удовольствий, чувственных наслаждений и психоаналитики обид, негативных комплексов, личностных сомнений, страхов, скрытых желаний, избавиться от которых призвано гастрономическое искусство и изменение привычек питания. Акцентируется эстетика быта, наслаждения, которые заключены в изяществе еды и ее дизайна. Это один из традиционных и доминирующих со вт. пол. XX в. подходов к эстетике, искусству, базирующихся на идеях Зигмунда Фрейда, Карла Густава Юнга и прочно вписавшихся в прагматику западного образа жизни и моделей поведения, особенно повседневно-бытовых.

² Здесь и далее перевод с английского на русский язык выполнен автором, если нет специальных указаний в Библиографии.

Аналогичных взглядов на эстетическое начало в кулинарном медиатексте придерживается большинство исследователей и кулинарных критиков, отдавая предпочтение социально-психологическим, политэкономическим подходам и вопросам бизнеса. Как отмечает профессор Тасманского университета Michelle Phillipov, в 2017 г. издавшая одну из первых монографий об особенностях сращения пищевых и медийных индустрий, – *Media and Food Industries. The New Politics of Food*:

(...) отношения между массмедиа, пищевыми промышленностями и продовольственной политикой способствуют появлению новых медиатекстов, новых продуктов питания, новых продовольственных рынков и маркетинговых стратегий. (...) Интенсифицированная заинтересованность массмедиа в пищевой промышленности показала, что политика в области пищевых продуктов становится доминирующей чертой популярных медиа – от телевидения и социальных сетей до кулинарных книг и рекламы (Phillipov 2017).

При этом визуальность кулинарного медиатекста, которая вбирает в себя максимальное эстетическое напряжение, тоже рассматривается преимущественно с точки зрения традиционных идей и подходов. В центре внимания исследователей и журналистов, прежде всего, прагматические политэкономические, идеологические смыслы, заключенные в четко структурированном и семантически выверенном фото еды, а эстетическое значение – сильная, но оболочка и/или средство доставки сообщения. Так, по мнению Nathan Taylor и Megan Keating: «В пищевых средах, особенно в цифровой области, неподвижные изображения играют центральную роль в передаче культурных значений, связанных с презентацией и репрезентацией пищи», но они не находятся в центре внимания исследователей. В связи с этим предлагается «рассматривать ключевые изобразительные элементы популярной пищевой визуализации через призму изобразительного искусства и истории искусств» и порнографии (Taylor, Keating 2018). Всё это приводит к тому, что на food фото смотрят не столько как на самостоятельный и полноценный медиатекст, а как на вспомогательное, утилитарное или «побочное» произведение дизайнерского и фотографического искусств, служащее традиционным журналистским, рекламным целям (Stephen 2017; Food Photography... 2019; Voicu 2020; How food photography... 2021). Под таким углом зрения у изображения готового блюда превалируют традиционные – воспитательная, экономическая, идеологическая, гедонистическая, манипулятивная – функции. Помимо того, не стоит упускать из виду изменения в структуре, языке медиатекста, в котором визуальное начало не только активно взаимодействует с вербальным, но и доминирует над ним (Шестакова 2016).

Материал, методология, основные направления, цели, задачи исследования

Если принять, что food фото тематического десерта – это жанровый вариант кулинарного медиатекста и изменить ракурс видения объекта, предмета, то неизбежно возникают принципиальные замечания и вопросы, обусловленные трансформацией и медиатекста, и коммуникативных, идеологических, досуго-

вых, развлекательных, национально-культурных, эмоциональных запросов, и потребностей аудитории. Ответы на них невозможно найти, если не переместить внимание на эту, активно становящуюся, как бы простую, незамысловатую, напоминающую лубок, жанровую разновидность кулинарного медиатекста. Объект исследования – документальные, выполненные в манере реализма и повседневной бытовой достоверности фото тематических кондитерских изделий, публикуемые без каких-либо развернутых пояснений, рецептов, ссылок к ним, специально снятые с минимальным, в качестве фона набором естественных деталей интерьера, ставшие полноправным самостоятельным видом медиатекста, который распространяется в новых медиа, соцсетях. Это, например, Facebook, страницы развлекательного характера, зачастую с легко просматриваемыми элементами рекламы, PR (*Better chocolate, Yummy, Sweet cake, Decoration, Cake Land, Food Art, Amazing Cake, Cake Center, Cake World, Cake Art, Food Design, Cake&Cake, Cake-Crazy, Crazy Cakes, Café de Paris, Cake lovers, Arte de la torta*). Аналогично много food фото находятся через запросы в различных поисковых системах, а через них – выход на страницы фирм, компаний, бизнесменов, их представляющих с целью рекламы, PR, развлечения, изменения моделей поведения, досуга, продвижения своих фирм, товаров, услуг. Предмет исследования – специфика, принципы существования и задачи эстетической функции в food фото тематического экстраординарного вида десерта, получившего массовое распространение, привлекающего взгляд, вызывающего ощущения удовольствия, счастья, положительные вкусовые, социально-бытовые память, ассоциации, мечты, идеи, желания и знание о доступности отображенного в медиатексте десерта для широкой публики.

С одной стороны, эстетическая функция в таком food фото традиционна: определяется воздействием на сферу чувств обыкновенного человека *прекрасного, чарующего, восхитительного, милого, умиляющего, изумляющего, утонченного, потрясающего* вида десертов, задающих эффекты прайминга. Например, популярны food фото изящных десертов, выполненных в стиле живописи импрессионизма, использующие образы, мотивы *Прекрасной эпохи, Великого Гетсби* Скотта Фитцджеральда, *Алисы* Льюиса Кэрролла, мультфильма *Рататуй*. Это может трактоваться как дело вкуса, моды. С другой стороны, убедителен иной тезис:

Marije Vogelzang, ведущий европейский дизайнер продуктов питания, видит проблему с общественным восприятием своей области. Она заинтересована не в изменении еды, а, скорее, в том пути, каким мы производим и потребляем еду. Один из ее проектов – *Volumes* – посвящен стремлению превратить питание обратно во внимательный опыт... (Kristandl 2020).

Food фото, как медиатекст, максимально способствуют этой задаче, привлекая внимание одновременно к образу десерта, к тому, что, как, с какой целью он говорит, к тем стандартам вкуса, моделям поведения, которые он предлагает и к массмедиа, которые поддерживают такой образ жизни. Однако этот аспект проблемы food фото не учитывается, если относить его только к сфере food art, в результате чего не видится изменение ключевых задач и функций кулинарного медиатекста. Так обычная сладость, но непривычно оформленная, целенаправленно становится модным явлением досуга и медиатекстом: от профессиональ-

ного до сетевых stories. Она не может быть увидена и понята ни с позиции традиционного представления об эстетической функции кулинарного медиатекста – исследование, постижение человеком самого себя и окружающего мира через приобщение к культуре красоты, ритуалов, привычек, системы питания, формируемых и транслируемых массмедиа; ни с точки зрения культурно-исторического, культурного типологического подходов. Речь, в первую очередь, идет о подходах, предложенных в статье Юрия Лотмана (совместно с Еленой Погосян) «От кухни до гостиной» (1992). Хотя авторы статьи, рассматривая культуру и семиотику еды, питания в историко-культурной перспективе XVIII – XIX вв., изначально делают акцент на то, что

Именно от того, как мы посмотрим на мир, окружающий нас постоянно, зависит, как мы его увидим. (...) [это видение – Э.Ш.] включает и необходимость назвать мир (...). Мир повседневных вещей, если на него глядеть с такой позиции, – самодовлеющая система. А значит, его можно пережить эстетически, независимо от прямого смысла (Лотман 2002: 255, 256),

они все же подвергают анализу процессы становления обедов, шире – трапез в объекты эстетического осмысления, когда, и это крайне важно,

Словесный декор и разработанный ритуал еды, независимо от того, совпадает ли он с реальным расцветом гастрономии или является лишь ностальгическим воспоминанием об этом расцвете, есть обязательное условие эстетического переживания обеда (Лотман 2002: 259).

Нас же интересует совсем другой объект – фотографическое, бессловесное, *как бы голое*, изображение десерта, самодовлеющее семантикой красоты десерта, которому присущи общепонятные, общеизвестные смыслы вкусовых наслаждений, комфорта, успешности, заботы, социально-повседневной жизни и свободы, радости человека, погруженного в пространство праздника или особого события. Оно не вписано в словесный декор, изъято из визуального ряда, указывающего, подсказывающего его идеологические смыслы и значения, которые должна прочесть аудитория. Но о чем, как, с какой целью food фото говорят на языке визуальности, помимо чувственного соблазна утонченного вида десерта по особому случаю? Как, в связи с чем развивается их, «массмедийно-гастрономический», язык, кроме стремления угодить капризам моды, эстетам, гурманам и обыкновенным людям, увлеченным новой модой? Как, с помощью каких средств, возможностей языка, в том числе эмоций, кодируются и осуществляются другие важные для массмедиа смыслы, задачи, функции. Ответы на эти вопросы зависят от того, как трактуется эстетическая функция в food фото.

Food фото: необходимость жанровой дифференциации кулинарного медиатекста

В системе координат food art эстетическая функция food фото оказывается как бы сама собой разумеющейся и рассматривается в качестве вспомогательной, дополнительной, под углом зрения культурной антропологии, политэко-

номии, психологии масс, отчасти теории искусства, визуальности. Она редко анализируется в сфере массмедиа в качестве самостоятельной, а чаще как преднамеренно эксплуатируемая для успешного осуществления тех идеологических, коммерческих смыслов, целей и задач, которые заключаются в изображении еды, вмонтированном в нарративную, композиционную структуру медиатекста. Об этом в 1960–1970-х гг. писали Умберто Эко и Ролан Барт, исследуя рекламные сообщения, использующие в том числе food фото. В наше время эти открытия постструктуралистов, семиотиков не ограничиваются сферой рекламного текста. Разработанная ими методология позволяет обнаружить и заставить функционировать более эффективно политэкономические, идеологические смыслы во всех типах и видах медиатекста:

(...) в демонстрируемых в кулинарных медиатекстах продуктах всегда закодированы смыслы и подсказки для зрителей, что предполагает рассматривать их как политическую арену, по Хомскому (Buscemi 2014: II:72).

В связи с такой доминирующей в научных, популярных публикациях логикой рассуждений, казалось бы, стоит согласиться со следующим. Эстетическая функция в кулинарном медиатексте – это всего лишь хорошо известное медиакommunikациям и наилучшее средство для привлечения внимания аудитории с целью формирования, изменения, поддержания необходимых власти, корпорациям идей, представлений, привычек потребления, поведения, а также как психоаналитическая игра на проблемах деперсонализации современной личности. Казалось бы, стоит ограничиться тем, что сращение медийных, продовольственных, политэкономических коммуникаций под хрестоматийно известным видом заботы о человеке, его воспитании, развитии, удовольствиях, ментальном здоровье, социальной уверенности, самоощущении, избавлении от неврозов в духе фрейдизма, юнгианства, маскирует тоже вполне известные цели. Это прежде всего манипулирование культурными умонастроениями, формирование идеологически и прагматически значимых задач и уже готовых путей для их решения, которые под всё тем же углом заботы о комфорте, удовольствиях внедряются в массовое сознание: «(...) нас побуждают исследовать наши привычки питания, наши ритуалы питания и нашу пищу» (Kristandl 2020).

Но возможно ли ограничиться такими взглядами на эстетическую функцию в кулинарном медиатексте, если принципиально изменить для него систему координат и условий?

Во-первых, рассматривать кулинарный медиатекст как единство, в котором уже необходимо вычленишь в качестве самостоятельных и новый тип текста, и новый жанр – food фото, а в нем жанровый вариант – фото тематического десерта. Этот жанровый вариант – статичное изображение необычного вида тортов, печенья, пряников, кексов, посвященных традиционным праздникам, индивидуальным важным событиям и рассчитанных на особое эмоциональное восприятие. В его отношении хочется задать один вопрос: это сладость или произведение искусства? Это первичное впечатление неизбежно подталкивает к тому, чтобы отнести food фото к сфере действия food art, что и справедливо, но во многом и ошибочно.

Хотя food фото и выделено в качестве самостоятельного жанра, о чем свидетельствуют приведенные выше в качестве примеров научные, научно-популярные источники, оно трактуется с позиции сращения искусства и бизнеса, приводя к его упрощению и обеднению. В обстоятельной статье в англоязычной Википедии есть такое определение:

это жанр натюрмортной фотографии, используемый для создания привлекательных натюрмортных фотографий еды. Это специализация коммерческой фотографии, продукты которой применяются в рекламе, журналах, упаковке, меню или кулинарных книгах. Профессиональная фуд-фотография – это совместная работа, в которой обычно участвуют арт-директор, фотограф, фуд-стилист, стилист по реквизиту и их помощники. В рекламе фотографии продуктов питания часто – и иногда спорно – используются для преувеличения привлекательности или размера рекламируемых продуктов, особенно фастфуда (Food photography).

Соответственно для food фото разработаны методы, подходы исследования, близкие принципам искусства и бизнеса, имеющее опосредованное отношение к теории массмедиа, особенно риторике, стилистике, поэтике, функциям, задачам медиатекста в целом. Надо учитывать и то, что food art зачастую всё дальше от прагматики, целей, задач медиакommunikаций, маркетинга, бизнеса уходит в сферу искусства как игры, условной реальности. Это прежде всего реальность прекрасного, созданного воображением или того, что Теодор Адорно в «Теории эстетики» определял в качестве сущности художественного произведения как послеобраза эмпирической жизни (Адорно 2002).

Для food фото тематического десерта, как составляющего массмедийного процесса, в отличие от food art, важны не только эстетическая реальность или же ориентация на коммерческие интересы, но и объективная реальность, достоверность, социальность, связь с ними, зависимость от них. Это обусловлено тем, что в food фото – кулинарном медиатексте – существенна привязка, отсылка к событию, актуальным социально-бытовым моделям поведения, для которых значимы тематические необычно представленные тривиальные сладости. В food art реальность используется, мир пересоздается с помощью различных продуктов, как и в произведении искусства, но еще и с коммерческими целями. Так, фото бургера, в food art, – это не только документальное воспроизведение реальной еды, реклама фаст-фуда, перекодировка вкусовых, социально-бытовых практик, поведения человека, общества, но образ и произведение искусства, для которого важно, по теории и Адорно, и Михаила Бахтина, содержание эстетической деятельности, деятельность созерцателя. Во многом поэтому еда в food art зачастую преднамеренно несъедобна: с целью создания визуально, если и не совершенного, то привлекательного художественного образа. Вследствие этого, с одной стороны, достаточно много различного рода объяснений, предостережений в журналистских материалах, соцсетях на тему «ожидание/реальность». С другой – food art заинтересован в таких играх с едой, результат которых – создание причудливых миров из продуктов питания. То, что отражает food фото как медиатекст, – можно и, главное, нужно съесть, оно изначально и обязательно рассчитано на потребление именно в таком виде, в котором производится. Об этом говорит и тематический десерт, и его фото в медиапро-

странстве. Но food фото в системе массмедиа и тем более кулинарного медиатекста не рассматривается. Это приводит одновременно к периферийному, ограниченному рекламой и PR, положению, а порой выведению food фото из сферы действия медиатекста; к упрощению его субстанциальной массмедийной составляющей и, следовательно, природы, объекта, структуры, целей, задач, функций, проблемно-тематических особенностей и обеднению системы кулинарного медиатекста в целом.

Во-вторых, необходимо учитывать, что в эпоху визуальной культуры неизбежно нарастание в массмедиа сайтов с фото, зачастую без пояснений, аудиального сопровождения, на которых изображена эстетически представленная еда. Это необязательно новости о новациях кулинарного искусства в области вкусовых ощущений и дизайна, например, изображение зеленого, красного, черного вида спагетти, или же нужный ракурс, манера съемки обыкновенной еды с сугубо прагматическими целями, сколько иное. В food фото – жанре медиатекста – важна необычность дизайна привычных блюд, когда их вкусовые качества являются известным, дополнительным, идущим по умолчанию, а то и не существенным фактором в медиатексте. В food фото определяющую роль играет не профессионализм изображения еды, как в food art, а то, какие представлены новые неординарные съедобные образы. Food фото тематического десерта может исходить и от профессионала, и от аматора, представляющих в медиапространстве одновременно и эстетически необычно оформленную еду, и то событие, ради которого она создается, и те модели поведения в сфере досуга, которые определяют и определяются тематическим десертом, ставшим частью массовой культуры.

В-третьих, в фото тематических десертов преобладают изображения изделий, которые оформлены в виде сообщения, а то и относительно развернутого рассказа, прочитываемого аудиторией одновременно в двух плоскостях, подобных реальностям существования художественного произведения. Они, как правило, сопровождаются минимальными комментариями, указывающими по мотивам какого художественного произведения и какому, национальному, социальному, историческому, индивидуально значимому событию посвящен десерт – визуальный рассказ на заданную тему. Сам тематический десерт и его фото – это сложно организованное повествование, в котором есть и легко прочитывается аудиторией «совокупность фрагментов текста» художественного произведения словесного, фольклора, мультипликационного, киноискусства и

(...) процесс общения повествователя или рассказчика с читателем, целенаправленное развертывание “*события рассказывания*”, которое осуществляется благодаря восприятию читателем указанных фрагментов текста в их организованной автором последовательности [курсив автора – Э.Ш.] (Тамарченко 2008:166).

Например, десерт с мотивами, героями, знаками *Поттерианы*; сказок о *Белоснежке*, *Рапунцель*, *Золушке*, *Красавице и Чудовище*; в виде *шляпок*, *туфелек*; *гендерно*, *интеллектуально*, *этически*, *корпоративно*, *политически дифференцированного юмора*; картин *Винсента ван Гога*, архитектуры *Art Deco*; в *национальном стиле*... Персонажная, сюжетно-мотивная система известных массовой

аудитории фольклорных и индивидуально-авторских произведений образует смысл и тематического десерта, ставшего текстом, и его изображения, трансформируемого в пространстве медиакommunikаций в медиатекст. Food фото тематического десерта – это визуальное, семиотически сверхнасыщенное повествование и в более узком смысле, который Натан Тмарченко вслед за Бахтиным, охарактеризовал так: это –

лишь одна из типичных форм высказывания повествователя или рассказчика наряду с *описанием* и *характеристикой*, а передача читателю сообщений – один из возможных вариантов посреднической роли этих субъектов изображения и речи [курсив автора – Э.Ш.] (Тмарченко 2008: 166).

Если не забывать, что food фото тематического десерта – это медиатекст, то структура и природа повествования в нем еще более усложнится: до лабиринтообразных связей и отношений. Это происходит за счет того, что и визуальность десерта, и визуальность его изображения активно взаимодействуют в стремлении создать и передать своей аудитории смысл сообщений, диапазон которой разворачивается от локальной компании близких людей – участников торжества, события до неограниченной аудитории интернета, с одной стороны. С другой стороны, этот диапазон включает важность и интерес к повествованию на тематическом десерте, и к событию, которому посвящен десерт, и его медиатекст, и возможность создания их вариантов и вариаций. Вследствие чего активизируются явления интертекстуальности, как повышенной значимости «чужого слова», по Бахтину, и трансмедиальности, как явления разветвленных «аллюзивных полей», различных взаимодополняющих платформ, по Гарри Дженкинсу (Jenkins 2006, Jenkins 2011), и заставляет трансформироваться эстетическую функцию.

Всё это реализуется с предельно минимальной вербальной составляющей, но за счет максимальной активизации мира знаков и визуальной культуры. Примечательно, что комментарии под food фото от создателей сайтов и от пользователей социальных сетей тоже ограничиваются односложным, тривиальным выражением эмоций. Это, во-первых, короткие подписи, сообщающие тему, которой посвящен десерт, и дающие ссылки на сайт фирм, кондитеров, у которых его можно заказать. Во-вторых, оценочные слова типа *великолепно, прекрасно, мило, потрясающе, грандиозно, вкусно, супер*. В-третьих, междометия *вау, ммм! ах!, о!*. В-четвертых, эмодзи, гифки. В-пятых, репосты с небольшими комментариями, указывающими на эмоции от увиденного и уточняющими, что это – фото необычного десерта. Эти сайты, судя по их количеству и количеству их подписчиков, а также данным поисковых систем, популярны. Нетрудно заметить, что при представлении, восприятии, описании food фото главенствует эмотивная, по Анри Марти, функция речевого сообщения и поведения. Следовательно, для food фото важны подходы, позволяющие достаточно эффективно анализировать не только передаваемую медиатекстом информацию, «ограниченную когнитивным (познавательным-логическим) аспектом языка», но и эмотивные составляющую и единицы, которые тоже передают информацию (Якобсон 1975: 199).

В связи с этим невозможно не озадачиться проблемой, одновременно отсылающей и к изменениям сущности, структуры, языка, формально-смысловой репрезентации медиатекста, и к трансформациям природы, целей функций, с акцентом на эстетическую. С одной стороны, несомненно, что фото тематического десерта, сохраняющее память и опосредованную связь с food art, – это полноправный медиатекст: оно информативно, коммуникативно, социально, востребовано у публики, легко и охотно ею прочитывается, комментируется, учитывает новые тенденции в медиакоммуникациях (Дускаева 2018). Однако в нем преднамеренно маргинализируется, нивелируется столь важная для медиатекста вербальная составляющая, на которой настаивал Поль Бурдьё в работе *О телевидении и журналистике* и которая, как показывают исследования Барта и Эко, обязательно есть в рекламном медиатексте, даже максимально широко использующем язык визуальной культуры. В противовес ей в food фото тематического десерта вербальная составляющая предельно минимизирована, а то и отсутствует, зато максимально акцентируется и развивается визуальное начало, ориентированное прежде всего на эмоциональность восприятия и поддерживаемое, углубляемое медийным с присущими им специфическими языками. Но всё же food фото – весьма «говорящий», хотя и не совсем то, и не совсем так, как food art, общепонятными знаками медиатекст. Оно, в отличие от food art, изначально и целенаправленно «говорит» на своем «массмедийно-гастрономическом» «наречии» не о приукрашенной или же пересозданной средствами художественного, эстетического реальности, а о живой жизни. Food фото, хотя и использует язык художественного, эстетического, образности, но «говорит» в большей степени журналистским языком, представляя документальный, достоверный образ действительности, который во многом связан с целями бизнеса, маркетинга фирм, изготавливающих, продающих необычные десерты. Если ключевые задачи языка food art – завлечь аудиторию продуктом (если это реклама), развлечь дивными образами (если это использование продуктов в качестве материала для творчества), то food фото – привлечь внимание одновременно и к необычной сладости, и к той действительности, которую она представляет, и к тем моделям социально-повседневного поведения, которые может открыть простой десерт. Food фото семиотически плотно насыщено, реализует константные массмедийные цели, задачи, работая с несколькими социально-культурными языками: визуальности, идеологии глобального мира, полей его власти, политики, экономики.

В связи с этим, с другой стороны, ясно, что к этой жанровой разновидности кулинарного медиатекста некорректно, а порой невозможно ставить те же вопросы, что и к рекламным, PR медиатекстам, использующим изображения еды, и к жанровым разновидностям кулинарного медиатекста, в которых есть четко обозначенные вербальные, речевые, аудиальные составляющие. Это относится и к жанрам мира реалити, шоу кулинарных состязаний, развлекательно-просветительским, аналитическим программам. Хотя и в этих жанрах кулинарного медиатекста много изображений эстетически привлекательной, необычной еды, которую вполне можно отнести к food art. Но в них единство профессионального, тщательно режиссированного разговорного начала и изображения

продуктов, процесса их приготовления, презентации, дегустации готовых блюд играет одну из ведущих ролей в отличие от жанрового варианта фото тематического десерта. В связи с этим невозможно не озадачиться следующей проблемой. Как фото тематического десерта реализует идеологическую, воспитательную, информационно-коммуникативную, просветительскую, развлекательную роли, что и медиатексты, в которых обязательно пояснительное, комментирующее вербальное, аудиальное начала? Что в таком случае происходит с эстетической функцией, которая на первый взгляд представляется доминирующей, едва ли не единственной в медиатексте food фото, который, в свою очередь, кажется ограниченным, обедненным, а то и ущемленным в своих медийных возможностях и правах? Она заключается всё в том же привлечении внимания аудитории красивыми, желанными десертами, помощи в пропаганде, перепрограммировании пищевых привычек, социально-повседневного поведения, идейно-бытовых представлений, убеждений? Только ли дело в периферийном положении вербального начала в медиатексте, наличии/отсутствии и различении статического/подвижного, документально достоверного изображений готового к презентации блюда для реализации эстетической функции? Ответы выходят за пределы этой статьи.

Подведение итогов и перспективы исследования.

В этой статье обозначено и проанализировано первое ключевое приключение эстетической функции, связанное с принципиальной сменой ракурса и системы координат, в которых рассматривается food фото. Речь о других приключениях, обусловленных и сопряженных с социально-идеологическими, информационно-коммуникативными, темпоральными особенностями – дело будущего.

Food фото – как тематический кулинарный медиатекст – одновременно, в отличие от food art, обращено: а) к практикам досуга, быта обыкновенного человека; б) к социальной действительности, которую оно, как любой медиатекст, отражает и отчасти создает; в) к условным – массмедийной и отчасти художественной – реальностям; г) к местам *формирования, существования общих смыслов*, по идее Жака-Люка Нанси, частью которых они, смыслы, неизбежно становятся как составляющая массовой культуры и медиакоммуникаций. Food фото не порывает с food art, но преодолевает границы рекламы и PR. В нем, как медиатексте, эстетическое целое и функция сращены с другими функциями и максимально обращены к практике, объективности социально-бытовой реальности. В food фото не столь важна игра с едой, как в food art, сколь значимо использование привычной сладости, точнее, ее изображения со многими целями. Они включают и репрезентацию смены моделей поведения в сфере досуга, и традиционные массмедийные задачи, реализующиеся в условном пространстве.

В последние год-два нарастает тенденция вербализации тематических десертов. Она по природе, целям, функциям подобна той, которая характерна для массовых открыток на любой случай жизни, снабженных тривиальными,

иногда откровенно пошлыми надписями юмористического характера. Тематические десерты стали украшаться аналогичными обращениями к герою, участникам события, охватывающими диапазон от традиционных выражений типа *С Днем Рождения, старая клюшка, Каждая женщина / девушка вправе решать, сколько ей лет*. Кулинарный медиатекст усиливает и ускоряет процесс распространения такого рода моды, поддерживая её фото многообразных десертов, использующих персонажей, мотивы, знаки различных художественных произведений для выражения положительного, комического спектра смыслов и эмоций, заложенных в вербальном обращении. Эта тенденция, восходящая к традициям лубка, свидетельствует одновременно об усилении с помощью медиакоммуникаций и моды у массовой аудитории на: такого рода досуг, развлечения; важность превращения тематического десерта в текст, а затем в медиатекст; повышенную роль визуальной культуры; невозможность длительного существования в «бессловесном» пространстве и состоянии; принципиальные изменения в умонастроениях, самосознании обыкновенного человека, который, привыкнув к активности коммуникации в медиaprостранстве, не хочет мириться с ролью *безмолвствующего большинства* (Аарон Гуревич) ни в приватной, ни в публичной сферах, при этом заполняя их чужими словами и стереотипными героями массовой культуры, уже превращенными и превращаемыми им в съедобный образ и цифровую еду.

Библиография / References

- Adorno, T. (2002). *Teoriâ estetiki*. Per. z nim. Kiïv: Vidavnictvo Solomïi Pavličko «Osnovi» [Адорно, Т. (2002). *Теорія естетики*. Пер. з нім. Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи»].
- Bottinelli S., D'Ayala Valva, M. (Ed.) (2017). *The taste of art: Cooking, food, and counterculture in contemporary practices*. Fayetteville: The university of Arkansas Press.
- Duskaeva, L.R. (Red.). (2018). *Medialingvistika v terminah i ponâtiâh: slovar'-spravočnik*. Moskva: Flinta [Дускаева, Л.Р. (Ред.). (2018). *Медиалингвистика в терминах и понятиях: словарь-справочник*. Москва: Флинта].
- Lotman, Ū. (совместно с E. Pogosân). (2002). *Ot kuhni do gostinoj*. V: Lotman, Ū.M. *Istoriâ i tipologiâ kul'tury*. S.-Peterburg: «Iskusstvo – SPB»: 255–319 [Лотман, Ю. (совместно с Е. Погосян). (2002). *От кухни до гостиной*. В: Лотман, Ю.М. *История и типология культуры*. С.-Петербург: «Искусство – СПб»: 255–319].
- Marinetti, F.T. (2014). *The Futurist Cookbook*. Transl. by S. Brill. Ed with an afterword by L. Chamberlain. Series A Penguin Modern Classics. London: Penguin Books.
- Sibidlo, O. (2022). *Šo take Fud Fotografîâ. Poradi vid majstrinî Oksani Sibidlo*. V: Kiïvs'ka Škola Fotografîi. [Сибидло, О. (2022). *Що таке Фуд Фотографія. Поради від майстрині Оксани Сибидло*. В: *Київська Школа Фотографії*. (Online) <https://photoschool.ua/ua/club/articles/1391-food> (доступ 9.09.2022)].
- Šestakova, È. (2016). Mediatekst i medialingvistika: bifurkaciâ otnošenij. *Medialingvistika*, 1(11): 19–28 [Шестакова, Э. (2016). Медиатекст и медиалингвистика: бифуркация отношений. *Медиалингвистика*, 1(11): 19–28].
- Šestakova, È. (2020). Kulinarnyj mediatekst v kontekste problem medialingvistiki: postanovka i obosnovanie osnovnyh zadač. *Medialingvistika*, 7(1): 118–141 [Шестакова, Э. (2020). Кулинарный

медиатекст в контексте проблем медиалингвистики: постановка и обоснование основных задач. *Медиалингвистика*, 7(1): 118–141].

Tamarčenko, N.D. (Red.). (2008). *Poëtika: slovar' aktual'nyh terminov i ponâtiij*. Moskva: Izd-vo Kulaginaj; Intrada [Тамарченко, Н.Д. (Ред.) (2008). *Поэтика: словарь актуальных терминов и понятий*. Москва: Изд-во Кулагиной; Intrada].

Åkobson, R. (1975). *Lingvistika i poëtika*. Per. S angl. V: Basina, E.Å., Polåkova, M.Å. (Red.). *Strukturalizm: «Za» i «Protiv»*. Moskva: Izdatel'stvo «Progress»: 193–230 [Якобсон, Р. (1975). *Лингвистика и поэтика*. Пер. С англ. В: Басина, Е.Я., Полякова, М.Я. (Ред.). *Структурализм: «За» и «Против»*. Москва: Издательство «Прогресс»: 193–230].

Электронные источники / Internet sources

All ages: Food Writing. (2022). In: *The Poetry Society*. (Online) <https://poetrysociety.org.uk/education/learning-from-home/food-writing/> (access 9.09.2022).

Bröcker, F. (2017). *Food as a Medium Between Art and Cuisine: Rirkrit Tiravanija's Gastronomic Installations*. (Online) https://www.jstor.org/stable/j.ctv1wxt0c.27#metadata_info_tab_contents (access 9.09.2022).

Buscemi, F. (2014). *National culinary capital how the state and TV shape the “taste of the nation” to create distinction* no. 344. (A thesis submitted in partial fulfilment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy). Queen Margaret University (Edinburgh). (Online) <https://ereseach.qmu.ac.uk/handle/20.500.12289/7314> (access 9.09.2022).

Butler, Sh. (2017, January 13). A Brief History of Food as Art. In: *Atlas of Eating: A Smithsonian magazine special report*. (Online) <https://www.smithsonianmag.com/travel/food-art-cultural-travel-180961648/> (access 9.09.2022).

Deroy, O. (2021, March 19). Is food art? *TT Journal*, 1(2). (Online) <https://tangibleterritory.art/journal/issue-2/ophelia-deroy/> (access 9.09.2022).

Dürschmidt, J., Kautt, Y. (2019). *Globalized Eating Cultures: Mediation and Mediatization*. Cham: Palgrave Macmillan. (Online) <https://cutt.ly/iXZt1NQ> (access 9.09.2022).

Edible food art: 10 delicious ways to entertain your kids (2020, August 27). In: *CBC*. (Online) <https://www.cbc.ca/life/food/edible-food-art-10-delicious-ways-to-entertain-your-kids-1.5702245> (access 9.09.2022).

Food is an old theme of art. Now the reverse is true too. Museums are using dishes and tipples to attract new audiences. (2021, May 1). In: *The Economist*. (Online) <https://www.economist.com/books-and-arts/2021/05/01/food-is-an-old-theme-of-art-now-the-reverse-is-true-too> (access 9.09.2022).

Food photography. In: *Wikipedia: the free encyclopedia*. (Online) https://en.wikipedia.org/wiki/Food_photography (access 9.09.2022).

How to find your style as a food photographer. (2019, October 30). In: *Food Photography Academy: Composition*. (Online) <https://foodphotographyacademy.co/blog/find-your-style-food-photographer/> How food photography help you get more clients. (2021). In: *Candy FOX*. (Online) <https://candyfoxstudio.com/blog/why-food-photography-is-important-for-your-food-business> (access 9.09.2022).

Is Food Art? Chefs, Artists, and Curators Debate. (2017, December 11). In: *Surface*. (Online) <https://www.surfacemag.com/articles/is-food-art-experts-debate/> (access 9.09.2022).

Jenkins, H. (2006). *Convergence Culture: Where Old and New Media Collide*. New York and London: New York University Press. (Online) <https://www.hse.ru/data/2016/03/15/1127638366/Henry%20Jenkins%20Convergence%20culture%20where%20old%20and%20new%20media%20collide%20%202006.pdf> (access 9.09.2022).

- Jenkins, H. (2011, June 31). Transmedia 202: Further Reflections. In: *Confessions of an Aca-Fan*. (Online) http://henryjenkins.org/blog/2011/08/defining_transmedia_further_re.html (access 9.09.2022).
- Kristandl, Ch. (2020, January). Eat Art – How art and design change the way we look at our food. In: *KTCHNrebel*. (Online) <https://www.ktchnrebel.com/eat-art/> (access 9.09.2022).
- Kumar, A. (2022). The Art of Cooking as a Culinary Art? In: *Food Editorial.co*. (Online) https://www.streetdirectory.com/food_editorials/cooking/cooking_tips/the_art_of_cooking_as_a_culinary_art.html (access 9.09.2022).
- Lewis, T. (2018, May 24). Digital food: from paddock to platform. *Journal Communication Research and Practice*: 212–228. DOI: 10.1080/22041451.2018.1476795. (Online) <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/22041451.2018.1476795> (access 9.09.2022).
- Marrone, G. (2016). Food meaning: From tasty to flavorful. *Semiotica*, 2(11). (De Gruyter Mouton): 187–201. DOI 10.1515/sem-2016-0103. (Online) <https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/sem-2016-0103/html> (access 9.09.2022).
- Meulen, N., van der, Wiesel, J. (Eds.). (2017). *Culinary Turn: Aesthetic Practice of Cookery*. Series Aesthetische Praxis. Bielefeld: Transcript Verlag. (Online) <https://www.jstor.org/stable/j.ctv1wxt0c> (access 9.09.2022).
- Perullo, N. (2018) *On the Correspondence Between Visual and Gustatory Perception in Taste*. In: Pavoni, A., Mandic, D., Nirta, C., Philippopoulos-Mihalopoulos, A. (Eds.) *TASTE*. London: University of Westminster Press. DOI: 10.16997/book21. (Online) https://www.academia.edu/37207950/On_the_Correspondence_Between_Visual_and_Gustatory_Perception_in_Taste_ed_Pavoni_A_et_al_2018_University_of_Westminster_Press_ (access 9.09.2022).
- Phillipov, M. (2017). *Media and food industries: the new politics of food*. Cham: Palgrave Macmillan. DOI: 10.1007/978-3-319-64101-0. (Online) <https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-319-64101-0#affiliations> (access 9.09.2022).
- Raviv, Y. (2020). Food, Art, and the Challenges of Documentation. *Liminalities: A Journal of Performance Studies*, 16(4). (Online) <http://liminalities.net/16-4/documentation.pdf> (access 9.09.2022).
- Stephen, G.J. (2017, November 30). Beginner food photo analysis. *The Reluctant Gourmet*. (Online) <https://www.reluctantgourmet.com/beginner-food-photo-analysis/> (access 9.09.2022).
- Taylor, N., Keating, M. (2018). Contemporary food imagery: food porn and other visual trends. *Communication Research and Practice*, 4(3): 307–323. DOI: 10.1080/22041451.2018.1482190. (Online) <https://www.tandfonline.com/action/showCitFormats?doi=10.1080%2F22041451.2018.1482190> (access 9.09.2022).
- Voicu, L.-A. (2020, May 21). *Why Food Photography Is Important for Your Restaurant Website and Menu*. In: *ORACLE GloriaFood*. (Online) <https://www.restaurant-website-builder.com/why-food-photography-is-important> (access 9.09.2022).

HISTORIA
I NAUKI O BEZPIECZEŃSTWIE
HISTORY
AND SECURITY STUDIES

Article No. 280

DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2022.9.10>

Artykuł badawczy / Research article

Dziedzina nauk społecznych / Social sciences

Dyscyplina naukowa: nauki o bezpieczeństwie / Discipline of science: security studies

Copyright © 2022 SRG and M. Składanowski¹

Citation:

Składanowski, M. (2022). From an ideological war to an ideology of war: Aleksandr Dugin's assumptions of neo-Eurasianism and their application to Russian preparations for the war against Ukraine. *Studia Rossica Gedanensia*, 9: 175–186. DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2022.9.10>

FROM AN IDEOLOGICAL WAR TO AN IDEOLOGY OF WAR: ALEKSANDR DUGIN'S ASSUMPTIONS OF NEO-EURASIANISM AND THEIR APPLICATION TO RUSSIAN PREPARATIONS FOR THE WAR AGAINST UKRAINE²

MARCIN SKŁADANOWSKI

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II / The John Paul II Catholic University of Lublin

Wydział Teologii / Faculty of Theology

Katedra Historii Dogmatów i Teologii Historycznej / Department of the History of Dogmas and
Historical Theology

Aleje Raławickie 14, 20-950 Lublin, Polska / Aleje Raławickie 14, 20-950 Lublin, Poland

Corresponding Author e-mail: marcin.skladanowski@kul.pl

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1437-8904>

(*nadesłano / received 31.08.2022; zaakceptowano / accepted 4.09.2022*)

---

¹ This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0 <https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>) which permits use, distribution, and reproduction in any medium, provided that the article is properly cited, the use is non-commercial, and no modifications or adaptations are made. Publisher: University of Gdańsk. Faculty of Languages [Wydawca: Uniwersytet Gdański. Wydział Filologiczny].

² This work was supported by the National Science Centre, Poland, under Grant [2021/43/B/HS1/00254].

Abstract

This article compares the main aspects of Dugin's neo-Eurasianism with the content of two important texts published in 2021: Putin's article 'On the historical unity of Russians and Ukrainians' and the new National Security Strategy. These texts can be understood as part of ideological preparations for the war against Ukraine in 2022. The presence of elements of Russian nationalist ideology in these texts will make it possible to answer the question of whether the neo-Eurasian ideology is the authentic basis of Russian neo-imperialist policy or whether it is merely a useful propaganda façade.

Keywords: national ideology, eschatologism, anti-Occidentalism, imperialism, Russian-Ukrainian war.

Abstrakt

Od wojny ideologicznej do ideologii wojny: Założenia neoeurazjatyizmu Aleksandra Dugina i ich zastosowanie w rosyjskich przygotowaniach do wojny przeciwko Ukrainie

Artykuł porównuje główne aspekty Duginowskiego neoeurazjatyizmu z treścią dwóch ważnych tekstów opublikowanych w 2021 roku: artykułu Putina *O historycznej jedności Rosjan i Ukraińców* oraz nowej *Strategii bezpieczeństwa narodowego FR*. Teksty te można rozumieć jako część ideologicznego przygotowania do wojny przeciwko Ukrainie w 2022 roku. Obecność w nich elementów rosyjskiej ideologii nacjonalistycznej umożliwi odpowiedź na pytanie, czy neoeurazjatycka ideologia jest rzeczywistą podstawą rosyjskiej polityki neoimperialistycznej, czy też jest ona tylko użyteczną fasadą propagandową.

Słowa kluczowe: ideologia narodowa, eschatologizm, antyokcydentalizm, imperializm, wojna rosyjsko-ukraińska.

Introduction

Since at least the beginning of the 21st century, Aleksandr Dugin has been portrayed as one of the leading ideologues of Russian conservatism and neo-imperialism in Western debates on contemporary Russian nationalist ideology. At times, Western authors have attempted to present him as a 'Kremlin ideologue' with influence over Vladimir Putin or the Russian political elite. Dugin seems to uphold this image of being an influential actor in Russian social life.³ Nevertheless, as a participant in Russian public debate, Dugin plays a marginal role. He does not have any measurable influence

---

³ See, e.g., an interview given by Dugin to a Polish magazine 'Do Rzeczy' where he is presented as 'Putin's advisor' (Globalizm i liberalizm to cywilizacja Antychrysta. Z Aleksandrem Duginem, rosyjskim filozofem, doradcą Władimira Putina, rozmawia Maciej Pieczyński. *Do Rzeczy*, 1/203, 8 Jan 2017).

on the theories of an ideological nature contained in Putin's public speeches. However, the rejection of the myth of Dugin as a 'Kremlin ideologue' does not mean that an analysis of his thought is irrelevant to understanding Russia's contemporary ideological evolution. On the contrary, an examination of Dugin's thought is extremely useful. This is because Dugin, in a radicalised form, reveals ideas that are permanently present in the history of Russian thought and that form the basis of Russian nationalist and imperialist ideologies.

In strategic documents on Russia's national security and statements by Vladimir Putin and other representatives of the Russian elite, especially in 2021, we can see an increasing emphasis on ideological issues. A new Russian ideology, based on a specific set of values (the so-called "traditional" or "spiritual values") and a rejection of those associated with Western democratic societies, is to become the basis for the formation and development of Russia as a separate civilisation and, at the same time, as a superpower with a sphere of influence. The constituent elements of this ideology, exposed increasingly strongly in the year preceding Russia's open military aggression against Ukraine, show much convergence with the basic tenets of Dugin's neo-Eurasianism. The claim that the ideology contained in more recent Russian strategic documents and statements by government officials depends on Dugin's thought is not provable and seems far from the truth. Nevertheless, these similarities indicate that both Dugin's thought and the ideological layer of the language of Russian public debate share a common origin in the evolving current of socio-political thought over the centuries of Rus'/Russian history.

This article aims to determine whether the ideological assumptions of Dugin's neo-Eurasianism are revealed in the language of the Russian authorities during the period of immediate preparations for the war against Ukraine. The Russian-Ukrainian conflict has been ongoing since the illegal annexation of Crimea and Sevastopol and Russian involvement in parts of the Donetsk and Luhansk regions in 2014. It is also reasonable to assume that the plan for the Russian military aggression against Ukraine had been developed and refined since at least 2014. Nevertheless, the unequivocal pro-war orientation of Russia's fully state-controlled media became apparent in 2021. That year saw the publication of key documents and statements that can – especially from today's perspective – be regarded as elements of direct, mainly ideological and political, preparations for the war. Two of these texts are the most important – first, Vladimir Putin's programmatic article 'On the historical unity of Russians and Ukrainians,' published in Russian and Ukrainian on the Kremlin's website on the 12th of July; second, the new National Security Strategy of the Russian Federation signed by Putin on the 2nd of July.

In order to establish what ideological content related to Dugin's neo-Eurasianism is present in these documents, we will first show its main elements. Then, in the second section, we will highlight the analogous elements in the indicated documents. Finally, in the third part, we will, in the light of the lively scholarly debate on the subject, offer an answer to the question of whether the neo-Eurasian ideology is the authentic basis of Russian neo-imperialist policy or whether it is merely a useful propaganda façade.

The main tenets of Dugin's neo-Eurasianism in the context of contemporary Russian imperial policy

Dugin considers himself a continuator of Russian Eurasianism. He believes that under changed political and historical conditions, he can develop the ideas of Russian Eurasians by emphasising the non-European character of the Russian civilisation. Nevertheless, contrary to these declarations, Dugin's thought fundamentally deviates from the basic assumptions of Russian Eurasianism, which reached its climax of development in the 1920s and 1930s in the milieu of Russian 'White Emigration' after the Bolshevik Revolution. Dugin's historiosophy has much more in common with older currents of Russian socio-political thought, most notably Russian Old Believer eschatologism (Składanowski and Borzęcki 2022: 70). Despite Dugin's repudiation of westernisation, which was initiated in Russia by Peter the Great, and of communist ideology, his thought also contains clear imperialist elements, which were also evident in the ideology of the Russian Empire and the Soviet Union.

Russian *émigré* Eurasianism of the interwar period had limited significance as political or social thought. Its ideological centre was a desire to valorise Asian elements in Russian culture in an attempt to de-Europeanise Russia and reverse the process of westernisation initiated by Peter the Great (Berdyayev 2017: 12–15; Laruelle 2012: 39; Linklater 2021: 4–5; Składanowski 2019: 67). Dugin has a different starting point in his historiosophy, the development of which leads him to propose a new Russian national and state ideology. He emphasises the Asian elements of Russian culture and the sources of the norms of social life less and the distinctiveness of Russia more – from both European and Asian sources. For Dugin, Russia is a separate civilisation that has emerged from an original synthesis of European and Asian elements. This thesis has become increasingly popular in Russian public debate since the end of the first decade of the 21st century. Converging views have been expressed by Vladimir Putin, among others. Thus, Dugin does not seek to valorise Asian elements, but to separate Russia from Europe and Asia as a distinct civilisational entity.

This fundamental difference between Russian Eurasianism and Dugin's neo-Eurasianism has a crucial ideological consequence. Dugin's thought, as a rule, does not value Asia and, therefore, the contribution of the Asian peoples that make up the contemporary multi-ethnic and multi-cultural Russian society. Despite his verbal declarations, 'Greater Russian' nationalism is evident in his writings. He treats the demographic transformation of contemporary Russia, also expressed in the growth of the non-Slavic population, as a threat to Russia. He believes that the Russian (Slavic) population is and must remain the basis of Russian society as the source and mainstay of its cultural identity. Similar views cannot be derived from Eurasianism. They are a transformation of Russian exclusivism and nationalism.

In the context of contemporary political applications, it is worth mentioning three aspects of Dugin's neo-Eurasianism, understood here primarily as a historiosophic concept and, therefore, of a limited scientific value, but with the potential to influence the direction of political discourse. These aspects are: eschatologism, anti-Occidentalism and imperialism.

Eschatologism

Dugin's eschatologism refers directly to the views of the Old Believers, which he sees as an inspiration. In Dugin's secularised version, eschatologism is expressed in the belief that Russia has a special mission in world history. It can only fulfil it by following a 'distinct path' clearly different from those of the East and the West. This vague belief, however, has consequences for state ideology. Russia is, for Dugin, a supra-historical entity. Specific state structures (Kyivan Rus', Muscovy, the Russian Empire, the Soviet Union, or the Russian Federation) are only its temporally contingent concretisations. This also means that the Russian Federation – as a contemporary concretisation – is the sole heir of Kyivan Rus'. Neither Ukraine nor Belarus can play this role. Likewise, the culture of Kyivan Rus' can only be fully manifested and developed in Russian culture, namely that of Moscow. Ultimately, Dugin's views lead to questioning the ethnic, linguistic and cultural identity, as well as the distinctiveness of Ukrainians and Belarusians.

Dugin's eschatologism also has a second functional ideological side. It is rooted in Russian Manichaeism – the belief that the eternal conflict between good and evil is the fight of the Holy Rus' against an unholy world. In Dugin's interpretation, there is an inherent struggle in the history and identity of the Rus'/Russia. War is part of Russian identity and, as such, has an exclusively positive dimension. As Dugin writes, the 'Russian people live by war' (Dugin 2015b: 10).

Anti-Occidentalism

Dugin's thought is anti-Western. This anti-Occidentalism is by no means an original feature of his work. On the contrary, anti-Occidentalism is an enduring feature of Russian culture (Berdyayev 2006: 26–27; Tsygankov 2016: 8). With some weakening during the period of attempts at superficial westernisation of the Russian Empire, it was also a constituent idea of the Russian state ideology. Dugin's anti-Occidentalism, however, is total (Składanowski and Borzęcki 2020: 69). He explicitly refers to the United States, which he understands as a synthesis of the West, as the centre of world evil (Dugin 2014a: 633). He sees the West as the eternal enemy and the primary existential danger to Russia. He explicitly demands the rejection of the values inherent in Western democratic societies and the dominant way of life stemming from the Western anthropology (Dugin 2014c: 67; Dugin 2015a: 146–147).

Dugin's anti-Occidentalism focuses on one key aspect of his historiosophy: anti-individualism (Dugin 2017: 140). It deserves a special mention here, as it is the theoretical foundation of Dugin's reflections on the human person, society, and the state. In rejecting the values of the West, Dugin is particularly strongly opposed to the recognition of the autonomy of the human person whose rights and dignity would derive from being a person rather than from belonging to a community or manufactured structures such as society and the state (Dugin 2014a: 516; Dugin 2014c: 112–116). In this, Dugin undoubtedly draws on Orthodox anthropology, which fundamentally questions human dignity and rights in isolation from the community. In socio-political terms, this was expressed by the Russian Orthodox Church's resistance to introducing the concept of human rights into Russian legislation in the 1990s (Stoeckl 2014: 43–45). Dugin argues that the true human being, in the most appropriate sense, is the

‘empire’, not the individual (Dugin 2014a: 142). The individual becomes human only in a community that is concretised in the society and the state. For this reason, the idea of a civil society is, for Dugin, unacceptable (Dugin 2014b: 460–461). In the Russian tradition, the subject of social life is not the individual/citizen, but the state. It is not the state that serves the citizen, but the citizen who serves the state. Such radical anti-individualism opposes the constitution of the Russian Federation, which states: ‘The human person, their rights and freedoms are the highest value. Recognition, preservation, and defence of the rights and freedoms of a person and citizen are the state’s duty’ (Article 2). It also declares that the people are the sovereign and only source of power in Russia (Article 3 sec. 1). For these reasons, we can assume that this aspect of Dugin’s ideology cannot find reception in official Russian political discourse.

Imperialism

The anti-individualism that underpins Dugin’s anthropology and axiology leads to imperialism. In Dugin’s understanding, imperialism has a much deeper meaning than just pursuing Russia’s military, political, or economic expansion – especially in the post-Soviet area. In his view, only the state has real value. Moreover, in the history of the world, only great states (empires) that, above political or economic structures, can produce civilisation or are the main centres of a civilisation count. Dugin also assumes that Russia can only exist as an empire (Dugin 2014a: 142; Tsygankov 2008: 771). For this reason, he regards Russia as a separate civilisation. Moreover, he does not allow for the possibility that there could be states truly independent of Russia in the post-Soviet area, which he considers to be a ‘Russian strategic space’ (Dugin 2015d: 147; Dugin 2018: 22). Dugin’s imperialism reveals itself in the belief that the existence and development of smaller nations depend on empires and that the sovereignty of states is relative (Dugin 2015a: 451–455; Shlapentokh 2007: 233–234).

Dugin’s imperialism is particularly strongly expressed in his theses regarding Ukraine, published since Russia’s annexation of Crimea and Sevastopol in 2014. Dugin rejected the possibility of a separate Ukrainian nation with its own language, history, and culture (Dugin 2015c: 107, 136; Dugin 2018: 22). He allowed only for some autonomous Ukrainian existence under conditions of Russian subjugation. For these reasons, Dugin demanded an armed intervention against Ukraine in 2014 and 2015 (Shekhovtsov 2017: 192). His ideas were radicalised after Russia’s armed aggression against Ukraine on the 24th February 2022. In public speeches, he now demands the physical extermination of Ukrainians fighting against the Russian invaders, rejecting any thought of an independent Ukraine.

State ideology in pre-war Russian documents

It is surprising how many elements of Dugin’s historiosophy and ideology are present in two publications of a strategic and political nature, which we propose to call “pre-war documents”. These examples differ in their natures and objectives. Vladimir Putin’s article (Putin, online) is more of a historiosophic reflection than a historical one, and it attempts to justify the Russian policy towards Ukraine that has been pur-

sued since 2014. The National Security Strategy (*Strategiâ...*, online), on the other hand, is a standard strategic document indicating threats to national security and the state's priorities as well as planned actions regarding national security. Despite these fundamental differences, the similarities in the ideological layer are striking and cannot be considered coincidental.

Eschatologism

Although Putin's article 'On the historical unity of Russians and Ukrainians' is primarily an attempt to reinterpret history, it reveals the Manichaean eschatologism inherent in the contemporary radical right-wing Russian thought. In Putin's view, the perpetrators of the division between Russians and Ukrainians are external and hostile forces. These external forces are not clearly defined, but Putin repeatedly points to the negative role of Western states and the pro-Western-oriented Ukrainian elite – in both the past and under current conditions. According to Putin, the main aim of these forces is to destroy the unity of Russians and Ukrainians who are indeed 'one people'. As an example of actions destroying this profound spiritual unity, Putin points to establishing the Orthodox Church in Ukraine as independent of Moscow.

The 2021 National Security Strategy is dominated by a vision of Russia as a state experiencing increasing threats, primarily of an external type. The sources of these threats are both foreign states and transnational corporations (sec. 7). However, the threats faced by Russia are not only of a military nature. Russia is experiencing attempts to undermine its integration activities in the post-Soviet area (sec. 17) and to form its negative image in the world (sec. 19). The main means of conducting particularly intensive anti-Russian information campaigns is the Internet, which is controlled by the West (sec. 52–53). Against this background, the strategy devotes a surprising amount of space to portraying Russia as a state characterised by exceptional moral excellence. The strategy singles out 'the defence of traditional Russian spiritual and moral values, culture, and historical memory' as one of Russia's national security priorities and devotes much attention to it (sec. 84–93). Russia's moral superiority is evidenced by the values that are supposed to be the basis of the Russian state and society. The document explicitly lists the following spiritual-moral values: life, dignity, patriotism, civic responsibility (*graždanstvennost'*), creative work, humanism, mercy, justice, collectivism, mutual help and respect, service to the homeland and responsibility for its fate, as well as high moral ideals, human rights and freedoms, and strong families, in addition to the priority of the spiritual over the material, the historical memory and continuity of generations, and unity of the peoples of Russia (sec. 91). The defence of traditional values is necessary for Russian citizens in the face of external pressure (sec. 11).

Anti-Occidentalism

Putin takes a strongly anti-Western position. The West has been for centuries the main perpetrator of the divergence of the historical paths of Russia and Ukraine. In Putin's view, from a historical perspective, the Polish-Lithuanian Commonwealth had an unambiguously negative role to play for the people of the present-day Ukraine. It should be noted, however, that in his historiosophic reflection Putin refers to

Ukrainians then as ‘Malorossians’ (inhabitants of Little Russia). Unlike the Russian Empire, in which the people of Little Russia (‘Malorossiya’) were supposedly free, in the commonwealth, they experienced oppression. For this reason, Putin considers the stages of the Russian Empire’s conquest of the lands of ‘Malorossiya’ to have been a liberation process. Similarly, Putin regards the annexation of western Ukrainian lands to the Soviet Union after the outbreak of the Second World War as their ‘return’. For these reasons, he views positively only those political forces that sought to unite Ukraine (‘Little Russia’) within Russia (‘Greater Russia’) at the end of the First World War. In his opinion, Ukrainian independence tendencies were controlled and inspired by the Germans. Similarly, the Ukrainians who cooperated with Poland against the Bolsheviks during the Polish-Bolshevik War (1919–1921), like Symon Petlyura, acted against the genuine good of the people. Ukraine is under external control today as well, primarily under that of the United States and the European Union. The West thus seeks to limit the cooperation between Russia and Ukraine and even to create an ‘anti-Russia,’ to which Russia can never agree.

Separately, it is worth noting another essential ideological element. According to Putin, the actions of the West were one of the two factors (along with Lenin’s intentions) that have led to the idea of a separate Ukrainian nation and state. According to Putin, since the end of the 19th century, ‘among the Polish elite and a certain part of the Malorussian intelligentsia, views about the Ukrainian nation separate from the Russian one appeared and strengthened’. The Austro-Hungarian authorities, which controlled Galicia until the end of the First World War, were also responsible for the emergence of the idea of a Ukrainian nation.

In the National Security Strategy, anti-Western themes are linked to the portrayal of Russia’s situation as being under an increasing threat. It is nothing new in Russian political discourse to point to the alleged aspirations of the West to preserve global hegemony (sec. 7). In the document, however, there is a clear ideological dimension in pointing to the West’s aspirations to destroy traditional Russian spiritual and moral values. The strategy directly accuses the United States and its allies, as well as multinational corporations and non-governmental organisations, of doing so. The West is trying to psychologically influence Russian citizens to destroy social unity. Western actions, such as ‘information-psychological diversions’ and the westernisation of culture, threaten Russia’s ‘cultural sovereignty’ (sec. 88).

Imperialism

In Putin’s programmatic, anti-Ukrainian article, imperialism is the central ideological motif. As a rule, Putin does not use the terms ‘Ukrainians’ and ‘Ukraine’ in a historical context. He believes that Russians, Belarusians, and Ukrainians are one people, historically formed on the lands of the ancient Rus’ (in doing so, he avoids using the historically grounded term Kyivan Rus’). The historical development of the Rus’ led to Moscow becoming the heart and centre of the unification of the dispersed Rus’ lands. This Putinian historical vision cannot occur without deprecating the Ukrainian language and culture. According to Putin, the Ukrainian language emerged as a dialect (*góvor*) because of long centuries of separation from Moscow. The unity and statehood of Ukraine are also not justified. Apart from the actions of the West indicated

above, the responsibility for the creation of Ukraine lies with Lenin. Moreover, the separate Ukrainian national consciousness resulted from the Soviet policy of the 1920s and 1930s, which valued the cultures and languages of the union republics (*korenizaciâ*). The eastern areas that formed the Ukrainian republic during the Soviet period ('Novorossiia' and Crimea) have no historical or cultural links with the contemporary Ukraine. Putin, therefore, claims that the contemporary Ukraine 'is completely and fully a child of the Soviet era'. This leads him to conclude that Ukraine cannot develop separately from Russia if it is to remain true to its own culture and history.

Most of the content of the 2021 National Security Strategy, which reveals Russian imperialism, refers to the need for a stronger integration role for Russia in the post-Soviet area, as well as a more active creation of international policy, including outside Eurasia. Nevertheless, it should be noted that while declaring its willingness to develop international relations based on respect for international law, the strategy provocatively identifies Abkhazia and South Ossetia as areas with which Russia should strengthen cooperation (sec. 101.5). There is also an ideological overtone in the declaration that Russian security policy aims to 'strengthen fraternal ties between the Russian, Belarusian, and Ukrainian peoples' (sec. 101.20). This is significant because Ukraine is not mentioned even once in the document, in contrast to the 2015 Strategy.

Discussion: Ideology – The basis or façade of Russian neo-imperialism

Under the conditions of Russia's full-scale war against Ukraine, it is a truism to recall that many Western scholars denied until recently that ideological motives guided Vladimir Putin. Prominent scholars in Russian studies, such as Marlène Laruelle (2020a: *passim*; 2020b: 98–99), rejected the idea of the system of power and control over society built by Putin since 2000 as fascist.

Until February 2022, the predominant view in the Western discussion of Russian studies was that Russia – although it did not meet the criteria of a democratic state in the Western sense – was subject to rational interpretation. Putin was also regarded as a rational politician, pursuing understandable goals of a political and economic nature with quick and decisive actions (Sakwa 2019: 66–67). These goals were to strengthen Russia's dominance in the post-Soviet area, increase rapprochement with China, and oppose US expansion in Central and Eastern Europe. The political goals of Putin's Russia were also to be realised in cultural policy, which was a form of Russian 'soft power' (Sergunin and Karabeshkin 2015: 356, 360). A key element of this policy was the prominence of traditional values and norms, including moral principles that would supposedly guide the life of Russian society in contrast to the 'decadent' West. The central thesis of the consensus of Western scholars, aiming to portray Putin's Russia as a predictable state with a rational foreign policy, was that ideologies – including the extreme right-wing, nationalist, and ultra-Orthodox types – do not have any real influence on Russian politics. To some extent, this argument has been lent credence by more recent research indicating that the ideological aspect does not play a significant role in Russian foreign policy (Curanović 2021: 112–119).

However, the war against Ukraine and its ideological justification – stated by both Putin and other government officials, as well as by the propagandistic, fully state-controlled media – make us approach the idea of the lack of the ideological justification of Russia's policy with more caution. Russia's war against Ukraine cannot be explained logically by reference to political and economic interests or military threats. Moreover, the political processes accompanying the war reveal their ideological roots. This is particularly true of the repeatedly declared plans to hold referendums in the occupied Ukrainian territories and to annex them to the Russian Federation. The measures taken in the occupied territories to reduce the importance of the Ukrainian language are also ideologically motivated, including through the complete elimination of education in Ukrainian and the destruction of Ukrainian literature and other cultural monuments. Unlike war crimes committed by the Russian army against Ukrainian civilians, these actions cannot be justified other than by appealing to an ideology present in pre-war Russian public discourse.

Conclusions

An analysis of the content of two significant publications, which we have identified as pre-war documents, has indicated that, despite their different nature, they contain an astonishingly abundant ideological load. The ideological aspect of these documents is consistent with the most radical theses of Aleksandr Dugin's neo-Eurasianism. Indeed, there are no grounds to speak of a direct dependence of the analysed documents on Dugin, nor of his actual influence on Russian political life. Nevertheless, this convergence is not coincidental.

In our view, this convergence is due to two factors. First, Dugin, in his historiosophic synthesis, proposes a systematic account of Russian nationalism and imperialism that collects the ideological elements present in the Russian intellectual tradition. For this reason, his nationalism and imperialism are consistent and multifaceted. Second, the authorities of the Russian Federation, after 2014, in the process of preparations for the war with Ukraine, decided to motivate their actions explicitly ideologically in terms of domestic and foreign policy. The initial ideological preparation consisted of the strategic documents produced after 2014, the amendments to the law that limited the scope of civil freedoms, and the constitutional amendments made in 2020. The closer ideological preparation consisted of the actions taken in 2021 – above all, the publication of the two documents discussed in this article and the political discourse and media coverage in Russia inspired by them.

Without questioning strictly political methods of explaining Putin's thinking, we pose the idea that his actions cannot be properly understood without considering the ideological element as one of the key factors shaping Russian domestic and foreign policy. This ideological element, in turn, consists of extreme nationalist and imperialist theses, a systemic exposition of which can be found in Dugin's works.

References

- Berdyayev, N. (2006). *Samopoznanie*. Moskva: Èksmo; Har'kov: Folio [Бердяев, Н. (2006). *Самопознание*. Москва: Эксмо; Харьков: Фолио].
- Berdyayev, N. (2007). *Evracijcy*. In: Trubeckoj, N. *Nasledie Čingishana*. Moskva: Èksmo: 5–17 [Бердяев, Н. (2007). *Евразийцы*. В: Трубецкой, Н. *Наследие Чингисхана*. Москва: Эксмо: 5–17].
- Curanović, A. (2021). Osobaâ missiâ Rossii v slavânskom mire: relikht prošlogo ili zlobodnevnjy vopros? *Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta: Istorîâ*, 73: 112–119 [Цуранович, А. (2021). Особая миссия России в славянском мире: реликт прошлого или злободневный вопрос? *Вестник Томского государственного университета. История*, 73: 112–119].
- Dugin, A. (2014a). *Četvertyj put'. Vvedenie v Četvertûi političeskûi teoriiû*. Moskva: Akademičeskij proekt [Дугин, А. (2014а). *Четвертый путь. Введение в Четвертую политическую теорию*. Москва: Академический проект].
- Dugin, A. (2014b). *Ètnosociologîâ*. Moskva: Akademičeskij proekt [Дугин, А. (2014b). *Этносоциология*. Москва: Академический проект].
- Dugin, A. (2014c). *V poiskah temnogo Logosa (Filosofsko-bogoslovskie očerki)*. Moskva: Akademičeskij proekt [Дугин, А. (2014c). *В поисках темного Логоса (Философско-богословские очерки)*. Москва: Академический проект].
- Dugin, A. (2015a). *Geopolitika*. Moskva: Akademičeskij proekt [Дугин, А. (2015а). *Геополитика*. Москва: Академический проект].
- Dugin, A. (2015b). *Russkaâ vojna*. Moskva: Algoritm [Дугин, А. (2015b). *Русская война*. Москва: Алгоритм].
- Dugin, A. (2015c). *Ukraina – toâ vojna. Geopolitičeskij dnevnik*. Moskva: Centrpoligraf [Дугин, А. (2015c). *Украина – моя война. Геополитический дневник*. Москва: Центрполиграф].
- Dugin, A. (2015d). *Vojna kontinentov. Sovremennjy mir v geopolitičeskoj sisteme koordynat*. Moskva: Akademičeskij proekt [Дугин, А. (2015d). *Война континентов. Современный мир в геополитической системе координат*. Москва: Академический проект].
- Dugin, A. (2017). *The Rise of the Fourth Political Theory*. London: Arktos.
- Dugin, A. (2018). *Noomahiâ – vojny uma. Vostočnaâ Evropa. Slavânskij logos. Balkanskaâ Nav' i sarmatskij stil'*. Moskva: Akademičeskij proekt [Дугин, А. (2018). *Ноомахия – войны ума. Восточная Европа. Славянский логос. Балканская Навь и сарматский стиль*. Москва: Академический проект].
- Konstituciâ Rossijskoj Federacii* [as amended on 3 July 2000]. (Online) <http://www.kremlin.ru/acts/constitution> (access 30 August 2022) [*Конституция Российской Федерации*. (Online) <http://www.kremlin.ru/acts/constitution> (доступ 30.08.2022)].
- Laruelle, M. (2012). *Russian Eurasianism: An Ideology of Empire*. Washington, D.C.: Woodrow Wilson Center Press.
- Laruelle, M. (2020a). Accusing Russia of Fascism. Polemics around Russia's Belonging to Europe. *Russia in Global Affairs*, 18(4): 100–123.
- Laruelle, M. (2020b). *Russian Nationalism: Imaginaries, Doctrines, and Political Battlefields*. London, New York: Routledge.
- Linklater, A. (2021). *The Idea of Civilization and the Making of the Global Order*. Bristol: Bristol University Press.
- Putin, V.V. (2021). *Ob istoričeskom edinstve russkikh i ukraincev*. (Online) <http://kremlin.ru/events/president/news/66181> (access 30 August 2022) [Путин В. В. (2021). *Об историческом единстве русских и украинцев*. (Online) <http://kremlin.ru/events/president/news/66181> (доступ 30.08.2022)].
- Sakwa, R. (2019). *Russia's Futures*. Cambridge, Medford: Polity Press.

- Shekhovtsov, A. (2017). *Aleksandr Dugin's Neo-Eurasianism and the Russian-Ukrainian War*. In: Mark Bassin, M., Pozo, G. (Eds.). *The Politics of Eurasianism: Identity, Popular Culture and Russia's Foreign Policy*. London, New York: Rowman & Littlefield: 181–200.
- Shlapentokh, D. (2007). Dugin Eurasianism: A Window on the Minds of the Russian Elite or an Intellectual Ploy? *Studies in East European Thought*, 59(3): 215–236.
- Składanowski, M. (2019). *Cywilizacja rosyjska według Aleksandra Dugina*. *Studia historiozoficzno-antropologiczne*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- Składanowski, M., Borzęcki, Ł. (2020). Radical Russianness: The Religious and Historiosophic Context of Aleksandr Dugin's Anti-Occidentalism. *Journal for the Study of Radicalism*, 14(2): 65–94.
- Stoeckl, K. (2014). *The Russian Orthodox Church and the Human Rights*. London; New York: Routledge.
- Strategiâ nacional'noj bezopasnosti Rossijskoj Federacii*, [2 July 2021]. (Online) <http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001202107030001> (access 30 August 2022) [*Стратегия национальной безопасности Российской Федерации*. (Online) <http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001202107030001> (доступ 30.08.2022)].
- Tsygankov, A. (2008). Self and Other in International Relations Theory: Learning from Russian Civilizational Debates. *International Studies Review*, 10(4): 762–775.
- Tsygankov, A. (2016). *Russia's Foreign Policy: Change and Continuity in National Identity*. Lanham: Rowman & Littlefield, 4th ed.

Competing interests: The author declares that he has no competing interests.

Article No. 281

DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2022.9.11>

Artykuł badawczy / Research article

Dziedzina nauk humanistycznych / Humanities

Dyscyplina naukowa: historia / Discipline of science: history

Copyright © 2022 SRG and P. Waingertner¹

Citation:

Waingertner, P. (2022). Rosja Sowiecka i Związek Sowiecki w refleksji politycznej ruchu zetowego w Drugiej Rzeczypospolitej. *Studia Rossica Gedanensia*, 9: 187–198. DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2022.9.11>

ROSJA SOWIECKA I ZWIĄZEK SOWIECKI W REFLEKSJI POLITYCZNEJ RUCHU ZETOWEGO W DRUGIEJ RZECZYPOSPOLITEJ

PRZEMYSŁAW WAINGERTNER

Uniwersytet Łódzki / University of Lodz

Wydział Filozoficzno-Historyczny / Faculty of Philosophy and History

Instytut Historii / Institute of History

Katedra Historii Polski Najnowszej / Division of Contemporary Polish History

ul. Kamińskiego 27 A, 90-219 Łódź, Polska / Kamińskiego 27 A, 90-219 Łódź, Poland

Corresponding Author e-mail: przemyslaw.waingertner@uni.lodz.pl

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8127-5820>

(nadesłano / received 10.09.2022; zaakceptowano / accepted 25.09.2022)

Abstract

Soviet Russia and the Soviet Union in the Political Reflection of the “Zet”-movement in the Second Republic of Poland

The article is an attempt to present and analyze the concept of a foreign policy, formulated in the years of the Second Republic of Poland by the representatives of the

---

¹ This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0 <https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>) which permits use, distribution, and reproduction in any medium, provided that the article is properly cited, the use is non-commercial, and no modifications or adaptations are made. Publisher: University of Gdańsk. Faculty of Languages [Wydawca: Uniwersytet Gdański. Wydział Filologiczny].

political circle of “Zet”, and to relate to the issue of Poland’s relations with Soviet Russia (known later as the Soviet Union) and to the actions on the international arena of the eastern neighbor of Poland. The underground Polish Youth Union “Zet” was established in 1886 in Warsaw in order to fight for a united, independent, democratic and socially just Republic of Poland. In interwar Poland, while maintaining a secret character, “Zet” coordinated the activities of a network of public organizations and periodicals (forming the so-called “Zet”-movement) influencing the political and social life in the country. In Soviet Russia, and later in the Soviet Union, “Zet” saw a threat to the reborn Republic of Poland in the imperial and aggressive nature of the foreign policy of the Bolsheviks. “Zet” supported the federal program and then the Promethean program. The organization also advocated a close cooperation among the western neighbors of the Soviet state. The concepts of the Zetist foreign policy relating to Soviet Russia and the Soviet Union were based on the postulate to weaken “The Red Kremlin”, defined as a declared opponent of independent Poland.

Keywords: Polish Youth Union „Zet”, Polish Political Thought, History of Poland 1918–1939.

Abstrakt

Przedmiotem niniejszego artykułu jest próba zaprezentowania i analizy koncepcji polityki zagranicznej, formułowanych w latach Drugiej Rzeczypospolitej przez przedstawicieli politycznego środowiska „Zetu”, a odnoszących się do zagadnienia relacji Polski z Rosją Sowiecką (później Związkiem Sowieckim) oraz poczyną na arenie międzynarodowej wschodniego sąsiada państwa polskiego. Konspiracyjny Związek Młodzieży Polskiej „Zet” powstał w 1886 r. w Warszawie pod hasłem walki o zjednoczoną, niepodległą, demokratyczną i sprawiedliwą społecznie Rzeczpospolitą. W Polsce międzywojennej, zachowując tajny charakter, koordynował działalność sieci jawnych organizacji i periodyków (tworzących tzw. ruch zetowy), wpływając na życie polityczne i społeczne w kraju. W Rosji Sowieckiej, a później Związku Sowieckim, widział zagrożenie dla odrodzonej Rzeczypospolitej, wskazując na imperialny i agresywny charakter polityki zagranicznej bolszewików. „Zet” popierał program federacyjny, a następnie prometejski. Opowiadał się też za bliską współpracą zachodnich sąsiadów państwa sowieckiego. Koncepcje polityki zagranicznej zetowców, odnoszące się do Rosji Sowieckiej i Związku Sowieckiego, opierały się na postulacie osłabienia „czerwonego Kremla”, definiowanego jako zdeklarowany przeciwnik niepodległej Polski.

Słowa kluczowe: Związek Młodzieży Polskiej „Zet”, polska myśl polityczna, historia Polski 1918–1939.

Przedmiotem niniejszego artykułu jest próba zaprezentowania i analizy koncepcji polityki zagranicznej, formułowanych w latach Drugiej Rzeczypospolitej przez przedstawicieli politycznego środowiska „Zetu”, a odnoszących się do zagadnienia relacji Polski z Rosją Sowiecką (później Związkiem Sowieckim – ZSRS) oraz oceny między-

narodowej pozycji, poczynić na arenie międzynarodowej i w polityce wewnętrznej wschodniego sąsiada państwa polskiego.

Na wstępie warto pokrótce przedstawić rys historyczny i scharakteryzować oblicze ideowe podmiotu politycznego, będącego niejako zbiorowym bohaterem poniższego tekstu. Konspiracyjny Związek Młodzieży Polskiej „Zet” (ZMP) został założony w 1886 r. przez studentów Uniwersytetu Warszawskiego. Do wybuchu I wojny światowej stał się on dynamicznie, sprawnie działającą, elitarną organizacją, dysponującą licznymi placówkami nie tylko w polskich środowiskach akademickich w trzech zaborach, ale także w głębi Rosji oraz w państwach Europy Zachodniej. Program Związku wzywał do walki o niepodległą, w pełni suwerenną, zjednoczoną, demokratyczną i republikańską, wspierającą samorządność, sprawiedliwą społecznie oraz tolerancyjną narodowościowo i religijnie Rzeczpospolitą. Walkę tę działacze ZMP interpretowali zarówno jako konspiracyjną pracę samokształceniową i formacyjną, jak i czyn zbrojny, podjęty w sprzyjającej sytuacji międzynarodowej.

Związek, dążąc do uzyskania wpływu na kształtowanie postawy polskiej młodzieży, tworzył i inspirował inne organizacje studenckie, uczniowskie, młodzieży robotniczej i chłopskiej. Zetowcy zgłaszali również swój akces do ugrupowań politycznych i stowarzyszeń społecznych tzw. dorosłego społeczeństwa. Poczynania ta doprowadziły z czasem do powstania fenomenu ruchu zetowego – sieci większych i mniejszych organizacji o charakterze zarówno konspiracyjnym, jak i jawnym, kierowanych w istocie przez zetowców. Należały do nich np. Organizacja Młodzieży Narodowej (OMN) i uczniowska „Przyszłość” (Pet). Członkowie „Zetu”, współpracując początkowo z niepodległościową Ligą Polską, a następnie z Ligą Narodową, w okresie poprzedzającym wybuch Wielkiej Wojny zadeklarowali się jako zwolennicy obozu irredentystycznego, wspierając działalność Józefa Piłsudskiego i wstępując zarówno w szeregi Legionów Polskich, jak i podziemnej Polskiej Organizacji Wojskowej.

Po zakończeniu I wojny światowej i odzyskaniu przez Polskę niepodległości w ruchu zetowym nastąpił – zgodnie z planem przygotowanym przez samych zetowców – podział. Nad jego jawnymi po odzyskaniu niepodległości organizacjami politycznymi, społecznymi, kulturalno-oświatowymi, spółdzielczymi i zawodowymi „dorosłego” społeczeństwa – m.in. Towarzystwem Straży Kresowej (TSK, Straż Kresowa), Związkiem Obrony Kresów Zachodnich, Centralnym Związkiem Młodzieży Wiejskiej, Związkiem Naprawy Rzeczypospolitej (ZNR), Generalną Federacją Pracy czy Polskim Związkiem Zachodnim – patronat przejął utworzony w 1918 r. tajny Związek Patriotyczny (ZP). Taką samą rolę w przypadku zetowych organizacji studenckich i uczniowskich – Organizacji Młodzieży Narodowej, a później Związku Polskiej Młodzieży Demokratycznej – odgrywał niejawny „Zet” akademicki. W 1926 r. zetowcy, rozczarowani funkcjonowaniem w Polsce międzywojennej systemu parlamentarno-gabinetowego (rozdrobnieniem polskiej sceny politycznej, niestabilnością rządów, brakiem perspektywicznej, długofalowej polityki kolejnych gabinetów i przejawami korupcji w życiu elit politycznych), poparli przewrót majowy, sytuując się następnie na lewicy obozu sanacyjnego.

Wybuch II wojny światowej otworzył dla zetowców kolejny rozdział walki zbrojnej o niepodległość. Prowadzili ją jako członkowie Związku Walki Zbrojnej i Armii Krajowej, funkcjonariusze polskiego Państwa Podziemnego, a także działacze „autorskich”

konspiracji zetowych (m.in. Organizacji Orła Białego, Związku Odbudowy Rzeczypospolitej, Chłopskiej Organizacji Wolności „Raclawice”, Polskiej Organizacji Zbrojnej „Znak”, czy Grupy Technicznej). Natomiast reprezentanci frakcji lewicowej w „Zecie” utworzyli podziemny Związek Syndykalistów Polskich. Z kolei na uchodźstwie działacze środowiska ZMP założyli Koło Braterskie w Londynie oraz współtworzyli Zespół Piłsudczyków, głosząc hasła bezkompromisowej walki o niepodległość i integralność terytorialną Rzeczypospolitej.

Zakończenie II wojny światowej oznaczało dla Polski powrót na mapę Europy, ale w roli niesuwerennego satelity Związku Sowieckiego, i zostało zinterpretowane przez zetowców jako otwarcie nowego etapu zmagania o niepodległą Rzeczypospolitą. Na emigracji działacze „Zetu” skupili się przede wszystkim w Lidze Niepodległości Polski. W kraju po 1945 r. – gdzie stali się celem represji ze strony nowych komunistycznych władz – próbowali działać w strukturach zetowych, które przetrwały wojnę: Grupie Technicznej i Polskim Związku Zachodnim. Wraz z końcem stalinizmu zaangażowali się szerzej w działalność naukową, spółdzielczą i kombatancką. Ostatecznie aktywność środowiska „Zetu” zamarła w kraju i w środowiskach polonijnych u schyłku XX stulecia².

Zetowcy w Polsce międzywojennej, odnosząc się do zagadnień ustrojowych oraz problematyki społecznej i narodowościowej państwa polskiego, wiele uwagi poświęcali również kwestii polityki zagranicznej, miejsca i roli Drugiej Rzeczypospolitej na arenie międzynarodowej. Jednym z najistotniejszych wątków w refleksji środowiska „Zetu” i całego ruchu zetowego, dotyczącej tych problemów, była kwestia stosunków polsko-sowieckich i oceny polityki zagranicznej i wewnętrznej państwa sowieckiego.

W pierwszych latach odrodzonej Rzeczypospolitej wizerunek bolszewickiej Rosji i odnośnienie się do niej zetowców były zdeterminowane przez konflikt zbrojny pomiędzy obu państwami. Należy podkreślić, iż reprezentanci środowiska zetowego byli zwolennikami koncepcji federacyjnej, zakładającej utworzenie na wschód od Polski (dzięki jej politycznemu i militarnemu wsparciu) niezależnych od „czerwonej Moskwy” państw – Litwy, Białorusi i Ukrainy. Państwa te miały następnie zawiązać z Polską ścisłą federację polityczną, gospodarczą i wojskową. W ten sposób w Europie Środkowo-Wschodniej mógłby ukształtować się silny, wielopaństwowy podmiot o charakterze związkowym, nawiązujący do tradycji jagiellońskiej, a zarazem Rzeczypospolitej Obojga Narodów³.

Koncepcja ta, będąca zręczną próbą pogodzenia polskiej racji stanu na wschodzie z popularnym wśród polityków i opinii publicznej Europy hasłem prawa narodów do samostanowienia, wykorzystująca zarazem obawy Zachodu przed ekspansją rewolucji bolszewickiej, była reprezentowana oficjalnie przez ówczesnego Naczelnika Państwa i Wodza Naczelnego Józefa Piłsudskiego oraz wspierający go tzw. obóz belwederski. Ten ostatni stanowili nie tylko zdeklarowani piłsudzycy, ale także stronnictwa lewi-

² Więcej o „Zecie” m.in. Piskorski 1937, *passim*; Katelbach 1968; Nowacki 1996, *passim*; Waingertner 2017; 2018, *passim*.

³ Na temat kształtowania granicy wschodniej, programu federacyjnego i prób jego realizacji patrz: Charaszkiewicz 1974; Deruga 1964; Garlicki 1978; Grünberg 1971, *passim*; Lewandowski 1962, *passim*; Miedziński 1975; 2001, *passim*; Davies 1997, *passim*; Waingertner 2005.

cowe – przede wszystkim Polska Partia Socjalistyczna i Polskie Stronnictwo Ludowe „Wyzwolenie”. Znalazły się w nim również ówczesne jawne organizacje ruchu zetowego, będące emanacjami tajnego Związku Patriotycznego i „Zetu” akademickiego, m.in. Organizacja Młodzieży Narodowej, Towarzystwo Straży Kresowej i Związek Rad Ludowych.

Na początku lat dwudziestych idea federacyjna była propagowana przez prasę pozostającą w kręgu wpływów „Zetu”. Na łamach „Miesięcznika Młodzieży Polskiej” Tytus Komarnicki stwierdzał między innymi, że ambicjom mocarstwowym Moskwy, wyrażającym się w chęci zdominowania jej zachodnich sąsiadów, Warszawa powinna przeciwstawić pełną rozmachu agendę federacyjną (Komarnicki 1919–1920: 14). Podobne poglądy prezentował „Polak Kresowy”, związany z TSK. Publicystyka periodyku głosiła, że wojna z bolszewikami jest prowadzona przez Rzeczpospolitą nie w celu odbudowy dawnej carskiej, „białej” Rosji, ale zgodnie z fundamentalną polską racją stanu i po to, by w imię hasła „za wolność naszą i waszą” pomóc uciemienionym przez Rosję narodom (P. M. 1919: 1–3).

Idee federalizmu wspierał również „Wschód Polski”, popularyzując stanowisko, że ich urzeczywistnienie jest najskuteczniejszym sposobem uniknięcia groźby ze strony Rosji i zabezpieczenia się przed jej mocarstwowymi roszczeniami (*Idea Jagiellońska w dobie obecnej* 1920: nr 5: 1–8; 1920: nr 6–7: 10–16). Taką samą opinię reprezentowali zetowcy, skupieni wokół lwowskiego pisma „Pobudka”. Domagali się oni nawiązania przez Rzeczpospolitą do jej historycznych tradycji i budowy federacyjnego państwa w granicach przedrozbiorowych (Uliasz 1994: 163). Przedstawiciele „Zetu” propagowali chwytliwe, federacyjne hasło „Stanów Zjednoczonych Europy Wschodniej” także na łamach stołecznego pisma „Przymierze”, w którego zespole redakcyjnym pracował działacz ruchu zetowego Joachim Wołoszynowski (Mikulicz 1971: 89).

Orędownikiem koncepcji zbudowania przez Polskę silnego federacyjnego organizmu państwowego był wreszcie jeden z założycieli „Zetu”, nestor i niekwestionowany autorytet ruchu zetowego, w Drugiej Rzeczypospolitej długoletni prezes Prokuraturii Generalnej, Stanisław Bukowiecki. W realizacji tej idei widział jednak nie tylko warunek umożliwiający skuteczne przeciwstawienie się Rosji, ale – cokolwiek paradoksalnie – także realną szansę na unormowanie relacji polsko-rosyjskich w przyszłości. Argumentował, że właśnie brak wspólnej granicy pomiędzy Polską i Rosją, rozdzielonymi przez państwa trzecie – Ukrainę, Białoruś i Litwę – może doprowadzić w przyszłości do złagodzenia wzajemnego historycznego antagonizmu Warszawy i Moskwy (Bukowiecki 1922: 99–100).

Równocześnie w realizację w praktyce hasel federacji angażowali się w terenie w latach 1919–1921 działacze Straży Kresowej (Nowak 2001: 331). Program federacyjny był głoszony też przez polityczną emanację TSK – Rady Ludowe. Ich przedstawiciele wskazywali przy tym zarówno na historyczne, jagiellońskie tradycje takiego rozwiązania, jak i jego współczesną, polityczną użyteczność dla strony polskiej (*Program i Statut Związku Rad Ludowych* 1922: 6).

Głosząc hasła federacyjne, zetowcy akcentowali równocześnie potrzebę przesunięcia na wschód granic samej Polski w stosunku do obszaru zamieszkiwanego przez większość polską. Terytorium Polski w przyszłej federacji nie miało być tożsame z obszarem zaludnionym w sposób zwarty przez naród polski w ściśle etnicznym rozu-

mieniu tego słowa. Obok czynnika demograficznego eksperci TSK i Rad Ludowych podnosili również inne przesłanki uzasadniające, ich zdaniem, włączenie w granice państwa polskiego terytoriów pogranicznych z Litwą, Białorusią czy Ukrainą. W ich opinii należały do nich: dzieje danego obszaru, dominacja kulturalna żywołu polskiego i jego silna pozycja ekonomiczna (Katelbach 1968: 29–32). Według przedstawicieli „Zetu”, terenami pogranicznymi na wschodzie, które obok Wileńszczyzny, Podlasia, Chełmszczyzny i Małopolski Wschodniej powinny zostać objęte granicami Rzeczypospolitej (pomimo iż miejscowa ludność polska stanowiła tam mniejszość narodową), były: Polesie, Grodzieńszczyzna, a nawet Mińszczyzna (*O naszą wolę i o nasze prawo* 1919: 2–3; Srokowski 1920: 17–26; Gierowska-Kałużur 1999: 128).

Tak pogląd Straży Kresowej na sprawę państwowej przyszłości tzw. polskich Kresów Wschodnich charakteryzował po latach jeden z liderów ruchu zetowego, Janusz Rakowski: „Zetowcy, popierając koncepcję federacyjną, mieli własny pogląd na drogi i metody jej realizacji. Straż Kresowa w praktycznej swej działalności kładła nacisk (...) na związanie z Polską jak najszerszych terenów wschodnich” (Rakowski 1981: 16).

Środowisko TSK i Rad Ludowych zaangażowało się także – choć pośrednio – w prace konferencji pokojowej w Paryżu w 1919 r., dotyczące wyznaczenia wschodniej granicy państwa polskiego. Uczestniczył w nich jako polski ekspert Eugeniusz Romer, czynny w działaniach oświatowych oraz propagandowych Straży Kresowej. Słynny geograf podczas swych prac w Paryżu posiłkował się materiałem źródłowym, dotyczącym stosunków narodowościowych na Kresach Wschodnich, zebrany wcześniej w tym celu w terenie przez działaczy TSK (Lundgreen-Nielsen 1979: 286).

W przyszłej federacji, mającej stanowić polską odpowiedź na tendencje Moskwy do zdominowania Europy Środkowo-Wschodniej, szczególną rolę miała odgrywać niepodległa Ukraina. Jeden z przywódców i ideologów środowiska zetowego, Bolesław Srocki, podkreślał w swych wypowiedziach, że przed polską polityką zagraniczną stało zagadnienie trwałego rozwiązania kwestii ukraińskiej – przez porozumienie z Rosją Sowiecką w sprawie podziału obszarów ukraińskich pomiędzy Rzeczpospolitą i państwo bolszewików lub przez wsparcie (wbrew bolszewikom) idei budowy niezależnej od Rosji Ukrainy. Akcentował słuszność drugiego posunięcia, które miało w przyszłości zaowocować osłabieniem pozycji Moskwy na wschodzie i korzyściami gospodarczymi dla Polski, wynikającymi z długofalowej, wielopłaszczyznowej współpracy z Kijowem (por. Srocki 1919: 3–4; Czubiński 1993: 118).

W 1920 r. środowisko zetowe poparło tzw. wyprawę kijowską, widząc w niej krok niezbędny do osiągnięcia zasadniczego celu wojny prowadzonej przez Polskę z Rosją Sowiecką, czyli utworzenia państwa ukraińskiego. Jeden z liderów środowiska, Stefan Szwedowski, wspominał:

Wyprawy „kijowskiej” chciał (...) Związek Patriotyczny i Zet, podobnie jak cała Organizacja Młodzieży Narodowej Szkół Wyższych i Średnich. Czynnie w tym celu pracowała także „Straż Kresowa” wraz ze swoim politycznym odpowiednikiem na wschodzie – Związkiem Rad Ludowych (Szwedowski: t. 2: 33, rękopis: sygn. 1745 (akc. 2474)).

Początkowe sukcesy polsko-ukraińskiej ofensywy, rozpoczętej w dniu 25 kwietnia 1920 r. (po podpisaniu przez Naczelnika Państwa J. Piłsudskiego i Wielkiego Ataman Semena Petlurę polsko-ukraińskich porozumień wojskowych i politycznych), oraz

zajęcie Kijowa zostały przez prasę spod znaku „Zetu” powitane z wielkimi nadziejami (Srocki 1920: nr 6–7: 17–24; nr 8–9: 10–16; *U bram Kijowa* 1920: 1–2; *Dlaczego zajęliśmy Kijów?* 1920: 1–2). Później – po udanej obronie na linii Wisły; sierpniowej bitwie warszawskiej, zakończonej polskim zwycięstwem; wreszcie klęsce armii sowieckich w batalii nad Niemnem – zetowcy spodziewali się ponownego pochodu wojsk polskich na wschód w celu zrealizowania koncepcji federacyjnej.

Obok realizacji programu federalizmu, działacze i publicyści środowiska zetowego interesowali się również w trakcie wojny polsko-sowieckiej wewnętrznymi stosunkami w samej Rosji (Nowak 2001: 488). Zależało im na wykreowaniu wśród samych Rosjan propolskiego ośrodka, który mógłby wesprzeć wysiłki Warszawy w walce z bolszewikami. Autorzy jednego z raportów Straży Kresowej z maja 1920 r. diagnozowali, że

(...) w sferach emigracji rosyjskiej nastąpiło zupełne rozbitcie (...). Chwila jest odpowiednia, aby to rozbitcie wyzyskać i stworzyć podłoże w Warszawie dla wytworzenia się politycznego ośrodka filopolskiego (Towarzystwo Straży Kresowej. Archiwum Akt Nowych: sygn. 89: III/1).

Rokowania pokojowe poprzedzające podpisanie traktatu ryskiego budziły zrozumiałe zainteresowanie wśród zetowców. Podkreślali oni, że zatrzymanie pochodu wojsk polskich przekreśla przyszłość Białorusi i Ukrainy jako państw niezależnych od Rosji. Przedstawiciele Związku Patriotycznego byli też obecni na obradach w Rydze, mających doprowadzić do podpisania traktatu pokojowego, jako uczestnicy polskiej delegacji – funkcję sekretarzy podczas rozmów w stolicy Łotwy pełnili liderzy ZP Kazimierz Wyszyński i Stanisław Leopold Janikowski (Dąbski 1931: 31; Holzer 1981: 201; Kumaniecki 1985: 40).

Ostateczne brzmienie traktatu, podpisanego przez przedstawicieli Polski, Rosji i nowej Ukrainy sowieckiej 18 marca 1921 r., spotkało się z krytyką działaczy ruchu zetowego. Oskarżali oni polskich negocjatorów o zmarnowanie szansy, jaką miała dawać Polsce realizacja koncepcji federacyjnej, mogącej zapewnić Rzeczypospolitej dominującą rolę polityczną i gospodarczą w Europie Środkowo-Wschodniej. Po wejściu układu w życie zetowcy jeszcze wielokrotnie mieli powracać do perspektywy powstania niezależnych od Rosji państw na wschód od Rzeczypospolitej. Kilka miesięcy po jego podpisaniu wspominany już B. Srocki na łamach „Wschodu Polski” stwierdzał, iż w interesie bezpieczeństwa zarówno Polski, jak i państw zachodnioeuropejskich byłoby trwałe ograniczenie Rosji do jej granic narodowych (Srocki 1921: 226). Do koncepcji federacyjnej nawiązywał także w 1922 r. sam Stanisław Bukowiecki w swojej książce *Polityka Polski niepodległej*. Według seniora ruchu zetowego brak było realnych możliwości, aby oprzeć pozycję i bezpieczeństwo Polski na ewentualnych porozumieniach z Rosją lub Niemcami. Podkreślał on natomiast korzyści, jakie mogłyby dać Polsce utworzenie niezależnej od Kremla Ukrainy (Bukowiecki 1922: 86–96; Kosicka-Pajewska 1992: 37–38).

W dekadzie, która nastąpiła po zawarciu traktatu ryskiego, publicyści zetowi, m.in. na łamach „Przełomu” (periodyku Związku Naprawy Rzeczypospolitej), podkreślali wielokrotnie, że Związek Sowiecki pozostał w istocie dawną Rosją imperialną – państwem scentralizowanym, ciemiejącym zamieszkujące w jego granicach narodowości oraz prowadzącym agresywną, antyeuropejską politykę zagraniczną. Publicystyka „Przełomu” wskazywała, że bolszewicy stali się faktycznie ideowymi spadkobiercami

carów w dziedzinie polityki nie tylko międzynarodowej, ale także wewnętrznej, w tym zwłaszcza narodowościowej, zmierzając poprzez brutalne represje do rusyfikacji nierosyjskich narodów ZSRS i unifikacji narodowej w granicach państwa sowieckiego (M. J. 1926: 4–6).

Wyrazem oficjalnej – pokojowej i stabilizującej wzajemne relacje, choć zarazem zdecydowanie broniącej polskiego stanu posiadania na wschodzie – polityki Warszawy, ale także stanowiska „Zetu” wobec ZSRS, była działalność wspomnianego wcześniej K. Wyszyńskiego, jako polskiego *chargé d'affaires* w Moskwie, w latach 1924–1925. W sposób nie pozostawiający wątpliwości co do determinacji strony polskiej odpowiedział on na przykład na sowiecką deklarację złożoną przez Chrystiana Rakowskiego, przewodniczącego sowieckiej delegacji na konferencję sowiecko-angielską w Londynie w 1924 r., protestując przeciwko wyrażeniu przez Radę Ambasadorów w marcu 1923 r. zgody na włączenie do Polski Małopolski Wschodniej (*Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-radzieckich* 1966: t. 5: 24; Leczyk 1976: 19; Materski 1994: 176).

Równocześnie publicystyka zetowa akcentowała niebezpieczeństwo antypolskiego sojuszu sowiecko-niemieckiego, który – wynikający z porozumienia w Rapallo z 1922 r. – mógłby, jej zdaniem, realnie zagrozić polskiej niepodległości i terytorialnej integralności (B. M. 1920: 7–15; P. M. 1932: 8). Podczas obrad II Zjazdu Egzekutyw Prowincjonalnych ZNR wskazywano w wystąpieniach odnoszących się do problematyki polskiej polityki zagranicznej, że Związek Sowiecki i Niemcy stanowią potencjalne zagrożenie zarówno dla Rzeczypospolitej, jak i republik nadbałtyckich: Litwy, Łotwy i Estonii (*O polityce zagranicznej* 1926: 7–9).

Zetowcy angażowali się także w tzw. działalność prometejską, zakładającą popieranie aspiracji niepodległościowych nierosyjskich narodowości, pozostających w granicach ZSRS, celem osłabienia tego państwa (Waingertner 2000: 79–80). Poglądy takie były popularyzowane przez środowisko „Zetu” na łamach „Spraw Polskich” i „Biuletynu Polsko-Ukraińskiego”. W pismach tych podkreślano, że rządy polskie wobec mniejszości białoruskiej i ukraińskiej w Rzeczypospolitej powinny prowadzić politykę pozyskiwania ich dla państwa polskiego. Miała ona równocześnie dowieść Białorusinom i Ukraińcom, pozostającym w granicach Związku Sowieckiego, że Warszawa jest ich sojusznikiem w walce o niepodległość (J. St. 1924: 135–139; Paprocki 1933: 8–11). Czołowi działacze Związku Patriotycznego inicjowali działalność i angażowali się w prace wielu instytucji, których aktywność uznawali za pożyteczną z punktu widzenia realizacji koncepcji prometejskiej. Kiedy jesienią 1928 r. otwarto w Warszawie filię paryskiej placówki *Le Prométhée* – „Klubu Prometeusza” – wśród jego członków znalazł się jeden z liderów ZP, Stanisław Józef Paprocki (Werschler 1984: 238–239).

W obliczu przemian zachodzących w polityce zagranicznej Związku Sowieckiego na przełomie lat dwudziestych i trzydziestych, polegających na wysuwaniu kolejnych propozycji pokojowych i próbach unormowania stosunków z zachodnimi sąsiadami, przedstawiciele ruchu zetowego zachowali chłodny sceptycyzm. Na łamach „Przełomu” Tadeusz Wałek-Czernecki diagnozował pesymistycznie, że rzekome dążenie ZSRS do trwałego ustabilizowania relacji zarówno z sąsiadami, jak i krajami Europy Zachodniej, to wynik jedynie przejściowej taktyki, a nie strategii Moskwy (Wałek-Czernecki 1928: 13).

Równocześnie jednak zetowcy nie odrzucali sowieckich ofert. Kiedy w grudniu 1928 r. zastępca komisarza spraw zagranicznych ZSRS, Maksim Litwinow, zaproponował Polsce podpisanie dokumentu wprowadzającego w życie postanowienia międzynarodowego paktu Brianda–Kelloga z sierpnia tego roku o potępieniu wojny jako sposobu rozwiązywania międzynarodowych sporów, „Przełom” ocenił, że układ proponowany przez Litwinowa będzie wartościowy, ale tylko wówczas, jeśli podpiszą go obok Polski również inni zachodni sąsiedzi Rosji (M. P. 1929: 1–2). Gdy 9 lutego 1929 r. ten fakt nastąpił i prócz Polski oraz Związku Sowieckiego sygnatariuszami tzw. protokołu Litwinowa stały się, zgodnie z propozycją Warszawy, Łotwa, Estonia i Rumunia, publicystyka „Przełomu” określiła to wydarzenie jako sukces polskiej dyplomacji (M. P. 1929: 1–2; M. P. 1929: 2–3). Również podpisanie przez Polskę układu o nieagresji z ZSRS 25 lipca 1932 r. środowisko „Zetu” powitało z umiarkowanym optymizmem, jako czynnik stabilizujący stosunki z „czerwonym Kremlen” (*Drogi i bezdroża polityki* 1932: 20; Piotrowicz 1938: 6–7).

Zetowcy obserwowali ponadto bacznie sytuację wewnętrzną w Związku Sowieckim w latach trzydziestych. Analizowali konsolidację władzy przez Stalina, prześladowania jego przeciwników: Lwa Trockiego, Grigorija Zinowiewa i Lwa Kamieniewa, a następnie masowe czystki i terror w kraju. Oceniali, że rewolucyjnych „romantyków”, pragnących ekspansji i „eksportu” komunizmu, zastąpił dyktator, pojmujący ZSRS jako nowe rosyjskie imperium (Rettinger 1926: 5–8; M. P. 1927: 7–8; Leinwandhaendler 1931: 6–7; Domaniewski 1938: 3).

U schyłku lat trzydziestych stanowisko większości liderów „Zetu” wobec ewentualnych poczynań Związku Sowieckiego w obliczu niemieckiej ekspansji na obszarze Europy Środkowo-Wschodniej było nieufne. Pismo „Naród i Państwo”, na którego łamach publikowali przedstawiciele ruchu zetowego, podkreślało, że udział Moskwy w tworzeniu systemu rzekomego bezpieczeństwa w Europie Środkowo-Wschodniej stanowi w rzeczywistości zagrożenie dla pozycji Polski (*Między pokojem a wojną* 1937: 5–8). Z ówczesnymi ocenami zetowej publicystyki współbrzmiały opinie praktyka – pułkownika Tadeusza Pelczyńskiego, wychowanka „Zetu”, a w latach 1935–1938 szefa Oddziału II Sztabu Głównego Wojska Polskiego. Stwierdzał on jednoznacznie, iż ZSRS skorzysta z pierwszej nadarżającej się okazji, żeby wtargnąć do Polski. Konkludował bez złudzeń, że ostatecznym celem Moskwy pozostaje likwidacja suwerennego państwa polskiego (Peplowski 1996: 200).

Przedstawiciele środowiska „Zetu” i całego ruchu zetowego w Drugiej Rzeczypospolitej interesowali się żywo zagadnieniami polskiej polityki zagranicznej. W odnoszących się do tej problematyki dokumentach programowych, jak i publicystyce ruchu zetowego, ważne miejsce zajmowała refleksja związana z sowieckim sąsiedztwem. Definiując je jako zagrożenie dla Rzeczypospolitej, „Zet” popierał program federacyjny, a następnie prometejski. Opowiadał się też za bliską współpracą zachodnich sąsiadów państwa sowieckiego. Działania te miały stanowić receptę na jego osłabienie oraz częściowe przynajmniej zneutralizowanie agresywnego charakteru polityki zagranicznej Moskwy.

Bibliografia / References

Archiwalia

- Szwedowski, S. *Dzieje ruchu zetowego w Polsce 1886–1945*. T. 2. Dział Rękopisów Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego. Rękopis. Sygn. 1745 (akc. 2474).
Towarzystwo Straży Kresowej. Archiwum Akt Nowych. Sygn. 89: III/1.

Prasa

- B. M. (1920). Kwestia rosyjska. *Wschód Polski*, styczeń 1920, nr 2, z. A: 7–15.
Dlaczego zajęliśmy Kijów? (1920). *Ziemia Wileńska*, 16 V 1920, nr 15: 1–2.
Domaniewski, Z. (1938). List dyktatora. *Naród i Państwo*, 27 II 1938, nr 7–8: 3.
Drogi i bezdroża polityki. (1932). *Przełom*, 10 XII 1932, nr 12–14: 20.
Idea Jagiellońska w dobie obecnej. (1920). *Wschód Polski*, luty 1920, nr 5, z. B: 1–8; marzec–kwiecień 1920, nr 6–7, z. B: 10–16.
J. St. (1924). Polityka narodowościowa Sowieców. *Sprawy Polskie*, 30 IV 1924, nr 5–6: 135–139.
Komarnicki, T. (1919–1920). Nowe i stare prądy w polityce zagranicznej. *Miesięcznik Młodzieży Polskiej*, luty 1919–1920, nr 1: 14.
Leinwandhaendler, G. (1931). Trockizm – stalinizm. *Przełom*, 10 V 1931, nr 19: 6–7.
M. J. (1926). Wielka gra. *Przełom*, 19 IX 1926, nr 14: 4–6.
Między pokojem a wojną. (1937). *Naród i Państwo*, 26 IX 1937, nr 37–38: 5–8.
O naszą wolę i o nasze prawo. (1919). *Ziemia Wileńska* 10 VIII 1919, nr 9: 2–3.
O polityce zagranicznej (1926). *Przełom*, 21 XI 1926, nr 23: 7–9.
Paprocki, S. J. (1933). Wspólne interesy. *Biuletyn Polsko-Ukraiński*, nr 4: 8–11.
P. M. (1919). Co będzie z Rosją?. *Polak Kresowy*, 7 XII 1919, nr 34: 1–3.
P. M. (1927). Pogrom opozycji. *Przełom*, 25 XII 1927, nr 37: 7–8.
P. M. (1929). Antywojenny pakt p. Litwinowa. *Przełom*, 20 I 1929, nr 3: 1–2.
P. M. (1929). Moskiewski protokół. *Przełom*, 23 II 1929, nr 7: 2–3.
P. M. (1932). Nowa fala propagandy sowieckiej. *Przełom*, 11 I 1932, nr 2: 8.
Piotrowicz, R. (1938). Niemcy, Bałtyk i Sowiety. *Naród i Państwo*, 27 XI 1938, nr 45–46: 6–7.
Rettinger, M. (1926). Główne problemy naszej polityki zagranicznej. *Przełom*, 31 XII 1926, nr 29: 5–8.
Srocki, B. (1919). Polska a niepodległa Ukraina. *Głos Ziemi Chełmskiej*, 10 I 1919, nr 1: 3–4.
Srocki, B. (1920). Polska a sprawa Ukrainy. *Wschód Polski*, marzec–kwiecień 1920, z. 6–7: 17–24; wrzesień 1920, z. 8–9: 10–16.
Srocki, B. (1921). Problemat przyszłej Rosji. *Wschód Polski*, czerwiec–lipiec 1921, z. 6–7: 226.
Srokowski, S. (1920). Polesie (szkic geograficzny). *Wschód Polski*, wrzesień 1920, z. 8–9: 17–26.
U bram Kijowa. (1920). *Polak Kresowy*, 16 V 1920, nr 20: 1–2.
Wąłek-Czernecki, T. (1928). Polska jako czynnik polityki międzynarodowej. *Przełom*, 18 XI 1928, nr 43–45: 13.

Dokumenty drukowane

- Bukowiecki, S. (1922). *Polityka Polski Niepodległej. Szkic programu*. Warszawa: E. Wende i S-ka; Towarzystwo Wydawnicze „Ignis”.
Dąbski, J. (1931). *Pokój ryski. Wspomnienia, pertraktacje, tajne układy z Joffem, listy*. Warszawa [s.n.].
Cieślak, T. [et al.]. (Oprac.). (1966) *Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-radzieckich*. T. 5: *Maj 1926 – grudzień 1932*. Polska Akademia Nauk. Zakład Historii Stosunków Polsko-Radzieckich, Akademia Nauk ZSRR. Instytut Słowianoznawstwa Warszawa: Książka i Wiedza.

- Piskorski, T. (Oprac.). (1937). *W pięćdziesiąt rocznicę powstania „Zetu”. Sprawozdanie ze Zjazdu Uczestników Ruchu Niepodległościowego Związku Młodzieży Polskiej („Młodzieży Narodowej”) 28 i 29 XI 1936 w Warszawie*. Oprac. z ramienia Związku Seniorów org. Młodz. Nar. i Zw. Pol. Młodz. Dem. Tomasz Piskorski. Warszawa Wydawnictwo Godziemba.
- Program i Statut Związku Rad Ludowych*. (1922). Warszawa: [s.n.].

Opracowania

- Charaszkiewicz, E. (1974). Przebudowa wschodu Europy. Fragmenty faktów z lat 1917–21. *Niepodległość*, t. 9. (Londyn–Nowy Jork): 250–252.
- Czubiński, A. (1993). *Walka o granice wschodnie Polski w latach 1918–1921*. Opole: Instytut Śląski.
- Davies, N. (1997). *Orzeł biały, czerwona gwiazda: [Wojna polsko-bolszewicka 1919–1920]*. Przeł. A. Pawelec. Kraków: Zakład Nagrań i Wydawnictw Związku Niewidomych.
- Deruga, A. (1964). O federalizmie w polityce wschodniej obozu belwederskiego. *Przegląd Historyczny*, t. 55, z. 2: 317–330.
- Garlicki, A. (1978). Polityka wschodnia obozu belwederskiego. *Przegląd Historyczny*, 3: 459–462.
- Gierowska-Kałuż, J. (1999). *Straż Kresowa a Zarząd Cywilny Ziem Wschodnich. Współdziałanie czy rywalizacja?*. Warszawa: Instytut Historii PAN; Wydawnictwo Neriton.
- Grünberg, K. (1971). *Polskie koncepcje federalistyczne 1864–1918*. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Holzer, J. (1981). Naprawiacze, zetowcy i Związek Patriotyczny. *Acta Universitatis Wratislaviensis. Historia*, t. 36: 195–203.
- Lundgreen-Nielsen, K. (1979). *The Polish Problem at the Paris Peace Conference. A study of the policies of the Great Powers and the Poles, 1918–1919*. Transl. by A. Borch-Johansen. Odense University Studies in History and Social Sciences. Vol. 59. Odense: Odense University Press.
- Katelbach, T. (1968). Zet. *Zeszyty Historyczne*, 13, (Paryż): 3–54.
- Kosicka-Pajewska, A. (1992). *Polska między Rosją a Niemcami. Koncepcje polityczne Adolfa Bocheńskiego*. Poznań: Book Service.
- Kumaniecki, J. (1985). *Pokój polsko-radziecki 1921: geneza, rokowania, traktat, komisje mieszane*. Warszawa: Instytut Krajów Socjalistycznych PAN; Biblioteka Narodowa.
- Leczyk, M. (1976). *Polityka II Rzeczypospolitej wobec ZSRR w latach 1925–1934: studium z historii dyplomacji*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Lewandowski, J. (1962). *Federalizm. Litwa i Białoruś w polityce obozu belwederskiego (XI 1918 – IV 1920)*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Materski, W. (1994). *Tarcza Europy. Stosunki polsko-sowieckie 1918–1939*. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Miedziński, B. (1975). Polityka wschodnia Piłsudskiego. *Zeszyty Historyczne*, 31, (Paryż): 3–45.
- Mikulicz, S. (1971). *Prometeizm w polityce II Rzeczypospolitej*. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Nowacki, T.W. [et. al.] (Red.). (1996). *ZET w walce o niepodległość i budowę państwa. Szkice i wspomnienia*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Nowak, A. (2001). *Polska i trzy Rosje. Studium polityki wschodniej Józefa Piłsudskiego (do kwietnia 1920 roku)*. Instytut Historii PAN w Warszawie. Kraków: Wydawnictwo Arcana.
- Pepłoński, A. (1996). *Wywiad polski na ZSRR 1921–1939*. Warszawa: Bellona; Gryf.
- Rakowski, J. (1981). Zetowcy i piłsudczycy (2). *Zeszyty Historyczne*, 55, (Paryż): 3–94.
- Uliasz, S. (1994). *Literatura Kresów – kresy literatury. Fenomen Kresów Wschodnich w literaturze polskiej dwudziestolecia międzywojennego*. Rzeszów: Wyższa Szkoła Pedagogiczna.
- Waingertner, P. (2005). „Czerwona Rosja” w oczach Józefa Piłsudskiego. Z polskich interpretacji rosyjskiego komunizmu. *Zeszyty Historyczne*, 154, (Paryż): 209–218.
- Waingertner, P. (2000). *Koncepcje polskiej polityki zagranicznej w publicystyce piłsudczykowskiej „Naprawy”*. W: Samuś, P. (Red.). *Polska i świat w XX w. Wybrane problemy historii najnowszej*. Seria

Zeszyty Naukowe – Szkoła Wyższa im. Pawła Włodkowica w Płocku, vol. 17. Politea, vol. 3. Płock: Novum: 77–95.

Waingertner, P. (2017 [wyd. 2: 2018]). *Konspiracja trzech pokoleń. Związek Młodzieży Polskiej „Zet” i ruch zetowy (1886–1996)*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.

Werschler, I. (1984). *Tadeusz Hołowko. Życie i działalność. Z dziejów obozu belwederskiego*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Competing interests: The author declares that he has no competing interests.

II. LEKSYKOGRAFIA
I BIBLIOGRAFIE
LEXICOGRAPHY
AND BIBLIOGRAPHIES

Article No. 282

DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2022.9.12>

Artykuł badawczy / Research article

Bibliografia / Bibliography

Dziedzina nauk humanistycznych / Humanities

Dyscyplina naukowa: językoznawstwo / Discipline of science: linguistics

Copyright © 2022 SRG and K. Wojan¹

Citation:

Wojan, K. (2022). Z polskiej leksykografii biograficznej, nekrologicznej i komemoratywnej. Rosja i ZSRS a Polska – ofiary antycywilizacji. (Bibliografia prac z lat 1832–2021 – w wyborze). *Studia Rossica Gedanensia*, 9: 201–248. DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2022.9.12>

Z POLSKIEJ LEKSYKOGRAFII BIOGRAFICZNEJ, NEKROLOGICZNEJ I KOMEMORATYWNEJ. ROSJA I ZSRS A POLSKA – OFIARY ANTICYWILIZACJI. (BIBLIOGRAFIA PRAC Z LAT 1832–2021 – W WYBORZE)

KATARZYNA WOJAN

Uniwersytet Gdański / University of Gdańsk

Wydział Filologiczny / Faculty of Languages

Institut Skandynawistyki i Fennistyki / Institute of Scandinavian and Finnish Studies

ul. Wita Stwosza 51, 80-308 Gdańsk, Polska / Wita Stwosza str. 51, 80-308 Gdańsk, Poland

Corresponding Author e-mail: katarzyna.wojan@ug.edu.pl

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0368-727X>

(nadesłano / received 20.09.2022; zaakceptowano / accepted 14.10.2022)

---

¹ This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0 <https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>) which permits use, distribution, and reproduction in any medium, provided that the article is properly cited, the use is non-commercial, and no modifications or adaptations are made. Publisher: University of Gdańsk. Faculty of Languages [Wydawca: Uniwersytet Gdański. Wydział Filologiczny].

Abstract

From Polish biographical, obituary and commemorative lexicography. Russia and the USSR versus Poland – victims of anti-civilization. (A bibliography of selected works from 1832-2021)

The paper presents selected issues in the area of Polish biographical lexicography from the genological perspective. The author proposes to distinguish a new type – obituary and commemorative lexicography. She states that no monographic work on biographical lexicography has been published within the Polish scholarly society. The existing publications are only in the form of thematic/problem and review articles.

The second part of the paper contains a list of 379 Polish dictionaries; the bibliography covers the years 1832–2021. The data presented are considered statistically important.

The bibliographic list includes various types/forms of dictionaries – strictly biographical dictionaries, lexicons, encyclopedias, dictionary-encyclopedias, encyclopedic guides, reference books (e.g. *Who is who?*), directories of people (e.g. *The Book of Siberians*), personal loss books, cemetery books, lists of people, alphabetical lists of people, lists of surnames, nicknames, registers of the dead, deported and others, indexes of people (e.g. of repressed people) and others, inventories (e.g. names of labor camps), etc. Formally, publications of this type meet the requirements of studies in the field of lexicography because: 1/ they constitute a linearly ordered set (by lexicographic order), and 2/ they are specific databases storing specific information.

Keywords: biographical dictionaries, lists of people, registers of the dead, Russia, USSR, Poland, Russian partition, Polish exiles, victims of war crimes, victims of Stalinism, victims of the communist regime, Polish necropolises, Soviet cemeteries.

Abstrakt

Niniejszy artykuł przedstawia wybrane kwestie z zakresu polskiej leksykografii biograficznej w perspektywie genologicznej. Autorka proponuje wyodrębnienie nowego rodzaju – leksykografii nekrologicznej i komemoratywnej. Stwierdza, że nie powstała na gruncie polskiej nauki praca monograficzna poświęcona zagadnieniom leksykografii biograficznej. Istnieją jedynie publikacje w postaci tematycznych/problemowych i przeglądowych artykułów naukowych.

W drugiej części artykułu zawarty jest wykaz 379 polskich pozycji słownikarskich; bibliografia obejmuje lata 1832–2021. Zaprezentowane dane uważa się ważne z punktu widzenia statystyki.

Wykaz bibliograficzny obejmuje różne typy/formy utworów słownikowych – słowniki stricte biograficzne, leksykony, encyklopedie, słowniko-encyklopedie, przewodniki encyklopedyczne, informatory (np. *Kto kim jest?*), katalogi osób (np. *Księga Sybiraków*), księgi strat osobowych, księgi cmentarne, spisy osobowe (listy osób), alfabetyczne listy osób, wykazy nazwisk, pseudonimów, rejestry zmarłych, deportowanych i in., indeksy osób (np. represjonowanych) i in., inwentarze (np. nazw łagrów)

i in. Formalnie publikacje tego typu spełniają wymogi opracowań z zakresu leksykografii, ponieważ 1/ stanowią zbiór liniowo uporządkowany (przez porządek leksykograficzny), 2/ tworzą specyficzne bazy danych przechowujące konkretne informacje.

Słowa kluczowe: słowniki biograficzne, spisy osobowe, rejestry zmarłych, Rosja, ZSRS, Polska, zabór rosyjski, polscy zesłańcy, ofiary zbrodni wojennych, ofiary stalinizmu, ofiary komunistycznego reżimu, polskie nekropolie, cmentarze radzieckie.

I. Wprowadzenie

Leksykografia biograficzna stanowi istotne ogniwo w procesie rozwoju encyklopedystyki narodowej. Jest też eksponowaną wypadkową biografiki – naukowej i popularnonaukowej, historycznej, filozoficznej, politycznej, pedagogicznej (edukacyjnej), erudycyjnej, literackiej (w odmianie diarystycznej), literacko-estetycznej, komemoratywnej itp., a nawet krytycznej. Biogramy (tzw. biografie towarzyszące) zamieszczane w słownikach, leksykonach i encyklopediach są „punktem wyjścia biografii naukowych” (Szulakiewicz 2004: 6). Cennym materiałem źródłowym biografistyki są dokumenty w postaci spisów (osobowych, rzeczowych itd.), inwentarzy i in. Słowniki biograficzne uznawane są za jedno „z ważnych źródeł poznania historii, a szczególnie ludzi, którzy ją tworzyli (...)” (Tylec 2021: 303); zajmują więc istotne miejsce wśród wydawnictw informacyjnych, a oprócz tego mają znaczenie perspektywiczne (por. Żmuda 2016: 466). W aspekcie metodologicznym cechuje je podejście heurystyczne autorów biografii (por. Bieńkowski 1991: 50). Anna Nasiłowska wiąże biografie z tradycją narodową:

Biografia jest (...) w anglojęzycznym świecie pełnoprawnym elementem tradycji, która nigdy nie została podważona; wskazuje się na starożytne źródła gatunku (Plutarch *Żywoty równoległe*), na średniowieczne żywoty świętych, opowiadana w ten sposób „the British biographical tradition” wygląda na jednolite pasmo. (Nasiłowska 2019: 43).

Wyjątkowe znaczenie biografistyki podkreślał krakowski profesor bibliotekoznawstwa i informacji naukowej, Wiesław Bieńkowski (1926–1999), które – w jego przekonaniu – „upatrywać można w różnorodności dostarczanych przez tę gałąź piśmiennictwa informacji, jak też ich doniosłej wartości poznawczej” (Bieńkowski 1991: 43 – za: Gruca 2020: 152).

Biografistyka tworzy fundament pod rekonstrukcję fragmentów historii polskiej i – szerzej – powszechnej. Przed stu laty Kazimierz Tyszkowski (1894–1940), polski historyk i bibliograf, tak oto postrzegał rolę tej dyscypliny:

Taki naukowy żywot ma niepoślednie znaczenie nie tylko dla historii, której ułatwia zrozumienie i poznanie osób działających, ale i dla innych nauk; dostarcza materiału porównawczego dla psychologii, psychiatrii, socjologii. Łączy się z tem zagadnienie, zawsze aktualne, ważne dla biografiki z punktu widzenia ujęcia życiorysu – stosunku jednostki do otoczenia, problem geniusza i tłumy.

Z tego stanowiska biografiki w konstelacji wiedzy ludzkiej płynie jej zastosowanie praktyczne, powstaje konieczność uwzględnienia szeroko w podręcznych źródłach informacyjnych, w ency-

klopedjach, stworzenie osobnych słowników biograficznych, gdzie dla doraźnej informacji nagromadzono biogramy ludzi zmarłych lub współczesnych. (Tyszkowski 1929: 4).

Inny polski historyk, Tadeusz Łepkowski (1927–1989), postulował zwrócenie uwagi na biografie ludzi „średnich”:

Tradycyjna biografistyka — a ściślej określone jej dzieła — wzbudzała rozmaite reakcje emocjonalne, tak u autorów jak czytelników. Dotyczyła wszak najczęściej wielkich tego świata. Z czasem, w miarę wyczerpywania się obiektów analizy (choć powtarzalności są nadal częste i chyba nieuniknione) schodzono niżej, acz raczej niechętnie. Myślę, że warto świadomie przenieść akcent na ludzi „średnich”. Ich losy dziejowe odpowiedzą nam chyba na więcej pytań niż drażnione bez końca biografie osób ze świecznika. Skoro nie możemy na ogół zająć się analitycznie ludźmi z dołów, tymi przeciętnymi, gdyż reprezentują oni przez wieki całe kategorię istot historycznie niemych, a tym samym poddają się łatwiej obróbce masowej, fabrycznej niejako, niż indywidualnej, a zatem rękodzielniczej, to zwróćmy bacniejszą niż dotąd uwagę na wspomnianych ludzi „średnich”. Nieznanych generalów historii jest już nie tak wielu, szeregowcami zajmą się w niedalekiej przyszłości zgłodniałe historycznej pracy maszyny statystyczne. Na biografów czekają liczni podporucznicy (Łepkowski 1964: 716).

Uczony ten wyrażał przekonanie, że „jednym z niewątpliwie najstarszych rodzajów pisarstwa historycznego – i pisarstwa w ogóle – jest żywotopisarstwo” (Łepkowski 1975: 106). Tym samym wskazuje na antropologiczny wymiar biografii (por. Zalejko 1988).

Znany cieszyński bibliofil, a jednocześnie fundator ksiąźnicy publicznej, jezuita, ks. Leopold Jan Szersznik (Leopold Johann Scherschnik, 1747–1814), w przedmowie do wydawanego w 1810 roku leksykonu pisarzy i artystów (*Nachrichten von Schriftstellern und Künstlern aus dem Teschner Fürstenthum*) nader dobitnie wyraził pogląd, że „największym skarbem każdego kraju nie są bogactwa naturalne, ziemia ani kapitał, ale zamieszkujący go ludzie” (por. Rzakowolska 2011: 244). Sentencja owa mogłaby wydawać się truizmem, jednak nabiera ona szczególnego znaczenia w obliczu dzisiejszej wszechogarniającej wojny wymierzonej przez putinowsko-raszystowską Rosję w Ukrainę i bieżących przekazów medialnych o dokonywanych przez bandycką armię barbarzyńskich zbrodni wojennych i aktów ludobójstwa na narodzie ukraińskim. Stając się mimowolnymi, naocznymi świadkami antycywilizacji i antykultury, a wręcz cywilizacji śmierci, uosabianej przez totalitarną Rosję z jej ideologią „ruskiego miru” prymitywizującą zachowania swoich obywateli – kraju ujawniającego niezmiennie imperialistyczne dążenia – uzmysławiamy sobie wartość życia jako dobra najwyższego oraz aksjologiczny wymiar egzystencji jednostek ludzkich dla organicznego, prawidłowego kształtowania się substancji narodu i zachowania naturalnej ciągłości narodowo-tożsamościowej, a również harmonijności jego rozwoju. Zachowując w pamięci historycznej – zbiorowej, międzypokoleniowej, ale też i jednostkowej – przykłady ewokacji doświadczeń martyrologii polskiego narodu i zrosniętych z nią fatalnych traum narodowych, a zarazem dźwigając brzemię świadomości ogromu ludzkich strat (w tym długo nieodtworzalnych elit społecznych), jakie dotknęły nasz kraj w wyniku wszelkich destrukcyjnych zdarzeń dziejowych – zaborów, wojen (polsko-bolszewickiej, polsko-ukraińskiej, wojen światowych), sowieckiej i niemieckiej okupacji, stalinizmu i komunistycznego zniewolenia – skłaniamy się ponownie ku historycznej refleksji

i historycznej prawdzie. W tej sytuacji Sartre'owska myśl: „Przeszłość organizuje się wciąż na nowo wraz z terażniejszością” wymagałaby chyba powtórnego odczytania.

Natomiast w nawiązaniu do leksykografii biograficzno-nekrologicznej, będącej przedmiotem niniejszego przedstawienia, warto byłoby przytoczyć wypowiedź Mirosława Sadowskiego (2014: 300): „(...) postpamięć, w przeciwieństwie do zwykłej pamięci, nie przechodzi w zapomnienie wraz ze śmiercią danej osoby, lecz kontynuuje swój żywot, a nierzadko eksploduje dopiero po odejściu niektórych ludzi”.

Z tradycji leksykografii biograficznej

Polska leksykografia biograficzna ma już kilkuwiekowe tradycje piśmiennicze. Jej początków uczeni dopatrują się w XVI wieku i wiążą je z rękopiśmiennym wykazem pisarzy autorstwa kanonika warmińskiego Stanisława Reszki – dokumentem powstałym ok. 1594 roku, gromadzącym 35 nazwisk oraz tytuły wybranych dzieł (zob. Rzadkowska 2011: 244; Tylec 2021: 304). W kolejnych stuleciach tego rodzaju wydawnictwa (w kształcie łacińskojęzycznym) ogłaszano już drukiem. Do pierwszych polskich słowników biobibliograficznych (z biogramami części polskiej siedemnastowiecznej elity intelektualnej) należy barokowy tzw. *Setnik pisarzy polskich, czyli Scriptorum Polonicorum Hekatontas, seu centrum illustrium Poloniae scriptorum elogia et vitae* Szymona Starowolskiego (1588–1656), wydany w 1625 roku we Frankfurcie (zob. Rzadkowska 2011: 245). Do najważniejszych zaś współcześnie realizowanych projektów naukowych zalicza się monumentalny *Polski słownik biograficzny*, zainicjowany blisko sto lat temu, tj. w latach trzydziestych XX wieku (Rzadkowska 2011: 246; Tylec 2021: 304), który w chwili obecnej obejmuje 52 tomy². Pod sam koniec drugiego dziesięciolecia ubiegłego wieku Kazimierz Tyszkowski w swej krótkiej monografii przybliżającej dzieje biografistyki polskiej i europejskiej wzmiankował o innej jeszcze inicjatywie:

Na tem tle uwypukla się fakt podniesienia w Polskim Towarzystwie Historycznym ze strony profesorów Finkla i Zakrzewskiego inicjatywy uczczenia Dziesięciolecia Państwa Polskiego wydaniem Słownika Biograficznego Polski Porozbiorowej (Tyszkowski 1929: 13).

Więcej o tych planach dowiadujemy się z listu Tyszkowskiego *Słownik biograficzny Polski porozbiorowej. Zarys programu z roku 1929*³ (zob. Korespondencja Władysława Semkowicza 1925–1930).

Do stworzenia „biografii narodowej” namawiał w dwudziestoleciu międzywojennym Władysław Konopczyński (1880–1952), późniejszy pierwszy redaktor naczelny *Polskiego słownika biograficznego* (zob. Konopczyński 1922 – za Szulakiewicz 2004: 6). Do sporządzenia „biografii polskiej” przekonywał też Stanisław Kot (1885–1975),

² Informacja pochodzi ze strony: *Polski Słownik Biograficzny*. (Online) <http://www.psb.pan.krakow.pl/index.php/pl/> (dostęp 8.09.2022).

³ Przy tym notatka Semkowicza, zawierająca szkic projektu uchwały Zarządu Głównego PTH w sprawie wydania „Słownika Biograficznego Polski porozbiorowej”, 1930 (opis zaczerpnięty z NUKAT – pozycja: Korespondencja Władysława Semkowicza z władzami Polskiego Towarzystwa Historycznego i różnymi osobami w sprawach Towarzystwa z dodatkiem dokumentów dotyczących działalności Towarzystwa w latach 1925–1930).

krakowski historyk, współredaktor *Encyklopedii staropolskiej*, dyrektor wydawnictwa Komisji do Badań w Zakresie Historii Literatury i Oświaty w Polsce przy Polskiej Akademii Umiejętności (zob. Kot 1929 – za Szulakiewicz 2004: 6).

Na przestrzeni dekad prócz słowników biograficznych o profilu ogólnym wydawano również liczne leksykony dziedzinowe i specjalistyczne, które zawierały życiorysy (biogramy) reprezentantów różnych środowisk społecznych, zawodowych, duchowieństwa itd.

Biografistyka polska doczekała się już szeregu opracowań monograficznych, prezentujących metodologię badań, zagadnienia teorii i praktyki przygotowania biografii, sposobów prowadzenia kwerend tekstowo-źródłowych oraz inkluzji materiałów historiograficznych w naukowym procesie formułowania zobiektywizowanych syntez itp. Natomiast problematyka słowników biograficznych w teorii (meta)leksykografii ogólnej przewija się relatywnie rzadko, by nie rzec: sporadycznie. Podejmowana bywa głównie przez bibliotekoznawców, bibliofilów, bibliografów i osoby zajmujące się informacją naukową. Próżno szukać wiadomości i wzmianek o słownikach biograficznych w ujęciach czołowych polskich teoretyków leksykografii – Tadeusza Piotrowskiego (2001) czy Piotra Żmigrodzkiego (2003). Pierwszy z wymienionych badaczy programowo traktuje leksykografię tradycyjnie „jako część kultury humanistycznej” (Piotrowski 2001: 10). (Wszak już Witold Doroszewski (1970) utwierdzał nas w przekonaniu, iż leksykografia to „humanistyczne ogniwo wszystkich nauk”). Natomiast „o encyklopediach i słownikach czy to biograficznych czy językowych lub jakichkolwiek innych pisał z ogromnym znanstwem” Piotr Grzegorzczuk (cyt. za Starnawski 1968: 187), niestrudzony bibliograf leksykografii narodowej w jej imponującym całości kształcie⁴. Monika Bielińska, redaktorka i współautorka żywo komentowanego⁵ kompendium *Leksykografia: słownik specjalistyczny* (Bielińska 2020a), diagnozuje nawet arbitralnie: „Między publikacjami encyklopedycznymi, np. słownikami biograficznymi, encyklopediami ogólnymi, leksykonami muzyki, techniki itd. a językoznawstwem nie ma żadnych związków (wyłączając jedynie leksykony z zakresu językoznawstwa)” (Bielińska 2020b: 116). Z kolei w rozbudowanym, mieszczącym się we wspomnianym kompendium, artykule hasłowym „Encyklopedia” nie ma nawet wzmianki o słowniku biograficznym (Bielińska 2020a: 78–80).

O ile mi wiadomo, na gruncie polskiej nauki nie powstała żadna praca monograficzna poświęcona kwestiom leksykografii biograficznej. Istnieją jedynie publikacje w postaci tematycznych/problemowych i przeglądowych artykułów naukowych. Do starszych publikacji należy monograficzny artykuł Tyszkowskiego *Biografia i słowniki biograficzne*, wydany jako osobne odbicie z „Kwartalnika Historycznego” (t. 2, z. 1) w 1929 roku we Lwowie.

Próby charakteryzowania ważniejszych polskich słowników biograficznych podjęła się przed dekadą łódzka badaczka Magdalena Rządowolska (2011) w swym obszernym artykule o charakterze przeglądowym; jednocześnie ogłosiwszy w nim bibliografię wydawanych w Polsce słowników biograficznych (w wyborze), zaprezentowała polskiemu czytelnikowi zestawienie 819 pozycji w układzie dziedzinowym (dodatko-

⁴ Zob. tegoż: *Index lexicorum Poloniae* (Grzegorzczuk 1967).

⁵ Zob. np.: Bańko 2021; Molenda 2021; Żmigrodzki 2021.

wo przygotowała też indeks osób – twórców i współtwórców uwzględnionych w wykazie opracowań).

Z zakresu bibliografistyki leksykografii encyklopedycznej dotyczącej rusycystyki i rosjoznawstwa opublikowany został artykuł *Z informacji naukowej – rossica i sovietica w bibliografii piśmiennictwa polskiego. Bibliograficzna baza danych za lata 1862–2015* autorstwa piszącej te słowa, zawierający 349 pozycji (Wojan 2015).

leksykografia biograficzna, nekrologiczna i komemoratywna

Genologia utworów o charakterze leksykograficznym nie została, jak dotąd, szczegółowo zdefiniowana. Wyodrębnia się różne typy i formy opracowań (utworów leksykograficznych), odmiennych co do cech strukturalnych (kompozycyjnych), funkcji, zadań, typu odbiorcy (adresata), ewolucji leksykografowania i ogólnego rozwoju w procesie historycznohumanistycznym i historycznosłownikarskim. Na gruncie polskim nie wypracowano jednolitej, obiektywnej klasyfikacji opracowań leksykograficznych; nie ma domkniętej typologii słowników (Wojan 2022). Zastosowany w niniejszej pracy autorski podział typologiczny utworów konstytuujących leksykografię biograficzną może zatem wzbudzić dyskusje, a nawet wywołać kontrowersje. W ramach dydaktyki akademickiej na studiach filologicznych przedmiotem omawiania bywają z reguły słowniki językowe; pomija się natomiast ważny z punktu widzenia rozwoju humanistyki i scalający wiedzę erudycyjną dział leksykografii – encyklopedystykę, nie mówiąc już o leksykografii biograficznej czy biobibliograficznej. Przypomnijmy w tym miejscu tezę Kazimierza Tyszkowskiego: „Słowniki biograficzne łączą się genetycznie z encyklopedjami i sięgają bardzo dawnych czasów, do starożytności, zajmując własne miejsce w kompendjach encyklopedycznych przez całe średniowiecze i później” (Tyszkowski 1929: 4–5).

Na potrzeby przedsięwziętej pracy naukowo-badawczej w niniejszym opracowaniu uwzględniono różne typy/formy utworów słownikowych (w zależności od kryterium cechy, obiektu i in.), jak chociażby: słowniki [stricte] biograficzne, leksykony, encyklopedie, słowniko-encyklopedie (termin Jana Wawrzyńczyka), przewodniki encyklopedyczne, informatory (np. *Kto kim jest?*), katalogi [osób], księgi (np. *Księga Sybiraków*), księgi strat osobowych, księgi cmentarne, spisy osobowe (listy osób), alfabetyczne listy osób, wykazy [nazwisk, pseudonimów], rejestry [zmarłych, deportowanych i in.], indeksy osób [represjonowanych i in.], inwentarze [nazw łągrów itp.] i in. Formalnie publikacje tego typu spełniają wymogi opracowań z zakresu leksykografii, ponieważ 1/ stanowią zbiór liniowo uporządkowany (z uwagi na porządek leksykograficzny), 2/ tworzą specyficzne bazy danych przechowujące konkretne informacje (por. Wojan 2017). Dodatkowo wprowadza się przy tym nowy rodzaj leksykografii, a mianowicie: nekrologiczną⁶ (analogicznie do: „monografia nekrologiczna”⁷ jako typ piśmiennic-

⁶ W krakowskim literaturoznawstwie powstał nawet ekologiczno-nekrologiczny nurt wpisujący się w tzw. biohumanistykę (zob. np. Konończuk 2017).

⁷ Załączony do artykułu wykaz notuje pozycję: *Katyńska rodzina w Gdyni: monografia nekrologiczna* (Gdynia 1995) – książka zawiera biografie polskich jeńców wojennych w Związku Sowieckim oraz rejestry zmarłych.

twą) i komemoratywną (na wzór: „proza komemoratywna”, znanej literaturoznawcom). Do tej pierwszej zalicza się wykazy / listy / rejestry / spisy / indeksy zmarłych i represjonowanych – jeńców wojennych, poległych, zamordowanych, więzionych, deportowanych, zesłanych, wywiezionych itd., do drugiej z kolei – inwentarze / wykazy nazw łagrów sowieckich, przymusowych miejsc pracy, wyroków śmierci, rejestry nagrobków polskich na cmentarzach moskiewskich itd. Wyróżnia się również pograniczne leksykografii; mieszczą się na nim gatunki utworów o charakterze synkretycznym (np. utwór łączący cechy dziennika intymnego, biografii i spisów osobowych; epistolaria i rejestry zmarłych; czy też kalendarz zawierający spisy osobowe) i hybrydowym.

Wyodrębnienie powyższych typów / form słownikarskich pozostaje w zgodzie z przypisywanymi słownikom funkcjom, takimi jak: dokumentacyjna (inwentaryzacyjna), edukacyjno-memoryzująca (odnosząca się do pamięci zbiorowej), edukacyjna (dydaktyczna), naukowo-badawcza (akademicka), popularyzatorska, informatywna (poznawcza), przedstawieniowa, etyczna, heraldyczna (np. w odniesieniu do nagrobków) i in. Do tego wyliczenia można byłoby dodać funkcję fenograficzną – jako specyficzną dla omawianego rodzaju leksykografii.

Jednym z celów prezentowanych w wykazie utworów z zakresu leksykografii biograficznej, nekrologicznej i komemoratywnej jest potrzeba rozpowszechnienia informacji dotyczących osób i miejsc martyrologii w sposób usystematyzowany oraz zachowanie w świadomości zbiorowej pamięci o historii, także tej traumatycznej. Tak usystematyzowana bibliografia wpisuje się w politykę pamięci, potęgując poznanie rozumowe odbiorców.

Zawartość wykazu zgromadzonych prac

Poniżej zamieszczono autorski spis dorobku piśmienniczego z obszaru leksykografii tytułowej. Zgromadzono w nim 379 pozycji bibliograficznych (łącznie z kumulacjami wydań). Zaprezentowane dane uważa się za istotne z punktu widzenia statystyki.

Kluczem do stworzenia wykazu bibliograficznego pozycji z zakresu leksykografii biograficznej, nekrologicznej i komemoratywnej były ważne fakty historyczne – zaborcy rosyjskie, zesłania, deportacje, mordy dokonywane przez sowieckie wojska, ofiary stalinizmu, ofiary NKWD, zbrodnia Katyńska, a także pobyty (przymusowe i nie tylko) i działalność Polaków na terenie Rosji itd.

Rejestr otwiera *Spis jmienny męczenników polskich z 1832 roku*. Kolejne publikacje to *Pamiętka dla rodzin polskich: krótkie wiadomości o straconych na rusztowaniach, rozstrzelanych, poległych i zmarłych na wygnaniu syberyjskiem i tułactwie ofiar z 1861–1866 roku: ze źródeł urzędowych, dzienników, jak niemniej z ustnych podań osób wiarygodnych i towarzyszy broni* Zygmunta Kolumny [ps.], a właściwie Aleksandra Nowoleckiego (1867) oraz *Poczet skazańców na Sybir do gubernii tylko Wiatskiej z powstania roku 1830/31, sporządzony w Wiatce 1832 r.* (1867) – obie ostatnie pozycje zawierają spisy osobowe.

W wykazie czytelnik znajdzie informacje o takich znaczących pracach, jak *Słownik biograficzny stalinizmu i jego ofiar w Polsce* (1990–), *Generałowie wojny polsko-sowieckiej 1919–1920: mały słownik biograficzny* Andrzeja Suchcitz (1993), *Ludzie*

nauki i nauczyciele polscy podczas II wojny światowej: księga strat osobowych Mariana Walczaka (1995), *Zesłańcy polscy w Imperium Rosyjskim w pierwszej połowie XIX wieku: słownik biograficzny* Wiktorii Śliwowskiej (1998), *Polacy w Rosji od XVII wieku do 1917 roku: słownik biograficzny* Artura Kijasa (2000), *Posłowie polscy w parlamencie rosyjskim: 1906–1917: słownik biograficzny* Czesława Brzozy i Kamila Stepana (2001), *Leksykon duchowieństwa polskiego represjonowanego w ZSRS: 1939–1988* Romana Dzwonkowskiego (2003), *Słownik biograficzny Europy Środkowo-Wschodniej XX wieku* pod redakcją Wojciecha Roszkowskiego i Jana Kofmana (2004), *Słownik dysydentów: czołowe postacie ruchów opozycyjnych w krajach komunistycznych w latach 1956–1989* (2007), *Konspiracja i opór społeczny w Polsce: 1944–1956: słownik biograficzny* (2002–2021) i in.

Odrębną grupę stanowią listy katyńskie oraz wydawnictwa z serii Indeks Represjonowanych przygotowane przez Ośrodek Karta oraz Instytut Pamięci Narodowej w ścisłej współpracy z Centrum Przechowywania Zbiorów Historyczno-Dokumentalnych – Ośrodek Badań, Informacji i Upowszechniania (NIPC) „Memoriał” – Stowarzyszenia, będącego tegorocznym, zasłużonym ze wszelkich miar, jednym z trzech laureatów Pokojowej Nagrody Nobla.

Ze zdumieniem odnotowano pozycję *Ziemia gdańska w hołdzie wyzwolicielom. 40-lecie powrotu Ziemi Zachodnich i Północnych do Macierzy* Antoniego Juriewa (1984). Do niniejszego wykazu postanowiono ponadto włączyć nekropolie radzieckie w Polsce w celu zachowania ciągłości dokumentowania wydarzeń historycznych oraz przypomnienia kierunków polityki państwowej czasów PRL-owskich.

Prócz nekrografii uwzględniono również publikacje opisujące środowisko nauczycieli języka rosyjskiego na terenie zaborów rosyjskich – tematyka ta była domeną działania Janiny Wołczukowej, która ustanowiła spisy osobowe. Wszelkie tego typu wiadomości mogą okazać się przydatne rusycystom i historykom glottodydaktyki.

Sposób rejestracji materiału

Tytuły wyekscerpowano ze zintegrowanego *Katalogu zbiorów polskich bibliotek naukowych* „NUKAT”. Wykorzystano także zamieszczone w nim opisy bibliograficzne. Dodatkowe przeprowadzona została kwerenda tekstowa, w wyniku której uzyskano informacje o kolejnych tytułach. Pomocne okazały się też noty wydawnicze konkretnych publikacji. Przedstawione w wykazie pozycje były wydawane w Polsce, ale częściowo także za granicą. Dokumenty na temat Katynia publikowano w Genewie, Londynie, Brukseli, Paryżu.

W procesie konfigurowania wykazu zachowano porządek chronologiczny, co oznacza, że pozycje słownikarskie pogrupowano według roku ich wydania. W poszczególnych odcinkach czasowych publikacje uszeregowano alfabetycznie według nazwisk autorów lub redaktorów zgodnie z kolejnością liter alfabetu polskiego. Nazwiska współtwórców podaje się po tytule utworu. Tytuły pozycji w alfabetach innych aniżeli łańciski przytacza się w transkrypcji, stosowanej w procedurze katalogowania bibliotecznego. W miejscu opisu bibliograficznego zamieszczono nazwę wydawcy, instytucji wydawniczej lub jej oddziału. W adresie bibliograficznym uwzględniono

również kolejność wydania, nazwę serii i liczbę stron (wyjątek stanowią niektóre publikacje w wersji elektronicznej online). Po adresie bibliograficznym, zwykle w nawiasach kwadratowych, umieszcza się informacje dodatkowe dotyczące zamieszczonego w publikacji indeksu rzeczowego, języków przekładu, przeznaczenia pracy, tytułu okładkowego, zapisów dodatkowych na stronach przytytułowych, informacje o innym tytule pierwszego / poprzedniego wydania bądź oryginału oraz adnotacje informujące o przeznaczeniu lub typie publikacji dla określonego odbiorcy.

Bibliografia / References

- Bańko, M. (2021). [Rec.:] Monika Bielińska (red.), *Leksykografia: słownik specjalistyczny*. Kraków: Universitas, 2020. *Półrocznik Językoznawczy Tertium* 6(1): 328–335. DOI: 10.7592/Tertium2021.6.1.177.
- Bielińska, M. (Red.) (2020a). *Leksykografia. Słownik specjalistyczny*. Kraków: Universitas.
- Bielińska, M. (2020b). Status i istota leksykografii. Stanowiska i kontrowersje. *Polonica*, 39: 111–148. DOI: 10.17651/POLON.39.6.
- Bieńkowski, W. (1991). *Biografistyka w badaniach nad książką*. W: *Książka polska w okresie zaborów*. Kraków: Universitas: 41–59.
- Doroszewski, W. (1970). *Elementy leksykologii i semiotyki*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Grzegorzczak, P. (1967). *Index lexicorum Poloniae*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Gruca, A. (2010). „Historię tworzą ludzie” – biografistyka w badaniach Wiesława Bieńkowskiego. W: Seria III: ePublikacje Instytutu INiB UJ, 7: *Biblioteki, informacja, książka: interdyscyplinarne badania i praktyka w XXI wieku*. Red. M. Kocójowa. Kraków: Instytut Informacji Naukowej i Bibliotekoznawstwa. Uniwersytet Jagielloński. (Online) https://ruj.uj.edu.pl/xmlui/bitstream/handle/item/62553/gruca_historie_tworza_ludzie_biografistyka_2010.pdf?sequence=1&isAllowed=y (dostęp: 9.09.2022).
- Konończuk, E. (2017). Ekologiczno-nekrologiczny nurt humanistyki. *Białostockie Studia Literaturoznawcze*, 11: 191–200. DOI: 10.15290/bsl.2017.11.13.
- Konopczyński, W. (1922). O polską, biografię narodową. *Przegląd Warszawski*, 5: 161–169.
- Kot, S. (1929). O biografią polską. *Pamiętnik Warszawski*: 160–173.
- Łepkowski, T. (1964). Kilka uwag o historycznej biografistyce. *Kwartalnik Historyczny*, 71(3): 711–716.
- Łepkowski, T. (1975). Biografistyka, żywotność, tradycjonalizm, nowoczesność. *Kwartalnik Historyczny*, 1: 100–109.
- Molenda, A. (2021). [Rec.:] Monika Bielińska (red.), 2020: *Leksykografia. Słownik specjalistyczny*, Kraków: TAiWPN UNIVERSITAS, 478 s., ISBN 978-83-242-3670-1. *Acta Universitatis Wratislaviensis No 4053: Studia Linguistica XL*. (Wrocław): 157–159. DOI: 10.19195/0137-1169.40.10.
- Nasiłowska, A. (2019). Angielskie, francuskie i polskie tradycje biografistyki. Wprowadzenie do tematu. *Teksty Drugie*, 1: 41–60. DOI: 10.18318/td.2019.1.4.
- Piotrowski, T. (2001). *Zrozumieć leksykografię*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Rzadkowska, M. (2011). Polskie słowniki biograficzne – próba charakterystyki. *Forum Bibliotek Medycznych*, R. 4, nr 2(8): 243–298.
- Sadowski, M. M. (2014). *Pamięć w aspekcie psychologicznym, kulturowym i literackim*. W: Sadowski, M., Spychalska, A., Sadowa, K. (Red.). *Z badań nad prawem i administracją*. Acta Erasmiana (Wrocław), 7. Wrocław: Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego: 295–317.

- Scherschnik, L.J. (1810). *Nachrichten von Schriftstellern und Künstlern aus dem Teschner Fürstenthum*. Gesammelt von Leopold Johann Scherschnik. Teschen: gedruckt bey Thomas Prochaska.
- Semkowicz, W. (1925–1930). Korespondencja Władysława Semkowicza z władzami Polskiego Towarzystwa Historycznego i różnymi osobami w sprawach Towarzystwa z dodatkiem dokumentów dotyczących działalności Towarzystwa w latach 1925–1930. *Inwentarz Rękopisów Biblioteki Jagiellońskiej*: nr 9001-10000. Cz. 2, nr 9501–9800, strony 407–408).
- Starnawski, J. (1968). Piotr Grzegorzcyk (1894–1968). *Rocznik Towarzystwa Literackiego imienia Adama Mickiewicza*, 3: 185–188.
- Szulakiewicz, W. (2004). Biografistyka i jej miejsce w historiografii edukacyjnej po II wojnie światowej. *Biuletyn Historii Wychowania*, 19–20: 5–14.
- Tylec, P., ks. (2021). Dokumentacja fotograficzna archiwów kościelnych jako materiał ilustracyjny słownika biograficznego księży Diecezji Sandomierskiej XIX–XX wieku. *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne*, 117: 303–322. DOI: 10.31743/abmk.13120.
- Tyszkowski, K. (1929). *Biografia i słowniki biograficzne*. Lwów: Polskie Towarzystwo Historyczne, (Lwów: Drukarnia Zakładu Narodowego im. Ossolińskich) [osobne odbicie z „Kwartalnika Historycznego”, 2(1)].
- Wojan, K. (2015). Z informacji naukowej – rossica i sovietica w bibliografii piśmiennictwa polskiego. Bibliograficzna baza danych za lata 1862–2015. *Studia Rossica Gedanensia*, 2: 397–430.
- Wojan, K. (2017). *Z dziejów leksykografii polsko-rosyjskiej*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Wojan, K. (2022). *Dorobek polskiej leksykografii autorskiej*. Referat wygłoszony podczas LXXIX Zjazdu Polskiego Towarzystwa Językoznawczego „Literatura jako przedmiot badań językoznawczych”, odbywającego się na Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, w dn. 26.09.2022.
- Zalejko, G. (1988). Biografistyka historyczna – zarys ewolucji gatunku. *Historyka*, 18: 43–48.
- Żmigrodzki, P. (2003). *Wprowadzenie do leksykografii polskiej*. Seria Podręczniki i Skrypty Wydawnictwa Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, 16. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Żmigrodzki, P. (2021). [Rec.:] *Leksykografia. Słownik specjalistyczny*, red. Monika Bielińska, Universitas, Kraków 2020, ss. 478+2 nlb.+ilustracje. *Białostockie Archiwum Językowe*, 21: 189–196. DOI: 10.15290/baj.2021.21.15.
- Żmuda, R. (2016). Projekt i wykaz proponowanych haseł biograficznych Słownika pracowników bibliotek kościelnych w Polsce za lata 1945–2017. *Forum Bibliotek Medycznych*. R. 9, nr 1(17): 464–498.

Źródła internetowe / Internet sources

- Indeks Represjonowanych*. Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu. (Online) <https://indeksrepresjonowanych.pl/> (dostęp: 9.09.2022).
- Polski Słownik Biograficzny*. Instytut Historii PAN. Kraków. (Online) <http://www.psb.pan.krakow.pl/index.php/pl/> (dostęp: 8.09.2022).

II. WYKAZ PUBLIKACJI LEKSYKOGRAFICZNYCH W WYBORZE (LATA 1832–2021)

Pamięć nie dała się zgładzić...

Feliks Konarski

1832

Spis jmienny męczenników polskich. (1832). Z. 1: *Obejmujący jmiona officerów i obywateli, którzy za udział w walce 1831 r. o narodową niepodległość, zasłani zostali w dalekie głębie moskiewskiego carstwa.* Lipsk: [s.n.]. Ss. [2], 12.

1867

[Nowolecki, Aleksander właśc.]. (1867). *Pamiętka dla rodzin polskich: krótkie wiadomości o straconych na rusztowaniach, rozstrzelanych, poległych i zmarłych na wygnaniu syberyjskiem i tułactwie ofiar z 1861–1866 roku: ze źródeł urzędowych, dzienników, jak niemniej z ustnych podań osób wiarygodnych i towarzyszy broni.* Zebrał i ułożył Zygmunt Kolumna [ps.], z wstępem skreślonym przez Bolesławitę [właśc. Józef Ignacy Kraszewski]. Kraków: nakładem Redakcji „Kaliny”. Ss. 191 [spisy, rejestry zmarłych].

Poczet skazańców na Sybir do gubernii tylko Wiatskiej z powstania roku 1830/31, sporządzony w Wiatce 1832 r. (1867). Kraków: Wielogłowski i Jaworski. (w Drukarni „Czasu” W. Kirchmayera). Ss. 18 [spisy].

1868

[Nowolecki, Aleksander właśc.]. (1868). *Pamiętka dla rodzin polskich: dodatek.* Zebrał i ułożył Zygmunt Kolumna [ps.]. Kraków: nakładem Redakcji „Kaliny”. Ss. [8], 96, [4].

[Nowolecki, Aleksander właśc.]. (1868). *Pamiętka dla rodzin polskich: krótkie wiadomości o straconych na rusztowaniach, rozstrzelanych, poległych i zmarłych na wygnaniu syberyjskiem i tułactwie ofiar z 1861–1866 roku: ze źródeł urzędowych, dzienników, jak niemniej z ustnych podań osób wiarygodnych i towarzyszy broni.* Cz. 1. Zebrał i ułożył Zygmunt Kolumna [ps.], z wstępem skreślonym przez Bolesławitę [właśc. Józef Ignacy Kraszewski]. Kraków: nakładem Redakcji „Kaliny”. Ss. XII, 196 [spisy, rejestry zmarłych].

[Nowolecki, Aleksander właśc.]. (1868). *Pamiętka dla rodzin polskich: krótkie wiadomości o straconych na rusztowaniach, rozstrzelanych, poległych i zmarłych na wygnaniu syberyjskiem i tułactwie ofiar z 1861–1866 roku: ze źródeł urzędowych, dzienników, jak niemniej z ustnych podań osób wiarygodnych i towarzyszy broni.* Cz. 2. Zebrał i ułożył Zygmunt Kolumna [ps.], z wstępem skreślonym przez Bolesławitę [właśc. Józef Ignacy Kraszewski]. Kraków: nakładem Redakcji „Kaliny”. Ss. 312 [spisy, rejestry zmarłych].

1880

Likowski, Edward. (1880). *Dzieje Kościoła unickiego na Litwie i Rusi w XVIII i XIX wieku uważane głównie ze względu na przyczyny jego upadku.* W Poznaniu: nakładem i drukiem Jarosława Leitgebta. Ss. XVI, 495 [na stronie tytułowej adnotacja: „pra-

ca konkursowa, uwieńczona przez Towarzystwo historyczno-literackie w Paryżu”, [zawiera: *Annexa* oraz *Spis więźy chełmskich bądź w głąb Rosyi wywiezionych bądź do Galicyi zbiegłych z przyczyny prześladowania moskiewskiego*, s. 490–495].

1903

Likowski, Edward. (1903). *Geschichte des allmaeligen Verfalls der unirten Ruthenischen Kirche im XVIII und XIX Jahrhundert unter polnischem und russischem Scepter*. Bd. 2: *Das XIX Jahrhundert*. Nach den Quellen bearb. vom Eduard Likowski; mit Genehmigung des Verfassers in's Deutsche übertragen von Apollinaris Tłoczyński. Krakau: Buchhandlung der Polnischen Verlagsgesellschaft, ([S.l.: s.n.]). Ss. VIII, 339 [na s. tyt. adnotacja: “Praemiirt durch die Polnische historisch-literarische Gesellschaft in Paris”], [zawiera Aneksy źródłowe i spis kapłanów diecezji chełmskiej, którzy nie przyjęli prawosławia i byli internowani].

1906

Likowski, Edward. (1906). *Dzieje Kościoła unickiego na Litwie i Rusi w XVIII i XIX wieku uważane głównie ze względu na przyczyny jego upadku*. Cz. 2. Biblioteka Dzieł Chrześcijańskich. Wyd. 2. Warszawa: Skład Główny w Księgarni Gebethnera i Wolffa, (Drukarnia Piotra Laskawera). Ss. 311, [IV] [na stronie tytułowej adnotacja: „praca konkursowa, uwieńczona przez Towarzystwo historyczno-literackie w Paryżu”], [zawiera: *Annexa* oraz *Spis więźy chełmskich bądź w głąb Rosyi wywiezionych bądź do Galicyi zbiegłych z przyczyny prześladowania moskiewskiego*].

1923

Studnicki, Waclaw. (Red.). (1923). *Rok 1863: wyroki śmierci*. Wileńskie Źródła Archiwalne. Wilno: nakładem i drukiem Ludwika Chomińskiego; Warszawa: Księgarnia Stowarzyszenia Nauczycielstwa Polskiego; Towarzystwo Wydawnicze „Ignis”, (Wilno: Tłocznia „Lux”). Ss. LXXXIV łamy, 122, [1] [spisy].

1930

Maliszewski, Jerzy. (1930). *Sybiracy zesłani i internowani za udział w powstaniu styczniowym*. [S.l.: s.n.]. (Warszawa: Zakłady Graficzne „Odrodzenie”). Ss. 50.

1931

Maliszewski, Jerzy. (1931). *Uczestnicy powstania styczniowego zesłani i internowani*. Warszawa: nakł. Lekarza Wojskowego. Ss. 76.

1935

Reychman, Kazimierz. (1935). *Nagrobki polskie na cmentarzach moskiewskich*. „Miesięcznik Heraldyczny”, R. 12, nr 10–12. (Warszawa: Polskie Towarzystwo Heraldyczne). Ss. 6.

1939

Goniec Krakowski. (1939–1945). [Red. nac. w zastępstwie: Włodzimierz Długoszewski]. Wydanie krakowskie. Kraków: Wydawnictwo „Goniec Krakowski”, R. 1, nr 1(27 paźdz. 1939) – R. 7, nr 14 (18 stycz. 1945) [w 1943, nr 88 odkrycie masowych grobów polskich oficerów w Smoleńsku; od nr 89 do nr 185 listy ofiar].

1941

Zesłańcy polscy w ZSRR. (1941). Przedmowa Tadeusz Romer. Ambasada Rzeczypospolitej Polskiej w Japonii. Tokio: [s.n.], (Tokio: Kasai Insatsu-Sho). Ss. XXXI, [3].

1944

Lista alfabetyczna zwłok odkopanych w masowych grobach w Katyniu. (1944). Polski Czerwony Krzyż. Delegatura w Szwajcarii. Genewa: Polski Czerwony Krzyż. Delegatura w Szwajcarii. K. pag. [36] [spisy, rejestry zmarłych].

1949

Moszyński, Adam. (Oprac.) (1949). *Lista katyńska: jeńcy obozów Kozielsk, Ostaszków, Starobielsk zaginieni w Rosji Sowieckiej.* Londyn: Gryf Publications. Ss. 317 [spisy, rejestry zmarłych].

1973

Banasiak, Stefan et al. (Red.). (1973). *Za ojczyznę i za lud.* Wydział Propagandy KW PZPR w Łodzi. Łódź: Wydawnictwo Łódzkie. Ss. 265, [3], s. tabl. [16] [rejestry zmarłych].

1974

Moszyński, Adam. (Oprac.) (1974). *Lista katyńska: jeńcy obozów Kozielsk, Ostaszków, Starobielsk zaginieni w Rosji Sowieckiej.* Londyn: Gryf Publications. Ss. 336, [3] [spisy, rejestry zmarłych].

1975

Caban, Ireneusz, Machocki, Edward. (1975). *Za władzę ludu.* Seria Lubelszczyzna w Polsce Ludowej. Lublin: Wydawnictwo Lubelskie. Ss. 594 [rejestry zmarłych].

1976

Godyń, Zygmunt. (1976). *Straty spośród kawalerzystów i pancernych z rąk sowieckich w II. wojnie światowej.* Seria Wydawnictwo Przeglądu Kawalerii i Broni Pancernej, 6. Londyn: nakład własny; Wydawnictwo „Przeglądu Kawalerii i Broni Pancernej”. Ss. 124.

Pilch, Andrzej. (Red.). (1976). *Nekropolia radzieckie w Polsce południowej: na terenie województwa krakowskiego w granicach sprzed 1 czerwca 1975 r.* [De coemeteriis Sovieticis in Polonia meridionali positus]. Seria Varia / Uniwersytet Jagielloński, t. 119. Kraków: Państwowe Wydawnictwo Naukowe. Ss. 245, [2], k. tabl. [25], k. tabl. złoż. [1] [spisy].

1977

Hornowa, Elżbieta et al. (1977). *By pamięć trwała wiecznie: miejsca walk i męczeństwa radzieckich żołnierzy i robotników przymusowych na Opolszczyźnie 1941–1945.* Rada Naukowa Wojewody Opolskiego. Wojewódzki Ośrodek Informacji Naukowej, Technicznej i Ekonomicznej. Seria Materiały i Studia Opolskie. Wydanie Specjalne. Opole: Wojewódzki Ośrodek Informacji Naukowej, Technicznej i Ekonomicznej. Ss. 241, [3] [rejestry].

Moszyński, Adam. (Oprac.). (1977). *Lista katyńska: jeńcy obozów Kozielsk, Ostaszków, Starobielsk zaginieni w Rosji Sowieckiej*. Wyd. 3. Londyn: Gryf Publications. Ss. 336, [3] [spisy, rejestry zmarłych].

1982

Kwiatkowska-Viatteau, Alexandra. (1982). *Katyn: l'armée polonaise assassinée, 1940–1943*. La Mémoire du Siècle, 21. Bruxelles: Editions Complexe, cop. Ss. 175.

Moszyński, Adam. (Oprac.). (1982). *Lista katyńska: jeńcy obozów Kozielsk, Ostaszków, Starobielsk zaginieni w Rosji Sowieckiej*. Wyd. 4. Londyn: Gryf Publications. Ss. 336 [spisy, rejestry zmarłych].

1984

Juriew, Antoni. (1984). *Ziemia gdańska w hołdzie wyzwolicielom. 40-lecie powrotu Ziem Zachodnich i Północnych do Macierzy*. Gdańsk: Krajowa Agencja Wydawnicza; Towarzystwo Przyjaźni Polsko-Radzieckiej. Zarząd. Ss. 159, s. fot. [16] [rejestry zmarłych].

Kwiatkowska-Viatteau, Alexandra. (1984). *Katyń*. Seria Świat Współczesny, 5. Polonia, London. Ss. 46 [na ostatniej stronie: „Powyższy tekst jest polską wersją książki *Katyń. L'armée polonaise assassinée* opublikowanej w 1982 roku przez Editions Complexe w Brukseli. W przekładzie dokonano skrótów w częściach przeznaczonych dla czytelnika zachodniego”].

1985

Wołczukowa, Janina. (1985). *Nauczyciele języka rosyjskiego w szkołach średnich Wileńskiego Okręgu Naukowego w latach 1803–1832/a*. „Slavica Wratislaviensia”, t. 36. S. 43–76 [spisy].

1987

Kronika Komitetu Uczczenia Pamięci Polaków Zamęczonych w ZSSR: echa prasowe. (1987). Londyn: Komitet Uczczenia Pamięci Polaków Zamęczonych w Rosji. Ss. 156 [rejestry zmarłych].

1988

Katyń: wybór publicystyki 1943–1988 i „Lista Katyńska”. (1988). Seria Świat Współczesny, 5, London: Polonia Book Fund. Ss. 189, [171] [współwyd.: *Lista Katyńska: jeńcy obozów Kozielsk, Ostaszków, Starobielsk zaginieni w Rosji sowieckiej*. Oprac. Adam Moszyński] [spisy, rejestry zmarłych].

Kwiatkowska-Viatteau, Aleksandra. (post 1988). *Katyń*, [S.l.: s.n.]. S. [3], 8–46 [na ost. s.: „Powyższy tekst jest polską wersją książki *Katyń. L'armée polonaise assassinée* opublikowanej w 1982 roku przez Editions Complexa w Brukseli. W przekładzie dokonano skrótów w częściach przeznaczonych dla czytelnika zachodniego. Jest to wstęp z książki *Katyń: wybór publicystyki 1943–1988 i Lista Katyńska*. Londyn, 1988”] [spisy, rejestry zmarłych].

Moszyński, Adam. (Oprac.). (1988). *Lista katyńska: jeńcy obozów Kozielsk, Ostaszków, Starobielsk zaginieni w Rosji Sowieckiej*. Warszawa: CDN. Ss. 336, [2] [spisy, rejestry zmarłych].

Wołczukowa, Janina. (1988). *Zakonnicy jako nauczyciele języka rosyjskiego w szkołach Wileńskiego Okręgu Naukowego w latach 1787–1832*. „Roczniki Humanistyczne” 36(7). S. 93–114 [spisy].

Zawodny, Janusz Kazimierz. (1988). *Śmierć w lesie* [= *Death in the forest*]. Tł. Cezary Mularczyk. Wyd. 1. Wrocław: Agencja Wydawnicza Solidarności Walczącej. Ss. [1], 99, 336, [3] [współwyd.: *Lista Katyńska: jeńcy obozów Kozielsk – Ostaszków – Starobielsk zaginieni w Rosji Sowieckiej*. Oprac. Adam Moszyński] [spisy, źródła].

1989

Łoś, Leon. (1989). *Drugi brzeg Oki*. Paris: Editions Spotkania, cop. Ss. 467, [6] [rejesty, więźniowie i więzienia Sowietów].

Moszyński, Adam. (Oprac.). (1989). *Lista katyńska: jeńcy obozów Kozielsk, Ostaszków, Starobielsk zaginieni w Rosji Sowieckiej*. Warszawa: „Omnipress” : Polskie Towarzystwo Historyczne. Ss. IV, 336, [3] [informator, spisy].

Peszowski, Zdzisław, ks. (1989). *Wspomnienia jeńca z Kozielska*. Warszawa: Wydawnictwo Archidiecezji Warszawskiej. Ss. 150 [pamiętnik, listy jeńców i zaginionych, rejesty zmarłych].

Szcześniak, Andrzej Leszek. (Oprac.). (1989). *Katyń: lista ofiar i zaginionych jeńców obozów Kozielsk, Ostaszków, Starobielsk*. Wstęp i Warszawa: Alfa. Ss. 366 [spisy].

Szcześniak, Andrzej Leszek. (Oprac.). (1989). *Katyń: lista ofiar i zaginionych jeńców obozów Kozielsk, Ostaszków, Starobielsk*. Wstęp i oprac. Andrzej Leszek Szcześniak. Wyd. 2. Warszawa: Alfa. Ss. 366, [2] [spisy].

Zawodny, Janusz Kazimierz. (1989). *Śmierć w lesie* [= *Death in the forest*]. Tł. Cezary Mularczyk. Wyd. 2. Wrocław: Agencja Wydawnicza Solidarności Walczącej. Ss. [1], 99, 336, [3] [współwyd.: *Lista Katyńska: jeńcy obozów Kozielsk – Ostaszków – Starobielsk zaginieni w Rosji Sowieckiej*. Oprac. Adam Moszyński] [spisy, źródła].

1990

Bauer, Piotr, Zielonka, Jerzy. (1990). *Żołnierska droga przez mękę: Wielkopole w obozach sowieckich*. Towarzystwo Miłośników Ziemi Kościańskiej. Redakcja „Wiadomości Kościańskich”. Kościan: Biblioteczka „Wiadomości Kościańskich”. Ss. 61, [3], s. tabl. [12] [spisy].

Djakow, Włodzimierz A. et al. (1990). *Uczestnicy ruchów wolnościowych w latach 1832–1855 (Królestwo Polskie): przewodnik biograficzny = Učastniki osvoboditel'nogo dviženija 1832–1855 godov (Koroľestvo Pol'skoe): biografičeskij slovar'*. Polska Akademia Nauk. Instytut Badań Literackich. Instytut Historii. Komitet Nauk Historycznych. Komitet Nauk o Literaturze Polskiej; Akademia Nauk SSSR. Institut Slavjanovedenija i Balkanistiki. Seria Polski Ruch Wyzwoleńczy i Polsko-Rosyjskie Więzi Społeczno-Kulturalne w XIX wieku. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo. Ss. 560, [3].

Katyń, Starobielsk, Ostaszków, Kozielsk (najnowsze dokumenty NKWD), 1. (1990). [Tł. Janusz Bielecki et al. Opracowanie dokumentów Komitet Katyński w Warszawie. Seria International Polish Club Book. Editions Dembinski w Paryżu]. Paris: Editions Dembinski. Ss. 112 [tytuł grzbietowy: *Katyń. Najnowsze dokumenty NKWD*].

- Słownik biograficzny stalinizmu.* (1990). [Dodatek samoistny ciągły]. „Tygodnik Narodowy Ojczyzna”, z. 1. (Warszawa: Zarząd Główny Stronnictwa Narodowego).
- Słownik biograficzny stalinizmu.* (1990). [Dodatek samoistny ciągły]. „Tygodnik Narodowy Ojczyzna”, z. 2. (Warszawa: Zarząd Główny Stronnictwa Narodowego).
- Słownik biograficzny stalinizmu i jego ofiar w Polsce.* (1990). [Dodatek samoistny ciągły]. „Tygodnik Narodowy Ojczyzna”, z. 3. (Warszawa: Zarząd Główny Stronnictwa Narodowego).

1991

- Giza, Jerzy. (1991). *Nowosądecka Lista Katyńska: Sądeczanie i oficerowie 1 pułku strzelców podhalańskich, jeńcy obozów w Kozielsku, Ostaszkowie i Starobielsku pomordowani w Rosji Sowieckiej.* Seria Na Szlaku Niepodległości Towarzystwa im. Józefa Piłsudskiego. [Kraków]: Oficyna Literacka. Ss. 131, [5] [spisy, źródła].
- Marszałek, Jan. (1991). *Słownik biograficzny stalinizmu i jego ofiar w Polsce (1939–41). Białystok – Lwów – Wilno.* [Litera] A. Warszawa: Polska Oficyna Wydawnicza. Ss. 32.
- Słownik biograficzny stalinizmu i jego ofiar w Polsce.* (1991). [Dodatek samoistny ciągły]. „Tygodnik Narodowy Ojczyzna”, z. 4–18. (Warszawa: Zarząd Główny Stronnictwa Narodowego).
- Tucholski, Jędrzej. (1991). *Mord w Katyniu: Kozielsk, Ostaszków, Starobielsk: lista ofiar.* Seria Biblioteka Katyńska. Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax. Ss. 987, [144] [spisy].

1992

- Peszowski, Zdzisław, ks. (1992). *Wspomnienia jeńca z Kozielska.* Wyd. 2 rozsz. Wrocław: Fundacja Centrum Ignacego J. Paderewskiego. Ss. 168, [3], s. tabl. [48] [pamiętnik, listy jeńców i zaginionych, rejestry zmarłych].
- Wołczuk, Janina. (1992). *Znajomość i nauczanie języka rosyjskiego w Polsce do roku 1832.* *Slavica Wratislaviensia*, 59. *Acta Universitatis Wratislaviensis*, 1149. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego. Ss. 256 [spisy].

1993

- Gołębiowski, Bronisław, Pajka, Stanisław. (Oprac.). (1993). *Losy tułacze mieszkańców województwa ostrołęckiego 1939–1956: wspomnienia, wykaz deportowanych.* Wstęp, wybór i opracowanie Bronisław Gołębiowski, Stanisław Pajka. Biblioteka Kurpiowska. Ostrołęka: Wydawnictwo Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego. Ss. 200.
- Kalbarczyk, Sławomir. (1993). *Wykaz łagrów sowieckich, miejsc przymusowej pracy obywateli polskich w latach 1939–1943.* Cz. 1. Warszawa: Główna Komisja Badania Zbrodni Przeciwko Narodowi Polskiemu. Instytut Pamięci Narodowej. Ss. 342, [1], k. [4].
- Małała, Tadeusz. (1993). *Polscy księża katolicy w więzieniach i łagrach sowieckich od 1918 r.: materiały do słownika biograficznego.* Lublin: [s.n.]. Ss. [2], XXX, 315.
- Małek, Aneta. (1993). *Obywatele ZSRR w KL Gross-Rosen.* Wyd. 1. Wałbrzych: Muzeum Gross-Rosen. Ss. 126.
- Misiuk, Andrzej. (Red.). (1993). *Lista Ostaszkowska: spis polskich policjantów i funkcjonariuszy służb granicznych zamordowanych i zaginionych po 1 września 1939 roku.* Aut.: Tadeusz Frączek et al. Studia i Materiały. Szczytno: Wydawnictwo Wyższej

- Szkoły Policji. Ss. 255, mapa [materiały na konferencję popularnonaukową, poświęconą losom polskich policjantów po 1 września 1939 roku, zorganizowaną w Wyższej Szkole Policji w Szczytnie w dn. 9–11 września 1993 r.].
- Suchcitz, Andrzej. (1993). *Generałowie wojny polsko-sowieckiej 1919–1920: mały słownik biograficzny*. Ośrodek Badań Historii Wojskowej Muzeum Wojska w Białymstoku. Seria Monografie. Białystok: Muzeum Wojska. Ss. 98.
- Starościak, Włodzimierz. (1993). *Księga Sybiraków*. T. 1, z. 1. Centrum Dokumentowania Losów Mieszkańców Górnego Śląska. Katowice: Towarzystwo Zachęty Kultury; Gliwice: Muzeum w Gliwicach: Związek Sybiraków. Koło w Gliwicach. Ss. 171, [4], mapa.
- Szczurowski, Maciej. (1993). *Słownik biograficzny wyższych dowódców Wojska Polskiego na froncie wschodnim w latach 1943–1945*. Zestawienie statystyczne, szkice i schematy wykonał Stanisław Kalski. Seria Historia Militaris. Warszawa: Wojskowy Instytut Historyczny. Ss. XIV, 202, k. [8] [tytuł okładkowy: *Biogramy dowódców*].

1994

- Boczoń, Władysław. (1994). *Gorliccy sybiracy. 4*. Gorlice: Gorlickie Koło Związku Sybiraków. Ss. 164, [4], k. tabl. złoż. [1] [biografie].
- Dziewulska-Łosiowa, Aniela. (1994) *Konwój strzela bez uprzedzenia: Polki w więzieniach i łagrach sowieckich (1944–1956)*. Towarzystwo Literackie im. Adama Mickiewicza. Oddział Białostocki. Biblioteka Pamięci i Myśli, 9. Non Omnis Moriar. Białystok: Towarzystwo Literackie im. Adama Mickiewicza. Oddział. Ss. 301 [rejstry].
- Miksiewicz, Jerzy. (1994). *Księga Sybiraków*. T. 2, z. 1. Opracował i zredagował Jerzy Miksiewicz. Centrum Dokumentowania Losów Mieszkańców Górnego Śląska i Zagłębia. Towarzystwo Zachęty Kultury (Katowice). Katowice: Towarzystwo Zachęty Kultury; Gliwice: Muzeum – Związek Sybiraków. Koło Gliwice. Ss. 57.
- Tarczyński, Marek. (1994). *Listy katyńskiej ciąg dalszy: straceni na Ukrainie: lista obywateli polskich zamordowanych na Ukrainie na podstawie decyzji Biura Politycznego WKP(b) i naczelnych władz państwowych ZSRR z 5 marca 1940 roku*. Red. i tł. Zuzanna Gajowniczek. Seria Zeszyty Katyńskie, 4. Warszawa: Niezależny Komitet Historyczny Badania Zbrodni Katyńskiej [etc.]. Ss. XIV, [2], 114, [2] [spisy].
- Wójcik, Zbigniew K., Zagórski, Andrzej. (1994). *Na katorżniczym szlaku*. Warszawa: Wydawnictwo Polonia. Ss. 246, [1], tabl. [32], mapa [Zagórski Andrzej, *Lista wywiezionych do łagrów w ZSRR z terenu podokręgu AK Rzeszów*].

1995

- Bąkowska, Ewa et al. (Red.). (1995). *Katyńska rodzina w Gdyni: monografia nekrologiczna*. Gdynia: Stowarzyszenie „Rodzina Katyńska”. Ss. 217, s. tabl. [8] [rejstry zmarłych].
- Chrobaczyński, Jacek. (1995). *Słownik biograficzny nauczycieli w Małopolsce w latach II wojny światowej (1939–1945): ofiary wojny, żołnierze, działacze konspiracyjni, nauczyciele w jawnym i tajnym szkolnictwie*. Wstęp, oprac. i red. Jacek Chrobaczyński. Kraków: Wydawnictwo Naukowe WSP. Ss. 584, k. map (w tym złoż.) [3].
- Chudzyńska, Małgorzata, Konopko, Joanna. (1995). *63 polityków rosyjskich*. Ośrodek Studiów Wschodnich. Warszawa: OSW. Ss. [2], 76 [biografie, słownik].

- Gajowniczek, Zuzanna. (Oprac.). (1995). *Ukraiński ślad Katynia*. Warszawa: Ministerstwo Spraw Wewnętrznych. Ss. XXII, [2], 272, [1], s. tabl. [44] [spis osób straconych: s. 235–272].
- Gdowski, Jan. (1995). *Powrócić daj: wspomnienia i refleksje obozowe z Ostaszkowa: 1944–1946*. Lipsko: nakładem autora. Ss. 88 [na okładce podtytuł: *Ostaszków 1944–1946: Biały śnieg i czarna rozpacz*], [spisy].
- Grześ, Bolesław. (1995). *Deportacja nauczycieli do ZSRR: 1939–1941*. Warszawa: Głos Nauczycielski. Ss. 158, [1] [biografie].
- Jasiewicz, Krzysztof. (1995). *Lista strat ziemiaństwa polskiego 1939–1956 = Liste des pertes humaines chez les propriétaires terriens en Pologne entre 1939 et 1956*. Archiwum Wschodnie. Instytut Historii PAN. Instytut Studiów Politycznych PAN. Warszawa: Wydawnictwa Normalizacyjne ALFA-WERO: Wydawnictwo PoMost. Ss. 1198, [1] [spisy, rejestry zmarłych].
- Jasiewicz, Krzysztof. (1995). *Lista strat ziemiaństwa polskiego 1939–1956: uzupełnienia = Liste des pertes humaines chez les propriétaires terriens en Pologne entre 1939 et 1956*. Archiwum Wschodnie. Instytut Historii PAN. Instytut Studiów Politycznych PAN. Warszawa: Wydawnictwa Normalizacyjne ALFA-WERO : Wydawnictwo PoMost. Ss. 318, [2] [spisy, rejestry zmarłych].
- Katyń 1940: 55-lecie zbrodni: [katalog wystawy, marzec 1995]* (1995). Komisarz wystawy: Kazimiera Piątek. Związek Polskich Artystów Fotografików. Okręg Świętokrzyski w Kielcach – Galeria Fotografii. Urząd Miasta w Kielcach; Koło Rodzin Katyńskich w Kielcach. Kielce: [s.n.]. (Kielce: Druk i skład: ARW „Fine Grain”). Ss. 39 [spisy].
- Mikulski, Teofil. (1995). *Fotografia zbiorowa Polaków deportowanych do okręgu pawłodarskiego*. Acta Universitatis Wratislaviensis, 1571. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego. Ss. 612 [rejestry].
- Myjak, Józef. (1995). *Katyń: przerwane życiorysy*. Sandomierskie Zeszyty Biograficzne. Cmentarz Katedralny w Sandomierzu, 1. Sandomierz: Prywatna Agencja Informacji Regionalnej Myjakpress. Ss. 31 [biografie, rejestry zmarłych].
- Paczkowski, Andrzej. (1995). *Powrót żołnierzy AK z sowieckich łagrów*. Dokumenty opracował oraz opatrzył przypisami i wstępem Andrzej Paczkowski. Dokumenty przetłumaczył Wojciech Materski. Seria Z Archiwów Sowieckich, t. 5. Warszawa: Instytut Studiów Politycznych PAN. Ss. 142, [1] [rejestry].
- Pawlak, Jerzy. (1995). *Ostatnie lądowanie: lotnicy polscy zamordowani, zaginieni i zmarli w ZSRR: IX. 1939 – IX. 1942*. Rada Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa. Warszawa: Wydawnictwa Fundacji „Historia pro Futuro”. Ss. 133, [3] [biografie, rejestry zmarłych].
- Pawłowski, Edward. (Red. nauk.). (1995). *Księga pochowanych żołnierzy polskich poległych w II wojnie światowej*. T. 4: *Żołnierze Wojska Polskiego na Wschodzie: A–M*. Kom. red. Barbara Affek-Bujalska et al. Pruszków: Oficyna Wydawnicza Ajaks. Ss. 397, [1].
- „Przechodniu, powiedz Polsce...”: *Księga Pamięci Polaków – ofiar komunizmu – pochowanych na Lewaszowskim Pustkowie pod Sankt Petersburgiem*. (1995). T. 1. Sankt Petersburg: Rada Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa. Ss. 172.

- Skrzyńska-Pławińska, Maria. (Red.). (1995). *Rozstrzelani w Katyniu: alfabetyczny spis 4410 jeńców polskich z Kozielska rozstrzelanych w kwietniu-maju 1940, według źródeł sowieckich, polskich i niemieckich*. W opracowaniu danych uzupełniających biogramy uczestniczyli Stanisław M. Jankowski et. al. Seria Indeks Represjonowanych, t. 1. Warszawa: Ośrodek Karta. Ss. 286 [spisy].
- Sozański, Jarosław. (Red.). (1995). *Polskie cmentarze wojskowe (z lat 1919–1920) na Łotwie = Poļu karavīru kapi (1919. – 1920.g.) Latvijā*. Tł. Robert Seliszka, Ryszard Szlennik]. Seria Zeszyty Dokumentacyjne = Sērija Dokumentācijas Burtņicas / Ambasada Rzeczypospolitej Polskiej. Rīga: Ambasada Rzeczypospolitej Polskiej. Ss. 54, [1] [rejestrzy zmarłych].
- Walczak, Marian. (1995). *Ludzie nauki i nauczyciele polscy podczas II wojny światowej: księga strat osobowych*. Warszawa: Polskie Towarzystwo Pedagogiczne. Ss. 821, [1] [rejestrzy zmarłych, biografie].

1996

- Affek-Bujalska, Barbara et al. (Red.). (1996). *Księga pochowanych żołnierzy polskich poległych w II wojnie światowej*. T. 5: *Polscy jeńcy wojenni i internowani*. Wstęp Edward Pawłowski, Stanisław Jaczyński. Pruszków: Oficyna Wydawnicza „Ajaks”. Ss. 422, [2], s. tabl. [12], mapy [spisy, rejestrzy zmarłych].
- Gruner-Żarnoch, Ewa, Danuta Wołagiewicz, Maria. (Oprac.). (1996). *Słowa tęsknoty: zachowane listy jeńców Kozielska, Ostaszkowa i Starobielska*. Stowarzyszenie Katyń w Szczecinie. Szczecin: Stowarzyszenie Katyń. Ss. 279 [spisy, korespondencja].
- Kałuża, Mikołaj. (Oprac.). (1996). *Lenino, październik 1943: polegli, zmarli z ran, zaginieli*. Rada Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa. Warszawa: ROPWiM; Toruń: Regionalny Ośrodek Studiów i Ochrony Środowiska Kulturowego. Ss. 138, s. fot. [4] [rejestrzy zmarłych].
- Kryśka-Karski, Tadeusz. (1996). *Straty korpusu oficerskiego 1939–1945*. Londyn: Polska Fundacja Kulturalna. Ss. 639 [rejestrzy zmarłych, statystyki].
- Madała, Tadeusz. (1996). *Polscy księża katoliccy w więzieniach i łagrach sowieckich od 1918 r.* Lublin: Retro. Ss. 185, [1].
- Matusak, Piotr. (Red. nauk.). (1996). *Podlasiacy w Katyniu*. Instytut Historii Wyższej Szkoły Rolniczo-Pedagogicznej w Siedlcach. Siedlce: IH WSRP. Ss. 108, [2] [spisy, źródła].
- Matusak, Piotr. (Red. nauk.). (1996). *Podlasiacy w Katyniu*. Instytut Historii Wyższej Szkoły Rolniczo-Pedagogicznej w Siedlcach. Wyd. 2. Siedlce: IH WSRP. Ss. 108, [2] [spisy, źródła].
- Riedl, Tadeusz. (1996). *We Lwowie: relacje*. Wrocław: Sudety. Ss. 189, [1] [biografie, rejestrzy zmarłych, miscellanea].
- Skrzyńska-Pławińska, Maria. (Red.). (1996). *Rozstrzelani w Charkowie: alfabetyczny spis 3739 jeńców polskich ze Starobielska rozstrzelanych w kwietniu-maju 1940, według źródeł sowieckich i polskich*. W opracowaniu danych uzupełniających biogramy uczestniczyli Ileana Porycka et al. Seria Indeks Represjonowanych, t. 2. Warszawa: Ośrodek Karta. Ss. 245 [spisy, rejestrzy zmarłych].
- Szczurowski, Maciej. (1996). *Dowódcy Wojska Polskiego na froncie wschodnim 1943–1945: słownik biograficzny*. Wyd. 2 uzup. Pruszków: Ajaks. Ss. 178, [6].

1997

- Dębski, Jerzy, Popek, Leon. (Oprac.). (1997). *Okrutna przestroga*. Towarzystwo Przyjaciół Krzemieńca i Ziemi Wołyńsko-Podolskiej. Lublin: TPKiZW-P. Ss. 428, s. tabl. [13], k. map złoż. [1] [rejestrzy zmarłych, relacje osobiste].
- Dzienkiewicz, Anna, Gurjanow, Aleksander. (Red.). (1997). *Uwięzieni w Borowiczach: alfabetyczne wykazy 5795 Polaków i przedwojennych obywateli polskich innych narodowości więzionych w obozie jenieckim nr 270 NKWD ZSRR w Borowiczach w latach 1944–1949*. Redakcja i koordynacja całości Anna Dzienkiewicz, Aleksander Gurjanow. Współpraca i korekta Ewa Rybarska, Ewa Waszkiewicz. W opracowaniu danych wykorzystanych w biogramach uczestniczyli Olga Zajcewa et al. Centrum Przechowywania Zbiorów Historyczno-Dokumentalnych, Ośrodek Badań, Informacji i Upowszechniania (NIPC) „Memoriał”; Ośrodek Karta, seria Indeks Represjonowanych, t. 4. Warszawa: Ośrodek Karta. Ss. 336 [rejestrzy].
- Giżejewska, Małgorzata. (1997). *Polacy na Kołymie: 1940–1943*. Biblioteka Ziemi Wschodnich. Warszawa: Instytut Studiów Politycznych PAN. Ss. 269, [4], tabl. [2] [rejestrzy].
- Gliński, Jan Bohdan. (1997). *Słownik biograficzny lekarzy i farmaceutów – ofiar drugiej wojny światowej*. T. 1. Naczelna Izba Lekarska. Warszawa: Wydawnictwo Medyczne Urban & Partner. Ss. XXII, 519.
- Kalbarczyk, Sławomir. (1997). *Wykaz łagrów sowieckich, miejsc przymusowej pracy obywateli polskich w latach 1939–1943*. Cz. 2. Warszawa: Główna Komisja Badania Zbrodni Przeciwko Narodowi Polskiemu. Instytut Pamięci Narodowej. Ss. 186, [1], k. [1].
- „Przechodniu, powiedz Polsce...”: *Księga Pamięci Polaków – ofiar komunizmu – pochowanych na Lewaszkowskim Pustkowiu pod Sankt Petersburgiem*. (1997). T. 2. Sankt Petersburg: Rada Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa. Ss. 169 [rejestrzy].
- Skrzyńska-Pławińska, Maria. (Red.). (1997). *Rozstrzelani w Twercze: alfabetyczny spis 6314 jeńców polskich z Ostaszkowa rozstrzelanych w kwietniu-maju 1940 i pogrzebanych w Miednoje, według źródeł sowieckich i polskich*. W opracowaniu danych uzupełniających biogramy uczestniczyli Ileana Porycka et al. Seria Indeks Represjonowanych, t. 3. Warszawa: Ośrodek Karta. Ss. 344 [spisy, rejestrzy zmarłych].
- Winiarz, Adam. (Oprac.). (1997). *Lubelska lista katyńska: księga pamięci Lubelskiej Rodziny Katyńskiej*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej. Ss. 427, s. tabl. [16].
- Wiszka, Emilian. (1997). *Prasa wojsk Ukraińskiej Republiki Ludowej internowanych w Polsce w latach 1920–1924*. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika. W: Karplus, Zbigniew, Rezmer, Waldemar, Wiszka, Emilian (Red. nauk.). *Polska i Ukraina: sojusz 1920 i jego następstwa*. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika. S. 309–327 [spisy, jeńcy wojenni ukraińscy].

1998

- Aleksandrowicz, Mirosława et al. (Red.). (1998). *Pamięci bliskich*. Stowarzyszenie Rodzina Katyńska w Olsztynie. Olsztyn: Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego. Ss. 169, [1], s. tabl. [14] [biografie, rejestrzy zmarłych].

- Dzwonkowski, Roman. (1998). *Losy duchowieństwa katolickiego w ZSRR: 1917–1939: martyrologium*. Seria Źródła i Monografie / Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 155. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL. Ss. 664.
- Gajowniczek, Zuzanna. (Oprac. i red. nauk.). (1998). *Śladem zbrodni katyńskiej*. Kom. red. Zuzanna Gajowniczek, Grzegorz Jakubowski, Jędrzej Tucholski. Wstępem opatrzył Jędrzej Tucholski. Przekł. dokumentów z jęz. ros. Maja Maria Motyl-Blinczykow. Centralne Archiwum Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji RP. Warszawa: CAMSWiA RP. Ss. 488, s. tabl. [52] [źródła, spisy, rejestry zmarłych].
- Grygo, Cecylia et al. (Red.). (1998). *Ostatnia droga: Charków, Katyń, Miednoje*. Białystok: Stowarzyszenie „Rodzina Katyńska” w Białymstoku, (Białystok: „Patronat”). S. 3–345, [4], k. tabl. [26].
- Hałajkiewicz, Halina. (Red.). (1998). *Senatorowie w latach II wojny światowej: zamordowani, zaginieni, zmarli*. Opracowanie merytoryczne: Dorota Mycielska, Jarosław Zawadzki. Wyd. 2 uzup. i popr. Warszawa: Biuro Informacyjne Kancelarii Senatu. Ss. 103, [1] [biografie, spisy, rejestry zmarłych].
- Karłowicz, Leon, Popek, Leon. (Oprac.). (1998). *Śladami ludobójstwa na Wołyniu*. Towarzystwo Przyjaciół Krzemieńca i Ziemi Wołyńsko-Podolskiej. Stowarzyszenie Upamiętnienia Polaków Pomordowanych na Wołyniu z siedzibą w Zamościu. Środowisko 27 Wołyńskiej Dywizji Piechoty Armii Krajowej. Oddział Lubelski. Seria Okrutna Przestroga. Cz. 2. Lublin: Wydawnictwo Muzyczne Polihymnia. Ss. 606, s. tabl. [14] [rejestry zmarłych, relacje osobiste].
- Knyt, Agnieszka et al. (Red.). (1998). *Aresztowani w rejonie Lwowa i Drohobycza: alfabetyczny wykaz 5822 obywateli polskich aresztowanych przez NKWD w rejonie Lwowa i Drohobycza w latach 1939–1941*. Państwowe Archiwum Służby Bezpieczeństwa Ukrainy. Centralne Archiwum Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji RP. Seria Indeks Represjonowanych, t. 6. Warszawa: Ośrodek Karta. Ss. 368.
- Kunert, Andrzej Krzysztof. (1998). *Lista strat kultury polskiej: 1939–1945*. T. 1. Warszawa: Biblioteka Narodowa. Ss. 250, [2] [biografie, rejestry zmarłych].
- Lutyński, Władysław. (Oprac.). (1998). *Lista lekarzy weterynarii jeńców obozów w Kozielsku i Starobielsku zamordowanych w Katyniu i Charkowie*. Krajowa Izba Lekarsko-Weterynaryjna oraz Koło Seniorów Warszawskiej Izby Lekarsko-Weterynaryjnej. Warszawa: Krajowa Izba Lekarsko-Weterynaryjna oraz Koło Seniorów Warszawskiej Izby Lekarsko-Weterynaryjnej. Ss. 29, [1], s. tabl. [2] [spisy, rejestry zmarłych].
- Ochotin, Nikita, Roginski, Arsienij. (Red.). (1998). *Łagry: przewodnik encyklopedyczny*. Aut.: Siergiej Filippow et al. Przeł. z ros. Romuald Niedzielko. Stowarzyszenie „Memoriał”. Państwowe Archiwum Federacji Rosyjskiej; Warszawa: Ośrodek Karta. Ss. 607, [1], [16].
- Ratyński, Antoni. (1998). *Sybiracy: zesłańcy carscy związani z Krakowem*. Kraków: Związek Sybiraków. Ss. 119, k. [1].
- Romaniuk, Przemysław P. (Oprac.). (1998). *Spod Monte Cassino na Sybir: deportacja byłych żołnierzy Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie z Białorusi, Litwy i Ukrainy w 1951 roku*. Red. Władimir Adamuszko, Grzegorz Jakubowski, Jędrzej Tucholski.

- Wstępem opatrzył Jędrzej Tucholski. Warszawa: Centralne Archiwum Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji. Ss. 299, s. tabl. [67] [źródła, biografie, spisy].
- Rybarska, Ewa. (Red.). (1998). *Jeńcy w Griazowcu i Suzdalu: alfabetyczne wykazy 3640 jeńców wojennych z 1939 roku, Polaków i przedwojennych obywateli polskich innych narodowości – przetrzymywanych w sowieckich obozach w Griazowcu i Suzdalu*. Oprac. Kazimierz, Banaszek et al. Seria Indeks Represjonowanych, t. 5. Warszawa: Centralne Archiwum Wojskowe: Ośrodek Karta. Ss. 228 [spisy].
- Śliwowska, Wiktoria. (1998). *Zesłańcy polscy w Imperium Rosyjskim w pierwszej połowie XIX wieku: słownik biograficzny*. Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk. Warszawa: „DiG”. Ss. 835.
- Widelski, Czesław. (1998). *Sybiracy Ziemi Kutnowskiej*. Kutno: Społeczna Fundacja Miasta Kutna. Ss. 224 [biografie, spisy; współwydanie: Olewnik Andrzej, *Sybiracy Ziemi Kutnowskiej – bibliografia dokumentów opublikowanych w latach 1922–1996*].

1999

- Brus, Anna. (Oprac.). (1999). *Na nieznanne losy między Ołońcem a Jadryniem: dwa pamiętniki z zesłania po powstaniu styczniowym*. Warszawa: Wydawnictwo DiG. Ss. 401, [2] [dziennik intymny, słownik].
- Cyra, Adam, Dębski, Jerzy. (1999). *Mieszkańcy Wołynia, Polesia i Kresów Południowo-Wschodnich w KL Auschwitz*. Oświęcim: [s.n.]. Ss. 42, 36, k. 3, k. map [1] [rejstry zmarłych].
- Dzienkiewicz, Anna. (Red.). (1999). *Uwięzieni w Donbasie i pod Saratowem: alfabetyczne wykazy 4782 osób wywiezionych w 1945 roku z Wilna do obozów kontrolno-filtracyjnych NKWD ZSRR nr 240 w Donbasie i nr 0321 pod Saratowem*. Red. i koordynacja prac w Moskwie: Aleksander Gurjanow. Centrum Przechowywania Zbiorów Historyczno-Dokumentalnych / Moskwa. Centrum Badań nad Ludobójstwem i Ruchem Oporu Mieszkańców Litwy / Wilno. Ośrodek Badań, Informacji i Upowszechnienia (NIPC) „Memoriał” / Moskwa. Seria Indeks Represjonowanych, t. 8. Warszawa: Ośrodek Karta. Ss. 308 [rejstry zmarłych].
- Dzienkiewicz, Anna. (Red.). (1999). *Uwięzieni w Stalinogorsku: alfabetyczne wykazy 6326 Polaków i obywateli polskich więzionych w obozie kontrolno-filtracyjnym nr 283 i obozie jenieckim nr 388 NKWD-MWD ZSRR w Stalinogorsku, w latach 1944–1950*. Red. i koordynacja prac w Moskwie: Aleksander Gurjanow. Centrum Przechowywania Zbiorów Historyczno-Dokumentalnych / Moskwa. Centrum Badań nad Ludobójstwem i Ruchem Oporu Mieszkańców Litwy / Wilno. Ośrodek Badań, Informacji i Upowszechnienia „Memoriał” / Moskwa. Seria Indeks Represjonowanych, t. 7. Warszawa: Ośrodek Karta. Ss. 390 [rejstry zmarłych].
- Gliński, Jan Bohdan. (1999). *Słownik biograficzny lekarzy i farmaceutów – ofiar drugiej wojny światowej*. T. 2. Naczelna Izba Lekarska. Warszawa: Wydawnictwo JMP T&P. Ss. 579.
- Hałajkiewicz, Halina. (Red.). (1999). *Senatorowie w latach II wojny światowej: zamordowani, zaginieni, zmarli*. Opracowanie: Dorota Mycielska, Jarosław Zawadzki. Polska. Senat Rzeczypospolitej Polskiej. Kancelaria Senatu. Biuro Informacji i Dokumentacji. Wyd. 3. Warszawa: Biuro Informacji i Dokumentacji Kancelarii Senatu. Ss. 103, [1] [biografie, spisy, rejstry zmarłych].

- Knyt, Agnieszka et al. (Red.). (1999). *Więźniowie łagrów w rejonie Workuty. Cz. 1: Alfabetyczny wykaz 4105 Polaków i obywateli polskich innych narodowości aresztowanych od 17 września 1939 do 4 stycznia 1944, więzionych w Workutłagu, Inflagu, Minłagu, Obskim ITe i łagrach podległych Północnemu Zarządowi Budowy Kolei = Zaključennye lagerej Vorkutinskogo regiona [Заключенные лагерей Воркутинского региона]*. Redakcja i koordynacja całości Agnieszka Knyt et al. Archiwum Wydziału Penitencjarnego Ministerstwa Sprawiedliwości Federacji Rosyjskiej w Republice Komi / Workuta. Seria Indeks Represjonowanych, t. 10. Warszawa: Ośrodek Karta. Ss. 480.
- Mikulski, Teofil. (1999). *Biogramy jeńców: Kozielsk, Starobielsk, Ostaszków, Ukraina, zaginieni*. Współpraca redakcyjna: Stowarzyszenie „Dolnośląska Rodzina Katyńska”. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego. Ss. 574 s., [1] k. tabl.
- Peszowski, Zdzisław J. A., Zdrojewski, Stanisław Zygmunt Maria. (1999). *Świętokrzyskie w grobach Katynia*. Opole: Tadeusz Podkówka. Ss. 124, [4], mapy [spisy].
- Rybarska, Ewa. (Red.). (1999). *Jeńcy zmarli i zaginieni: alfabetyczne wykazy 457 jeńców wojennych z 1939 roku – Polaków i obywateli polskich – zmarłych w obozach jeńciew NKWD w latach 1939–41 oraz 1328 zaginionych w czasie ewakuacji obozu lwowskiego latem 1941*. Seria Indeks Represjonowanych, t. 9. Warszawa: Wydawnictwo Kartograficzne Karta. Ss. 117 [rejstry zmarłych].
- Stępień, Alicja. (Red.). (1999). *Współczesna Rosja: leksykon: polityka, organizacje, społeczeństwo*. Pod red. nauk. Alicji Stępień, przy współpr. Albina Głowackiego, Andrzeja Skrzypka, Fryderyka G. Owsijenko. [Aut. haseł i opracowań: Alicja Stępień et al.]. Uniwersytet Łódzki. Instytut Studiów. Łódź: Oficyna Wydawnicza Aspra. Ss. 284.
- Tuszyński, Bogdan. (1999). *Księga sportowców polskich ofiar II wojny światowej: 1939–1945*. Warszawa: ARS Print Production, cop. Ss. 359 [biografie, rejestry zmarłych].

2000

- Banaszek, Kazimierz, Roman, Wanda Krystyna, Sawicki, Zdzisław. (2000). *Kawalerowie Orderu Virtuti Militari w mogiłach katyńskich*. Warszawa: Kapituła Orderu Wojennego Virtuti Militari. Ss. 351, [1], tabl. [20].
- Banaśkiewicz, Jan. (2000). *Lista osób z dawnego powiatu włoszczowskiego pomordowanych w 1940 roku przez NKWD w Katyniu i innych miejscowościach*. „Włoszczowskie Zeszyty Historyczne”, R. 5, T. 10, (Włoszczowa: Oficyna Wydawnicza Ston 2). S. 187–224.
- Bąkowski, Szymon et al. (Oprac.). (2000). *Żołnierze Garnizonu Leszno zamordowani przez Sowieców w 1940 r.: słownik biograficzny*. Opracowanie pod opieką Krzysztofa Handke, Waldemara Handke. Leszno: Ośrodek Doskonalenia Pedagogicznego w Lesznie. Ss. 28, tabl. [4].
- Delowicz, Jan. (2000). *Śmierć przyszła wiosną: mieszkańcy ziemi rybnicko-wodzisławskiej z obozów Kozielsk, Starobielsk, Ostaszków zamordowani w roku 1940 w Katyniu, Charkowie i Kalininie*. Żory: Towarzystwo Miłośników Miasta Żory; Rybnik: Powiatowa i Miejska Biblioteka Publiczna. Ss. 211.
- Jakubowski, Grzegorz et al. (Red.). (2000). *Naznaczeni piętnem Ostaszkowa: wykazy jeńców obozu ostaszowskiego i ich rodzin*. Opracowanie: Zuzanna Gajowniczek

- i Bernadetta Gronek. Archiwum Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji RP. Rosyjskie Państwowe Archiwum Wojskowe FR. Warszawa: [AMSWiA]: Rytm. Ss. 596, [1], [24] s. tabl. [spisy, rejestry zmarłych].
- Kijas, Artur. (2000). *Polacy w Rosji od XVII wieku do 1917 roku: słownik biograficzny*. Warszawa: Instytut Wydawniczy „Pax”; Poznań: Wydawnictwo Poznańskie. Ss. XXXIV, 405.
- Majer, Piotr, Misiuk, Andrzej. (Red.). (2000). *Ostaszków, Twer, Miednoje: zbrodnia przypomniana: praca zbiorowa*. Szczytno: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Policji. Ss. 133 [rejestry zmarłych].
- Małek, Aneta. (2000). *Obywatele ZSRR w KL Gross-Rosen*. Wyd. 2. Wałbrzych: Muzeum Gross-Rosen. Ss. 126.
- Niełacny, Krystian, Szperzyński, Edward, Biernaczyk, Jarosław. (Red.). (ca 2000). *Księga pamięci „Non omnis moriar”: Alma Mater Ostroviensis. 6. W 60-tą rocznicę „zbrodni katyńskiej”: 1940–2000: oficerowie polscy, wychowankowie „Alma Mater Ostroviensis” zamordowani w Związku Sowieckim, Katyń – Kozielsk – Miednoje – Ostaszków – Starobielsk*. Rys. w biogramach Stefan Piwoński. Ostrów Wielkopolski: [s.n.]. Teka (ss. 54) [biografie, słownik, rejestry zmarłych].
- Peszowski, Zdzisław J., Zdrojewski, Stanisław Zygmunt. (2000). *Kalendarz na Rok ... Kijowski*. Seria Polskie Katynie – Golgota Wschodu. Łódź: Fundacja NOM [tytuł okładkowy: *Kalendarz 2000 Kijowski*], [spisy].
- Peszowski, Zdzisław J., Zdrojewski, Stanisław Zygmunt. (2000). *Kalendarz na Rok ... Kozielski*. Seria Polskie Katynie – Golgota Wschodu. Łódź: Fundacja NOM [tytuł okładkowy: *Kalendarz 2000 Kozielski*], [spisy].
- Peszowski, Zdzisław J., Zdrojewski, Stanisław Zygmunt. (2000). *Kalendarz na Rok ... Miński*. Seria Polskie Katynie – Golgota Wschodu. Łódź: Fundacja NOM [tytuł okładkowy: *Kalendarz 2000 Miński*], [spisy].
- Peszowski, Zdzisław J., Zdrojewski, Stanisław Zygmunt. (2000). *Kalendarz na Rok ... Ostaszkowski*. Seria Polskie Katynie – Golgota Wschodu. Łódź: Fundacja NOM [tytuł okładkowy: *Kalendarz 2000 Ostaszkowski*], [spisy].
- Peszowski, Zdzisław J., Zdrojewski, Stanisław Zygmunt. (2000). *Kalendarz na Rok ... Starobielski*. Seria Polskie Katynie – Golgota Wschodu. Łódź: Fundacja NOM [tytuł okładkowy: *Kalendarz 2000 Starobielski*], [spisy].
- Peszowski, Zdzisław J.A. (2000). *Memoirs of a prisoner of war in Kozielsk* [tytuł ujednolicony: *Wspomnienia jeńca z Kozielska*]. Transl. by Anna Mariańska. 2nd enl. ed. Długoleka [k. Wrocławia]: „Hector”. Ss. 166, [2], s. tabl. [32] [pamiętnik, rejestry zmarłych].
- Peszowski, Zdzisław J.A., Zdrojewski, Stanisław Zygmunt Maria. (2000). *Śląsk w grobach Katynia*. Fakty zestawili i dokumenty usystematyzowali: Zdzisław J.A. Peszowski, Stanisław Zygmunt Maria Zdrojewski. Łódź: Wydawnictwo Fundacja NOM; Warszawa: Fundacja Golgoty Wschodu. Ss. 244 [spisy, rejestry zmarłych].
- Przybylski, Jerzy. (Red.). (2000). *Ostatnia wachta: Mokransy, Katyń, Charków...* Dowództwo Marynarki Wojennej. Muzeum Marynarki Wojennej. Gdynia: Muzeum Marynarki Wojennej. Ss. 177, s. tabl. [16] kolor., k. tabl. (w tym złoż.) [2] [biografie, słownik, rejestry zmarłych].

- Peszowski, Zdzisław, ks. (2000). *Wspomnienia jeńca z Kozielska*. Wyd. 2, rozsz. Wrocław: Fundacja Centrum Ignacego J. Paderewskiego. Ss. 168, [3], s. tabl. [48] [pamiętnik, listy jeńców i zaginionych, rejestry zmarłych].
- Przebinda, Grzegorz, Smaga, Józef. (2000). *Kto jest kim w Rosji po 1917 roku: leksykon*. Kraków: Znak. Ss. 336.
- Rubas, Mirosław Jan. (2000). *Katyńska lista strat polskich formacji granicznych: żołnierze Korpusu Ochrony Pogranicza i funkcjonariusze Straży Granicznej pomordowani i zaginieni na wschodzie na przełomie lat 1939/1940*. Warszawa: Komenda Główna Straży Granicznej. Ss. 238, s. tabl. [48] [rejestry zmarłych].
- Rybarska, Ewa. (Red.). (2000). *Jeńcy w Juży: alfabetyczny wykaz 9567 jeńców wojennych z 1939 roku – Polaków i obywateli polskich – skoncentrowanych latem 1941 w obozie jenieckim NKWD w Juży*. Seria Indeks Represjonowanych, t. 11. Warszawa: Ośrodek Karta. Ss. 540 [spisy].
- Rybicki, Andrzej. (2000). *Uniwersytecka księga katyńska: pamięci pracowników naukowych Uniwersytetu Jagiellońskiego zamordowanych wiosną 1940 roku przez NKWD*. Wykaz prac naukowych zestawił Jan Brzeski. Tłum. i konsult. jęz. Andrzej Kostrzewski. Instytut Katyński w Polsce. Fundacja Centrum Dokumentacji Czynu Niepodległościowego. Kraków: Uniwersytet Jagielloński. Ss. 208 [na okładce: „600-lecie odnowienia Akademii Krakowskiej”].
- Skłodowski, Krzysztof, Batura Wojciech. (Oprac.). (2000). *Katyń: lista ofiar: Augustów, Sejny, Suwałki*. Muzeum Okręgowe w Suwałkach. Polskie Radio Białystok. Augustowsko-Suwałskie Towarzystwo Naukowe. Białystok; Suwałki: Muzeum Okręgowe, Ss. 69.
- Snitko-Rzeszut, Janina. (Red.). (2000). *Katyń: księga cmentarna Polskiego Cmentarza Wojennego*. Oprac. zespół: Jan Kiński et al. pod kierunkiem Marka Tarczyńskiego. Warszawa: Rada Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa. Ss. LXXVI, [4], 776 [spisy, rejestry zmarłych].
- Śliwowska, Wiktoria. (2000). *Syberia w życiu i pamięci Gieysztorów – zesłańców politycznych: Wilno – Sybir – Wiatka – Warszawa*. Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk. Polskie Towarzystwo Heraldyczne. Warszawa: Wydawnictwo DiG. Ss. 399 [zawiera: Jakub Gieysztor, *Rys pobytu w więzieniu dla wiadomości i nauki moich dzieci; Memoriał; Towarzysze wygnania 1863–73, jak i ludzie, z którymi bliższe listowne miałem stosunki*].

2001

- Brzoza, Czesław, Stepan, Kamil. (2001). *Posłowie polscy w parlamencie rosyjskim: 1906–1917: słownik biograficzny*. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe. Ss. 253, [2].
- Dzienkiewicz, Anna et al. (2001). *Więźniowie łagrów w rejonie Workuty. Cz. 2: Alfabetyczny wykaz 5690 Polaków i obywateli polskich innych narodowości aresztowanych po 4 stycznia 1944, więzionych w Workutłagu, Rieczłagu, Inflagu, Mintłagu, Obskim ITŁ i Budowie 501 oraz innych łagrach podległych Północnemu Zarządowi Budowy Kolei = Заклiученные лагереј Воркутинского региона [Заклiученные лагереј Воркутинского региона]*. Red. i koordynacja całości Anna Dzienkiewicz et al. Archiwum Wydziału Penitencjarnego Ministerstwa Sprawiedliwości Federacji Rosyjskiej

- w Republice Komi, Workuta. Seria Indeks Represjonowanych, t. 10. Warszawa: Ośrodek Karta. Ss. 737, [1] [spisy].
- Gruner-Żarnoch, Ewa. (2001). *Starobielsk w oczach ocalałych jeńców*. Szczecin: Stowarzyszenie Katyń. Ss. 330, s. tabl., [21], s. tabl. złoż. [4], mapa [relacje osobiste, spisy].
- Grupa, Małgorzata, Kaźmierczak, Ryszard. (2001). *Dowody wydobyte z ziemi: nazwiska oficerów Wojska Polskiego odczytane na dokumentach i przedmiotach wydobytych podczas prac archeologiczno-ekshumacyjnych w Charkowie w latach 1995–1996*. Seria Biblioteka „Przeszłości i Pamięci”. Warszawa: Rada Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa, cop. Ss. 126 [rejestry zmarłych, spisy].
- Janiewicz, Krzysztof. (2001). *Pierwsi po diable: elity sowieckie w okupowanej Polsce 1939–1941 (Białostoczczyzna, Nowogródzczyzna, Polesie, Wileńszczyzna)*. Instytut Studiów Politycznych PAN. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Rytm, cop. Ss. 1261 [spisy].
- Kalbarczyk, Sławomir. (2001). *Polscy pracownicy nauki: ofiary zbrodni sowieckich w latach II wojny światowej: zamordowani, więzieni, deportowani*. Warszawa: Neriton. Ss. 295, [1].
- Konieczny, Zdzisław. (Red. nauk.). (2001). *Zbrodnie nacjonalistów ukraińskich na ludności cywilnej w południowo-wschodniej Polsce (1942–1947)*. Polski Związek Wschodni w Przemyślu. Przemyśl: „San Set” : Polski Związek Wschodni. Ss. 237 [spisy, rejestry zmarłych].
- Mucha, Bogusław. (2001). *Słownik władców ruskich i rosyjskich*. Akademia Świętokrzyska im. Jana Kochanowskiego. Filia w Piotrkowie Trybunalskim. Instytut Filologii Polskiej. Piotrków Trybunalski: Naukowe Wydawnictwo Piotrkowskie. Ss. 129, [2], k. [2].
- Peszkowski, Zdzisław J.A., Zdrojewski, Stanisław Zygmunt Maria. (2001). *Leśnicy w grobach Katynia*. Fakty zestawili i dokumenty usystematyzowali: Zdzisław J.A. Peszkowski, Stanisław Zygmunt Maria Zdrojewski. Łódź: Fundacja NOM; Opole: Tadeusz Podkówka. Ss. 152 mapy [relacje osobiste, rejestry zmarłych, spisy].
- Peszkowski, Zdzisław J.A., Zdrojewski, Stanisław Zygmunt Maria. (2001). *Warszawa w grobach Katynia*. Fakty zestawili i dokumenty usystematyzowali Zdzisław J. Peszkowski, Stanisław Zygmunt Zdrojewski. Łódź: Fundacja NOM; Warszawa Fundacja Golgoty Wschodu. Ss. 180 [na podstawie dokumentacji i relacji zawartych w tomach I, III, IV, V, XVI, XVII Trójksięgi], [spisy].
- Potyrała, Bolesław, Szlufik, Władysław. (2001). *Who is who?: trzygwiazdkowi generałowie i admirałowie radzieckich sił zbrojnych z lat 1940–1991*. Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Częstochowie, Częstochowa: WSP. Ss. 289.
- Radwan, Marian. (2001). *Carat wobec Kościoła greckokatolickiego w zaborze rosyjskim: 1796–1839*. Roma; Lublin: Polski Instytut Kultury Chrześcijańskiej. Ss. 504, mapy [spisy].
- Roman, Wanda Krystyna. (2001). *Konspiracja polska na Litwie i Wileńszczyźnie: wrzesień 1939 – czerwiec 1941: lista aresztowanych*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek. Ss. 251.
- Rusak, Elżbieta. (Red.). (2001). *Ocaleni z niepamięci: losy polskich jeńców wojennych obozów NKWD w Kozielsku, Ostaszkwie i Starobielsku*. Stowarzyszenie Rodzina

- Katyńska w Gdańsku. Oprac. Maria Herman et al. Gdańsk: Wydawnictwo „Marpress”. Ss. 192, s. tabl. [32] [biografie, słownik, rejestry zmarłych].
- Rybarska, Ewa. (Red.). (2001). *Jeńcy obozu lwowskiego: alfabetyczny wykaz 12 002 jeńców wojennych z 1939 roku – Polaków i obywateli polskich – skoncentrowanych latem 1941 w obozie w Starobielsku*. W opracowaniu danych wykorzystanych w biogramach uczestniczyli Kazimierz Banaszek et al. Seria Indeks Represjonowanych, t. 12. Warszawa: Ośrodek Karta. Ss. 552, mapa [spisy].
- Sienkiewicz, Witold. (Red.). (2001). *Rosja*. PWN Leksykon. Historia Świata. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN. Ss. 296, s. tabl. [6].
- Smyczyńska, Lidia. (Red.). (2001). *Cmentarz obrońców Lwowa*. Warszawa: BIS Press. Ss. 181, [3] [na s. tyt. i okł. napis: „Mortui sunt ut liberi vivamus”], [rejestry zmarłych].
- Strzyżewska, Zofia. (Oprac.). (2001). *Zesłańcy Powstania Styczniowego z Królestwa Polskiego: wykaz nazwisk z akt w zasobie Archiwum Głównego Akt Dawnych*. Warszawa: Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, Wydział Wydawnictw. Ss. 156.

2002

- Balbus, Tomasz et al. (Red.). (2002). *Konspiracja i opór społeczny w Polsce: 1944–1956: słownik biograficzny*. T. 1. Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu. Aut.: Sławomir Abramowicz et al. Seria Słowniki, t. 1 / Słowniki – Instytut Pamięci Narodowej, t. 1. Kraków: Instytut Pamięci Narodowej. Ss. XCIV, 617, [1].
- Dobrzański, Mieczysław. (2002). *Gehenna Polaków na Rzeszowszczyźnie w latach 1939–1948*. Wrocław: Nortom, cop. Ss. 364, mapa [rejestry zmarłych].
- Dzienkiewicz, Anna, Gurjanow, Aleksander. (Red.). (2002). *Uwięzieni w Ostaszkowie i Riazaniu: alfabetyczne wykazy 4307 internowanych Polaków i obywateli polskich, którzy w latach 1944–1947 przeszli przez obozy jenieckie nr 41 i nr 178–454 NKWD-MWD ZSRR = Uzniki Ostaškova i Rjazani [Узники Осташковова и Рязани]*. Opracowanie danych, redakcja i koordynacja całości Anna Dzienkiewicz, Aleksander Gurjanow. W opracowaniu danych wykorzystanych w biogramach uczestniczyli Olga Zajcewa et al. Seria Indeks Represjonowanych, t. 13. Warszawa: Ośrodek Karta; Moskwa: Rosyjskie Państwowe Archiwum Wojskowe – Ośrodek Badań, Informacji i Upowszechniania (NIPC) „Memoriał”. Ss. 530, [1], mapy [spisy].
- Magdziak-Miszewska, Agnieszka, Zuchniak, Monika, Kowal, Paweł. (Red.). (2002). *Polacy i Rosjanie. 100 kluczowych pojęć*. Centrum Stosunków Międzynarodowych. Biblioteka „Więzi”, t. 139. Warszawa: Biblioteka „Więzi”. Ss. 350.
- Niebelski, Eugeniusz. (2002). *Duchowieństwo lubelskie i podlaskie w powstaniu 1863 roku i na zesłaniu w Rosji*. Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL. Ss. 656.
- Peszkowski, Zdzisław J.A., Zdrojewski, Stanisław Zygmunt Maria. (2002). *Katolicy duchowni w Gólgocie Wschodu: od księdza Pomirskiego do ks. Niedzielaka*. Pelplin: Wydawnictwo Diecezji Pelplińskiej „Bernardinum”. Ss. [2], 1176 [spisy, rejestry zmarłych, biografie, słownik].
- Peszkowski, Zdzisław J.A., Zdrojewski, Stanisław Zygmunt Maria. (2002). *Ocaleni z katyńskich grobów*. Pelplin: Wydawnictwo Diecezji Pelplińskiej „Bernardinum”, 2002. Ss. 300, mapy [relacje osobiste, spisy].

- Peszowski, Zdzisław J.A., Zdrojewski, Stanisław Zygmunt Maria. (2002). *Warszawa w grobach Katynia*. Fakty zestawili i dokumenty usystematyzowali: Zdzisław J. Peszowski, Stanisław Zygmunt Maria Zdrojewski. Warszawa: Fundacja Golgoty Wschodu; Łódź: Fundacja NOM. Ss. 180, mapy [spisy].
- Pusiarski, Tadeusz, Zdrojewski, Stanisław Zygmunt Maria. (2002). *Aptekarze w Golgotcie Wschodu*. Pelplin: Wydawnictwo „Bernardinum”. Ss. 432 [spisy, rejestry zmarłych].
- Rodzina Policyjna 1939*. (2002). Teksty Iwona Sułkowska et al. Przedmowa: Andrzej Przewoźnik. Katowice: Stowarzyszenie „Rodzina Policyjna 1939”: Górnośląska Oficyna Wydawnicza. Ss. XLV, [1], 113 [rejestry zmarłych].
- Roman, Wanda Krystyna. (2002). *Konspiracja polska na Litwie i Wileńszczyźnie: wrzesień 1939 – czerwiec 1941: lista aresztowanych*. Toruń: Adam Marszałek, cop. Ss. 251 [spisy].
- Sosnowski, Grzegorz Jan. (2002). *Wśród ofiar Katynia: słownik biograficzny łowiczan, nauczycieli i wychowanków szkół łowickich, oficerów 10 pułku piechoty, łowickich policjantów i innych osób z Łowiczem związanych – ofiar stalinowskich zbrodni*. Łowicz: Łowickie Towarzystwo Historyczno-Regionalne im. Romualda Oczykowskiego; Łowickie Towarzystwo Przyjaciół Nauk. Ss. 192.
- Zdrojewski, S[tanisław] Z[ygmunt] M[aria], Peszowski Z[dzisław] J. (2002). *Ocaleni z katyńskich grobów*. Pelplin: Wydawnictwo Diecezji Pelplińskiej. Ss. 300 [mapy] [spisy].

2003

- Dzwonkiewicz, Eliza. (2003). *Aresztowani na „Zachodniej Białorusi”: alfabetyczny wykaz 4669 Polaków i obywateli polskich innych narodowości aresztowanych na „Zachodniej Białorusi” w latach 1939–1941*. Redakcja i koordynacja całości Eliza Dzwonkiewicz. Koordynacja prac na Białorusi Waław Areszka. Archiwum Historii Najnowszej – Stowarzyszenie „Dyariusz”. Seria Indeks Represjonowanych, t. 15. Warszawa: Ośrodek Karta. Ss. 379, [1], mapa [spisy].
- Dzwonkowski, Roman. (2003). *Leksykon duchowieństwa polskiego represjonowanego w ZSR: 1939–1988*. Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. Seria Źródła i Monografie / Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 251. Lublin: TN KUL, cop.. Ss. 851, [2].
- Gdowski, Jan. (2003). *Powrót daj: wspomnienia i refleksje obozowe z Ostaszkowa: 1944–1946*. Wyd. 2. Lipsko: nakładem autora. Ss. 148 [na okładce podtytuł: *Ostaszków 1944–1946*], [zawiera spisy].
- Gliński, Jan Bohdan. (2003). *Słownik biograficzny lekarzy i farmaceutów – ofiar drugiej wojny światowej*. T. 3. Naczelna Izba Lekarska. Wrocław: Wydawnictwo Medyczne Urban & Partner, cop. Ss. XXV, 550.
- Radwan, Marian. (2003). *Carat wobec Kościoła greckokatolickiego w zaborze rosyjskim: 1796–1839*. Wyd. 2. Lublin: Instytut Europy Środkowo-Wschodniej. Ss. 504 [spisy].
- Rossowski, Ludwik Jerzy. (2003). *Łódzcy Sybiracy: 1989–2003*. Łódź: Łódzki Oddział Związku Sybiraków. Ss. 246.
- Rybarska, Ewa, Gurjanow, Aleksander. (Red.). (2003). *Deportowani w obwodzie archangielskim*. Cz. 1: *Alfabetyczny wykaz 9320 obywateli polskich wywiezionych*

- w 1940 roku z obwodu białostockiego = *Польские спецпереселенцы в Архангельской области*. Opracowanie danych, redakcja i koordynacja prac w Polsce Ewa Rybarska. Redakcja i koordynacja prac w Rosji Aleksander Gurjanow. Seria Indeks Represjonowanych, t. 14. Warszawa: Ośrodek Karta. Ss. 815.
- Swat, Tadeusz. (2003). „...Przed Bogiem i historią”: *księga ofiar komunistycznego reżimu w Polsce lat 1944–1956: Mazowsze*. IPN. Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu. Światowy Związek Żołnierzy Armii Krajowej. Fundacja Polskiego Państwa Podziemnego. Warszawa: IPN. Ss. XXXVIII, 380, [1], [48].
- Tucholski, Jędrzej, Roman, Wanda Krystyna. (Red. meryt.). (2003). *Charków: księga cmentarna Polskiego Cmentarza Wojennego*. Opracował zespół Jerzy Ciesielski et al. Warszawa: Rada Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa. Ss. LXXXVII, 652 [rejestrzy zmarłych, spisy].

2004

- Balbus, Tomasz et al. (Red.). (2004). *Konspiracja i opór społeczny w Polsce: 1944–1956: słownik biograficzny*. T. 2. Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu. Aut.: Agata Augustyn et al. Seria Słowniki, t. 3 / Słowniki – Instytut Pamięci Narodowej, t. 3. Kraków: Instytut Pamięci Narodowej. Ss. XLV, [1], 683, [1].
- Baranowski, Julian, Bonisławski, Ryszard. (Red.). (2004). *Czas przeszły – ciągle obecny: tułaczka: historia, wspomnienia, dokumenty: praca zbiorowa*. Związek Wyszędzonych Ziemi Łódzkiej [i.e. Łódzkiej]. Łódź: ZWZŁ. Ss. 370 [relacje osobiste, rejestry zmarłych].
- Chrobaczyński, Jacek, Kruczek, Władysław. (2004). *Nauczyciele małopolscy. Portret zbiorowy 1939–1945*. Seria Prace Monograficzne / Akademia Pedagogiczna im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, 389. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej. Ss. 352, [1], k. wykr. [8] [zawiera Aneksy, m.in. s. 293–317: *Aneks 2: Słownik biograficzny (nauczyciele i działacze oświatowi, których nazwiska występują w pracy)*; s. 318– 326: *Aneks 3: Powiatowe Komisje Oświaty i Kultury (PKOiK) według podległości Okręgowemu Biuru Szkolnemu w Krakowie – składy osobowe i numery konspiracyjne*; s. 327–330: *Aneks 4: Wykaz pseudonimów małopolskiego nauczycielstwa (1939–1945)*].
- Dzwonkiewicz, Eliza, Gurjanow, Aleksander. (Red.). (2004). *Deportowani w obwodzie archangielskim*. Cz. 3: *Alfabetyczny wykaz 10344 obywateli polskich wywiezionych w 1940 roku z obwodu lwowskiego = Польские спецпереселенцы в Архангельской области*. Opracowanie danych, redakcja i koordynacja prac w Polsce Eliza Dzwonkiewicz. Redakcja i koordynacja prac w Rosji Aleksander Gurjanow. Seria Indeks Represjonowanych, t. 14. Warszawa: Ośrodek Karta. Ss. 879, [1] [spisy].
- Głowacki, Albin, Stępień-Kuczyńska, Alicja. (Red.). (2004). *Rosja Putina: leksykon*. Seria Współczesna Rosja. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego. Ss. 369.
- Korówka, Edward. (2004). *Stalag 366 Siedlce*. Siedlce: Stowarzyszenie Kreatorów Unikalnej Niebanalnej Kultury Studenckiej-Skunks. Ss. 288 [rejestrzy zmarłych].
- Kowieski, Ludwik. (2004). *Lista katyńska oficerów lekarzy, członków Izby Lekarskiej Lubelskiej*. Lublin: Lubelska Izba Lekarska. Ss. 80.

- Micińska, Magdalena. (2004). *Galicjanie – zesłańcy po powstaniu styczniowym*. Instytut Historii PAN. Warszawa: Wydawnictwo DiG. Ss. 924 [część książki stanowi słownik biograficzny zesłańców syberyjskich z obszaru Monarchii Habsburskiej, obejmujący ok. 2000 haseł].
- Odziemkowski, Janusz. (2004). *Leksykon wojny polsko-rosyjskiej: 1919–1920*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Rytm. Ss. 523.
- Radwan, Marian. (2004). *Carat wobec Kościoła greckokatolickiego w zaborze rosyjskim: 1796–1839*. Wyd. 2. Lublin: Instytut Europy Środkowo-Wschodniej. Ss. 504 [spisy].
- Rosowska, Ewa. (2004). *Losy Polaków w Uzbekistanie: 1919–1952*. Oprac. listy represjonowanych Ewa Rosowska. Kancelaria Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej. Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych. Warszawa: Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych. Wydział Wydawnictw. S. 79.
- Roszkowski, Wojciech, Kofman, Jan. (Red.). (2004). *Słownik biograficzny Europy Środkowo-Wschodniej XX wieku*. Aut.: Florian Anghel et al. Polska Akademia Nauk, Instytut Studiów Politycznych. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Rytm, cop. Ss. XV, [1], 1449 [podstawowe kompendium wiedzy dla studentów historii, dziennikarstwa, nauk politycznych i społecznych].
- Rybarska, Ewa, Gurjanow, Aleksander. (Red.). (2004). *Deportowani w obwodzie archangielskim. Cz. 2: Alfabetyczne wykazy 8559 obywateli polskich wywiezionych w 1940 roku z obwodu baranowickiego i wilejskiego = Польские спецпереселенцы в Архангельской области*. Opracowanie danych, redakcja i koordynacja prac w Polsce Ewa Rybarska. Red. i koordynacja prac w Rosji Aleksander Gurjanow. Seria Indeks Represjonowanych, t. 14. Warszawa: Ośrodek Karta. Ss. 781 [spisy].
- Szklarz, Władysław. (2004). *Ostatni spoczynek Buczaczan: (zmarli żyjącym ku pamięci)*. Wrocław: Towarzystwo Miłośników Lwowa i Kresów Południowo-Wschodnich. Oddział Buczacz. Ss. [2], 333, s. map złoż. [2] [spisy, rejestry zmarłych].
- Żaroń, Piotr. (2004). *Wykaz cmentarzy i zmarłych żołnierzy, junaków Armii Polskiej w ZSRR i Iranie w latach 1941–1942*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, cop. Ss. 247, s. tabl. [6] k map [2], k. złoż. mapa [1] [spisy, rejestry zmarłych].

2005

- Dzienkiewicz, Anna et al. (Red.). (2005). *Deportowani w obwodzie wołogodzkiem. Alfabetyczne wykazy 14 226 obywateli polskich wywiezionych w 1940 roku z zachodnich obwodów Białoruskiej SRR i Ukrainńskiej SRR = Польские спецпереселенцы в Вологодской области*. Opracowanie danych, redakcja i koordynacja prac. Centrum Informacji Urzędu Spraw Wewnętrznych (IC UWD). Ośrodek Badań, Informacji i Upowszechniania (NIPC) „Memoriał”. Seria Indeks Represjonowanych, t. 17. Warszawa: Ośrodek Karta. Ss. 702, [1] [rejestry].
- Dzienkiewicz, Anna et al. (Red.). (2005). *Internowani na Uralu: alfabetyczny wykaz 3940 internowanych Polaków i obywateli polskich, którzy w latach 1945–1948 przeszli przez obóz kontrolno-filtracyjny nr 0302 i obozy jenieckie nr 231 i nr 523 NKWD–MWD ZSRR = Интернированные в уральских лагерях*. Opracowanie danych, redakcja i koordynacja całości Anna Dzienkiewicz, Aleksander Gurjanow. Seria Indeks Represjonowanych, t. 16. Warszawa: Ośrodek Karta; Moskwa: Rosyjskie

- Państwowe Archiwum Wojskowe – Ośrodek Badań, Informacji i Upowszechniania (NIPC) „Memoriał”. Ss. 447, [1], mapy [rejestr].
- Kroczyński, Hieronim. (2005). *Kołobrzaska księga poległych w drugiej wojnie światowej = Kolobžeskaâ khiga pogibših vo vtorovoj mirovoj vojne = Das Ehrenbuch der im zweiten Weltkrieg in Kolberg gefallenen*. Tł. ros. Julia Czurikowa. Tł. niem. Agata Futyma. Kołobrzeg: Kamera. Ss. 143, [1] [spisy, rejestry zmarłych, archiwa].
- Lista osób z dawnego powiatu włoszczowskiego pomordowanych w 1940 roku przez NKWD*. (2005). „Głos Włoszczowy” R. 12, nr 4, (Włoszczowa: [s.n.]). S. 3–4.
- Mastalski, Lech. (2005). *Oficerowie częstochowskiej 7 Dywizji Piechoty zamordowani na Wschodzie w 1940 roku: noty biograficzne*. Kraków: Księgarnia Akademicka; Częstochowa: Fundacja Centrum Dokumentacji Czynu Niepodległościowego. Ss. 181, [2].
- Mazur, Grzegorz. (Red. nauk.). (2005). *Posłowie na Sejm II Rzeczypospolitej – ofiary wojny i okupacji: 1939–1945*. Oprac. Jarosław Dudziński, Adam Rutkowski. Kancelaria Sejmu, Biblioteka Sejmowa – Archiwum Sejmu. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe. Sss. 90, [2], k. złoż. [1] (harmonijka) [biografie, rejestry zmarłych].
- Peszowski, Zdzisław, ks. (ca 2005). *Wspomnienia jeńca z Kozielska*. Wyd. 3 rozsz. Wrocław: Fundacja Centrum Ignacego J. Paderewskiego. Ss. 168, [3], s. tabl. [48] [pamiętnik, listy jeńców i zaginionych, rejestry zmarłych].

2006

- Gajowniczek, Zuzanna et al. (Oprac.). (2006). *Miednoje: Księga Cmentarna Polskiego Cmentarza Wojennego*. T. 1: A–Ł. Warszawa: Rada Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa. Ss. LXXXIII, [3], 522 [słownik, biografie, spisy].
- Gajowniczek, Zuzanna et al. (Oprac.). (2006). *Miednoje: Księga Cmentarna Polskiego Cmentarza Wojennego*. T. 2: M–Ż. Warszawa: Rada Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa. Ss. XI, [3], 523–1098, [1] [słownik, biografie, spisy].
- Grędzik-Radziak, Agnieszka. (2006). *Nauczyciele z ziem północno-wschodnich II Rzeczypospolitej ofiary zbrodni sowieckich w latach 1939–1941: deportowani, więzieni, zamordowani, rozstrzelani*. Kielce: MarGraf Wydawnictwo Reklamowo-Poligraficzne. Ss. 153 [spisy, rejestry zmarłych].
- Grygo, Cecylia et al. (Red.). (2006). *Ostatnia droga...: „Umarli – abyśmy wolni byli”*. Stowarzyszenie „Rodzina Katyńska” w Białymstoku. Białystok: Stowarzyszenie „Rodzina Katyńska”. Ss. 472 s., [54] s. tabl., [2] k. tabl. [na 4 s. okł.: „Zbrodnia na Polskich Oficerach”].
- Kołodziejska, Ewa, Gurjanow, Aleksander. (Red.) (2006). *Deportowani w obwodzie archangielskim*. Cz. 5: *Alfabetyczny wykaz 6730 obywateli polskich wywiezionych w 1940 roku z obwodu pińskiego = Polskie specpereselency v Arhangel'skoj oblasti [Польские спецпереселенцы в Архангельской области]*. Opracowanie danych, redakcja i koordynacja prac w Polsce Ewa Kołodziejska. Redakcja i koordynacja prac w Rosji Aleksander Gurjanow. Seria Indeks Represjonowanych, t. 14. Archangielsk: Centrum Informacji przy Urzędzie Spraw Wewnętrznych na Obwód Archangielski; Moskwa: Ośrodek Badań, Informacji i Upowszechniania (NIPC) „Memoriał”; Warszawa: Ośrodek Karta. Ss. 656, k. [2].

- Konieczny, Zdzisław. (2006). *Stosunki polsko-ukraińskie na ziemiach obecnej Polski w latach 1918–1947*. Wrocław: Stowarzyszenie Upamiętnienia Ofiar Zbrodni Ukraińskich Nacjonalistów. Ss. 536 + errata (ss. [2], 21, [1]) [rejestry zmarłych].
- Niebelski, Eugeniusz. (Red.). (2006). *Epilog styczniowej insurekcji 1863 roku*. Katolicki Uniwersytet Lubelski im. Jana Pawła II. Lublin: Wydawnictwo KUL. Ss. 350, [4], tabl. [12] [częściowo materiały sesji nauk. *Zmierzch powstania styczniowego i losy jego uczestników*, która odbyła się 23 maja 2005 roku w Lublinie], [zawiera spisy].
- Rybarska, Ewa, Gurjanow, Aleksander. (Red.). (2006). *Deportowani w obwodzie archangielskim. Cz. 4: Alfabetyczny wykaz 6672 obywateli polskich wywiezionych w 1940 roku z obwodu brzeskiego = Połskie specpereselency v Arhangel'skoj oblasti [Пољские спецпереселенцы в Архангельской области]*. Opracowanie danych, redakcja i koordynacja prac w Polsce Ewa Rybarska. Redakcja i koordynacja prac w Rosji Aleksander Gurjanow. Seria Indeks Represjonowanych, t. 14. Archangielsk: Centrum Informacji przy Urzędzie Spraw Wewnętrznych na Obwód Archangielski; Moskwa: Ośrodek Badań, Informacji i Upowszechniania (NIPC) „Memoriał”; Warszawa: Ośrodek Karta. Ss. 651, [1], tabl. k. [2].
- Tuszyński, Bogdan. (2006). *Za cenę życia: sport Polski Walczącej 1939–1945*. Warszawa: Wydawnictwo Studio Emka, cop. Ss. 203 [chronologia, spisy, rejestry zmarłych].

2007

- Balbus, Tomasz et al. (Red.). (2007). *Konspiracja i opór społeczny w Polsce 1944–1956: słownik biograficzny*. T. 3. Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu. Aut.: Agata Augustyn et al. Seria Słowniki, t. 4 / Słowniki – Instytut Pamięci Narodowej, t. 4. Kraków: Instytut Pamięci Narodowej. Ss. XXIX, [1], 812, [1].
- Będźmirowski, Jerzy. (2007). *Współpraca Marynarki Wojennej PRL z flotami wojennymi Związku Radzieckiego i Niemieckiej Republiki Demokratycznej w zakresie kształcenia kadr*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek. Ss. 247 [Wykaz absolwentów radzieckich i niemieckich uczelni wojskowych: s. 209–223].
- Kochanowski, Jerzy. (Red. nac.). (2007). *Słownik dysydentów: czołowe postacie ruchów opozycyjnych w krajach komunistycznych w latach 1956–1989*. T. 1. Koordynacja całości Aleksander Daniel, Zbigniew Gluza. Inicjatorzy Heikki Ahonen et al. Warszawa: Fundacja Ośrodka Karta – Dom Spotkań z Historią. Ss. 854 [Niniejszy tom zawiera biogramy opozycjonistów z Albanii, Bułgarii, Czech Słowacji, Bośni i Hercegowiny, Chorwacji, Macedonii, Serbii, Czarnogóry, Słowenii, Niemiec (NRD), Polski, Rumunii i Węgier].
- Kochanowski, Jerzy. (Red. nac.). (2007). *Słownik dysydentów: czołowe postacie ruchów opozycyjnych w krajach komunistycznych w latach 1956–1989*. T. 2. Koordynacja całości Aleksander Daniel, Zbigniew Gluza. Inicjatorzy Heiki Ahonen et al. Warszawa: Fundacja Ośrodka Karta : Dom Spotkań z Historią. Ss. 802 [Niniejszy tom zawiera biogramy opozycjonistów z Armenii, Azerbejdżanu, Białorusi, Estonii, Gruzji, Litwy, Łotwy, Mołdawii, Rosji, Ukrainy i Tatarów Krymskich].
- Kołodziejska, Ewa, Gurjanow, Aleksander. (2007). *Deportowani w obwodzie archangielskim. Cz. 6: Alfabetyczny wykaz 7004 obywateli polskich wywiezionych w 1940 roku z obwodu wołyńskiego = Połskie specpereselency v Arhangel'skoj oblasti [Пољ-*

- ские спецпереселенцы в Архангельской области*]. Opracowanie danych, redakcja i koordynacja prac w Polsce Ewa Kołodziejska. Redakcja i koordynacja prac w Rosji Aleksander Gurjanow. Seria Indeks Represjonowanych, t. 14. Archangielsk: Centrum Informacji przy Urzędzie Spraw Wewnętrznych na Obwód Archangielski; Moskwa: Ośrodek Badań, Informacji i Upowszechniania (NIPC) „Memoriał”; Warszawa: Ośrodek Karta. Ss. 695, [1], k. [2].
- Massalski, Adam. (2007). *Słownik biograficzny: nauczyciele szkół średnich rządowych męskich w Królestwie Polskim 1833–1862*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Rytm; Kielce: Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy Jana Kochanowskiego, cop. Ss. 560.
- Roszkowski, Wojciech, Kofman, Jan. (Ed.). (2007). *Biographical Dictionary of Central and Eastern Europe in the Twentieth Century*. NY: Armonk; London: M.E. Sharpe. Ss. XI, [1], 1195.
- Rybarska, Ewa, Dzienkiewicz, Anna, Gurjanow, Aleksander. (Red.) (2007). *Deportowani w obwodzie archangielskim. Cz. 7: Alfabetyczne wykazy 7680 obywateli polskich wywiezionych w 1940 roku z obwodów rówieńskiego, tarnopolskiego, stanisławowskiego i drohobyckiego oraz bez ustalonego obwodu wywózki = Połskie specpereseleny v Arhangel'skoj oblasti [Польские спецпереселенцы в Архангельской области]*. Opracowanie danych, redakcja i koordynacja prac w Polsce Ewa Rybarska, Anna Dzienkiewicz. Redakcja i koordynacja prac w Rosji Aleksander Gurjanow. Seria Indeks Represjonowanych, t. 14. Archangielsk: Centrum Informacji przy Urzędzie Spraw Wewnętrznych na Obwód Archangielski; Moskwa: Ośrodek Badań, Informacji i Upowszechniania (NIPC) „Memoriał”; Warszawa: Ośrodek Karta. Ss. 731, [1], k. [2].
- Stankiewicz-Januszczak, Joanna. (Oprac.). (2007). *Kartoteka więźniów politycznych Mińska, Baranowicz, Lidy i innych miast kresowych*. Warszawa: Comandor. Ss. 446.
- Wysocki, Stanisław, Kłosiński, Wawrzyniec (Red.). Augustyniak, Piotr et al. (Współpr. red.). (2007). *Przez krzyż do Niepodległej szli: pamięci Sybiraków deportowanych z augustowskiej ziemi*. Parafia Rzymskokatolicka pw. św. Jana Chrzciciela w Augustowie. Augustów: [b.n.] (Elk: Gryfix Kondrat). Ss. 172 [spisy, relacje osobiste].
- Zieliński, Zbigniew. (2007). *Leśnicy na frontach II wojny światowej*. Ząbki: Apostolicum Wydawnictwo Księży Pallotyńów Prowincji Chrystusa Króla. Ss. 191, [1], s. tabl. [60] [biografie, rejestry zmarłych].

2008

- Banaś, Kornelia, Niedurny, Marcin, Sznajder, Andrzej. (Oprac.). (2008). *Deportacje Górnoślązków do ZSRS w 1945 roku*. Kalendarium, biogramy, słownik pojęć, wybór materiałów. Seria Teki Edukacyjne IPN. Katowice: Instytut Pamięci Narodowej. Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu. Teka (54; s. 23, 27 k. tabl.) [zawartość: Materiały dla nauczyciela: scenariusze lekcji, tematy esejów i zadań, bibliografia; Materiały dla ucznia: wprowadzenie, słownik pojęć, biogramy, kalendarium, wybór źródeł, bibliografia, wykaz skrótów; Karty: faks., mapy].
- Dobrowolski, Mikołaj. (Red. i oprac.). (2008). *Katyń 1940. 1–4*. [Dokument dźwiękowy]. Scenariusz i wybór Anna Lisiecka. Tłum. i dubbing mLingua. Przekł. literackie: Czesław Miłosz et al. Warszawa: Polskie Radio, Radiowa Agencja Fonograficz-

- na. 4 dyski optyczne (CD-ROM) [dodatek drukowany: tekst Andrzej Przewoźnik, *Lista osób zamordowanych w Katyniu, Charkowie, Twerze i Miednoje mianowanych pośmiertnie na kolejne stopnie*].
- Dzienkiewicz, Anna, Gurjanow, Aleksander. (Red.). (2008). *Wywiezieni do Kaługi: alfabetyczny wykaz 4936 żołnierzy Armii Krajowej oraz poborowych Polaków z Wileńszczyzny i Nowogródzczyzny przymusowo wcielonych do 361 zapasowego pułku piechoty Armii Czerwonej od sierpnia 1944 do stycznia 1946 = Vyvezennyye v Kalugu*. Oprac. danych, red., koordynacja całości Anna Dzienkiewicz, Aleksander Gurjanow; w oprac. danych wykorzystanych w biogramach uczestniczyli: Paweł Stroiłow [et al.]. Oprac. elementów graf. Izabela Surga [et al.]; oprac. graf. map Mariusz Olczyk. Seria Indeks Represjonowanych, t. 19. Warszawa: Ośrodek Karta. Ss. 799, k. tabl. złoż. [1].
- Gruner-Żarnoch, Ewa. (2008). *Starobielsk w oczach ocalałych jeńców*. Tł. z ros. Stanisław Mrówczyński. Rys., szkice, wspomnienia Józef Łokucjewski. Łomianki: Wydawnictwo LTW; Warszawa: Towarzystwo Opieki nad Archiwum Instytutu Literackiego w Paryżu. Ss. 327, [1] s., [20] s. tabl. kolor., [3] k. tabl. złoż. luź. [spisy, relacje osobiste Polaków].
- Kościński, Zdzisław. (2008). *O tych Wielkopolanach nie wolno było pamiętać...* Opalenica: Opalgraf. Ss. 44 [spisy].
- Łukaszewicz, Bohdan. (2008). *Życiorysy: represjonowani na Warmii i Mazurach w latach stalinizmu 1945–1956: materiały biograficzne*. Seria Biblioteka Olsztyńska, 54. Olsztyn: Uniwersytet Warmińsko-Mazurski: Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego. Ss. 394, [2].
- Niebelski, Eugeniusz. (2008). *Nieprzejednani wrogowie Rosji: duchowieństwo lubelskie i podlaskie w powstaniu 1863 roku i na zesłaniu*. Katolicki Uniwersytet Ludowy Jana Pawła II. Wydział Nauk Humanistycznych i Katedra Historii Nowożytnej. Wyd. 2 zm. i popr. Lublin: Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Ludowego, cop. Ss. 552.
- Rybarska, Ewa, Rogaczow, Michaił. (Red.). (2008). *Deportowani w Komi ASRR*. Cz. 1: *Alfabetyczny wykaz 10686 obywateli polskich wywiezionych w lutym 1940 z zachodnich obwodów Ukraińskiej SRR = Polskie specpereselency v Komi ASSR [Польские спецпереселенцы в Кому АССР]*. Opracowanie danych, redakcja i koordynacja prac w Polsce Ewa Rybarska. Opracowanie danych w Republice Komi Michaił Rogaczow. Seria Indeks Represjonowanych, t. 18. Warszawa: Ośrodek Karta; Syktywkar: Dobroczynna Fundacja Społeczna Ofiar Represji Politycznych „Pokajanije”. Ss. 450, [1].
- Sosenkiewicz, Stanisław, Tomczyk, Norbert. (2008). *Zbrodnie nacjonalistów ukraińskich na polskich leśnikach w latach 1938–1948*. Wstęp Norbert Tomczyk. Wrocław: Wydawnictwo „Nortom”. Ss. 80 [rejestry zmarłych, spisy].
- Supady, Jerzy. (Red.). (2008). *Lekarze polscy na Syberii od XVIII do XX wieku: międzynarodowa konferencja*. Łódź: [s.n.]. Ss. 334, tabl. [7] [Materiały pokonferencyjne, Łódź 29–31 października 2007 r.], [spisy].

2009

- Barczykowski, Grzegorz, Handke, Waldemar, Kościański, Rafał. (Oprac.). (2009). *Spełniacz NKWD nr 2 w Poznaniu: dokumenty*. Oddziałowe Biuro Edukacji Publicznej Oddziałowe Biuro Udostępniania i Archiwizacji Dokumentów. Seria Studia i Materiały Poznańskiego IPN, t. 10. Poznań: Instytut Pamięci Narodowej. Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu. Ss. 165, [1] [spisy].
- Filipek, Andrzej T., Krzysztofik, Marcin. (Red. i oprac.). (2009). *Księgi więzienia na Zamku w Lublinie 1944–1954*. T. 1: *Księga główna więźniów śledczych, 9 X – 11 XII 1944*. Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni Przeciwko Narodowi Polskiemu. Oddział w Lublinie. Lublin: Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni Przeciwko Narodowi Polskiemu. Oddział. Ss. 204, [1], s. tabl. [8] [spisy].
- Garbaczewski, Jerzy. (2009). *Siedlczanie i Podlasiacy zamordowani w Katyniu, Charkowie i Twerze*. Siedlce: [s.n.]. Ss. [2], 100 [biografie, rejestry zmarłych].
- Giza, Jerzy. (2009). *Nowosądecka Lista Katyńska: pomordowani w Rosji Sowieckiej*. Wyd. 2. Nowy Sącz: Towarzystwo Gimnastyczne Sokół : Małopolskie Centrum Kultury Sokół; Kraków: Oficyna Wydawnicza Anabasis. Ss. 276, [1], s. tabl. [2] [spisy, źródła].
- Kolańczuk, Aleksander. (2009). *Ukraińscy generałowie w Polsce: emigranci polityczni w latach 1920–1939: słownik biograficzny (= Ukraińsz'ki generali u Polši. Politični emigranty u 1920-1939 r. Biograficnij slovník)*. Przemysł: Południowo-Wschodni Instytut Naukowy w Przemysłu. Ss. 283.
- Kucharski, Dariusz Piotr. (2009). *Polacy w Rosji i Sowietach: wspomnienie Kresów: przewodnik dla nauczycieli i młodzieży*. Krzeszowice: Dom Wydawniczy „Ostoja”. Ss. 51.
- Łukaszewicz, Bohdan. (2009). *Życiorysy: Ukraińcy z operacji „Wisła” represjonowani na Warmii i Mazurach w latach 1947–1956: materiały biograficzne*. Seria Biblioteka Olsztyńska, 56. Olsztyn: Towarzystwo Naukowe : Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego. Ss. 320.
- Mazur, Grzegorz. (Red. nauk.). (2009). *Posłowie na Sejm II Rzeczypospolitej – ofiary wojny i okupacji 1939–1945*. Opracowanie: Jarosław Dudziński, Adam Rutkowski. Kancelaria Sejmu, Biblioteka Sejmowa – Archiwum Sejmu]. Wyd. 2 uzup. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe. Ss. 93, [3], k. złoż. [1] (harmonijka) [biografie, rejestry zmarłych].
- Mycielska, Dorota, Zawadzki, Jarosław Maciej. (2009). *Senatorowie – zamordowani, zaginieni, zmarli w latach II wojny światowej*. Przedślowie: Andrzej Krzysztof Kunert. Wyd. 4. Warszawa: Kancelaria Senatu. Ss. 266, [2] [zawiera biogramy senatorów poległych, zmarłych i zamordowanych w latach II wojny światowej i powojennych represji; poprz. wyd. nosiły tyt.: *Senatorowie w latach II wojny światowej. Zamordowani, zaginieni, zmarli*], [biografie, rejestry zmarłych].
- Pawłowski, Edward, Wawer, Zbigniew. (Red. nauk.). (2009). *Losy Polski i Polaków w okresie II wojny światowej*. Aut.: Andrzej Chmielarz et al. Wydawca Bartłomiej Kaczorowski. Warszawa: Wydawnictwo Bellona : Wydawnictwo Naukowe PWN, cop. Ss. 700, [4] [na s. red.: „Teksty uzupełniające: Wprowadzenie, tablice tematycz-

- ne, słownik biograficzny oraz hasła encyklopedyczne pochodzą z bazy encyklopedycznej Wydawnictwa Naukowego PWN”].
- Rybarska, Ewa, Rogaczow, Michaił. (Red.). (2009). *Deportowani w Komi ASRR. Cz. 2: Alfabetyczne wykazy 10 360 Polaków i obywateli polskich wywiezionych w czerwcu 1940 i czerwcu 1941 z zachodnich obwodów Białoruskiej SRR oraz w czerwcu 1941 z Litewskiej SRR = Połskie specpereselency v Komi ASSR [Полюские спецпереселенцы в Кому АССР]*. Opracowanie danych, redakcja i koordynacja prac w Polsce Ewa Rybarska. Opracowanie danych w Republice Komi Michaił Rogaczow. Seria Indeks Represjonowanych, t. 18. Warszawa: Ośrodek Karta; Syktywkar: Dobroczytna Fundacja Społeczna Ofiar Represji Politycznych „Pokajanie”. Ss. 483, [1].
- Warachim, Hieronim. (2009). *Kapucyni sybiracy*. Kraków: Wydawnictwo Serafin. Kuria Prowincjalna Krakowskiej Prowincji Zakonu Braci Mniejszych Kapucynów. Ss. 133 [biografie].

2010

- Bedyński, Krystian. (2010). *Kaliszanie – ofiary zbrodni katyńskiej*. Kalisz: Miejski Komitet Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa przy Prezydencie Miasta Kalisza : Edytor. Ss. 95, [2] [spisy, rejestry zmarłych, biografie].
- Bielak, Monika, Krajewski, Kazimierz. (Red.). (2010). *Konspiracja i opór społeczny w Polsce 1944–1956; słownik biograficzny*. T. 4. Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu. Aut.: Tomasz Balbus et al. Seria Słowniki, t. 5 / Słowniki – Instytut Pamięci Narodowej, t. 5. Kraków: Instytut Pamięci Narodowej. Ss. XXXV, [1], 935, [1].
- Błaszczuk, Krzysztof. (2010). *Katyń: wolsztyńska lista*. Seria Ocalić od Zapomnienia – Biblioteka Publiczna Miasta i Gminy Wolsztyn. Wolsztyn: Biblioteka Publiczna Miasta i Gminy Wolsztyn im. Stanisława Platara. Ss. 68 [rejestry zmarłych, spisy].
- Dębowska, Maria, Popek, Leon. (2010). *Duchowieństwo diecezji łuckiej: ofiary wojny i represji okupantów 1939–1945*. Lublin: Wydawnictwo Polihymnia. Ss. 320, [1].
- Filipek, Andrzej T., Krzysztofik, Marcin. (Red. i oprac.). (2010). *Księgi więzienia na Zamku w Lublinie 1944–1954*. [T.] 2: *Księga główna więźniów śledczych, 8 XII 1944 – 22 II 1945*. Lublin: Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu. Oddział. Ss. 230, [1] [spisy].
- Gąsiewski, Włodzimierz. (2010). *Mielecka gimnazjalna lista katyńska: nauczyciele, uczniowie i absolwenci Gimnazjum w Mielcu – więźniowie obozów sowieckich, zamordowani w Katyniu w 1940 r. i w innych miejscach Związku Sowieckiego oraz poseł Rzeczypospolitej Polskiej – Leszek Deptuła – absolwent I Liceum Ogólnokształcącego w Mielcu, który zginął 10 IV 2010 r. w katastrofie lotniczej pod Smoleńskiem w drodze na uroczystości 70. rocznicy zbrodni katyńskiej*. Mielec: Agencja Wydawnicza „Promocja”. Ss. 60.
- Janowska, Alina Eleonora z Rudzkich, Kisiel, Andrzej. (Oprac. i red.). (2010). *Tęsknota, łzy i modlitwa: materiały wspomnieniowe, wystawa w kwietniu 2010 r*. Warszawa: Komisja Ochrony Pamiątek. Społeczny Instytut Historyczny przy Parafii Ewangelicko-Augsburskiej Świętej Trójcy. Ss. 18 [rejestry zmarłych].

- Kiełb, Zbigniew. (2010). *Przerwane życiorysy...: listy katyńskie osób związanych z Puławami i powiatem puławskim oraz Dęblinem do roku 1939*. Lublin: Towarzystwo Inicjatyw Własnych „Inspiracje” [etc.]. S. 181, [2] [biografie, rejestry zmarłych].
- Kołodziejska, Ewa, Gurjanow, Aleksander. (Red.). (2010). *Deportowani w obwodzie mołotowskim: alfabetyczny wykaz 11 144 obywateli polskich wywiezionych w 1940 z zachodnich obwodów Białoruskiej SRR i Ukrainńskiej SRR = Połskie specpereseleny v molotovskoj oblasti [Польские спецпереселенцы в Молотовской области]*. Opracowanie danych, redakcja i koordynacja prac w Polsce Ewa Kołodziejska. Redakcja i koordynacja prac w Rosji Aleksander Gurjanow. Seria Indeks Represjonowanych, t. 20. Warszawa: Ośrodek Karta; Perm: Centrum Informacji Głównego Urzędu Spraw Wewnętrznych na Kraj Permski. Ss. 578, [1].
- Kubiak, Władysław, Karpus, Zbigniew. (2010). *Kujawsko-dobrzyńska lista katyńska*. Włocławek: Expol, P. Rybiński, J. Dąbek, sp.j. Ss. 203, [1] s.
- Pańczakowa, Janina, Cichoń, Małgorzata. (2010). *Powstańcy wielkopolscy w grobach katyńskich*. Poznań: Stowarzyszenie Katyń. Ss. 281, [2] [biografie, rejestry zmarłych].
- Piesterziewicz, Anna. (Red.). (2010). *Sieradzanie w katyńskich mogiłach*. Aut. tekstów: Maria Magdalena Blombergowa, Jan Pietrzak. Muzeum Okręgowe w Sieradzu. Sieradz: Muzeum Okręgowe. Ss. 17 [druk towarzyszący wystawie „Sieradzanie w katyńskich mogiłach” zorganizowanej w Muzeum Okręgowym w Sieradzu w okresie kwiecień – czerwiec 2010 r.], [spisy, rejestry zmarłych].
- Piotrowska, Beata. (Oprac.). (2010). *Katyń 1940–2010: katalog wystawy, 9–30 kwietnia 2010 r.* Wojewódzka Biblioteka Publiczna im Witolda Gombrowicza w Kielcach. Stowarzyszenie „Kielecka Rodzina Katyńska” w Kielcach. Ogólnopolskie Stowarzyszenie „Rodzina Policyjna 1939”. Oddział w Kielcach. Kielce: Wojewódzka Biblioteka Publiczna im. Witolda Gombrowicza. Ss. 90 [spisy].
- Polscy Leśnicy w hołdzie ofiarom katyńskim 2010*. (2010). [Dokument elektroniczny]. Projekt graficzny Adrian Frankowski. [S.l.]: Lasy Polskie. 1 dysk optyczny (CD-ROM) [dodatek do czasopisma „Głos Lasu” 2010, nr 5], [spisy, relacje osobiste].
- Rogalewska, Ewa. (Red.). (2010). *Katyń 1940–2010*. Białystok: Oddział Instytutu Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni Przeciwko Narodowi Polskiemu. Ss. 107 + dysk optyczny (CD-ROM) [spisy].
- Sierchuła, Rafał. (Oprac.). (2010). *Sobociński Bolesław (1906–1980), ps. „Rawicz”, „Bum”, „Profesor”, „Wujek”, polski uczonek, filozof i logik, działacz Obozu Narodowo-Radykalnego i Organizacji Polskiej, członek dowództwa Narodowych Sił Zbrojnych: materiały do „Słownika biograficznego uczestników walk z komunizmem”*. Biogramy oprac. Rafał Sierchuła. „Zeszyty Historyczne WiN-u”, nr 32/33. S. 805–807.
- Siwiec-Cielebon, Michał. (2010). *Vinctis non victis: pokonanym nie zwyciężonym: Wadowska Lista Katyńska: synowie Ziemi Wadowickiej i żołnierze garnizonu Wadowice polegli i pomordowani w wyniku agresji sowieckiej 1939–1940 r.* Seria Biblioteka Zbiorów Historycznych im. Marcina Wadowity, t. 34. Wadowice: Wadowickie Centrum Kultury im. Marcina Wadowity. Ss. 300 [biografie, rejestry zmarłych].
- Smolarek, Zenon, Borowski, Andrzej. (2010). *Martyrologia policjantów województwa poznańskiego II RP*. Teksty napisali Andrzej Matejuk et al. Szczytno: Wydział Wy-

- dawnictw i Poligrafii Wyższej Szkoły Policji w Szczytnie. Ss. 302, [2] + *Wspomnienia zatrzymane w starych fotografiach*: dysk optyczny (CD-ROM) [biografie, spisy].
- Szopa, Piotr. (2010?). *Zbrodnia katyńska 1940: pamięci mieszkańców powiatu strzyżowskiego zamordowanych przez Sowieców w Katyniu, Charkowie i Twerze (Kalinienie)*. Rzeszów: Instytut Pamięci Narodowej. Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu. Oddział. Ss. 168 [biografie, rejestry zmarłych].
- Wardawy, Bronisław. (2010). *Kolejarze w Katyniu i innych miejscach kaźni i męki: biografie i dokumenty*. T. 1. Lublin: Norbertinum. Ss. 280, [3], tabl. XXIV.
- Wardawy, Bronisław. (2010). *Kolejarze w Katyniu i innych miejscach kaźni i męki: biografie i dokumenty*. T. 2. Lublin: Norbertinum. Ss. [5], 290–636, [1], s. tablic XXV–XL [słownik].

2011

- Dziedzic, Wojciech. (2011). *Między Hitlerem a Stalinem: Tomaszowskie od Września 1939 do Katynia*. Tomaszów Lubelski. Dystr. B.T. Quand. (Zamość: ARW Triada). Ss. 107 [rejestry zmarłych, biografie].
- Garbacz, Dionizy. (2011). *Niżańsko-stalowowska lista katyńska*. Stalowa Wola: Wydawnictwo Sztafeta. Ss. 100 [rejestry zmarłych, biografie].
- Garbaczewski, Jerzy. (2011). *Spis poległych i zmarłych żołnierzy siedleckich jednostek WP w wojnie 1918–1920*. Siedlce: [s.n.]. Ss. 30 [rejestry zmarłych].
- Gliński, Jan Bohdan. (2011). *Słownik biograficzny lekarzy i farmaceutów – ofiar drugiej wojny światowej*. T. 4. Naczelna Izba Lekarska. Warszawa: Naczelna Izba Lekarska. Ss. 526, [1].
- Kaczyński, Adam Rafał. (2011). *Cmentarze legionowe na Wołyniu*. Rada Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Rytm, cop. Ss. 163, [2] [rejestry zmarłych].
- Niebelski, Eugeniusz. (2011). *Tunka: syberyjskie losy księży zesłańców 1863 roku*. Seria Biblioteka Zesłańca, t. 24. Wrocław: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze. Ss. 394 s., [40] s. tabl.
- Odziemczyk, Jacek. (2011). *Śladami ludobójstwa: Katyń, Charków, Twer – powiat Sokołów Podlaski 1940–2011*. Sokołów Podlaski: Sokołowski Ośrodek Kultury. Ss. 64 [na okładce: *Urząd Miasta Sokołów Podlaski. Komitet Organizacyjny „Katyń... ocalić od zapomnienia” w Sokołowie Podlaskim*; publikacja wydana z okazji uroczystości 11 V 2011, ku czci pomordowanych Katyńczyków powiatu sokołowskiego], [spisy, straty].
- Popek, Leon. (2011). *Ostrówki: wołyńskie ludobójstwo*. Przedmowa Andrzej Krzysztof Kunert; Rada Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa. Warszawa: Oficyna Wydawnicza RYTM; Lublin: Instytut Pamięci Narodowej. Oddział w Lublinie, cop. Ss. 263, [2] [rejestry zmarłych, relacje osobiste].
- Róg, Tomasz. (2011). „... i zostanie tylko pustynia”: *osobowy wykaz ofiar konfliktu ukraińsko-polskiego 1939–1948: gmina Cieszanów, powiat Lubaczów*. Seria Wydawnicza IPN Oddział w Rzeszowie, Rzeszów: Instytut Pamięci Narodowej. Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu. Oddział: Cieszanów: Gmina Cieszanów. Ss. 424 s., [16] [rejestry zmarłych].

- Solarska, Barbara. (Oprac.). (2011). *Pszczyńscy Sybiryacy*. Pszczyna: Agencja Rozwoju i Promocji Ziemi Pszczyńskiej. Ss. 75 [biografie].
- Wołczuk, Janina. (2011). *Konterfekty kresowiaków z ołtarzem i katedrą szkolną w tle: z dziejów kontaktów kulturalnych polsko-rosyjskich w okresie międzypowstaniowym*. Acta Universitatis Wratislaviensis, 3346. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego. Ss. 184 [zawiera: biogramy; aneksy: I: *Katechizm większy o czci Cesarza Wszech Rossy, czyli objaśnienie czwartego Boskiego przykazania w stosunku do Zwierzchności Krajowej*; II: *Nauczyciele religii w szkołach*; III: *Tematy prac rusycystycznych pisanych przed powstaniem styczniowym przez alumnów AD w celu uzyskania stopnia kandydata lub magistra*; Indeks osobowy; Indeks nazw geograficznych].

2012

- Aleksandrowicz, Mirosława, Gawlicka, Barbara. (Red.). (2012). *Pamięci bliskich*. Cz. 2. Stowarzyszenie Rodzina Katyńska w Olsztynie. Olsztyn: Wydawnictwo Antykwa. Ss. 111, tabl. XXXII [biografie, spisy, relacje osobiste].
- Gatys, Roman. (2012). *Ofiary systemów totalitarnych w gminie Świerklaniec w latach 1939–1945*. Świerklaniec: Gmina Świerklaniec. Ss. 47, [1] [rejestry zmarłych].
- Gliński, Jan Bohdan. (2012). *Słownik biograficzny lekarzy i farmaceutów – ofiar drugiej wojny światowej*. T. 5. Naczelna Izba Lekarska. Warszawa: Naczelna Izba Lekarska. Ss. 289, [1].
- Filipek, Andrzej T., Krzysztofik, Marcin. (Red. i oprac.). (2012). *Księgi więzienia na Zamku w Lublinie 1944–1954*. [T.] 3: *Księga główna więźniów śledczych, 22 II 1945 – 12 III 1946, księga główna więźniów karnych, 23 VII 1945 – 6 IX 1947*. Lublin: Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni Przeciwko Narodowi Polskiemu. Oddział. Ss. 364, [1].
- Jastrząb, Łukasz, Olszewski, Wiesław. (2012). *Indeksy do „Listy strat Wojska Polskiego: poległ i zmarł w wojnach 1918–1920”*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek. Ss. 774 [rejestry zmarłych].
- Masalski, Konstanty. (2012). *Księga pamięci prawosławnych mieszkańców Białostoczczyzny, ofiar wydarzeń z lat 1939–1956*. Białystok: Stowarzyszenie Budowy Pomnika Prawosławnym Mieszkańcom Białostoczczyzny Zabitym, Zamordowanym, Zaginionym i Zamęczonym. Ss. 600 [rejestry zmarłych].
- Olszewski, Wiesław. (2012). *Jeńcy i internowani zmarli w obozie Strzałkowo w latach 1915–1921*. Rada Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa. Warszawa: Oficyna Wydawnicza RYTM. Ss. 272, s. tabl. [16] [spisy].
- Pożarski, Krzysztof. (Oprac.). (2012). *Martirolog polaków, grażdan SSSR na Severo-Zapade Rossii 1919 (1937–1938) 1953*. Sostavljen Kšištofom Pożarskim [Mapmurolog poljakov, graždan CCCP na Severo-Zapade Rossii 1919 (1937–1938) 1953. Составлен Кшиштофом Пожарским] = *Martyrologium Polaków, obywateli ZSRR na Północnym zachodzie Rosji 1919 (1937–1938) 1953*. Sankt Petersburg: Solart. Ss. 764, [4], tabl. XXXII [spisy].
- Wojtkowiak, Jakub. (Oprac.). (2012). *Z dziejów terroru w państwie radzieckim 1917–1953: wybór źródeł*. Wstęp, tłum. i oprac. Jakub Wojtkowiak. Biblioteczka Źródłoznawcy, 5. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie. Ss. 143, [1] [zawiera słownik osób].

2013

- Chrzanowski, Tadeusz, Skowronek, Tomasz, Szubarczyk, Piotr. (Red.). (2013). *Leśnicy i drzewiarze z Pomorza i Kujaw – ofiary zbrodni katyńskiej*. Referaty prezentowane podczas Konferencji w Technikum Leśnym im. Adama Loreta w Tucholi, poprzedzającej uroczystość posadzenia Dębów Pamięci leśnikom i drzewiarzom z Pomorza i Kujaw – ofiarom Zbrodni Katyńskiej, 12 października 2013 roku. Regionalna Dyrekcja Lasów Państwowych w Toruniu. Polskie Towarzystwo Leśne. Oddział w Toruniu. Toruń: Regionalna Dyrekcja Lasów Państwowych; Bydgoszcz: Studio Artystyczno-Reklamowe „Pomorze”. Ss. 91 [biografie, spisy].
- Dudziński, Paweł. (2013). *Szachy wojenne 1939–1945 = War Chess*. Konsultacja naukowa Tomasz Lissowski, Tadeusz Wolsza. Ostrów Wielkopolski: Biblioteka Publiczna im. Stefana Rowińskiego : Ostrowskie Towarzystwo Szachowe. Ss. 300 [*Indeks osobowy* liczący ponad 1500 nazwisk i pseudonimów].
- Gurjanow, Aleksander, Dzienkiewicz, Anna. (Red.). (2013). *Zabici w Katyniu: alfabetyczny spis 4415 jeńców polskich z Kozielska zabitych w kwietniu-maju 1940, według źródeł sowieckich, polskich i niemieckich = Ubity v Katyni [Убиты в Катьини]*. Opracowanie danych, redakcja i koordynacja całości Aleksander Gurjanow (NIPC „Memoriał”), Anna Dzienkiewicz (Ośrodek Karta). Seria Indeks Represjonowanych, t. 21. Warszawa: Ośrodek Karta; Moskwa: Ośrodek Badań, Informacji i Upowszechniania (NIPC) „Memoriał”. Ss. 849, [1].
- Łukaszewicz, Bohdan. (2013). *Represjonowani na Warmii i Mazurach 1945–1956: materiały biograficzne*. Olsztyn: ElSet. Ss. 697, [1].
- [Olszewski, Wiesław] Oľševskij, Veslav. (2013). *Krasnoarmejcy i internirovannye, umieršie v lagere dlá voennoplennyh Stšalkovo v 1919–1921 gg. = Jeńcy bolszewicy oraz internowani zmarli w obozie Strzałkowo w latach 1919–1921*. Per. na rus. język Vedenneeva Valentina Trifonovna. Moskwa : ROSSPËN [Izdatel'stvo „Rossijskaâ političeskaâ ênciklopediâ”]. Ss. 459, [4] [spisy].
- Riedl, Cecylia. (Oprac.). (2013). *Ofiarom Golgoty Wschodu*. Związek Sybiraków. Oddział w Gdańsku. Gdańsk: Związek Sybiraków. Oddział. Ss. 118, [1] [biografie, rejestry zmarłych].
- Sterkowicz, Czesław. (2013). *Ofiary Golgoty Wschodu: zamordowani Synowie ziemi tarnowskiej, bocheńskiej, brzeskiej, dąbrowskiej i dębickiej*. Tarnów: Zakłady Graficzne „Drukarz”. Ss. 500 [biografie, spisy, rejestry zmarłych].
- Szwedo, Bogusław. (2013). *Tarnobrzezski słownik katyński*. Sandomierz: Wydawnictwo Armoryka. Ss. 266.
- Tarkowska, Barbara. (Red.). (2013). *Kapelani Wojska Polskiego pomordowani na Wschodzie 1940–1941: materiały i źródła do biografii duszpasterzy Wojska Polskiego z lat 1919–1939 wszystkich wyznań religijnych – ofiar zbrodni katyńskiej*. Warszawa: Mińsk Mazowiecki Oficyna Wydawnicza „Zbroja”. Ss. 511.
- Zych, Tadeusz. (2013). *Tarnobrzescy katyńscy*. Stalowa Wola: Wydawnictwo „Sztafeta”. Ss. 104 [biografie, rejestry zmarłych].

2014

- Chrzanowski, Tadeusz. (Red.). (2014). *Dwunastu z listy katyńskiej: leśnicy i drzewiarze z Pomorza i Kujaw, ofiary zbrodni katyńskiej*. Toruń: Regionalna Dyrekcja Lasów

- Państwowych w Toruniu. Polskie Towarzystwo Leśne. Oddział w Toruniu. Bydgoszcz: Studio Artystyczno-Reklamowe „Pomorze”. Ss. 403, [2] [biografie, lista].
- Czerep, Stanisław. (2014). *Generałowie i admirałowie polskiego pochodzenia w armii rosyjskiej 1914–1917*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersyteckie Trans Humana. Ss. 399.
- Filipek, Andrzej T., Krzysztofik, Marcin. (Red. i oprac.). (2014). *Księgi więzienia na Zamku w Lublinie 1944–1954*. [T.] 5: *Księga główna więźniów śledczych, 1 VIII 1947 - 21 I 1948*. Lublin: Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni Przeciwko Narodowi Polskiemu. Oddział. Ss. 207, [1].
- Górak, Artur, Kozłowski, Jan, Latawiec, Krzysztof. (2014). *Słownik biograficzny gubernatorów i wicegubernatorów w Królestwie Polskim (1867–1918)*. Lublin: Wydawnictwo UMCS. Ss. 432.
- Łożyński, Jarosław T., Taczanowski, Antoni. (Red.). (2014). *Straty osobowe ludności polskiej powiatu międzychodzkiego poniesione podczas działań wojennych oraz okupacji niemieckiej 1939–1945 i okresu stalinizmu do 1956 r.* Cz. 1. Oprac. we współpracy z Oddziałem Instytutu Pamięci Narodowej w Poznaniu i Instytutem Zachodnim w Poznaniu; Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu. Oddział (Poznań). Instytut Zachodni, Instytut Naukowo-Badawczy im. Zygmunta Wojciechowskiego (Poznań). Sieraków; Seria Sierakowskie Zeszyty Historyczne, 12. Międzychód: Drukarnia-Międzychód [etc.]. Ss. 198, [2] [biografie, rejestry zmarłych].
- Marszałek, Jan. (2014). *Podręczny słownik kolaborantów w Polsce: wrzesień 1939 – lipiec 1941 w radzieckiej strefie okupacyjnej*. Warszawa: Wydawnictwo Bollinari Publishing House. Ss. 488.
- Smolana, Krzysztof. (2014). *Spis rodzin wojskowych wywiezionych do Z.S.S.R.* Wstępem opatrzyła Ewa Kowalska. Red. całości Krzysztof Smolana. Kancelaria Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej. Polska Akademia Umiejętności. Archiwum Akt Nowych. [Dokument elektroniczny]. Warszawa; Kraków: Kancelaria Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej. 1 dysk optyczny + książka, Ss. 63, [1] [zawartość: Z. 1: A–G; Z. 2: H–L; Z. 3: M–R; Z. 4: S–Ż].
- Zarzycki, Piotr. (2014). *Suplement do września 1939: Ordre de Bataille armii niemieckiej, słowackiej i sowieckiej wraz z obsadami personalnymi*. Warszawa: Księgarnia Historyczna. Ss. 387, [2] [spisy].
- Zdrenka, Joachim. (2014). *Cmentarz Wojenny w Złotowie: historia i fakty*. Seria Biblioteka Muzeum Ziemi Złotowskiej, t. 11. Zielona Góra: Æternum; Złotów: Muzeum Ziemi Złotowskiej. Ss. 199 [rejestry zmarłych, spisy].

2015

- Daniël A.Û. et al. (Red.). (2015). *Ubity v Katyni: kniga pamâti pol'skih voennoplennyh – uznikov Kozel'skogo lagerâ NKVD, rasstrelânyh po rešenii Politbûro CK VKP (b) ot 5 marta 1940 goda*. Otv. sost. Aleksandr Gur'ânov. Sostaviteli: Andrej Račinskij, Anna Dzenkevič [Anna Dzienkiewicz]. Meždunarodnoe Obšestvo “Memorial” (Moskva). Centr Karta (Varšava). Moskva: Obšestvo “Memorial”: Izdatel'stvo “Zven'â. Ss. 931, [1] [biografie, rejestry zmarłych].

- Godyń, Zygmunt. (2015). *Straty spośród kawalerzystów i pancernych z rąk sowieckich w II wojnie światowej*. [Do druku przygotowali: Robert P. Stachowicz, Rafał E. Stolarski]. Wyd. 2 (reprint). Warszawa: QLCO. Agencja Reklamowo-Wydawnicza. Ss. 124, [2] [„Za zgodą p. Ireny Godyń (...), spadkobierczyni Jego praw autorskich”], [spisy].
- Górak, Artur, Latawiec, Krzysztof. (2015). *Rosyjska administracja specjalna w Królestwie Polskim: 1839–1918*. Lublin: Wydawnictwo UMCS. Ss. 211 [słownik].
- Górak, Artur, Kozłowski, Jan, Latawiec, Krzysztof. (2015). *Słownik biograficzny gubernatorów i wicegubernatorów w Królestwie Polskim (1867–1918)*. Wyd. 2. Lublin: Wydawnictwo UMCS. Ss. 443.
- Kunert, Andrzej Krzysztof. (Red. nauk.). (2015). *Polski cmentarz wojenny Kijów-Bykownia: księga cmentarna*. T. 1: A–B. Przedmowy Mieczysław Góra, Andrzej Kola, Andrzej Krzysztof Kunert. Noty biograficzne Paweł Libera, Ryszard Rybka, Kamil Stepan. Współpraca Maciej Dancewicz, Regina Piątek, Rafał E. Stolarski, Teresa Zachara. Warszawa: Rada Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa. Ss. 323 [rejesty zmarłych, spisy].
- Latawiec, Krzysztof, Górak, Artur, Legieć, Jacek, Bogdanov, Stanislav. (2015). *Naczelnicy organów rosyjskiej administracji specjalnej w Królestwie Polskim w latach 1839–1918; słownik biograficzny*. T. 1: *Ministerstwo Oświecenia Publicznego*. Lublin: Wydawnictwo UMCS. Ss. 316 [Netografia: s. 295–316].
- Łoś, Leon. (2015). *Drugi brzeg Oki: Polacy w łagrach*. Warszawa: Editions Spotkania, cop. Ss. 644 [zawiera rejesty więźniów politycznych].
- Pietrow, Nikita. (2015). *Poczet katów katyńskich*. Przeł. Justyna Prus-Wojciechowska, Warszawa: Centrum Polsko-Rosyjskiego Dialogu i Porozumienia. Ss. 406 [załącznik zawierający ponad 120 szczegółowych biogramów funkcjonariuszy różnych szczebli aparatu bezpieczeństwa państwowego].
- Skrzypczak, Jerzy. (2015). *Nierozstrzelana pamięć: mielecki słownik katyński*. Seria Biblioteka Muzeum Regionalnego w Mielcu, 41. Mielec: Muzeum Regionalne. Ss. 384.
- Stobniak-Smogorzewska, Janina. (2015). *Straty osobowe kresowego osadnictwa wojskowego 1939–1945*. Warszawa: Stowarzyszenie Rodzin Osadników Wojskowych i Cywilnych Kresów Wschodnich. Ss. 338, [1] [rejesty zmarłych].
- Śmigielski, Wojciech. (Oprac.). (2015). *Mieszkańcy Gostynia i okolic w mogiłach katyńskich*. Opracowanie tekstów i biogramów: Wojciech Śmigielski. Gostyń: Muzeum Ziemi Gostyńskiej; Poznań: Rodzina Katyńska. Klub Inteligencji Katolickiej; [Godurowo]: Fundacja „Blżej Natury”; [Grabonóg]: Stowarzyszenie Zielona Kohorta. Ss. 167 [biografie, rejesty zmarłych].
- Wiśniewski, Szymon (Red.). (2015). *Styczeń 1945 – pamięci ofiar: pamięci mieszkańców Golubia, Dobrzynia n/Drwęcą i okolic wywiezionych przez NKWD w 1945 r. do obozów pracy w ZSRR*. Golub-Dobrzyń: [s.n.]. Ss. 20 [u dołu s. tyt.: „w 70 rocznicę deportacji do ZSRR tablicę ufundowały rodziny osób wywiezionych”].
- Wojtkowiak, Jakub. (2015). *Polacy i Litwini, oficerowie Armii Czerwonej w latach 1922–1941: słownik biograficzny*. Warszawa: Centrum Polsko-Rosyjskiego Dialogu i Porozumienia. Ss. 660.

Wyrwa, Maciej. (2015). *Nieodnalezione ofiary Katynia?: lista osób zaginionych na obszarze północno-wschodnich województw II RP od 17 września 1939 do czerwca 1940*. Warszawa: Centrum Polsko-Rosyjskiego Dialogu i Porozumienia. Ss. 209, [1].

2016

Janecki, Łukasz. (2016). *Słownik biograficzno-bibliograficzny polskich franciszkanów konwentualnych zamordowanych i tragicznie zmarłych w latach 1939–1945*. Niepokalanów: Wydawnictwo Ojców Franciszkanów. Ss. 823, [1].

Kubiak, Władysław. (2016). *Ofiary zbrodni katyńskiej spośród mieszkańców województwa pomorskiego (1939 r.): Kujawsko-Pomorska Lista Katyńska*. Włocławek: Włocławskie Towarzystwo Naukowe. Ss. 550 [spisy].

Latawiec, Krzysztof, Górak, Artur, Legieć, Jacek, Bogdanow, Stanisław. (2016). *Naczelnicy organów rosyjskiej administracji specjalnej w Królestwie Polskim w latach 1839–1918: słownik biograficzny*. T. 2: *Ministerstwo Finansów*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej. Ss. 382.

Nizowski, Andrzej. (2016). *Wstąpiłem w kosy niery, i byłem w sześciu starciach z wojskami rosyjskim... Spisy zesłańców i protokoły przesłuchań powstańców 1863 roku*. „Rocznik Augustowsko-Suwalski”. T. 16. (Suwałki: Augustowsko-Suwalskie Towarzystwo Naukowe). S. 145–166.

Piątkowski, Sebastian. (2016). *Wołyń, Katyń, Ural...: represje sowieckie wobec obywateli polskich w latach 1939–1947 w świetle akt spraw sądowych „o uznanie za zmarłego” z zasobu Archiwum Państwowego w Radomiu (= Volyn, Katyn, Ural: Soviet repressions against Polish citizens in the years 1939 to 1947, in the light of the Judicial Affairs Act concerning „declared dead” from the National Archives in Radom)*. W: „Radomskie Studia Humanistyczne” (Radom: Zespół Naukowy do Badań Dziejów Radomia), t. 3. S. 75–108 [spisy].

Sobieraj, Mirosław. (Red. prow.). (2016). *Miednoje*. Wyd. 4 rozsz. Łódź: Wydawnictwo Stowarzyszenie „Rodzina Policyjna 1939 r.”. Ss. 75, [5] [spisy; biografie].

Zieliński, Zbigniew. (2016). *Leśnicy na frontach II wojny światowej*. Wyd. 2 poszerz. Ząbki: Apostolicum. Ss. 197, [1], s. tablic 76 [biografie, rejestry zmarłych].

2017

Caban, Wiesław. ((2017). *Pamiętniki i listy zesłańców postyczniowych w zbiorach archiwów rosyjskich (centralnych i syberyjskich)*. „Z Badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi”. T. spec. (Warszawa: UW IINSB). S. 287–294.

Kłodziński, Marcin. (2017). *Tczewski panteon katyński: jeżeli zapomnę o Nich, Ty, Boże na niebie, zapomnij o mnie*. Tczew: Kociewski Kantor Edytorski. Sekcja Wydawnicza Miejskiej Biblioteki Publicznej im. Aleksandra Skulteta. Ss. 93, [2] [aneksy], [biografie, rejestry zmarłych].

Peszowski, Zdzisław. (2017). *Wspomnienia jeńca z Kozielska*. Warszawa: Fundacja „Golgota Wschodu”. Ss. 180, [2] [pamiętnik, rejestry zmarłych].

Smoter-Grzeszkiewicz, Regina. (2017). *Ofiary drugiej wojny światowej i pierwszych lat kształtowania się „władzy ludowej”: (pochówki ludności cywilnej, żydowskiej, duchowieństwa, żołnierzy Armii Krajowej, Batalionów Chłopskich, Narodowych Sił Zbrojnych, poległych w walce z UPA, ofiar funkcjonariuszy UB, NKWD na terenie*

Lubelszczyzny, funkcjonariuszy Milicji Obywatelskiej oraz ORMO). Szczepbrzeszyn: Stowarzyszenie Przyjaciół Szczepbrzeszyna. Ss. 57 [spisy].

Wąsiewski, Józef. (2017). *Księga Pamięci: jeńcy wojenni zmarli podczas Wielkiej Wojny 1914–1918 w Kriegsgefangenenlager Czersk*. Gdynia [etc.]: Józef Wąsiewski. Ss. 450 [spisy, rejestry zmarłych].

2018

Bogajewski, Wojciech. (2018). *Mieszkańcy województwa poznańskiego: ofiary ludobójstwa katyńskiego*. Poznań: Wydawnictwo Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej i Centrum Animacji Kultury. Ss. 813 [biografie, rejestry zmarłych].

Dempc, Daniel. (2018). *Straty wojenne wśród ludności powiatu wejherowskiego w latach 1914–1919*. Pruszcz Gdański: Wydawnictwo Jasne. Ss. 63 [Publikacja z okazji 100-lecia zakończenia I wojny światowej i odzyskania niepodległości przez Polskę], [rejestry zmarłych].

Gliński, Jan Bohdan. (2018). *Słownik biograficzny lekarzy i farmaceutów – ofiar drugiej wojny światowej*. T. 6. Okręgowa Izba Lekarska w Warszawie im. prof. Jana Nielubowicza. Warszawa: Wydawnictwo Dwa Światy. Ss. 133, [2].

Januszewski, Stanisław. (2018). *Awiacja I Korpusu Polskiego na Wschodzie: 1917–1918*. Wrocław: Fundacja Otwartego Muzeum Techniki. Ss. 184.

Jastrząb, Łukasz. (2018). *Cena niepodległości: pamięć historyczna o żołnierzach Wielkiej Wojny i walk o granice niepodległej Polski: ewidencja mogił żołnierskich w zasobach archiwów państwowych w Gnieźnie, Kaliszu, Koninie, Lesznie, Pile i Poznaniu = Der Preis der Unabhängigkeit: das historische Gedenken an die Soldaten des Grossen Krieges und der Kämpfe um die Staatsgrenzen des unabhängigen Polens: Verzeichnisse der Soldatengräber in den Beständen der Staatsarchive in Gneznio, Kalisz, Konin, Leszno, Pila und Poznań = Cena nezavisimosti: istoričeskaâ pamât' o soldatah Velikoj vojny i bor'by za granicy nezavisimoj Polši: učët soldatskih mogil v resursah gosudarstvennyh arhivov v Gneznio, Kališe, Konine, Lešno, Pile i Poznani*. Tł. Aleksander Gazarian (j. rosyjski), Marek Rajch (j. niemiecki). Poznań: Archiwum Państwowe; [Warszawa]: Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych. Ss. 347, [rejestry zmarłych].

Kowalska, Ewa, Karwat, Sebastian, Szczepański, Tomasz (Oprac.). (2018). *Pamięć nie dała się zgładzić... [= Memory would not be erased...]*. Tł. Anastazja Pindor. Wyd. 2 rozszerz. Warszawa: Grafika: przy współpracy Gopher u.r.p. Andrzej Famielec. Ss. 94, [2] [biografie, rejestry zmarłych].

Krajewski, Kazimierz. (Red.). (2018). *Konspiracja i opór społeczny w Polsce 1944–1956; słownik biograficzny*. T. 5. Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu. Aut.: Mariusz Bechta et al. Seria Słowniki, t. 6 / Słowniki – Instytut Pamięci Narodowej, t. 6. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej. Ss. XXXIII, [1], 893, [1].

Krętowski, Józef et al. (Red.). (2018). *Ich pamięci...: straty osobowe lekarzy na Kresach Rzeczypospolitej w latach drugiej wojny światowej: aneks*. Białystok: Wydawnictwo Skryba. Ss. 200 [rejestry zmarłych].

Latawiec, Krzysztof, Górak, Artur, Legieć, Jacek, Bogdanow, Stanisław. (2018). *Naczelnicy organów rosyjskiej administracji specjalnej w Królestwie Polskim w latach 1839–*

- 1918: *słownik biograficzny*. T. 3: *Zarząd skarbem, finansami, przemysłem i handlem*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej. Ss. 585.
- Osękowski, Czesław. (Red. nauk.). (2018). *Zielonogórcy sybiracy*. Zielona Góra: Stowarzyszenie na rzecz Pomocy Zesłańcom Sybiru. Ss. 614 [biografie, spisy].
- Tren, Irina. (2018). *Insterburg v licah: biografičeskij slovar' urožencev Insterburga*. Olsztyn: Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego. (Olsztyn: Zakład Poligraficzny Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego). Ss. 265.

2019

- Legieć, Jacek. (Red.). (2019). *Zesłańcy postyczniowi na Syberii Zachodniej w opinii rosyjskiej administracji i ludności syberyjskiej*. Cz. 2: *Pamiętniki, listy, publicystyka, początki rosyjskich badań nad losami polskich zesłańców postyczniowych na Syberii = Učastniki Ānvarского vosstaniâ, soslannye v Zapadnuû Sibir', v vospriâtii rossijskoj administracii i žitelej Sibiri*. Č. 2: *Memuary, piš'ma, publicistika, istoki rossijskih isledovanij sudeb soslannyh v Sibir' učastnikov Ānvarского vosstaniâ*. Sostavili Ācek Legeč, Kšištof Lâtavec, Ta'āna Mosunova, Veslav Caban. Redaktor Ācek Legeč]. Wybór i opracowanie: Wiesław Caban, Krzysztof Latawiec, Jacek Legieć, Tatiana Mosunova. Seria Polacy – Syberia, XVIII–XIX Wiek = Poláci – Sibir', XVIII–XIX Veka, t. 4. Kielce: Wydawnictwo Uniwersytetu Jana Kochanowskiego, 2019. Ss. 516.
- Łapo, Jerzy M. (Red.). (2019). *Ziemia Orzyska: I wojna światowa: cmentarze i pomniki*. Seria Seria Krajobraz Kulturowy Ziemi Orzyskiej, t. 1. Wyd. 3. Orzysz: Muzeum Wojska, Wojskowości i Ziemi Orzyskiej. Ss. 102, [2] [Tom wydano staraniem Muzeum Wojska, Wojskowości i Ziemi Orzyskiej w Orzyszu i sfinansowano ze środków Samorządu Województwa Warmińsko-Mazurskiego], [rejestrzy zmarłych].
- Popławski, Błażej. (Red. meryt.). (2019). *Posłowie i senatorowie II Rzeczypospolitej: ofiary II wojny światowej*. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe. Ss. 257, [3] [biografie, rejestrzy zmarłych].
- Wójcik, Bolesław. (2019). *Moja służba w Armii Krajowej: wspomnienia z pracy na kolei, działalności konspiracyjnej w obwodzie Garwolin ZWZ-AK oraz okresu internowania w ZSRR*. Przedmowa Zbigniew Gnat-Wieteska. Redakcja i opracowanie Tomasz Sudoł. Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu. Seria Relacje i Wspomnienia, t. 26. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej. Ss. 279, [1], s. tablic kolor. [32] [relacje osobiste, rejestrzy].

2020

- Bagieński, Witold, Dźwigał, Magdalena. (Red.) (2020). *Leksykon безпеiki: kadra kierownicza aparatu bezpieczeństwa (1944–1956)*. T. 1. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu. Ss. 599, [1].
- Dempc, Daniel. (2020). *Straty wojenne wśród ludności powiatu kartuskiego w latach 1914–1919*. Pruszcz Gdański: Wydawnictwo Jasne. Ss. 87 [rejestrzy zmarłych].
- Gralicki, Bartosz et al. (2020). *Polish soldiers in Soviet captivity*. Concept of the volume Bartosz Gralicki. Managing editor Iwona Jabłońska. Translators Aleksandra Arumińska et al. Seria Chronicles of Terror, vol. 8. Warszawa: Witold Pilecki Institute of Solidarity and Valor. Ss. 339, [1] [źródła, spisy].

- Hetnar, Grzegorz, Jankowski, Stanisław M. (2020). *Powrót żołnierzy Zadwórze: Polskie Termopile*. Stowarzyszenie Małopolskie Centrum Edukacji „MEC”. Kraków: Małopolskie Centrum Edukacji „MEC”. Ss. 125, [2] [Publikacja sfinansowana ze środków Urzędu do Spraw Kombatantów i Osób Represjonowanych] [rejestry zmarłych].
- Jasielczuk, Leszek. (2020). *Skąpani w ogniu walk: obrona przed najeźdźcą: bitwa Niemeńska na Wschodniej Sokólszczyźnie 1920*. Starostwo Powiatowe. Sokółka: Powiat Sokólski. Ss. 185, [2] [Publikacja sfinansowana w ramach projektu pn. „Zintegrowany program rozwoju systemu kształcenia ustawicznego zorientowanego na jakość i potrzeby regionalnej gospodarki”], [rejestry zmarłych].
- Jończyk, Marek. (2020). *Zbrodnia Katyńska na mieszkańcach ziemi sandomierskiej*. „Zeszyty Sandomierskie: Biuletyn Towarzystwa Naukowego Sandomierskiego”, R. 26, nr 49. S. 2–21 [artykuł opublikowany w dziale: 80. rocznica Zbrodni Katyńskiej], [biografie, rejestry zmarłych].
- Joźefiak, Sławomir, Biegała, Bartosz. (2020). *Za Boga i Ojczyznę: przewodnik po miejscach spoczynku Wielkopolan poległych w latach 1918–1921*. Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Wojewoda Wielkopolski. Poznań: Święty Wojciech Wydawnictwo, cop. Ss. 360 + dysk optyczny (CD-ROM) [dysk zawiera: *Wykaz poległych i zmarłych za Polskę w latach 1918–1921 (na podstawie akt urzędów stanu cywilnego z zasobów archiwów państwowych w województwie wielkopolskim)*], [rejestry zmarłych, pomniki].
- Latawiec, Krzysztof, Górak, Artur, Legieć, Jacek, Bogdanow, Stanisław. (2020). *Naczelnicy organów rosyjskiej administracji specjalnej w Królestwie Polskim w latach 1839–1918: słownik biograficzny*. T. 4: *Resorty komunikacji, poczty i telegrafów, dworu oraz spraw wewnętrznych*. Lublin: Wydawnictwo UMCS. Ss. 440.
- Matusiak, Janusz, Skroński, Mariusz. (2020). *Żyrardowska lista katyńska: słownik biograficzny ofiar zbrodni katyńskich powiązanych z Żyrardowem*. Żyrardów: Światowy Związek Żołnierzy Armii Krajowej. Środowisko „Żaba” w Żyrardowie : Urząd Miasta Żyrardowa. Ss. 95, [5] [biografie, rejestry zmarłych].
- Olbrzychowski, Jarosław. (Red. nauk. i prow.). (2020). *Widziani oczami pokoleń: funkcjonariusze Policji Państwowej ofiary Zbrodni Katyńskiej*. Ogólnopolskie Stowarzyszenie „Rodzina Policyjna 1939 roku”. Łódź: Stowarzyszenie „Rodzina Policyjna 1939 r.”. Ss. 112, [2] [wydanie z okazji 80. rocznicy Zbrodni Katyńskiej], [współfinansowanie: Urząd do Spraw Kombatantów i Osób Represjonowanych], [biografie, rejestry zmarłych, spisy].

2021

- Bagieński, Witold, Dźwigał, Magdalena. (Red.) (2021). *Leksykon bezpieczeństwa: kadra kierownicza aparatu bezpieczeństwa (1944–1956)*. T. 2. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu. Ss. 583, [1].
- Golik, Dawid, Musiał, Filip. (Red.). (2021). *Żołnierze wolnej Polski: wyklęci odnalezieni w Małopolsce*. T. 1. Instytut Pamięci Narodowej. Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu. Kraków: Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu. Ss. 320.
- Krajewski, Kazimierz. (Red.). (2021). *Konspiracja i opór społeczny w Polsce 1944–1956: słownik biograficzny*. T. 6. Pod redakcją Kazimierza Krajewskiego. Autorzy Mariusz

- Bechta i in. Komitet redakcyjny: Tomasz Balbus, Wojciech Frazik, Dawid Golik, Kazimierz Krajewski, Monika Noszczak, Krzysztof Szwagrzyk, Jan Źaryn. Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu. Seria Słowniki, t. 9. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej. Ss. XXIX, [1], 897, [1].
- Krajewski, Kazimierz. (Red.). (2021). *Konspiracja i opór społeczny w Polsce 1944–1956: słownik biograficzny*. T. 6. Instytut Pamięci Narodowej. Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu. Aut.: Mariusz Bechta et al. Seria Słowniki, t. 9 / Słowniki – Instytut Pamięci Narodowej, t. 9. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej. Ss. XXIX, [1], 897, [1].
- Krętownski, Józef. (2021). *Ich pamięci...: straty osobowe lekarzy na Kresach Rzeczypospolitej w latach drugiej wojny światowej: aneks*. Pod redakcją: Romualda Krętownskiego, Agnieszki Borzuchowskiej, Marii Borzuchowskiej, Magdaleny Muskały, Marka Kieślińskiego. Białystok: Wydawnictwo Skryba. Ss. 80 [rejestry zmarłych].
- Porzecki, Józef. (2021). *Uchronić od zapomnienia: miejsca polskiej pamięci narodowej na Grodzieńszczyźnie*. Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu. Oddział (Białystok). Białystok: Instytut Pamięci Narodowej. Oddział w Białymstoku; Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu. Ss. 559 [rejestry].
- Sucharski, Tadeusz. (2021). *Literatura polska z sowieckiego „domu niewoli”: poetyka, aksjologia, twórcy*. Seria Biblioteka Pana Cogito. Kraków: Instytut Literatury. Ss. 750, [2] [Część III: Słownik biograficzny ważniejszych twórców literatury doświadczenia sowieckiego: s. 601–669; Kalendarium historyczne: s. 671–679; Indeks osobowy: s. 727–741].

Competing interests: The author declares that he has no competing interests.

III. RECENZJE, OMÓWIENIA
I POLEMIKI
REVIEWS, OVERVIEWS
AND POLEMICS

Article No. 283

DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2022.9.13>

Artykuł recenzyjny / Review article

Dziedzina nauk humanistycznych / Humanities

Dyscyplina naukowa: literaturoznawstwo / Discipline of science: literary studies

Copyright © 2022 SRG and J. Brzykcy¹

Citation:

Brzykcy, J. (2022). „Porzucenie wszelką nadzieję, którzy tu wchodzicie”. Geоргij Efron: *68 listów z piekła sowieckiego raju: 1940–1944*. Przekład z rosyjskiego, redakcja i opracowanie naukowe Grzegorz Ojcewicz.

Szczytno: Wydawnictwo Greg-Art, 2022, 436 s. *Studia Rossica Gedanensia*, 9: 251–254.

DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2022.9.13>

„PORZUĆCIE WSZELKĄ NADZIEJĘ, KTÓRZY TU WCHODZICIE”

Geоргij Efron. *68 listów z piekła sowieckiego raju: 1940–1944*.

Przekład z rosyjskiego, redakcja i opracowanie naukowe Grzegorz Ojcewicz. Szczytno: Wydawnictwo Greg-Art, 2022, 436 s.²

JOLANTA BRZYKCY

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu / Nicolaus Copernicus University in Toruń

Wydział Humanistyczny / Faculty of Humanities

Instytut Literaturoznawstwa / Institute of Literary Studies

ul. Fosa Staromiejska 3, 87-100 Toruń, Polska / Fosa Staromiejska 3, 87-100 Toruń, poland

Corresponding Author e-mail: tomine@umk.pl

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9563-0723>

(*nadesłano / received 9.08.2022; zaakceptowano / accepted 10.08.2022*)

¹ This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0 <https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>) which permits use, distribution, and reproduction in any medium, provided that the article is properly cited, the use is non-commercial, and no modifications or adaptations are made. Publisher: University of Gdańsk. Faculty of Languages [Wydawca: Uniwersytet Gdański. Wydział Filologiczny].

² Niniejszy tekst jest na nowo zredagowaną, poszerzoną wersją recenzji mojego autorstwa, która została zamieszczona w recenzowanym tomie listów Efrona.

Abstract

“Abandon Hope All Ye Who Enter Here”

The article reflects on a volume of letters by Georgiy Efron, a son of the poet Marina Tsvetaeva, written between 1940 and 1944. In it, I discuss the editorial and translatorial strategies adopted by Grzegorz Ojcewicz, which were designed to create a comprehensive biographical and psychological study of the author of the letters. This is evidenced by a carefully prepared philological commentary to the correspondence and the thematic articles included in the volume. I consider Efron's letters in the context of the three-volume edition of his *Diaries*, an earlier editorial initiative by G. Ojcewicz dated 2019–2021.

Keywords: Grzegorz Ojcewicz, Georgiy Efron, epistolography, Soviet Union, totalitarianism, The Great Patriotic War, review.

Abstrakt

Artykuł zawiera przemyślenia na temat tomu listów Gieorgija Efrona, syna poetki Mariny Cwietajewej, z lat 1940–1944. Omawiam w nim przyjętą przez tłumacza i redaktora tomu strategię edytorską i translatorską, która była obliczona na stworzenie wyczerpującego studium biograficznego i psychologicznego autora listów. Świadczy o tym starannie przygotowany komentarz filologiczny do korespondencji oraz pomieszczone w tomie artykuły tematyczne. *Listy* Efrona rozpatruję w kontekście trzutomowego wydania jego *Dzienników*, wcześniejszej inicjatywy edytorskiej Grzegorza Ojcewicza z lat 2019–2021.

Słowa kluczowe: Grzegorz Ojcewicz, Gieorgij Efron, epistolografia, Związek Radziecki, totalitaryzm, Wielka Wojna Ojczyźniana, recenzja.

W latach 2019–2021 ukazało się w Polsce, staraniem Grzegorza Ojcewicza, trzutomowe wydanie *Dzienników* Gieorgija Efrona, przetłumaczonych przez badacza na język polski i opatrzonych pieczołowicie przygotowanym przez niego komentarzem naukowym (Efron 2019; Efron 2021a; Efron 2021b). Było to przedsięwzięcie edytorskie o randze trudnej do przecenienia, dzięki niemu bowiem do rąk polskiego czytelnika, nieznającego języka rosyjskiego, ale interesującego się kulturą rosyjską, trafił tekst niezwykle, cenny dokument epoki, bogate źródło wiedzy o życiu codziennym w ZSRR przełomu lat trzydziestych i czterdziestych XX wieku, o środowisku twórców rosyjskich, w tym także Mariny Cwietajewej, znanej poetki i zarazem matki Efrona. Za sprawą polskiego tłumaczenia *Dzienników* Efron po raz pierwszy został zaprezentowany szerszemu gronu polskich czytelników niespecjalizujących się w literaturze rosyjskiej, przy czym – co istotne – zaprezentowany z uwagi na siebie samego, a nie ze względu na koneksje ze słynnymi rodzicami. Grzegorz Ojcewicz niejako zadośćuczynił

w ten sposób życzeniu młodego diarysty, który notował swego czasu: „(...) chcę, żeby ludzie poznawali mnie bezpośrednio, a nie jako ‘syna Cwietajewej’” (Efron 2021b: 82).

W roku 2022 badacz literatury rosyjskiej i jej tłumacz, kontynuując swoje przedsięwzięcie, przygotował do druku tom listów Efrona, pisanych do krewnych i przyjaciół w latach 1940–1944. Tom ten został pomyślany jako uzupełnienie wcześniejszej serii edytorskiej, i to uzupełnienie rozumiane dosłownie, ponieważ G. Ojcewicz traktuje listy nastolatka, pisane równoległe z dziennikami, jako ich integralną część. Przemawia do mnie taka strategia, obliczona najwyraźniej na możliwie pełne odtworzenie ostatnich lat krótkiego życia Efrona i jego ówczesnego portretu duchowego. Różnice gatunkowe między listem i zapisem diarystycznym schodzą w takim ujęciu na dalszy plan, ustępują miejsca problematyce, ta zaś w obu wskazanych odmianach ego-dokumentu praktykowanych przez Efrona jest w gruncie rzeczy taka sama i sprowadza się do utrwalania (dla siebie bądź dla innych) codziennego przebiegu spraw bytowych i własnej kondycji duchowej.

Zasada podawania listów Efrona jako „swoistego wyciągu z diariuszy” (Efron 2022: 88), wyjaśniona i przekonująco umotywowana we wstępie, znalazła rzetelne odzwierciedlenie w przypisach. G. Ojcewicz regularnie odsyła w nich do dzienników, wskazuje na tematyczne powiązania lub różnice między prywatną korespondencją i zapiskami, przez co wyłaniający się z niej obraz autora, jego biografii i zawilóści epoki jest bardziej zrozumiały i zarazem frapujący dla czytelnika.

O wartości omawianej publikacji w znacznej mierze stanowi rozbudowany i znakomicie sporządzony komentarz naukowy. Rzetelne filologiczne opracowanie badanego tekstu jest oczywistą powinnością każdego literaturoznawcy, recenzowany tom wyróżnia się jednak *in plus* spośród sobie podobnych publikacji. Obszerne wyjaśnienia, jakimi została opatrzona korespondencja Efrona, czynią jego enigmatyczne niekiedy zapiski czytelnymi dla odbiorcy, pozwalają zorientować się w kontekście społeczno-politycznym i kulturalno-obyczajowym epoki, lepiej poznać rzeczywistość sowiecką czasów II wojny światowej, w jakiej żył syn Cwietajewej. Przede wszystkim jednak przeprowadzona przez tłumacza skrupulatna deszyfracja listów pozwala zrozumieć autora, bezlitośnie miażdżonego przez historię i rozpaczliwie – choć daremnie – usiłującego wyrwać się z trybów sowieckiej maszyny totalitarnej.

Wartość publikacji dodatkowo podnoszą pozostałe części opracowania naukowego. Jest to bardzo obszerny, osiemdziesięciostronicowy wstęp, który stanowi *de facto* wieloaspektowe, interdyscyplinarne studium korespondencji Efrona. Z kolei zamykający całość artykuł G. Ojcewicza *Tajemnica zaginięcia czerwonoarmisty Gieorgija Efrona (1925–1944)* pełni rolę ostatniego akordu w opowieści o tragicznym życiu chłopaka, zmarłego przedwcześnie (w wieku 19 lat) i w okolicznościach niewyjaśnionych do dziś.

Całości dopełnia bogaty aneks fotograficzny i indeks osób, dodatki drobne, ale tym bardziej zasługujące na uznanie i dowodzące badawczej rzetelności, że przecież nie-obowiązkowe w tego rodzaju publikacjach.

Wyposażony w „mędrca szkiełko i oko” badacz podchodzi do spuścizny Efrona z niezwykłą delikatnością, w podejmowanych przez siebie rozważaniach nad osobowością nastolatka, w próbach odtwarzania niejasnych wydarzeń z jego życia, w wysuwanych hipotezach wykazuje się taktem rzadko spotykanym w podobnych pracach

literaturoznawczych. Zgodnie z niepisaną zasadą historyk literatury, czy też – by posłużyć się terminem przywoływanym przez G. Ojcewicza – filolog śledczy, szczególnie ten, który pisze o rzeczach minionych, zyskuje niejako automatycznie prawo do ingerencji w świat intymny badanych przez siebie osób. Popularne od dziesięcioleci badania nad szeroko rozumianymi ego-dokumentami przyzwyczyły nas do takiej praktyki, ale i stępiły naszą czujność, jeśli idzie o etykę obchodzenia się z tzw. „materiałem źródłowym”. Nie zawsze pamiętamy, że za tym suchym pojęciem stoi człowiek, ze swoimi wzlotami i upadkami, dramataми i triumfami, żywo niegdyś reagujący – w głęboko osobistych zapiskach i listach – na to, co niosła mu codzienność, a dziś już niemogący się obronić przed bezpardonowym niekiedy zachowaniem historyków literatury. G. Ojcewicz, decydując się wkroczyć w intymność nastolatka, o tym nie zapomniał, co więcej – otwarcie podzielił się swoimi wątpliwościami co do prawa badacza do eksplorowania cudzej korespondencji prywatnej jako takiej. To podejście nadaje jego publikacji wyraźny rys szlachetności, w niczym nie naruszając standardów naukowości.

Jako tłumacz G. Ojcewicz przyjął zasadę minimalnej ingerencji w językową tkankę oryginału, troskliwie doniósł do polskiego odbiorcy idiolekt młodego chłopaka, wszystkie jego chropowatości i „smaczki”, włącznie z błędami językowymi, wulgaryzmami i fragmentami pisanymi po francusku (tłumaczonymi „pod kreską”). To także rozwiązanie, którego trudno nie przyjąć z aprobatą, jako że sprzyja ono rekonstrukcji portretu psychologicznego Efrona.

Korespondencja z siostrą, ciotkami i garstką znajomych ukazuje różne twarze chłopaka, na przemian zdeterminowanego w walce o realizację własnych planów oraz marzeń i popadającego w zwątpienie, gdy rzeczywistość stawała się zbyt okrutna. Straszliwie samotny i bezdomny w każdym z możliwych znaczeń, dotknięty chorobami ciała i duszy, prześladowany przez los, a mimo to niezłomny, zarazem wrażliwy, samokrytyczny i wyrastający wysoko ponad poziom intelektualny swoich rówieśników, imponujący czytaniem i głębią przemyśleń o świecie oraz ludziach, syn Cwietajewej nie był z pewnością prostolinijnym, łatwym w odbiorze człowiekiem. Nie mógł taki być także ze względu na czasy, który go kształtowały, czasy podłe i jednocześnie tragiczne.

Lektura listów Efrona jest niczym zejście do piekieł, których symbolikę notabene znakomicie oddaje tytuł tomu, w oksymoronicznym chwycie odzwierciedlający sedno losu młodego chłopaka. Dobrze się stało, że po kręgach sowieckiego *inferno* i po zakamarkach duszy Efrona oprowadza nas tak wytrawny przewodnik.

Bibliografia / References

- Brzykcy, J. (2022). *Z recenzji wydawniczej*. W: Efron, G. [Sześćdziesiąt osiem] 68 listów z piekła sowieckiego raju. 1940–1944. Przekład z rosyjskiego, redakcja i opracowanie naukowe G. Ojcewicz. Szczytno: Wydawnictwo Greg-Art: 410–412.
- Efron, G. (2019). *Dzienniki: 1940–1943*. T. 1. Szczytno: Wydawnictwo Greg-Art.
- Efron, G. (2021a). *Dzienniki: 1940–1943*. T. 2. Szczytno: Wydawnictwo Greg-Art.
- Efron, G. (2021b). *Dzienniki: 1940–1943*. T. 3. Szczytno: Wydawnictwo Greg-Art.

Competing interests: The author declares that he has no competing interests.
Jolanta Brzykcy is a reviewer in this issue of the journal.

Article No. 284

DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2022.9.14>

Artykuł recenzyjny / Review article

Dziedzina nauk humanistycznych / Humanities

Dyscyplina naukowa: literaturoznawstwo / Discipline of science: literary studies

Copyright © 2022 SRG and M. Dąbrowska ¹

Citation:

Dąbrowska, M. (2022). Polska – Rosja: Sztuka dialogu, dialog sztuki. (*Польская художественная культура в историческом и современном контексте*. Отв. ред. с российской стороны И. Светлов. Отв. ред. с польской стороны И. Люба. Москва: Гнозис, 2021, 624 с.) *Studia Rossica Gedanensia*, 9: 255–262.

DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2022.9.14>

POLSKA – ROSJA: SZTUKA DIALOGU, DIALOG SZTUKI
(*Польская художественная культура в историческом
и современном контексте*.)

Отв. ред. с российской стороны И. Светлов. Отв. ред.
с польской стороны И. Люба. Москва: Гнозис, 2021, 624 с.)

MAGDALENA DĄBROWSKA

Uniwersytet Warszawski / University of Warsaw
Wydział Lingwistyki Stosowanej / Faculty of Applied Linguistics
Katedra Rusycystyki / Institute of Russian Studies
ul. Krakowskie Przedmieście 26/28, PL-00-927 Warszawa, Polska /
Krakowskie Przedmieście St. 26/28, PL-00-927 Warsaw, Poland
Corresponding Author e-mail: m.dabrowska@uw.edu.pl
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4014-4725>
(*nadesłano / received 19.03.2022; zaakceptowano / accepted 22.03.2022*)

¹ This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0 <https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>) which permits use, distribution, and reproduction in any medium, provided that the article is properly cited, the use is non-commercial, and no modifications or adaptations are made. Publisher: University of Gdańsk. Faculty of Languages [Wydawca: Uniwersytet Gdański. Wydział Filologiczny].

Abstract

Poland and Russia: the art of dialogue, the dialogue of art

The paper presents the book titled *The Polish Artistic Culture in the Historical and Modern Context*, published in Russian in 2021 (Moscow, GNOZIS, 624 pages). The book contains works by 32 Polish and Russian scholars (culture studies specialists, art historians, literature experts and others), devoted to the Polish art, most often in comparison with similar phenomena in the Russian art. It also discusses painting, sculpture, architecture, theatre, film and literature. The editors of the book are: Igor Svetlov (Russia) and Iwona Luba (Poland).

Keywords: culture, art, literature, Poland, Russia, dialogue, history, modernity.

Abstrakt

Artykuł stanowi omówienie książki *Polska kultura artystyczna w kontekście historycznym i współczesnym*, wydanej w języku rosyjskim w 2021 roku (Moskwa, GNOZIS, 624 ss.). Książka zawiera prace 32 polskich i rosyjskich naukowców (kulturoznawców, historyków sztuki, literaturoznawców i in.), poświęcone sztuce polskiej, najczęściej w porównaniu z analogicznymi zjawiskami w sztuce rosyjskiej. Przedmiotem opisu jest malarstwo, rzeźba, architektura, teatr, film, literatura. Redaktorami książki są Igor Swietłow (Rosja) i Iwona Luba (Polska).

Słowa kluczowe: kultura, sztuka, literatura, Polska, Rosja, dialog, historia, współczesność.

Definicji dialogu kultur powstało wiele, jedna z nich – autorstwa współczesnego polskiego antropologa kulturowego Rocha Sulimy – zakłada uznanie różnych kultur za „równorzędnych partnerów” i podsuniecie „ich nosicielom wizji nowych powiązań i nowych sprzeczności, realizujących się w ramach nadrzędnych całości, (...) kultury – mówiąc umownie – światowej” (Sulima 1982: 174). Tak rozumiany dialog przynosi korzyści wszystkim stronom, bowiem wraz z poszerzającym się ogólnym horyzontem poznawczym pogłębia się znajomość każdej z nich: „jedna kultura nie może «poznać siebie», nie może zdobyć siebie bez rozpoznania się, «przejrzenia się» w lustrze innej kultury” (Sulima 1982: 174). W lustrze może odbijać się cała kultura albo jej dziedziny, literatura, sztuki piękne, muzyka, kultura materialna, wreszcie „przeglądają się” w nim te czy inne dzieła konkretnych twórców, reprezentujące zarówno jej wymiar wysoki, elitarny, jak i popularny, masowy. Powyższa koncepcja zakłada dwuczłonowość relacji, schemat „jeden na jeden”: jedna kultura czy jeden jej przedstawiciel albo jedno jego dzieło jest zestawiane z drugą kulturą, jej reprezentantem oraz tym, co stworzył. Tymczasem ostatnio mówi się coraz częściej, że opisana relacja ma charakter nie dwu-, lecz trójczłonowy, przy czym bynajmniej nie chodzi o dołączenie kolejnej kultury i jej dorobku do dwóch już zestawianych. Trzecią stroną relacji okazuje się osoba porównują-

ca, komparatysta. Do zwolenników modelu trójczłonowego należy Edward Kasperski, który w pracy *Teoria i metoda komparatystyki. Status poznawczy* pisał:

(...) już sama podmiotowa, badawcza czynność porównywania kształtuje pewien stosunek między zjawiskami, które podlegają zestawieniu i konfrontacji; tym samym w każdym porównaniu uczestniczy porównujący (...), który zapośrednicza konceptualnie i komunikacyjnie każdy z porównywanych członów oraz ustala w tym wypadku relację trójczłonową, a nie, jak mogłoby się wydawać, tylko dwuczłonową (Kasperski 2010: 21).

Przyjęcie trójczłonowego modelu dyskursu komparatystycznego pociąga za sobą, po pierwsze, przeniesienie „stosunków diachronii w synchronię (podkreśl. M.D.)”, ponieważ porównywane zjawiska zaczynają funkcjonować „w aktualnej świadomości i motywowanym nią dyskursie komparatysty”, oraz, po drugie i nawet ważniejsze, „wynik owego zestawienia-porównania jest każdorazowo zadany, nie zaś gotowy” (Kasperski 2010: 23).

W zarysowaną wyżej problematykę badawczą i rozwiązania metodologiczne wpisuje się monografia zbiorowa *Польская художественная культура в историческом и современном контексте*, wydana w języku rosyjskim (niestety bez streszczeń w językach obcych, co może wydatnie ograniczyć krąg czytelników) przez wydawnictwo ГНОЗИС w Moskwie w 2021 roku (Połska... 2021). Instytucjami sprawczymi były moskiewski Państwowy Instytut Nauki o Sztuce (Государственный институт искусствознания), Instytut Historii Sztuki Uniwersytetu Warszawskiego i Instytut Literatury (narodowa instytucja kultury powołana w 2019 roku). Od strony finansowej publikację wsparły Instytut Polski w Moskwie (rosyjska nazwa: Польский культурный центр) oraz Instytut Literatury (w ramach programu „Щит для литератора”). W kolegium redakcyjnym również znaleźli się Rosjanie i Polacy. Redaktorem naczelnym ze strony rosyjskiej był Igor Swietłow, autor m.in. książek o malarstwie polskim i węgierskim XIX–XX wieku oraz symbolizmie niemieckim i austriackim (Светлов 1997; Светлов 2008). Stronę polską reprezentowała Iwona Luba, badaczka sztuki polskiej i europejskiej XIX i XX wieku z Instytutu Historii Sztuki Uniwersytetu Warszawskiego. Rosyjską część kolegium redakcyjnego tworzyło łącznie siedem osób; polska część kolegium pozostała jednoosobowa. Jeszcze dłuższa – licząca ponad dziesięć osób – jest lista tych, którzy w różny sposób przyczynili się do powstania publikacji, poczynając od konsultantów merytorycznych, przez tłumaczy z języka polskiego na rosyjski, a skończywszy na specjalistach w zakresie opracowania graficznego. Jednakże najdłuższa jest lista autorów poszczególnych tekstów, zawierająca trzydzieści dwa nazwiska. Wśród nich są kulturoznawcy, historycy sztuki, teatrologi, muzykolodzy, literaturoznawcy, reprezentujący różne pokolenia naukowców i zajmujący się różnymi okresami, kierunkami, tendencjami i zjawiskami, od najdawniejszych do współczesnych. Ich sylwetki naukowe przybliżają zamieszczone na końcu notki „Krótko o autorach”. Słowami kluczowymi monografii są „kultura artystyczna” i „literatura piękna”, a także „dialog”. Wielu autorów (jeśli nie większość) prowadzi badania inter-, trans- czy multidyscyplinarne (por. Dudzikowa, Chmielewski, Grobler 2012) i takież charakter, interdyscyplinarny oraz oparty na różnych typach integracji w nauce (por. Walczak 2016: 113–122), ma cała książka.

Podobne inicjatywy wydawnicze były podejmowane już wcześniej. Ich przegląd zawiera przedmowa Igora Swietłowa. Za punkt wyjścia obrał on lata siedemdziesiąte XX wieku, kiedy jednostkowe działania badawcze połączyły się z działalnością zespołową moskiewskiego Państwowego Instytutu Sztuk Pięknych i warszawskiego Instytutu Historii Sztuki. Jeśli chodzi o stronę polską, to podkreślone zostały przede wszystkim zasługi Juliusza Starzyńskiego. Drugi moment przełomowy przypadł na początek XX wieku, który przyniósł zainteresowanie nurtami w sztuce przełomu XIX i XX wieku, w tym symbolizmem i secesją. Wymienione zostały także konferencje naukowe i projekty dwustronne z tamtego okresu. Spis przypomnianych przez Swietłowa publikacji jest oczywiście daleki od kompletności. Jeżeli pozostać jednocześnie na gruncie kulturo- i literaturoznawczym, to można uzupełnić go, dla przykładu, o zredagowaną przez Bazylego Białokozowicza książkę o polonistyce literaturoznawczej w ZSRR, podzieloną na trzy części dotyczące literatury polskiej XVI–XVII wieku, końca XVIII i XIX wieku oraz XX wieku, a w ich ramach przybliżającą problemy teatru, muzyki i malarstwa oraz poszerzającą krąg zainteresowań o ziemie ukraińskie (Polonistyka... 1983). Wprawdzie niejedno zawarte w nich odczytanie utworów twórców polskich i rosyjskich można uznać obecnie za przestarzałe, grzeszące obciążeniem ideologicznym, ale istotne wydaje się samo podjęcie trudu na tym polu. Inny – nowszy – przykład takich działań stanowi zbiór artykułów w języku rosyjskim *Transfer literacki i poetyka przekładu*, wydany pod auspicjami PAN w 2017 roku (Transfer... 2017).

Oto fragmenty przedmowy zawierające odniesienia do wspomnianej na wstępie koncepcji dialogu i modelu trójczłonowego badań porównawczych, przy czym – co warte podkreślenia – rolę interpretatora autorzy zauważają tylko w polskiej praktyce naukowej (wyróżnikiem rosyjskich naukowców jest raczej dążenie do obiektywizmu i „rozmycia się” pośród innych):

Существует взаимный призыв сопоставлять движение мысли, анализировать обновление и динамику творчества, взаимно сверять оценки принципиально важных тенденций и художественных образов. Речь идет о таком соприкосновении идей, чувств, эстетических разворотов, когда взаимное сопоставление обнажает национальное своеобразие, национальное мировидение (Połskaâ... 2021: 6).

Личность исследователя, доверие к избранному ей аналитическому подходу со стороны интеллектуального круга являются для польских искусствоведов, историков литературы, культурологов решающим моментом изучения материала и проистекающих из этого выводов и их превращения в текст. Для российских исследователей (...) более характерно стремление к объективности, разностороннему анализу явления, попытка наиболее состоявшихся ученых формулировать свою позицию с большим учетом выступлений других самостоятельных индивидуальностей (Połskaâ... 2021: 6–7).

Przedmowa Swietłowa jest jednym z dwóch tekstów wstępnych do książki, obok szkicu Marka Zielińskiego zatytułowanego *Tego nie wolno utracić. Kilka słów o ważnym* (tu i dalej przekład nazw, tytułów oraz cytatów własny – M.D.). Zapowiadając, że przedmiotem rozważań stanie się to, co „ważne”, autor ma na myśli działalność rosyjskich polonistów, ich studia nad kontaktami twórczymi Polaków i Rosjan na przestrzeni stuleci, twórczością Adama Mickiewicza i Aleksandra Puszkina, fenomenem tendencji polonofilskich w Rosji. Zieliński występuje jako członek Stowarzyszenia

Pisarzy Polskich, w latach 1999–2005 stał na czele Instytutu Polskiego w Moskwie. Wprowadzający charakter mają również trzy pierwsze artykuły: o historycznej zmienności rosyjskiego odbioru polskości autorstwa Aleksandra Lipatowa, o „prawnukach” duchowych i artystycznych Cypriana Kamila Norwida, który napisała Natella Baszyndżagian, oraz o Andrzeju Wajdzie i polskich opozycjonistach inteligenckich lat osiemdziesiątych XX wieku pióra Stanisława Kuwaldina. Przegląd reakcji na polskość Lipatow dokonał w oparciu o cały okres dziejowy, od najodleglejszego średniowiecza do wstąpienia Polski do NATO i Unii Europejskiej. Pod określeniem „prawnuk” polskiego romantyka Baszyndżagian miała na myśli Krzysztofa Kamila Baczyńskiego. Już początkowe partie monografii wskazują na szeroki zasięg czasowy uwzględnianego materiału egzemplifikacyjnego i podejmowanych problemów.

Z wypowiedzi Lipatowa warto przytoczyć *passus* o polonofilstwie i polskości oraz rosyjskości:

Традиционное русское полонофильство (...) существует не только в виде особого настроения или в качестве некоего течения, тенденции (как это было раньше): теперь интерес к польскости возникает в широких рамках российской открытости на мир Европы. В этой части русскости – мире высокой культуры – польскость воспринимается и осознается как своеобразная и национально-оригинальная славянская составляющая общеевропейской цивилизации (Pol'skaâ... 2021: 35).

Prace trzydziestu dwóch badaczy zostały zgrupowane w pięciu działach, nieopatrzonych tytułami, ale wyraźnie powiązanych tematycznie. Zaczniemy od pierwszego i ostatniego działu. Na pierwszy złożyły się wspomniane teksty Lipatowa, Baszyndżagian i Kuwaldina. Ostatni tworzą dwie recenzje Igora Swietłowa: zbioru artykułów Iriny Obuchowej-Zielińskiej o Juriju Annienkowie (zob. Obuhova-Zelin'ska 2015) oraz przekładu na język rosyjski rękopisu Przeclawa Smolika na temat Syberii i wschodniej Azji. Recenzje, z których pierwsza pochodzi z 2015 roku, a druga powstała pięć lat później – są poprzedzone wstępem Swietłowa pod wymownym tytułem *Akcenty pamięci*. W kontekście drugiej recenzji warto dodać, że kwestia przekładu z języka rosyjskiego na polski oraz z polskiego na rosyjski przewija się przez całą książkę. Należy podkreślić jednak, że przekłady nie stanowią w niej docelowego przedmiotu rozpatrzenia, lecz raczej są przywoływane jako ilustracja omawianych kwestii merytorycznych (jak głośny wiersz Czesława Miłosza *Który skrzywdziłeś* z tomu *Światło dzienne* z 1953 roku w przekładzie Natalii Gorbaniewskiej przytoczony przez Kuwaldina).

Na dział drugi złożyło się dziesięć rozdziałów poświęconych malarstwu, architekturze oraz sztuce użytkowej: Aleksandry Sulikowskiej-Belczowskiej o malarskich „spotkaniach Wschodu i Zachodu” w Rzeczypospolitej Obojga Narodów; Wiktorii Moczalowej o wizji czasów Wielkiej Smuty w historiografii i ikonografii polskiej oraz rosyjskiej; Sylwii Bogatyriow o kasztelach, dworach obronnych jako typie architektury renesansowej w szesnastowiecznej Polsce; Olgi Stiekolszczykowej o portrecie historycznym w twórczości Piotra Michałowskiego; Kariny Danielian o ubiorach polskich XVIII – początku XIX stulecia; Borisa Boczarnikowa o Janie Matejce i Antonie von Wernerze w kontekście formowania się kanonu malarstwa historycznego w Polsce i Niemczech; Larisy Tananajewej na temat portretu Michaiła Nesterowa autorstwa Józefa Mehoffera; Oksany Turbajewskiej o fantazji i ironii w twórczości Witolda Wojt-

kiewiczza; Tomasza Dziewickiego o wczesnym ekspresjonizmie w spuściźnie Olgi Boznańskiej i Meli Muter; Aleksandra Jewstafiewa na temat transferu kulturowego w Polsce przełomu XIX i XX wieku z odwołaniem do wiedeńskiego i petersburskiego środowiska artystycznego.

Dział trzeci, zawierający sześć artykułów, wydaje się najbardziej zróżnicowany, mowa jest w nim bowiem o rozmaitych sztukach, ale zawsze z punktu widzenia albo miejsca powstawania, albo reprezentowanego stylu (obie perspektywy łączą się zresztą ze sobą, co wynika z samych tytułów) – otwiera go studium Piotra Cyniaka o malarzach w międzywojennym Kazimierzu Dolnym, po nim następuje praca Joanny Stasewicz-Podlipskiej o „teatralnym teatrze” Teresy Roszkowskiej i próba hermeneutycznego odczytania poematów symfonicznych Mieczysława Karłowicza zaproponowana przez Jacka Szerszenowicza, dalej są artykuły Olgi Sobakiny na temat „stylu zakopiańskiego” w muzyce polskiej od czasów Karola Szymanowskiego do drugiej połowy XX wieku oraz Iriny Nikolskiej o Witoldzie Lutosławskim jako przedstawicielu klasyki i awangardy; całość zamyka studium Marka Czapelskiego o Żelazowej Woli w dwudziestoleciu międzywojennym.

W skład działu czwartego weszło dwanaście tekstów, również o bardzo różnorodnej tematyce: pierwszy dotyczy poezji i jej interpretacji (Józefa Marii Ruszara o wierszu Jana Polkowskiego w kontekście esejów Zbigniewa Herberta i prozy Gustawa Herlinga-Grudzińskiego), drugi rzuca światło na dialog literatury i malarstwa (Joanny Adamowskiej o Tadeuszu Różewiczu i Vincencie van Goghu), trzeci jest oparty na materiale polskiej prozy przełomu XX i XXI stulecia (Iryny Adelgejm o autopsychoterapeutycznych możliwościach literatury), dwa kolejne dotyczą kinematografii (Denisa Wirena o współczesnym filmie polskim oraz Siergieja Szerszniowa o transferze kulturowym w filmie czasów radzieckich), szósty (Łukasza Żuchowskiego) jest poświęcony Ksaweremu Dunikowskiemu, siódmy (Tatiany Bielajewej) mówi o poetyce sztuk pięknych w Polsce trzech ostatnich dziesięcioleci XX wieku, ósmy (Jany Szklarskiej) ma za temat rzeźbę Barbary Falender i uwidaczniające się w niej „metamorfozy cielesności”, w dziewiątym (Marcina Lachowskiego) poruszone są problemy instytucjonalizacji sztuki oraz awangardy w Polsce w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XX stulecia, w dwóch następnych mowa jest o świątyniach prawosławnych w Polsce (Igora Swietłowa o twórczości Michała Boguckiego oraz Michaiła Trienichina o cerkwiach w Białymstoku); jako ostatnie zamieszczone zostało studium Marii Kapliny na temat fresków z Faras z kolekcji Muzeum Narodowego w Warszawie. Jeżeli wskazywać punkt wspólny czy problemowy punkt ciężkości prac z czwartej – najliczniejszej – grupy, to wydaje się nim być przede wszystkim „kontekst”.

Omawiana książka zawiera bogaty materiał ilustracyjny (reprodukcje malarstwa, zdjęcia, zapisy nutowe itp.), zarówno powszechnie znany jak obraz Matejki *Stefan Batory pod Pskowem* czy *Portret Adama Mickiewicza na Judahu* skale Walentego Wańkowicza, jak i – mniej znane – zdjęcia Teresy Roszkowskiej czy afisz paryskiej premiery baletu-pantomimy Karola Szymanowskiego *Harnasie*. Bez ilustracji odbiór większości studiów – a na pewno wszystkich poświęconych sztukom pięknym i architekturze – byłby mocno utrudniony.

W książce dostrzegamy szeroki wachlarz ujęć metodologicznych – od *close reading*, przez komparatystykę w odmianie genologicznej i typologicznej, do hermeneutyki

i fenomenologii; ponadto pobrzmiewają w niej echa antropologii kulturowej oraz kulturowej teorii literatury. Poszczególne prace rzucają światło jednocześnie na kulturę polską i rosyjską (a czasem jeszcze inną – niemiecką, austriacką, włoską, holenderską), ale centralne miejsce zajmuje w nich zawsze kultura polska. Sztuka i literatura polska jest punktem wyjścia i punktem dojścia badaczy. Autorzy odtwarzają instytucjonalne i osobiste kontakty artystów polskich oraz rosyjskich (Tananajewa, Jewstafiew i in.), podejmują kwestie paraleli twórczych i kanonu kulturowego (Boczarnikow i in.), zaznaczają miejsca wspólne i odmienne w procesie kulturowym Polski i Rosji oraz odbiorze artystycznym i intelektualnym wydarzeń ze swojej niełatwej historii (Szerszniow, Moczalowa i in.). Osobną pozycję zajmują w książce prace w całości poświęcone kulturze polskiej (Stiekolszczykowa, Danielian, Turbajewska, Adelgejm, Bielajewa i in.).

Dziesięciu naukowców polskich oraz dwudziestu dwóch badaczy rosyjskich (w tym jeden z afiliacją uniwersytetu niemieckiego) stworzyło – z myślą o czytelnikach reprezentujących oba narody (jeszcze raz wypada wyrazić żal z powodu nieopatrzenia poszczególnych tekstów czy całości książki streszczeniami i słowami kluczowymi, jeśli nie w języku polskim, to w powszechnie wykorzystywanym w świecie nauki angielskim) – panoramiczną wizję kultury polskiej od czasów najdawniejszych po obecne, w znacznym stopniu przefiltrowaną przez rosyjskie doświadczenia kulturowe. Książka o polskiej kulturze artystycznej w kontekście historycznym i współczesnym, odznaczająca się własną dynamiką wewnętrzną, wynikającą z prawidłowości rozwoju procesu dziejowego i stosunku do niej każdego z autorów, może pobudzić do dyskusji nad „miejscami wspólnymi” i „miejscami różnymi” w kulturze polskiej i rosyjskiej, wzajemnym postrzeganiu siebie przez Polaków i Rosjan i sposobami wykorzystywania kultury obcej jako źródła własnej, periodyzacją procesu kulturowego, wreszcie nad propozycjami odczytania poszczególnych epok, kierunków, tendencji, spuścizny autorów, konkretnych dzieł. Wypada wyrazić nadzieję, że podobne przedsięwzięcia będą podejmowane także w przyszłości, zarówno w odniesieniu do epok dawnych, jak i nieprzerwanie zmieniającej się współczesności.

Bibliografia / References

- Dudzikowa, M., Chmielewski, A., Grobler, A. (2012). *Interdyscyplinarnie o interdyscyplinarności. Między ideą a praktyką*. Kraków: Impuls.
- Kasperski, E. (2010). *Teoria i metoda komparatystyki. Status poznawczy*. W: Szczęsna, E., Kasperski, E. (Red.). *Komparatystyka dzisiaj*. T. 1: *Problemy teoretyczne*. Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas: 13–29.
- Obuhova-Zelin'skaâ, I. (2015). *Ûrij Annenkov na perekrestkah XX veka*. Moskwa: MIK [Обухова-Зелинская, И. (2015). *Юрий Анненков на перекрестках XX века*. Москва: МИК].
- Polonistyka... (1983): *Polonistyka radziecka. Literaturoznawstwo*. Red. B. Białokozowicz. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Pol'skaâ... (2021). *Pol'skaâ hudoŹestvennaâ kul'tura v istoričeskom i sovremennom kontekste*. Otv. red. s rossijskoj storony I. Svetlov. Otv. red. s pol'skoj storony I. Luba, Moskwa: Gnozis [*Польская художественная культура в историческом и современном контексте*. (2021). Otv. red. s rossijskoj storony I. Svetlov. Otv. red. s pol'skoj storony I. Luba. Moskwa: Гнозис].
- Sulima, R. (1982). *Literatura a dialog kultur*. Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza.

Transfer... (2017): *Transfer literacki i poetyka przekładu. Zbiór artykułów naukowych = Литературный трансфер и поэтика перевода. Сборник научных статей*. Moskva: Izdatel'skij centr Azbukovnik» [Издательский центр «Азбуковник»].

Walczak, M. (2016). Czy możliwa jest wiedza interdyscyplinarna? *Zagadnienia naukoznawstwa*, 1/207: 113–122.

Competing interests: The author declares that he has no competing interests.

Magdalena Dąbrowska is a reviewer in this issue of the journal.

Article No. 285

DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2022.9.15>

Artykuł recenzyjny / Review article

Dziedzina nauk humanistycznych / Humanities

Dyscyplina naukowa: literaturoznawstwo / Discipline of science: literary studies

Copyright © 2022 SRG and M. Dąbrowska ¹

Citation:

Dąbrowska, M. (2022). Oświecenie i my. (*Oświecenie, czyli tu i teraz*. Pod red. Łukasza Rondudy i Tomasza Szerszenia. Kraków–Warszawa: Wydawnictwo Karakter; Muzeum Sztuki Nowoczesnej w Warszawie, 2021, 320 s.). *Studia Rossica Gedanensia*, 9: 263–270. DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2022.9.15>

OŚWIECENIE I MY
(*Oświecenie, czyli tu i teraz*. Pod red. Łukasza Rondudy
i Tomasza Szerszenia.
Kraków–Warszawa: Wydawnictwo Karakter;
Muzeum Sztuki Nowoczesnej w Warszawie, 2021, 320 s.)

MAGDALENA DĄBROWSKA

Uniwersytet Warszawski / University of Warsaw
Wydział Lingwistyki Stosowanej / Faculty of Applied Linguistics
Katedra Rusycystyki / Institute of Russian Studies
ul. Krakowskie Przedmieście 26/28, PL-00-927 Warszawa, Polska /
Krakowskie Przedmieście St. 26/28, PL-00-927 Warsaw, Poland

Corresponding Author e-mail: m.dabrowska@uw.edu.pl

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4014-4725>

(*nadesłano / received 19.03.2022; zaakceptowano / accepted 23.03.2022*)

---

¹ This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0 <https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>) which permits use, distribution, and reproduction in any medium, provided that the article is properly cited, the use is non-commercial, and no modifications or adaptations are made. Publisher: University of Gdańsk. Faculty of Languages [Wydawca: Uniwersytet Gdański. Wydział Filologiczny].

Abstract

The Enlightenment and Us

The paper presents the book titled *The Enlightenment, or Here and Now*, edited by Łukasz Ronduda and Tomasz Szerszeń (Warsaw 2021, 320 pages). The book consists of seven essays by Polish scholars, an introduction by the editors (Ł. Ronduda, T. Szerszeń, *Here and Now*) and an appendix (J. Talbierska, *The Paper Museum...*). Among the authors, there are philosophers, culture studies specialists, historians of art, journalists, graphic artists and painters (the book contains illustrations). The authors present connections between the Enlightenment and the 21st century. There the book discusses the essay titled *What is Enlightenment?* by Immanuel Kant (1784).

Keywords: Enlightenment, 21st century, dialogue, Immanuel Kant, civilization.

Abstrakt

Artykuł zawiera omówienie książki *Oświecenie, czyli tu i teraz* pod redakcją Łukasza Rondudy i Tomasza Szerszenia (Warszawa 2021, 320 ss.). Publikacja składa się z siedmiu esejów polskich naukowców, wstępu redaktorów (Ł. Ronduda, T. Szerszeń, *Tu i teraz*) i aneksu (J. Talbierska, *Papierowe muzeum...*). Jej współtwórcami są filozofowie, kulturoznawcy, historycy sztuki, dziennikarze oraz graficy i malarze (książka posiada ilustracje). Autorzy przedstawiają związek Oświecenia z XXI wiekiem. Przedmiotem uwagi jest rozprawa Immanuela Kanta *Co to jest Oświecenie?* (1784).

Słowa kluczowe: Oświecenie, XXI wiek, dialog, Immanuel Kant, cywilizacja.

Pierre Chaunu pisał, że „wśród legatów przeszłości, które rządzą naszą teraźniejszością, spadek po wieku XVIII należy do najważniejszych” (Chaunu 1989: 394). Podobnie wypowiedział się Jurij Łotman, odpowiadając na pytanie, dlaczego na przedmiot badań wybrał kulturę rosyjską XVIII – początku XIX wieku:

(...) z jednej strony, jest to czas dla nas dość bliski (co znaczy dla historii 200–300 lat?) i ściśle związany z naszym dzisiejszym życiem, jest to czas formowania się cech nowej kultury rosyjskiej, kultury nowych czasów, do której – czy nam się to podoba, czy nie – należymy także my; z drugiej strony, jest to czas na tyle odległy, że wiele zostało już zapomniane (Lotman 1997: 14)².

To, że każdy z badaczy inaczej określa ramy czasowe omawianej epoki – w centrum zainteresowania każdego z nich znajduje się wprawdzie XVIII stulecie, ale Chaunu uwzględnia wiek poprzedni, Łotman zaś odnosi się także do wieku następnego – nie ma większego znaczenia. Oświecenie bywa bowiem bardzo różnie sytuowane w procesie dziejowym. Jak pisał Chaunu, „oświecenie wykracza poza ramy XVIII stulecia, którego pewna część z kolei mu się wymyka” (Chaunu 1989: 19), w związku z czym bardziej zasadne wydaje się potraktowanie obu oznaczeń czasowych – tym razem za

² Tu i dalej, o ile nie podano inaczej, przekład własny – M.D.

Neilem Postmanem – jako „rodzaju metafory”, odnoszącej się do epoki, gdy jak ujął to Immanuel Kant w głośnej rozprawie *Co to jest Oświecenie?* (pełny tytuł oryginalny: *Beantwortung der Frage: Was ist Aufklärung?*) z 1784 roku, ludziom „udało się wyzwolić z kurateli, którą sami sobie narzucili” i nim która się skończyła, „ukształtował się świat nowoczesny” (Postman 2001: 25).

Jeśli Chaunu i Lotman jedynie sugerowali możliwość przerzucenia pomostu między tamtą epoką a współczesnością, to autorzy książki *Oświecenie, czyli tu i teraz*, przygotowanej przez Łukasza Rondudę i Tomasza Szerszenia w serii „mówi muzeum” przez Wydawnictwo Karakter i Muzeum Sztuki Nowoczesnej w Warszawie w 2021 roku, most ten zbudowali (*Oświecenie...* 2021). Co więcej, za podtytuł (czy raczej motto) posłużyło pytanie, wskazujące na połączenie nim nie tylko przeszłości sprzed dwustu-trzydziestu lat i naszego „tu i teraz”, ale także lekkie wychylenie w przyszłość: „czy jesteśmy świadkami kresu pewnego myślenia, czy może dopiero dziś i w możliwej do wyobrażenia przyszłości zapoczątkowana w oświeceniu zmiana dopełni się?”. Pytanie widnieje na okładce publikacji, przyciągając do niej uwagę bodaj czy nie bardziej niż sam tytuł. Na jej kartach odpowiada na nie dziesięcioro polskich humanistów, od filozofów, przez historyków, kulturoznawców i literaturoznawców, do dziennikarzy: Iwona Kurz (szkic *Oświecone*), Olga Stanisławska („*Piękna Mulatka*”. *Rasa/płeć/universalizm*), Adam Lipszyc (*Akty oświecenia. W czarnym zwierciadle literatury*), Agata Sikora (*Panoptykon zamkniętej wyobraźni*), Edwin Bendyk (*Oświecenie, zdradzony projekt*), Rafał Matyja (*Oświecenie utracone?*), Paweł Mościcki (*Literatura w buduarze*), Jolanta Talbierska (w załączonym jako aneks szkicu *Papierowe muzeum. Oświeceniowe kolekcje Gabinetu Rycin Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie*) oraz Łukasz Ronduda i Tomasz Szerszeń jako redaktorzy i autorzy wstępu pod tytułem *Tu i teraz*. Budowniczymi mostu między oświeceniem a współczesnością stają się wreszcie zagraniczni i polscy plastycy, graficy i malarze, których prace – wraz z dziełami artystów oświeceniowych (czy „okołooswieceniowych”), obranymi przez nich na źródło inspiracji – stanowią materiał ilustracyjny publikacji. Słowami kluczowymi książki są – poza oczywistym „oświeceniem” – „dialog”, „źródło” i „sukcesja”, „ciągłość” i „zmiana”. Wydawcy zadbali o to, ażeby jeszcze przed jej lekturą czytelnicy dowiedzieli się, iż powstała z myślą o przedstawieniu oświecenia „nie jako fantomu, lecz jako żywej ramy definiującej kształt naszej terażniejszości, jako polityki krytycznego myślenia”, nie jako „balastu (...), lecz raczej czegoś jeszcze niezrealizowanego, ciągle niedopełnionego – czegoś, co dopiero nadchodzi” (to tekst z okładki). Ta sama refleksja wybrzmiewa we wstępie Rondudy i Szerszenia:

(...) oświecenie nie jest czymś zamkniętym, nie jest częścią historii o wyraźnie zaznaczonych granicach, oświecenie raczej nieustająco „staje się”, aktualizuje na nowo, jest zawsze niedokończone, ujawnia się w walce z przejawami tego, co antynowoczesne (*Oświecenie...* 2021: 9).

Autorom udało się więc uniknąć dwóch skrajności, w które mogą popaść badacze nie tylko oświecenia, ale w ogóle epok dawnych, nazwanych przez Elżbietę Kauer „czczeniem na klęczkach” i „traktowaniem z radosną wyższością” (Kauer 2012: 206).

Aby zrozumieć zamysł twórców książki, warto rozpocząć jej omawianie od materiałów ilustracyjnych, których łączna liczba przekracza sto i które redaktorzy nazywają „esejami wizualnymi” (*Oświecenie* 2021: 24). Z rysunkiem Ferdynanda Pincka

Emma Hamilton jako rozpaczająca matka (1795) sąsiaduje obraz Andrei Bowers *Zaufaj kobietom* (2018), akwaforta Polka Michela-Guillaume'a Auberta (według Antoine'a Watteau) znajduje się obok noszącego ten sam tytuł rysunku Ewy Juszkiewicz z 2018 roku, *Projekt Kolumny Sławy ku czci Konstytucji 3 Maja 1791 roku* (1791–1792) Jana Chrystiana Kamsetzera ma po sąsiedzku *Kolumnę Sławy w Warszawie* (2018) Zbigniewa Libery. Przykłady takich par dzieł sztuki, z których pierwsze wyszło spod ręki dawnego mistrza, a drugie powstało w naszych czasach, ale z pierwszego wyrosło, podjęło zawartą w nim myśl, redefiniując i aktualizując ją, dostosowując do nowej rzeczywistości, można mnożyć. Książkę otwierają cztery rysunki Jeana-Louisa Prieura pod wspólnym tytułem *Projekty ram dekoracyjnych* (ok. 1766), przywołujące skojarzenie z „czystą kartą”, którą jawi się każda epoka w chwili swoich narodzin. Dawne prace pochodzą z Gabinetu Rycin Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie (dlatego nie ma wśród nich ryciny najbardziej kojarzonej z oświeceniem, emblematicznej, stanowiącej graficzny odpowiednik rozprawy Kanta, mianowicie pracy Daniela Chodowieckiego *Aufklärung*). O tym „papierowym muzeum” (*Museum Chartaceum*) pisze w aneksie Jolanta Talbierska, kierownik Gabinetu Rycin oraz dyrektor BUW w kadencji 2013–2018. Współczesne prace w większości zostały udostępnione dzięki uprzejmości ich autorów. W 2018 roku z okazji 200-lecia Gabinetu Rycin została zorganizowana wystawa *Czym jest Oświecenie? What is Enlightenment?* przez Muzeum Sztuki Współczesnej i Bibliotekę Uniwersytecką w Warszawie (wernisaż odbył się 18 maja w Muzeum nad Wisłą); na jej plakacie znajdujemy akwafortę nieznanego autora *Kobiety idące na Wersal* (1789), również zamieszczoną w książce *Oświecenie, czyli tu i teraz*, stanowiąc swego rodzaju przedłużenie i dopełnienie tamtego wydarzenia artystycznego. Wyobrażenie o tym, na czym polega dialog artystów naszych czasów z mistrzami osiemnastowiecznymi, daje szczególnie wyraziście ostatnia z wymienionych par: do wizerunku kolumny, zapożyczonego z rysunku Kamsetzera, Libera dodaje obraz masztów z flagami Unii Europejskiej i kilku jej państw członkowskich, poczynając od Polski i Niemiec. Nie tylko więc, jak pisał Chaunu, „historia organizuje się wokół mocnych akcentów” (Chaunu 1989: 16), ale również do takich „mocnych akcentów” odnosili się w swoich pracach artyści oświeceniowi i naszych czasów. Współcześni plastycy zostali poproszeni – specjalnie zresztą – o sporządzenie własnych wersji dzieł z „papierowego muzeum”; była to zatem praca zadana, ale sposób jej wykonania – w tym wybór owego „mocnego akcentu” – należał już do nich samych. Chaunu pisał o „mocnych akcentach”, ale można posługiwać się także określeniem „zwroty w dziejach”, za Martinem Malią, którego praca o „lokomotywach historii”, częściowo dotycząca oświecenia, stanowi „elementarz (...) historyzmu, zastosowanego do analizy porównawczej pokrewnych scenariuszy w (...) kontinuum przestrzennym i czasowym” (Emmons 2008: 9).

Dialog z oświeceniem oczywiście toczył się już wcześniej. W 1947 roku filozofowie niemieccy – Theodor Adorno i Maks Horkheimer – opublikowali książkę *Dialektik der Aufklärung* (*Dialektyka Oświecenia*), w 1962 roku ich rodak Jürgen Habermas wydał pracę *Strukturwandel der Öffentlichkeit* (*Transformacja strukturalna sfery publicznej*), wreszcie filozof francuski Michel Foucault wystąpił z pracą *Czym jest Oświecenie? Do poglądów Adorno i Horkheimera szeroko odnoszą się w książce Oświecenie, czyli tu i teraz* Agata Sikora i Paweł Mościcki. Przywołajmy dwa inne – mniej znane – przykłady, o charakterze bardziej artystycznym niż filozoficznym, pochodzące z gruntu nie-

mieckiego (pierwszy) i belgijskiego (drugi). W *Oświeceniu, czyli tu i teraz* nie zostały one przypomniane.

Pierwszym jest twórczość Matthiasa Koeppla (ur. w 1937), niemieckiego malarza i poety. Jego obraz *Sanssouci 1993* jest zbiorem migawek jednocześnie z XVIII i końca XX wieku. Na monumentalnych tarasach i schodach tego rokokowego – wpisanego w 1990 roku na listę światowego dziedzictwa UNESCO – pałacu Hohenzollernów w Poczdamie, widzimy obok siebie Fryderyka II Wielkiego, tancerkę La Barbarinę i dworzan we frakach i perukach na głowach oraz mężczyznę w dzinsach i z irokezem, biznesmenów czy urzędników w garniturach oraz turystę z aparatem fotograficznym modnej marki. Ludziom towarzyszą psy i one również zdają się reprezentować albo XVIII wiek (smukłe charty), albo stulecie XX (przysadzisty buldog). To samo dotyczy figlarnych chłopców i przedmiotów, które trzymają w rękach. Fryderyk Wielki jakby lekko odchyła kapelusz w powitalnym geście i spogląda na widza (por. Outram 2008: 294–297).

Przykład drugi stanowi projekt artystyczno-naukowy belgijskich slawistów Emmanuela Waegemansa i Wima Coudenysa, którego istotą było przemierzenie trasy opisanej przez klasyka rosyjskiej literatury oświeceniowej Aleksandra Radiszczewa w *Podróży z Petersburga do Moskwy* (wyd. 1790) oraz porównanie wizji pisarza oraz jej obecnego wyglądu. Rezultatem był album wydany pod takim samym tytułem jak utwór Radiszczewa w Moskwie w 2013 roku. Publikacja składa się ze zdjęć, cytatów z Radiszczewa i komentarzy współczesnych badaczy. W Jedrowie współcześni podróżnicy z Petersburga do Moskwy widzą zrujnowane budynki z resztkami propagandowych plakatów z czasów sowieckich. Także w Torzku i Twerze mogą zobaczyć ruiny oszpecone dodatkowo postsowieckimi graffiti. Miednoje jawi się zaś jako zbiorowa mogiła Polaków zamordowanych przez NKWD (zob. Waegemans, Coudenys 2013).

Obrazy Koeppla, album Waegemansa i Coudenysa oraz wymienione traktaty filozoficzne skłaniają do postawienia pytań o rozum i jego „publiczne użycia” oraz „niepełnoletność” i „pełnoletność” ludzkości. Słowa o (nie)pełnoletności ludzi pochodzą ze wspomnianej rozprawy Kanta *Co to jest Oświecenie?* Przypomnijmy główną część tej jednej z najsłynniejszych definicji w filozofii europejskiej:

Oświeceniem nazywamy wyjście człowieka z niepełnoletności, w którą popadł z własnej winy. Niepełnoletność to niezdolność człowieka do posługiwania się swym własnym rozumem, bez obcego kierownictwa. (...) *Sapere aude!* Miej odwagę posługiwać się swym własnym rozumem – tak oto brzmi hasło Oświecenia (Kant 1995: 53).

Określenie „publiczne użycia rozumu” pochodzi od Rondudy i Szerszenia, odnoszących je do niemieckiego myśliciela:

(...) gdy Kant postulował, że publiczne użycia rozumu muszą cechować się wolnością, nie tylko wyrażał niezmaconą niczym wiarę w wyzwalający się z okowów zabobonu rozum, ale przede wszystkim zakładał, że ten wyzwolicielski gest – prawdziwy akt oświecenia – jest możliwy niezależnie od okoliczności” (Oświecenie... 2021: 10).

Autorzy książki *Oświecenie, czyli tu i teraz* doprecyzowują zamysł Kanta. Iwona Kurz podkreśla uwikłanie klasycznej definicji Kanta „w ograniczenia uniwersalizmu” (Oświecenie... 2021: 39). Niemiecki filozof wypowiadał się na temat człowieka w spo-

sób ogólnikowy. Dziś mamy przeświadczenie, że nie chodziło – czy raczej nie mogło chodzić – o każdego człowieka bez wyjątku, nie w każdym wieku, nie obu płci, nie z każdej grupy społecznej.

„Obce kierownictwo” jest właściwie domyślną cechą porządku stanowego, hierarchicznego lub po prostu patriarchalnego; (...) „obce kierownictwo” (...) podejmuje zatem prawne i polityczne działania na rzecz zachowania różnych podmiotów w „niepełności”, a przede wszystkim odróżnia „człowieka” od „niepełnoletnich” – pisze Kurz (*Oświecenie...* 2021: 40).

Autorzy książki albo sami komentują traktat Kanta i założenia oświecenia, jak cytowana uczona, albo referują cudze poglądy. Innym tropem poszedł Edwin Bendyk, który odniósł się do eseju Henry'ego Kissingera *How the Enlightenment Ende (Jak kończy się oświecenie)*: amerykański polityk i politolog przypominał, że „istota oświecenia polegała na uwolnieniu człowieka spod dyktatu przesądów i tradycji oraz na uznaniu, że jedyną siłą rozstrzygającą powinien być rozum”, polski komentator jego słów mało optymistycznie dodawał, że za sprawą internetu oraz technologii teleinformatycznych „proces poznania polegający na krytycznej pracy rozumu wypierany jest przez mechaniczną analizę informacji, w rezultacie to ona zaczyna dominować nad wiedzą i mądrością, a to zaledwie początek problemów” (*Oświecenie...* 2021: 204). Właśnie: początek i koniec. Autorzy książki *Oświecenie, czyli tu i teraz* odpowiadają na bardzo wiele pytań, ale ich odpowiedzi często nie pokrywają się ze sobą. Różnice uwidaczniają się przede wszystkim przy rozpatrywaniu tej przełomowej epoki w kategoriach początku i końca, co czynił także Chauu: „żaden inny okres nie jest tak bardzo jednocześnie początkiem i końcem: początkiem stałego wzrostu, końcem społeczeństwa tradycyjnego...” (Chauu 1989: 394). W przekonaniu Bendyka, „oświecenie jeszcze się nie wydarzyło, czego doskonale dowodzi lekcja z pandemii COVID-19” (*Oświecenie* 2021: 206), Rafał Matyja natomiast, namawiając do widzenia „oświecenia jako początku lub jako końca”, zaznaczał, że „sporo przemawia dziś na rzecz tej drugiej wersji, w której byłoby ono okresem radykalnego zerwania ze starą Europą i zarazem stworzyło szansę na narodziny nowoczesności, na razie tylko szansę” (*Oświecenie* 2021: 234).

Jak widać, dotarliśmy w naszych rozważaniach do tych fragmentów książki, które ściśle tyczą się „tu i teraz”. Mowa jest w nich o modernizmie i postmodernizmie, nowoczesności i postnowoczesności. Co najmniej dwukrotnie pojawia się wzmianka o antropocenie, pierwotnie pojęciu geologicznym, przejętym przez humanistykę na oznaczenie naszych czasów, w których pytania o śmierć i kres cywilizacji nasuwają się nawet przy pobieżnym oglądzie rzeczywistości. Kryzys klimatyczny i ekologiczny (Bendyk), ograniczenia energetyczne (Bendyk), pandemia koronawirusa (Kurz, Bendyk), zwyrodnienia w sferze naukowej, technologicznej i edukacyjnej (Kurz, Sikora), zagrożenia cyberprzestrzeni (Bendyk), kryzys finansowy (Bendyk), komercjalizacja (Sikora), nadużycia władzy (Sikora), populizm (Kurz), terroryzm (Matyja), nierówność płci (Kurz, Stanisławska), rasizm i stygmatyzowanie mniejszości (Stanisławska), kolonializm (Lipszyc), przemoc wobec zwierząt (Sikora) to główne problemy współczesności, które podejmują autorzy. Czasem omawiają je na poziomie ogólnym, niekiedy wchodzą w szczegóły, jak Iwona Kurz, skupiając się nad kwestią ściągania w szkole każdego szczębla. Szkice układają się w wielką dyskusję o naszym „tu i teraz”.

Katalog wyzwań współczesności Edwin Bendyk przedstawił także w 2020 roku w pracy *W Polsce, czyli wszędzie. Rzecz o upadku i przyszłości świata* (zob. Bendyk 2020).

Książka *Oświecenie, czyli tu i teraz* powstała (podobnie jak zasadniczy zrąb niniejszego omówienia) przed 24 lutego 2022 roku, dniem tragicznej w skutkach agresji militarnej Federacji Rosyjskiej na Ukrainę. Nie znalazły się na stworzonej przez autorów liście problemów współczesności – czy też niewystarczająco zostały na niej wyeksponowane – wojna, imperializm, uchodźstwo w Europie na skalę niespotykaną od czasów II wojny światowej. Ostatnie wypadki rodzą pytania o to, jaką lekcję ludzkość odebrała od przeszłości i czy w ogóle czegoś się od niej nauczyła? Czy to wszystko musiało wydarzyć się ponownie? Czy światem rządzą wartości czy jednak interes?

Główną część książki *Oświecenie, czyli tu i teraz* tworzą dwa typy tekstów. Pierwszy stanowią wspomniane szkice siedmiorga badaczy, poprzedzone wstępem i zamknięte aneksem. Drugi ciąg narracyjny to mikroeseje towarzyszące ilustracjom. Są one podzielone na sześć grup: *Iluminacje, Emancypacje, Kolonializmy, Rewolucje, Dystopie, Narody, Rekonstrukcje, Liberalizmy*. Redaktorzy zaznaczają, że użycie w ich nazwach liczby mnogiej jest zabiegiem świadomym, dodatkowo podkreślającym „podwójność” i wskazującym na „wspólną tożsamość (...) dwóch momentów historycznych” (*Oświecenie... 2021: 24*). Para rysunków Kamsetzera i Libery znalazła się obok mikroeseju *Narody*, poświęconego „nowoczesnej polskiej tożsamości narodowej” oraz „kształtowi polskiej sfery publicznej” (*Oświecenie... 2021: 225*). Akwaforta z okładki książki została skomentowana w mikroeseju *Rewolucje*, poruszającym kwestię „różnicy perspektyw pomiędzy francuską oddolną rewolucją oświeceniową a zmianami odgórnie realizowanymi w Polsce” (*Oświecenie 2021: 147*). Słowo „mikroesej” w odniesieniu do tych tekstów pochodzi od redaktorów (*Oświecenie 2021: 24*). Od ilustracji zaczęliśmy omawianie *Oświecenia, czyli tu i teraz* i na nich je kończymy, dodając jedynie, że „te dwie narracje nachodzą na siebie, wchodzą w dialog, ale pozostają też względem siebie autonomiczne, raczej się dopowiadają, nie zaś ilustrują” (*Oświecenie 2021: 24*).

W recenzowanej książce nie sposób wskazać ustępów skupiających się wyłącznie na oświeceniu i odnoszących się tylko do naszego „tu i teraz”. Perspektywa diachroniczna zdecydowanie dominuje nad synchroniczną. „Tu i teraz” ma często polskie oblicze, ale nieraz jest porównywane z innymi obliczami narodowymi, wszystkie zaś wpisują się w „tu i teraz” europejskie czy nawet światowe. Pytanie Kanta *Co to jest Oświecenie?* wybrzmiało przecież w wielu językach i także w wielu językach udzielano na nie odpowiedzi. Epoka sprzed ponad dwustu lat nie jest traktowana jako jednolita, wyodrębniane są w niej co najmniej dwa główne nurty – racjonalistyczny i emocjonalny. Drugi z nich stał się początkiem romantyzmu.

Bibliografia / References

- Bendyk, E. (2020). *W Polsce, czyli wszędzie. Rzecz o upadku i przyszłości świata*. Warszawa: Polityka Sp. z o.o. SKA.
- Chaunu, P. (1989). *Cywilizacja wieku Oświecenia*. Przeł. E. Bąkowska. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.

- Emmons, T. (2008). *Przedmowa*. W: Malia, M. (2008). *Lokomotywy historii. Zwroty w dziejach i kształtowanie nowoczesnego świata*. Przekł. M. Grabska-Ryńska. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Kant, I. (1995). *Przypuszczalny początek ludzkiej historii i inne pisma historiozoficzne*. Przekł. A. Landman. Warszawa: Comer.
- Kauer, E. (2012). *O pryncypiach sztuki translatorskiej polskiego renesansu (teoria i praktyka). Miejsce literatury dawnej w kanonie kulturowym współczesnego Polaka – obywatela zjednoczonej Europy*. W: *Europejski kanon literacki*. Red. E. Wichrowska. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego: 202–206.
- Lotman, Ů. (1997). *Besedy o rusckoj kul'ture. Byt i tradicii rusckogo dvorânstva (XVIII –naçalo XIX veka)*. Sankt-Peterburg: Isskustvo – SPB [Лотман, Ю. (1997). *Беседы о русской культуре. Быт и традиции русского дворянства (XVIII – начало XIX века)*. Санкт-Петербург: Искусство – СПб].
- Oświecenie... (2021). *Oświecenie, czyli tu i teraz*. Red. Ł. Ronduda i T. Szerszeń. Kraków–Warszawa: Wydawnictwo Karakter; Muzeum Sztuki Nowoczesnej w Warszawie.
- Outram, D. (2008). *Panorama Oświecenia*. Przekł. J. Kolczyńska. Warszawa: Arkady.
- Postman, N. (2001). *W stronę XVIII stulecia. Jak przeszłość może doskonalić naszą przyszłość*. Przekł. R. Frąc. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Waegemans, E., Coudenys, W. (2013). *Putešestvie iz Peterburga v Moskvu. Fotoal'bum*. Perevod s niderlandzkiego D. Sil'vestrov. Moskva: Azbuka-Attikus; KoLibri [Вагеманс, Э., Куденис, В. (2013). *Путешествие из Петербурга в Москву. Фотоальбом*. Москва: Азбука-Аттикус; КоЛибри].

Competing interests: The author declares that he has no competing interests.
Magdalena Dąbrowska is a reviewer in this issue of the journal.

IV. PRZEKŁADY
TRANSLATIONS

GIEORGIJ EFRON Z ZAPISKÓW PARYŻANINA²

1

Metro nie wytrzymało i – który to już raz! – zwymiotowało tłumem szybko rwącym na górę, ku powietrzu. Razem z nim znalazłem się na powierzchni ziemi. Nie zauważywszy nawet, jak wyszedłem z wagonu, wspiąłem się po schodach i odruchowo kupiłem 6 wydanie „Paris-Soir”³.

Wyszedłem z metra na stacji „Mairie d’Issy” (merostwo Issy). Stacja mieści się w ożywionym miejscu, na placu. Z tyłu wyjścia z metra jest mały skwer z mnóstwem kasztanowców, na prawo biegnie ulica Félix’a Faure’a, po której wcześniej jeździły tramwaje, ale teraz, kiedy zakończyły swój byt, snują się po niej zielone autobusy dowożące wieczorem z Paryża całe legiony ludzi, którzy zakończyli pracę.

Sklepy były przepelnione; ludzie poczuli głód i szli, poobwieszani pakunkami z produktami, a kasjerka z działu mięsnego nie zdążyła się nawet przypudrować. Kawiarnie też były wypełnione po brzegi przez gości: zbliżała się godzina wieczornego aperitif, po którym robi się weselej i który powinien „przepchnąć” zbliżający się obiad. Zresztą

¹ This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0 <https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>) which permits use, distribution, and reproduction in any medium, provided that the article is properly cited, the use is non-commercial, and no modifications or adaptations are made. Publisher: University of Gdańsk. Faculty of Languages [Wydawca: Uniwersytet Gdański. Wydział Filologiczny].

² Podstawa tłumaczenia: Г. Эфрон. *Записки парижанина. Дневники, письма, литературные опыты 1941–1944 годов. С рисунками автора (публикуются впервые)*. Издание подготовили Е.Б. Коркина, В.К. Лосская, А.И. Попова, Москва: Издательство «АСТ» и РГАЛИ, 2018. Wszystkie przypisy pochodzą od tłumacza.

³ Gazeta „Paris-Soir” zaczęła się ukazywać w 1923 r. i była wydawana do 1944. Tytuł rozwiązano z powodu kolaboracji redakcji z Niemcami podczas okupacji Paryża w czasie II wojny światowej.

po obiedzie ludzie znowu szli do kawiarni – tym razem aperitif powinien być „wspomóc trawienie”, a i do roboty nic wieczorem nie było. Jedni zaczynali już rzucać w karty, drudzy zadowalali się niewinnym dominem, a trzeci spoglądali z pożądaniem na bilard, czując przedsmak sportowo-wirtuozowskich przyjemności.

Na placu było hucznie. Gazeciarze donośnie wykrzykiwali: „Pari-Soir, Entrants, szóste wydanie!”; z rykiem podjeżdżały autobusy do przystanku; przechodnie nawoływali się z różnych chodników. Niewyraźnie i głucho huczało metro; klaksony samochodów słycać było wszędzie; mali chłopcy krzyczeli i piszczeli. Na dobitkę, obwieszczając koniec zmiany, wyły syreny zakładów Renaulta, Blocha⁴, Matforda, rozmieszczone niedaleko stąd.

Dzień zbliżał się ku końcowi. Słońce od dawna zamierzało zniknąć zupełnie, ale z jakiegoś powodu to się mu nie udawało: zachodziło bardzo powoli jakby litowało się nad ziemią i nie chciało pozbawiać jej ciepła oraz światła. Ostatnie rude chmury pokrywały plamami wieczornej rdzy ściany domów i od czasu do czasu, odbijając promienie zachodzącego słońca, szyby jakiegoś pojedynczego okna zaczynały błyszczeć niezwykle jaskrawo, nie do wytrzymania dla oczu. Szedłem chodnikiem ulicy Forta, stromo biegnącej w górę – ku Vanves i dalej, ku Clamart.

– No tak, słońce jest oczywiście wspaniałe... Nie sposób zaprzeczyć: ta pomarańczowa połowa dysku, opadająca za grzebieniami szarych domów na tle niebieskawego nieba, wywołuje dość efektowne wrażenie... W dzieciństwie myślałem, że słońce zachodzi na końcu świata. Ale później się dowiedziałem, że koniec świata nie istnieje... Gdybym był malarzem albo poetą, wtedy, być może, widok zachodzącego słońca natchnąłby mnie i stworzyłbym jakieś takie dzieło!... Ale, niestety, nie jestem zdolny do ostrego reagowania na zjawiska przyrody. Tak, niewątpliwie jest pięknie, ale... Ale co? Ale prawdopodobnie po prostu woli się czytać gazetę przy szklaneczce Byrrha⁵ niż głowić się nad kwestią, dlaczego nie potrafię się zachwycić zachodem słońca!...

Włóczyłem się po mieście przez cały dzień, zmęczyłem się strasznie, a myśli moje jakby nachodziły jedna na drugą i z łatwością ześlizgiwała się jedna z drugiej. Zewnętrzny świat wydał mi się złożoną i bezmyślną, ale dość przyjemną dekoracją.

Nie przygnębiało mnie, jak to się dzieje prawie zawsze ze mną, męczące odczucie pustki, chociaż ulica, domy i ludzie byli odbierani przeze mnie jako pewien bezsensowny chaos, bezcelowe nagromadzenie przedmiotów. Ale ten chaos nie był wrogi; zmęczenie stępiło moją wrażliwość nerwową i byłem gotów przyjąć i przebaczyć nawet chaosowi, który nagle stał się domowy i zwykły. Ten brak łączności myśli, który brał się z niedostrzegania prawidłowości i celowości postrzeganych przeze mnie zdarzeń oraz zjawisk i który mi ciążył jako nienormalność, teraz nie wywoływał we mnie żadnych bolesnych strun i wydawał się naturalnym i odpowiednim. Jak zwykle, prowadziłem ze sobą swego rodzaju rozmowę, ale tym razem nie dziwiłem się temu i nie oburzałem się z tego powodu.

⁴ Marcel Dassault (właśc. Marcel Bloch, 1892–1986) – francuski konstruktor lotniczy.

⁵ Byrrh to aromatyzowany aperitif do wina, składający się z czerwonego wina, mistelli i chininy. Znany na rynku od 1866 roku, zdobywał popularność jako francuski apéritif. Miał opinię „napoju higienicznego” i dlatego sprzedawał się z powodzeniem na początku XX wieku.

– Wielki trzypiętrowy dom... Konsjerżka siedzi na krześle przed progiem. Konsjerżka to od wieków komiczna postać we Francji... Ale pamiętam, jak 1 maja konsjerżki szły na czele swego związku zawodowego i wymachiwały miotłami niczym emblematami... Pod oknami domu – zielone pojemniki z jakimiś roślinami. Po rynnie, na górze, lezie kot... Dźwięki gramofonu: śpiewa Tino Rossi. Dobrze śpiewa. Dlaczego wymyślają mu zwolennicy „dobrego smaku”? – ponieważ jest bardzo popularny. Zawsze znajdują się ludzie, którzy powiedzą: skoro popularny, więc trywialny. To nie tak. A zresztą rzeczywiście, być może, jest trywialny i ja nie mam smaku? Czort wie. Śmieszne, ale jest klub wielbicielek talentu Tino Rossiego. Wszystkie „wielbicielki”, są oczywiście zakochane po uszy w czarnowłosym Korsykaninie-piosenkarzu. Do tego klubu należą wszelkie sprzedawczynie, bieliźniarki... Głupie dziewczyny! Nie widzę siebie w roli członka jakiegokolwiek „klubu Vivian Roman” albo „Katharine Hepburn”. Mimo wszystko mężczyźni do tego jeszcze nie doszli... Ale doszli natomiast do wojny, gazów bojowych... Wolę kluby wielbicielek. Czy to znaczy, że kobiety są lepsze? Hm... Chyba nie. W młodości wszystkie myślą tylko o narzeczonych, a potem, po wyjściu za mąż, zajmują się tylko dziećmi, do starości psują życie tym samym dzieciom i robią na drutach nikomu niepotrzebne skarpetki... Czasami zdradzają męża. Według mnie – zbyt rzadko. No a my? My też jesteśmy niezli: zaczynamy od domu publicznego, potem wpadamy w objęcia jakiejś głupiej dziewczyny, która z czasem okazuje się natrętną kwoką domową, pijemy, służymy... dobrze jeszcze, gdy nie głosujemy na kandydata Centrum Republikańskiego!... A kończymy w ten sposób, że leczymy się z hemoroidów i piszemy testament... Zająć do kawiarni czy nie?

Ulica, po pokonaniu wzniesienia, jakie mnie zmęczyło, przechodziła przez skrzyżowanie, w którego lewym kącie przytuliła się mała kawiarnia. Niekiedy do niej zachodzę.

Pod płóciennym daszkiem nawet nie było stolików; natomiast były jakieś próby przyozdobienia: przed oszklonymi drzwiami wejściowymi zieleniły się krzewy, stała donica z palmą. Na skrzyżowaniu, w pryzmie piasku, bawiły się dzieci.

Otworzyłem drzwi i wszedłem do kawiarni. Drzwi okropnie zaskrzypiały, kiedy je otwierałem, ale zamknęły się bezszelestnie. Siadłem przy najbliższym stoliku.

Za cynkowym bufetem, nachyliwszy się, stał gospodarz kawiarni. Był gruby, łysy i okrągły, z szelkami na koszuli, z podwiniętymi rękawami i w fartuchu okrywającym spodnie i koszulę. Za uchem tkwił słabnący niedopałek; lewą ręką opartą na łokciu podtrzymywał rumiany policzek, a w prawej trzymał ołówek i coś pisał. Jego wargi poruszały się pod rudymi wąsikami. Liczył oczywiście dzienny dochód. Kiedy wszedłem, potrząsnął głową i wybałuszył na mnie oczy. Zobaczywszy, że jestem dobrze ubrany, natychmiast podbiegł do stolika, przy którym usiadłem i wyszeptał, uśmiechając się:

– Czego Pan sobie życzy?

– „Pernod” raz.

– Już podaję, monsieur.

Oglądałem pomieszczenie. Składało się z małej sali. Na lewo od wejścia – cynkowy bufet z bateriami butelek wzdłuż ściany, na prawo – grupa stolików i krzeseł. Na ścianach – reklamy aperitifów: Byrrha, Sinzano, Dubonnee, Saint-Rafael. W głębi sali po lewej stronie stał mały stół pokryty zielonym suknem i z rozciągniętą w poprzek siatką: prawdopodobnie stół służył do gry w ping-ponga. Podłużne okna wzdłuż lewej

ściany były kiedyś osłonięte białymi firankami. W rogu obok drzwi prowadzących do wewnętrznych pokoi, śpi zwinięty w kłębek foksterier.

W przeciwieństwie do kawiarni na placu, ta kawiarnia była całkiem pusta. Być może tutaj jakąś rolę odgrywał jego niepozorny wygląd, a być może przychodzili tutaj tylko stali bywalcy o określonej porze, jak to czasami bywa. Tak czy owak, byłem sam i cieszyłem się z tej okoliczności, bo spocony tłum w metrze i krzątania na placu zmusiły mnie do poszukania odosobnienia, które było tożsame z odpoczynkiem.

Gospodarz znowu zajął się obliczeniami, a ja z rozkoszą pociągałem zimny zielonkawy płyn z posmakiem anyżu; płyn szedł w głowę; to był dobrze zamaskowany, niemniej jednak silny alkohol.

O niczym nie myślałem, piłem tylko powoli swoje Pernod, wpatrując się w niebieskie żyłki w marmurowym blacie stolika. Dostrzegłem gazetę, po którą sięgnąłem, a potem, usiadłszy, położyłem na stole. Otworzyłem ją i zacząłem czytać.

Zawsze kupuję „Paris-Soir”, podobnie jak większości paryżan i mieszkańców przedmieść. Oczywiście, że uchodzi za oznakę arystokratyzmu, „bon tonu”, powagi czytać „Le Temps”; oczywiście, że modnie jest afiszować się swoimi sympatiami demokratycznymi, trzymając w ręku „Ce-Soir”; oczywiście, można zaznaczyć swą oryginalność, kupiwszy wychodzącą zupełnie od niedawna wieczorną gazetę pravicowców „Senk-Er”; ale ja wolę „Paris-Soir”. Ta gazeta dostarcza zawsze, jeśli nie najdokładniejszej, to przynajmniej w każdym razie, najróżnorodniejszej informacji o wszystkim, co jest godne zainteresowania, co dzieje się w Paryżu, we Francji i na całym świecie. Jej współpracownicy piszą lekko i zrozumiale, a jak zajrzysz do „Le Temps” do jakiegoś działu polityki zagranicznej, na pewno uwięzniesz! Ponadto „Paris-Soir” jest drukowany tłustą czarną czcionką, dobrze przekazującą wszystkie odcienie sensacji. „Paris-Soir” ma mnóstwo fotografii; w gazecie drukuje się teraz kolejna powieść G. Simenona *Testament Donadieu*. Tak w ogóle, ta gazeta jest najbardziej paryska spośród paryskich gazet wieczornych i ja jako prawdziwy paryżanin ją właśnie preferuję.

Co dzisiaj jest interesującego? Znowu zagadkowe zabójstwo w pociągu pośpiesznym. Proces Weidmanna⁶, który zabił 7⁷ ludzi. Niczego sobie! „Tour-de-France”. Ostatni etap: Cannes – Paryż. Pamiętam, jak w dzieciństwie zawsze przypuszczałem, że ten, kto wygra ostatni etap, będzie zwycięzcą. A potem się okazało, że to nie wcale nie tak, albowiem w trakcie całego turnée podlicza się liczbę punktów, wyłania się lidera i tenże lider może nawet przyjechać na finisz w Paryżu jako ostatni, a mimo to zostać zwycięzcą. W tym roku wygra Belg Sylvère Maes⁸. Zuch Sylvère! On już po raz drugi wygrywa „Tour-de-France”. Na marginesie, gdzieś w Belgii prowadzi on kawiarnię.

⁶ Georgij Efron wspomina o ostatniej publicznej egzekucji, która odbyła się w Paryżu 17 września 1939 roku. Wtedy to w Wersalu zgilotynowano francuski seryjnego mordercę niemieckiego pochodzenia, Eugène'a Weidmanna (1908–1939). Wykonanie wyroku zostało sfotografowane przez reporterów, którzy ukryli się na dachu pobliskiego domu. Fakt ten spowodował, że ówczesny prezydent Albert Lebrun (1871–1950) zniósł egzekucje publiczne.

⁷ Według oficjalnych danych ofiarą G. Weidmanna padło nie 7, lecz 6 osób. Do ostatniego zabójstwa, w którym śmierć poniósł Raymond Lesobre, doszło 27 listopada 1937 roku w Sain-Cloud – zob. https://pl.wikipedia.org/wiki/Eug%C3%A8ne_Weidmann (dostęp 5.04.2021).

⁸ Sylvère Maes (1909–1966) – kolarz belgijski szosowy, który zwyciężył w wyścigu Tour de France dwukrotnie: w latach 1936 i 1939.

Boks. Murzyni są chyba najsilniejsi. Joe Louis, Henry Armstrong, John Henry Lewis, Leroy Heinz. A Francuzi przepadli. Ich czas w boksie przeminął. Carpentier – właściciel modnego baru, Marcel Thil się wypalił... Świetnie, że pobili tego słynnego Niemca, Maksa Schmelinga. I kto go pokonał? Murzyn! Macie swoją wyższość rasy aryjskiej. I pokonał Schmelinga w ciągu dwóch minut, pokonał naukowo, z finałem w postaci klasycznego nokautu, przez prosty uppercut.

Piłka nożna. Kibicuję klubowi Sète. Z jakiegoś powodu jest mi sympatyczny. Drużyna z Sète wszystkich zwycięża. W Sète urodził się Paul Valéry. Prawdopodobnie nie lubił on piłki nożnej. A ja lubię i piłkę nożną, i wiersze Valéry'ego. Czy to brzmi źle:

...Que l'univers n'est qu'un défaut
Dans la pureté de Non-Etre!⁹

Takiego drugiego poety we Francji nie ma.

– Proszę jeszcze jeden Pernod!

– Już podaję, monsieur.

Hm... Znowu plotki na temat tego biednego byłego Edwarda VII (obecnie „po prostu” księcia Walii)¹⁰ i jego amory z tą missis Simpson. Co tu może być interesującego? Zakochał się w niej po uszy i basta, wszystko jasne. A że ani on, ani ona nie są piękni, to fakt. W przysłowiu przecież mówi się, że „Kaźda potwora... itd. À chaque vilain sa vilaine¹¹, zwłaszcza gdy vilain jest członkiem rodziny królewskiej, a vilaine – amerykańską milionerką. Tytuł i pieniądze upiększają zużyte fizjonomie protagonistów tej tragikomedii. Być może Georg – jękający się, ale istny Brytyjczyk, rzeczywiście jest bardziej na swoim miejscu na angielskim tronie niż światowy Edward, który nie chce rozstawać się ze swoją missis Simpson?

Trochę kroniki świeckiej. „Dzisiaj na skokach w Longchans był obecny Van Dongen, André de Fouquières, Tristan Bernard i Paul Reboux”. Co tu mówić – sól ziemi. Dzieci, dzieci, bawcie się!... Jednak Van Dongen jest już całkiem stary. A i Tristan Bernard niczego sobie. Van Dongen wciąż maluje obrazy w frywolnym duchu, a Tristan Bernard ciągle opowiada bez mrugnięcia okiem dwuznaczne anegdoty i jego broda się śmieje. No cóż! Paryż pozostaje Paryżem, nawet z brodą i pod siedemdziesiątkę! Mówiąc o Paryżu, trzeba będzie koniecznie pójść do Casino-de-Paris, gdzie występuje Maurice Chevalier. Przecież ani razu go nie widziałem – tylko słyszałem z płyt i w radiu.

Teatr... *Straszni rodzice* Jeana Cocteau¹². Ile się mówi i pisze o tej sztuce! Autor – rzeczywiście utalentowany człowiek. Czytałem tylko jedną jego książkę: *Okropne dzieci*¹³; bardzo dobre.

⁹ Poprawnie wers ten brzmi trochę inaczej: „L'univers n'est qu'un défaut dans la pureté du non-être”. (Online) <http://www.linternaute.fr/citation/17882/l-univers-n-est-qu-un-defaut-dans-la-purete-du-non-etre---paul-valery/> (dostęp 5.04.2021). W dosłownym tłumaczeniu: „Wszechświat jest tylko skazą w czystości niebytu”.

¹⁰ Chodzi nie o Edwarda VII, lecz Edwarda VIII, będącego po abdykacji księciem Windsoru.

¹¹ À chaque vilain sa vilaine – odpowiednik polski: Kaźda potwora znajdzie swego amatora.

¹² Georgij Efron ma na myśli sztukę Jeana Cocteau z 1938 roku *Les parents terribles*.

¹³ Powieść *Straszne dzieci* (*Les enfants terribles*) została opublikowana we Francji w 1929 roku.

Elektra Jeana Giraudoux. O, ten to spryciarz, a jego powieści, to w rzeczy samej nieustanna gadanina, ale za to jaka mądra, błyskotliwa gadanina! Tak w życiu raczej się nie porozmawia.

Właściciel kawiarni daje mi jakieś znaki. Gdy czytałem, zdążył włożyć marynarkę, przygładzić włosy na czubku głowy i zapalić nowego papierosa. Obok niego stoi jego żona. To brunetka około trzydziestu, trzydziestu pięciu lat, jest o głowę wyższa od swojego męża; nad górną wargą przebijają się wąsiki. Jest kobietą puszystą, cała ubiera się w czerń. To gorliwa katoliczka i każdej niedzieli chodzi do kościoła w Issy, co nie przeszkadza jej być energiczną kochanką dwóch, trzech młodych mężczyzn, których częstuje darmowymi aperitifami i którzy z braku doświadczenia oraz obawy przed strasznymi następstwami choroby wenerycznej nie mają nic przeciwko ćwiczeniom w sztuce miłości z tą pełną temperamentu, ale komfortową mieszkanką południa. Właściciel oczywiście o wszystkim wie, lecz kawiarnia należy do żony i dlatego nie śmie nawet pisać, a i raczej nie chce się pozbyć swojego statusu rogowca. Ma to gdzieś. Jest cynikiem i lubi tylko pieniądzem chociaż nie, nie: czasami, ryzykuje na goniwach.

– Monsieur, idziemy dzisiaj do kina i muszę zamknąć kawiarnię wcześniej niż zwykle...

Rozliczyłem się, dałem właścicielowi napiwek i wyszedłem na ulicę. Madame prowadziła na rzemieńnej smyczy głupiego białego foksteriera, a monsieur, zamknąwszy żelazną ramę na klucz, godnie wziął swoją żonę pod rękę i skierował się z nią ku ulicy Jeana Jaurès'a, gdzie znajduje się kino „Alhambra”. Foksterier napinał smycz i szczeakał na przechodniów.

Dwie szklanki Pernoda zrobiły swoje. Szedłem ciężkim krokiem; trochę kręciło mi się w głowie. Przeszedłszy dwie, trzy ulice wreszcie doszedłem do domu, gdzie mieszkam, wszedłem na pierwsze piętro, otworzyłem drzwi, zapaliłem światło w pokoju i klapnąłem na kanapę. Obudziłem się mniej więcej po trzech godzinach, a teraz siedzę i robię te notatki.

2

Obudził mnie szum, który dochodził z dołu. Krzyki, ostra wymiana zdań, płacz... znowu rodzinne niesnaski u Rosjan, którzy mieszkają na parterze w oficynie. Ajkanowowie wyemigrowali z Rosji do Francji po rewolucji październikowej, rodem są z Taganrogu, a stara babcia znała Czechowa¹⁴.

Nie wiem, kim była ta rodzina przed rewolucją, ale tutaj jej członkowie pod wpływem przeżytych nieszczęść zaniedbali się. W mieszkaniu Ajkanowów panuje całkowity nieporządek, chociaż jest sprzątane po dziesięć razy dziennie. Wychodząc stamtąd, można być pewnym, że się wyniesie na sobie trochę pluskiew, nie mówiąc o pchłach, których jest mnóstwo. Bez względu na to, że rodzina jest ogromna i miejsca w domu mało, Ajkanowowie trzymają psy, które kręcą się po pokojach w poszukiwaniu jedzenia, rzucają się wszystkim pod nogi, wywracają krzesła i paskudzą, gdzie się trafi, po

¹⁴ Anton Czechow (1860–1904) urodził się w Taganrogu.

czym są bite i wypędzane na ulicę; ale po jakimś czasie wracają i wszystko zaczyna się od nowa.

W mieszkaniu Ajkanowów znajdują się kolosalna ilość starych, nikomu niepotrzebnych rzeczy, stosy zniszczonych gazet i książek, podarta odzież i szmaty, rozbite obrazy, małe wazy i garnki, deski, połamane wiadra, kawałki żelaza. Wszystkie te rupiecie już dawno należałoby wyrzucić, niemniej są one ostrożnie przechowywane – niby że mogą się jeszcze przydać w domu.

Rodzina nie żyje w przyjaźni i codziennie dochodzi do kłótni, które czasami zamieniają się w bójkę. Rzecz sprowadza się do wielkiego zagmatwania w stosunkach rodzinnych: młodsze pokolenie, które wielokrotnie się żeniło i rozwodziło, oddaje się scenom zazdrości oraz wzajemnym oskarżeniom o każdy nieładny albo nieuczciwy czyn, przy czym dostaje się także starszemu pokoleniu, które, chociaż i ciężko jęczy, lecz na poniżanie się nie zgadza... Ale najbardziej odczuwalne są tutaj brak pieniędzy i nadużywanie wódki. Pierwsze rozgorycza tych nieszczęśliwych ludzi, którzy znaleźli się w imadle potrzeb i głodu, a drugie jeszcze bardziej pogłębia ich – i bez tego – historyczne nastroje. Tak więc sobie żyje ta rodzina, wyrzucając wszystkie swoje przeżycia, nieporozumienia i skandale na zewnątrz, ku wielkiej uciechu pozostałych mieszkańców naszego w domu, którzy, chociaż sami nie należą wcale do bogatych, gardząc cudzoziemcami-metojkami, odczuwają pewną moralną wyższość i moralną satysfakcję.

Żyję sam i nie prowadzę domu, dlatego, umywszy się i ubrawszy się, jem śniadanie w kawiarni naprzeciwko. Dzisiaj – cudowna pogoda – nie ma deszczu, słońce przebija się przez lekką mgłę, tak w ogóle dzień jest taki, jakim go lubię. W kawiarni kreślę kilka słów do Suzy, które potem wyślę listem pneumatycznym. Prawdopodobnie spotkam się z nią wieczorem. Dzisiaj – niedziela i za dni zamierzam udać się na bulwar Montparnasse: dawno tam nie byłem.

Tradycyjną drogą – przez ulicę Bodena i ulicę Forta, schodzę ku Issy, do placu merostwa. Zachodzę na pocztę, wysyłam list do Suzy, siadam do autobusu linii „89” i po dziesięciu minutach wychodzę obok bramy Wersalskiej. Udam się „dla zażycia ruchu” pieszo po ulicy Vaugirard do bulwaru Pasteura, tam siądę do metra i po jednym przystanku będę przed dworcem Montparnasse.

Ulica Vaugirard – jest prawie najdłuższą paryską arterią. Ciągnie się przez dziesięć dzielnic, przecinając „lewy brzeg” od bramy Wersalskiej do bulwaru Saint-Michel.

Ulica Vaugirard jest ożywiona. Zaczynają otwierać się kasy kin, na tarasach kawiarni pojawiają się pierwsi bywalcy i obie strony ulicy zapełniają się wózkami i straganami z warzywami i rybami. Handlarki niepokoją powietrze swoimi krzykami i aż do placu Conviension (Konwentu) ulica ma trochę charakter bazaru. Partery prawie każdego domu zajmują sklepy: mięsny kram, megasam, księgarnia, obuwniczy, kawiarnia, jubiler, drugi obuwniczy, fryzjer – i tak dalej aż do nieskończoności.

Ludzie snują się tutaj najróżnorodniejsi, bo na ulicy Vaugirard spotykają się dwa zupełnie odmienne okręgi paryskie: 15. – plebejsko-handlowy z 6. – artystycznym, bogatym. Lubię chodzić ulicą Vaugirard właśnie dlatego, że zawsze mogę na niej spotkać każdy paryski egzemplarz człowieka. Śmiesznie powiedzieć, ale pewnego razu policzyłem, że na całej linii metra Mairie d'Issy do Montmartre'u i dalej właśnie na przystanku „Conviension”, czyli w centrum ulicy Vaugirard, wchodzi do wagonów największa liczba pięknych kobiet!

Idę wśród dobrodusznego paryskiego tłumu, oczarowany jego ruchem, oczarowany oddychającą, ruchliwą, ożywioną ulicą, tak dobrze mi znaną i taką niepowtarzalną. Znam tutaj każdy dom, znam każdą część perspektywy i za każdym razem odczuwam przyjemność ze swojego związku z tym miastem, które odbieram jak kogoś bliskiego, pomimo że w nim się nie urodziłem¹⁵.

Koło kawiarni na rogu ulicy Convension spotykam mojego przyjaciela Paula Leforta¹⁶. Przywitanie, uścisk dłoni; odcinek drogi do bulwaru Pasteura przejdziemy razem.

Nazwałem Paula Leforta moim przyjacielem. Ale czy słusznie? Paul to coś więcej niż znajomy, ale mniej niż przyjaciel. Przyjaźń uważam za prawdziwą tylko wtedy, gdy każdy partner jest gotowy ofiarować bardzo dużo drugiemu, i bardzo dużo z myślą o nim się wyrzec. A ani ja, ani Paul nie jesteśmy zdolni do takiej ofiarności. A i po co ona? To nie w duchu Paryża. Głębokość uczuć jest raczej typowa dla prowincji.

Lefort jest starszy ode mnie o pięć lat. Poznałem się z nim dość dawno, jeszcze wtedy, gdy uczyliśmy się w jednej szkole w Clamart. Nasza znajomość opierała się na moim ubóstwianiu Paula i na jego wyrozumiałości dla mnie. Do tej pory nie wiem, z jakiego powodu tak mi się spodobał. Prawdopodobnie ma jakiś talent do zauroczenia. Zewnętrznie nie jest atrakcyjny: dość chudy, średniego wzrostu młody mężczyzna o rudych włosach i czarnych oczach; zawsze ubiera się ze smakiem; manery ma nienaganne, głos przyjemny i kpiący. Jak ja go uwielbiałem, gdy miałem dwanaście lat! Sprzecaliśmy się w kwestiach polityki, rozmawialiśmy o kobietach. Sprawiało mu przyjemność, gdy widział moje uwielbienie dla jego osoby i dlatego nie odpychał natrętnego chłopca, który zawsze chciał iść z nim razem do szkoły. Potem, kiedy różnica lat nie dawała już tak o sobie znać i kiedy zacząłem z większą przenikliwością patrzeć na zjawiska i ludzi, moje ubóstwienie się rozpuściło, ale Lefort wciąż był dla mnie sympatyczny i zachowałem z nim więzi. Ciekawy szczegół: Paul to potomek w linii prostej znanego generała Leforta będącego na służbie u cara Piotra I¹⁷.

Paul-Henri Lefort, Francuz, lat 24 od narodzin – maminsynek. Ta prawda, niestety, jest niewzruszona, lecz nie przeszkadza mi ona w przyjaźni z Paulem. Mieszka we wspaniałym lokalu przy ulicy Voisembert (obok bramy Wersalskiej), w oddzielnym pokoju, który nazywa „moja garsoniera” (kawalerka). Ojciec Paula jest wyższym oficerem sił powietrznych; zapewne to dość duża szyszka w świecie wojskowych; dużo zarabia. Nigdy go nie widziałem, podobnie jak i matki Paula, przy czym nie czuję żadnej potrzeby, by ich poznać.

Paul Lefort mało czyta; w jego pokoju razi brak książek. Natomiast bardzo starannie dba o siebie i nadąża za modą, lubi czekoladowe cukierki i w jego szafce zawsze można znaleźć pudełko świętych cukierków marki „Marquise de Sauvignon”.

Paul uczył się słabo, padł w czasie egzaminów maturalnych i z trudem zdał egzamin po raz drugi; nie obyło się bez nacisku ze strony rodziców. Obecnie studiuje prawo na Sorbonie, ale też strasznie marnie i niechętnie.

¹⁵ Szczegół autobiograficzny: Georgij Efron urodził się pod Pragą, we Všenorach, należących wtedy do Czechosłowacji.

¹⁶ Postać historyczna, przyjaciel Georgija Efrona z czasów, gdy Mur mieszkał w Paryżu.

¹⁷ Chodzi o Franza Jakowlewicza Leforta (François Le Fort; 1656–1699) – rosyjskiego generała (od 1693), następnie admirała (od 1695), przyjaciela i bliskiego współpracownika cara Piotra I.

Lefort nie ma poglądów politycznych. Mówię oczywiście o twardych, przemyślanych poglądach. Kiedy oboje uczyliśmy się w katolickiej szkole w Clamart, Paul był członkiem miejscowego oddziału młodzieży komunistycznej. Teraz jest członkiem „francuskiej partii popularnej”, której przewodzi Doriot. Paul chce wszystkiego skosztować; można go nazwać cynicznym politycznym dyletantem. Mówi mi, że trzeba rozstrzelać Marty’ego, ponieważ zdradził Francję, powstawszy przeciwko władzy wojskowej, zdradził Ojczyznę. Ponadto Paul często powtarza aforyzm: „Wolę żyć jak Niemiec niż umrzeć jak Francuz”. W głębi duszy Paul jest struty propagandą piątej kolumny, to ultrapacyfista i oczywiście ma gdzieś Ojczyznę i flagę narodową; te słowa tylko przykrywają jego obojętność wobec Francji.

Poza tym wydaje mi się, że polityczne fascynacje Paula są niezwykle powierzchowne i podobne do fascynowania się nowym filmem. W organizacji młodzieży komunistycznej prowadzono gorącą działalność propagandową. Przez pewien czas Lefort był pochłonięty tym intensywnym życiem społecznym, które później mu się sprzykrzyło, ponieważ straciło urok nowości i dlatego zdecydował się zaznać szczęścia u Doriota. Zresztą i u Doriota nic nie robi, a tylko czeka na to, „co takiego oni wywiną”, jak sam mówi.

Lefort zmienia przekonania w powodu formy znaczka, z powodu koloru książeczki członkowskiej, w ten sam sposób, jak zmienia się półbuty albo kapelusze.

Wielkie przywiązanie do zewnętrznej strony i przejawów życia – oto co jest dla niego niezwykle charakterystyczne. A Paryż tak obfituje w te czysto zewnętrzne błyszczące atrybuty, że bardzo trudno jest się nimi nie zafascynować i niekiedy z trudem udaje się odróżnić oryginał od fałszywki, zwłaszcza że fałszywki często „podaje się” w znacznie bardziej nęcącym i pociągającym wyglądzie niż to, co oryginalne...

Idziemy z Paulem ulicą Vaugirarda i przerzucamy się frazami o polityce: w rzeczy samej jesteśmy nowoczesnymi ludźmi, a nowocześni ludzie rozmawiają o polityce o każdej porze dnia i nocy.

– Nie, przyjacielu, – mówił Lefort. – Całą sprawę psują cudzoziemcy. Jest ich zbyt wielu u nas. Tylko zjadają chleb Francuzów.

– Ej, mój drogi, ta pieśń jest już stara; cudzoziemcy nic do tego nie mają. Jeśli Francja pozostała w tyle w porównaniu z innymi krajami w dziedzinie uzbrojenia i produkcji przemysłowej, winę ponoszą jej szefowie pozbawieni talentu. Pamiętasz, co napisał ostatnio Montherlant: „Za każdym razem, gdy Francja dostaje kopniaka w zadek, woła kukuryku! Cała nasza polityka zagraniczna, uwierz mi, składa się z serii kopniaków i „zwycięskich” gdakań po każdym z nich. Cofamy się przed wrogiem, a potem sami rozślawiamy ten odwrót niczym zwycięstwo nad światem. Czy to ma związek z przemysłem i uzbrojeniem?”

Mówię z przekonaniem i wierzę w to, co mówię, a tymczasem mój rozum kłóci się z moimi uczuciami. Wiem, że polityka kapitulacji wobec Hitlera niczego dobrego nie przyniesie, ale dobrze pamiętam dzień 28 września 1938 roku. Wydawało się, że wszystko jest skończone, a wojna – nieunikniona. Szedłem bulwarem Włoskim i powtarzałem: „Nie, to niemożliwe. Czyż w taki rajski dzień, gdy niebo jest takie niebieskie, czyżby miała się rozpętać wojna?”. I kiedy dotarła wiadomość o konferencji monachijskiej, gdy przez Paryż i cały świat przetoczyły się te same słowa: „dogadali się”, przyniosły one ogromną ulgę niczym łyk powietrza dla duszącego się. Nawet ci, którzy

mieli świadomość, że Monachium to oszustwo, fatalne dla demokracji odstępowo, nawet oni, jestem przekonany, cicho powiedzieli: „Dzięki Bogu, tym razem minęło”.

Jesteśmy nieszczęśliwym pokoleniem wsysającym pacyfizm z mlekiem matki. Zbyt dużo nasłuchaliśmy się o okropnościach wojny, zbyt dużo czytały Remarque'a i Dos Passosa – i wielu innych! – zbyt wiele widzieliśmy filmów antywojennych. Zostaliśmy wychowani na nienawiści i pogardzie dla wojny. Wszyscy nasi współcześni pisarze to pacyfiści, wszystkie gazety piszą przeciwko światu, cała nasza kultura jest wroga idei wojny. Oto dlaczego witano uroczysto Daladiera i Bonneta po ich powrocie z Monachium i to „kukuryku”, jak mówi Montherlant, było chyba niestety ogólnonarodowe i wszyscy cieszyliśmy się z darowanego pokoju.

– Tak, stary – kontynuuje Lefort – zgadzam się z tobą, że nasi szefowie nadają się do czorta. Wszyscy oni to nadęte bubki. Tchórzliwy Blum, ostrożny Chautemps, nadymający się pseudobohater Daladier, pusty człowiek de la Rocque – czy to są przywódcy?

– To samo Doriot! – dodaję ironicznie, pragnąc go podjudzić. Ale Paul nie reaguje.

– Co Doriot? Jest dobrym mówcą, a o reszcie nie wiem.

Nasza rozmowa jest całkiem bezpłodna i Lefort kończy temat polityczny smutną wypowiedzią:

– Tak, stary, polityką się człowiek nie nasyci.

– Zobaczmy, co powiesz, jak zostaniesz deputowanym – dopowiadam.

...Paul się śmieje i idziemy dalej, ciesząc się ze swojej młodości, zadowoleni z naszego młodego cynizmu, przekonani że nie damy się zwieść i dumni z tego, że stoimy ponad jakimiś tam politycznymi rozbieżnościami. Jesteśmy przecież w Paryżu i miasto-czarodziej rozpuszcza namiętności w wesołym wirze sceptycyzmu.

Paul opowiada o swoim życiu w Metz, dokąd został oddelegowany jego ojciec.

– Mój drogi, tam była jedna Czeszka... Uf, do czorta, co za piękna dziewczyna! Naprawdę stałem się zagorzałym zwolennikiem Czechów, dopóki mieszkałem w Metz. Szybko się sobie spodobałiśmy i do dzisiaj zachowuję o niej wspomnienia. Wyobraź sobie, że kiedy rozpuszczała włosy, opadały one jej prawie do pięt! O, to ja rozumiem, to jest kobieta!

Lefort ma słabość – lubi się przechwalać swoimi zwycięstwami w stylu Don Juana. Nie wierzę w Czeszkę, ściślej nie wierzę w to, że ją posiadał, ale udaję, że przyjmuję wszystko, co powiedziała za dobrą monetę. Skoro przechwalanie się sprawia mu przyjemność, dlaczego należałoby pozbawiać go tej przyjemności? Paul powie: „Nie wierzysz – nie musisz” i się obrazi, ponieważ pomyśli, że w rzeczy samej mógłby posiadać tę Czeszkę, gdyby wydatkował więcej energii i że ja nie mam żadnych podstaw, aby mu nie wierzyć. Prawdopodobnie nawet zdąży przekonać nawet samego siebie, że sam nie chciał tracić czasu na tę Czeszkę i jeszcze mocniej się obrazi z powodu mojej niewiary zakładającej opór z jej strony. Rozumiem grę jego przypuszczeń.

Ale oto już bulwar Pasteura, dwie narożne kawiarnie naprzeciwko siebie, oto liceum, metro...

– To tymczasem, stary, żegnaj...

– Na razie!

Paul oddał się na prawo, w dół po bulwarze, wzdłuż liceum, do ulicy Lecourbe, a ja wchodzę do ogarniającego mnie strumieniem ciepła wejścia do metro.

Po trzech minutach niebieski pociąg wiezie mnie na Montparnasse.

3

Stacja metra „Montparnasse” ma dwa wyjścia. Obierając jedno z nich, trafia się na ulicę Rennes prowadzącą od placu o tej samej nazwie do centrum Paryża i rz. Sekwany; obierając drugie, wychodzi się wprost do dworca Montparnasse.

Z dworca Montparnasse można pojechać do Bretanii, do Normandii, a także do najbliższych przedmieść i do Wersalu. Dworzec jest masywny, ale niezbyt wielki, zbudowany w późnym stylu empire i ozdobiony okrągłym zegarem o rzymskich cyfrach, które odmierzają kolejną cząstkę czasu. W niedzielę przed dworcem współzawodniczą w krzykliwej gorliwości sprzedawcy gazet skrajnych opcji politycznych: od „Humanite” do „Action Française”. Ci ludzie dość pokojowo układają się ze sobą, pomimo różnic w prezentowanych przez nich ugrupowań politycznych i bójki między nimi zdarzają się rzadko. Tutaj także, przy wejściu do dworca, przechadza się sprzedawca balonów i zdaje się, że ten wątpy staruszek ledwo, ledwo trzyma się ziemi, że gotów jest w każdej minucie poszybować w niebo na skutek pociągania przez swój wesoły różnokolorowy ciężar!

Cały parter dworca zajmują tak zwane pasaże: trzy, cztery szerokie przejścia, po których bokach rozlokowano sklepy i kino „Cineac”; pokazują w nim francuską kronikę filmową na zmianę z amerykańskimi filmami animowanymi; program jest nadawany przez cały dzień, od rana do nocy, i zamienia się raz na tydzień, przy czym w środę, w dniu zmiany programu, można nawet, trafiwszy na sześciogodzinny seans, zobaczyć dwa programy i do woli nacieszyć się dyplomatycznymi uśmiechami, mięśniami mistrzów i niepowodzeniami Micky Mouse. W witrynach sklepowych są wystawione pióra wieczne, które za pomocą elektryczności nieskończenie wypisują monogramy swoimi złotymi stalówkami, drogie zabawki i małe pociągi, które są kupowane nie dla dzieci wołających czytać powieści przygodowe i potajemnie palić perfumowane papierosy, lecz pręcej dla bogatych ojców rodzin, odpoczywających od giełdy, polityki albo trosk administracyjnych. Tanie zegarki, perfumy, krawaty, patefony i radiole, naszyjniki i bransolety, małe „pamiątki” w postaci wieży Eiffela albo znaczków – wszystkie te bezwartościowe paryskie drobiazgi przyciągają cudzoziemców, którzy chętnie opróżniają swoje kieszenie, by kupić „article de Paris”¹⁸.

Przy wejściu na dworzec – kiosk z książkami i czasopismami, wielki pstry kiosk; i zawsze mam pragnienie, by kupić całą jego zawartość, bo tyle jest w nim interesujących książek i czasopism. Nic na świecie tak mnie nie wabi i nie przyciąga, jak księgarnie i kioski z gazetami i jeszcze chyba antykwariusze znad brzegów Sekwany.

Wchodzę po szerokich kamiennych schodach na pierwsze piętro dworca. Panuje tam krzątania z wyjazdem. Tragarze ciągną na wózkach kufry i walizki, kręcą się w pośpiechu ludzie, przenikliwie świszczą i huczą parowozy, z megafonu rozlegają się donośne ogłoszenia o odejściu pociągów. Wszędzie porozklejano afisze z widokami miejscowości, gdzie można spędzić weekend albo urlop. Teraz właśnie rozpoczął się sezon wiosenno-letni i paryżanie chętnie wyjeżdżają ze stolicy do wszystkich zakątków wybrzeża, gór i dolin Francji...

¹⁸ Z fr. article de Paris – towar z Paryża.

Kąpię się w trwożnej atmosferze wyjazdu i całkowicie mnie ona pochłania. Wyjechać! Dziecięca magia tego słowa wciąż jeszcze na mnie oddziałuje. Cóż, dzisiaj zaczyna się mój dwumiesięczny urlop; została przerwana na dwa miesiące monotonna praca kancelaryjna, jestem wolny i mogę wyjechać, dokąd tylko zechcę. Mojej pensji, plus małej emerytury, którą otrzymuję po śmierci rodziców, zupełnie wystarczy na podróż i pokrycie wakacyjnych kosztów. Jechać? Oczywiście, ale dokąd? Zresztą zdążę o tym pomyśleć. Trzeba będzie trafnie wybrać miejsce, gdzie spędzę lato, żeby nie żałować potem Paryża, jak to było w zeszłym roku, kiedy mieszkałem w Moret nad Loing.

Moret – cudowne stare miasteczko, położone nad brzegiem rzeki Loing, dopływem Marny. W Moret jest dawna gotycka cerkiew, malowniczy półchłopski bazar; do tego miasteczka wkracza się przez bardzo stare bramy zbudowane z szarego kamienia, na wpół się rozsypujące i przebite pociskami – wspomnienie po wojnie 1870–1871 roku. W Moret jest cicho... Rzeka przepływa pod garbatym mostem, amatorzy, siedząc na zielonym brzegu rzeki, łowią problematyczne ryby, kawiarnie są puste i pachnie w nich korkiem oraz pleśnią. Nie zważając na te wszystkie cudeńka, szybko ogarnęła mnie autentyczna nuda. Co robić, czym się zająć? Kraj płaski, nudny, z niewieloma wioszczkami, całkowicie nie ma gdzie spacerować; lasów nie ma, tylko rzadziutkie gaiki; z braku książek i rozrywek rzuca w sen i całe to spokojny Moret jest jakiś zaspany... Jednym słowem, stęskniłem się – byłem zadowolony, kiedy wróciłem do hałaśliwego, niekiedy męczącego, lecz żywego Paryża.

Wracam i, schodząc przez pasaż, wychodzę na plac Rennes. Ależ tutaj ruch! O mały włos zginąłbym pod kołami rozpędzonego auta – ale pomyślnie przecinam plac na skos i wchodzę do iskrzącego się białą farbą i szkłem „Milk-Baru”.

Wytwornym mieszkańcom Montparnasse’u i zblazowanym cudzoziemcom, wszystkim tym ludziom, którzy zaznali przesyty, sprzykrzyły się zwykłe kawiarnie. Tak naprawdę, ci, którzy uważają się za najlepszych wśród nich, w rzeczy samej są całkowicie podobni do najbardziej zabiedzonych. W jakimś maleńkim punkcie na Rochechouhart podają te same napoje, co w ekscentrycznym „La Coupole” i „Rotonde”. Są one bogato udekorowane, odwiedzają je czasami sławy w rodzaju Marleny Dietrich, ale lustra w marmurowych ramach i najdłuższe rzęsy „fatalnej” aktorki przestały wywierać wpływ na wybredną publiczność Stolicy Smaku. Otwarcie „Milk-Baru” niechybnie chociaż na mig zabawiło paryżan, stworzyło iluzję nowości.

W tym barze nie podają napojów spirytusowych, natomiast można tam otrzymać szklankę doskonałego mleka, mocno schłodzonego i orzeźwiającego oraz starannie przygotowaną kanapkę z szynką. W „Milk-Barze” można skosztować – przygotowanego zgodnie ze wszystkimi regułami sztuki – narodowego amerykańskiego ice-cream soda (a paryżanie znają go tylko ze słyszenia), nie mówiąc już o kakao i kawie z tym samym milk.

„Milk-Bar” to kawałeczek USA w Paryżu i dlatego często można usłyszeć w nim nosową mowę Anglosasów. Jeszcze jedna nowość: przy bufecie można siedzieć jak w Ameryce i szykownych klubach na kręcących się taboretach, przymocowanych do podłogi za pomocą długiej nóżki. Od białej farby, która pokrywa ściany i stoliki baru, z braku zapachów wina i na wpół pijanej paplaniny, od widoku uśmiechających się i pracowitych młodych kelnerów, od tego wszystkiego wieje zdrowiem; „Milk-Bar” jest

świeży i niebanalny, bo to zdrowie, albo wrażenie zdrowia, dodaje mu bardzo nęcącego uroku.

Zresztą obawiam się, że i „Milk-Bar”, ten kawałeczek transatlantyckiego „prosperity”, wkrótce wszystkim się sprzykrzy, jak amerykańskie filmy i rozmowy o wojnie. Ale teraz – po raz pierwszy w życiu! – poznaję tajemnicę ice-cream soda i chociaż pod tą trójkondygnacyjną nazwą kryją się tylko lody 3 rodzajów ze śmietanką i wodą sodową, a wszystko zostało podane w ogromnie wydłużonym pucharze – mimo wszystko doznaję pewnego drżenia typowego dla wtajemniczenia. Lody pomagają mi pokonać trochę artykułów w londyńskim „Daily Mail”; ta angielska gazeta jest tak samo nudna jak nasz „Temps” i tak samo całkiem dobrze poinformowana i solidna. Przyznaję, że nie znoszę tych wszystkich porządnickich, zakutych w kołnierzyki siwowłosych i rumianych staruszków, komercyjnych asów i reakcjonistów-redaktorów. A „Daily Mail” jest ich organem. Ich głos monotonnie płynie przez stateczne kolumny podziemia szanownej gazety. Gazety amerykańskie są o wiele weselsze.

Tak więc uczyniłem zadość dobremu smakowi, zwiedziwszy „Milk-Bar” i zrównoważyłem naturalną swoją lekkomyślność czytaniem ciężkiej politycznej bzdury. Dzień zaczyna się dobrze, sumienie moje jest spokojne i mogę kontynuować swą drogę.

4

Wyszedłszy z „Milk-Baru”, idę bulwarem Montparnasse w kierunku dzielnicy Łacińskiej.

Dla mnie Montparnasse to symbol Paryża. Niektórzy zaprzeczą i powiedzą, że symbolem Paryża są Pola Elizejskie – najbardziej szykowna ulica na świecie; Broadway № 2, do tego jeszcze Gust pisany wielką literą. Inni powiedzą, że Paryż – to poetyckie pagórki ogrodu Buttes-Chaumont, knajpki z ulicy Fontaine, plac Pigalle o północy, jednym słowem – Montmartre... Każdy paryżanin i każdy cudzoziemiec przyjeżdżający do Paryża obiera sobie za obiekt miłości określony rejon albo dzielnicę miasta i każdy z nich staje się gorliwym patriotą właśnie tej dzielnicy albo rejonu.

I mimo wszystko, jak wydaje mi się, tylko Montparnasse jest godny, by nosić miano kwintesencji Paryża. Vaugirard to prawie wyłącznie rejon handlowy; Pola Elizejskie, Auteuil, Passy – miejsca życia i aktywności samych tylko bogaczy, Montmartre przekształcił się w sztuczny rozrywkowy magnes przyciągający cudzoziemców ze wszystkich końców świata, dzielnica Łacińska – cytadela wesółych, ale nadzwyczajnie chamskich i do tego faszystowsko nastrojonych studentów... Inne dzielnice Paryża niczym szczególnym w rzeczy samej się nie wyróżniają. A Montparnasse...

A Montparnasse jest podobny do ogniskowej soczewki, w której skupiają się wszystkie promienie przez nią przechodzące, by potem rozbłysnąć w najbliższej przestrzeni. Na Montparnassie można zrozumieć Francję, pojąć jej sekret, pokochać pełen sprzeczności Paryż, zafascynować się nim jak kobietą, zafascynować do tego stopnia, by zęby bolały w chwili rozstania.

Trudno uwierzyć, że nie tak znów dawno Montparnasse leżał na peryferiach, był prawie wsią. Tam i siam migają klasyczne paryskie kasztany i to jest wszystko, co zostało z naiwnego zielonego rozkwitu minionych czasów.

Bulwar Montparnasse zaczyna się od ulicy Sevres, ale aż do dworca wydaje się jakiś błąd i niewyraźny; dopiero od placu Rennes zaczyna się panowanie prawdziwego Montparnasse'u – panowanie Ducha i Ciała, Analizy i Syntezy. Co można powiedzieć o architekturze Montparnasse'u? Prawie jej się nie zauważa i wysokie szare budynki, zbudowane w mroczno-ciężkim stylu z początku wieku, nie zatrzymują wzroku, bo życie wrze na ziemi i człowiek wznosi oczy tylko nocą, kiedy zapalają się ognie reklamowego elektrycznego fajerwerku. Bulwar jest szeroki, co pozwala niebu łaskawie rozścielać swoją szatę nad ludzkimi namiętnościami obecnymi w duszach ogromnego tłumu przemierzającego asfaltowy chodnik Montparnasse'u.

Blżej dworca, czyli na samym początku „prawdziwego Montparnasse'u”, dominuje pierwiastek ludowy w postaci głównie kierowców taksówek, których postój znajduje się na południu trójkąta utworzonego przez wierzchołki „Milk-Baru” na wschodzie, dworca na północnym zachodzie i kawiarni „Dupont” na zachodzie początku bulwaru. Tam słyszy się krzyki, dowcipy, przekleństwa. To – le bon people de Paris¹⁹ pochodzący z przedmieścia Saint-Antoine, Ménilmontant, biednych skrajnych paryskich rejonów w rodzaju Clignancourt albo Belleville. Tutaj można jeszcze spotkać kobiety z kobiałką, szklarza, sprzedawcę maści na odciski; blisko do ożywionej handlowej ulicy Rennes, blisko do wielkich sklepów...

A oto już, niczym rodzynek w cieście, prześwituje pierwszy kram z książkami... Jest dość skromny i można mieć nadzieję, że coś interesującego znajdzie się dopiero w głębi sklepu. Jest całkiem skromny, ten kram...

A oto po przeciwległej stronie bulwaru widać zwykłą pospolitą bramę. I maleńki szyld. Drugi rodzynek, druga placówka przednia Ducha! Za bramą mieści się wystawa artystyczna, pracownia artystyczna. Jeszcze patrzą na nas zaspane gospodynie domowe w papilotkach, jeszcze słycać pluśnięcie wylewanych z wiadra pomyj na podwórze, a potem wchodzi się przez wąskie drzwi, schodzi po kilku schodkach i trafia się, jak to mówi, natychmiast w sam punkt: zaczyna się rozumieć jedną z najważniejszych i najbardziej charakterystycznych stron paryskiego życia.

Z rosyjskiego przetłumaczył Grzegorz Ojcewicz

Podstawa tłumaczenia

Ėfron, G. (2018). *Zapiski paryżanina. Dnevniky, pi'sma, literaturnye opyty 1941–1944 godov. S risunkami avtora (publikuïtsâ v pervye)*. Izdanie podgotovili E.B. Korkina, V.K. Losskaâ, A.I. Popova. Moskva: Izdatel'stvo «AST» i RGALI [Эфрон, Г. (2018). *Записки парижаннина. Дневники, письма, литературные опыты 1941–1944 годов. С рисунками автора (публикуются впервые)*. Издание подготовили Е.Б. Коркина, В.К. Лосская, А.И. Попова. Москва: Издательство «АСТ» и РГАЛИ].

¹⁹ Z fr. le bon people de Paris – lud paryski.

Od tłumacza

Ani twórczość literacka, ani tym bardziej dokonania plastyczne dziewiętnastoletniego Georgija Efrona (1925–1944), tragicznie zmarłego na froncie wielkiej wojny ojczyźnianej, gdzieś między Słobódką a Sznurkami na terytorium II RP²⁰, nie jest szeroko znana w jego ojczyźnie, a w ogóle – w Polsce. Nieco lepiej mają się sprawy z niezwyklej w swej szczerości diariuszami syna Mariny Cwietajewej, które w latach 2019–2021 ukazały się w moim przekładzie²¹, poprzedzając czwarty element translatorskiej układanki w postaci tomu epistolograficznego: *68 listów z piekła sowieckiego raju*²².

Georgij Efron z racji uwarunkowań biograficznych jego rodziców-emigrantów należał do dwóch kultur: zachodniej i wschodniej, francuskiej i radzieckiej. Wyrósł w atmosferze ukochanego Paryża, poezji przede wszystkim Paula Verlaine'a i Paula Valéry'ego, miasta, w którym przebywał przez czternaście lat, aż do czasu powrotu wraz z matką do ZSRR w czerwcu 1939 roku. Potem był zmuszony do odnalezienia się w paranoicznej rzeczywistości bolszewickiego państwa, co zresztą nigdy nie nastąpiło. Fakt ten powodował, że do końca życia był odbierany przez Rosjan jako obcy, przybysz z burżuazyjnego Zachodu, element niepewny z powodu rozstrzelania ojca, Siergieja Efrona, przez NKWD, niewyjaśnionych okoliczności samobójstwa matki i przebywania siostry Ariadny Efron w łagrze za „przewinienia” polityczne.

Ucieczką od dojmującego osamotnienia, biedy i głodu, szczególnie taszkienckiego okresu ewakuacyjnego, stały się dla Efrona, zwanego przez domowników Murem, dzienniki, listy i literatura własna. Prezentowany poniżej utwór jest swego rodzaju hołdem złożonym wraz z innymi jeszcze jego tekstami o Paryżu i Francji tej wyjątkowego na mapie Europy stolicy równie wyjątkowego państwa. Nie oceniam walorów artystycznych zapisków paryżanina, traktuję je bowiem przede wszystkim w kategoriach prób literackich, które mogłyby zapewne dać bardzo dobre rezultaty, gdyby chłopak niepotrzebnie nie zginął na wojnie. Talent pisarski bowiem odziedziczył po matce, a jego wyjątkowa dojrzałość intelektualna już w tak młodym wieku, zapowiadała powstanie dzieł wybitnych, kto wie, może nawet na poziomie ukochanego w ostatnim okresie życia Stéphane'a Mallarmégo. Mimo że od napisania tego tekstu dzieli nas spory kawałek historii, wiele z obserwacji Georgija Efrona – zwłaszcza o naturze ludzkiej, wojnie i Rosjanach – zachowało ważność do dzisiaj.

²⁰ Pisałem o tym w numerze ósmym *Studia Rossica Gedanensia*. Zob. G. Ojcewicz. (2021). Tajemnica zaginięcia czerwonoarmisty Georgija Efrona (1925–1944). *Studia Rossica Gedanensia*, 8: 217–249.

²¹ G. Efron. (2019). *Dzienniki. 1940–1943. Tom I. Rok 1940*. Przekład z rosyjskiego, redakcja i opracowanie naukowe G. Ojcewicz, Szczytno: Wydawnictwo „GregArt”; G. Efron (2021). *Dzienniki. 1940–1943. Tom II. Rok 1941*. Przekład z rosyjskiego, redakcja i opracowanie naukowe G. Ojcewicz. Szczytno: Wydawnictwo „GregArt”; G. Efron. (2021). *Dzienniki. 1940–1943. Tom III. Rok 1943*. Przekład z rosyjskiego, redakcja i opracowanie naukowe G. Ojcewicz. Szczytno: Wydawnictwo „GregArt”.

²² G. Efron. (2022). *68 listów z piekła sowieckiego raju. 1940–1944*. Przekład z rosyjskiego, redakcja i opracowanie naukowe G. Ojcewicz. Szczytno: Wydawnictwo „GregArt”.

Bibliografia / References

- Èfron, G. (2018). *Zapiski pariżanina. Dnevnik, piś'ma, literaturnye opyty 1941–1944 godov. S risunkami avtora (publikuûtsâ v pervye)*. Izdanie podgotovili E.B. Korkina, V.K. Losskaâ, A.I. Popova. Moskva: Izdatel'stvo „AST” i RGALI [Эфрон, Г. (2018). *Записки парижанина. Дневники, письма, литературные опыты 1941–1944 годов. С рисунками автора (публикуются впервые)*. Издание подготовили Е.Б. Коркина, В.К. Лосская, А.И. Попова. Москва: Издательство «АСТ» и РГАЛИ].
- Efron, G. (2019). *Dzienniki. 1940–1943. Tom I. Rok 1940*. Przekład z rosyjskiego, redakcja i opracowanie naukowe G. Ojcewicz. Szczytno: Wydawnictwo „GregArt”.
- Efron, G. (2021). *Dzienniki. 1940–1943. Tom II. Rok 1941*. Przekład z rosyjskiego, redakcja i opracowanie naukowe G. Ojcewicz. Szczytno: Wydawnictwo „GregArt”.
- Efron, G. (2021). *Dzienniki. 1940–1943. Tom III. Rok 1943*. Przekład z rosyjskiego, redakcja i opracowanie naukowe G. Ojcewicz. Szczytno: Wydawnictwo „GregArt”.
- Efron, G. (2022). *68 listów z piekła sowieckiego raju. 1940–1944*. Przekład z rosyjskiego, redakcja i opracowanie naukowe G. Ojcewicz. Szczytno: Wydawnictwo „GregArt”.
- Ojcewicz, G. (2021). Tajemnica zaginięcia czerwonooarmisty Georgija Efrona (1925–1944). *Studia Rossica Gedanensia*, 8: 217–249.

Źródła internetowe / Internet sources

- Eugène Weidmann. *Wikipedia*. (Online) https://pl.wikipedia.org/wiki/Eug%C3%A8ne_Weidmann (dostęp 5.04.2021).
- „L'univers n'est qu'un défaut dans la pureté du non-être”. *Lintern@ute*. (Online) <http://www.linternaute.fr/citation/17882/1-univers-n-est-qu-un-defaut-dans-la-purete-du-non-etre----paul-valery/> (dostęp 5.04.2021).

GRZEGORZ OJCEWICZ

Szczytno, Polska / Poland

Corresponding Author e-mail: gojcew@poczta.onet.pl

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5909-270X>

(nadesłano / received 12.04.2022; zaakceptowano / accepted 15.04.2022)

Competing interests: The author declares that he has no competing interests.
Grzegorz Ojcewicz is a reviewer in this issue of the journal.

ROMAN JAKOBSON KRYSTYNA POMORSKA POEZJA I GRAMATYKA²

Krystyna Pomorska: Wśród elementów stanowiących ekwiwalentne pary, wymienia Pan również kategorie gramatyczne. Szczególna rola gramatyki w poezji – to nowy Pański wkład do poetyki już w okresie amerykańskim. Ale zainteresowanie tymi zagadnieniami pojawiło się u Pana, jak się wydaje, już w czasach praskich w związku z redagowaniem czeskich przekładów Puszkina. Wówczas też prawdopodobnie pojawiła się idea o nieprzetłumaczalności pewnych kategorii gramatycznych danego języka na inny język naturalny, rozwinięta później w odrębny problem teoretyczny w pracy *O lingwistycznych aspektach tłumaczenia* w 1958 roku. W tym artykule mówi się o problemie *interpretacji* zamiast ścisłego przekazywania jednostek językowych (code-units) podczas przekładu z jednego języka na inny. Jeszcze później, w 1968 roku, w artykule teoretycznym, uogólniającym już wieloletnie doświadczenie analizy tekstów poetyckich – *Poezja gramatyki i gramatyka poezji* – została rozwinięta myśl amerykańskich lingwistów o obligatoryjnym charakterze kategorii gramatycznych dla każdego pojedynczego języka. Pomiędzy obligatoryjnością kategorii językowych a ich nieprzetłumaczalnością istnieje prawdopodobnie głęboka więź. Ale czy z tego zespołu idei wprowadzono ostateczne wnioski odnośnie do szczególnej roli gramatyki w poezji?

Roman Jakobson: Rzeczywiście, do problemu gramatyki poezji prowadziły mnie rozmaite przesłanki. Jedną z nich było naprawdę niełatwe doświadczenie pracy re-

¹ This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0 <https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>) which permits use, distribution, and reproduction in any medium, provided that the article is properly cited, the use is non-commercial, and no modifications or adaptations are made. Publisher: University of Gdańsk. Faculty of Languages [Wydawca: Uniwersytet Gdański. Wydział Filologiczny].

² Podstawa tłumaczenia: Р. Якобсон, К. Поморска. *Беседы*. Иерусалим: Издательство им. И.Л. Магнеса, 1982.

daktorskiej nad nowymi czeskimi przekładami lirycznych, epickich i dramatycznych utworów Puszkina w związku z jubileuszową edycją dla uczczenia setnej rocznicy jego śmierci. Były to przekłady przygotowane przez najlepszych czeskich poetów i wydawało się, że są one dokładne pod względem metrum i rymów; wydawało się, że oddane zostały werbalne tropy i figury oryginału i sam jego styl. Tymczasem tekst przekładu wyraźnie kulał i, porównując szczególnie artyzm jednego z największych poematów Puszkina *Jeździec miedziany* z jego czeskim przekładem Bohumila Mathesiusa (1888–1952), jak również z jego polskim wariantem pióra takiego wybitnego poety i tłumacza jak Julian Tuwim (1894–1953), ostro odczułem, że coś tutaj naprawdę kula i zauważalnie blakną najmocniejsze wersy oryginału. Autonomiczna rola szkieletu gramatycznego w rozmiarach wierszowych, opartych na paralelizmie gramatycznym, podsunęła mi przekonującą odpowiedź, gdzie trzeba szukać wyjaśnienia. I wreszcie, od lat gimnazjalnych czytałem nieraz w podręcznikach z poetyki o istnieniu poezji bez obrazów, w której jakoby wyłącznie ideowa i emocjonalna treść stanowi całą jej istotę i wartość. I co najważniejsze, zdecydowaną pomoc okazywała lingwistyka, otwierająca w miarę swojego i naszego rozwoju nam oczy na fundamentalną rolę systemu w organizacji znaczeń gramatycznych w myśleniu językowym i w komunikacji językowej.

Zbadanie rymu, które rozpocząłem w 1919 roku na materiale wierszy Chlebnikowa, a potem Majakowskiego, *nota bene* na daczy przy jednym ogrodowym stole z tym ostatnim autorem, co umożliwiło mi przedyskutowanie chwytów poetyckich z samym poetą, szczególnie wyraźnie ukazało mi silny związek zagadnień wiersza i jego dźwięków z problematyką gramatyczną. Właśnie wówczas, w tej wsi Puszkina, gdzie wkrótce zrodziła się rozmowa Majakowskiego ze słońcem, nasza mnie myśl, że nie istnieje agramatyzm rymu, lecz tylko dwa bieguny: rym gramatyczny, zbudowany na połączeniu współbrzmienia z pokrewieństwem morfologicznym lub tożsamością, a z drugiej strony rym antygramatyczny, sprzeciwiający się takiemu połączeniu, i wreszcie rozmaite przejściowe typy rymowania pomiędzy tymi biegunami. Należało zrozumieć, że w rymie antygramatycznym stosunek do gramatyki przeżywa się nie mniej intensywnie niż w rymie gramatycznym, czyli przeciwstawienie nie mniej niż zbieżność stwarza wrażenie współobecności obydwu planów – dźwiękowego i gramatycznego.

Zbliżywszy się bezpośrednio w końcu lat pięćdziesiątych [XX w. – BŻ] do podstawowych zagadnień związków lingwistyki i poetyki, wygłosiłem i następnie powtórzyłem w rozmaitych wariantach podsumowujący referat na ten temat, opublikowany w 1960 roku w zbiorze *Style in Language*, skupiając się później również na określeniu artystycznej roli rozmaitych kategorii gramatycznych w konkretnych utworach poetyckich. Już na samym początku zdumiała mnie symetryczność i regularność przeciwstawień u najrozmaitszych poetów z różnych epok i narodów. Na każdym kroku potwierdzała się kompozycyjna rola powtarzanych bądź – odwrotnie – kontrastowanych kategorii gramatycznych. Wysunięte przez [Gerarda Manleya – BŻ] Hopkinsa pojęcie „figur gramatycznych” odsłoniło w porównaniu z „figurami dźwiękowymi” nie mniejszą doniosłość, witalność i aktywność w sztuce poetyckiej. By uniknąć jakiegokolwiek uprzedzenia, wybrałem teksty na chybił trafił albo odpowiedziane przez studentów i kolegów, słuchających moich wykładów o tych zagadnieniach i początkowo odrzucających wiarę w istnienie tych figur gramatycznych w twórczości najróżno-

rodniejszych autorów. Tak oto po jednym z takich moich wykładów obecny na nim profesor literatury angielskiej wyraził zdecydowaną wątpliwość co do możliwości znalezienia organizacji poetyckiej kategorii gramatycznych w 129 sonecie Szekspira. Tego samego wieczoru zabrałem się za te strofy i wkrótce z moim byłym studentem, Lawrencem Jonesem opublikowałem niedwuznacznie wyraziste dane, znalezione w tym sonecie, zaś Ivar Richards w błyskotliwym artykule jeszcze wyostrzył te świadectwa. Miałem okazję podzielić się w międzynarodowych czasopismach rezultatami analizy gramatycznej wierszy angielskich, niemieckich, francuskich, włoskich, portugalskich, rumuńskich, greckich, rosyjskich, czeskich, słowackich, polskich, słoweńskich, serbsko-chorwackich, bułgarskich, starosłowiańskich i japońskich, składających się w swojej złożoności na ostatnie trzydzieści wieków poezji światowej.

Śluchacze i czytelnicy najczęściej zadawali mi w istocie te same zasadnicze pytania, dotyczące pięciu podstawowych tematów. Dlaczego ograniczam się do rozbioru krótkich wierszy – od kupletu do kilkudziesięciu wersów? Oczywiście i w dłuższych poematach gramatyka pozostaje aktywnym czynnikiem, ale prawa organizacji obszernych tekstów poetyckich pod wieloma względami różnią się od budowy krótkich utworów, tych, w których – jak subtelnie zauważył Edgar Allan Poe – czytając zakończenie, pamięta się cały tekst włącznie z początkiem. Zdarzało mi się badać również gramatykę dużych poematów, ale tutaj interpretacja struktury wymaga innej, bardziej skomplikowanej procedury w porównaniu z tymi chwytami, które odsłania nam krótki zamknięty tekst i w artykułach, i wykładach jeszcze się powstrzymuję przed przedwczesnym przejściem do takiego osobnego zadania. Jednakże, ma się rozumieć, i epos Camoënsa (1572), i Puszkiniowski *Jeździec miedziany* (1833), i poemat *Maj* (1836), którym zafascynował mnie czeski romantyk Karel Hynek Mácha, całe to dziedzictwo stuleci, które posłużyło mi za wdzięczny materiał do moich wstępnych badań, odsłaniają niemniejsze wyrafinowanie w swojej budowie gramatycznej niż krótkie przykłady z liryki światowej. Mój zmarły kolega z Harvardu Reuben Brower (1908–1975), wielki znawca i wielbiciel poezji Aleksandra Pope'a (1688–1744), namawiał mnie do przeanalizowania czegoś z jego twórczości poetyckiej. W odpowiedzi na mój argument – „przeszkadza długość” – mój kolega obiecał dostarczyć mi całościowe fragmenty, ale ja oponowałem, że to przypomina cięcie dużych fresków włoskich na kawałki, praktykowane przez chciwych antykwariuszy i fałszywe traktowanie tych kawałków jak całości.

Drugie, adresowane do mnie, pytanie dotyczyło gramatyki jawnie kiepskich wierszy. Moja odpowiedź: w tej makulaturze albo panuje kompletny chaos, albo środki gramatyczne są wykorzystywane z beznadziejną banalnością.

Trzecie pytanie – czy można wyprowadzać wnioski o indywidualności poety, stylu szkoły, o charakterystycznych cechach epoki na podstawie wnikania w „gramatykę poezji” – niewątpliwie odsłania przed badaczem istotne zadania. Jednakże wydaje mi się, że pierwsze kroki wymagają po prostu analizy i interpretacji w odniesieniu do konkretnego utworu. Bez wątplenia już ujawniają się charakterystyczne właściwości danego poety, wspólne dla jego różnych utworów obok specyficznych cech jego pojedynczych gatunków, kolejnych etapów w jego twórczości lub nawet pojedynczych prób poetyckich. Już można mówić wstępnie o ogólnych osobliwościach szkoły poetyckiej lub epoki, ale boję się takich pochopnych uogólnień. W pierwszej kolejności potrzebne jest doskonałe zbadanie materiału, uwolnione od przedwczesnych histo-

rycznoliterackich schematów i formułek, mimowolnie narzucających badaczowi nadmierną porcję z góry powziętych sądów. Przede wszystkim chodzi mi o wypracowanie najbardziej ścisłej, obiektywnej i owocnej techniki, pozwalającej ukazać gramatyczne kontury danej kompozycji i oświetlić jej efekt artystyczny. Podczas badań nad stroną gramatyczną utworów z jednej epoki od razu uwidacznia się różnica w stopniu użycia właśnie figur gramatycznych wśród innych chwytów instrumentacji dźwiękowej wierszy u rozmaitych poetów. Na przykład znacznie większa rola i bogactwo środków gramatycznych w poezji Chlebnikowa i Osipa Mandelsztama (1891–1938) w porównaniu z ich współczesnym Majakowskim, u którego na pierwszym planie występują inne środki językowe. Okazuje się, że ostrą gramatyczną obrazowością wyróżniają się wiersze „poetów wyklętych” (*poètes maudits*) z przejściowego okresu między późnym romantyzmem a symbolizmem, takich jak na przykład Charles Baudelaire (1821–1883) i Słowak Janko Král (1822–1876).

Czwarte pytanie brzmi: czy Pan naprawdę sądzi, że poeta świadomie posługuje się w swoich wierszach rozstawieniem komponentów gramatycznych? To pytanie wielokrotnie się pojawiło z okazji różnorodnych chwytów techniki poetyckiej i wymaga zwrotnego przypomnienia, że z jednej strony wiele elementów sztuki poetyckiej w twórczości artysty nosi podświadomy charakter, a z drugiej w ustnych i pisemnych wypowiedziach poetów i w samych wyglądach ich brudnopisów nierzadko ujawnia się autentyczne rozumienie różnych utajnionych chwytów pracy nad werbalnym, w szczególności gramatycznym materiałem. Z tym pytaniem ściśle się wiążą zgłaszane wątpliwości, dotyczące oddziaływania gramatycznych zestawień i przeciwstawień na słuchacza lub czytelnika wierszy. Czy on też wyczuwa te subtelności? – niepokoii się pytający. Tutaj należy wyraźnie odróżniać przeżycie formalnych składników od ich abstrakcyjnego uświadomienia. Głęboką różnicę pomiędzy tymi dwoma oddziaływaniami szczególnie odczuwa się na przykładzie utworów muzycznych. Wśród słuchaczy, głęboko przeżywających dzieło muzyczne, niewielki jest procent tych melomanów, którzy zdają sobie sprawę z tego, jakie elementy w jego konstrukcji przyciągają jego uwagę i w czym tkwią sekrety jego mechanizmu. Oprócz tego należy liczyć się z rozmaitymi stopniami tego uświadomienia. Wysłuchawszy dwóch wariantów tej samej zwrotki, z których jeden jest obdarzony bardziej skondensowaną i celową budową gramatyczną, wielu bez trudu wskaże, który z tych dwóch wariantów mocniej działa na nich, ale nie będą w stanie odpowiedzieć na ściśle techniczne pytanie: a właściwie dlaczego? Mało tego, dla wielu ludzi przeżycie dzieła sztuki i jego rozbiór na uświadomione elementy składowe, jak to w swoim czasie zauważył Edgar Allan Poe, okazują się rzeczami nie do pogodzenia. Krótko mówiąc, struktura gramatyczna – podobnie jak liczne inne aspekty wiersza – wzbudząc w przeciętnym czytelniku zdolność do percepcji artystycznej, nie wywołując w nim ani potrzeby, ani chęci jej analizy naukowej.

Piąte z niepokojących audytorium pytanie podaje w wątpliwość obiektywne podłoże sądów o gramatycznej strukturze sądów. W jakim stopniu wybór korelacji wynika z samego materiału, a nie z subiektywnych domysłów badacza? Czy jest w obrazie takich korelacji coś rzeczywiście specyficznego dla poezji, czy też przykłady takiego uporządkowania można odnaleźć nawet w artykułach prasowych? Zresztą wszystkie próby pytających znalezienia w artykule naukowym lub prasowym choćby pojedyn-

czych przykładów rozkładów, podobnych do tej strukturalizacji, którą nam wymownie demonstruje gramatyka poezji, okazały się jałowe i wyglądają jak kiepskie parodie. Staram się trzymać maksymalnego obiektywizmu w badaniach nad gramatyczną budową tekstów poetyckich, przy czym jasno widać, jakie kategorie gramatyczne swoim rozkładem służą zadaniom artystycznego indywidualizowania części i integracji całego wiersza, a jakie – odwrotnie – pozostają biernym materiałem. Nietrudno sprawdzić drogą statystycznych obliczeń słuszność i trafność dokonanego wyboru. Kiedy pracuję z różnorodnymi wierszami, zazwyczaj staram się współpracować ze specjalistą, dla którego język danego tekstu jest jego językiem ojczystym. W każdym razie weryfikuję swoje obserwacje, konsultując się ze współplemieńcami badanego poety.

Krytykom nie udało się, pomimo ich wszystkich wysiłków, znaleźć ani jednego lingwistycznego błędu w moich przykładach analizy gramatycznej. Wszystkie postacie symetrycznych konstrukcji niedwuznacznie występują w wierszach: obok prostej symetrii mamy tu szerokie zastosowanie tak zwanej symetrii zwierciadlanej i wyrafinowanej asymetrii, analogicznie do tych chwytów, jakie spotykamy w rytmice poetyckiej. Ogólnie znane typy rymowania – rymy parzyste (*platés*), krzyżowe (*cross*) i okalające (*embrassées*) (*aabb*, *abab*, *abba*) – znajdują bliską paralelę w figurach gramatycznych, odróżniających na przykład w czterozwrotkowym wierszu dwie pierwsze zwrotki od dwóch ostatnich albo parzyste od nieparzystych lub obydwie zewnętrzne zwrotki od obydwu wewnętrznych. Gołosłowne zapewnienia, że można wyszukać dowolną liczbę symetrycznie skorelowanych kategorii, przeczą wszystkim konkretnym doświadczeniom analizy.

Jeśli krytyk upatruje w zajmowaniu się gramatyką poezji skryty zamysł badacza sprowadzenia poezji do gramatyki, to jest to czysta fantazja. Zajmując się rymem, nikt nie zamierza stawiać znaku równości pomiędzy rymem i poezją, podobnie jak poezji nie można sprowadzić ani do metaforyki, ani do strofiki, ani do jakiegoś innego z jej różnorodnych aspektów. Badanie rymów, tropów, rytmiki poetyckiej lub „figur gramatycznych” (faworyzowanych przez Hopkinsa) należy do istotnych zadań analizy wiersza. O ile przez długi czas nie poddawano rygorystycznie naukowemu rozpatrzeniu struktury wiersza, a potem z kolei zaczęto badać właśnie wersyfikację, o tyle teraz z tego samego powodu szczególnej aktualności nabiera gramatyczna analiza poezji. Określenie zasad rymowania u danego poety lub w danej tradycji poetyckiej stanowi sam w sobie ciekawe i pożyteczne zadanie, niezależnie od postawienia kolejnego zagadnienia celowego udziału tych właściwości w ogólnym „efekcie” twórczości poetyckiej. Tak samo ma się rzecz i z badaniem figur gramatycznych.

Kiedy krytyk poucza adepta lingwistyki strukturalnej, że ani jedno z tych cząstkowych zjawisk nie może być rozpatrywane jako cel sam w sobie i że te wszystkie cząstkowe aspekty struktury poetyckiej są skorelowane z niepowtarzalną całością, to on próbuje odkryć Amerykę, ale właśnie z punktu widzenia lingwistyki strukturalnej i poetyki byłoby wielkim błędem rozpoczynanie analizy od określenia „efektów” poezji, ponieważ określanie tych efektów bez znajomości zastosowanych środków prowadzi do naiwnie impresjonistycznych sądów. Dzisiaj lingwista wie, że nie można odrywać zagadnienia formy od zagadnienia znaczenia, ale byłoby nie mniejszą krzywdą rozwiązywanie zagadnień konstrukcji poetyckiej bez uwzględnienia tych elementów składowych, z których składa się ta całość. Ma się rozumieć, gramatyczne wyjaśnienie

nie gramatycznej kompozycji wiersza w relacji do architektoniki jego zwrotek to tylko pierwszy problem, z którego – jako odpowiedź – wyłania się następny intrygujący problem przyczyn lub ściślej – celów, ku którym dąży dana konfiguracja wybranych kategorii gramatycznych w konkretnej całości poetyckiej. Jednakże już we wstępnej analizie gramatycznej w miarę możliwości nakreślę drogi, wiodące ku semantycznej interpretacji ujawnianej płaszczyzny gramatycznej.

Z wielkim żalem muszę skonstatować, że konkretne sprzeciwy krytyków zdradzają po prostu niedostateczną znajomość nawet elementarnych podejść do materiału lingwistycznego. Tak oto Jonathan Culler, który opublikował pretensjonalną książkę *Structuralist Poetics. Linguistics and the Study of Literature* (1975), omawia i krytykuje w rozdziale *Jakobson's poetic analyses* moje podejście do ostatniego *Spleenu* Baudelaire'a. W moim rozbiorze tego wiersza, składającego się z pięciu czterowierszy, zauważyłem wyraźny kontrast, przeciwstawiający trzem nieparzystym zwrotkom, obdarzonych zaimkowymi formami pierwszej osoby, dwom parzystym zwrotkom, pozbawionych pierwszoosobowych form zaimkowych. Krytyk dziwi się, dlaczego skupiłem swoją uwagę właśnie na przeciwstawieniu form pierwszej osoby formom trzeciej osoby i formułuje przeciwko mnie niedorzeczny domysł, niby wbrew faktom staram się za wszelką cenę wykazać symetryczny rozkład zwrotek parzystych i nieparzystych. Nie wie on lub nie chce wiedzieć, że przeciwstawianie kategorii osoby mówiącej formom trzeciej, mówiąc lingwistycznie, „zerowej”, nienacechowanej osobie (*person zéro*) jest wśród kategorii gramatycznych fundamentalną opozycją. Właśnie to przeciwstawienie tkwi u podstaw tradycyjnego określenia liryki jako poezji pierwszej osoby w odróżnieniu od eposu jako poezji trzeciej osoby. Taki kontrast pomiędzy następującymi po sobie zwrotekami często stosuje się w poezji w celu unaocznienia alternacji „*du modes l'un subjectif et l'autre détaché*”, jak to zostało odnotowane w moim rozbiorze *Spleenu*. Mało tego, powołanie się na ograniczone występowanie form pierwszoosobowych dostarcza trafnego klucza zarówno dla określenia dystrybucji trzecioosobowych form zaimkowych, jak i całokształtu właściwości gramatycznych zwrotek parzystych oraz dla kompozycji semantycznej całego wiersza.

Krytyk ten nie dostrzegł, że w przeciwieństwie do nieparzystych zwrotek obie zwrotki parzyste są obdarzone zaimkami zwrotnymi, przy czym zachowuje się ten sam rozkład, co w zwrotekach nieparzystych, a mianowicie ostatni wers każdej z pięciu zwrotek zostaje wyodrębniony dzięki obecności osobowych form zaimkowych.

Nie dostrzegł on również tego znamienego faktu, że w końcowym wersie wszystkich trzech nieparzystych zwrotek forma pierwszej osoby jest bezpośrednio zestawiona z jednorodną formą trzeciej osoby, przy czym pierwsza z tych dwóch form jest syntaktycznie i semantycznie podporządkowana ostatniej. Takie są pary *il – nous* w ostatnim wersie pierwszej zwrotki, *ses – nos* w końcu trzeciej zwrotki, *mon – son* w ostatnim wersie piątej zwrotki.

Krytyk nie uwzględnił faktu, że formy dzierżawcze pierwszej i trzeciej osoby występują tyle samo razy: mnogie *nos* i *ses* jeden raz i pojedyncze *mon* i *son* po dwa razy. Troistym formom dzierżawczym – trzem pierwszej i trzem trzeciej osoby – odpowiadają trzy zwrotne formy.

Krytyk nie zauważył także przejścia od dwóch form – *nous* i *nos* do uwznioślającej indywidualizującej i subiektywizującej formy *mon* występującej po raz pierwszy i przy tym dwukrotnie w końcowej zwrotce.

Rozważając przeciwstawienie zwrotek nieparzystych zwrotkom parzystym, nie sposób przeoczyć odnotowanego przeze mnie kontrastu pomiędzy koordynacją wewnątrz zwrotek nieparzystych i schodkowatym podporządkowaniem, charakterystycznym dla zwrotek parzystych.

Wreszcie, krytyk nie powinien przemilczać diametralnej semantycznej różnicy pomiędzy ruchem „od dołu w górę” zwrotek parzystych i ruchem „z góry w dół”, charakteryzującym zwrotki nieparzyste, podczas gdy cała metaforyka *Spleenu* jest zbudowana właśnie na tym antytetycznym ruchu.

Nie jest zrozumiałe, w jaki sposób krytycy-popularyzatorzy starają się lekceważyć figury gramatyczne wierszy Baudelaire’a, kiedy sam poeta nie ustawał przypominąć o aktywnej magii („*sorcellerie évocatoire*”) struktury gramatycznej, o ekspresywnej mocy kategorii gramatycznych i o poetyckim sensie tak namacalnych czynników jak „regularność i symetria”, i kiedy taki znawca jego twórczości jak Théophile Gautier (1811–1872) zwracał szczególną uwagę na „sekrety kunsztu”, skrywającymi się w twórczości tego poety, które „nie wszystkim są dostępne”.

System kategorii gramatycznych służy za fundament każdego języka i – jak to stało szczególnie jasno przedstawione przez takich wnikliwych amerykańskich lingwistów, jak Franz Boas (1858–1942) i Edward Sapir (1884–1939) – znaczenia tych kategorii cechują się obligatoryjnością dla kolektywów językowych. Używając języka wyposażonego w formy liczby pojedynczej i mnogiej, nie możemy w naszej mowie przejść obok wyboru między mnogością i pojedynczością, podczas gdy w każdym z języków Indian, które są pozbawione w swojej gramatyce form liczby, możemy środkami leksykalnymi wyrazić to znaczenie, ale ponieważ nie należy ona do gramatyki tych języków, nie musimy za każdym razem dodawać, czy chodzi o jeden, czy więcej kaczanów kukurydzy. Siatka kategorii gramatycznych określa całą budowę naszej mowy i te charakterystyczne cechy tej siatki, które nasza codzienna mowa pozostawia w cieniu, zyskują w poezji – jak to wymownie pokazuje paralelizm gramatyczny – niepomierne większą ekspresyjność i znaczenie. Wystarczy wspomnieć obniżoną, przygłuszoną rolę rozróżniania rodzajów, powiedzmy, męskiego i żeńskiego. Podczas gdy w poezji na każdym kroku widzimy jawnie obrazowe, niekiedy decydujące znaczenie tego przeciwstawienia, ponieważ znajduje ono swój wyraz w systemie gramatycznym danego języka. Takie są motywy, które pobudziły mnie do badań nad poezją gramatyki i gramatyką poezji, rzucających coraz większe światło zarówno na pozostające w cieniu zagadnienia poezji, jak i na zagadnienia gramatyki.

Krystyna Pomorska: Po tym wszystkim, co zostało powiedziane, chciałoby się jeszcze wzmocnić Pańskie twierdzenia odnośnie do roli gramatyki w poezji. Jeśli najbardziej charakterystyczną i zarazem unikatową cechą kategorii gramatycznych jest ich obligatoryjny dla mówiącego charakter, tym samym stają się one szczególnego rodzaju znakiem językowym, figurą, mitem. Właśnie dlatego ich specyficzny potencjał semantyczny realizuje się w strukturze poetyckiej w takim wysokim stopniu, przechodząc – jak Pan to zauważył – ze stanu ukrytego, utajnionego w stan jawny, głęboko znakowy,

symboliczny. Nie tylko takie semantycznie ostro zarysowane elementy, jak wspomniane przez Pana kategorie rodzaju lub formy zaimkowe, ale też różnice w przypadkach odgrywają w wierszu niekiedy rolę dominanty tematycznej. Pan już ukazał zadziwiającą grę przypadków niezależnych i zależnych w znanym liście poetyckim Puszkina *Kochałem panią*. Chciałoby się dodać, że na przykład w wierszach Pasternaka *Siostra moja – życie...* szczególną rolę zyskuje taki swoisty w rosyjskim i w ogóle słowiańskim systemie przypadek jak narzędnik. Kiedy się czyta te wiersze Pasternaka, czytelnik dziwi się częstotliwości i dystrybucji tego przypadku oraz różnorodności wszystkich jego licznych funkcji: od prostego *instrumentalis modi* po skomplikowaną figurę porównania (*simile*). Okazuje się, że ten przypadek z jego ogólnym znaczeniem – peryferyjną rolą nazwanego przedmiotu – dźwiga na sobie całą tematykę wiersza: sprowadza się ona do szczególnego zaakcentowania życiowej roli tych elementów, które zazwyczaj uważa się za drugorzędne, peryferyjne. Jeśli formy gramatyczne mogą przemienić się w figury poetyckie, gramatyka w perspektywie swojej funkcji poetyckiej oczywiście nie ogranicza się do aktywnej roli w takich konstrukcjach jak rym. Jej znaczenie okazuje się znacznie donioślejsze: zyskuje ona znacznie szerszy i bardziej uniwersalny charakter.

Przełożył Bogusław Żyłko

Podstawa tłumaczenia

Jakobson, R., Pomorska, K. (1982). *Besedy*. Ierusalim: Izdatel'stvo im. I.L. Magnesa [Якобсон, Р., Поморская К. (1982). *Беседы*. Иерусалим: Издательство им. И.Л. Магнеса].

Nota o autorach

Roman Jakobson (1896–1982), urodził się w Parnawie (obecnie Estonia). Ukończył moskiewski Instytut Języków Wschodnich (1914) i Uniwersytet Moskiewski (1918), od 1921 roku przebywał w Czechosłowacji, skąd po zajęciu kraju przez hitlerowskie Niemcy udał się (przez Szwecję) do Stanów Zjednoczonych, gdzie wykładał na Uniwersytecie Harvarda w Instytucie Technologicznym w Massachusetts.

W każdym z tych okresów intensywnie pracował, pozostawiając trwałe ślady w kilku dyscyplinach humanistycznych, przy czym nauką macierzystą była dla niego zawsze lingwistyka. I kiedy zwracał się w stronę innych zagadnień, czynił to jako lingwista. Jego dewizą było zdanie, zacytowane w zakończeniu jednego z jego programowych artykułów, będące parafrazą znanego powiedzenia: „Lingwistą jestem i nic, co lingwistyczne, nie jest mi obce”. A że język jest podstawą kultury ludzkiej, można go nazwać wręcz „archetypem kultury”, to przedmiotem badań Jakobsona mogły być wszystkie zjawiska ze sfery kultury i antropologii kulturowej.

W okresie moskiewskim widać to w przekraczaniu granic dzielących językoznawstwo i naukę o literaturze. Jako przywódca lingwistycznego skrzydła szkoły formalnej (prezes Moskiewskiego Koła Lingwistycznego) w bliskim kontakcie z wybitnymi awangardowymi poetami budował podwaliny pod nowoczesną poetykę, opartą na

zdobyczach nowej lingwistyki (przede wszystkim idee F. de Saussure'a i jego szkoły). Z tego okresu pochodzi jego określenie dzieła poetyckiego jako „wypowiedzi nastawionej na wyrażenie” i całej poezji jako „języka w funkcji estetycznej”. Zdefiniował też na nowo przedmiot badań literackich: miała nim być nie literatura jako taka, ale „literackość”, czyli ta nadwyżka, która „z wypowiedzi językowej czyni wypowiedź literacką”. Inaczej mówiąc, specyficzny „chwyt literacki” ma być odtąd głównym bohaterem nauki o literaturze.

Po opuszczeniu sowieckiej Rosji włączył się w czeskosłowackie życie intelektualne. Był współtwórcą słynnej Praskiej Szkoły Strukturalnej, która garściami czerpała z osiągnięć formalistów, ale jakościowo stanowiła już nową fazę w rozwoju myśli filologicznej. Sam Jakobson mówił o formalizmie jako „dziecięcej chorobie strukturalizmu”. W tym praskim okresie zajmował się zagadnieniami językoznawczymi (razem z Niokołajem Trubeckim opracował podstawy fonologii) i poetyki (szczególnie teorię wiersza). Ale też w charakterystyczny dla siebie sposób robił wypadki do innych dziedzin (na przykład pisał nowatorskie rozprawy o semiotyce kina lub języku dziecięcym). Już wówczas żywo współpracował z polskimi badaczami, zakładającymi fundamenty pod „polski strukturalizm”. Zachowały się fragmenty korespondencji, w tym „list polskiego badacza”, Franciszka Siedleckiego, pisany w okupowanej Warszawie do przebywającego wówczas w Szwecji adresata (list trafił do jego rąk już w Nowym Jorku), odnoszący się do sporów o podstawy naukowe humanistyki (między innymi relacji pomiędzy fenomenologią a formującym się dynamicznie strukturalizmem). Jakobson w ogóle żywo interesował się polską lingwistyką i jej historią. Świadectwem tego zainteresowania jest na przykład jego głośny artykuł o „kazańskiej szkole polskiej lingwistyki”, przedstawiający szerszemu czytelnikowi poglądy metodologiczne Jana Baudouina de Courtenay i Mikołaja Kruszewskiego. W swoich licznych demonstracjach „sztuki interpretacji” pojedynczych utworów poetyckich nie zapominał również o poetach polskich, czego przykładem może być choćby jego analiza wierszy Norwida, Wierzyńskiego, Tuwima i innych poetów polskich.

W okresie amerykańskim Jakobson z jednej strony „przeszczepiał” na nowy grunt idee formalizmu-strukturalizmu, a z drugiej skwapliwie korzystał z nowych możliwości, jakie oferowały mu nowe środowiska naukowe. Widać to choćby w jego fundamentalnej pracy *Poetyka w świetle językoznawstwa*, w której zarysował nowy model komunikacji z poszerzoną listą funkcji językowych, inspirując się pomysłami, oferowanymi przez nowe dyscypliny naukowe – teorię informacji, neurofizjologię, badania nad funkcjonowaniem mózgu ludzkiego. Widać tu też pewien charakterystyczny rys umysłowości Jakobsona, przejawiający się w tym, że z jednej strony był wszechstronnie wykształconym filologiem, świetnie osadzonym w historii filologii – najstarszej (nie licząc filozofii) nauki w europejskim kręgu kulturowym, a z drugiej strony był otwarty na nowe impulsy, płynące ze strony nowych tendencji w postaci wyżej wspomnianych gałęzi nauki. Oglądał świat „oczami lingwisty”, ale jednocześnie śledził, co się dzieje wokół niego, u sąsiadów w nauce, z którymi mógł stykać się bezpośrednio w murach MIT. Na przykład, kiedy zajął się poetyką X Muzy, dla opisu dwóch, wyróżnionych przez siebie stylów w sztuce filmowej, użył terminów z tradycyjnej poetyki i retoryki, a mianowicie – metafory i metonimii. Styl metaforyczny w kinie polega na zbliżaniu do siebie odległych – ale jakoś podobnych – obrazów, nakładaniu ich na siebie, styl

metonimiczny – na łączeniu obrazów według przyległości. A kiedy zainteresował się zaburzeniami mowy, również zjawiska afazji podzielił również na dwie grupy – na te, które odnoszą się w języku do osi podobieństwa (metaforycznej) i osi przyległości (metonimicznej).

Rozpiętość tematyczna prac Jakobsona jest zdumiewająca. Zainaugurowana w 1971 roku edycja jego *Pism wybranych* liczy dziewięć opasłych tomów (ostatni ukazał się w 2014 roku) i zawiera prace z wielu podstawowych dziedzin humanistyki: oprócz językoznawstwa i nauki o literaturze znajdujemy wśród w nich studia ze sławistyki, tekstologii, folklorystyki, mitologii słowiańskiej, folklorystyki, semiotyki poszczególnych sztuk. Należał do grona nielicznych uczonych, którzy czuli się pewnie we wszystkich działach filologii. Metodologicznie prezentował dojrzałą fazę strukturalizmu (sam Claude Lévi-Strauss zaciągał u niego długi myślowe). I choć strukturalizm nie sprawuje już rządu dusz w humanistyce, to w jego tekstach można znaleźć myśli, mogące stać się generatorem nowych koncepcji.

Krystyna Pomorska (1928–1986), warszawska polonistka, pracownik naukowy IBL PAN. Zajmowała się doktrynami teoretycznymi XX wieku (w tym rosyjską szkołą formalną). Od 1962 roku żona Romana Jakobsona, którego poznała na konferencji teoretycznoliterackiej w Krynicy w 1958 roku, zorganizowanej przez Marię Renatę Mayenową, z którą Jakobson przyjaźnił się od czasów międzywojennych. Jakobson wielokrotnie jeszcze przyjeżdżał do Polski, uczestniczył w ważnych kongresach naukowych, został też członkiem PAN. Pomorska, już będąc w USA, w 1968 roku opublikowała książkę o „formalizmie rosyjskim i jego poetyckim otoczeniu”. Nadal zajmowała się literaturą rosyjską i polską, starając się implementować Jakobsonowską poetykę – co było pewnym novum – do badań nad prozą narracyjną. Prace te zebrano w pośmiertnie wydanym tomie, którego ostatnia część została poświęcona osobie i dziełu Jakobsona, jego kontaktom z kulturą polską i samej osobowości badacza. Z artykułów Pomorskiej wyłania się obraz uczonego, łączącego w sobie niezwykle ciekawość poznawczą i wyobraźnię poety z wielką dyscypliną myślową, który próbował w symbiozie z „nową sztuką” tworzyć „nową naukę”.

BOGUSŁAW ŻYŁKO

Akademia Humanistyczno-Ekonomiczna w Łodzi /
 University of Humanities and Economics in Lodz
 Wydział Humanistyczny / Faculty of Humanities
 Katedra Literaturoznawstwa / Department of Literary Studies
 ul. Sterlinga 26, 90-212 Łódź, Polska / Sterlinga 26 St., 90-212 Łódź, Poland
 ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4605-0719>
 (nadesłano / received 21.10.2022; zaakceptowano / accepted 23.10.2022)

Competing interests: The translator declares that he has no competing interests.

TIMUR MUCURAJEW ROSYJSKI ŻOŁNIERZ

Przyjeżdżaj, mamó, by zabrać mnie hen:

Żywego syna lub trup jego weź.

Spalili mnie, mamó, a głodny pies,

Rozerwie me ciało i pożre je.

O, miasto śmierci, o miasto żagwi,

Tu — niby noc, lecz jaśniej jest niż w dnie.

Tu góry trupów, na martwym martwy,

I śmierć się czai za każdym węglem.

O, dobry Boże! To nasze czołgi!

I każdy z trzystu — trafiony, ziele!

Spoglądam na dach, a tam kulfony:

„Ruskie chłopaki — witamy w piekle!”

Przyjeżdżaj, mamó, by zabrać mnie hen:

Żywego syna lub trup jego weź.

Spalili mnie, mamó, a głodny pies,

Rozerwie me ciało i pożre je.

Co powiesz, piechoto, królowo wojsk,

By dodać otuchy przed śmiercią złą?

Mudżahedini wołają „Poluj!”

Bo myśliwymi oni tutaj są.

---

¹ This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0 <https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>) which permits use, distribution, and reproduction in any medium, provided that the article is properly cited, the use is non-commercial, and no modifications or adaptations are made. Publisher: University of Gdańsk. Faculty of Languages [Wydawca: Uniwersytet Gdański. Wydział Filologiczny].

Dowódca w strachu: „Wstawajże, majtku!
Otwieraj oczy! Co się tak trzęsiesz?
No budź się, budź — wal do ataku!”
– „Dowódcu, zlituj się, na Boga, nie!”

Przyjeżdżaj, mamu, by zabrać mnie hen:
Żywego syna lub trup jego węź.
Spalili mnie, mamu, a głodny pies,
Rozerwie me ciało i pożre je.

Celownik zero – osiem! Silnik grzeje!
Hej, Wańka, na boki się dobrze gap!
Z kaemu seriami siej i bez przerw,
Choć wątpię w to, że on pomoże nam...

Bo z granatników rąbią w nas czorty,
Zmuszają, by umrzeć z przerażenia.
O, popatrz, popatrz i samoloty
Nie mogą sprawić ich zamilknięcia!

Przyjeżdżaj, mamu, by zabrać mnie hen:
Żywego syna lub trup jego węź.
Spalili mnie, mamu, a głodny pies,
Rozerwie me ciało i pożre je.

(1997)

Z rosyjskiego przełożył Grzegorz Ojcewicz

Podstawa tłumaczenia

Mucuraev, Timur Hamzatovič. (1997). *Russkij soldat*. [Avtorskââ pesnâ]. V: [Al'бом] Raj v teni sabel'. (1997). YouTube (open access) [Муцураев, Тимур Хамзатович. (1997). *Русский солдат*. [Авторская песня]. В: [Альбом] *Рай в тени сабель*. (1997)]. YouTube (open access).

Od tłumacza

Timur Mucurajew (1976–) zasłynął w Czeczenii i poza jej granicami, zwłaszcza w Rosji, w związku i w czasie wojny rosyjsko-czeczeńskiej wywołanej agresywną polityką Kremla w 1994 roku. Wojna trwała w dwóch fazach: od 1994 do 1996 i od 1999 do 2009, lata 1996–1999 traktuje się jako okres międzywojnia. Rosji ostatecznie nie udało się pokonać małego państwa, ale zmusiła je do politycznej uległości, którą pogłębił na dziesięciolecia wybór na prezydenta kraju najpierw Achmeta Kadyrowa, a po nim jego syna – Ramzana, zwolennika polityki Władimira Putina.

Mucurajew to już legendarny piewca czeczeńskiej wolności i bohaterstwa Nachów. Jego utwory powstałe świadomie w języku wroga, języku rosyjskim, aby mogły bezpo-

średnio dotrzeć do rosyjskich żołnierzy, charakteryzuje ponadczasowość, czego najlepiej dowodzi rosyjsko-ukraińska rzeczywistość wojenna. Gdy słucha się tych pieśni, przed oczyma pojawia się natychmiast Kijów, Charków, Bucza, Mariupol i wiele innych miast dotkniętych wyjątkowym bestialstwem żołdackim z woli prezydenta Federacji Rosyjskiej.

Timur Mucurajew mógł powrócić w 2008 roku do Czeczenii, ale pod warunkiem, że zamilknie jako artysta, co też się stało. W Sieci można jeszcze znaleźć przejmujące nagrania dokonane w nieprofesjonalnych warunkach, poza studiem. Sporą ich część rosyjska cenzura zablokowała i ściga karnie tych, którzy je odtwarzają.

Wiersz *Rosyjski żołnierz* (*Русский солдат*) wszedł do trzeciego albumu barda w 1997 roku zatytułowanego *Рай в тени сабель* (*Raj w cieniu szabel*). Znany jest częściej jako *Przyjeżdżaj, mamo, by zabrać mnie hen...* (*Мама, приезжай и меня забери...*), niezmiennie wywołując piorunujące wrażenie na odbiorcy, zwłaszcza gdy pieśń wykonuje autor. Od czasu powrotu Mucurajewa do ojczyzny nie ma z nim oficjalnego kontaktu. Nie wiadomo, gdzie mieszka, co robi, czy nadal tworzy. Żywa legenda trafiła do dziejowej szuflady i czeka, być może, na swój czas.

W Polsce do najobszerniejszych opracowań literaturoznawczych poświęconych walce narodowyzwoleńczej Czeczenów i utworom Timura Mucurajewa należy wyjątkowa rozprawa doktorska dr Kamili Filipczyk *Etos walki narodowyzwoleńczej czeczeńskiej irredenty na przełomie XX i XXI wieku. Studium pieśni* obroniona na Uniwersytecie Gdańskim w 2021 roku.

Bibliografia / References

- Filipczyk, K. (2021). *Etos walki narodowyzwoleńczej czeczeńskiej irredenty na przełomie XX i XXI wieku. Studium pieśni*. Niepublikowana rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem dr hab. Moniki Rzeczyckiej, prof. UG. Gdańsk: Uniwersytet Gdański. Wydział Filologiczny.
- Mucuraev, T.H. (1997). *Russkij soldat*. [Avtorskâa pesnâ]. V: [Al'bom] *Raj v teni sabel'* (1997). YouTube (open access) [Муцурев, Т.Х. (1997). *Русский солдат*. [Авторская песня]. В: [Альбом] *Рай в тени сабель* (1997). YouTube (open access)].

GRZEGORZ OJCEWICZ

Szczytno, Polska / Poland

Corresponding Author e-mail: gojcew@poczta.onet.pl

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5909-270X>

(nadesłano / received 13.04.2022; zaakceptowano / accepted 14.04.2022)

Competing interests: The author declares that he has no competing interests.
Grzegorz Ojcewicz is a reviewer in this issue of the journal.

V. KRONIKA
CHRONICLE

NEKROLOGI I WSPOMNIENIA
OBITUARIES AND REMINISCENCES

WSTRZELIŁ SIĘ MIĘDZY SONDY, CZYLI O TYM, JAK WOJCIECH CHLEBDA KOSMICZNIE ZREWOLUCJONIZOWAŁ FRAZEOGRAFIĘ (POLSKĄ)

PIOTR WIERZCHOŃ

1.

W kwietniu roku 2008 Wojciech Chlebda przyjechał do Poznania. Z tej okazji wydano w 1 egz. „Nieregularnik Fan klubu «Elementów frazematyki»” z tamtego wieku, czyli „Kuryer Frazematyczny”.

2.

Fragment pierwszej strony tego wydawnictwa wyglądał tak:

---

¹ This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0 <https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>) which permits use, distribution, and reproduction in any medium, provided that the article is properly cited, the use is non-commercial, and no modifications or adaptations are made. Publisher: University of Gdańsk. Faculty of Languages [Wydawca: Uniwersytet Gdański. Wydział Filologiczny].

Kurjer Frazematyczny

Przedpłata

w administracji, agencjach
miejscowych
i zamiejscowych
miesięcznie..... 0 gr.
przez rozmówcę..... 0 gr.
Pocztą..... 0 gr.

W razie wypadków spowodowanych siłą wyższą, przesłano w zakładzie, strajków lub t.p. wydawnictwo nie odpowiada za dostarczenie piśmie, a abonent nie ma prawa do odškodowania. Redaktorzy redakcji nie przyjmują i nie zwracają. Redaktor naczelny przyjmuje od 12 do 13. Telefon redakcji: nr. 201 i nr. 1044, i wiercho@amu.edu.pl

Nieregularnik Fan klubu „Elementów frazematyki” z tamtego wieku

KOK PIERWSZY

Ogłoszenia

25 gr. wiersz milimetr na stronie 6
lin. Reklamy na stronie 4 lin.
szereżolici 67 milim. za tekstem
milim. 60 gr. W tekście: na pierwsze
stronie 1,50 zł, na trzeciej i
drugiej stronie 1 zł, na dalszych
stronach 85 gr.

Przy konkursach i dochodzeniach sądowych
wszelkie rabaty upadają. Drobne ogłoszenia:
najmniejsze słowo 15 groszy, każde dalsze słowo 10
groszy. Ogłoszenia na ten sam dzień przyjmują się
tylko do godziny 11-tej przed południem. Telefon
administracji nr 321.

Wydanie święteczno-okolicznościowe w dniu gościnny Prof. zw. dra habil. W. Chlebdy w centrum Poznania
nakładem komputera Pana Wierchońia (model lichi i starociowy 2002)

A в чем дело?
A вот и я!
A вы кто?
A вы?
A зачем?
A как же я?
A потом?
A почему бы и нет?
A почему нет?
A ты кто такой?

Aa?
Aaa!
A-a-a!
Aaa...
Aaa?
Aaaa!
AAAA...
Абсолютно.
Ara!
Ай!
Алло!

В погоне за мечтой...
В поисках ключа...
В порядке.
В самом деле?
В смысле...
В таком случае...
Действительно.
Идиот.*
Ну, хорошо.
Проходите.
А со то takiego?
А со то siebie?
А dlaczego nie?
А nie mówilem?
А niech mnie.
А niech to.
А так przy okazji,
А то dlaczego?
А ты со то robisz?
А ты dokąd?
А u Ciebie?
А wiesz dlaczego?
Absolutnie nie.
Ach tak?
Ależ oczywiście.
Ależ skąd.
Ależ tak.

Ani słowa.
Ani trochę.
Bawcie się dobrze.
Bez jaj.
Bez komentarza.
Bez obaw.
Bez obrazy,
Bez odbioru.
Będziemy w kontakcie.
Brzmi niezłe.
Byłoby świetnie.
Nic na to nie poradzę.
Nic nie rozumiem.
Nic podobnego.
Nic z tych rzeczy.
Nie bądź głupi.
Nie chcę tego słuchać.
Idę z tobą.
Idź już.
Idź sobie!
Idź spać.
Ile mamy czasu?
Ja ciebie też.
Ja nic nie wiem.
Ja nie żartuję.
Ja pierdole!
Ja się tym zajmę.

Ja też Cię Kocham.
Jaja sobie robisz?
Jak do tego doszło?
Jak miło.
Jak mnie nazwałeś?
Jak mogłeś?
Jak poszło?
Jak to możliwe?
Jak Ty to robisz?
Jak wam idzie?
Jaka szkoda.
Jakie to uczucie?
Jakieś pytania?

Panna

z dobrej rodziny, znająca kra-
wieczyznę, wszelkie gospodar-
stwo domowe przyjmie posadę
wyręczytelki, zamie się dzie-
mi, gospodarstwem również u
samotnych osób. M. P., poste
restante Czerniejewo, pow.
Gniezno.

d33397

Podręczny idiomatykon polsko-rosyjski jest super!!!

3.

W roku 2010 piszący te słowa podjął próbę publikacji tego materiału:

Przedstawiamy dziś wielce osobliwy tekst, który w wersji oryginalnej na żadnym etapie konstruowania nie był przewidziany do publicznego pokazania. Jego osobliwość wykrywamy tak w treści, tak w formie, tak w genezie. Treścią jest zbiór segmentów językowych (polskich i rosyjskich), które *podjezwamy o frazematyczność* (i nie znamy podobnego zbioru-spisu w literaturze przedmiotu). Formą jest wielospaltowo ułożony tekst na arkuszu o rozmiarze A3 (też nie obcowaliśmy z taką „instytucją” podawczą – a uważamy, a właściwie nie tylko uważamy, lecz usilnie eksponujemy nasze stanowisko, że opracowanie odpowiedniej wizualizacji wyników pracy lingwistycznej jest zadaniem w językoznawstwie równie kluczowym, jak poszukiwanie aorystu [może już nie czwartego]). I nie są to cuda-wianki. A geneza? Co z genezą? W swojej pierwszej wersji tekst obrał postać zwykłego (choć w wymoszczonej „bąbelkami” kopercie) listu. Adresatem owego, co prawda długiego, a może wręcz przydługiego, listu był Prof. zw. dr hab. Wojciech Michał Chlebda, rozpoznawany w *środowniku* m.in. jako *ambasador frazematyki*, a ostatnio – jako Redaktor frapującej (odpowiedzialność za słowo to ważna sprawa – dodamy więc, że fra-

pującość wyłożyliśmy w recenzji² zeszytu 3.) serii opolskiego „salonu idiomatykarzy”, czyli: *Podręcznego idiomatykonu polsko-rosyjskiego*. Słowem wstępu dość powiedzieć, że Adresatem tego aprylowego (2008) listu była „gruba ryba” frazemografii polskiej i rosyjskiej (odpowiedzialność za słowo to ważna sprawa – dodamy więc, że *ichtiogrubość* szacujemy na podstawie dorobku ponad dwustu publikacji W. Chlebdy). Aby nie było problemu z rozpoznaniem naszej tzw. (metaoperator testimonialności wskazuje na użycie modowe) optyki, od razu lokujemy się w gronie pochwalców wyników pracy Zespołu Opolskiego. Sława!

Kilka miesięcy po przekazaniu wspomnianego tekstu Adresatowi treścią jego zainteresował się (w okolicznościach przypadkowych) Pan Profesor Jan Wawrzyńczyk, Autor *grafoidiomatykonu*³ (pozycji ujawniającej wyższą świadomość przekładową, nie tylko na poziomie tekstu, nie tylko na poziomie dyskursu, ale i na poziomie jego organizacji graficznej, interpunkcyjnej, na poziomie jego architektoniki itp.), który zgodził się także przekazać kopię tego tekstu (*nie komu innemu, jak <samemu>*)⁴ Panu Profesorowi Andrzejowi Bogusławskiemu. Do tej chwili zatem należy uznać, że właścicielami „Kuryera” (właśnie do chwili tego, jak to modnie dziś się określa – co prawda dla nieco innych konfiguracji [por. zapisy legalizacyjne w *traktacie lizbońskim*] – „coming outu”) byli wyłącznie trzej eminentni językoznawcy polscy... Wybór akurat tych Uczonych był podyktowany przesłanką wręcz oczywistą: Badacze owi w swoich owocnych poczynaniach naukowych doskonalili zasady w y o d r ę b n i a n i a (oraz wcielali je w praktyce na gruncie „Sond” czy „Idiomatykonów”).

I dalej:

wprawdzie piszący te słowa otrzymywał sygnały od – ujmując apozycyjnie – Adresata Chlebdy podpowiadające publikację materiału zawartego w rzeczonyj „epistole”, jednak dopiero publiczna uwaga o sensie ich wydania ujęta we *Wstępie do Podręcznego idiomatykonu...* z. 4 skłoniła piszącego te słowa do podjęcia aktywności redakcyjno-wydawniczej, czyli do powzięcia decyzji prowadzącej do sformułowania autodyrektywy: *nilhil obstat* (czy w odmianie z ulicy Mysiej w Warszawie: „zwalniam”, czy w drugiej połowie XIX wieku: **Дозволено Цензурой.**), co poskutkowało „wyrobieniem” stosownego „debitu”.

Mamy świadomość, że tekst niniejszy należy do kategorii *crossover* (czyli mieszańce). Dla wielu z niewielu Czytelników będzie to litera niedopuszczalnie poharata- na licznymi wstawkami różnystylowymi (wprowadzanymi na zasadach stylistycznej

² Wierzchoń, P. (2008). <wreszcie> *Coś nowego!* W: Nowak, P., Nowakowski, P. (Red.). *Język. Komunikacja. Informacja*. T. 3. Poznań: Sorus.

³ Wawrzyńczyk, J. (2008). *Mały grafoidiomatykon rosyjsko-polski*. Warszawa: [s.n.].

⁴ Materiały do wyodrębnienia jednostki *nie komu innemu, jak <samemu>*:

się kara spełni.“ — „Panie, jeżeli ręka twoja mnie niewinnego dosięgnie, pamiętaj, że odpowiedzialnym będziesz przed Cesarzem; ja wydać nikomu nie mogę innemu, jak samemu Cesarzowi. Jest nas więcej do tego, a upomną
Lesno, dnia 18. Sierpnia 1849.

Jak już wspomniano, istnieje w Wygodzie obok tartaku także sucha destylarnia drewna. Fabryka ta zawdzięcza swoje powstanie nie komu innemu, jak osławionej „spółce akcyjnej suszenia wycłoczyn w Kasel” (Aktien-Gesell-
Kwiecień 1913.

„kontrabandy”, lecz od razu może podzielimy się odczuciem, że *dachowiec* w izbie to jest to). Przeczuwając jego osobliwość, wynikającą być może i z nadekspresji (prowokującej ze strony badaczy surowych: bojkot), żywimy jednak nadzieję połączoną z pragnieniem, że tekst ów – niezależnie przecież od łatwego do „wykpinki” wystroju graficznego – zainteresuje narybek (być może i szerzej) idiomatykarek i idiomatykarzy, słowem: „tropicielek” i „łowców” (w sensie: *łowczych*) fenomenów językowych, poszukujących dróg dotarcia do tego specyficznego inwentarza, jakim jest zbiór – uwaga... uwaga – j e d n o s t e k j ę z y k a (*tadaam*).

Aby treść tu przedstawiona (a dotykamy rzeczywiście subtelnej warstwy języka – frazematyki, stąd mamy nadzieję, że zdołamy unieść ciężar sznytowej fluencji) nosiła znamiona tekstu naukowego (...), zmuszeni jesteśmy nieznacznie przeformować treść, dostosowując ją do *odpowiednich* wymogów (choć poszukiwanie tej odpowiedniości w szeroko pojętej humanistyce A.D. 2010 odbywa się już raczej *po omacku*, raczej w drodze testów, *no i* chyba jednak: nie bez ryzyka). Dość powiedzieć, że jądro tekstu – m a t e r i a ł f r a z e m a t y c z n y bądź, odwołując się do kategorii naukowej, którą chcemy promować – materiał „podejrzany o frazematyczność” – pozostaje bez zmian, czy też bez *większych zmian*, czy też *bez większych zmian* (ewentualnie będą to *zmiany kosmetyczne* [frazem]).

4.

Podstawą materiałową dla „Kuryera” był zbiór tekstów pozyskany z serwisów internetowych oferujących *napisy* do filmów (*subtitles*). Co to są *napisy*? Są to tłumaczenia list dialogowych filmów, które różnią się w oryginalnej wersji językowej od języka obranego w tłumaczeniu napisów. To pokręcony proceder lat 90. ubiegłego wieku (tj. szlachetny, społeczny ruch tworzenia napisów do filmów, głównie przez osoby, które mają wolny czas, głównie dla osób, które mają wolny czas). Istnieją różne formaty kodowania czasu wyświetlanego na ekranie tekstu (SRT, STL, ASS, SCC, TTML itd.), jednak pomijając pewne niuanse technologiczne, trzeba powiedzieć, że każdy z systemów sprowadza się do ustalenia momentu wyświetlania danego wersu tekstu (dialogu bądź narracji) na ekranie. Oto przykładowa postać napisów do filmu pt. *Szklana pułapka 2*:

czas	treść
wyświetlenia	
00:00:31	SZKLANA PUŁAPKA 2
00:00:38	Hej! Fałszywy alarm! Poczekajcie!
00:00:40	Wszystko w porządku! Już jestem. Wszystko w porządku.
00:00:44	- Zdejmijcie go ostrożnie, dobra? - Zdejmijmy go na parkingu policyjnym.
00:00:47	- Następnym razem czytaj znaki. - Nic nie rozumiesz.
itd.	

Zapis ten oznacza, że w 31. sekundzie (w pierwszej godzinie, w pierwszej minucie) na ekranie winien pojawić się napis tytułowy: „SZKLANA PUŁAPKA 2”, natomiast siedem sekund później – pierwsze zdanie fabuły: „Hej! Fałszywy alarm! Poczekajcie!”

Dla dialogów rosyjskich listy mają analogiczną postać, por.:

czas wyświetlania	treść
00:00:29	Касабланка
00:01:09	С началом 2-й мировой войны,
00:01:12	взоры плененной Европы обратились с надеждой или отчаянием...
00:01:17	...к свободным Америкам.
00:01:19	Лиссабон стал огромным перевалочным пунктом.
00:01:22	Но не все могли попасть в Лиссабон прямо.
00:01:26	Поэтому появился окружной маршрут, мучительный для беженцев:
00:01:30	Из Парижа в Марсель.
00:01:37	Через Средиземное море в Оран.
00:01:47	Затем поездом, на машине или пешком по краю Африки.
00:01:51	В Касабланку во Французском Марокко.
00:01:54	Здесь деньги, связи или просто везение помогали счастливым получить...
00:01:59	...выездные визы и бежать в Лиссабон, а из Лиссабона в Новый Свет.
00:02:05	Но остальные ждали в Касабланке.
00:02:09	И ждали,
00:02:10	ждали,
00:02:12	ждали.
00:02:23	Всем офицерам!
00:02:25	Два немецкий курьера, перевозящие важные документы,
00:02:28	убиты в поезде из Орана.

Zgromadziliśmy około 2000 napisów w języku polskim oraz tyle samo w rosyjskim. Łącznie przebadaliśmy zatem około 4000 list dialogowych.

Poniżej opisujemy czynności operacyjne, oceniane przez nas jako niewymyślne, prowadzące do wyodrębnienia jednostek *r e p r o d u k o w a l n y c h*. W jaki sposób szacować będziemy reprodukowalność? Oczywiście w sposób jedynie możliwy – poprzez analizę frekwencyjną. Podstawowym założeniem *tu* jest to, że jednostki reprodukowalne wydzielone są za pomocą *z n a k ó w i n t e r p u n k c y j n y c h*. Oznacza to, że pewna grupa segmentów językowych wydzielonych w tekście znakami interpunkcyjnymi w interpretacji wyższego rzędu (analiza manualna, *scil.* obserwacja i wmyślanie się) może zostać zakwalifikowana do zbioru frazemów. Naturalnie, przytłaczająca grupa frazemów nie jest wydzielana interpunkcyjnie, niemniej nas w niniejszym tekście-teście interesuje, do jakiego stopnia wartościowe poznawczo będzie zastosowanie automatycznej metody wyodrębniania jednostek odtwarzalnych

na postawie delimitatorów interpunkcyjnych. Poniższy opis jest zatem bardziej relacją z pewnego testu aniżeli zbiorem jednostek języka. Co więcej, wynik tego testu uznajemy za materiały do idiomatykonu (a nie gotową listę jednostek frazematycznych).

Tak więc usuwamy informację o czasie wyświetlania tekstu, a każdy z wersów dzielimy (przenosimy do nowego wersu) wedle znaków interpunkcyjnych, kodujących frazowość wypowiedzi. Dla powyższego przykładu por.:

SZKLANA PUŁAPKA 2

Hej!

Fałszywy alarm!

Poczekajcie!

Wszystko w porządku!

Już jestem.

Wszystko w porządku.

- Zdejmijcie go ostrożnie,
dobra?

- Zdejmujemy go na parkingu policyjnym.

- Następnym razem czytaj znaki.

- Nic nie rozumiesz.

Czekam tu tylko na samolot,
którym przylatuje moja żona.

Muszę mieć ten samochód.

Tak,

oczywiście,

jutro od 8:00 do 14:00.

Zapłacisz 40 dolców,

to ci go zwrócimy.

Nie wypisuj mandatu.

Nie wypisuj go.

Bądź człowiekiem.

To samochód mojej teściowej.

W ten sposób postępujemy z porcją 2000 napisów polskich oraz 2000 rosyjskich. W konsekwencji otrzymujemy 2000 zbiorów fraz zakończonych dowolnym znakiem interpunkcyjnym. Kolejnym krokiem jest odszukanie wszelkich fraz reprodukowanych (przeszukiwanie oczywiście odbywa się w obrębie wszystkich dialogów, podzielonych na dwie grupy: polską oraz rosyjską). Dla powyższego przykładu trudno spodziewać się, że np. frazy:

"

jutro od 8:00 do 14:00.

czy

Czekam tu tylko na samolot,
lub:

Zdejmujemy go na parkingu policyjnym.

odnajdziemy w jakimkolwiek innym dialogu filmowym. Jednakże takie frazy, jak na przykład:

Fałszywy alarm!
Bądź człowiekiem.
Wszystko w porządku!

itd.

mogą – spodziewamy się – zostać odtworzone w innym dialogu filmowym (a nawet w wielu dialogach).

Gdy w powyższy sposób podzieliliśmy tekst 2000 dialogów polskich i 2000 rosyjskich, a następnie obliczyliśmy frekwencję każdej z tak otrzymanych fraz, przypomnijmy – wydzielonych siłowo, a więc całkowicie technicznie, interpunkcyjnie, przesortowaliśmy pod względem frekwencji, całość wyniku zaczęła się układać w pewien wyraźny spis... Elementy tego spisu (do złudzenia) przypominały spisy frazemy. W „Kuryerze” listy frazemy z dialogów filmowych przedstawiono w następującym porządku:

Frazemy polskie zakończone kropką lub wielokropkiem (w układzie frekwencyjnym)
Frazemy polskie zakończone wykrzyknikiem (w układzie frekwencyjnym)
Frazemy polskie zakończone znakiem zapytania (w układzie frekwencyjnym)
Frazemy polskie zakończone przecinkiem (w układzie frekwencyjnym)

Frazemy rosyjskie zakończone kropką (w układzie frekwencyjnym)
Frazemy rosyjskie zakończone wykrzyknikiem (w układzie frekwencyjnym)
Frazemy rosyjskie zakończone znakiem zapytania (w układzie frekwencyjnym)
Frazemy rosyjskie zakończone wielokropkiem (w układzie frekwencyjnym)

5.

Fragment listy polskiej:

1. A co to jest?	11. A jak myślisz?	21. A tak przy okazji,
2. A co to takiego?	12. A jeśli nie?	22. A tak.
3. A co u ciebie?	13. A może nie.	23. A teraz...
4. A co z nim?	14. A na co to wygląda?	24. A to co?
5. A co?	15. A nie mówiłem?	25. A to czemu?
6. A dlaczego nie?	16. A niech mnie.	26. A to dlaczego?
7. A dlaczego?	17. A niech to.	27. A to kto?
8. A ja nie.	18. A po co?	28. A ty co?
9. A ja tak.	19. A potem...	29. A ty dokąd?
10. A ja?	20. A poza tym,	30. A więc,

31. A wy?
 32. A właśnie,
 33. Absolutnie nie.
 34. Absolutnie.
 35. Ach tak.
 36. Ach!
 37. Aha.
 38. Akurat!
 39. Albo co?
 40. Albo i nie.
 41. Albo nie.
 42. Albo...
 43. Ale chcę,
 44. Ale co?
 45. Ale dlaczego?
 46. Ale ja...
 47. Ale jak?
 48. Ale już!
 49. Ale myślę,
 50. Ale nic z tego.
 51. Ale nie chcę.
 52. Ale nie mogę.
 53. Ale nie sądzę,
 54. Ale nie wiem,
 55. Ale nie.
 56. Ale obawiam się,
 57. Ale sądzę,
 58. Ale tak nie jest.
 59. Ale teraz...
 60. Ale to nie znaczy,
 61. Ale to prawda.
 62. Ale uważam,
 63. Ale wiem,
 64. Ale wiesz co?
 65. Ale wiesz,
 66. Ale wydaje mi się,
 67. Ale wygląda na to,
 68. Ale?
 69. Ależ oczywiście.
 70. Ależ skąd.
 71. Ależ tak.
 72. Alleluja!
 73. Amen!
 74. Ani ja.
 75. Ani słowa.
 76. Ani trochę.
 77. Aż do teraz.
 78. Bardzo chętnie.
79. Bardzo dobrze.
 80. Bardzo dziękuję.
 81. Bardzo mi miło.
 82. Bardzo mi przykro.
 83. Bardzo proszę.
 84. Bardzo przepraszam.
 85. Bardzo zabawne.
 86. Bardzo ładnie.
 87. Bardzo śmieszne.
 88. Bez jaj.
 89. Bez komentarza.
 90. Bez obaw.
 91. Bez obrazy,
 92. Bez odbioru.
 93. Bez powodu.
 94. Bez urazy,
 95. Bez względu na to,
 96. Bez wątpienia.
 97. Bez zmian.
 98. Biedactwo.
 99. Bingo!
 100. Bo co?
 101. Bo wiem,
 102. Bo!
 103. Bomba.
 104. Boże!
 105. Brachu.
 106. Bracie!
 107. Brawo!
 108. Brzmi nieźle.
 109. Brzmi świetnie.
 110. Bułka z masłem.
 111. Być może.
 112. Byłoby świetnie.
 113. Bzdura!
 114. Bóg wie,
 115. Bądź ostrożny.
 116. Będzie dobrze.
 117. Będzie fajnie.
 118. Będziemy w kontakcie.
 119. Będę.
 120. Błagam cię.
 121. Błagam!
 122. Cała przyjemność po
 mojej stronie.
 123. Całkiem nieźle.
 124. Całkowicie.
 125. Cały czas.
126. Chcesz powiedzieć,
 127. Chcesz spróbować?
 128. Chcesz trochę?
 129. Chcesz wiedzieć,
 130. Chcesz zobaczyć?
 131. Chcesz?
 132. Chciałbym wiedzieć,
 133. Chciałbym...
 134. Chciałem powiedzieć,
 135. Chcę Ci pomóc.
 136. Chcę powiedzieć,
 137. Chcę tylko,
 138. Chcę wiedzieć,
 139. Chcę...
 140. Chodzi mi o to,
 141. Chodzi o to...
 142. Cholera jasna!
 143. Cholera!
 144. Chryste!
 145. Chwila!
 146. Chwileczkę!
 147. Chyba masz rację.
 148. Chyba nie.
 149. Chyba tak.
 150. Chyba wiem,
 151. Chyba żartujesz.
 152. Chyba że...
 153. Chyba.
 154. Chętnie.
 155. Chłopie.
 156. Cicho!
 157. Ciebie też.
 158. Ciekawe.
 159. Cierpliwości.
 160. Cieszę się.
 161. Cisza!
 162. Co Cię tak śmieszy?
 163. Co będzie,
 164. Co chcesz powiedzieć?
 165. Co chcesz przez to powie-
 dzieć?
 166. Co chcesz wiedzieć?
 167. Co chcesz zrobić?
 168. Co chcesz?
 169. Co ci jest?
 170. Co ci się stało?
 171. Co dalej?
 172. Co do cholery?

173. Co do diabła?	221. Co to do cholery jest?	269. Co? Dlaczego?
174. Co do kurwy?	222. Co to do diabła jest?	270. Coś Ci powiem.
175. Co jest grane?	223. Co to jest do cholery?	271. Coś jest nie tak.
176. Co jest kurwa?	224. Co to jest?	272. Coś jeszcze?
177. Co jest nie tak?	225. Co to kurwa jest?	273. Coś mi mówi,
178. Co jest z tobą?	226. Co to kurwa ma być?	274. Coś nie tak?
179. Co jest?	227. Co to ma być?	275. Coś się dzieje.
180. Co jeszcze?	228. Co to ma znaczyć?	276. Coś się stało?
181. Co ma pan na myśli?	229. Co to może być?	277. Coś takiego.
182. Co mam powiedzieć?	230. Co to oznacza?	278. Coś tu nie gra.
183. Co mam robić?	231. Co to takiego?	279. Coś ty powiedział?
184. Co masz na myśli?	232. Co to za różnica?	280. Coś ty zrobił?
185. Co masz?	233. Co to znaczy?	281. Coś w tym rodzaju.
186. Co my tu mamy?	234. Co to?	282. Coś w tym stylu.
187. Co myślisz?	235. Co tu robisz?	283. Coś wymyśle.
188. Co mówiłeś?	236. Co tu się dzieje?	284. Coś...
189. Co nie?	237. Co tutaj robisz?	285. Cudownie!
190. Co o tym myślisz?	238. Co ty do cholery robisz?	286. Czas!
191. Co o tym sądzisz?	239. Co ty do diabła robisz?	287. Czasami.
192. Co on mówi?	240. Co ty gadasz?	288. Czego Ty chcesz?
193. Co on robi?	241. Co ty kurwa robisz?	289. Czego chcesz?
194. Co on wyprawia?	242. Co ty mówisz?	290. Czego ode mnie chcesz?
195. Co pan robi?	243. Co ty na to?	291. Czego potrzebujesz?
196. Co pan tu robi?	244. Co ty powiesz?	292. Czego się boisz?
197. Co podać?	245. Co ty robisz?	293. Czego się spodziewałeś?
198. Co porabiasz?	246. Co ty tu robisz?	294. Czego szukasz?
199. Co powiedział?	247. Co ty tutaj robisz?	295. Czego?
200. Co powinniśmy zrobić?	248. Co ty wygadujesz?	296. Czekaj chwilę.
201. Co proponujesz?	249. Co ty wyprawiasz?	297. Czekaj, czekaj.
202. Co proszę?	250. Co ty wyrabiasz?	298. Czekaj.
203. Co przez to rozumiesz?	251. Co ty...?	299. Czemu nie?
204. Co robić?	252. Co u ciebie?	300. Czemu pytasz?
205. Co się dzieje?	253. Co w ciebie wstąpiło?	301. Czemu tak mówisz?
206. Co się tu dzieje?	254. Co w tym złego?	302. Czemu to robisz?
207. Co się z tobą dzieje?	255. Co w tym śmiesznego?	303. Czemu?
208. Co sugerujesz?	256. Co widzisz?	304. Cześć!
209. Co sądzisz?	257. Co wiesz?	305. Czujesz się lepiej?
210. Co słyhać?	258. Co z nim?	306. Czujesz to?
211. Co tak długo?	259. Co z tego?	307. Czujesz?
212. Co takiego?	260. Co z tobą nie tak?	308. Czuję to.
213. Co tam jest?	261. Co z tobą?	309. Czy co?
214. Co tam masz?	262. Co za niespodzianka.	310. Czy coś się stało?
215. Co tam robisz?	263. Co za różnica?	311. Czy jest coś,
216. Co tam się dzieje?	264. Co zamierzasz zrobić?	312. Czy my się znamy?
217. Co tam?	265. Co znowu?	313. Czy myślisz,
218. Co teraz zrobisz?	266. Co zrobiłeś?	314. Czy nie?
219. Co teraz?	267. Co?	315. Czy tak?
220. Co to było?	268. Co? Co?	316. Czy to jasne?

317. Czy to możliwe?
 318. Czy to nie wspaniałe?
 319. Czy to prawda?
 320. Czy to ty?
 321. Czy to ważne?
 322. Czy to wszystko?
 323. Czy to źle?
 324. Czy ty...
 325. Czy wie pan,
 326. Czy wiesz,
 327. Czy wszystko w porządku?
 328. Czy...
 329. Czyli?
 330. Czym mogę służyć?
 331. Czym się zajmujesz?
 332. Czyż nie?
 333. Czyżby?
 334. Człowieku!
 335. Cóż...
 336. Daj mi chwilę.
 337. Daj mi spokój.
 338. Daj mi znać.
 339. Daj sobie spokój.
 340. Daj spokój!
 341. Dalej!
 342. Dalej! Dalej!
 343. Dam radę.
 344. Dam sobie radę.
 345. Dawaj to.
 346. Dawaj!
 347. Dawno temu.
 348. Dla kogo?
 349. Dla mnie.
 350. Dlaczego ja?
 351. Dlaczego mi nie powiedziałeś?
 352. Dlaczego myślisz,
 353. Dlaczego nie?
 354. Dlaczego pytasz?
 355. Dlaczego tak myślisz?
 356. Dlaczego tak mówisz?
 357. Dlaczego teraz?
 358. Dlaczego to robisz?
 359. Dlaczego?
 360. Dlatego tu jestem.
 361. Dlatego.
 362. Do boju!
 363. Do cholery!
 364. Do ciebie.
 365. Do czasu,
 366. Do czego zmierzasz?
 367. Do czego?
 368. Do diabła!
 369. Do dzieła!
 370. Do jasnej cholery!
 371. Do jutra.
 372. Do widzenia.
 373. Do zobaczenia jutro.
 374. Do zobaczenia później.
 375. Do zobaczenia wkrótce.
 376. Do zobaczenia!
 377. Dobiorę ci się do tyłka!
 378. Dobra dziewczynka.
 379. Dobra robota!
 380. Dobra!
 381. Dobra, idziemy.
 382. Dobra, w porządku.
 383. Dobranoc!
 384. Dobre pytanie.
 385. Dobre.
 386. Dobry Boże!
 387. Dobry pomysł.
 388. Dobry wieczór.
 389. Dobrze cię widzieć.
 390. Dobrze powiedziane.
 391. Dobrze się bawisz?
 392. Dobrze się czujesz?
 393. Dobrze wiedzieć.
 394. Dobrze wiesz,
 395. Dobrze więc.
 396. Dobrze wyglądasz.
 397. Dobrze!
 398. Dobrze, dobrze.
 399. Dobrze, dziękuję.
 400. Doceniam to.
 401. Dokąd to?
 402. Dokąd?
 403. Dokładnie tak.
 404. Dokładnie!
 405. Domyślam się,
 406. Doprawdy?
 407. Doskonale!
 408. Dostyc tego!
 409. Dostyc!
 410. Dowiedz się,
 411. Dość tego!
 412. Dość!
 413. Draniu!
 414. Drobiazg.
 415. Dzieci!
 416. Dzieciaku!
 417. Dziecinko.
 418. Dziecko.
 419. Dziewczyno.
 420. Dzień dobry!
 421. Dzisiaj.
 422. Dziwię się,
 423. Dziwka!
 424. Dziwne.
 425. Dzięki Bogu!
 426. Dzięki tobie.
 427. Dzięki!
 428. Dzięki, stary.
 429. Dziękujemy!
 430. Dziękuję Ci.
 431. Dziękuję bardzo.
 432. Dziękuję panu.
 433. Dziękuję!
 434. Dziękuję, sir.
 435. Dziś wieczorem.
 436. Dzwon.
 437. Eh?
 438. Ej!
 439. Ekstra.
 440. Fajnie.
 441. Faktem jest,
 442. Fantastycznie!
 443. Fascynujące.
 444. Gadaj!
 445. Gdybym wiedział,
 446. Gdzie byłeś?
 447. Gdzie idziesz?
 448. Gdzie ja jestem?
 449. Gdzie jedziesz?
 450. Gdzie jest teraz?
 451. Gdzie jest?
 452. Gdzie mieszkasz?
 453. Gdzie on teraz jest?
 454. Gdzie reszta?
 455. Gdzie się podziewałeś?
 456. Gdzie się wszyscy podziali?
 457. Gdzie się wybierasz?
 458. Gdzie są wszyscy?

459. Gdzie są?
 460. Gdzie to jest?
 461. Gdzie?
 462. Gdzieś ty był?
 463. Gotów?
 464. Gra skończona.
 465. Gratulacje!
 466. Gratuluję.
 467. Grozisz mi?
 468. Gówno prawda!
 469. Gówno!
 470. Głupcze!
 471. Głupku!
 472. Ha ha!
 473. Ha!
 474. Hallo?
 475. Halo? Halo?
 476. Hej!
 477. Hej, ty!
 478. Hello!
 479. Hey!
 480. Hm?
 481. Hmm.
 482. Hura!
 483. Hurra!
 484. Hę?
 485. I co dalej?
 486. I co myślisz?
 487. I co potem?
 488. I co się stało?
 489. I co teraz zrobimy?
 490. I co teraz?
 491. I co ty na to?
 492. I co z tego?
 493. I co?
 494. I dobrze.
 495. I jak?
 496. I mam nadzieję,
 497. I myślę,
 498. I o to chodzi.
 499. I powiedz,
 500. I tak,
 501. I to wszystkim.
 502. I to,
 503. I wiem,
 504. I wiesz co?
 505. I wiesz,
 506. I wtedy,
507. I...
 508. Idealnie.
 509. Idiota!
 510. Idź do diabła!
 511. Idź już.
 512. Idź sobie!
 513. Idź spać.
 514. Idź!
 515. Ile jeszcze?
 516. Ile mamy czasu?
 517. Ile?
 518. Imponujące.
 519. Innymi słowy,
 520. Interesujące.
 521. JESTEŚ ZWOLNIONY!
 522. JEŚLI...
 523. Ja ciebie też.
 524. Ja nic nie wiem.
 525. Ja nie żartuję.
 526. Ja nie.
 527. Ja pierdołę!
 528. Ja po prostu...
 529. Ja pójdę.
 530. Ja również.
 531. Ja się tym zajmę.
 532. Ja także.
 533. Ja też Cię kocham.
 534. Ja też nie.
 535. Ja też!
 536. Ja to wiem.
 537. Ja to załatwię.
 538. Ja to zrobię.
 539. Ja tylko...
 540. Ja wiem.
 541. Ja!
 542. Jaja sobie robisz?
 543. Jak Ci idzie?
 544. Jak Ty to robisz?
 545. Jak bardzo?
 546. Jak było?
 547. Jak chcesz.
 548. Jak ci na imię?
 549. Jak do tego doszło?
 550. Jak długo to potrwa?
 551. Jak długo?
 552. Jak idzie?
 553. Jak ja.
 554. Jak leci?
555. Jak mam to zrobić?
 556. Jak masz na imię?
 557. Jak miło.
 558. Jak mnie nazwałeś?
 559. Jak mnie znalazłeś?
 560. Jak mogę pomóc?
 561. Jak mogłeś?
 562. Jak możesz tak mówić?
 563. Jak my wszyscy.
 564. Jak myślisz?
 565. Jak mówiłem,
 566. Jak najbardziej.
 567. Jak nam idzie?
 568. Jak on się czuje?
 569. Jak on się nazywał?
 570. Jak poszło?
 571. Jak się Pan czuje?
 572. Jak się czujesz?
 573. Jak się masz?
 574. Jak się miewasz?
 575. Jak się nazywa?
 576. Jak się pani nazywa?
 577. Jak się trzymasz?
 578. Jak się tu dostałeś?
 579. Jak sobie życzysz.
 580. Jak sądzisz,
 581. Jak tam?
 582. Jak to działa?
 583. Jak to jest?
 584. Jak to możliwe?
 585. Jak to się mogło stać?
 586. Jak to się stało?
 587. Jak to wygląda?
 588. Jak to zrobiłeś?
 589. Jak to?
 590. Jak ty?
 591. Jak wam idzie?
 592. Jak widzisz,
 593. Jak wiecie,
 594. Jak wyglądam?
 595. Jak zawsze.
 596. Jak zwykle.
 597. Jak śmiesz?
 598. Jak?
 599. Jaka szkoda.
 600. Jaka?
 601. Jaki jest plan?
 602. Jaki problem?

603. Jaki?
 604. Jakie rzeczy?
 605. Jakie to uczucie?
 606. Jakiego rodzaju?
 607. Jakies pomysly?
 608. Jakies pytania?
 609. Jakies sprzeciwy?
 610. Jakis problem?
 611. Jasna cholera!
 612. Jasne!
 613. Jasne, że nie.
 614. Jasne, że tak.
 615. Jasny gwint!
 616. Jazda stąd!
 617. Jazda!
 618. Jedziemy!
 619. Jest OK.
 620. Jest Pan pewien?
 621. Jest coś jeszcze.
 622. Jest coś,
 623. Jest dobrze.
 624. Jest mój.
 625. Jest szansa,
 626. Jest tam kto?
 627. Jest tam ktoś?
 628. Jest tam!
 629. Jest tu kto?
 630. Jest tu ktoś?
 631. Jest tutaj?
 632. Jest twój.
 633. Jest tylko jeden sposób,
 634. Jest w porządku.
 635. Jest w środku.
 636. Jest!
 637. Jestem gotowy.
 638. Jestem gotów.
 639. Jestem głodny.
 640. Jestem pewien.
 641. Jestem pod wrażeniem.
 642. Jestem przekonany,
 643. Jestem przy Tobie.
 644. Jestem tego pewien.
 645. Jestem tu.
 646. Jestem tutaj!
 647. Jestem z Ciebie dumny.
 648. Jestem zajęty.
 649. Jestem zaskoczony,
 650. Jestem zmęczony.
651. Jestem!
 652. Jesteś cały?
 653. Jesteś gotowy?
 654. Jesteś gotów?
 655. Jesteś głodny?
 656. Jesteś pewien?
 657. Jesteś pewny?
 658. Jesteś piękna.
 659. Jesteś ranny?
 660. Jesteś sam?
 661. Jesteś szalony!
 662. Jesteś tam?
 663. Jesteś tego pewien?
 664. Jesteś tu?
 665. Jesteś tutaj?
 666. Jesteś w ciąży?
 667. Jesteś w domu?
 668. Jesteś?
 669. Jesteście gotowi?
 670. Jesteście wolni.
 671. Jesteśmy na miejscu.
 672. Jesteśmy przyjaciółmi.
 673. Jesteśmy tu,
 674. Jesteśmy w domu.
 675. Jesteśmy.
 676. Jeszcze jeden.
 677. Jeszcze nie wiem.
 678. Jeszcze nie.
 679. Jeszcze raz!
 680. Jeszcze trochę.
 681. Jezu Chryste!
 682. Jezu!
 683. Jezus!
 684. Jeśli chcesz.
 685. Jeśli można.
 686. Jeśli myślisz,
 687. Jeśli nie masz nic prze-
 ciwko.
 688. Jeśli nie,
 689. Jeśli tak,
 690. Jeśli to prawda,
 691. Jutro?
 692. Już czas.
 693. Już dobrze.
 694. Już idę!
 695. Już jadę.
 696. Już nie.
 697. Już po nas.
698. Już po wszystkim.
 699. Już się robi.
 700. Już to przerabialiśmy.
 701. Już to zrobiłem.
 702. Już w porządku.
 703. Już wiem.
 704. Już za późno.
 705. Już!
 706. Kapujesz?
 707. Kiedy to było?
 708. Kiedy to się stało?
 709. Kiedy?
 710. Kim jest ten facet?
 711. Kim jesteś?
 712. Kim pan jest?
 713. Kim są ci ludzie?
 714. Kim ty jesteś?
 715. Kobieto!
 716. Kocham cię!
 717. Kochanie!
 718. Kochasz mnie?
 719. Kogo to obchodzi?
 720. Kogo?
 721. Kolego!
 722. Koles!
 723. Komu?
 724. Koniec gry.
 725. Koniec!
 726. Kontynuuj.
 727. Kopę lat.
 728. Kotku.
 729. Kończy nam się czas.
 730. Kretynie!
 731. Kryć się!
 732. Kto by pomyślał,
 733. Kto ci to powiedział?
 734. Kto ci to zrobił?
 735. Kto jeszcze?
 736. Kto mówi?
 737. Kto następny?
 738. Kto tak mówi?
 739. Kto tak powiedział?
 740. Kto tam jest?
 741. Kto tam?
 742. Kto to jest?
 743. Kto to powiedział?
 744. Kto to zrobił?
 745. Kto to?

746. Kto wie?
 747. Kto?
 748. Ktokolwiek!
 749. Ktoś jeszcze?
 750. Ktoś ty?
 751. Która godzina?
 752. Która jest godzina?
 753. Który to?
 754. Który?
 755. Którędy?
 756. Kumasz?
 757. Kurcze!
 758. Kurde!
 759. Kurwa mać!
 760. Kurwa!
 761. Kłamca!
 762. Kłamiesz!
 763. LEĆ!
 764. Lecz...
 765. Lepiej już pójde.
 766. Lepiej?
 767. Leżeć!
 768. Litości!
 769. Lubię Cię.
 770. Ludzie!
 771. Ładnie!
 772. Łap!
 773. Łapać go!
 774. Łapiesz?
 775. MOŻEMY IŚĆ?
 776. Ma Pan rację.
 777. Ma rację.
 778. Macie coś?
 779. Maleńka.
 780. Malutka.
 781. Mam cię!
 782. Mam coś dla Ciebie.
 783. Mam dla ciebie niespodziankę.
 784. Mam dobre wieści.
 785. Mam go!
 786. Mam na myśli to,
 787. Mam na myśli,
 788. Mam nadzieję.
 789. Mam plan.
 790. Mam pomysł.
 791. Mam problem.
 792. Mam przecucie,
793. Mam pytanie.
 794. Mam rację?
 795. Mam taką nadzieję.
 796. Mam to gdzieś.
 797. Mam to.
 798. Mam tylko nadzieję,
 799. Mam wrażenie,
 800. Mam!
 801. Mama powiedziała,
 802. Mama!
 803. Mamo!
 804. Mamusiule!
 805. Mamy go!
 806. Mamy mało czasu.
 807. Mamy nadzieję,
 808. Mamy problem.
 809. Mamy robotę.
 810. Mamy towarzystwo.
 811. Masz chwilę?
 812. Masz coś?
 813. Masz jakiś problem?
 814. Masz moje słowo.
 815. Masz na myśli,
 816. Masz pieniądze?
 817. Masz prawo zachować milczenie.
 818. Masz rację!
 819. Masz szczęście,
 820. Masz to?
 821. Masz!
 822. Mały!
 823. Mi też.
 824. Miałem nadzieję,
 825. Miałeś rację.
 826. Mieliśmy umowę.
 827. Mimo tego,
 828. Mistrzu!
 829. Miłego dnia.
 830. Miłego lotu.
 831. Miłej zabawy.
 832. Miło było cię poznać.
 833. Miło cię widzieć.
 834. Miło mi cię poznać.
 835. Miło mi.
 836. Miło pana poznać.
 837. Miło z Twojej strony.
 838. Mnie również.
 839. Mnie też.
840. Mnie.
 841. Mniej więcej.
 842. Mogę cię o coś spytać?
 843. Mogę cię o coś zapytać?
 844. Mogę o coś zapytać?
 845. Mogę pomóc?
 846. Mogę spróbować.
 847. Mogę to zrobić.
 848. Mogę usiąść?
 849. Mogę w czymś pomóc?
 850. Mogę wejść?
 851. Mogę z Tobą porozmawiać?
 852. Mogę zobaczyć?
 853. Mogę?
 854. Mogło być gorzej.
 855. Moja droga.
 856. Moja kolej.
 857. Moja żona.
 858. Moje dziecko.
 859. Moje gratulacje.
 860. Momencik.
 861. Moment.
 862. Może być.
 863. Może dlatego,
 864. Może i tak.
 865. Może masz rację.
 866. Może nie.
 867. Może ty?
 868. Może.
 869. Możemy już iść?
 870. Możemy pogadać?
 871. Możemy porozmawiać?
 872. Możemy?
 873. Możesz chodzić?
 874. Możesz iść.
 875. Możesz mi pomóc?
 876. Możesz mi powiedzieć.
 877. Możesz powtórzyć?
 878. Możesz to zrobić?
 879. Możesz w to uwierzyć?
 880. Możesz?
 881. Możliwe.
 882. Można tak powiedzieć.
 883. Można?
 884. Musimy coś zrobić.
 885. Musimy iść.
 886. Musimy jechać.

887. Musimy już iść.
 888. Musimy pogadać.
 889. Musimy porozmawiać.
 890. Musimy się stąd wydostać.
 891. Musimy uciekać.
 892. Musimy.
 893. Musisz mi pomóc.
 894. Musisz mi uwierzyć.
 895. Musisz mi zaufać.
 896. Musisz to zobaczyć.
 897. Musisz wiedzieć,
 898. Musisz zrozumieć,
 899. Musisz.
 900. Muszę Ci coś powiedzieć.
 901. Muszę Ci powiedzieć,
 902. Muszę iść.
 903. Muszę już iść.
 904. Muszę kończyć.
 905. Muszę lecieć.
 906. Muszę powiedzieć,
 907. Muszę przyznać,
 908. Muszę to zrobić.
 909. Muszę wiedzieć,
 910. Muszę z nim porozmawiać.
 911. Muszę z tobą pogadać.
 912. Muszę z tobą porozmawiać.
 913. Muszę zadzwonić.
 914. Muszę...
 915. My?
 916. Mylisz się.
 917. Myśl!
 918. Myślałem o tym.
 919. Myślałem...
 920. Myśli pan,
 921. Myślisz?
 922. Myślę, że tak.
 923. Myślę, że...
 924. Myślę...
 925. Mój Boże!
 926. Mój Panie.
 927. Mój błąd.
 928. Mój przyjacielu.
 929. Mój synu.
 930. Mów dalej.
 931. Mów do mnie.
 932. Mów!
 933. Mówi się,
 934. Mówisz poważnie?
 935. Mówisz serio?
 936. Mówisz?
 937. Mówiąc szczerze,
 938. Mówię ci.
 939. Mówię do ciebie.
 940. Mówię poważnie!
 941. Mówię tylko,
 942. Mówię wam,
 943. Mówię!
 944. Młoda damo.
 945. Młody człowieku.
 946. Na Boga!
 947. Na całym świecie.
 948. Na co czekasz?
 949. Na co się gapisz?
 950. Na co?
 951. Na dół!
 952. Na jak długo?
 953. Na jakiej podstawie?
 954. Na kolana!
 955. Na litość boską!
 956. Na miłość Boską!
 957. Na pewno nie.
 958. Na pewno wszystko w porządku?
 959. Na pewno?
 960. Na podłogę!
 961. Na pomoc!
 962. Na przykład co?
 963. Na przykład?
 964. Na razie!
 965. Na to wygląda.
 966. Na wszelki wypadek.
 967. Na zawsze.
 968. Na zdrowie.
 969. Na ziemię!
 970. Nadszedł czas.
 971. Najwyraźniej.
 972. Najwyższy czas.
 973. Nalegam.
 974. Naprawdę mi przykro.
 975. Naprawdę myślisz,
 976. Naprawdę sądzisz,
 977. Naprawdę tak myślisz?
 978. Naprawdę!
 979. Naprawdę?
 980. Naprzód!
 981. Nareszcie!
 982. Następny!
 983. Następnym razem,
 984. Naturalnie.
 985. Natychmiast!
 986. Nawet nie wiem,
 987. Nawet o tym nie myśl.
 988. Nawzajem.
 989. Nazwisko!
 990. Niby co?
 991. Niby czemu?
 992. Niby jak?
 993. Nic Ci nie będzie.
 994. Nic ci się nie stało?
 995. Nic dziwnego,
 996. Nic mi nie jest.
 997. Nic na to nie poradzę.
 998. Nic nie czuję.
 999. Nic nie mów.
 1000. Nic nie rozumiesz.
 1001. Nic nie szkodzi.
 1002. Nic nie słyszę.
 1003. Nic nie widzę!
 1004. Nic nie wiem.
 1005. Nic nie zrobiłem.
 1006. Nic o tym nie wiem.
 1007. Nic panu nie jest?
 1008. Nic podobnego.
 1009. Nic się nie stało.
 1010. Nic takiego.
 1011. Nic tam nie ma.
 1012. Nic wam nie jest?
 1013. Nic wielkiego.
 1014. Nic więcej.
 1015. Nic z tego.
 1016. Nic z tych rzeczy.
 1017. Nic!
 1018. Nie Ty.
 1019. Nie bardzo.
 1020. Nie bój się!
 1021. Nie bądź głupi.
 1022. Nie będę.
 1023. Nie chce,
 1024. Nie chcesz wiedzieć.
 1025. Nie chcesz,
 1026. Nie chcę o tym mówić.

1027. Nie chcę o tym rozmawiać.
1028. Nie chcę tego słuchać.
1029. Nie chcę!
1030. Nie chodzi o to,
1031. Nie dam rady!
1032. Nie dbam o to.
1033. Nie denerwuj się.
1034. Nie dla mnie.
1035. Nie dlatego,
1036. Nie do końca.
1037. Nie do wiary!
1038. Nie dotykaj mnie!
1039. Nie dotykaj tego!
1040. Nie dotykaj!
1041. Nie działa.
1042. Nie dzisiaj.
1043. Nie ja.
1044. Nie jest dobrze.
1045. Nie jest tak źle.
1046. Nie jest.
1047. Nie jestem głodny.
1048. Nie jestem pewien.
1049. Nie jestem pewny.
1050. Nie jestem.
1051. Nie jesteś.
1052. Nie krępuj się.
1053. Nie kłamię.
1054. Nie ma czasu.
1055. Nie ma go tu.
1056. Nie ma go.
1057. Nie ma mowy!
1058. Nie ma na to czasu.
1059. Nie ma potrzeby.
1060. Nie ma pośpiechu.
1061. Nie ma problemu.
1062. Nie ma sprawy!
1063. Nie ma szans.
1064. Nie ma za co.
1065. Nie ma.
1066. Nie mam czasu.
1067. Nie mam pojęcia o czym mówisz.
1068. Nie mam pojęcia.
1069. Nie mam wyboru.
1070. Nie mam z tym nic wspólnego.
1071. Nie mam.
1072. Nie mamy czasu.
1073. Nie mamy wyboru.
1074. Nie martw się o mnie.
1075. Nie martw się o to.
1076. Nie martw się tym.
1077. Nie martw się.
1078. Nie masz nic przeciwko?
1079. Nie mogę ci pomóc.
1080. Nie mogę powiedzieć.
1081. Nie mogę pozwolić,
1082. Nie mogę się doczekać.
1083. Nie mogę tego przyjąć.
1084. Nie mogę tego zrobić.
1085. Nie mogę uwierzyć.
1086. Nie mogę w to uwierzyć!
1087. Nie mogę!
1088. Nie musisz tego robić.
1089. Nie musisz.
1090. Nie myśl,
1091. Nie mów mi,
1092. Nie mów tak!
1093. Nie mów,
1094. Nie mówisz poważnie.
1095. Nie nie,
1096. Nie o to chodzi.
1097. Nie o to mi chodziło.
1098. Nie obchodzi mnie to.
1099. Nie obchodzi mnie,
1100. Nie odchodź!
1101. Nie oznacza,
1102. Nie pamiętam.
1103. Nie pamiętasz mnie?
1104. Nie pamiętasz?
1105. Nie patrz na mnie.
1106. Nie patrz tak na mnie.
1107. Nie patrz.
1108. Nie podoba Ci się?
1109. Nie podoba mi się to.
1110. Nie potrafię.
1111. Nie powiedziałem,
1112. Nie powiem.
1113. Nie powtarzajcie po nas.
1114. Nie pozwolę,
1115. Nie przejmuj się tym.
1116. Nie przejmuj się.
1117. Nie przestawaj.
1118. Nie przeszkadza Ci to?
1119. Nie pytaj.
1120. Nie płacz.
1121. Nie rozumiem tego.
1122. Nie rozumiem.
1123. Nie ruszaj się!
1124. Nie ruszać się!
1125. Nie rób tak.
1126. Nie rób tego!
1127. Nie skrzywdzę cię.
1128. Nie strzelaj!
1129. Nie strzelać!
1130. Nie szkodzi.
1131. Nie sądzę.
1132. Nie słyszałem,
1133. Nie słyszę Cię.
1134. Nie tak szybko.
1135. Nie teraz!
1136. Nie to miałem na myśli.
1137. Nie trzeba.
1138. Nie tutaj.
1139. Nie twoja sprawa.
1140. Nie tym razem.
1141. Nie uważasz?
1142. Nie uwierzysz,
1143. Nie widzisz?
1144. Nie wiedziałem.
1145. Nie wiem co powiedzieć.
1146. Nie wiem o czym mówisz.
1147. Nie wiem!
1148. Nie wiem, co powie-dzieć.
1149. Nie wiem, co robić.
1150. Nie wiem, co się stało.
1151. Nie wiem, o czym mówisz.
1152. Nie wierzysz mi?
1153. Nie wierzę ci.
1154. Nie wierzę w to.
1155. Nie wierzę!
1156. Nie wiesz.
1157. Nie wstydz się.
1158. Nie wydaje mi się.
1159. Nie wygłupiaj się.
1160. Nie wątpię.
1161. Nie za bardzo.
1162. Nie za dobrze.
1163. Nie zaczynaj.
1164. Nie zgadzam się.

1165. Nie znaczy,
 1166. Nie zostawiaj mnie!
 1167. Nie zrobię tego.
 1168. Nie zrozum mnie źle.
 1169. Nie żartuj.
 1170. Nie żyje!
 1171. Nie!
 1172. Nie! NIE!
 1173. Nie! Nie! Nie!
 1174. Nie, dzięki.
 1175. Nie, dziękuję.
 1176. Nie, ja...
 1177. Nie, nic.
 1178. Nie, nie jestem.
 1179. Nie, nie mogę.
 1180. Nie, nie trzeba.
 1181. Nie, nie!
 1182. Nie, nie, nie!
 1183. Nie, nie.
 1184. Nie, oczywiście, że nie.
 1185. Nie, proszę pana.
 1186. Nie, proszę.
 1187. Nie, sir.
 1188. Nie, w porządku.
 1189. Nie, wszystko w porządku.
 1190. Nie, żadnego „co jeszcze”!
 1191. Niech będzie.
 1192. Niech ci będzie.
 1193. Niech cię szlag!
 1194. Niech ktoś mi pomoże!
 1195. Niech mi ktoś pomoże!
 1196. Niech rozpocznie się gra.
 1197. Niech tak będzie.
 1198. Niech to szlag!
 1199. Niech to!
 1200. Niech zgadnę.
 1201. Niedobrze.
 1202. Niedługo wrócę.
 1203. Nieee!
 1204. Nieeee!
 1205. Niekoniecznie.
 1206. Niektórzy mówią,
 1207. Niemożliwe!
 1208. Nienawidzę cię!
 1209. Niepotrzebnie.
 1210. Nieprawda!
1211. Nieprawdaż?
 1212. Niesamowite!
 1213. Niespodzianka!
 1214. Niestety nie.
 1215. Niestety.
 1216. Nieważne.
 1217. Niewiarygodne!
 1218. Niewiele.
 1219. Niezależnie od tego,
 1220. Niezupełnie.
 1221. Niezła robota.
 1222. Nieźle.
 1223. Nieźle!
 1224. Nigdy nic nie wiadomo.
 1225. Nigdy nie myślałem,
 1226. Nigdy nie wiadomo,
 1227. Nigdy więcej.
 1228. Nigdy!
 1229. Nigdzie się nie wybieram.
 1230. Nikt nie wie,
 1231. Nikt.
 1232. No chodź!
 1233. No co ty?
 1234. No co?
 1235. No cóż...
 1236. No dalej!
 1237. No dawaj!
 1238. No dobra.
 1239. No dobrze.
 1240. No dobrze...
 1241. No i co z tego?
 1242. No i co?
 1243. No i proszę.
 1244. No i?
 1245. No jasne.
 1246. No już!
 1247. No nie wiem...
 1248. No nie!
 1249. No pewnie.
 1250. No proszę.
 1251. No tak.
 1252. No wiesz?
 1253. No więc?
 1254. No właśnie.
 1255. No!
 1256. Nonsens!
 1257. O Boże!
1258. O Jezu!
 1259. O Jezu.
 1260. O Kurwa!
 1261. O cholera!
 1262. O co chodzi?
 1263. O co ci chodzi?
 1264. O co tu chodzi?
 1265. O co?
 1266. O czym Ty gadasz?
 1267. O czym myślisz?
 1268. O czym mówisz?
 1269. O czym ty mówisz?
 1270. O czym?
 1271. O kurcze.
 1272. O kurde!
 1273. O mój Boże!
 1274. O nie!
 1275. O rany!
 1276. O tak!
 1277. O to chodzi!
 1278. O tym właśnie mówię.
 1279. O tym,
 1280. O!
 1281. O, Boże!
 1282. O, cholera!
 1283. O, mój Boże!
 1284. O, nie!
 1285. O, tak.
 1286. OK!
 1287. OTWÓRZ!
 1288. Obaj wiemy,
 1289. Obawiam się,
 1290. Obiecuj mi,
 1291. Obiecujesz?
 1292. Oboje wiemy,
 1293. Obróć się.
 1294. Obudź się.
 1295. Och!
 1296. Ochrona!
 1297. Oczywiście!
 1298. Oczywiście, że nie.
 1299. Oczywiście, że tak.
 1300. Oczywiście.
 1301. Od czasu,
 1302. Od kiedy?
 1303. Od kogo?
 1304. Od samego początku.
 1305. Odbierz.

1306. Odbiór!	1354. Ostrożnie!	1401. Po prostu idź.
1307. Odbiło Ci?	1355. Oszalałeś?	1402. Po prostu,
1308. Odchodzę.	1356. Oto i on.	1403. Po to,
1309. Odczep się!	1357. Otwarte.	1404. Po tym wszystkim,
1310. Oddaj mi to.	1358. Otwieraj!	1405. Po tym,
1311. Oddaj to!	1359. Otwierać!	1406. Pobudka!
1312. Oddawaj!	1360. Otwórz drzwi!	1407. Poczekaj chwilkę.
1313. Oddychaj!	1361. Otwórz te pieprzone	1408. Poczekaj chwilę.
1314. Oddzwonię do ciebie.	drzwi!	1409. Poczekaj!
1315. Oddzwonię.	1362. Otóż to.	1410. Pod warunkiem,
1316. Odejdź!	1363. Owszem.	1411. Podejdź tu!
1317. Odezwij się!	1364. Oznacza to,	1412. Podejdź.
1318. Odpieprz się!	1365. PIEPRZ SIĘ!	1413. Podobna Ci się?
1319. Odpowiadaj!	1366. PRZYJ!	1414. Podobna mi się to.
1320. Odpowiedz!	1367. Pa pa.	1415. Podobna mi się.
1321. Odpręż się.	1368. Pa!	1416. Podwieźć cię?
1322. Odsunąć się!	1369. Padnij!	1417. Pogadamy później.
1323. Odsuń się!	1370. Palancie.	1418. Pokaż mi.
1324. Odszedł.	1371. Pali się!	1419. Pokaż ręce!
1325. Odwal się!	1372. Pamiętaj o tym.	1420. Pokaż.
1326. Odwrót!	1373. Pamiętam.	1421. Pokażę ci coś.
1327. Odwróć się!	1374. Pamiętasz mnie?	1422. Pokażę ci.
1328. Odłóż broń!	1375. Pamiętasz?	1423. Policja!
1329. Odłóż to!	1376. Pani doktor,	1424. Pomimo tego,
1330. Ogień!	1377. Panie generale.	1425. Pomocy!
1331. Ognia!	1378. Panie i Panowie!	1426. Pomyłka.
1332. Oh!	1379. Panie prezydencie.	1427. Pomyśl o tym.
1333. Ohh!	1380. Panie pułkownika.	1428. Pomyśl.
1334. Ojczy!	1381. Panie władzo.	1429. Pomyślałem sobie,
1335. Ojej!	1382. Panie!	1430. Pomóc ci?
1336. Okay.	1383. Panienko.	1431. Pomóż mi!
1337. Okazało się,	1384. Panowie!	1432. Ponieważ...
1338. Okej?	1385. Patrz na mnie!	1433. Popatrz na mnie!
1339. Okłamałeś mnie.	1386. Patrz na to.	1434. Popatrz na to.
1340. On ma rację.	1387. Patrz!	1435. Popatrz!
1341. On myśli,	1388. Pewnego dnia,	1436. Poproszę.
1342. On mówi,	1389. Pewnie tak.	1437. Poradzę sobie.
1343. On nie żyje.	1390. Pewnie!	1438. Porozmawiaj ze mną.
1344. On powiedział,	1391. Pewnie, że tak.	1439. Porozmawiamy.
1345. On wie,	1392. Pewnie.	1440. Porozmawiamy później.
1346. On?	1393. Pieprzyć to!	1441. Pospiesz się!
1347. Ona ma rację.	1394. Pieprzyć to.	1442. Postaram się.
1348. Ona myśli,	1395. Pierdol się!	1443. Postradałeś zmysły?
1349. Ona nie żyje.	1396. Pięknie!	1444. Posłuchaj mnie!
1350. Ona...	1397. Pięć minut.	1445. Posłuchaj tego.
1351. Ooh!	1398. Po co?	1446. Posłuchaj!
1352. Oprócz tego,	1399. Po drugie,	1447. Potrzebujesz czegoś?
1353. Opuścić broń!	1400. Po pierwsze,	1448. Potrzebujesz pomocy?

1449. Potrzebuję cię.
 1450. Potrzebuję pomocy!
 1451. Potrzebuję twojej pomocy.
 1452. Potwierdzam.
 1453. Poważnie?
 1454. Powiedz coś.
 1455. Powiedz mi coś.
 1456. Powiedz mi!
 1457. Powiedz to!
 1458. Powiedz!
 1459. Powiem ci coś.
 1460. Powiem ci.
 1461. Powiesz mi,
 1462. Powodzenia!
 1463. Powoli.
 1464. Powtórz!
 1465. Poza tym...
 1466. Pozwól, że Cię o coś zapytam.
 1467. Połóż się.
 1468. Pośpiesz się!
 1469. Pracuję nad tym.
 1470. Prawda jest taka,
 1471. Prawda!
 1472. Prawdopodobnie.
 1473. Prawdę mówiąc,
 1474. Prawie.
 1475. Problem w tym,
 1476. Profesorze!
 1477. Proszę Pana!
 1478. Proszę Pani!
 1479. Proszę bardzo!
 1480. Proszę cię.
 1481. Proszę kontynuować.
 1482. Proszę mi powiedzieć,
 1483. Proszę mi wybaczyć.
 1484. Proszę nie!
 1485. Proszę o uwagę.
 1486. Proszę poczekać.
 1487. Proszę posłuchać.
 1488. Proszę siadać.
 1489. Proszę się nie martwić.
 1490. Proszę się odsunąć.
 1491. Proszę się uspokoić.
 1492. Proszę spojrzeć.
 1493. Proszę tędy.
 1494. Proszę usiąść.
 1495. Proszę wejść.
 1496. Proszę wybaczyć.
 1497. Proszę wyjść.
 1498. Proszę za mną.
 1499. Proszę zaczekać!
 1500. Proszę!
 1501. Proszę, nie.
 1502. Proszę, proszę.
 1503. Proszę.
 1504. Prowadź.
 1505. Przecież wiesz.
 1506. Przed czym?
 1507. Przede wszystkim,
 1508. Przejdźmy do rzeczy.
 1509. Przejdźcie!
 1510. Przemyśl to.
 1511. Przepraszam cię.
 1512. Przepraszam na chwilę.
 1513. Przepraszam pana.
 1514. Przepraszam za spóźnienie.
 1515. Przepraszam za to.
 1516. Przepraszam!
 1517. Przepraszam, kochanie.
 1518. Przepraszam, przepraszam.
 1519. Przepraszam, że przeszkadzam.
 1520. Przepraszam.
 1521. Przeróżające.
 1522. Przeróżasz mnie.
 1523. Przestań!
 1524. Przestraszyłeś mnie.
 1525. Przesuń się.
 1526. Przez kogo?
 1527. Przy okazji,
 1528. Przy telefonie.
 1529. Przygotować się!
 1530. Przygotujcie się.
 1531. Przyjaciele.
 1532. Przyjdziesz?
 1533. Przyjąłem.
 1534. Przykro mi to słyszeć.
 1535. Przykro mi.
 1536. Przyrzekam.
 1537. Przysięgam na Boga.
 1538. Przysięgam!
 1539. Próbuję.
 1540. Prędkiej!
 1541. Psiakrew!
 1542. Puszczaj mnie!
 1543. Puszczaj!
 1544. Puść mnie!
 1545. Puść!
 1546. Pójdę już.
 1547. Pójdę z tobą.
 1548. Później.
 1549. RUCHY!
 1550. RUSZAĆ SIĘ!
 1551. Racja!
 1552. Raczej nie.
 1553. Raczej tak.
 1554. Rany!
 1555. Ratunku!
 1556. Raz, dwa, trzy!
 1557. Raz...
 1558. Robi się.
 1559. Rozejrzyj się.
 1560. Rozkaz.
 1561. Rozluźnij się.
 1562. Rozumie pan?
 1563. Rozumiem cię.
 1564. Rozumiem to.
 1565. Rozumiem!
 1566. Rozumiemy się?
 1567. Rozumiesz mnie?
 1568. Rusz się!
 1569. Ruszaj się!
 1570. Ruszaj!
 1571. Ruszamy!
 1572. Ruszać!
 1573. Ruszcie się!
 1574. Rzecz w tym,
 1575. Rzeczywiście.
 1576. Rzuć broń!
 1577. Rzuć to!
 1578. Ręce do góry!
 1579. SKARBIE!
 1580. Sam nie wiem.
 1581. Sam!
 1582. Serio?
 1583. Siad!
 1584. Siadaj!
 1585. Siostro.
 1586. Sir!
 1587. Skacz!

1588. Skończyliśmy.	1636. Stan!	1683. Śmiało!
1589. Skończyłeś?	1637. Staram się.	1684. Świetna robota.
1590. Skup się.	1638. Starczy!	1685. Świetnie wyglądasz.
1591. Skurwiel!	1639. Start!	1686. Świetnie!
1592. Skurwielu!	1640. Staruszk.	1687. Świetny pomysł.
1593. Skurwysyn!	1641. Stary!	1688. TAK czy Nie?
1594. Skurwysynu!	1642. Stać!	1689. TAK!
1595. Skąd jesteś?	1643. Stało się.	1690. TO dla ciebie.
1596. Skąd ją masz?	1644. Stop!	1691. TY skurwysynu!
1597. Skąd mam wiedzieć?	1645. Straż!	1692. Ta.
1598. Skąd o tym wiesz?	1646. Strzelaj!	1693. Taa!
1599. Skąd pan wie?	1647. Strzelać!	1694. Taaa!
1600. Skąd pochodzisz?	1648. Stul pysk!	1695. Taak!
1601. Skąd ta pewność?	1649. Stój!	1696. Tak było.
1602. Skąd to masz?	1650. Stójcie!	1697. Tak czy inaczej,
1603. Skąd to wiesz?	1651. Suka!	1698. Tak czy owak,
1604. Skąd to wszystko wiesz?	1652. Sukinsyn!	1699. Tak czy siak,
1605. Skąd wiedziałeś?	1653. Sukinsynu!	1700. Tak dobrze.
1606. Skąd wiesz?	1654. Sukinsyny!	1701. Tak długo,
1607. Skąd znasz moje imię?	1655. Suko!	1702. Tak jak ja.
1608. Skąd?	1656. Super!	1703. Tak jak ty.
1609. Skądże.	1657. Synku.	1704. Tak jakby.
1610. Smacznego.	1658. Synu!	1705. Tak jest!
1611. Sorry.	1659. Szczerze mówiąc,	1706. Tak lepiej.
1612. Spadaj stąd!	1660. Szczerze?	1707. Tak mi przykro!
1613. Spadaj!	1661. Szczęśliwego Nowego	1708. Tak mi się wydaje.
1614. Spadaj stąd.	Roku!	1709. Tak myślałam.
1615. Spadamy!	1662. Szefie!	1710. Tak myślę.
1616. Spieprzaj!	1663. Szkoda.	1711. Tak naprawdę,
1617. Spierdalaj!	1664. Szybciej!	1712. Tak nie można.
1618. Spoczniej!	1665. Szybciej! Szybciej!	1713. Tak po prostu?
1619. Spodoba Ci się.	1666. Szybko!	1714. Tak powiedział?
1620. Spoko!	1667. Są piękne.	1715. Tak przy okazji,
1621. Spokojnie!	1668. Są tutaj.	1716. Tak samo,
1622. Spokojnie, spokojnie.	1669. Słodki!	1717. Tak się cieszę,
1623. Spokój!	1670. Słodkich snów.	1718. Tak się składa,
1624. Sprawdź to.	1671. Słonko.	1719. Tak szybko?
1625. Sprzeciw!	1672. Słuchaj!	1720. Tak sądzę.
1626. Spróbuj jeszcze raz.	1673. Słucham?	1721. Tak uważasz?
1627. Spróbuj.	1674. Słuchasz mnie?	1722. Tak wiem.
1628. Spróbujmy jeszcze raz.	1675. Słusznie.	1723. Tak więc,
1629. Spójrz na mnie!	1676. Słyszałeś to?	1724. Tak zrobię.
1630. Spójrz na siebie!	1677. Słyszałeś?	1725. Tak!
1631. Spójrz na to!	1678. Słyszy mnie pan?	1726. Tak! TAK!
1632. Spójrz!	1679. Słyszycie?	1727. Tak, a co?
1633. Spójrzcie na to.	1680. Słyszysz mnie?	1728. Tak, ale...
1634. Spójrzcie!	1681. Słyszysz to?	1729. Tak, dobrze.
1635. Spóźniłeś się.	1682. Słyszysz?	1730. Tak, dokładnie.

1731. Tak, dziękuję.
 1732. Tak, ja też.
 1733. Tak, jasne.
 1734. Tak, jestem.
 1735. Tak, masz rację.
 1736. Tak, oczywiście.
 1737. Tak, panie.
 1738. Tak, pewnie.
 1739. Tak, proszę pana.
 1740. Tak, proszę.
 1741. Tak, rozumiem.
 1742. Tak, tak.
 1743. Tak, to ja.
 1744. Tak, to prawda.
 1745. Tak, w porządku.
 1746. Tak, wiem.
 1747. Tak, zgadza się.
 1748. Tak.
 1749. Tak. Tak.
 1750. Taka jest prawda.
 1751. Tam jest!
 1752. Tam!
 1753. Tata!
 1754. Tato!
 1755. Tatusiu!
 1756. Tatuś!
 1757. Taxi!
 1758. Tego chcesz?
 1759. Tego nie powiedziałem.
 1760. Tego nie wiemy.
 1761. Telefon.
 1762. Teraz moja kolej.
 1763. Teraz tak.
 1764. Teraz ty.
 1765. Teraz wiem,
 1766. Teraz!
 1767. Też cię kocham.
 1768. Też tak myślę.
 1769. To bardzo miłe.
 1770. To bardzo ważne.
 1771. To bez sensu.
 1772. To bez znaczenia.
 1773. To boli!
 1774. To był błąd.
 1775. To był mój pomysł.
 1776. To był wypadek.
 1777. To był żart.
 1778. To było dawno temu.
1779. To było dobre.
 1780. To było niesamowite.
 1781. To było straszne.
 1782. To było wspaniałe.
 1783. To było...
 1784. To co innego.
 1785. To co?
 1786. To coś,
 1787. To cud,
 1788. To dlatego,
 1789. To dobry pomysł.
 1790. To dobrze.
 1791. To działa.
 1792. To dziwne.
 1793. To długa historia.
 1794. To głupie.
 1795. To ja dziękuję.
 1796. To ja przepraszam.
 1797. To ja!
 1798. To jedyne sposoby,
 1799. To jest dobre.
 1800. To jest to!
 1801. To jest...
 1802. To jeszcze nie koniec.
 1803. To już koniec.
 1804. To koniec!
 1805. To kłamstwo.
 1806. To ma sens.
 1807. To mi się podoba.
 1808. To miłe.
 1809. To moja praca.
 1810. To moja wina.
 1811. To możliwe.
 1812. To mój brat.
 1813. To nagły wypadek.
 1814. To nic nie znaczy.
 1815. To nic takiego.
 1816. To nic wielkiego.
 1817. To nic.
 1818. To nie On.
 1819. To nie była moja wina.
 1820. To nie byłem ja.
 1821. To nie będzie konieczne.
 1822. To nie fair!
 1823. To nie ja!
 1824. To nie jest dobry pomysł.
 1825. To nie jest zabawne.
 1826. To nie jest śmieszne!
1827. To nie koniec.
 1828. To nie ma sensu.
 1829. To nie ma znaczenia.
 1830. To nie moja wina.
 1831. To nie może być prawda.
 1832. To nie o to chodzi.
 1833. To nie potrwa długo.
 1834. To nie tak!
 1835. To nie takie proste.
 1836. To nie to.
 1837. To nie twoja sprawa.
 1838. To nie twoja wina.
 1839. To nie w porządku.
 1840. To nie wszystko.
 1841. To nie wystarczy.
 1842. To nie znaczy,
 1843. To nie.
 1844. To niebezpieczne.
 1845. To niedobrze.
 1846. To niedorzeczne.
 1847. To niemożliwe!
 1848. To nieprawda!
 1849. To niesamowite.
 1850. To niesprawiedliwe.
 1851. To nieważne.
 1852. To niewiarygodne.
 1853. To normalne,
 1854. To obrzydliwe.
 1855. To oczywiście.
 1856. To okropne.
 1857. To on!
 1858. To oznacza,
 1859. To pomyłka.
 1860. To poważna sprawa.
 1861. To prawda!
 1862. To proste.
 1863. To pułapka!
 1864. To rozkaz!
 1865. To samo.
 1866. To skomplikowane.
 1867. To straszne!
 1868. To super.
 1869. To szaleństwo!
 1870. To tak,
 1871. To to,
 1872. To tu.
 1873. To tutaj.
 1874. To twoja wina!

1875. To ty!
 1876. To tyle.
 1877. To tylko sen.
 1878. To ważne.
 1879. To wspaniale!
 1880. To wspaniale.
 1881. To wszystko moja wina.
 1882. To wszystko.
 1883. To wystarczy.
 1884. To zabawne.
 1885. To zależy.
 1886. To zbyt niebezpieczne.
 1887. To znaczy?
 1888. To zrozumiałe.
 1889. To śmieszne.
 1890. To świetnie.
 1891. To żaden problem.
 1892. To?
 1893. Trochę.
 1894. Trudno powiedzieć.
 1895. Trudno uwierzyć,
 1896. Trudno.
 1897. Trzy!
 1898. Trzymaj się!
 1899. Trzymaj!
 1900. Trzymam cię.
 1901. Tu jest napisane,
 1902. Tu jest.
 1903. Tu jestem!
 1904. Tu.
 1905. Tutaj jest.
 1906. Tutaj!
 1907. Twoja kolej.
 1908. Ty draniu!
 1909. Ty dupku!
 1910. Ty i ja,
 1911. Ty idioto!
 1912. Ty mi powiedz.
 1913. Ty pierwszy.
 1914. Ty skurwielu!
 1915. Ty sukinsynu!
 1916. Ty też?
 1917. Ty to zrobiłeś?
 1918. Ty żyjesz!
 1919. Ty!
 1920. Tylko dlatego,
 1921. Tylko nie to.
 1922. Tylko po to,
1923. Tylko spokojnie.
 1924. Tylko to,
 1925. Tylko ty i ja.
 1926. Tylko tyle.
 1927. Tylko tyle?
 1928. Tylko żartowałem.
 1929. Tylko...
 1930. Tym lepiej.
 1931. Tędy proszę.
 1932. Tędy!
 1933. Tęskniłem za Tobą.
 1934. UCIEKAJ!
 1935. UDAŁO SIĘ!
 1936. Uciekaj stąd!
 1937. Uciekać!
 1938. Uda ci się.
 1939. Udało Ci się!
 1940. Udowodnij to.
 1941. Ufam Ci.
 1942. Uh...
 1943. Uhh!
 1944. Um...
 1945. Umarł.
 1946. Umieram z głodu.
 1947. Umowa stoi?
 1948. Upewnij się,
 1949. Usiądź.
 1950. Uspokój się!
 1951. Uwaga!
 1952. Uważaj na głowę.
 1953. Uważaj na siebie.
 1954. Uważaj!
 1955. Uwielbiam to.
 1956. Uwierz mi.
 1957. Uśmiech!
 1958. W bezpiecznym miejscu.
 1959. W czym mogę pomóc?
 1960. W czym problem?
 1961. W czym?
 1962. W jaki sposób?
 1963. W jakiej sprawie?
 1964. W jakim celu?
 1965. W każdym bądź razie,
 1966. W każdym razie...
 1967. W końcu,
 1968. W którą stronę?
 1969. W lewo!
 1970. W międzyczasie,
1971. W pewnym sensie.
 1972. W porządku!
 1973. W rzeczy samej.
 1974. W samą porę.
 1975. W takim razie,
 1976. W tej chwili!
 1977. W ten sposób.
 1978. W zasadzie,
 1979. W żadnym wypadku.
 1980. WSZYSTKO!
 1981. WYJDZIESZ ZA MNIE?
 1982. Wal się!
 1983. Wasza Wysokość.
 1984. Wcale nie!
 1985. Wchodzę w to.
 1986. Wchodzę.
 1987. Według mnie,
 1988. Wejdiesz?
 1989. Wejź do środka.
 1990. Wejź.
 1991. Wejść.
 1992. Wesołych Świąt!
 1993. Wezmę to.
 1994. Weź się w garść.
 1995. Weź to!
 1996. Widzi pan,
 1997. Widziałem to.
 1998. Widziałem.
 1999. Widziałeś coś?
 2000. Widziałeś to?
 2001. Widziałeś?
 2002. Widzisz coś?
 2003. Widzisz go?
 2004. Widzisz to?
 2005. Widzisz!
 2006. Widzę go.
 2007. Widzę.
 2008. Wie PAN,
 2009. Wie Pani,
 2010. Wiecie co?
 2011. Wiedziałaam.
 2012. Wiedziałam!
 2013. Wiedziałeś o tym?
 2014. Wielkie Nieba!
 2015. Wielkie dzięki.
 2016. Wiem coś o tym.
 2017. Wiem kim jesteś.
 2018. Wiem o tym.

2019. Wiem to.
 2020. Wiem tylko,
 2021. Wiem!
 2022. Wiem, ale...
 2023. Wiem, wiem.
 2024. Wierz mi.
 2025. Wierzysz w to?
 2026. Wierzę ci.
 2027. Wiesz co mam na myśli?
 2028. Wiesz co to jest?
 2029. Wiesz co to znaczy?
 2030. Wiesz co?
 2031. Wiesz czemu?
 2032. Wiesz dlaczego?
 2033. Wiesz o co mi chodzi?
 2034. Wiesz o czym mówię?
 2035. Wiesz o tym?
 2036. Wiesz, co to znaczy?
 2037. Wiesz?
 2038. Witaj w domu.
 2039. Witaj!
 2040. Witajcie.
 2041. Witam wszystkich.
 2042. Witam!
 2043. Więc co robimy?
 2044. Więc co to jest?
 2045. Więc co?
 2046. Więc kto?
 2047. Więc myślisz,
 2048. Więc mówisz,
 2049. Więc o co chodzi?
 2050. Więc pomyślałem,
 2051. Więc?
 2052. Wkrótce.
 2053. Wow!
 2054. Wpuść mnie.
 2055. Wracaj tu!
 2056. Wracaj!
 2057. Wracamy do domu.
 2058. Wracamy.
 2059. Wróciłem!
 2060. Wręcz przeciwnie.
 2061. Wsiadaj do samochodu.
 2062. Wsiadaj!
 2063. Wsiadać!
 2064. Wskakuj!
 2065. Wspaniale!
 2066. Wspaniale.
2067. Wstawaj!
 2068. Wstać!
 2069. Wstań!
 2070. Wstrzymać ogień!
 2071. Wszyscy cali?
 2072. Wszyscy mówią,
 2073. Wszyscy na ziemię!
 2074. Wszyscy wiedzą,
 2075. Wszyscy wiemy,
 2076. Wszyscy!
 2077. Wszystkiego najlepsze-
 go!
 2078. Wszystko OK?
 2079. Wszystko będzie dobrze.
 2080. Wszystko będzie w po-
 rządku.
 2081. Wszystko dobrze.
 2082. Wszystko gotowe.
 2083. Wszystko gra.
 2084. Wszystko jedno.
 2085. Wszystko jest pod
 kontrolą.
 2086. Wszystko jest w porząd-
 ku.
 2087. Wszystko w porządku!
 2088. Wybacz mi.
 2089. Wybacz.
 2090. Wybaczam ci.
 2091. Wybieraj.
 2092. Wychodzi na to,
 2093. Wychodzimy.
 2094. Wychodzisz?
 2095. Wychodzę.
 2096. Wycofać się!
 2097. Wydaje mi się,
 2098. Wydaje się,
 2099. Wygląda na to,
 2100. Wyglądasz pięknie.
 2101. Wyglądasz świetnie.
 2102. Wygrałem!
 2103. Wyjdzie z tego?
 2104. Wyjdziesz!
 2105. Wykluczone.
 2106. Wykonać.
 2107. Wyluzuj.
 2108. Wynocha stąd!
 2109. Wynocha!
 2110. Wynos się stąd!
2111. Wynos się!
 2112. Wynosmy się stąd.
 2113. Wyobraź sobie,
 2114. Wypuść mnie!
 2115. Wysiadaj!
 2116. Wysoki Sądzie.
 2117. Wystarczy!
 2118. Wysłuchaj mnie.
 2119. Wyłaź!
 2120. Wyłącz to!
 2121. Wzajemnie.
 2122. Wątpię.
 2123. Właściwie...
 2124. Właśnie tak!
 2125. Właśnie tutaj.
 2126. Właśnie widzę.
 2127. Właśnie!
 2128. Właśnie, że tak.
 2129. Yeah.
 2130. Z całym szacunkiem,
 2131. Z czego się śmiejesz?
 2132. Z czym?
 2133. Z drogi!
 2134. Z drugiej strony,
 2135. Z kim rozmawiasz?
 2136. Z pewnością.
 2137. Z przyjemnością.
 2138. Z tego co wiem,
 2139. Za chwilę.
 2140. Za co?
 2141. Za każdym razem,
 2142. Za mną!
 2143. Za późno!
 2144. Zabawne.
 2145. Zabierzcie go stąd.
 2146. Zabiję cię!
 2147. Zbiorę cię do domu.
 2148. Zaczekaj chwilę.
 2149. Zaczekaj tu.
 2150. Zaczekaj.
 2151. Zaczynaj.
 2152. Zaczynam myśleć,
 2153. Zaczynamy!
 2154. Zaczęło się.
 2155. Zadowolony?
 2156. Zadzwoń do ciebie.
 2157. Zadzwonię później.
 2158. Zadzwoń.

2159. Zadzwoń do mnie.	2189. Zdarza się.	2219. Zrozumiałeś?
2160. Zadzwoń.	2190. Zdecydowanie.	2220. Zrób coś dla mnie.
2161. Zajebicie!	2191. Zdrowie.	2221. Zrób coś!
2162. Zajmę się tym.	2192. Zdrówko.	2222. Zrób to dla mnie.
2163. Zamknij drzwi!	2193. Ze mną?	2223. Zrób to!
2164. Zamknij mordę!	2194. Zgadza się!	2224. Zwariowałeś?
2165. Zamknij oczy.	2195. Zgodą?	2225. Zwolnij!
2166. Zamknij się!	2196. Zgodnie z planem.	2226. Złaz ze mnie!
2167. Zamknięte.	2197. Znaczy się,	2227. Złotko.
2168. Zamknąć się!	2198. Znakomicie.	2228. Żle.
2169. Zanim będzie za późno.	2199. Znam Cię.	2229. Żaden problem.
2170. Zapewniam cię,	2200. Znamy się?	2230. Żadnego „co jeszcze”.
2171. Zapomnij o tym.	2201. Znasz go?	2231. Żartujesz sobie?
2172. Zapomnij!	2202. Znasz mnie.	2232. Żartujesz!
2173. Zaraz będę.	2203. Znasz zasady.	2233. Żartuję.
2174. Zaraz przyjdę.	2204. Znowu?	2234. Że co?
2175. Zaraz wracam.	2205. Zobacz!	2235. Że może...
2176. Zaraz!	2206. Zobaczmy się później.	2236. Że nie wiem.
2177. Zaraz, zaraz.	2207. Zostaw go w spokoju.	2237. Że to koniec.
2178. Zasady są proste.	2208. Zostaw mnie!	2238. Żebyś wiedział.
2179. Zastanawiam się,	2209. Zostaw to!	2239. Żegnam.
2180. Zaufaj mi.	2210. Zostaw wiadomość.	2240. Życzę miłego dnia.
2181. Zauważyłem.	2211. Zostaw!	2241. Że nie!
2182. Zawsze myślałem,	2212. Zostań tu.	2242. Że tak będzie.
2183. Zawsze wiedziałem,	2213. Zostań ze mną.	2243. Że tak,
2184. Załatwione.	2214. Zostań!	2244. Że to dobry pomysł?
2185. Założę się,	2215. Zrobione.	2245. Że to zabawne?
2186. Załóż to.	2216. Zrobię to!	2246. Że tu jestem?
2187. Zdaje się,	2217. Zrobię wszystko,	2247. Że wiesz,
2188. Zdajesz sobie sprawę,	2218. Zrozumiano?	

6.

Materiał rosyjskojęzyczny

1. А в чем дело?	47. Без проблем.	92. Внимание!
2. А вот и он.	48. Безусловно.	93. Возможно.
3. А вы кто?	49. Береги себя.	94. Войдите!
4. А вы?	50. Берегись!	95. Вон там!
5. А зачем?	51. Бесплезно...	96. Вот здесь.
6. А потом?	52. Благодарю Вас.	97. Вот значит как...
7. А почему бы и нет?	53. Благодарю.	98. Вот и всё.
8. А почему нет?	54. Боже мой!	99. Вот и хорошо.
9. А почему?	55. Боже!	100. Вот именно!
10. А сейчас...	56. Болит?	101. Вот как?
11. А теперь...	57. Больно!	102. Вот он!
12. А ты как думаешь?	58. Больше нет.	103. Вот так?
13. А ты кто такой?	59. Большое Вам спасибо.	104. Вот тебе!
14. А ты кто?	60. Большое спасибо!	105. Вот чёрт!
15. А ты что здесь делаешь?	61. Bravo!	106. Вот это да!
16. А ты?	62. Брат!	107. Вот, возьми.
17. А у тебя?	63. Будь осторожен.	108. Вот, держи.
18. А что случилось?	64. Будь ты проклят!	109. Вперёд!
19. А что такое?	65. Будьте осторожны.	110. Вроде того.
20. А что это такое?	66. Быть не может...	111. Вряд ли.
21. А что это?	67. В каком смысле?	112. Всё будет хорошо.
22. А что?	68. В конце концов...	113. Всё в порядке?
23. А это значит...	69. В любое время.	114. Всё же...
24. А это кто?	70. В любом случае...	115. Всё кончено.
25. А это что такое?	71. В общем...	116. Всё нормально?
26. А это что?	72. В порядке.	117. Всё хорошо?
27. А это?	73. В самом деле?	118. Всегда...
28. А я?	74. В смысле?	119. Всего хорошего.
29. А!	75. В таком случае...	120. Вставай!
30. А, да...	76. В чём дело?	121. Вы готовы?
31. А, понятно.	77. В чем проблема?	122. Вы знаете...
32. А, это?	78. В этом нет необходимости.	123. Вы кто?
33. Абсолютно.	79. Вам нравится?	124. Вы меня понимаете?
34. Ага!	80. Вам помочь?	125. Вы меня слышите?
35. Ай!	81. Вас понял.	126. Вы ошибаетесь.
36. Алло?	82. Ведь так?	127. Вы понимаете?
37. Аминь.	83. Ведь...	128. Вы поняли?
38. Ау!	84. Великолепно!	129. Вы правы.
39. Ах да!	85. Вернись!	130. Вы свободны.
40. Ах ты!	86. Верно!	131. Вы серьёзно?
41. Ах!	87. Верно?	132. Вы слышали?
42. Беги!	88. Взаимно.	133. Вы слышите?
43. Бегом!	89. Взгляни.	134. Вы так думаете?
44. Бедняжка.	90. Видишь ли...	135. Вы уверены?
45. Бежим!	91. Вижу.	136. Вы целы?
46. Без понятия.		137. Вы что?

138. Вы шутите?	186. Держись!	234. Знаете...
139. Выпустите меня!	187. До встречи!	235. Знаешь, что?
140. Выходи!	188. До завтра.	236. Значит...
141. Говори!	189. До свидания!	237. Знаю.
142. Господа!	190. Добро пожаловать!	238. И вот...
143. Господи Боже!	191. Доброе утро!	239. И всё же...
144. Господи!	192. Доброй ночи.	240. И ещё...
145. Господин Президент.	193. Добрый вечер!	241. И кроме того...
146. Готов?	194. Добрый день!	242. И наконец...
147. Да ладно тебе!	195. Договорились?	243. И потом...
148. Да ладно!	196. Доктор!	244. И поэтому...
149. Да не за что.	197. Дорогой!	245. И правда...
150. Да нет.	198. Достаточно...	246. И так...
151. Да ничего.	199. Друзья...	247. И теперь...
152. Да пошел ты!	200. Думаю, да.	248. И тогда...
153. Да ты что?	201. Думаю...	249. И что дальше?
154. Да уж...	202. Дурак!	250. И что же?
155. Да что с тобой такое?	203. Ерунда!	251. И что потом?
156. Да что с тобой?	204. Естественно.	252. И что с того?
157. Да что ты говоришь?	205. Есть кто-нибудь?	253. И что теперь?
158. Да что ты?	206. Есть что-нибудь?	254. И что это значит?
159. Да, верно.	207. Есть.	255. И что?
160. Да, возможно.	208. Ещё бы!	256. И я тоже.
161. Да, действительно.	209. Еще немного...	257. Иди ко мне.
162. Да, конечно!	210. Ещё нет.	258. Иди сюда!
163. Да, это так.	211. Еще раз.	259. Идите сюда.
164. Да, это я.	212. Еще чуть-чуть...	260. Извините за беспокойство.
165. Да, я знаю.	213. Ещё!	261. Извините меня.
166. Да, я понимаю.	214. Жди здесь.	262. Извините.
167. Да?	215. Желаю удачи.	263. Извиняюсь.
168. Давай быстрее!	216. Живей!	264. Или нет?
169. Давай же!	217. Живо!	265. Именно поэтому...
170. Давай посмотрим.	218. За что?	266. Именно так.
171. Давай!	219. Забудь об этом.	267. Именно.
172. Давай, давай!	220. Закрой глаза.	268. Иначе...
173. Давай, пошли.	221. Закрой дверь.	269. Иногда...
174. Давно не виделись.	222. Залезай.	270. Интересно.
175. Давным-давно...	223. Замечательно!	271. Итак...
176. Даже не думай...	224. Замолчи!	272. К сожалению...
177. Дай подумать...	225. Затем...	273. К тому же...
178. Дай посмотреть.	226. Заткнись!	274. Кажется...
179. Дамы и господа!	227. Заходи.	275. Как будто...
180. Д-Да...	228. Зачем ты пришел?	276. Как бы то ни было...
181. Девочки...	229. Зачем ты это сделал?	277. Как бы это сказать...
182. Действительно?	230. Зачем это?	278. Как вас зовут?
183. Дело в том, что...	231. Зачем?	279. Как вкусно!
184. Дело не в этом.	232. Здорово!	280. Как всегда...
185. Держи!	233. Знаете что?	

281. Как вы себя чувствуете?
 282. Как вы?
 283. Как глупо.
 284. Как дела?
 285. Как жаль.
 286. Как же так?
 287. Как же...
 288. Как жизнь?
 289. Как здорово!
 290. Как интересно.
 291. Как красиво.
 292. Как мило!
 293. Как можно быстрее.
 294. Как можно скорее.
 295. Как насчет этого?
 296. Как обычно.
 297. Как пожелаете.
 298. Как поживаете?
 299. Как самочувствие?
 300. Как скажешь.
 301. Как странно.
 302. Как так?
 303. Как тебе это?
 304. Как тебе?
 305. Как ты думаешь?
 306. Как ты мог?
 307. Как ты себя чувствуешь?
 308. Как ты узнал?
 309. Как ты это сделал?
 310. Как ты?
 311. Как хорошо!
 312. Как это может быть?
 313. Как это понимать?
 314. Как это произошло?
 315. Как это?
 316. Какая жалость.
 317. Какая прелесть!
 318. Какая разница?
 319. Каким образом?
 320. Какого хрена?
 321. Какого чёрта?
 322. Класс!
 323. Классно!
 324. Клянусь!
 325. Ко мне!
 326. Когда?
 327. Кого?
 328. Конечно.
329. Который час?
 330. Кошмар.
 331. Красиво.
 332. Кроме того...
 333. Круто!
 334. Кстати...
 335. Кто Вы такой?
 336. Кто вы?
 337. Кто здесь?
 338. Кто знает?
 339. Кто он такой?
 340. Кто он?
 341. Кто следующий?
 342. Кто там?
 343. Кто ты такой?
 344. Кто ты?
 345. Кто эта девушка?
 346. Кто эти люди?
 347. Кто это был?
 348. Кто это сделал?
 349. Кто это сказал?
 350. Кто это?
 351. Кто этот парень?
 352. Кто-нибудь, помогите!
 353. Кто-нибудь...
 354. Куда Вы идете?
 355. Куда Вы?
 356. Куда мне идти?
 357. Куда мы едем?
 358. Куда мы идем?
 359. Куда он делся?
 360. Куда она делась?
 361. Куда ты идёшь?
 362. Куда ты собрался?
 363. Куда ты?
 364. Куда?
 365. Ладно!
 366. Ладно, ладно!
 367. Ладно, пошли.
 368. Ладно, хорошо.
 369. Ладно?
 370. Леди и джентльмены...
 371. Лежать!
 372. Лжец!
 373. Ложись!
 374. Ложь!
 375. Мамочка!
 376. МАРШ!
377. Между прочим...
 378. Мерзавец!
 379. Минутку.
 380. Минуточку.
 381. Мне всё равно.
 382. Мне жаль.
 383. Мне кажется...
 384. Мне надо идти.
 385. Мне нравится.
 386. Мне нужна помощь.
 387. Мне нужна твоя
 помощь.
 388. Мне нужно идти.
 389. Мне очень жаль.
 390. Мне пора идти.
 391. Мне пора.
 392. Мне страшно...
 393. Мне так жаль...
 394. Мне тоже.
 395. Мне это не нравится.
 396. Может быть.
 397. Может...
 398. Можно войти?
 399. Можно.
 400. Можно?
 401. Молодец!
 402. Молчать!
 403. Молчи!
 404. Мы готовы.
 405. Мы должны...
 406. Мы знакомы?
 407. На всякий случай.
 408. На колени!
 409. На помощь!
 410. На самом деле...
 411. На что?
 412. Наверно.
 413. Наверное.
 414. Навсегда.
 415. Надеюсь...
 416. Надо же!
 417. Назад!
 418. Наконец...
 419. Наконец-то!
 420. Нам надо поговорить.
 421. Нам нужно поговорить.
 422. Нам пора.
 423. Например?

424. Начинаем.	472. Нет!	519. Но, случилось это...
425. Начнём.	473. Нет, все в порядке.	520. Нормально.
426. Не беспокойся об этом.	474. Нет, конечно.	521. Нормально?
427. Не беспокойся!	475. Нет, не надо!	522. Нравится?
428. Не бойся.	476. Нет, ничего...	523. Ну вот!
429. Не буду.	477. Нет, но...	524. Ну да!
430. Не в этом дело.	478. Нет, просто...	525. Ну да, конечно.
431. Не волнуйся об этом.	479. Нет, спасибо.	526. Ну давай!
432. Не волнуйся.	480. Нет, это не так.	527. Ну же!
433. Не думаю.	481. Нет, я не могу.	528. Ну и как?
434. Не за что.	482. Нет, я просто...	529. Ну и ладно.
435. Не знаю.	483. Нет, я...	530. Ну и ну.
436. Не имеет значения.	484. Нет.	531. Ну и что?
437. Не могу поверить!	485. Неужели это...	532. Ну и?
438. Не могу.	486. Неужели?	533. НУ УЖ НЕТ!
439. Не может быть...	487. Ни в коем случае.	534. Ну!
440. Не надо.	488. Ни за что!	535. Ну, в общем...
441. Не обращай внимания.	489. Ни к чему теперь...	536. Ну, вообще-то...
442. Не очень.	490. Ни с места!	537. Ну, да.
443. Не переживай.	491. Никак.	538. Ну, давай!
444. Не помню.	492. Никаких проблем.	539. Ну, знаешь...
445. Не понимаю.	493. Никогда!	540. Ну, как дела?
446. Не понял.	494. Ничего не изменилось.	541. Ну, как ты?
447. Не правда ли?	495. Ничего не поделаешь.	542. Ну, как?
448. Не сейчас.	496. Ничего не понимаю.	543. Ну, конечно.
449. Не смехи меня!	497. Ничего особенного...	544. Ну, ладно.
450. Не смотря ни на что.	498. Ничего подобного!	545. Ну, не знаю...
451. Не совсем.	499. Ничего себе!	546. Ну, пока.
452. Не сомневаюсь.	500. Ничего страшного.	547. Ну, тогда...
453. Не стоит.	501. Ничего.	548. Ну, ты знаешь...
454. Не стреляйте!	502. Но важно то...	549. Ну, хорошо.
455. Не стрелять!	503. Но ведь...	550. Ну, что ж...
456. Не так ли?	504. Но внезапно мы...	551. Ну, что скажешь?
457. Не твоё дело.	505. Но все же...	552. Ну, что?
458. Не трогай меня!	506. Но зачем?	553. Ну, я не знаю.
459. Не уходи.	507. Но как?	554. Ну, я...
460. Не хочешь?	508. Но мы...	555. Ну...
461. Не хочу!	509. Но на самом деле...	556. Ну... Да...
462. Невероятно...	510. Но почему?	557. Ну... это...
463. Невозможно.	511. Но сейчас...	558. Ну...
464. Негодяй!	512. Но сначала...	559. О чём вы говорите?
465. Нельзя.	513. Но теперь...	560. О чём Вы?
466. Немедленно!	514. Но тогда...	561. О чём ты говоришь?
467. Ненавижу!	515. Но что?	562. О чём ты думаешь?
468. Неплохо.	516. Но это не может быть правдой.	563. О чём ты?
469. Неправда.	517. Но это не так.	564. О чём это ты?
470. Несомненно.	518. Но я не могу...	565. О чём?
471. Нет проблем.		566. О!

567. О, Боже мой!
 568. О, Боже!
 569. О, Господи!
 570. О, да!
 571. О, конечно.
 572. О, нет!
 573. О, правда?
 574. О, простите.
 575. О, спасибо.
 576. О, чёрт!
 577. Обещаешь?
 578. Обещаю.
 579. Обязательно.
 580. Ого!
 581. Огонь!
 582. Огромное спасибо.
 583. Один?
 584. Однажды...
 585. Однако...
 586. Одну минуту.
 587. Ой!
 588. Ой, извини.
 589. Окей.
 590. Окей?
 591. Он в порядке?
 592. Он жив?
 593. Он ЗДЕСЬ!
 594. Опять...
 595. Оставьте меня в покое!
 596. Оставьте меня!
 597. Остановись!
 598. Осторожнее!
 599. Осторожно!
 600. Отвали!
 601. ОТВЕТЬ МНЕ!
 602. Отвечай!
 603. Отвратительно.
 604. Отдай!
 605. Открой дверь!
 606. Открой!
 607. Открывай!
 608. Откуда вы знаете?
 609. Откуда Вы?
 610. Откуда мне знать?
 611. Откуда ты знаешь?
 612. Откуда?
 613. Отличная работа.
 614. Отлично!
615. Отойди!
 616. Отпусти меня!
 617. Отпусти!
 618. Отстань от меня!
 619. Отстань!
 620. Отступаем!
 621. Оу...
 622. Ох!
 623. Ох, нет!
 624. Охрана!
 625. Очень вкусно.
 626. Очень жаль.
 627. Очень интересно.
 628. Очень мило.
 629. Очень плохо.
 630. Очень приятно.
 631. Очень смешно.
 632. Очень хорошо.
 633. Очень, очень давно...
 634. Очень.
 635. Очнись!
 636. Пап!
 637. Папа!
 638. Папочка!
 639. Парень...
 640. Перестань!
 641. Поверить не могу.
 642. Повернись.
 643. Поверь мне.
 644. Повтори.
 645. Погоди!
 646. Подожди меня!
 647. Подожди минутку.
 648. Подожди немного.
 649. Подожди секунду.
 650. Подожди!
 651. Подожди-ка.
 652. Подозрительно...
 653. Подойди.
 654. Подтверждаю.
 655. Поехали!
 656. Пожалуй.
 657. Пожалуйста, не надо.
 658. Пожалуйста.
 659. Поздравляю!
 660. Пойдем со мной.
 661. Пойдём.
 662. Пока нет.
663. Пока!
 664. Покажи.
 665. Полиция!
 666. Получай!
 667. Получи!
 668. Получилось!
 669. Получилось?
 670. Помнишь меня?
 671. Помнишь?
 672. Помогите мне.
 673. Помогите!
 674. Помолчи.
 675. Помочь?
 676. Понимаете...
 677. Понимаете?
 678. Понимаешь меня?
 679. Понимаю.
 680. Понял.
 681. Понял?
 682. Понятия не имею.
 683. Понятно.
 684. Понятно?
 685. Попался!
 686. Попробуй.
 687. Поразительно.
 688. Порядок!
 689. Послушай меня!
 690. Послушай.
 691. Посмотри на меня!
 692. Посмотри на себя.
 693. Посмотри.
 694. Постой!
 695. Потанцуем?
 696. Потом.
 697. Потому что я...
 698. Потому что...
 699. Потому...
 700. Поторопись!
 701. Потрясающе!
 702. Похоже на то.
 703. Похоже.
 704. Почему бы и нет?
 705. Почему бы нет?
 706. Почему же?
 707. Почему нет?
 708. Почему ты так думаешь?
 709. Почему?
 710. Почти.

711. Пошел ты!	756. Прошу, посмотри на	803. Сзади!
712. Пошёл!	меня...	804. Сидеть!
713. Пошли домой.	757. Прощай!	805. Скажи мне...
714. Пошли отсюда.	758. Прыгай!	806. Скажи что-нибудь!
715. Пошли!	759. Прямо здесь.	807. Скажи...
716. Поэтому...	760. Прямо сейчас?	808. Сколько тебе лет?
717. Правда.	761. Пусты меня!	809. Сколько?
718. Правда?	762. Пусты!	810. Скоро...
719. Правильно.	763. Пустите меня!	811. Слава Богу!
720. Правильно?	764. Пустите!	812. Следуйте за мной.
721. Превосходно!	765. Пустыки.	813. Следующий!
722. Предатель!	766. Рад вас видеть.	814. Слишком поздно.
723. Прекрасно!	767. Рад познакомиться.	815. Слушай внимательно.
724. Прекрати это!	768. Рад тебя видеть.	816. Слушай меня.
725. Прекрати!	769. Раз, два, три, четыре...	817. Слушай...
726. Прекратить огонь!	770. Раз, два, три...	818. Слушаю.
727. Привет!	771. Разве не так?	819. Слышишь меня?
728. Привет, как дела?	772. Разве нет?	820. Слышишь?
729. Приготовьтесь.	773. Разве?	821. Смирно!
730. Придурок!	774. Разумеется.	822. Смотри...
731. Принято.	775. Расскажи мне.	823. Со мной все в порядке.
732. Присаживайтесь.	776. Расскажи.	824. Со мной?
733. Приятно было	777. Расслабься.	825. Совершенно верно.
познакомиться.	778. Ребята!	826. Совсем не видно где...
734. Приятно познакомиться.	779. Руки вверх!	827. Совсем нет.
735. Приятного аппетита!	780. С вами всё в порядке?	828. Согласен.
736. Проблемы?	781. С возвращением!	829. Согласен?
737. Продолжай.	782. С дороги!	830. Сожалею.
738. Продолжение следует...	783. С другой стороны...	831. Сомневаюсь.
739. Проклятье!	784. С какой стати?	832. Спасибо большое.
740. Проснись!	785. С кем?	833. Спасибо вам большое.
741. Прости меня.	786. С меня хватит!	834. Спасибо вам.
742. Прости!	787. с самого начала.	835. Спасибо за всё.
743. Прости, я...	788. С тобой всё в порядке?	836. Спасибо за помощь.
744. Простите за	789. С удовольствием.	837. Спасибо тебе.
беспокойство.	790. С чего бы это?	838. Спасибо!
745. Просто так.	791. С чего ты взял?	839. Спасибо, что пришли.
746. Просто я...	792. Садись в машину.	840. Спасите!
747. Просто...	793. Садись.	841. Спокойно!
748. Проходи.	794. Сволочь!	842. Спокойной ночи.
749. Проходите.	795. Сделай это.	843. Старик!
750. Прочь с дороги!	796. Сейчас вернусь.	844. Стой!
751. Прочь!	797. Сейчас же!	845. Стоп!
752. Прошу Вас!	798. Сейчас?	846. Стоять!
753. Прошу прощения!	799. Секундочку!	847. Странно.
754. Прошу тебя!	800. Секунду.	848. Страшно...
755. ПРОШУ!	801. Серьёзно.	849. Сука!
	802. Серьёзно?	850. Сукин сын!

851. Счастливо!
 852. Счастливого пути!
 853. Сюда, пожалуйста.
 854. Сюда.
 855. Сюрприз!
 856. Сядь!
 857. Так ведь?
 858. Так вот...
 859. Так значит...
 860. Так и есть.
 861. Так или иначе...
 862. Так лучше.
 863. Так точно!
 864. Так что...
 865. Так я и думал.
 866. Так, посмотрим...
 867. Так...
 868. Такси!
 869. Твою мать!
 870. Тебе больно?
 871. Тебе лучше?
 872. Тебе нравится?
 873. Тебе плохо?
 874. Тебе повезло.
 875. Тебе помочь?
 876. Тебе понравилось?
 877. Тем не менее...
 878. Теперь я понимаю...
 879. Типа того.
 880. Тихо!
 881. Тише!
 882. То есть...
 883. То есть?
 884. Тогда почему?
 885. Тогда что?
 886. Тогда я...
 887. Тогда...
 888. Только не это!
 889. Точно.
 890. Точно?
 891. Трудно сказать.
 892. ТРУС!
 893. Туда.
 894. Ты боишься?
 895. Ты в порядке?
 896. Ты готов?
 897. Ты закончил?
 898. Ты знаешь...
 899. Ты кто такой?
 900. Ты кто?
 901. Ты куда?
 902. Ты любишь меня?
 903. Ты меня любишь?
 904. Ты меня понимаешь?
 905. Ты меня понял?
 906. Ты меня слушаешь?
 907. Ты меня слышишь?
 908. Ты мне нравишься.
 909. Ты молодец.
 910. Ты не знаешь?
 911. Ты не помнишь?
 912. Ты не понимаешь.
 913. Ты не против?
 914. Ты о чём?
 915. Ты один?
 916. Ты помнишь?
 917. Ты понимаешь?
 918. Ты понял?
 919. Ты прав.
 920. Ты ранен?
 921. Ты с ума сошел?
 922. Ты серьёзно?
 923. Ты слушаешь?
 924. Ты слышал?
 925. Ты слышишь меня?
 926. Ты слышишь?
 927. Ты так думаешь?
 928. Ты так считаешь?
 929. Ты уверен?
 930. Ты уходишь?
 931. Ты хочешь сказать...
 932. Ты хочешь...
 933. Ты цел?
 934. Ты чего?
 935. Ты что делаешь?
 936. Ты что здесь делаешь?
 937. Ты что, издеваешься?
 938. Ты что, шутишь?
 939. Ты что?
 940. Ты что-то сказал?
 941. Ты шутишь!
 942. Ты шутишь?
 943. Ты это о чем?
 944. Ты этого хочешь?
 945. У меня есть идея.
 946. У меня не было выбора.
 947. У меня нет выбора.
 948. У меня плохое предчувствие...
 949. У меня тоже.
 950. У меня...
 951. У нас мало времени.
 952. У нас нет времени.
 953. У нас нет выбора.
 954. Убирайся отсюда!
 955. Убирайся!
 956. Ублюдок!
 957. Убью...
 958. Уверен?
 959. Увидимся завтра.
 960. Увидимся позже.
 961. Увидимся!
 962. Удачи!
 963. Удивительно!
 964. Ужас!
 965. Ужасно!
 966. Уже нет.
 967. Уже поздно.
 968. Уже?
 969. Уйди!
 970. Умоляю!
 971. УМРИ!
 972. Ура!
 973. Урод!
 974. Успокойся!
 975. Ух ты!
 976. Уходи!
 977. Уходим!
 978. Фу!
 979. Ха!
 980. Ха-ха!
 981. Ха-ха-ха!
 982. Хватит уже!
 983. Хватит.
 984. Хмм...
 985. Хмм?
 986. Хозяин!
 987. Холодно.
 988. Хорошая идея.
 989. Хорошая мысль.
 990. Хорошая работа.
 991. Хороший вопрос.
 992. Хорошо!
 993. Хорошо. Спасибо.

994. Хорошо?
995. Хотя...
996. Хочешь выпить?
997. Хочешь подраться?
998. Хочешь попробовать?
999. Хочешь посмотреть?
1000. Хочешь?
1001. Хочу!
1002. Х-хорошо...
1003. Чего Вы хотите?
1004. Чего надо?
1005. Чего тебе надо?
1006. Чего тебе?
1007. Чего ты боишься?
1008. Чего ты ждёшь?
1009. Чего ты хочешь?
1010. Чего?
1011. Чем занимаешься?
1012. Чем могу помочь?
1013. Чем ты занимаешься?
1014. Чёрт возьми!
1015. Чёрт побери!
1016. Чёрт!
1017. Честно говоря...
1018. Честно.
1019. Честно?
1020. Что будем делать?
1021. Что вам надо?
1022. Что вам нужно?
1023. Что все это значит?
1024. Что вы говорите?
1025. Что вы делаете?
1026. Что вы здесь делаете?
1027. Что вы имеете в виду?
1028. Что вы сказали?
1029. Что вы тут делаете?
1030. Что вы хотите?
1031. Что вы...
1032. Что дальше?
1033. Что делаешь?
1034. Что делать?
1035. Что думаешь?
1036. Что ещё?
1037. Что же делать?
1038. Что же мне делать?
1039. Что же это?
1040. Что же?
1041. Что за дела?
1042. Что за чёрт?
1043. Что за чертовщина?
1044. Что за шум?
1045. Что за...?
1046. Что здесь произошло?
1047. Что здесь происходит?
1048. Что именно?
1049. Что мне делать?
1050. Что мне теперь делать?
1051. Что на этот раз?
1052. Что не так?
1053. Что он говорит?
1054. Что он сделал?
1055. Что он сказал?
1056. Что произошло?
1057. Что происходит?
1058. Что с вами?
1059. Что с тобой случилось?
1060. Что с тобой такое?
1061. Что с тобой?
1062. Что скажете?
1063. Что случилось?
1064. Что смешного?
1065. Что стряслось?
1066. Что такое?
1067. Что там происходит?
1068. Что там такое?
1069. Что там?
1070. Что тебе надо?
1071. Что тебе нужно?
1072. Что теперь?
1073. Что тут происходит?
1074. Что ты говоришь?
1075. что ты далеко...
1076. Что ты делаешь?
1077. Что ты думаешь?
1078. Что ты задумал?
1079. Что ты здесь делаешь?
1080. Что ты имеешь в виду?
1081. Что ты наделал?
1082. Что ты несёшь?
1083. Что ты сделал?
1084. Что ты сказал?
1085. Что ты собираешься делать?
1086. Что ты такое говоришь?
1087. Что ты там делаешь?
1088. Что ты тут делаешь?
1089. Что ты хочешь сказать?
1090. Что ты хочешь?
1091. Что ты?
1092. Что у тебя?
1093. Что это значит?
1094. Что ЭТО означает?
1095. Что это с тобой?
1096. Что это такое?
1097. Что это ты делаешь?
1098. Что это?
1099. Что я здесь делаю?
1100. Что я могу сделать?
1101. Что я могу сказать?
1102. Что, черт возьми, происходит?
1103. Что?
1104. Чтоб тебя!
1105. чтобы...
1106. Что-нибудь еще?
1107. Что-то не так.
1108. Что-то случилось?
1109. Что-то...
1110. Чудесно!
1111. Чудовище!
1112. Чуть!
1113. Ч-что это?
1114. Ч-что?
1115. Шевелись!
1116. Шутить?
1117. Э!
1118. Э?
1119. Эй, погоди!
1120. Эй, подожди!
1121. Эй, стой!
1122. Эй, ты в порядке?
1123. Эй, ты!
1124. Эй, что происходит?
1125. Эй, что ты делаешь?
1126. Эй, эй!
1127. Это безумие!
1128. Это бесполезно.
1129. Это было...
1130. Это верно...
1131. Это все.
1132. Это все?
1133. Это еще зачем?
1134. Это еще что такое?

1135. Это еще что?	1172. Я вижу...	1208. Я прав?
1136. Это замечательно.	1173. Я всегда буду рядом.	1209. Я проиграла...
1137. Это здорово!	1174. Я готов.	1210. Я просто хотел...
1138. Это значит...	1175. Я должен идти.	1211. Я просто...
1139. Это как?	1176. Я должен...	1212. Я рад.
1140. Это кто?	1177. Я дома.	1213. Я с тобой.
1141. Это ложь!	1178. Я думала...	1214. Я сделаю это.
1142. Это не имеет значения.	1179. Я думаю...	1215. Я сейчас вернусь.
1143. Это не так.	1180. Я заплачу.	1216. Я сейчас...
1144. Это невозможно.	1181. Я здесь!	1217. Я серьезно.
1145. Это неправда.	1182. Я знаю, но...	1218. Я скоро вернусь.
1146. Это неправильно.	1183. Я знаю.	1219. Я слушаю.
1147. Это означает...	1184. Я извиняюсь.	1220. Я согласен.
1148. Это опасно.	1185. Я имею в виду...	1221. Я сожалею.
1149. Это очень важно.	1186. Я люблю тебя.	1222. Я справлюсь.
1150. Это плохо.	1187. Я не знаю.	1223. Я так и думал.
1151. Это почему?	1188. Я не могу поверить...	1224. Я так и знал!
1152. Это правда.	1189. Я не могу этого сделать.	1225. Я так не думаю.
1153. Это правда?	1190. Я не могу...	1226. Я так рад...
1154. Это прекрасно.	1191. Я не помню.	1227. Я так счастлива!
1155. Это тебе.	1192. Я не понимаю.	1228. Я тебя люблю.
1156. Это точно.	1193. Я не против.	1229. Я тоже так думаю.
1157. Это уж точно.	1194. Я не уверен.	1230. Я тоже тебя люблю.
1158. Это хорошо.	1195. Я не хотел...	1231. Я тоже!
1159. Это что такое?	1196. Я не хочу!	1232. Я только...
1160. Это что, шутка?	1197. Я не шучу.	1233. Я убью тебя!
1161. Это что?	1198. Я НЕНАВИЖУ тебя!	1234. Я удивляюсь...
1162. Это шутка?	1199. Я никогда...	1235. Я умоляю вас...
1163. Этого достаточно.	1200. Я ничего не знаю.	1236. Я устал.
1164. Этого не может быть!	1201. Я полагаю...	1237. Я ухожу.
1165. Эх...	1202. Я помню...	1238. Я хочу домой.
1166. Ээ...	1203. Я понимаю.	1239. Я хочу сказать...
1167. Ээ?	1204. Я понял.	1240. Я хочу...
1168. Э-эй!	1205. Я попробую.	1241. Я чувствую...
1169. Я боюсь.	1206. Я постараюсь.	1242. Я это знаю.
1170. Я буду ждать...	1207. Я пошла.	1243. Ясно?
1171. Я в порядке!		

7.

„Kurier” dedykowany z okazji przyjazdu Wojciecha Chlebdy do Poznania z roku 2008 zawierał także wybrany materiał, który mógłby zostać ujęty w *Idiomykonie* opolskim, wraz z glosami, np.:

A Ty co tu robisz?

[mocne zdziwienie, że gdzieś ktoś się znajduje, choć z pewnością nie powinien tam przebywać]

A co to takiego?

[skoncentrowane na danym obiekcie zdziwienie połączone z zaciekawieniem]

A co u ciebie?

[pytanie zmierzające do zapoznania się z problemem, zwłaszcza bezpośrednio po zdaniu relacji interlokutora]

A dlaczego nie?

[1. pytanie zmierzające do rozpoznania przyczyny odmowy; 2. stwierdzenie, że coś możliwe jest do zrobienia, że brak przeciwwskazań do przeprowadzenia jakiejś czynności]

A nie mówiłem?

[wywyższając się: potwierdzenie swojej racji, zazwyczaj uprzednio już przedstawionej]

A niech mnie.

[emfaza]

A niech to.

[emfaza]

A tak przy okazji,

[dodatkowo, jeszcze bezpośrednio po określeniu wszystkich warunków]

A to dlaczego?

[ze szczególnym zaciekawieniem wobec „tego”]

A ty dokąd?

[poufale, ze zdziwieniem, że ktoś, rządzając coś, oddala się z jakiegoś miejsca, kieruje się gdzieś (choć nie powinien)]

A u Ciebie?

[pytanie zmierzające do zapoznania się, zwłaszcza po zdaniu relacji, co

w danej kwestii, zazwyczaj uprzednio omówionej, poruszonej, u rozmówcy]

A wiesz dlaczego?

[pytanie sugerujące potrzebę sprawdzenia stanu wiedzy u słuchającego, zapowiadające to, że pytający i tak chce wyjaśnić postawiony problem, zna odpowiedź]

Absolutnie nie.

[z podkreśleniem, że nie ma takich warunków, po spełnieniu których coś byłoby możliwe]

Ach tak?

[z podkreśleniem, że zdziwieniem, że tak właśnie jest]

Ależ oczywiście.

[podkreślając, że coś jest lub nie jest konkretnie takie]

Ależ skąd.

[podkreślając, że coś nie jest konkretnie takie]

Ależ tak.

[podkreślając, że coś jest konkretnie takie]

Ani słowa.

[kategoryczny zakaz sprzeciwu]

Ani trochę.

[zupełnie nic]

Bardzo chętnie.

[chętniej niż chętnie jak zazwyczaj]

Bawcie się dobrze.

[1. ironicznie, nie uczestnicząc w jakiejś czynności: „zróbcie coś, a ja nie będę się tym zajmować”; 2. życzenie mile spędzonego czasu podczas jakiejś czynności]

Bez jaj.

[piętnująco: w sposób poważny, nie uciekając się do kpiny, ironii itp.]

Bez komentarza.

[coś jest niewarte omówienia lub coś wprawdzie wymaga komentarza, jest warte krytycznego omówienia, lecz z różnych względów omówienie pomija się; także: potępiająco: coś jest oczywiste]

Bez obaw.

[bezosobowo: w sposób opanowany, powtarzając jakąś czynność, stan itp. bez przeszkód]

Bez obrazy,

[nie chcąc obrazić, urazić kogoś]

Bez odbioru.

[wypowiadając ostatni komunikat dialogu radiotelefonicznego]

Bez powodu.

[nie znajdując uzasadnienia dla danej czynności]

Brzmi nieźle.

[aprobatywnie na jakiś temat, z uznaniem, często jako reakcja na premierowe zapoznanie się z czymś]

Bułka z masłem.

[łatwe, nieskomplikowane, bez przewidywań ewentualnych komplikacji]

Byłoby świetnie.

[wyrażenie zadowolenia z ewentualnego następstwa czegoś, czego następstwo nie jest oczywiste, zależy od czegoś/kogoś]

Będziemy w kontakcie.

[chęć podkreślenia utrzymania kontaktu w momencie rozstania (które bez wypowiedzenia tej formuły i tak mogłyby być swobodnie podtrzymane)]

Cel namierzony.

[formuła wypowiedzana w czasie, gdy obiekt, który zamierza się zlikwidować, znajduje się na linii strzału]

Chodzi o to...

[nieformalnie: istota, sedno sprawy polega na tym, że...]

Chodźmy stąd.

[często z lękiem, w dyskomforcie z powodu przebywania w danym miejscu, zazwyczaj niestosowno-niegrzeczne]

Chyba żartujesz.

[niezgoda na to, co się słyszy; chęć zignorowania interlokutora]

Co Cię tak śmiesz?

[ze zdenerwowaniem w kierunku osoby, która wykazuje radość, zadowolenie z jakiegoś powodu, zazwyczaj znanego i niekorzystnego dla mówiącego]

Co JA tu robię?

[intensywne zdziwienie mówiącego, że znajduje się w miejscu, w którym nie powinien się znajdować z powodu niekorzystnych dla niego okoliczności lub braku zajęcia]

Co Ty do cholery robisz?

[pytanie wyrażające ostre potępienie czyichś czynności]

Co chcesz przez to powiedzieć?

[pytanie, w którym pytający domaga się uściślenia, skonkretyzowania, przeformułowania itp. informacji przekazywanych nie wprost]

Co cię tu sprowadza?

[z zaciekawieniem: pytanie, w którym domagamy się wyjaśnienia przyczyn przybycia gdzieś]

Co do cholery?

[emfaza]

Co do diabła?

[emfaza]

Co do kurwy?

[silna emfaza]

Co jest grane?

[o sytuacji, co do której istoty nie jesteśmy pewni: jaka jest istota, sedno sprawy; dlaczego jest tak, że...]

Co jest kurwa?

[silna emfaza]

Co jest nie tak?

[z rozdrażnieniem, ze zniecierpliwieniem: dlaczego mówisz, że „to nie

tak”; *prośba o doprecyzowanie, co konkretnie nie jest tak, że...*]

Co jest z tobą?

[*dlaczego zachowujesz się w taki nietypowy sposób, zazwyczaj wbrew oczekiwaniom mówiącego*]

Co mogę dla ciebie zrobić?

[*oferta pomocy określona w ramach możliwości pytającego*]

Co porabiasz?

[*niezobowiązująco, bez specjalnego zaciekawienia: co robisz w danej chwili?*]

Co przez to rozumiesz?

[*pytanie, w którym pytający domaga się uściślenia, skonkretyzowania, dodefiniowania itp. pojęć uprzednio przekazanych*]

Co się z tobą dzieje?

[*pytanie, w którym wyraża się zdziwienie z powodu nietypowego zachowania kogoś, rzadziej w stosunku do zwierzęcia*]

Co sugerujesz?

[*pytanie z prośbą o uściślenie tego, co wyraża się nie wprost, aluzyjnie*]

Co słyhać?

[*niezobowiązujące (niewymagające odpowiedzi) pytanie odnośnie do najnowszych, ostatnich wydarzeń z życia rozmówcy*]

Co tak długo?

[*ze zniecierpliwieniem, zazwyczaj czekając na coś lub kogoś w poczuciu mówiącego zbyt długo*]

Co to do cholery jest?

[*z emfazą: pytanie wyrażające zdziwienie dotyczące określonego stanu*]

Co to do diabła jest?

[*z emfazą: pytanie wyrażające zdziwienie dotyczące określonego stanu*]

Co to jest do cholery?

[*z emfazą: pytanie wyrażające zdziwienie dotyczące określonego stanu*]

Co to kurwa jest?

[*z silną emfazą: pytanie wyrażające zdziwienie dotyczące określonego stanu*]

Co to kurwa ma być?

[*z silną emfazą: pytanie wyrażające zdziwienie dotyczące określonego stanu, akcentujące, iż nie zgadzamy się z czymś zamierzeniem odnośnie do czegoś/kogoś*]

Co to ma być?

[*pytanie wyrażające zdziwienie dotyczące określonego stanu, akcentujące, iż nie zgadzamy się z czymś zamierzeniem odnośnie do czegoś/kogoś*]

Co to ma znaczyć?

[*pytanie wyrażające zdziwienie dotyczące określonego stanu, akcentujące, iż nie zgadzamy się z czyjąś interpretacją danych faktów lub z tym, co ktoś zrobił*]

Co to za różnica?

[*z ignorancją, postępując zdarzenie, fakt: nie ma różnicy między x a y*]

Co ty do cholery robisz?

[*z emfazą: pytanie wyrażające zdziwienie dotyczące określonego stanu, z zamiarem powstrzymania kogoś od (z)robienia czegoś*]

Co ty do diabła robisz?

[*z emfazą: pytanie wyrażające zdziwienie dotyczące określonego stanu, z zamiarem powstrzymania kogoś od (z)robienia czegoś*]

Co ty gadasz?

[*z niedowierzaniem lub wyraźnie ignorując rozmówcę: to nie jest prawda, co mówisz*]

Co ty kurwa robisz?

[*z silną emfazą: pytanie wyrażające zdziwienie dotyczące określonego stanu, z zamiarem powstrzymania kogoś od (z)robienia czegoś*]

Co ty mówisz?

[z niedowierzaniem lub ignorując rozmówcę: to nie jest prawda, co mówisz]

Co ty na to?

[prośba o wyrażenie swojej opinii w jakimś zakresie, zazwyczaj oczekując aprobaty]

Co ty powiesz?

[z niedowierzaniem, z ironią: „nie jest tak, jak mówisz, fakty są inne”]

Co ty wyprawiasz?!

[z emfazą: pytanie wyrażające zdziwienie dotyczące określonego stanu, z zamiarem powstrzymania kogoś od (z)robienia czegoś]

Co w ciebie wstąpiło?

[„dlaczego zachowujesz się w sposób, którego nie aprobuję”; zazwyczaj: „przestań robić to, co właśnie zrobiłeś lub robisz?”]

Co w tym śmiesznego?

[„co powoduje, że to coś wywołuje u ciebie radość?”]

Co z tobą nie tak?

[„jaki masz wady, co uniemożliwia ci funkcjonowanie pod pewnym względem tak, jak byś chciał/a?”; także: gdy ktoś się dziwnie zachowuje”]

Co za niespodzianka.

[rzeczywiście niespodzianka]

Co za różnica?

[z ignorancją, postępując zdarzenie, fakt: nie ma różnicy między x a y]

Co zamierzasz zrobić?

[„jaki są twoje plany mające na celu rozwiązanie określonego problemu, konfliktu itp. niekorzystnego stanu?”]

Cofnąć się!

[komenda wydawana w celu zmuszenia kogoś do wycofania się]

Co ty powiedział?

[pytanie nie mające na celu wymuszenie kolejnej artykulacji komunikatu, wypowiedane po poprawnym usłyszeniu

niui treści uznanej z pewnych względów za skandaliczną]

Coś w tym rodzaju.

[coś, co ma cechy tego, o czym mowa; coś podobnego]

Coś w tym stylu.

[ironicznie: coś, co ma cechy tego, o czym mowa; coś podobnego]

Czego ode mnie chcesz?

[z niechęcią, nieprzychylnie: „czego się spodziewasz, bym zrobił?”]

Czego się spodziewałeś?

[ironicznie: o czymś, co wedle mówiącego musiało mieć konkretny, oczekiwany efekt, a czego prawdopodobnie nie spodziewał się odbiorca komunikatu]

Czujesz się lepiej?

[przeważnie z nadzieją: „czy twój stan (zdrowia) się poprawił, jest lepszy?”]

Czy ktoś mnie słyszy?

[z nadzieją, oczekując zrozumienia: „czy mój komunikat jest odpowiednio odbierany?”]

Czy my się znamy?

[z zakłopotaniem lub z nieukrywaną niewiedzą: „czy mieliśmy okazję spotkać się wcześniej?”; także: sposób na zapoznanie kogoś]

Czy to nie wspaniałe?

[w opinii mówiącego: coś jest doskonałe, bardzo korzystne]

Czy wszystko w porządku?

[z z troską, z prawdziwym zainteresowaniem: „czy wszystkie okoliczności można uznać za korzystne?”]

Czym mogę służyć?

[humilizacyjnie: „co mogę zrobić, abyś poczuł się lepiej, zazwyczaj bardziej komfortowo niż ja?”]

Daj mi chwilę.

[„pozwól, bym skorzystał z dodatkowego (zazwyczaj do kilku minut) czasu, a przewiduję, że jestem w stanie wykonać to, czego oczekujesz”]

Daj mi spokój.

[„*chcę, byś zaniechał tego, co teraz (mi) robisz, co do mnie mówisz, czego ode mnie chcesz itp.*”]

Daj mi znać.

[„*chcę, byś powiadomił mnie o czymś w jakimś momencie, po zaistnieniu określonych warunków*”]

Daj sobie spokój.

[z ironią, pobłaźliwie, czasem z troską: „*nie zajmuj się czymś, gdyż w mojej opinii nie jesteś w stanie sprostać zadaniu lub nie warto tracić energii na wykonanie tego zadania*”]

Daleko jeszcze?

[z irytacją: „*jak długo jeszcze będzie się iść, jechać, płynąć itp. (czasem z nadzieją, że jest już blisko do celu)*?”]

Dla kogo pracujesz?

[wyrażając podejrzliwość, rzadziej faktyczne zainteresowanie: „*kto tobą kieruje; kto powoduje, że postępujesz w określony sposób (zazwyczaj negatywny)*?”]

Do czego zmierzasz?

[„*jaki jest cel twojego przekazu, co chcesz osiągnąć, postępując w określony sposób*?”]

Do jasnej cholery!

[emfaza]

Do zobaczenia wkrótce.

[z nadzieją, z sygnałem sympatii: „*niedługo się spotkamy*”]

Dobiorę ci się do tyłka!

[„*wkrótce zaistnieją warunki, że za twoje przewinienia zostaną przeze mnie ukarane; spotka cię (zasłużona) kara, gdyż znajdę instrument, by ją wykonać*”]

Dobra robota!

[z podziwem, z uznaniem: aprobatywnie o czyjejś pracy, czyjejś aktywności w jakimś zakresie]

Dobra, w porządku.

[poufale: „*zgadzam się, będzie tak, jak jest korzystnie dla obu stron*”; także: wyraz kompromisu]

Dobre pytanie.

[z uznaniem dla postawionego przez kogoś problemu; z aprobatą wobec wyeksplikowania problemu; komplementując dla pytającego, z nadzieją na brak konieczności odpowiadania]

Dobrze cię widzieć.

[przeważnie z radością: wyrażenie zadowolenia z powodu czyjejś obecności, zazwyczaj po dłuższej nieobecności]

Dobrze powiedziane.

[z uznaniem o werbalnym ujęciu rzeczy (często podsumowującym) przez kogoś]

Dobrze się bawisz?

[1. z ironią o czyichś czynnościach uznanych za niestosowne w danej chwili; 2. z zainteresowaniem: „*jak obecnie spędzasz czas*?”]

Dobrze wyglądasz.

[o czyimś korzystnym wyglądzie]

Doceniam to.

[pozytywnie oceniać coś, zwłaszcza: pozytywnie oceniać czyjąś aktywność w jakimś zakresie]

Dokąd się wybierasz?

[ze zdziwieniem, że ktoś, rzadziej coś, oddala się z jakiegoś miejsca, kieruje się gdzieś]

Faktem jest,

[zgadza się z rzeczywistością to, że...]

Gdzie reszta?

[w sytuacji posłania kogoś po zakupy: „*zwróć pieniądze, które pozostały z sumy, którą (stosunkowo niedawno) dostałeś na zakupy*”]

Gdzie się wszyscy podziali?

[„*gdzie znajdują się osoby, których obecność byłaby w tej chwili pożądana*?”]

Gdzie się wybierasz?

[ze zdziwieniem, że ktoś, rzadziej coś, oddala się z jakiegoś miejsca, kieruje się gdzieś]

Gdzieś ty był?

[piętnująco, okazując zniecierpliwienie, dyskomfort z powodu czyjejs nieobecności, zwłaszcza bezpośrednio przed zadaniem pytania: „gdzie byłeś, dlaczego cię nie było?”]

Gra skończona.

[radykałne, definitywne oznajmienie, że coś właśnie się zakończyło]

Grozisz mi?

[„czy to, co mówisz, mam interpretować jako coś niekorzystnego dla mnie?”]

Gówno prawda!

[z emfazą: podkreślając swój negatywny, wyniosły i poufały stosunek do odbiorcy: „z całą pewnością nieprawda”]

I co potem?

[prośba o dopowiedzenie dalszych informacji, zwłaszcza mających bezpośredni związek z dopiero co przekazanymi; gdy ktoś zaproponował coś trudnego do wykonania i rozmówca wątpi, że da sobie radę]

I co teraz zrobimy?

[w sytuacji zaskoczenia nieprzewidzianymi okolicznościami: „jak należy postąpić?”]

I co teraz?

[w sytuacji zaskoczenia nieprzewidzianymi okolicznościami, zwłaszcza wskazując na całokształt, często błałych, niefundamentalnych okoliczności: „jak należy postąpić?”]

I to wszystko.

[beztrosko, z lekkim traktowaniem sytuacji: „nic więcej, nic poza tym”]

Idź do diabła!

[z emfazą: „odejdz, nie chcę cię widzieć”; „won”]

Idź już.

[z niecierpliwością, odczuwając dyskomfort z powodu przebywania z kimś gdzieś, podkreślając czyjeś nazbyt długie przebywanie w jakimś miejscu: „oddal się, zostaw mnie”]

Idź sobie!

[z niecierpliwością, odczuwając dyskomfort z powodu przebywania z kimś gdzieś, podkreślając brak zainteresowania co do czyichś dalszych losów: „oddal się, zostaw mnie”]

Idź spać.

[w dysproporcji nastawienia nadawcy oraz odbiorcy wobec formy spędzenia czasu bezpośrednio poprzedzającego przewidywany sen; zwłaszcza partnerka do partnera, niechętna wobec jego zalotów: „skoncentruj swoją uwagę na zasypianiu”]

Idę z tobą.

[ochoczo, partnersko: „chcę z tobą coś zrobić; zrobimy to razem; mam ochotę, odwagę udać się gdzieś razem z tobą”]

Ile mamy czasu?

[podejrzewając, że zasoby czasu są ograniczone jakimiś warunkami, okolicznościami: „ile (zazwyczaj) minut możemy poświęcić na wykonanie określonej czynności”; „za ile minut należy coś zakończyć”]

Ja ciebie też.

[eliptyczne: „odwzajemniam ten sam stan wobec ciebie, który ty kierujesz w stosunku do mojej osoby”]

Ja nic nie wiem.

[1. asekuracyjnie, podkreślając dystans do sprawy: „nie mam żadnych informacji na ten temat; sprawa mnie nie dotyczy, choć coś mogłoby na to wskazywać”; 2. fałszywie: „będę się zachowywać tak, by stwarzać pozory niewiedzy na dany temat”]

Ja nie żartuję.

[podkreślając swoją pryncypialną postawę wobec czegoś lub kogoś; ostrzeżenie, by nie traktować czyichś słów niepoważnie, niezgodnie z jego intencją]

Ja pierdole!

[z emfazą: wyrażając całkowitą, bezwzględną dezaprobatę dla czegoś, także: wyrażając zniechęcenie wobec czegoś]

Ja się tym zajmę.

[„przejmuję odpowiedzialność za coś; uważam, że w mojej mocy jest rozwiązanie określonego problemu”]

Ja też Cię Kocham.

[odwzajemniam ten sam stan miłości wobec ciebie, ze świadomością, że mnie kochasz]

Jaja sobie robisz?

[z irytacją, poufale, lecz także pospolicie w odniesieniu do spraw raczej błahych: „dlaczego robisz coś, co właśnie robisz; to nieodpowiednio niepoważne postępowanie”]

Jak Ty to robisz?

[z uznaniem, rzadziej ironicznie: „ujawnij sposoby, które pozwalają ci wykonać coś; w jaki sposób to robisz, czego nie mogę zrobić ja, czasem także inni”]

Jak do tego doszło?

[mając na myśli konkretną konstelację, zazwyczaj powstałą w nieodległej przeszłości: „jaki jest łańcuch przyczynowo-skutkowy danego stanu?”]

Jak miło.

[wyrażenie zadowolenia, zazwyczaj w odniesieniu do spraw niefundamentalnych, błahych]

Jak mnie nazwałś?

[kategorycznie, z implikacją narastającego niezadowolenia, bez potrzeby powtórnego usłyszenia bezpośrednio

odebranego określenia nazwy powodującej dyskomfort (w opinii nadawcy: bezzasadnie): „powtórz to, co powiedziałeś, zwłaszcza w zakresie nominacji mojej osoby”]

Jak mogłeś?

[z poczuciem konieczności niechętnego przeformułowania opinii, jaką się miało wobec danej osoby: „co powodowało tobą, że to zrobiłeś?”]

Jak poszło?

[z zaciekawieniem, z życzliwością, raczej oczekując pozytywnej informacji: „jaki był przebieg zdarzenia, jaki jest wynik zdarzenia, o którym wiem, że miało miejsce”]

Jak to możliwe?

[z niedowierzaniem, także z zainteresowaniem, faktycznie oczekując odpowiedzi: pytanie o sposób przebiegu czegoś; „jak do tego mogło dojść?”]

Jak wam idzie?

[kontrolując, sprawdzając przebieg danej czynności: „czy zadanie nie sprawia zbyt trudności, na jakim etapie zadanie jest wykonywane w tej chwili?”]

Jak widzisz,

[kierując ciężar opisu sytuacji na nadawcę, licząc na jego możliwości interpretacyjne: „jest tak...”]

Jak śmiesz?

[oburzenie, podkreślenie dyskomfortu z powodu przekroczenia granicy poufalości przez kogoś w stosunku do kogoś]

Jaka szkoda.

[szczególne podkreślenie wyjątkowo niesprzyjających okoliczności, skierowanych selektywnie zwłaszcza wbrew intencji nadawcy; w użyciu ironicznym: „bardzo dobrze!”]

Jakie to uczucie?

[z prawdziwą potrzebą empatii, z zaskakaniem: „co czujesz, gdy...; jak ja bym się czuł, gdy...”]

Jakieś pytania?

[oczekując ewentualnych, zazwyczaj bardzo konkretnych, zwięzłych pytań ze strony podległych; także: niechętnie wobec takiego zachowania (zadawania pytań), nie oczekując pytań]

Jakieś sprzeciwy?

[z rozdrażnieniem, z zaskoczeniem, nie oczekując negacji]

Jasny gwint!

[emfaza]

Jazda stąd!

[kategorycznie, pospolicie: „nakazuję natychmiast opuścić to miejsce”]

Jest coś jeszcze.

[po wypowiedzeniu kwestii: „należy dodać jeszcze jedną informację” (zazwyczaj niekorzystną, powodującą komplikacje, niechętną do wypowiedzenia)]

Jest tam kto?

[bezosobowo, w sytuacji niepewności co do przebywania kogoś gdzieś, jednak z przesłankami, które nakazują sprawdzenie tego stanu, spodziewając się kogoś gdzieś]

Jest tylko jeden sposób,

[akcentując wyjątkowość określonej propozycji w jakimś zakresie]

Jest w porządku.

[o czymś: jest tak, jak powinno być, jest w normie; o osobie: można na kimś polegać, ktoś jest zaufany, sprawdził się w jakiejś sytuacji]

Jestem pod wrażeniem.

[z uznaniem o czymś lub kimś]

Jestem przy Tobie.

[„możesz liczyć na mnie w każdej chwili”]

Jestem w ciąży.

[przeważnie euforycznie do partnera: „w ciągu kilku miesięcy (po upływie tych miesięcy) urodzę (zazwyczaj: nam) dziecko” (np. gdy zachodzą przesłanki – mdłości itp.)]

Jestem z Ciebie dumny.

[z uznaniem, aprobatą: wiem, że zrobiłeś coś nadzwyczajnego i przynosi mi to dumę]

Jesteś ranny?

[w czasie zamieszek, walk, potyczek zbrojnych, podczas dialogu: „czy zostałeś trafiony, odczułeś uszczerbek na zdrowiu?” (w sensie fizycznym)]

Jesteś w ciąży?

[famiłarnie: „czy w twoim organizmie rozwija się organizm dziecka”?]

Jesteś zwolniony.

[ze złością, z negatywnym przekazem w stosunku do podwładnego: „od tej chwili nie pracujesz na dotychczasowym stanowisku”]

Jeszcze jedno.

[z zamiarem przekazania komuś koniecznie określonej informacji formułowanej jako dodatkowa, po zakończeniu poprzedniej kwestii]

Jeśli nie masz nic przeciwko.

[„jeżeli nie stawiasz żadnych warunków, bym to powiedział”]

Już dobrze...

[łagodząc, zwracając uwagę na neutralizację źródła dyskomfortu: „od tej chwili nie będzie problemu”]

Już po nas.

[z głębokim zrozumieniem sytuacji: „znaleźliśmy się w położeniu bez wyjścia, spotka nas pewna porażka, niepomysłność”]

Już po wszystkim.

[łagodząc, zwracając uwagę na neutralizację źródeł dyskomfortu: „pro-

blemy się skończyły, coś się pomyślnie zakończyło”]

Już to przerabialiśmy.

[wyrażając zniecierpliwienie, okazując poczucie straconego czasu: „ten problem już został omówiony”, czego obie strony komunikatu mają świadomość; także: „już coś robiliśmy w określony sposób, zazwyczaj ponosząc porażkę”]

Kiedy to się stało?

[ze zdziwieniem, szczerym zainteresowaniem: pytanie o czas danego faktu]

Kim jest ten facet?

[wścibsko, z zainteresowaniem: „kto to jest, czym się zajmuje itp.”]

Kogo to obchodzi?

[nikogo to nie obchodzi]

Kończy nam się czas.

[w chwili zagrożenia, w czasie dynamicznie rozwijającej się sytuacji: „za kilka sekund lub minut minie czas przeznaczony na coś i będzie to mieć bardzo niekorzystne skutki”; „nie zdążymy czegoś wykonać”]

Kto by pomyślał,

[uwydatniając zaskoczenie z powodu zaistniałej sytuacji, zwracając uwagę na nieoczekiwany (przez nikogo, a zwłaszcza przez mówiącego) efekt czegoś; kiedy ktoś był przekonany, że coś (zazwyczaj złego) się stanie – i to się stało, a on nie jest tym zaskoczony]

Kto ci to zrobił?

[z zaniepokojeniem, z troską o kogoś, o fakcie niezbyt odległym w czasie: „kto wyrządził ci krzywdę?” (na ogół w reakcji na widoczny uszczerbek na zdrowiu)]

Kto tak powiedział?

[powątpiewając w to, co ktoś mówi; postępując czyjąś relację, czyjs sąd na jakiś temat]

Która godzina?

[pytanie o dokładną godzinę (wraz z minutami)]

Lepiej już pójść.

[uznanie własnej osoby za niepotrzebną w danym miejscu, zwłaszcza eksponując własne humilizacyjne położenie]

Mam coś dla Ciebie.

[prowokując czyjąś szczególną ciekawość, zainteresowanie, chęć wywołania pozytywnego uczucia w adresacie]

Mam dla ciebie niespodziankę.

[prowokując czyjąś ciekawość, zainteresowanie, skoncentrowanie uwagi na niespodziance, wywołując pozytywne uczucie w adresacie]

Mam przeczucie,

[suma obserwacji i wyciągniętych wniosków upoważnia mnie do sformułowania konkluzji; zazwyczaj irracjonalnie, całkowicie nieweryfikowalnie o przyszłym zdarzeniu]

Mam taką nadzieję.

[podkreślając, iż ktoś ma szczególnie „taką”, a nie inną nadzieję]

Mam wrażenie,

[suma obserwacji bądź selektywna impresja wywołuje u mnie sąd na określony temat]

Mamy mało czasu.

[w chwili, w której ktoś zdaje sobie sprawę, że przekroczenie określonego limitu czasu wywoła negatywne konsekwencje]

Mamy towarzystwo.

[ironicznie, bez szczególnie negatywnego wydźwięku: „nie jesteśmy w danej sytuacji, w danych okolicznościach sami; jest z nami jeszcze ktoś, kogo kompanii nie zakładaliśmy przed rozpoczęciem danej akcji”]

Masz moje słowo.

[możesz mi zaufać, to, co powiedziałem, będzie wypełnione]

Masz prawo zachować milczenie.

[formuła, z którą zapoznawana jest osoba, co do której podejmowane są czynności jurydyczne]

Miłego lotu.

[życzenia dotyczące podróży-lotu, formułowane bezpośrednio przed odlotem adresata komunikatu]

Mogę w czymś pomóc?

[niezobowiązująco, lecz ze szczerym zainteresowaniem co do ewentualnych kłopotów (zazwyczaj doraźnych, niefundamentalnych, powstałych niedawno) adresata pytania: pytanie, czy konieczna jest pomoc w rozwiązaniu konkretnego problemu]

Moja kolej.

[z eliptyczną nonszalancją: „teraz jest czas, który powinien być przeznaczony na moja aktywność”]

Moje gratulacje.

[poufale, aczkolwiek niezbyt wylewnie, neutralnie: forma powinszowań]

Musimy coś zrobić.

[w sytuacji, w której można dostrzec potencjalne rozwiązanie problemu: „należy przedsięwziąć odpowiednie kroki dla rozwiązania danego problemu”]

Musimy pogadać.

[poufale o niezbyt skomplikowanej sprawie: „rzecz należy omówić”, zazwyczaj w celu uzyskania odpowiedniego efektu («załatwienia» czegoś) przez mówiącego te słowa]

Muszę Ci coś powiedzieć.

[retardując, unikając natychmiastowego podjęcia kwestii: „muszę przekazać ci jakieś informacje” (zazwyczaj kłopotliwe dla mówiącego)]

Młody człowieku.

[formuła kierowana przez starszą osobę do młodszej; poufale, z sympatią, lecz lekką protekcjonalnością, demonstrując doświadczenie starszeństwa]

Mówisz poważnie?

[z implikacją negacji bezpośrednio usłyszanych informacji z czyjejś strony: „czy to, co powiedziałeś, to prawda, gdyż brzmi to niezbyt wiarygodnie?”]

Mówisz serio?

[z implikacją negacji bezpośrednio usłyszanych informacji z czyjejś strony: „czy to, co powiedziałeś, to prawda, gdyż brzmi to niezbyt wiarygodnie?”]

Mówię do ciebie.

[okazując zniecierpliwienie, zdenerwowanie: „wymagam twojej uwagi, a w tym momencie jej nie dostrzegam”]

Na co czekasz?

[zniecierpliwionym głosem: forma zachęcenia do podjęcia jakiejś czynności, aktywności]

Na co się gapisz?

[okazując zniecierpliwienie, zdenerwowanie: „dlaczego kierujesz wzrok w określony punkt?”; zwłaszcza: przy braku podjętych jakichkolwiek innych, pożądanych przez mówiącego czynności]

Na jakiej podstawie?

[dążąc do faktycznego wyjaśnienia kwestii: formuła, w której mówiący domaga się dodatkowych wyjaśnień, zwłaszcza mających formę uzasadnienia usłyszanego sądu]

Na kolana!

[z wywyższeniem: formuła nakazująca zmianę pozycji słuchającego ze stojącej, siedzącej lub leżącej na klęczącą, w uznaniu wyższości mówiącego]

Na pewno wszystko w porządku?

[z z troską, okazując szczerą chęć pomocy: „czy nie ma żadnych problemów?”]

8.

Kosmicznie zrewolucjonizował frazeografię (polską)

Wypada zapytać o motywację łączenia powyższych wyszczególnień z postrzeganiem frazeografii przez Wojciecha Chlebdę. Rzecz idzie o zasady wyodrębniania jednostek opisu. W. Chlebda, stając w opozycji do ujęcia Skorupkowo-Bąbowo-Liberkowego, zaczyna do puli swoich znalezisk włączać jednostki ewidentnie klasycznie niefrazeologiczne (np. wyrazy). Od strony teoretycznej: krajowym źródłem wiedzy frazematycznej jest opracowanie (dla którego rezerwujemy w obrębie niniejszego tekstu określenie: *fundamentalne*) *Elementy frazematyki. Wprowadzenie do frazeologii nadawcy* (Chlebda 1991; cytaty pochodzą z wyd. II – Chlebda 2003⁵), choć sam Autor – w dwu pierwszych zdaniach pierwszego rozdziału – deklaruje inny stan: „Książka ta nie jest «rozprawą o frazeologii». Nie jest też w zasadzie – choć sugeruje to tytuł – «książką o frazematyce»” (Chlebda 1991: 5). Jest to uwaga raczej pogmatwana interpretacyjnie, biorąc pod uwagę, że Autor mimo wszystko nie zaproponował dla swej monografii innego tytułu, np.: *Elementy niefrazematyki. Elementy...* to po prostu elementy vademecum (katechizm) fanów frazematyki.

Od strony praktycznej: *Idiomatykony*. Bo co jeszcze w tym zakonie? *Sondy* Bogusławskiego wraz ze współautorami, ostatni szczyt glossologii stosowanej; epickie, czasem groteskowe, stand-upowe dla intelektualistów dawnych kabaretów typu Dudek czy Pod Egidą, ale zawsze najwyższego dozoru i wyrafinowania teoretycznojęzykowego wielowersowe definicje jednostek języka powszechnie uznanych za rozumiane na wskroś. Oto próbka: gdyby użytkownik polszczyzny miał wątpliwości w kwestii własnego pojmowania odezwania: **_co to za jeden °**, to Sonda III pomaga definicją:

:S: zwrot wyrażający to, że przedmiotem tego, co jest oznaczone w **_**, jest identyfikacja wiadomej osoby lub wiadomych osób *o*, która / które pojawiły się w sposób nieoczekiwany w polu widzenia wiadomej osoby / wiadomych osób *o'* jako nieznanne *o'*, lecz które zwracają uwagę *o'* tak, iż *o'* pragnie / pragną identyfikacji *o* [*o'* jest tożsamy z mówiącym lub mówiący należy do osób *o'* lub *o'* nie jest tożsamy z mówiącym ani też mówiący nie należy do osób *o'*]

Lub:

| **_i zaraz _j °** |

:S: zwrot wyrażający (i) sąd mówiącego, zgodnie z którym, wbrew sądowi innej osoby, spośród możliwych uzupełnień w wiadomej skali nie musi wystąpić jako uzupełnienie *j* zajmujące, zgodnie z wiedzą mówiącego i adresata, wysokie (niskie) miejsce na tej skali, w przeciwieństwie do innych uzupełnień zajmujących niższe (wyższe) miejsce na tej skali, (ii) życzenie mówiącego, by zostało podane jakieś wyjaśnienie odnoszące się do sądu przeciwnego

⁵ Gdyż wydanie I zostało „zacytane doszczętnie” (Chlebda, W. (2003). *Elementy frazematyki. Wprowadzenie do frazeologii nadawcy*. Wyd. II. Łask; z okładki).

Albo:

| **no wiesz** ° |

:S: zwrot wyrażający dezaprobatę dla zachowania adresata lub przewidywanego na podstawie obecnego zachowania adresata jego późniejszego zachowania i zdziwienie jego właśnie apercypowaną wypowiedzią lub innym zachowaniem pozwalającym na uznanie jego obecnego lub przyszłego zachowania za właśnie takie, iż właściwą reakcją na nie jest dezaprobatą

W skrócie: ujęcie Bogusławskiego i współautorów nadtoż wymiata, jest skrajnym w możliwości percepcji kombajnem obejmującym maksimum informacji leksykograficznych; rzecz jest tamże nie do utrzymania na „dłuższym dystansie” (kilkadziesiąt tysięcy idiomatycznych jednostek kierowanych do takiego opisu). Frazeologia poszerzona z kolei – wizja Piotra Müldnera-Nieckiego – wciąż czeka na zasłużone miejsce w panoramie frazeologii krajowych, być może dlatego, że teraz chcemy mówić tu wyłącznie o komponencie, który właśnie Piotr Müldner-Niecki widziałby jako „poszerzenie” (niejądrowo frazeologicznie). Stąd nasza w tytule diagnoza: to Wojciech Chlebda zrewolucjonizował frazeografię (polską). Kosmicznie wstrzelił się między *Sondy*...

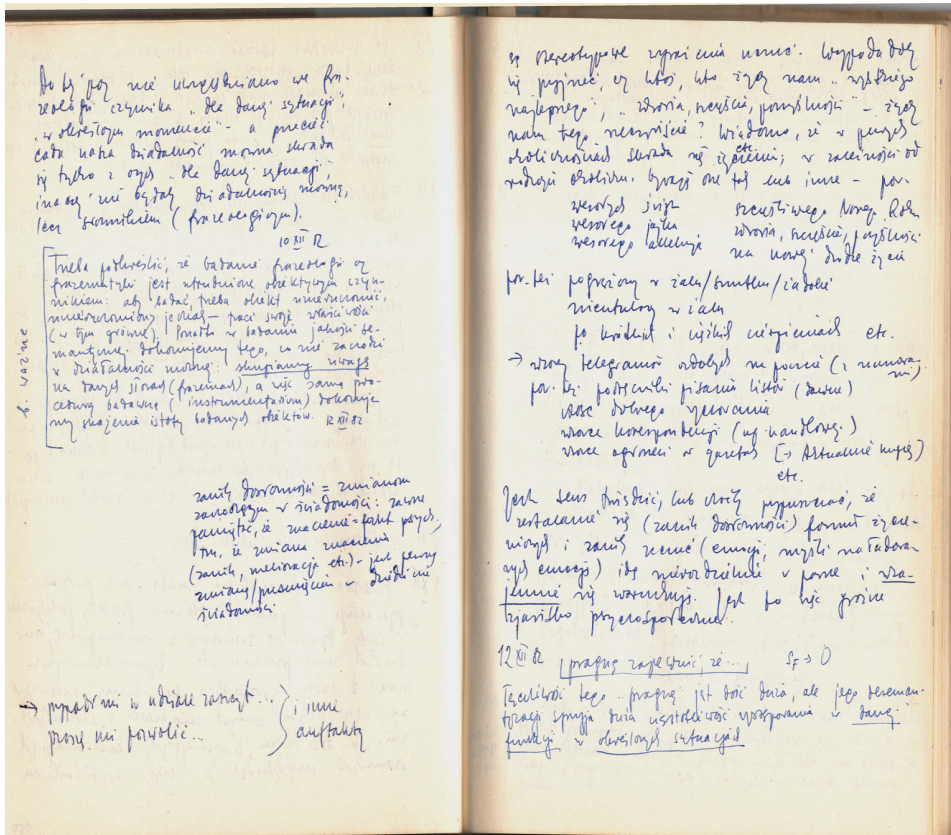
Halo, tu Ziemia...

9.

Na wieczną rzeczy pamiątkę: 12 XII 82

	Od wojciech chlebda
	Do Piotr Wierzchoń
	Data 2015-01-25 11:49

A ja bardzo dziękuję za zamiar na KOTUSIA.
 Odwdzięczam się na parapecie skanem, którego wykonanie Pan Profesor zasugerował kiedyś był (a chodziło o pierwsze użycie przez niżej podpisanego wyrazu "frazem": oto ono, po lewej stronie, drobniutkie, trudno odczytać, 12 XII 82). Na wieczną rzeczy pamiątkę.
 Najniżej -
 W.Ch.

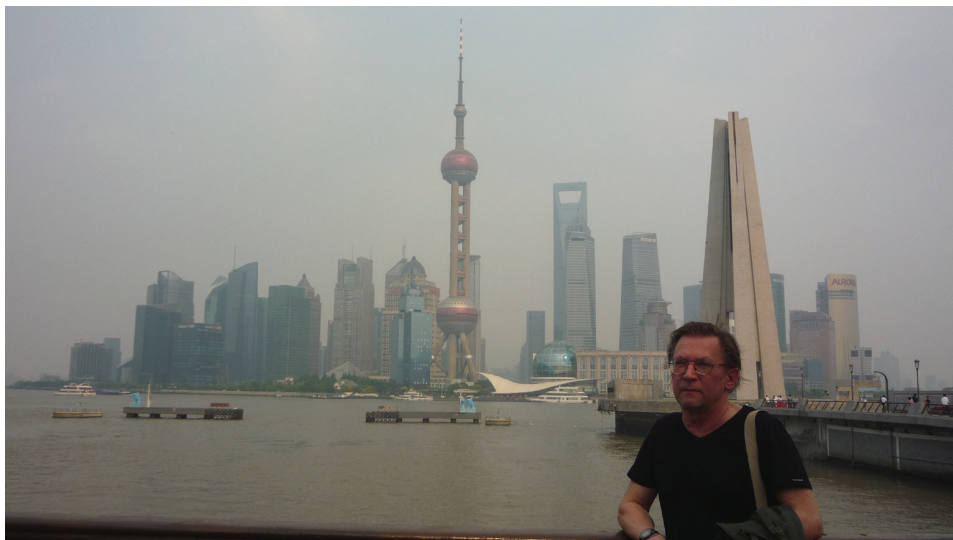

Cześć Jego Pamięci!

PIOTR WIERZCHOŃ

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu / Adam Mickiewicz University of Poznań
 Wydział Neofilologii / Faculty of Modern Languages and Literature
 Instytut Etnolingwistyki / Institute of Ethnolinguistics
 Zakład Języka Koreańskiego / Department of Korean Language
 Collegium Novum, al. Niepodległości 4, PL-61-874 Poznań, Polska / Collegium Novum,
 Niepodległości 4, PL-61-874 Poznań, Poland
 Corresponding Author e-mail: wierzch@amu.edu.pl
 ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7658-5362>
 (nadesłano / received 28.11.2022; zaakceptowano / accepted 28.11.2022)

Fot. 1. Prof. Wojciech Chlebda w Szanghaju (na kongresie rusycystów)

Fot. 2. Prof. Wojciech Chlebda w towarzystwie

Fot. 3. Ukochana góra Profesora

Zdjęcia z prywatnego albumu

GALERIA SZTUKI
ART GALLERY

GRZEGORZ OJCEWICZ

„CYKL UKRAIŃSKI: KRONIKA WOJENNA”
(OBRAZY ZE ZBIORÓW PRYWATNYCH¹)

Il. 1. Grzegorz Ojcewicz, *Kijów 25 lutego 2022*, płótno, akryl, 50 x 40 cm, nr inwentarza 223

¹ Prezentacja prac za zgodą Grzegorza Ojcewicza. Prace udostępnione przez artystę w formacie JPEG.

Il. 2. Grzegorz Ojcewicz, *Mama, tato*, 28 lutego 2022, płótno, akryl, 50 x 50 cm, nr inwentarza 224

Il. 3. Grzegorz Ojcewicz, *Ostatni taki lot*. Kijów 2 marca 2022, płótno, akryl, 50 x 65 cm, nr inwentarza 225

Il. 4. Grzegorz Ojcewicz, *Dopóki jesteś. Kijów 10 marca 2022*, płótno, akryl, 65 x 50 cm, nr inwentarza 226

Il. 5. Grzegorz Ojcewicz, *A teraz JA!*, 11 marca 2022, płótno, akryl, 65 x 50 cm, nr inwentarza 227

Il. 6. Grzegorz Ojcewicz, *Zawsze pomiędzy*, 13 marca 2022, płótno, akryl, 65 x 50 cm, nr inwentarza 228

Il. 7. Grzegorz Ojcewicz, *A po czyszczeniu. Kijów 7 kwietnia 2022*, płótno, akryl, 70 x 50 cm, nr inwentarza 229

Il. 8. Grzegorz Ojcewicz, *Mariupolska ofiara*, 21 kwietnia 2022, płótno, akryl, 70 x 50 cm, nr inwentarza 230

Il. 9. Grzegorz Ojcewicz, *Odliczanie*. Kijów 30 kwietnia 2022, płótno, akryl, 80 x 80 cm, nr inwentarza 231

Il. 10. Grzegorz Ojcewicz, *Jeszcze płacz. Ukraina*, 21 listopada 2022, płótno, akryl, 80 x 80 cm, nr inwentarza 242

O AUTORACH / ABOUT THE AUTHORS

JOLANTA BRZYKCY

Doktor habilitowany, profesor uczelni; zatrudniona w Katedrze Literatur Słowiańskich Instytutu Literaturoznawstwa Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Zajmuje się literaturą rosyjskiej emigracji „pierwszej fali”, w szczególności poezją i egodokumentami. Ostatnie publikacje: *Поэтический комплекс моря в поэзии Галины Кузнецовой* („Acta Polono-Ruthenica” 2019, nr XXIV/1), *Nadziei Druckiej droga z Polski do Rosji. Studium przypadku akulturacji* („Acta Polono-Ruthenica” 2019, nr XXIV/4), *Ars memoria – ars oblivionis в поэзии «первой волны русской эмиграции»* («Вопросы литературы» 2021, nr 1), «Чудесный уголок земли». *Ла Фавьер как locus атоенис в литературе русского зарубежья* («Проблемы исторической поэтики» 2021, nr 2), *Na górskich ścieżkach i na życiowym szlaku. Motyw drogi w poezji Gizelli Lachman* („Slavia Orientalis” 2021, nr 2), *Эмиграционная философия путешествия Гизеллы Лахман (поэтический цикл «Путевая тетрадь»)* („Przegląd Rusycystyczny” 2022, nr 2).

MAGDALENA DĄBROWSKA

Rusycystka i komparatystka, doktor habilitowany nauk humanistycznych w zakresie literaturoznawstwa. Długoletnia dyrektor Instytutu Rusycystyki i kierownik Zakładu Historii Literatury Rosyjskiej Uniwersytetu Warszawskiego; w latach 2018–2021 kierownik Katedry Rusycystyki Uniwersytetu Warszawskiego. Historyk literatury rosyjskiej, badacz Oświecenia i Romantyzmu, rosyjsko-zachodnioeuropejskich (w szczególności rosyjsko-polskich) związków literackich, kulturalnych i naukowych oraz dziejów czasopiśmiennictwa literackiego XVIII–XIX wieku. Badacz spuścizny literackiej i historiograficznej Nikołaja Karamzina. Autorka monografii na temat sentymentalizmu rosyjskiego oraz redaktor i współredaktor licznych monografii wieloautorskich (m.in. *Mikołaj Karamzin i jego czasy*, współred. P. Głuszkowski, Warszawa 2017; *Adam Mickiewicz i Rosjanie*, współred. P. Głuszkowski, Z. Kaźmierczyk, Warszawa 2020). Autorka ponad stu pięćdziesięciu publikacji naukowych w języku polskim, rosyjskim i angielskim, poświęconych w większości zapomnianym i słabo rozpoznanym zjawiskom, wydarzeniom, twórcom oraz dziełom. W latach 2016–2020 członek Rady Bibliotecznej Uniwersytetu Warszawskiego. Od 2021 roku członek Zespołu Rektorskiego ds. ekologii i kryzysu klimatycznego na Uniwersytecie Warszawskim.

DANIEL DZIENISIEWICZ

Doktor nauk humanistycznych, językoznawca; wykładowca na Wydziale Neofilologii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Jego zainteresowania badawcze obejmują przede wszystkim związki języka i kultury oraz wartości i wartościowanie w języku – zagadnieniom tym poświęcił swoją rozprawę doktorską *Językowy obraz wartości w polsko- i rosyjskojęzycznych aktach życzeń przesyłanych na kartach pocztowych* (2021). Dotychczas zajmował się m.in. problematyką językoznawstwa korpusowego, e-leksykografią historyczną, frazematyką oraz słowotwórstwem języka polskiego i rosyjskiego. Obecnie koncentruje się na charakterystyce wiadomości zamieszczanych na kartach pocztowych w ujęciu genologicznym, pragmatycznojęzycznym oraz językowo-kulturowym. Analizuje również praktykę transkrypcji rosyjskich tekstów na znaki polskiego alfabetu. Autor i współautor artykułów, m.in. *Błędy (orto) graficzne w rosyjskojęzycznych wiadomościach przesyłanych na kartach pocztowych* („*Studia Rossica Posnaniensia*” 2019, nr XLIV/1) i *Kwantytatywne aspekty doboru hasel w słownikach (na materiale „Słownika języka polskiego” pod red. W. Doroszewskiego)* (w: *Wokół 300 tysięcy polskich słów. Wstęp do hasłownikologii* pod red. J. Wawrzyńczyka i P. Wierzchonja, Warszawa 2017).

MARIA DZIENISIEWICZ (WÓJCIK)

Doktor nauk humanistycznych, językoznawca i pianistka; absolwentka Uniwersytetu imienia Adama Mickiewicza (filologia rosyjska) oraz Uniwersytetu Muzycznego Fryderyka Chopina w Warszawie (instrumentalistyka – fortepian). W kręgu jej zainteresowań badawczych pozostaje lingwistyka emocji, fenomen synestezji ze szczególnym uwzględnieniem metafory synestezyjnej. Tym zagadnieniom poświęciła rozprawę doktorską *Вербализация эмоций в текстах русской музыкальной критики* (przygotowaną pod kierunkiem prof. Bożeny Hrynkiewicz-Adamskich na Wydziale Neofilologii UAM, Poznań 2021) oraz szeroko pojęte słowotwórstwo rosyjskie. Analizuje różnorodne aspekty rosyjskich recenzji muzycznych. Autorka artykułów, m.in. *Пустая глагольная приставка по- в русском языке* („*Acta Neophilologica*” 2016, nr XVIII/2), *Metafora synestezyjna w rosyjskich tekstach krytyki muzycznej* („*Acta Polono-Ruthenica*” 2018, nr XXIII/3), *Językowy obraz dźwięku (na materiale polsko- i rosyjskojęzycznych recenzji muzycznych)* („*Studia Rossica Posnaniensia*” 2021, nr 46).

DAIKI HORIGUCHI

Doktor nauk filologicznych w zakresie językoznawstwa, profesor (Assoc. Prof.) Uniwersytetu Kioto (Japonia) na Wydziale Zintegrowanych Studiów Humanistycznych. Jego zainteresowania naukowe obejmują słowotwórstwo, aspektologię, socjolingwistykę, język łotewski oraz język rosyjski. Autor artykułów poświęconych kwestiom prefiksacji i imperfektywacji czasowników, m.in. „*Vārda darināšanas brīvība un internacionālo verbu prefiksācija*” („*Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*” 2014, nr 9, Rīga), *Latvian attenuative pa-verbs in comparison with diminutives* (in: *Contemporary Approaches to Baltic Linguistics*, De Gruyter 2015), *Метаязыковая рефлексия в зеркале префиксации заимствованных глаголов* (w: *Мова, маўленне, тэкст*, Мінск 2017), *Дефисация синонимических глаголов в русском языке* (w: *Русистика*

2018, Шумен 2018), *Имперфективация заимствованных глаголов в русском языке* ("Russian Linguistics" 2018, no 42(3)), *Реализация синтаксических конструкций у префиксальных заимствованных глаголов в русском языке* («Язык и метод» 2019, nr 6), *Сокращенные глаголы на -и- на фоне стандартных глаголов на -ирова-* (в: *Русский язык и культура в эпоху глобализации*, 2020), *Восприятие обозначения «русскоязычные» в балтийских странах: социолингвистический опрос* (в: *W poszukiwaniu tożsamości językowej*, t. 6, Gdańsk 2021).

IRYNA IVANOVA / ИРИНА ИВАНОВА

Doktor nauk filologicznych, profesor Katedry Zarządzania Komunikacją Społeczną na Wydziale Stosunków Międzynarodowych i Dziennikarstwa Charkowskiego Narodowego Uniwersytetu Ekonomicznego im. Simona Kuzneta. Zainteresowania naukowe obejmują: historię reklamy, retorykę, stylistykę, komunikację społeczną, dziennikarstwo publiczne, techniki medialnej manipulacji, propagandę i wojnę informacyjną. Prowadzi seminaria, warsztaty i szkolenia na temat sztuki retorycznej, technik komunikacyjnych, copywritingu, infodemii, fact checkingu¹. Autorka monografii *Історія української реклами: мовностилістичний аспект* (Харків 2016) i ponad siedemdziesięciu artykułów naukowych (m.in. w "Austrian Journal of Humanities and Social Sciences", "Slavica Nitriensia", "Intercultural Communication", serii "Acta Universitatis Palackianae Olomucensis Facultas Philosophica"). Wolontariuszka, aktywnie działająca w organizacjach pozarządowych na rzecz edukacji medialnej. Współpracuje z Uniwersytetem Gdańskim – Instytutem Mediów, Dziennikarstwa i Komunikacji Społecznej Wydziału Nauk Społecznych (koordynator umowy ze strony KNUE)².

JÓZEF JAROSZ

Doktor habilitowany nauk humanistycznych w zakresie językoznawstwa, profesor uczelni, zatrudniony w Zakładzie Języka Niemieckiego w Instytucie Filologii Germańskiej Uniwersytetu Wrocławskiego, kierownik Pracowni Skandynawistyki. Zainteresowania badawcze obejmują teorię i praktykę przekładu, lingwistykę tekstu i mediów, frazeologię i paremiologię, historię badań skandynawistycznych na Uniwersytecie Wrocławskim oraz stosunki polsko-skandynawskie. Inicjator i redaktor serii z publikacjami studentów *Teksty o Danii*, współredaktor serii naukowych *Breslauer Studien zur Medienlinguistik / Wrocławskie Studia z Lingwistyki Mediów* (Wrocław–Dresden) oraz *Studien zur Medien- und Kulturlinguistik* (Frankfurt am Main: Peter Lang Publishing). Autor ponad stu dziesięciu publikacji, w tym czterech monogra-

¹ Informacja z biogramu zamieszczonego pod tekstem wywiadu: Prof. Iryna Ivanova: *Wojna propagandowa niesie śmierć* (O wojnie na Ukrainie, rosyjskiej propagandzie i współpracy pomiędzy Uniwersytetem Gdańskim a Charkowskim Narodowym Uniwersytetem Ekonomicznym z prof. Iryną Ivanową rozmawia dr Beata Czechowska-Derkacz), 14.04.2022. (Online) <https://ug.edu.pl/news/pl/3141/prof-iryna-ivanova-wojna-propagandowa-niesie-smierc> (dostęp: 7.11.2022).

² Zob. *Współpraca z Charkowskim Narodowym Uniwersytetem Ekonomicznym* oraz wywiad z prof. Iryną Ivanową. Wydział Nauk Społecznych Uniwersytetu Gdańskiego. *Archiwum aktualności*. (Online) https://wns.ug.edu.pl/media/aktualnosci/110732/wspolpraca_z_charkowskim_narodowym_uniwersytetem_ekonomicznym_oraz_wywiad_z_prof_iryna_ivanova (dostęp: 7.11.2022).

fii: *Niemieckie ekwiwalenty tłumaczeniowe polskich przyimków we frazach temporalnych* (Wrocław 2007), *Duńskie ekwiwalenty tłumaczeniowe polskich przyimków we frazach temporalnych* (Wrocław 2008), *Grabinschrift – eine Textsorte im Wandel: eine diachrone Studie am deutschen epigrafischen Material 1780–2015* (Wrocław–Dresden 2017), *Dänische Zwillingformeln in Theorie und Praxis. Strukturelle, syntaktische und semantisch-pragmatische Aspekte* (Berlin et al. 2022) oraz kilkudziesięciu artykułów naukowych w polskich i zagranicznych czasopismach. Współredaktor pięciu tomów zbiorowych, współautor podręczników do nauki języka niemieckiego i duńskiego, słownika duńsko-polskiego oraz programu nauczania języka niemieckiego w branży ekonomicznej. Inicjator cyklu konferencji *Wrocław mówi o Północy*.

ZBIGNIEW KAŻMIERCZYK

Doktor habilitowany nauk humanistycznych w zakresie literaturoznawstwa, profesor uczelni, zatrudniony w Zakładzie Historii Literatury w Instytucie Filologii Polskiej Uniwersytetu Gdańskiego. Autor około stu siedemdziesięciu publikacji, w tym monografii: *Dzieło demiurga. Zapis gnostyckiego doświadczenia egzystencji we wczesnej poezji Czesława Miłosza* (Gdańsk 2011), *Słowiańska psychomachia Mickiewicza* (Gdańsk 2012), redaktor i współautor monografii zbiorowych: *Religijność Czesława Miłosza* (Gdańsk 2020) oraz *Adam Mickiewicz i Rosjanie* (Warszawa 2020), współredaktor numeru tematycznego półrocznika „Karto-Teka Gdańska” pt. *Rosyjski renesans religijny: źródła – polemiki – konteksty* (1/2020). Autor licznych artykułów publikowanych w Polsce i za granicą (m. in. w przekładzie angielskim, litewskim, rosyjskim i ukraińskim). Założyciel i kierownik naukowo-badawczej Pracowni Literatury Etnogenetycznej. Ukazał gnostycko-manichejski wymiar egzystencji w twórczości Miłosza. Wypracowany do tego wymiaru język dostępu stosuje do ujęcia słowiańskiej specyfiki literatury polskiej. W języku tym tworzy kanon dzieł etnogenetycznej historii literatury od Mickiewicza do Miłosza i Tokarczuk. Prezes Oddziału Gdańskiego Towarzystwa Literackiego im. Adama Mickiewicza (od 2016) oraz członek Zarządu Głównego TLiAM (od 2016), b. wiceprezes Pomorskiego Towarzystwa Filozoficzno-Teologicznego (2014–2021). Członek kolegiów redakcyjnych zagranicznych czasopism i serii, m.in. „Київські полоністичні студії / Polish Studies of Kyiv” (Kijów, Ukraina), „Обрії друкарства / Printing Horizon” (Kijów, Ukraina), rady naukowej *Revista Amazonia Investiga*” (Florenca, Kolumbia). Zastępca redaktora naczelnego rocznika „*Studia Rossica Gedanensia*”.

GRZEGORZ OJCEWICZ

Doktor habilitowany nauk humanistycznych, b. profesor uczelniany Wyższej Szkoły Policji w Szczytnie i Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie. Filolog śledczy, znawca życia i twórczości Iwana Bunina, Sergiusza Jesienina, św. Matki Marii z Paryża (Skobcowej), Georgija Efrona, Tatiany Goriczewej. Literaturoznawca, badacz XX-wiecznej emigracji rosyjskiej. Przekładoznawca i tłumacz. Autor ponad czterystu osiemdziesięciu publikacji. Pomysłodawca i współautor nowatorskich opracowań m.in.: *Zabójstwo Sergiusza Jesienina* (2009), *Zabójstwo wielkiego mistrza Wenera von Orseln* (2015), *Nie tylko brodnickie tajemnice Anny Wazówny* (2018). W latach

2019–2021 opublikował we własnym tłumaczeniu trzy tomy *Dzienników* Gieorgija Efrona, a wiosną 2022 – tegoż – *68 listów z piekła sowieckiego raju*. Jesienią 2021 roku ukazał się *Wstęp do filologii śledczej. Wybór tekstów z lat 2008–2020*, a 2022 – przekład *Świętych zwierząt* Tatiany Goriczewej.

ELEONORA SHESTAKOVA / ЭЛЕОНОРА ШЕСТАКОВА

Doktor nauk filologicznych w zakresie dwóch specjalności: dziennikarstwa oraz teorii literatury; niezależny badacz. Zainteresowania literaturoznawcze: teoria piśmiennictwa, poetyka i estetyka epok przejściowych, teoria motywu, „Srebrny wiek” w kulturze i literaturze rosyjskiej; krąg badań w obszarze dziennikarstwa: teoria mediatekstu, medialingwistyka, dziennikarstwo intelektualne, świat reality, edukacja medialna, ogólne zagadnienia teorii komunikacji medialnej. Autorka ponad dwustu publikacji, w tym monografii: *Теоретические аспекты соотношения текстов художественной литературы и массовой коммуникации: специфика эстетической реальности словесности Нового времени* (Донецк 2005), *Оксюморон как категория поэтики (на материале русской поэзии XIX – первой трети XX веков)* (Донецк 2009), chrestomatii *Хрестоматія з теорії тексту масової комунікації* (Донецк 2009). Ostatnio opublikowane artykuły: *Кулінарні реаліті-шоу в контексті літературної культури: подолання поетикою реалізму постмодерністської естетики (на матеріали польських, українських та російських проєктів)* (w: *Філологічні семінари*. Вип. 21: *Фінал постмодернізму. Новий історизм і масова література*, Київ, 2021), *Living Word and Audiality as a Problem of Modern Media Text* (“Journalism” 2022), *Люди четырех измерений: социально-художественно-эстетическая рефлексия медиареальности в ранних рассказах Аркадия Аверченко* («Проглас» 31(1), 2022).

KS. MARCIN SKŁADANOWSKI

Profesor, doktor habilitowany nauk teologicznych w zakresie teologii ekumenicznej; także doktor nauk społecznych w dyscyplinie nauki o bezpieczeństwie; prodziekan Wydziału Teologii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, kierownik Działu ds. Strategii i Rozwoju Uniwersytetu; zatrudniony w Katedrze Historii Dogmatów i Teologii Historycznej KUL. Główne obszary badań: 1) rosyjska ideologia, aksjologia i polityka bezpieczeństwa; 2) neokonserwatyzm i neoimperializm rosyjski; 3) kulturowe, społeczne i ideologiczne aspekty bezpieczeństwa międzynarodowego; 4) relacje rosyjsko-chińskie w aspekcie ideologicznym i w perspektywie bezpieczeństwa międzynarodowego; 5) relacje państwo-Kościół w dziejach Rusi i Rosji. Autor i współautor stu pięćdziesięciu publikacji, w tym dwunastu monografii, m.in. *Bezpieczeństwo narodowe Rosji w neoeurazjatyzmie Aleksandra Dugina na tle współczesnej rosyjskiej debaty politycznej i akademickiej* (Warszawa 2022), *Cywilizacja rosyjska według Aleksandra Dugina. Studia historiozoficzno-antropologiczne* (Lublin 2019), „*Aby świat uwierzył*”. *Wybrane aspekty ekumenicznej teologii politycznej* (seria Ekumeniczna Myśl Społeczna, t. 3; Lublin 2019), współautor/redaktor dziesięciu książek, przekładów naukowych z zakresu teologii, licznych artykułów i recenzji. Kierownik projektów badawczych, m.in. „Recepcja i transformacja antropologii chrześcijańskiej w myśli

Aleksandra G. Dugina” (grant nr 2016/21/B/HS1/00815, konkurs NCN OPUS 11; realizacja w l. 2017–2019), „Aksjologia bezpieczeństwa narodowego Rosji (2000–2021)” (grant nr 2021/43/B/HS1/00254, konkurs NCN OPUS 22; obecnie realizowany (2022–2025)). Członek stowarzyszeń naukowych: Association for the Study of Nationalities oraz BASEES – British Association for Slavonic and East European Studies. Członek międzynarodowej rady naukowej czasopism: „Religious Dialogue and Cooperation” (Skopje, Macedonia Północna) i „Przegląd Nauk o Obronności”.

PRZEMYSŁAW WAINGERTNER

Profesor, doktor habilitowany nauk humanistycznych w zakresie historii; kierownik Katedry Historii Polski Najnowszej Uniwersytetu Łódzkiego. Badacz dziejów Drugiej Rzeczypospolitej, polskiej myśli politycznej i czynu zbrojnego w XX wieku oraz historii Łodzi. Autor kilkunastu monografii, m.in.: *Konspiracja trzech pokoleń: Związek Młodzieży Polskiej „Zet” i ruch zetowy (1886–1996)* (Łódź 2017; wyd. 2: Łódź 2018); *Ruch zetowy w Drugiej Rzeczypospolitej: studium myśli politycznej* (Łódź 2006); *Komunizm w Rosji i jego polskie interpretacje* (współaut.; Łódź 2006); „Naprawa” 1926–1939: *Z dziejów obozu pomajowego* (Warszawa 1999); *Kostiuchnowka 1916: Największa polska bitwa I wojny światowej* (Łódź 2011); *Żelazna Karpacka: II Brygada Legionów Polskich w fotografii* (Łódź 2003); *Ostatni łodzermensch: Robert Geyer 1888–1939* (Łódź 2014), oraz kilkudziesięciu artykułów w periodykach naukowych („Dzieje Najnowsze”, „Przegląd Nauk Historycznych”, „Rocznik Łódzki”, paryskie „Zeszyty Historyczne”, londyńska „Niepodległość”, „Arcana” i in.). Popularyzator historii w TVP, Polskim Radio, „W Sieci Historii” i „Tygodniku Solidarność”. Przewodniczący Rady Muzeum Dzieci Polskich – ofiar totalitaryzmu. B. przewodniczący Komitetu Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa przy Oddziale IPN w Łodzi (2017–2022). Członek Rady Programowej Fundacji im. Janusza Kurtyki w Warszawie. Wiceprezes łódzkiego oddziału Polskiego Towarzystwa Historycznego.

PIOTR WIERZCHOŃ

Profesor, doktor habilitowany nauk humanistycznych, językoznawca. Zainteresowania naukowe: chronologizacja słownictwa polskiego XIX i XX wieku, leksykografia historyczna, automatyzacja przetwarzania języka naturalnego, leksykografia przekładowa, korpusy językowe, humanistyka cyfrowa (wydobywanie wiedzy ze źródeł cyfrowych), uczenie maszynowe (klasyfikatory), fotodokumentacja. Autor kilkudziesięciu książek i kilkudziesięciu artykułów w językach: polskim, angielskim, koreańskim, japońskim, rosyjskim. Ważniejsze monografie: *Fotodokumentacja. chronologizacja. emendacja. Teoria i praktyka weryfikacji materiału leksykalnego w badaniach lingwistycznych* (Poznań 2008), *Jaskółki przejawów internacjonalizacji w słowotwórstwie współczesnej polszczyzny w materiałach z lat 1894–1984. Tylko sto przykładów* (Łask 2008), *Anti* (Poznań 2008), *Kotus*. «*verba polona abscondita...*» (w fotodokumentacji). *Szkic lingwochronologizacyjny. centuria pierwsza* (Poznań 2008), *Dlaczego fotodokumentacja? dlaczego chronologizacja? dlaczego emendacja? instalacja gazowa, parking podziemny i „odległość niezerowa”* (Poznań 2009), *Depozytorium leksykalne języka polskiego. nowe fotomateriały z lat 1901–2010* (Warszawa 2010).

KATARZYNA WOJAN

Doktor habilitowany nauk humanistycznych w zakresie językoznawstwa, profesor Uniwersytetu Gdańskiego; pracuje w Instytucie Skandynawistyki i Fennistyki na Wydziale Filologicznym UG; założycielka i kierownik badawczej Pracowni Leksykograficzno-Bibliograficznej oraz Pracowni Języka Fińskiego na Wydziale Filologicznym UG. Autorka i współautorka ponad dwustu siedemdziesięciu prac z zakresu językoznawstwa słowiańskiego, ugrofińskiego, komparatystyki lingwistycznej, historii leksykografii, biobibliografistyki i bibliografistyki, przekładoznawstwa, a także recepcji twórczości polskich pisarzy za granicą. Opublikowała dwadzieścia dwie książki, m.in. *Wstęp do badań wieloznaczności leksemów w ujęciu kontrastywnym* (Gdańsk 2010), *Przypadkowe i nieprzypadkowe wędrówki leksemów* (Gdańsk 2010), *Rosyjskie leksemy homonimiczne w teorii językoznawczej i praktyce leksykograficznej* (Gdańsk 2011), *Język fiński w teorii i praktyce* (Gdańsk 2016), *Z dziejów leksykografii polsko-rosyjskiej. Tom 1: Słowniki lingwistyczne (bibliografia za lata 1700–2015)* (Gdańsk 2016), *Tom 2: Słowniki terminologiczne (bibliografia za lata 1803–2017)* (Gdańsk 2020); *Polska fennistyka. Bibliografia dorobku. Wybór z lat 1824–2021* (Gdańsk 2021). Opracowała edycję tekstów źródłowych Zbigniewa Żakiewicza *W czasie zatrzymane. T. 1: Wybór szkiców literackich z lat 1977–2008* (Gdańsk 2017); współredagowała monografię *Religijność Czesława Miłosza* (red. nauk. Z. Kaźmierczyk, Gdańsk 2020). Autorka kilku przekładów (literackiego i naukowych). Członek Polskiego Towarzystwa Językoznawczego, Towarzystwa Literackiego imienia Adama Mickiewicza – Oddziału Gdańskiego (skarbnik), Krakowskiego Towarzystwa Popularyzowania Wiedzy o Komunikacji Językowej „Tertium”. Redaktor naczelny „Studia Rossica Gedanensia”.

BOGUSŁAW ŻYŁKO

Profesor doktor habilitowany nauk humanistycznych; profesor emerytowany Uniwersytetu Gdańskiego, profesor zwyczajny w Akademii Humanistyczno-Ekonomicznej w Łodzi. Zajmuje się semiotyką kultury (autor książek o szkole tartusko-moskiewskiej), rosyjskimi doktrynami estetycznymi (zwłaszcza literaturoznawczymi) XX wieku, twórczością naukowo-filozoficzną Michaiła Bachtina, historią idei. Autor wielu przekładów z humanistyki rosyjskiej tego okresu (m.in. opublikował we własnym tłumaczeniu i opracowaniu ponad dziesięć tomów prac semiotyków z grupy Tartu–Moskwa). Zajmuje się także udostępnianiem polskiemu środowisku filozoficznemu dzieł filozofa-fenomenologa polskiego pochodzenia Gustawa Szpeta, publikując w swoim przekładzie jego książki: *Wewnętrzna forma słowa: etiudy i wariacje na tematy Humboldta* (Gdańsk 2013) i *Zjawisko i sens: fenomenologia jako nauka podstawowa i jej problemy* (Warszawa 2018). Obecnie pracuje nad książką o wschodnich intelektualnych fascynacjach Czesława Miłosza.

Redakcja: Katarzyna Wojan